

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM FAKULTETI**

BOSHLANG‘ICH TA’LIM KAFEDRASI

**“BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR
VA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING
ZAMONAVIY HOLATI VA ISTIQBOLLARI”**

mavzusidagi

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami

2023-yil 7-dekabr

Navoiy- 2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLATPEDAGOGIKA INSTITUTI

**MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM FAKULTETI
BOSHLANG‘ICH TA’LIM KAFEDRASI**

**“BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA
NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY
HOLATI VA ISTIQBOLLARI”**

mavzusidagi

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami

2023-yil 7-dekabr

Navoiy- 2023

O‘O‘K: 811.512.131

“Boshlang‘ich ta‘limda raqamli texnologiyalar va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. – Navoiy, 2023. – 245 b.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 27-apreldagi 39-sonli bayoni hamda Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 2-maydagi “2023-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 118-sonli buyrug‘iga asosida Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti “Boshlang‘ich ta‘limda raqamli texnologiyalar va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan mutaxassislar, olimlar, pedagoglar, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar va talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrirlar:

T.Utapov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor v.b., dotsent

M.Ernazarova – filologiya fanlari doktori, professor

G.Shamsidinova – biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchilar:

G‘.Hamroyev – Toshkent Amaliy fanlar universiteti professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)

M.Suyunov – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Maqolalarni to‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

M.Pardayeva – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

R.Ravshanova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

M.Jumayeva – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

F.Holikulova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

R.Isroilova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

M.Norqobilov – Navoiy davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası dotsenti v.b., falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

F.Ergashova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi

A.Najimova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi

I.Norova – Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti Kengashining 2023-yil 5-dekabrda 5-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning ilmiy va uslubiy jihatlariga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

K I R I S H S O ' Z I

professor B.B.Sobirov

Navoiy davlat pedagogika instituti rektori, t.f.d.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning borishi bevosita ta'lim tizimiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham ta'limning barcha bo'g'inlarida yanada yuqori samaradorlikka erishish maqsadida sohada keng qamrovli islohotlarni amalga oshirish, xalqaro tajribalar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bugungi Yangi O'zbekiston sharoitida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, har bir sohaning taraqqiyoti aynan, shu soha vakillari yoki mutaxassislarining bilimi, idroki, tafakkuri va malakasi hamda shu yo'nalishdagi rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini qanchalik o'zlashtirganligi bilan belgilanadi.

So'nggi yillarda yurtimizda ko'plab sohalaridagi rivojlanish jadal suratlarda taraqqiy etmoqda. Xususan, ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar jamiyat, davlat ravnaqi uchun qo'yilayotgan eng muhim qadamlardan biri sanaladi. Bu esa ta'limni qaytadan isloh qilish va uning ichidagi muammolarni o'rganish, keng ko'lamda tadqiq etishni taqazo etmoqda.

Respublikamizning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi, xalqimizning rivojlangan mamlakatlar bilan teng huquqli munosabatlar o'rnatishi jahon standartlariga mos ilmni egallagan, aqlan va jismonan yetuk shaxslarni tarbiyalash zaruratini vujudga keltirmoqda. Bugungi kun taraqqiyoti fan va texnika yutuqlari yosh avlodni jahon talablari darajasidagi intellekt egasi bo'lishi va yuqori saviyada mustaqil fikrlovchi hamda ijodkor yoshlarni kamol toptirishni taqazo etmoqda. Bu borada hozirgi kunda dunyodagi ta'lim rivojlangan davlatlar bilan ko'plab hamkorlik ishlari olib borilmoqda. Prezidentimizning ta'kidlashicha, ta'lim sohasida qilish kerak bo'lgan ishlar ko'p: "Darsliklar masalasida ham ancha muammo borligi uning ichiga kirgach bilindi. Ularning saviyasi haqida katta muhokamalar bo'ldi. Finlandiya standarti o'rganib chiqildi, 1-4-sinflar uchun yangi darsliklarning yaratilishiga asos bo'ldi. Finlandiya xalq ta'limi Yevropa miqyosida, umuman, dunyoda raqobatbardosh hisoblanadi", - deydi Shavkat Miromonovich Mirziyoyev. Bundan tashqari yaqindagina O'zbekistonga tashrif buyurgan Singapur Prezidenti Halima Yoqub bilan ham ko'plab sohalarida va aynan ta'lim sohasida hamkorlik qilishga kelishib olindi. Singapur dunyoda eng taraqqiy etgan davlatlar qatorida e'tirof etilmoqda. Ushbu davlatda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar o'zining quvonarli natijalarini bera boshlagan. Ayniqsa ta'lim sohasida amalga oshirilgan ishlar va erishilayotgan yutuqlar dunyo miqyosida e'tirof etilmoqda. Singapurda innovatsiya va texnologiyalar sohasidagi muayyan yutuqlar havas qilsa arzigulikdir. Ma'lumki, jamiyatda ta'limning izchilligini ta'inlash, sohaga innovatsion texnologiyalar hamda milliy va xalqaro pedagogik tajribalarni qo'llash orqali yoshlarimizda teran falsafiy tafakkur, ilmiy mushohadalarga chorlovchi g'oyalar asosida mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllanishiga xizmat qiladigan shart-sharoitlarni yaratib berilganligi bilan bog'liqdir. Buning uchun, ta'lim tizimida o'zaro aloqadorlik, integratsiyani ta'minlash va tizimining barcha sohalarida nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadigan jarayonlarga yanada kengroq e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimini yangilash va takomillashtirishga qaratilgan izchil islohotlar olib borilayotgan ekan, bunday islohotlar zahirida rivojlanayotgan ta'limning oldiga ham muhim vazifalarni yuklash albatta ta'biy. Bu borada pedagog olim M.M.Xolmuxammedov o'zining "Professional ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish" mavzusidagi maqolasida: "Tizim o'z oldiga hududlar va sohalar kesimida iqtisodiy yuksalishga munosib hissa qo'sha oladigan kadrlarni tayyorlash, yoshlarni malakali mehnat orqali o'z hayot farovonligini ta'minlashga o'rgatish, o'z mehnat faoliyatiga innovatsion va kerativ yondashish, yaratuvchanlik, intellektual, ma'naviy potensialni rivojlantirish kabi vazifalarni qo'yadi".

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tomonidan: "...mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish, dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish, ta'lim-tarbiya muassasalarining rahbar xodimlari, pedagog va murabbiylari, professor-o'qituvchilari va ilm-fan sohalar vakillarining jamiyatimizdagi o'rni va maqomini oshirish, ularning mashaqqatli mehnatini munosib qadrlash va faoliyat samaradorligiga qarab moddiy rag'batlantirish, pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini "hayot davomida o'qish" tamoyili asosida takomillashtirib borish, ilmiy-tadqiqot va ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha xususiy sektorning salmog'ini kengaytirish,

hududlarda nodavlat ta'lim tashkilotlarini tashkil etish orqali raqobat muhitini shakllantirish, ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim oluvchilar o'rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish, ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish ta'lim tizimiga yuqori samarali xalqaro amaliyotni joriy etish, respublika ta'lim tashkilotlarini nufuzli xalqaro reytinglarga kiritish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish" kabi O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi.

Mamlakatimizning yangi taraqqiyoti davrida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim oluvchilar o'rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirishga davlatimiz rahbari tomonidan alohida e'tibor qaratilayotganligi, ta'lim tizimida ham raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati qanchalik yuqori ekanligini ko'rsatib bermoqda. Bugungi globallashuv jarayoni kechayotgan davrda, kundalik hayotimizni axborot-kommunikatsion texnologiyalari, kompyuterlar va internetsiz tasavvur qilish mushkuldir. Shuning uchun ham bugungi kunda raqamli texnologiyalar asta sekin kundalik hayotimizning barcha sohalariga kirib, ijtimoiy hayotning ajralmas bir qismiga aylanib bormoqda. Aynan, ana shu muhim jihatni hisobga olgan holda mamlakatimizda 10 dan ortiq texnika va raqamli texnologiyalar yo'nalishidagi mutaxassislar tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari faoliyatini yo'lga qo'yilganligi ham raqamli texnologiyalarning nafaqat iqtisodiyot, siyosat kabi sohalarida balki, ta'lim tizimida ham katta ahamiyatga ega ekanligidan dalolatdir.

2020-yil Oliy Majlisga qilgan murojaatnomasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi", - deya ta'kidlaganlari mamlakatimizda faqat raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda tub burulish yasash, balki raqamli texnologiyalarni ijtimoiy hayotning barcha sohalariga, jumladan, ta'lim tizimiga ham joriy etish asosiy maqsad qilib olingan.

Konferensiyalar tashkil etish ham ilmiy tadqiqotlarimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 27-apreldagi 39-sonli bayoni hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 2-maydagi "2023-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 118-sonli buyrug'iga binoan Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasidan 2023-yil 7-dekabr kuni "Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman o'tkazish va ilmiy maqolalar to'plamini chop etish rejalashtirilgan.

Ushbu respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi aynan boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari, muammo va yechimlariga bag'ishlanganligi bilan ahamiyatlidir. Konferensiyani tashkil etish uchun tashkiliy qo'mita shakllantirildi va tashkiliy qo'mitaga taqdim etilgan maqolalar tahrir etilib, beshta sho'bag'a ajratilib o'rganib chiqildi. Ushbu to'plam konferensiyaga respublikamizning barcha oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari tomonidan taqdim etilgan maqolalar asosida tayyorlangan bo'lib, boshlang'ich ta'limda istiqbolli raqamli texnologiyalar, boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari, bo'lajak pedagoglarda raqamli kompetensiyani shakllantirish muammolari, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish kabi bir qator masalalarni ijobiy hal etishning nazariy jihatlarini ko'rsatib berishi shubhasizdir.

Mazkur to'plamdan mutaxassislar, olimlar, professor-o'qituvchilar, pedagoglar, magistrlar, talabalar, tayanch doktorantlar, doktorantlar hamda mustaqil izlanuvchilar monografiyalar, ilmiy tadqiqot ishlarini tayyorlashda foydalanishlari mumkin.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR - RAQAMLI SAVODXONLIK

Ernazarova Manzura Saparboyevna – Navoiy pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasini mudiri, f.f.d. (DSc), prof.
Sayfullayeva Ra'no Raufovna – O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d.

“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning eng muhim shartlaridan biri aholining raqamli savodxonligini oshirishdir. Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda “Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF 6079-sonli Farmonida raqamli ta'limni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilashda quyidagilar nazarda tutilgan: 2021 -yil 1- yanvardan boshlab fuqarolar tomonidan tizim boshqaruvi, ma'lumotlar bazasi va «bulutli» platformani boshqarish, axborot xavfsizligini ta'minlash va boshqa talab yuqori bo'lgan yo'nalishlarda xalqaro IT-sertifikatlarni olish xarajatlarining 50 foizgacha bo'lgan qismini qoplash tizimi joriy etiladi; 2021-yil 1-sentyabrga qadar har bir tuman va shaharda mavjud infratuzilma obyektlari negizida keng aholi qatlamlari, ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun raqamli texnologiyalar o'quv markazlari ochiladi; 2023-yil yakuniga qadar barcha tuman va shaharlarda o'quvchilarning ijodiy rivojlanishi va kompyuter dasturlash asoslarini o'rganishi uchun mavjud ta'lim muassasalari negizida 200 dan ortiq informatika va axborot texnologiyalarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktablar bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Bu borada olib borilayotgan ishlar natijasini respublikamizning barcha viloyat va tumanlarida «IT Park»lar tashkil etilganligida ko'ramiz.

Raqamli savodxonlik - zamonaviy dunyoda hayot uchun, raqamli texnologiyalar va internet resurslaridan xavfsiz va samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamidir. Ta'lim tizimida eng asosiy narsa bu - ko'rgazmalilik va shu orqali o'quvchi-yoshlarning bilim olishi hamda uni amaliyotda qo'llashi uchun Raqamli texnologiyalarning samarasi yuqori ekanligini ko'ramiz.

Raqamli muhit bugungi kun o'quvchisining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlariga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bu esa, o'qitishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Xususan, ta'lim tizimida ham yagona elektron platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilishning zamonaviy uslubi yo'lga qo'yildi.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar sog'liqni saqlash, transport, mudofaa va milliy xavfsizlik kabi ko'plab sohalarda sun'iy intellekt afzalliklaridan foydalanib kelmoqda. Pricewater house Coopers (PwC) konsalting kompaniyasi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, global sun'iy aql 2030-yilga kelib, jahon iqtisodiyotiga 15,7 milliard trillion AQSH dollari miqdorida hissa qo'shishi kutilmoqda. Bu jahon yalpi ichki mahsulotini 26 foizga o'sishiga olib keladi. Sun'iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan kompyuterlar barcha ma'lumotlarni prognoz va tahlil qilish uchun sarf-xarajatlarni kamaytirishda ham katta imkoniyatga ega. Bunday ma'lumotlardan foydalanib yillik o'zgarishlarni kuzatib borish va mablag'larni tejash mumkin.

Raqamli texnologiyalar taraqqiy etgan asrda eng muhim omil bu ma'lumotlar hisoblanadi. Ularni to'plab, o'rganishlar asosida xulosalar chiqarishda Big Data texnologiyasining ahamiyati katta. Undan ko'pincha salmoqli ma'lumotlarning prognozli tahlillariga yoki ma'lumotlardan qiymat chiqarib olishning boshqa usullariga murojaat qilishda ham foydalaniladi.

AQSH, Avstraliya kabi mamlakatlarda katta hajmli ma'lumotlar texnologiyalarini rivojlantirish va moliyalashtirish bo'yicha maxsus davlat dasturlari ishlab chiqilgan. Nazarimizda, shu bilan birgalikda, raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi va sohaning malakali mutaxassislarga ehtiyojini oshishi oliy ta'lim muassasalarida alohida o'quv yo'nalishini tashkil etilishni taqozo etmoqda. Bu eng avvalo, tizimning salohiyatli kadrlar bilan ta'minlanishiga yanada keng yo'l ochadi. Jahon tajribasi ko'rsatib turibdiki, sun'iy aql va Big Data texnologiyalari mamlakatda “raqamli iqtisodiyot”ning rivojlanishiga va eng muhimi, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga ham yordam beradi.

Yoshlar orasida raqamli savodxonlikni targ'ib qilish, hamda kompyuter dasturlash va IT-sohasiga keng jalb qilish maqsadida “Bir million dasturchi” loyihasining joriy qilinishi hamda bu loyiha mantiqiy keyingi

bosqichini amalga oshirish maqsadida uzbekcoders platformasi orqali “Coursera” onlayn kurslarida yoshlar uchun ta’lim olish imkoniyati yaratildi.

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlaridan unumli foydalanish ehtiyoji paydo bo’ldi. Raqamli ta’limda eng avvalo ma’lumotlarning yagona mukammal bazasi shakllanib, doimiy tarzda umumiy holatda yangilanish olib borish qulaylashib, o’qituvchi va o’quvchilar vaqtdan unumli foylanish natijasida kelajak avlodni ta’limdan ancha samarali foydalana olish imkoniyati, uyda ota-ona ta’lim tizimiga uzviy bog’lanib, farzandini mustaqil tarzda tekshirish imkoniyati yaratildi; o’qituvchining darsdagi nazorati va faoliyati oshib, ta’lim sifatining oshish natijasiga erishilmoqda.

Ushbu holatda “raqamli o’quvchi” iborasi vujudga keldi. “Raqamli o’quvchi” hozirgi kunda bir nechta raqamli qurilmalar orqali tezkor aloqada bo’lishga odatlangan va ilgari o’quvchilarga qaraganda zamonaviy har xil o’quv uslublaridan foydalanadigan o’quvchidir.

Yaponiya ta’lim tizimida auditoriyalar eshigiga “Participant fingerprint and face recognition”, ya’ni darsga qatnashuvchilarni barmoq izi va yuz shakli bo’yicha tanib olish texnologiyasi o’rnatilgan. Ushbu texnologiya yordamida darsga kirayotgan o’qituvchilarning davomatini avtomatik aniqlash mumkin. Talabalarining davomati hech qanday jurnal yordamida olinmaydi.

Bugungi kunda ta’lim muhitini raqamlashtirish mavjud o’quv materiallarini, prezentatsiyalar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlarni va bilimlarni boshqarish vositalarini elektron muhitni tarjima qilish; o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro aloqalar uchun interaktiv elektron muhit, ya’ni o’qituvchilar uchun elektron sinflar yaratish, yangi turdagi o’quv vositalarini elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, elektron topshiriqlar bazasi, kompyuter o’yinlari, rolli o’yinlar jarayonida turli vaziyatlarni modellash, raqobatbardosh o’yinlarga taqlid qilish, umumta’lim maktab darsliklariga ilova tarzida elektron multimedia darslari va ulardan dars jarayonlarida samarali foydalanish kabi turli shakllarda amalga oshirilmoqda.

Raqamli ta’limda o’quvchini mustaqil ta’lim olishga, bilim olish yo’llarini mustaqil izlashga, o’qituvchini esa yangi bilimlar bilan raqamli texnologiyalar asosida qurollantirib, o’quvchiga bilim olish yo’llarini o’rgatishini yo’lga qo’ya olsak, ta’lim tizimi qaysi shaklga o’tishidan qat’iy nazar, ta’lim tizimida sifat paydo bo’ladi.

Raqamlashtirish o’rganilgan saboq va bilimlarni almashish uchun imkoniyatlar yaratib, ko’proq ma’lumot olish va kundalik hayotlarida yaxshi qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda “Raqamli O’zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF 6079-sonli Farmoni.
2. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www. Ziyonet.uz
3. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug’at. – Toshkent, 2009.
4. Bromwich D. (2015). Trapped in the Virtual Classroom. The New York Review of Books.
5. Глазьев С.Ю. (2016). Экономика будущего. Есть ли у России шанс? / С.Ю. Глазьев. - М.: Книжный мир.
6. G’ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. Bobomurodova A. Ona tili o’qitish metodikasi. Toshkent, 2012, 380.

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Shamsidinova Gulchehra Do’stmurodovna –

Navoiy davlat pedagogika instituti “Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim”
fakulteti dekani, b.f.n., dotsent.

Bugungi globalashuv jarayonida boshlang’ich ta’limni rivojlantirish, o’quvchilarni tarbiyalash va bu orqali mamlakatda yetuk kadrlarni tarbiyalash – mamlakatda barqaror rivojlanish jarayonlarini ta’minlash asosiy yechim topuvchi masalalardan biriga aylandi. Ta’lim tizimiga oid me’yoriy hujjatlarining qabul qilinishi, ularning mamlakat istiqbolidagi o’rni, iqtisodiy ahamiyati, ta’lim resurslaridan foydalanish va ularni amaliyotga joriy qilish, mamlakatning barqaror taraqqiyoti uchun mavjud intellektual salohiyatni samarali ishga solish, ta’lim sohasi mutaxassislarining o’z sohasiga ongli yondashuvini shakllantirish, ularning shaxsiy mas’uliyat va tahabbuskorligini kuchaytirish hamda ta’lim sohasiga oid strategik davlat dasturlarini qabul qilish va unga rioya etish juda katta ahamiyatga egadir.

O’zbekiston Respublikasida ilmiy-texnika taraqqiyoti jadal rivojlanib borayotgan bugungi kunda yoshlarga zamonaviy ta’lim berish dolzarb masalalardan hisoblanib, mamlakatda kompetensiyaviy

yondashuvga asoslangan yangi davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi, Respublika hududidagi barcha xorijiy va mahalliy maqomga ega bo'lgan Oliy o'quv yurtlari, Prezident maktablari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari hamda umumiy o'rta ta'lim tizimi professor- o'qituvchilari zimmasiga bir qator dolzarb vazifalarni qo'yimoqda. Umumta'lim maktablarida 11 yillik o'rta ta'limning qaytadan joriy etilishi, o'qituvchilarning ta'lim sohasiga oid yangi meyyoriy hujjatlar bilan qaytatdan tanishishi, yuqori sinf o'qituvchilari o'zlashtirishi lozim bo'lgan o'quv dasturlari materiallarini chuqur egallashi, barcha viloyatlarda Prezident maktablarining joriy etilishi, XXI asrning bitiruvchisi zamonaviy ta'limning barcha meyyoriy talablariga javob berishi lozimdir.

Ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilariga e'tiborni qaratish, tabiat haqidagi tushunchalarni shakllantirish, umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich ta'limning olib borilish jarayonlari, muammolari, uzluksiz ta'lim turlarida tabaqashtirilgan yondashuv, iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning ehtiyojiga yarasha bilim berish va kasbga yo'llash, umumiy o'rta ta'lim maktablarini ixtisoslashtirish, biologiyani o'qitish jarayonida ko'nikmalarni tarkib toptirish, ta'lim muassasalarida biologiyadan ta'lim- tarbiya jarayonini tashkil etish, dastur va darsliklarning tahlili masalalari asosiy o'rin tutadi.

XXI asrda axborot texnologiyalarining rivojlanishi insoniyat hayotida katta o'zgarishlarning yuz berishiga olib kelib, ta'limni samarali tashkil etish uchun turli usul va vositalardan foydalaniladi. Hozirgi kunda zamonaviy ta'limni tashkil etishga sohadagi ayrim holatlar, ta'lim tizimida faoliyatni amalga oshirish jarayoniga salbiy ta'sir etmoqda:

- ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning zamonaviy axborot kommunikatsion vositalari haqida yetarli bilimga ega emasligi;
- ta'lim muassasalarining zamonaviy ta'lim berishga mo'ljallangan vositalar bilan ta'minlanish holatining talab darajasida emasligi;
- zamonaviy ta'limni tashkil etadigan internet tarmog'ining kuchsizligi, yetib bormaganligi yoki tezlikning pastligi;

Bugungi kunda ta'limni axborot kommunikatsion vositalarsiz tasavvur etib bolmaganidek, o'qituvchilarning katta qismi axborot kommunikatsiya vositalaridan va zamonaviy texnologiyalar haqida kamroq bilimga egadirlar. Raqamli texnologiyalar - internet orqali tashkil etiladigan turli texnologiyalarning samarali faoliyati alohida e'tiborlikka loyiqdir. Ko'pchilikka ma'lumki o'qitishning odatdagi an'anaviy usulida o'qituvchi faol o'quvchi tinglovchiga aylanadi. Bunday hollarda ta'lim olish quruq yodlash va esda olib qolish uchun yo'nalgan bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim jarayoni esa o'quvchiga o'z ustida ko'proq ishlash imkonini beradi. Ya'ni o'quvchining o'zi mavzuni o'qiydi, o'zlashtiradi, mustaqil yangi ma'lumotlar topadi va uni taxlil qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonini tashkil etish katta kuch va salohiyat talab etib, buning uchun raqamli texnologiyalarni qollash yaxshi samara beradi.

- O'quvchilar bilim olishining faollashtirishiga, modellashtirishga;
- Har qanday vositalardan kompleks foydalanishga;
- O'quvchilarning bilimlarni kompyuter orqali ob'yektiv baholanishiga imkon yaratadi.

Bundan tashqari raqamli texnologiyalardan foydalanish auditoriyaning to'liq qamrab olish va fanga nisbatan muhabbat uyg'otishga sabab boladi. Shu bilan birga ta'lim muassasasida internet tarmog'ining bo'lishi va sifatli ishlashi ta'limni sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar joriy etilgan ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Bugun ular bilan ta'lim tizimining qurollantirilishi o'quvchilarga dars mashg'ulotlarini sifatli o'tilishini ta'minlaydi. Pandemiya sharoiti ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishini isbotladi. Televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'limga o'tishning bir debochasi sifatida qabul qilsak bo'ladi. Bu jarayon o'quvchiga uydan chiqmay turib ham ta'lim olish mumkinligini isbotlab berdi. Raqamli ta'limga o'tishning boshqa afzalliklari to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak ularga quyidagilarni kiritish o'rinlidir.

- darsliklar elektron xolatda ekranlarga ko'chadi;
- o'quvchilar hoxlagan joyida va hoxlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi;
- o'quvchilar mutaxassis yetishmaydigan uzoq qishloqlarda ham fanlarni tanlash va uydan turib ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi;
- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
- ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi, vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi;
- "raqamli dunyo"da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'ladi.

Bugungi kunda soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash, sohadagi firibgarliklari va ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tahlil qilishning hozirgi holatida milliy hamda xalqaro darajada bir muncha muammolar mavjud. Misol uchun, Soliq, Adliya Tarmoqlari (Tax Justice Network) tashkilotining 2020-yilgi hisobotida soliq firibgarligi va soliq to'lashdan bo'yin tovlash natijasida butun dunyo davlatlari yiliga 427 milliard AQSH dollari miqdorida ziyon ko'rishmoqda. Birgina AQSHning o'zi har yili soliq to'lashdan bo'yin tovlash tufayli 188,8 milliard dollar yo'qotadi, Xitoy va Yaponiyaning bu boradagi yillik zararlari tegishli ravishda 66,8 va 46,9 milliard dollarni tashkil etyapti.

Mamlakatimizda soliq tizimida elektron davlat xizmatlari va axborot tizimlari orqali ma'lumotlar bazasiga tushayotgan murojaatlar soni yildan-yilga keskin oshib borayotganligi sababli ma'lumotlarni tezkorlik bilan tahlil qilishni takomillashtirishni kun tartibiga qo'yimoqda. Davlat soliq qo'mitasining mavjud server qurilmalarining xotira hajmi bugungi kunda 90 foiz band. Ma'lumotlarni qayta ishlash markazi qurilmalari eskirganligi hamda elektron hisobvara-q-fakturalar va onlayn nazorat kassa mashinalari hamda tashqi manbalar orqali shakllangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tezkor tahlil qilish uchun mavjud serverlar quvvati etishmasligi holatlari yuzaga kelib turibdi. Bu borada cun'iy aql va katta hajimli ma'lumotlar texnologiyalarini joriy etish qo'l keladi.

Shu bois Prezidentimizning 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida ham "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasiga muvofiq, soliq sohasida ham yuridik shaxslarning soliq tushumlarini tahlil qilish, soliq to'lovlaridagi tafovutlarni aniqlashda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashga alohida ahamiyat qaratilgan. Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar sog'liqni saqlash, transport, mudofaa va milliy xavfsizlik kabi ko'plab sohalarida sun'iy intellekt afzalliklaridan foydalanib kelmoqda. PricewaterhouseCoopers (PwC) konsalting kompaniyasi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, global sun'iy aql 2030-yilga kelib jahon iqtisodiyotiga 15,7 milliard trillion AQSH dollarimiqdorida hissa qo'shishi kutilmoqda. Bu jahon yalpi ichki mahsulotini 26 foizga o'sishiga olib keladi.

Xorijda sun'iy intellekt texnologiyasini o'z soliq tizimida qo'llayotgan mamlakatlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Jumladan, Daniya 2018-yilda soliq to'lashdan bo'yin tovlash natijasida qariyb 325 million AQSH dollari zarar ko'rgan. Mamlakat hukumati sun'iy aql vositalarini o'z soliq tizimiga tatbiq etishi natijasida soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlashning har 100 holatidan 85 tasini muvaffaqiyatli aniqladi. SHuningdek Hindiston hukumati soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash bilan kurashish va soxta firmalarni aniqlash uchun sun'iy aql vositasidan foydalanishga kirishgan etakchi mamlakatlar qatorida turadi.

Negaki, soliq ma'murchiligiga sun'iy aqlni joriy etilishi qo'yidagi afzalliklarga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Jumladan, ayni kunda soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, soliq idoralari soliq auditi jarayonida firibgarlikni aniqlashga harakat qilishadi. Hujjatlar to'plamidan aniq ma'lumotlarni topish bu pichan ichidan igna qidirish kabi zahmatni talab qiladi. Aslida algoritmlaridan foydalanib, katta miqdordagi ma'lumotlarda noodatij yozuvlarni aniqlay oladigan, sun'iy aqlni qo'llab-quvvatlaydigan tizimlarni yaratish mumkin.

Raqamli texnologiyalar taraqqiy etgan asrda eng muhim omil bu ma'lumotlar hisoblanadi. Ularni to'plab, o'rganishlar asosida xulosalar chiqarishda Big Data texnologiyasining ahamiyati katta. Undan qo'pincha salmoqli ma'lumotlarning prognozli tahlillariga yoki ma'lumotlardan qiymat chiqarib olishning boshqa usullariga murojaat qilishda ham foydalaniladi. Big Data texnologiyalaridan olinadigan daromadlar yildan yilga o'sib bormoqda. U 2019-yilda 189,1 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda 274,3 milliard dollarga etishi kutilmoqda. AQSH, Avstraliya kabi mamlakatlarda katta hajimli ma'lumotlar texnologiyalarini rivojlantirish va moliyalashtirish bo'yicha maxsus davlat dasturlari ishlab chiqilgan.

Prezidentimizning "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra, joriy yilning 1-martidan Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi huzuridagi Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot institutining tashkil qilinishi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini har tomonlama amalga oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish hamda iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish; mazkur yo'nalishda fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borishdagi ahamiyati katta bo'ladi.

Nazarimizda, shu bilan birgalikda, raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi va sohaning malakali mutaxassislariga ehtiyojini oshishi oliy ta'lim muassasalarida "Soliq va raqamli texnologiyalar" bo'yicha alohida o'quv yo'nalishini tashkil etilishni taqozo etmoqda. Bu eng avvalo, tizimning salohiyatli kadrlar bilan ta'minlanishiga yanada keng yo'l ochadi. Jahon tajribasi ko'rsatib turibdiki, sun'iy aql va Big Data texnologiyalari nayinki soliq idoralari ishini jadalashtirishga, shu bilan birga, "elektron hukumat" faoliyati samaradorligining oshirishini hamda mamlakatda "raqamli iqtisodiyot"ning rivojlanishiga va eng muhimi, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga ham yordam beradi.

AXBOROT, AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA AXBOROT MADANIYATINING RIVOJLANISHI

Hamidova Kamola Mamirovna

Qo'qon DPI, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ubaydullayeva Nigora

Qo'qon DPI, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Boshlang'ich ta'lim) 1-bosqich magistranti

“Axborot jamiyati“ atamasi garchi kompyuterlashtirish keng tarqalib, axborot va raqamli texnologiyalar faol rivojlana boshlagan paytda qo'llanila boshlangan bo'lsada, 1940-yillarda kibernetikaning paydo bo'lishi bilan „axborot jamiyati“ tushunchasi paydo bo'lgan edi. Bu tushuncha amerikalik olimlar K. Shennon, N.Wiener, D. fon Neumann, ingliz mutafakkiri va kriptografi A.Tyuring, rus matematiki A.N.Kolmogorov kabi olimlarning nomlari bilan bog'liq. “Axborot jamiyati” atamasining yaponcha versiyasi 1961-yilda Kisho Kurokava va Tadao Umesao o'rtasidagi suhbatda paydo bo'lgan. Keyinchalik bu atama T.Umesao va F.Machlup asarlarida qo'llanilgan bo'lib, ular deyarli bir vaqtda Yaponiya va AQShda paydo bo'lgan.

Axborotlashgan jamiyat deganda – barcha faoliyat sohalariga intellektual mehnat quroli sifatida dunyoviy bilim manbalariga, kutubxonalarga kirish, ulardan samarali foydalanish, ixtiyoriy (qogozdagi, matn yoki tasvir ko'rinishidagi) axborotni juda qisqa muddat ichida qayta ishlash, jarayonlarni, voqealarni va hodisalarni modellashtrish imkonini beruvchi kompyuterlar va boshqa axborot texnika va texnologiyalar kiritilgan jamiyatni tushunamiz. Axborotlashgan jamiyatda inson axborotlarni qayta ishlashda zamonaviy vositalar bilan ishlashga o'zini tayyorlashi kerak. Bu shuni ko'rsatadiki, inson informatsiyalarga murojaat etishda ma'lum darajadagi axborot madaniyatiga ega bo'lishi kerak.

Axborot madaniyati – axborotlar bilan maqsadga intilib ishlashni bilish va axborotlarni olish uchun, qayta ishlash, kompyuterli informatsion texnologiyani va zamonaviy texnik vositalarni va usullarni qo'llashni anglatadi. Faqat yuqori darajadagi axborot madaniyatiga ega bo'lgan kishilargina tabiiy, ijtimoiy va ekologik resurslarni aniq xisobini qila oladilar. Bu esa barcha tarmoq yo'nalishlaridagi boshqaruv masalalarini tezlik bilan xal etish imkonini beradi va respublikani ravnaq topishida muhim o'rin egallaydi[1].

Olimlar postindustrial jamiyat nazariyasida axborot qadriyatdan tovarga aylanarkan, uning sifati ham talab darajasida o'zgarishi tabiiy holligi ta'kidlaydilar. Xalqaro ekspertlarning axborot resurslari borgan sari “feyk” xabarlariga to'lib borayotgani va insoniyat yangi davr – post haqiqat (post-truth) davriga o'tayotgani xususidagi xavotirlari o'zini oqladi. Oksford lug'atiga ko'ra, “post-haqiqat” iborasi 2016-yil atamasi sifatida e'tirof etildi.

Sotsial tarmoqlar mutaxassislari ogohlantirganidek, total axborot appokalipsis (oxirat)ning yaqinlashishi haqiqat va yolg'on o'rtasidagi chegaralarning yo'qolishida ko'rina boshlaydi. Kunning asosiy qismini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazadigan insonlarda bora-bora zerikarli realikka apatiya (zerikarli kontent layk yig'ishi mushkul) shakllanib, haqiqatni yolg'ondan farqlash ehtiyoji yo'qolib boradi. Masalan, Facebook, Twitter va Google'da klik, layk, repostlar ta'minlab beradigan reklamali o'tishlar va shu orqali pul topish muhim (targeting reklamaning sozlashlari) bo'lishi mumkin. Axborot sifati esa ikkinchi darajali masalaga aylandi.

Media va axborot savodxonligi konsepsiyasi umuminsoniy huquqlarga asoslanadi hamda ayrim shaxslar, jamoalar va butun millatlar so'z erkinligi huquqi va axborotdan foydalanish erkinligi huquqidan foydalanishining asosiy sharti deb hisoblanadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 19-moddasida qayd etilishicha, “Har bir inson e'tiqod erkinligi va uni erkin ifoda qilish huquqiga ega; bu huquq hech bir to'siqsiz o'z e'tiqodiga amal qilish erkinligini hamda axborot va g'oyalarni har qanday vosita bilan, davlat chegaralaridan qat'i nazar, izlash, olish va tarqatish erkinligini o'z ichiga oladi”.

Ushbu tamoyildan kelib chiqib, YUNESKO ta'kidlaydiki, media axborot savodxonligi konsepsiyasi dunyoning barcha mamlakatlari fuqarolariga to'la ma'noda ushbu asosiy inson huquqidan foydalanish imkonini beradi. YUNESKOning media va axborot savodxonligi to'g'risidagi nashrlarida ta'kidlanadiki, “media va axborot savodxonligini o'zlashtirgan fuqarolar: 1) tegishli texnologiyalardan foydalangan holda axborot va mediakontentni olish, baholash, yaratish va tarqatish layoqatiga ega bo'ladi”. Bu odamlar: 2) o'zlarining axborot va OAV bilan ishlash sohasidagi huquqlarini, shuningdek, o'z ixtiyoriga bepul, mustaqil va turli-tuman axborot va mediatizimlar berilishi bo'yicha talab uchun o'z mas'uliyatini tushunadi va biladi. Media bilan munosabatda ular: 3) axborot va media ta'minotchilari roli va funksiyasini, shuningdek, ushbu funksiyalarning amalga oshirilishi shartlarini tushunadi. Bu hali hammasi emas, o'zaro axborot almashishning faol ishtirokchisi bo'lgani holda, ular: 4) bilim yaratishga va ularni keng ko'lamda tarqatishga qodir.

Axborot texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot - hisoblash tarmog'i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta'lim samaradorligining muhim omili bo'lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o'zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog'liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog'liqdir[2].

Mamlakatimiz rivojlangan davlatlar qatoridan mustahkam o'rin egallashi uchun zamonaviy axborot (kompyuter) texnologiyalarini hayotimizning barcha jabhalariga keng joriy etish zarur. Buning uchun, birinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlantirish, davlat muassasalari va xo'jalik sub'ektlari, muassasa va tashkilotlar, xususiylar uchun axborot xizmatini yo'lga mukammal yo'lga qo'yish. Ikkinchidan, ilm, fan, ta'lim, texnika, ijtimoiy, iqtisodiyot va uni boshqarish sohalarida axborot tizimlarini shakllantirish. Uchinchidan, respublikaning jahon axborot tizimlari va xalqaro tarmoqlarga ulanishini ta'minlash sifatini yanada oshirish kerak.

A.Abdugodirovning fikricha, o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash ta'lim metodlarining samaradorligini oshirishga, o'qituvchi faoliyatining ijobiy o'zgarishiga, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o'zgarishiga samarali ta'sir etadi. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishga nisbatan muhim vazifalarni belgilab beradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, biz har kuni duch kelishimiz mumkin bo'lgan axborot oqimi hayotning barcha sohalariga kirib bormoqda. Bu jarayon, shubhasiz, eng zaif va turli xil o'zgarishlarga moyil bo'lgan bolalarning ham ta'lim-tarbiya muhitiga ta'sir qilmoqda. Aynan bolalarda ko'pincha vahima holatlari, fikrlarning tez-tez o'zgarishi, asabiylashish va inqirozlar bilan tavsiflanadi. Bolalarning psixologik xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, ularni axborotning salbiy ta'siridan himoya qilish uchun media savodxonlik tushunchalari va usullari yordamida yosh avlodning tabiiy tanqidiyligiga murojaat qilish mumkin bo'ladi. Bu rivojlangan tanqidiy fikrlash uning ijodiy fikrlash va introspektsiya qobiliyatini ochib beradi. Rivojlangan tanqidiy fikrlash bolalar o'rtasida nafaqat kiruvchi ma'lumotlarni tahlil qilish, balki xulosalar shakllantirish, olingan natijalarni baholash va hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradigan mulohazalar tizimini shakllantirishga olib keladi.

Xulosa sifatida bayon etish joizki, raqamli iqtisodiyot sharoitida jamiyat uchun zamonaviy fikrlaydigan, yangi g'oya va ixtirolar yaratishga qodir, intellektual zakovatga ega bo'lgan kadrlar zarur bo'lib, bu masala, albatta, maktabgacha ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liqlikda amalga oshiriladi. Jamiyat talab etayotgan yoshlar, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan shakllantirilishi lozim. Buning uchun maktabgacha ta'limni zamonaviylashtirish, dunyo tan olgan ta'lim yutuqlaridan ushbu sohada foydalanish, yangi axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish asosiy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nazirova G.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda innovatsiyalar. – Adabiyot uchqunlari. – Toshkent-2021. – B. 66.
2. Levshina N.I. Axborotlashtirish nazorat va tahliliy faoliyat samaradorligining sharti sifatida. // Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarish. - 2005. - No 2. - B. 10.
3. Hamidova, Kamola Mamirovna. "On andijan polysynonym and its variants." Asian journal of multidimensional research. 10.5 (2021): 661-664.
4. Muhammadalievich, Uluqov Nosirjon, and Hamidova Kamola Mamirovna. "About syrdarya hydronym variants" Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.6 (2022): 1667-1670.
5. Mamirovna, Hamidova Kamola. "Об исторических источниках топонимии ферганской долины и вариантах некоторых топонимов". Gospodarka i Innovatsie. (2022): 1-9.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Нажимова А.И.-старший преподаватель
кафедры начального образования НавГПИ

На сегодняшний день, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) рассматриваются как важнейший компонент общего образования, играющий большую роль в решении приоритетных задач обучения и воспитания.

Учитывая, что в начальной школе происходит постепенная смена ведущего вида деятельности ребенка с игровой на учебную, необходимо максимально использовать возможности применения информационно-коммуникационных технологий при организации учебной деятельности младших школьников.

Одним из результатов обучения и воспитания в школе первой ступени должна стать готовность детей к овладению современными компьютерными технологиями и способность актуализировать полученную с их помощью информацию для дальнейшего самообразования.

Для реализации этих целей возникает необходимость применения учителем начальных классов информационно-коммуникационных технологий в учебно-воспитательном процессе.

Информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) – это обобщающее понятие, описывающее различные устройства, механизмы, способы, алгоритмы обработки информации. Важнейшим современными устройствами ИКТ являются компьютер, снабженный соответствующим программным обеспечением и средства телекоммуникаций вместе с размещенной на них информацией.

Главная цель внедрения ИКТ – появление новых видов учебной деятельности. Использование персонального компьютера, мультимедийных программ и устройств позволяет изменить преподавание школьных предметов, оптимизировать процессы понимания, запоминания и усвоения учащимися учебного материала, повысив тем самым мотивацию обучения и эффективность урока, а также обеспечивая реализацию развивающего обучения, совершенствуя формы и методы организации учебно-воспитательного процесса.

Информационно-коммуникационная поддержка учебно-воспитательного процесса развивает наглядно-образный, наглядно-действенный, интуитивный, творческий виды мышления младшего школьника; коммуникативные способности; формирует умение принимать оптимальное решение или предлагать варианты решений в сложной ситуации; развивает навыки самообразования и самоконтроля; закладывает основы информационной культуры и истоки развития умений осуществлять обработку информации.

Информационно-коммуникативные технологии имеют большое значение в удовлетворении человеческой потребности познания мира. Они позволяют существенно изменить способы управления учебной деятельностью, вовлечь учащихся в активную работу класса.

Использование ИКТ на различных уроках в начальной школе позволяет:

- развивать умение учащихся ориентироваться в информационных потоках окружающего мира;
 - организовать одновременно детей, обладающих различными возможностями и способностями;
 - овладевать практическими способами работы с информацией;
 - развивать умения, позволяющие обмениваться информацией с помощью современных технических средств;
 - активизировать познавательную деятельность учащихся;
 - проводить уроки на высоком эстетическом уровне (музыка, анимация);
- индивидуально подойти к ученику, применяя разноуровневые задания.

Использование ИКТ на различных уроках в начальной школе позволяет перейти от объяснительно-иллюстрированного способа обучения к деятельностному, при котором ребенок становится активным субъектом учебной деятельности. Это способствует осознанному усвоению знаний учащихся.

Компьютер позволяет учителю значительно расширить возможности предъявления разного типа информации. При дидактически правильном подходе компьютер активизирует внимание учащихся, усиливает их мотивацию, развивает познавательные процессы, мышление, внимание,

воображение и фантазию. Новые информационные технологии обучения обладают и определенными дидактическими возможностями.

Дидактические возможности информационных технологий обучения:

- являются источником информации;
- повышают степень наглядности;
- организуют и направляют восприятие;
- создают эмоциональное отношение учащихся к учебной деятельности;
- создают положительную мотивацию учащихся.

Использование новых ИТ на различных уроках дает преимущества перед стандартной системой обучения в следующем:

- повышается интерес, мотивация учебной деятельности;
- осуществляется дифференцированный подход;
- каждый ученик становится субъектом процесса обучения;
- за один и тот же промежуток времени объем выполненной работы намного больший;
- облегчается процесс контроля и оценки знаний;
- развиваются привычки учебной деятельности (планирование, рефлексия, самоконтроль, взаимоконтроль).

Внедрение информационных технологий основано на учете следующих возрастных особенностей учащихся. В начальной школе происходит смена ведущей деятельности ребенка с игровой на учебную. Использование игровых возможностей компьютера в сочетании с дидактическими позволяет сделать этот процесс более плавным. При этом весь обязательный учебный материал переводится в яркую, увлекательную, с разумной долей игрового подхода, мультимедийную форму с широким использованием графики, анимации, в том числе интерактивной, звуковых эффектов и голосового сопровождения, включением видеофрагментов. Младшие школьники отличаются остротой и свежестью восприятия, что объясняется возрастными особенностями высшей нервной деятельности. С живым любопытством дети воспринимают окружающую среду и все новое. Для восприятия учащихся начальных классов характерна ярко выраженная эмоциональность. В младшем школьном возрасте развито непроизвольное внимание, которое становится особенно концентрированным и устойчивым, если учебный материал отличается наглядностью, яркостью, вызывает у школьников эмоциональное отношение.

В роли такой наглядности можно использовать компьютер. Ряд факторов обуславливает положительные перспективы использования компьютера:

- повышают эффективность проведения урока;
- организует режим индивидуального опроса;
- усиливает интерес к уроку.

Внеурочная деятельность обучающихся - специально организованная деятельность представляющая собой неотъемлемую часть образовательного процесса, отличная от урочной системы обучения.

Внеурочная деятельность направлена на удовлетворение индивидуальных потребностей обучающихся, путем предоставления выбора широкого спектра занятий, направленных на развитие детей.

Средства информационных и коммуникативных технологий можно разделить на:

- Обучающие;
- Тренажеры;
- Информационно-поисковые и справочные;
- Демонстрационные;
- Имитационные;
- Лабораторные;
- Моделирующие;
- Расчетные;
- Учебно-игровые.

Внеурочная деятельность школьников является органическим продолжением учебного процесса. Поэтому, цель учителя начальных классов - сделать внеурочную деятельность детей более содержательной, привлекательной, разносторонней и современной.

Применение информационных технологий делает учебную информацию более интересной за счет привлечения зрительных образов, развивает познавательный интерес, побуждает желание учиться новому и применять знание в жизни.

Использование ИКТ во внеурочной работе предоставляет широкие возможности для реализации различных проектов. Основные положительные стороны в использовании ИКТ: наглядность, доступность и относительно низкие затраты на оборудование. Такая форма работы позволяет увидеть и использовать индивидуальные способности каждого школьника а, главное, используя новые современные информационные технологии, привить детям вкус к творчеству и исследовательской деятельности.

Самостоятельная практическая работа совершенствует навыки владения мультимедийной техникой. При создании проектов учащиеся учатся отражать личные цели, а также учитывать потребности классного коллектива. Индивидуальная и групповая работа повышает познавательный интерес, развивает умения преодолевать трудности, искать ответы на возникшие вопросы, способствует самостоятельному освоению новых возможностей информационных технологий.

Перед учителями ставятся задачи организации внеурочной деятельности школьников, основанной на использовании информационных и коммуникационных технологий такие, как:

- повышение эффективности и качества внеучебной и внеурочной деятельности;
 - активизацию познавательной и творческой деятельности школьников за счет компьютерной визуализации учебной информации, включения игровых ситуаций, возможности управления, выбора режима вне учебной деятельности школьников;
 - углубление межпредметных связей за счет использования современных средств обработки, хранения, передачи информации, в том числе и аудиовизуальной, при решении задач различных предметных областей (например, автоматизированные, интеллектуальные обучающие системы, электронные учебники, используемые при организации внеучебных мероприятий и досуга школьников);
 - усиление практической направленности знаний, полученных в рамках внеучебных мероприятий;
 - закрепление знаний, умений и навыков в области информатики и информационных технологий;
 - формирование устойчивого познавательного интереса школьников к интеллектуально-творческой деятельности, реализуемой с помощью средств ИКТ;
 - повышение воспитательного воздействия всех форм внеурочной деятельности;
 - осуществление индивидуализации и дифференциации в работе со школьниками;
 - развитие способности свободного культурного общения школьников с помощью современных коммуникационных средств.
- Таким образом, система работы с использованием ИКТ и Интернет – технологий во внеурочное время имеет ряд преимуществ:
- дает учащимся широкие возможности свободного выбора собственной траектории учения в процессе школьного образования. Отсюда изменяется роль учащегося, который вместо пассивного слушателя становится самоуправляемой личностью, способной использовать те средства информации, которые ему доступны;
 - предполагает дифференциальный подход к учащимся, основанный на признании того факта, что у разных учеников предыдущий опыт и уровень знаний в одной области различны, каждый ученик приходит к процессу овладения новыми знаниями со своим собственным интеллектуальным багажом, который и определяет степень понимания им нового материала и его интерпретацию, т.е. осуществляется поворот от овладения всеми учащимися одного и того же материала к овладению разными учащимися разного материала;
 - гарантирует непрерывную связь в отношениях "учитель – ученик";
 - способствует индивидуализации учебной деятельности (дифференциация темпа обучения, трудности учебных заданий и т.п.);
 - повышает мотивацию учения;
 - развивает у учащихся продуктивные, творческие функции мышления, интеллектуальные способности, формирует операционный стиль мышления.

Таким образом, внедрение новых информационных технологий в учебный процесс начальной школы позволяет в доступной форме использовать познавательные и игровые потребности учащихся для познавательных процессов и развития индивидуальных качеств. Внеурочная деятельность с использованием ИКТ обеспечивает широкую творческую деятельность учащегося в информационной среде, положительный эмоциональный настрой, гарантированная ситуация успеха высвобождает добрые чувства, сопереживание. В развитии творчества у детей с использованием информационных

технология заложены большие и подчас нераскрытые возможности. Совершенствование этого процесса – почетная и важная задача.

Как показывает практика, без новых информационных технологий уже невозможно представить себе современную школу. Занятия с использованием ИКТ становятся привычными для учащихся школы.

Необходимо всегда помнить, что в младшем школьном возрасте особенно важны и нужны положительные эмоции. Ученик, погружённый в атмосферу радости, вырастет более устойчивым ко многим неожиданным ситуациям и будет менее подвержен стрессам и разочарованиям. Именно поэтому учащимся необходима внеурочная деятельность, насыщенная ИКТ с конкурсами, олимпиадами, ребусами, развлечениями, играми.

Список литературы:

1. Гончар, С. А. Применение ИКТ как эффективного средства контроля знаний учащихся средней школы // В сборнике: Молодежь XXI века: шаг в будущее Материалы XIX региональной научно-практической конференции. В 3-х томах, 2018. – 268-269 с.
2. Стадник, М. В. Использование медиауроков для развития мышления младших школьников. – Библиотека сообщества учителей начальных классов. Образовательный портал «Сеть творческих учителей» [Электронный ресурс] / URL: http://www.itn.ru/communities.aspx?cat_no=5025&lib_no=5430&tmpl=lib (Дата обращения 12.05.2020).

ЎРТА ОСИЁДАН САФАРБАР ҚИЛИНГАН МЕҲНАТ АРМИЯЧИЛАРИ УЧУН ОЗИҚ-ОВҚАТ ТАЪМИНОТИ¹

Хуршид Қурбонов, Навоий давлат педагогика институти
Тарих кафедраси доценти тарих фанлари номзоди

1942-1944 йилларда Жанубий Урал саноат корхоналари қурилиши ва меҳнат фаолиятига Ўрта Осиёдан сафарбар қилинган 350 мингдан ортиқ, жумладан 151 минг ўзбекистонлик юртдошларимизнинг тақдирини ўрганиш долзарб мавзулардан биридир.

Авалги мақолаларимизда Ўрта Осиёдан сафарбар қилинган меҳнат армиячиларининг сафарбар қилиниши, уларни саноат корхоналари бўйича тақсимоли, меҳнат фаолияти турлари, яшаш шароитлари, маиший ҳолат ва оғир синовлар ҳақида баён қилганмиз.

Инсон яшаши учун энг муҳим бўлган озиқ-овқат таъминоти ва соғлиғи масаласини таҳлил қилишда архив ва бирламчи манбалар асос бўлади. Ушбу мақолани талқин қилишда ҳам Россия Федерациясининг Давлат архиви (ГАРФ), Россия Федерациясининг ижтимоий-сиёсий тарихи Давлат архиви (РГАСПИ), Челябинск вилояти бирлашган Давлат архиви (ОГАЧО), Оренбург вилоятининг Янги тарихи марказий ҳужжатлар архиви (ЦДННАО) ва бошқа манбалардан фойдаланилди.

Ўрта Осиёдан Урал ҳудудларига сафарбар қилинган меҳнат армиячиларининг жисмоний ҳолатини яхши сақлаб туриш учун уларнинг озиқ-овқат билан таъминлаш ва тиббий-санитария хизмати кўрсатиш катта аҳамиятга эга. Ушбу хизматларнинг ҳуқуқий асослари Иттифок Давлат мудофаа қўмитасининг 1942 йил 14 октябридаги № 2414-сонли Қарорининг 9-банди билан мустаҳкамланган эди.

Жумладан: сафарбар этилганларга умумий асосларда иш ҳақи тўловини амалга ошириш белгиланган. Ишлаб чиқариш ва қурилишдаги ишчи колонналари таркибини озиқ-овқат билан таъминлаш ва умумий овқатланишни ташкил қилиш тегишли халқ комиссариатларига юклатилган. Жумладан, сафарбар этилганларни мудофаа саноати корхоналари ишчиларининг меъёрлари бўйича озиқ-овқат фондлари билан таъминлаш Савдо халқ комиссариати зиммасида бўлган².

Жанубий Уралнинг бир қатор корхоналарида ишчиларни таъминлашга масъулият билан ёндашганлар. ЎОҲО меҳнат армиячиларининг кунлик таъминот меъёрлари совет немислари меҳнат армиячилари ва маҳбусларининг таъминот меъёрларига мувофиқ бўлиб, ўрта осиёлик ишчилар рационидан айрим маҳсулотлар биров ўзгартирилган эди. Қурилишда оладиган таом микдори кунлик нормаларни бажариш билан боғлиқ бўлиб, Ўрта осиёлик ишчилар учун алоҳида нормалар белгиланган эди.

¹ Ушбу мавзудаги мақолалар “Водийнома” журналининг 2023 йилнинг 4, 5-сонларида эълон қилинган.

² РГАСПИ. 644-фон, 1-рўйхат, 63-иш, 39-варак.

1943 йилнинг феврал ойига келиб кунлик меҳнат эвазига овқатлантириш меъёрларига ўзгартиришлар киритилган. Жумладан, “Челябстрой” курилиш бригадасида ишнинг турига қараб оғир ва смена ишчиларини учун турлича бўлган. Яъни, смена топшириғини 79% фоизгача бажарганлар учун (№1 таъминот нормаси) - кунига икки марта (эрталаб ва кечкурун) таом берилган; Смена топшириғини 80% фоиз ва ундан юқори бажарганлар учун (№2 таъминот нормаси) - кунига уч маҳал (эрталаб, тушликда ва кечкурун) таом берилган; Смена топшириғини 110 % фоиз ва ундан юқори бажарганлар учун эса қўшимча рағбатлантирувчи таом берилган.

Худди шунингдек, Нон бериш ҳам суткалик иш меъёри ва бажариладиган ишнинг турига қараб тақсимланган. Асосий иши оғир тоифага, шунингдек ёрдамчи ва хўжалик хизмати кўрсатиш ишларига бир меҳнат армиячисига суткасига 300-800 грамм нон берилган; Соғломлаштириш-профилактика пунктларида даволанаётганлар учун 600 грамм нон берилган; Меҳнат қобилияти чекланган ва ногиронлиги бўлган ишчиларга тиббий-меҳнат комиссиялари белгиланган норма бўйича 600 грамдан ортиқ бўлмаган нон берилган. Шунингдек, ишламайдиган ногиронлар, иши терговда бўлган шахслар учун нон бериш нормаси 400 граммни ташкил қилган. Меҳнатдан бўйин товловчилар, сохта касаллар учун (агар тиббий маълумотномаси бўлмаса), жарима изоляторларида ва ишга чиқарилмайдиган маҳбустлар учун эса 300 граммли нон (№ 4 таъминот нормаси) белгиланган. Нон беришнинг бу нормаси карцерда сақланаётганлар учун ҳам қўлланилиб, уларга иссиқ овқат 3 кунда бир марта бериш белгиланган³.

1943 йилнинг иккинчи ярми ва 1944 йилда ишчиларга суткалик нон миқдори ва бошқа баъзи бир озиқ-овқатларни беришда ўзгариш (яхши томонга) бўлган бўлса-да, Ўрта Осиё республикаларидан юборилган ишчилар учун кунлик нон нормаси ўзгармаган. Фақатгина, овқат рационига қўшимча бўлиши учун Челябинск металлургия заводи ишчилари учун Челябинск вилояти кўлларида балиқ овлашга рухсат берилган ва бунинг учун сафарбар этилганлар орасидан 25 нафар кишилик балиқчилар артели тузилган. Ушбу артелга бир ойлик ов режаси 25 тонна қилиб белгиланди⁴.

ЎОХО меҳнат армиячиларининг иш меҳнати, самарадорлиги ва жисмоний ҳолатларини ҳисобга олиб Жанубий Уралнинг кўплаб корхоналари ва курилишларида Ўрта Осиё республикалари ишчиларга қўшимча таъминот бериш амалиёти ҳам жорий қилинган. Жумладан, ўқ-дорилар халқ комиссариатининг №24 – курилиш бошқармасида меҳнат армиячилари меньюсига иккинчи таом қўшилган⁵. Алоқа йўллари халқ комиссариатининг № 24 - курилиш бошқармасида №5 - участкасидаги ўрта осиелик ишчилар учун қўшимча равишда - 80 та, №6 – участкада - 40 та, №7 – участкада - 57 та қўшимча озиқ-овқат карточкалари ажратилган⁶. Бундан ташқари меҳнат армиячилари учун мазкур бошқарманинг ҳар бир ошхонасида кўк чой бериш ҳам ташкил қилинган⁷.

Ўрта Осиё республикаларидан борган ишчиларнинг озиқ-овқат таъминотини янада яхшилаш бўйича қўшимча чоралар ҳам кўрилган бўлиб, “Челябкўмир” трестида кончиларнинг бир неча гуруҳлари Ўрта Осиё республикаларига юборилган. Улар томонидан 2,5 тонна буғдой, 1,5 тонна ун ва 3 тонна туршак каби озиқ-овқат маҳсулотлари Челябинск вилояти кўмирчилари ишчи кўрғонларига етказилган. Олиб борилган озиқ-овқатлар меҳнат армиячиларининг асосий рационига қўшилган. Шунингдек, улар ўзлари билан иссиқ кийимлар ҳам олиб кетишган ва иш шароитларини яхшилашга бирмунча эришганлар.

Челябинск ва Чкалов вилоятининг кўмир шахталари ва очик конларида ишга қабул қилинган меҳнат армиячилари учун Кўмир саноати халқ комиссарлиги (КСХК) томонидан бевосита ер остида кўмир шахталарида ишловчилар учун № 1 ва № 2 тоифа меъёрлари бўйича озиқ-овқат берилган.

КСХК корхоналарида ЎОХО меҳнат армиячиларига озиқ-овқат таъминотининг кунлик нормалари ва калорияси, 1942-1944 йй⁸.

Кўрсаткичлар/ Озиқ-овқатлар	Норма			
	№ 1		№ 2	
	грамм	калория	Грамм	калория

³ ОГАЧО Р-1619-фонд, 1-рўйхат, 18-иш, 167-183-варақлар.

⁴ Ўша архив, ўша жойда, 239-варақ.

⁵ РГАСПИ. 17-фонд, 122-варақ, 50-иш, 5-варақ.

⁶ ОГАЧО. П-288-фонд, 8-рўйхат, 261-иш, 14,16-варақлар.

⁷ Ўша жойда, 32-варақ

⁸ РГАСПИ. 644-фонд, 1-рўйхат, 66-иш. 18-варақ.

Нон	1000	2170	1000	2170
Гўшт	100	170	67	114
Балиқ	50	35	40	28
Мойлар	33	112	30	102
Крупа	100	341	67	228
Картошка	400	265	267	177
Жами:	1683	3093	1471	2819

Ушбу жадвалдан кўмир казиб олишда банд бўлган кончиларга кўпайтирилган озиқ-оқат нормаси берилганлигини кўриш мумкин. Озиқ-овқат рўйхатига кондитер ва нон-булка маҳсулотлари ҳам киритилган бўлиб, лекин Челябинск кўмир ҳавзаси шахталарининг ишчилари амалда бу маҳсулотларни олмаганлар. Бундан ташқари режа топшириқларини ортиғи билан бажарган кончиларга: бир ой учун 1,5 кг гўшт ёки балиқ, 1,5 кг крупа, 300 мой кўшимча озиқ-овқат маҳсулотлари сифатида берилган⁹. Шахталарнинг ошхоналарида кунлик рационнинг баҳоси 5-7 сўмни ташкил қилган¹⁰.

Челябинск Киров заводидаги меҳнат армиячиларига озиқ-овқат таъминоти завод цехларидан берилган. Бундан ташқари Тракторзаводи районидаги ўрта осиелик ишчиларнинг истиқомат қилаётган №5 – участкадаги баракларнинг бирида иккинчи ошхона фаолияти йўлга қўйилган.

1943 йилнинг икки ойи давомида озиқ-овқатни бериш нормаси ошириб борилди ва 1943 йилнинг биринчи мартдан кўшимча меҳнат қилган ишчиларга таъминот икки мартага оширилган.

Киров заводида ЎОҲО меҳнат армиячиларининг 1943 й. 1 мартдан кўшимча таъминотининг калорияси¹¹

Кўрсаткичлар/ Маҳсулотлар	Биринчи таом		Иккинчи таом		Жами	
	грамм	калория	грамм	калория	грамм	калория
Гўшт-балиқ	73	124/51	50	85/35	120	209/86
Крупа	77	263	57	195	134	458
Мойлар	12	41	12	41	24	82
Жами, калория	162	428/355	119	321/271	281	749/626
Гўшт-балиқ		100/82,9		100/84,4		100/83,6

Шуни алоҳида таъкидаш керакки, оддий ишчилар шу жумладан ЎОҲО меҳнат армиячилари учун кўшимча таъминот нормасига, бир кило крупа, бир-икки банка тушонка, папирос киритилган.

Эскирган ускуналарда ишлайдиганларга камайтирилган микдорда нон тарқатилган. Масалан, 1943 йилнинг 16 январидан 21 январигача завод ошхоналари 25,1 тонна нон кам олган. 1943 йилнинг 8 октябрида завод ошхоналари бир суткалик 43 тонна нон ўрнига 29 тонна нон (суткалик истеъмолнинг 67,44%) олганлиги хужжатларда акс этган. Шу ҳолатда ҳам ноннинг сифати жуда паст (хом) бўлган¹².

Бронетанк заводи учун нон микдори ва сифати ҳақидаги масала узоқ вақт ҳал этилмагач ВКП(б) Челябинск Киров заводи партия ташкилоти раҳбари М.Д.Козин мазкур муаммо бўйича ВКП(б) Челябинск вилояти биринчи котиби Н.С.Патоличевга хат билан мурожаат қилган.

Ишлаб чиқариш ходимларининг таъминоти кўпинча завод ошхоналари ходимларининг ўз хизмат вазифаларига виждонсизларча ёндашуви натижасида ёмонлашган. Ошхоналарнинг айрим ходимлари ЎОҲО меҳнат армиячиларининг карточкаларидан “...ҳисобланган озиқ-овқат нормасидан” кўпроғини кесиб олганликлари натижасида “...озиқ-овқат карточкаси 22-25 кунга етган, холос. Ойнинг қолган кунлари ходим нон (ошхона ҳар доим ҳам тайёрламайдиган) сабзавот таомларига (маҳсус талонлар бўйича) қаноат қилишга мажбур бўлганлар”. Шунга қарамасдан, таом порциялари оғирлиги белгиланган нормадан кам бўлган ҳолатлар учраб турган. Челябинск Киров заводида №7-сонли ишчилар ошхонасини текшириш вақтида “ишчиларга доимий равишда белгиланган

⁹ ОГАЧО. П-288-фонд, 4-рўйхат, 302-иш, 29-варақ.

¹⁰ Ўша архив, П-297-фонд, 2-рўйхат, 876-иш, 36-варақ.

¹¹ Ўша архив, П-124-фонд, 1-рўйхат, 286-иш, 80,116-варақлар.

¹² ОГАЧО. П-124-фонд, 1-рўйхат, 355-иш, 90-варақ.

махсулотлар кам берилиши, 65 г суяксиз гўшт ўрнига ишчилар 45 г суякли гўшт берилганлиги¹³ аниқланган.

Бундан ҳолатлар “Копейскқўмир” трести ва № 208 - сонли шахтанинг умумий овқатланиш шахобчаларида ҳам бўлган. Бундай ҳолатлар даврий матбуот материалларида ҳам ўз аксини топган эди. Жумладан, “Челябинск ишчиси” газетаси саҳифаларида: “Кўп вақтларда шахталардаги ишчилар таъминотсиз қолишмоқда.... Биз кўрган № 204 - сонли шахтанинг ошхонасидаги вазиятни бошқа шахталарнинг ошхоналарида ҳам учратиш мумкин. Бригадалар учун гўштли таомлар етишмайди, 50 та таом ўрнига 37 та таом беришади, нон кам ўлчанади, таомлар мазасиз тайёрланади ва совуқ ҳолда берилади¹⁴.

ЎОҲО меҳнат армиячиларининг талабларига кўра меҳнат қилган саноат ва қурилиш объектларида таъминотни яхшилаш учун ишчилар ошхоналарида Ўрта Осиё миллий таомларини тайёрланиши керак эди. Ушбу талаб СССР савдо халқ комиссариатининг 1943 йил 20 июлдаги №323 - кўрсатмасида ҳам ўз аксини топди¹⁵.

Бир мунча вақтдан сўнг, Челябинск шахри қурилишотрядларида меҳнат қилётган меҳнат армиячилари учун “махсус столлар қўйилиб уларга ўрта осийлик ишчиларга хизмат кўрсатувчи ходимлар биркитилган. Овқат умумий қозонда тайёрланган, тушлик миллий таомларни ҳисобга олиб тайёрланадиган бўлган. Жумладан, мусулмон халқлар учун ёт бўлган чўчка мойи -ўсимлик ёки хайвон мойи билан, чўчка гўшти эса - қўй ёки мол гўшти билан алмаштирилган, шунингдек, таомларга кўкат ва зираворлар ҳам солинган”¹⁶.

Умуман олганда, бир Ўрта осийдан сафарбар қилинган меҳнат армиячиларининг оғир шароитлардаги меҳнати, уларнинг турмуш шароити, қисмати аянчли бўлса-да, улар Иккинчи жаҳон урушидаги ғалабага муносиб ҳисса қўшдилар.

Ҳар бир ишчи иқлим ва шароитларга мослашишга ҳаракат қилишиб, бориға қаноат қилиб, ҳалол меҳнат қилишган.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФИГУР С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Бобоёрова Мухлиса-студентка 3 курса
направления Начального обучения НавГПИ
Нажимова А. И.-старший преподаватель
кафедры Начального обучения НавГПИ

Современные цифровые технологии предоставляют учителям новые возможности для эффективного преподавания математики, включая геометрические фигуры, в начальных классах. Использование интерактивных досок, компьютерных программ, планшетов и других устройств может сделать процесс обучения более увлекательным и понятным для учеников.

Использование цифровых технологий в обучении математике имеет большое значение, так как они позволяют улучшить процесс обучения и сделать его более интересным и эффективным. Вот несколько причин, почему цифровые технологии важны для обучения математике:

1. Визуализация: Цифровые технологии позволяют создавать интерактивные модели и визуализации математических концепций, что помогает учащимся лучше понимать абстрактные и сложные математические понятия.

2. Интерактивность: Интерактивные доски, компьютерные программы и планшеты позволяют учащимся активно участвовать в уроке, решать задачи и проводить эксперименты, что способствует более глубокому усвоению материала.

3. Индивидуализация обучения: Цифровые технологии позволяют создавать персонализированные программы обучения, учитывающие индивидуальные потребности каждого ученика, что помогает им развиваться в соответствии со своими способностями.

¹³ Ўша архив, П-124-фонд, 1-рўйхат, 455-иш. 57-варак.

¹⁴ // Челябинский рабочий, 1944 йил 13 феврал сони.

¹⁵ ОГАЧО. П-288-фонд, 8-рўйхат, 261-иш, 104-варак.

¹⁶ Ўша архив, П-297-фонд, 2-рўйхат, 876-иш, 9-варак.

4. Мотивация: Использование цифровых технологий делает процесс обучения более увлекательным и захватывающим для учащихся, что способствует повышению их мотивации и интереса к изучению математики.

5. Развитие навыков работы с технологиями: В современном мире владение цифровыми технологиями является важной компетенцией, поэтому использование их в обучении помогает учащимся развивать навыки работы с компьютерами, программным обеспечением и интерактивными устройствами.

Методы преподавания геометрических фигур с использованием цифровых технологий в начальных классах включают в себя использование интерактивных досок, компьютерных программ и приложений, а также различных онлайн-ресурсов.

Одним из эффективных методов преподавания геометрических фигур с помощью цифровых технологий является использование интерактивных досок. Учитель может создавать различные задания и игры, в которых ученики должны определить геометрические фигуры, их свойства и особенности. Это поможет детям лучше усвоить материал и запомнить геометрические фигуры.

Интерактивные доски позволяют учителям демонстрировать геометрические фигуры в реальном времени, проводить различные эксперименты и задания, что делает процесс обучения более интересным и доступным для учащихся. Кроме того, с помощью интерактивных досок можно создавать игровые задания и упражнения для закрепления знаний о геометрических фигурах.

Использование интерактивных досок позволяет создавать задания и игры для определения геометрических фигур, что помогает ученикам лучше усвоить материал.

Интерактивные доски позволяют учителям демонстрировать геометрические фигуры в реальном времени, проводить различные эксперименты и задания, что делает процесс обучения более интересным и доступным для учащихся. Кроме того, с помощью интерактивных досок можно создавать игровые задания и упражнения для закрепления знаний о геометрических фигурах.

Компьютерные программы и приложения позволяют показывать трехмерные модели геометрических фигур, проводить виртуальные эксперименты и демонстрации, а также проводить интерактивные упражнения для закрепления материала.

Компьютерные программы и приложения также предоставляют учащимся возможность изучать геометрические фигуры в интерактивном формате, проводить виртуальные эксперименты и задания, а также получать обратную связь от учителя. Это помогает учащимся лучше понимать геометрические концепции и развивать навыки работы с цифровыми технологиями.

Онлайн-ресурсы, такие как видеоуроки, интерактивные игры и задания, также могут быть использованы для обучения геометрическим фигурам. Они предоставляют дополнительные материалы для изучения и позволяют учащимся самостоятельно изучать материал в удобном для них формате.

Использование трёхмерных моделей геометрических фигур на уроках математики. Для показа трехмерных моделей геометрических фигур можно использовать специальные компьютерные программы и приложения, которые позволяют учащимся рассматривать фигуры со всех сторон, вращать их, изменять размеры и проводить различные измерения. Это помогает учащимся лучше визуализировать геометрические фигуры и понимать их свойства.

Для проведения виртуальных экспериментов и демонстраций также могут использоваться специализированные программы, которые позволяют создавать симуляции различных геометрических процессов и явлений. Например, можно провести виртуальный эксперимент по измерению объема геометрических тел или по построению различных фигур.

Использование цифровых технологий, мультимедийных средств обучения на уроке математики, таких как планшеты, делают процесс обучения более интересным, понятным и эффективным для учеников. Визуальные и интерактивные приложения позволяют детям учиться в игровой форме, что делает процесс обучения более привлекательным. Кроме того, такие приложения обычно предоставляют мгновенную обратную связь, что помогает учащимся лучше понять свои ошибки и исправлять их.

Для детей с различными типами обучения, такие методы могут быть особенно полезными, так как они предоставляют разнообразные способы изучения математики и позволяют каждому ребёнку найти подходящий для себя способ обучения. Отсюда следует, что использование цифровых технологий на уроке математики может значительно улучшить процесс обучения и помочь детям развить свои математические навыки.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ernazarova Manzura Saparboyevna – Navoiy pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası mudiri, f.f.d. (DSc), prof.
Mengliyeva Salima Tag‘ayevna – Navoiy pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Ta‘lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida, avvalo, o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalarni ilg‘or xalqaro mezonlarga moslashtirish lozim. Bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur.

Uzluksiz ta‘lim tizimida ona tilini o‘qitishni rivojlantirish konsepsiyasining bosh yo‘nalishi, maqsad, vazifalari, mazmuni, tamoyillaridan kelib chiqqan holda tilshunoslik hamda metodika fanlarining so‘nggi yutuqlari, ulardan ta‘lim oluvchilarning hayotiy ehtiyojlariga moslarini tanlagan holda ta‘lim muassasalarida ona tili ta‘limini amaliy jihatdan samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ona tili ta‘limining mazmuniy tuzilishini, shaklini va eng asosiysi, metodologiyasini yangilash zarurati, bugungi kunda til ta‘limi uchun o‘quvchilarda nutqiy (tinglab tushunish, o‘qib tushunish, so‘zlash, yozish) kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish asosiy maqsad va vazifa sifatida belgilangan. Nutqiy kompetentsiyalarni shakllantirishga asoslangan metodologiyani takomillashtirish zarurati mavjud.

Uzluksiz ta‘lim tizimida yaratilgan Ona tili fanini o‘qitishni rivojlantirish konsepsiyasi mamlakatimizdagi barcha ta‘lim muassasalarida o‘zbek tiliga davlat ramzlari sirasidagi muqaddas timsol sifatida qaralishi hamda shunday munosabatning shakllanishiga yo‘naltirilgan. Ta‘lim sohasiga daxldor har bir xodimi, mutasaddisi o‘zbek tilida yetarli darajadagi og‘zaki va yozma nutqiy kompetentsiyalarga ega bo‘lishi, mantiqiy, ijodiy, kreativ, tanqidiy fikrlashi hamda ular o‘z kasbiy faoliyatida, ta‘lim oluvchilarda ushbu kompetentsiyalarni shakllantirishga jiddiy e‘tibor qaratilganligi, ona tili ta‘limida lingvistikaga oid bilimlarning amaliy-nutqiy kompetentsiyalar ustida ishlash asosida amalga oshirilishi yetakchi tamoyil sifatida belgilanganligi ahamiyatli. Natijada ta‘lim oluvchilarning mustaqil, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvorlik kasb etishi, o‘quv materiallarini amaliy o‘zlashtirishda yordam beradigan metodik ta‘minotlar, lug‘atlar, matnlar to‘plami, multimedia, mobil ilovalar yaratilishi muhimdir. Ona tili fanini o‘qitishni rivojlantirish konsepsiyasining maqsad va vazifalari to‘g‘ri belgilangan.

Uzoq yillik kuzatish tajribalar bizni shunday xulosaga olib keldiki, amaliy ishlarning bir ko‘rinishiga e‘tiborni kuchaytirib, ikkinchisi yoki uchinchisini yetarli qadrlamaslik, ona tilini o‘rganishni ancha qiyinlashtiradi. Bizningcha, ona tili mashg‘ulotlarida beriladigan topshiriqlarning 30 foizini qayta xotirlash darajasidagi amaliy ishlar egallasa, qolganlarini qisman ijodiy va asosan ijodiy ishlar egallamog‘i lozim. Shundagina biz faqat ona tilining qator qoida-yu tushunchalarini o‘rgangan “bilimli” shaxsni emas, balki ijodiy tafakkur sohibi bo‘lgan ijodkor va tadbirkor insonni tarbiyalashga erishamiz. Demak, ona tili ta‘limi tilni biladigan ijodiy tafakkur sohibini yetishtirmog‘i lozim.

“Bilimli shaxs” va “Ijodiy tafakkur sohibi” tushunchalari mazmunan bir-biriga yaqin bo‘lsa ham, ammo mohiyatan bir-biridan tubdan farq qiladi. Bilimli shaxs – bu ko‘p narsani biladigan kishi. Lekin shuni unutmash lozimki, inson xotirasi cheklangan va u hech qachon cheksiz bilimga ega bo‘la olmaydi. Demak, “bilimli” tushunchasini qo‘llar ekanmiz, bu bilimning cheklanganligini hech qachon unutmasligimiz lozim. “Ijodiy tafakkur sohibi” esa “bilimli shaxs” ga nisbatan ancha keng tushuncha u faqat bilimli shaxsni emas balki, bilish yo‘llarini o‘rgangan, bilganlarini kengaytira oladigan, bisotida bor bo‘lgan bilimlarni amaliy faoliyatida bimalol qo‘llay oladigan shaxsdir.

Bilimli shaxsni yuz ming misra she‘rni yod biladigan, lekin ularni tahlil qila olmaydigan shaxsga o‘xshatsak, ijodiy tafakkur sohibini esa juda kam miqdordagi she‘rni yod biladigan, lekin istagan she‘rni tahlil qila oladigan, badiiy qiroat ko‘nikmalariga ega bo‘lgan, she‘rlardan o‘z amaliy faoliyatida maqsadga muvofiq ravishda bimalol foydalana oladigan kishiga o‘xshatish mumkin. Birinchisi yuz ming misra she‘rni yod biladi, lekin yod bilganlaridan boshqa bir qaror yangi she‘rni ham tahlil qila olmaydi, ikkinchisi esa cheksiz miqdordagi she‘rlarni bimalol tahlil qila oladi. Demak, birinchi shaxsning imkoniyatlari cheklangan bo‘lsa, ikkinchisining imkoniyatlari cheksizdir.

Ko‘rib turibmizki, hamisha ijodiy tafakkur sohibi – tadbirkor shaxsni xalqimiz bilimdon shaxsdan ustun qo‘ygan. Shuning uchun forsiy tilda maktab “dabiriston”, o‘qituvchi – ustoz esa “dabir” deb

nomlanadi. “Tadbir”, “dabir” soʻzlari esa arabcha bir oʻzakdan yasalgan boʻlib, uning bosh maʼnosi “aqli yoʻl bilan bir narsaning chorasini topmoq”dir. Shuning uchun “tadbirkor shaxs” degani har bir ishning chorasini hal etish yoʻlini biladigan shaxs demakdir.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida ona tili mashgʻulotlari oʻquvchilarda ona tilining imkoniyatlaridan foydalanish yoʻllarini biladigan shaxslarni tarbiyalashga qaratilgan boʻlishi kerak. Dars samaradorligini belgilovchi bosh meʼyor ham tilning oʻquvchi faoliyatidagi ijodiy tadbir boʻlishi shart.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida “Ona tili” fani oʻquvchilarning nutqiy kompetentsiya (ogʻzaki nutq, yozma nutq, anglash (oʻqish va tushunish, tinglab tushunish) larini rivojlantirishga qaratilishi, lingvistik kompetentsiyalar, yaʼni grammatik bilimlar nutqiy mavzular va malakalar ichiga singdirilgan holda oʻquvchilarning oʻzlashtirishiga asoslangan holda tilning hamma xususiyatlari va qonuniyatlari parallel ravishda soddadan murakkabga tomon, amalda qoʻllash ehtiyojidan kelib chiqqan holda matnlar asosida oʻrgatishga yoʻnaltirilishi lozim.

BOSHLANGʻICH SINFLARDA OʻQISH SAVODXONLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARI VA MILLIY UYGʻONISH DAVRI BOLALAR ADABIYOTIDA TAʼLIM-TARBIYA MUAMMOSI

Safo Matchonov - Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Adabiy tanqidchilikda bolalar adabiyotining tarbiyaviy mohiyati xususida turlicha qarashlar mavjud. Baʼzilar bolalar adabiyoti, kattalar adabiyoti, degan ayirmachilikka hojat yoʻqligini daʼvo qilgan boʻlsalar, boshqalar bu adabiyotning tarbiyaviy mohiyatiga ortiqcha urgʻu berib bir yoqlama talqin etadilar. Bizningcha, har xil taʼrif-tavsifdan oldin uning ichki tartibiga nazar tashlash haqiqatga yaqinlashtiradi. Bolalar adabiyoti ham umumadabiyotning bir qismi sifatida zamon va makondan ayricha yashamaydi. Binobarin, jamiyat hayotidagi yangilanishlar, xalq psixologiyasidagi evrilishlar kichkintoylar adabiyotida ham oʻz aksini qoldirishi tabiiy. Shunday ekan, “Asrlar mobaynida shakllangan bolalar adabiyoti anʼanalarining hozirgi adabiy jarayonga taʼsiri qanday kechmoqda? Ayni paytda kichkintoylar adabiyotining oʻziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?” degan savollar tugʻiladi. Gap shundaki, bozor iqtisodiyotiga oʻtish bolalik olamiga ham taʼsir koʻrsatmasdan iloji yoʻq, ayni shu holat bolalar adabiyotida oʻz aksini topmoqda. Yaratilayotgan asarlar kichkintoylarning kitobxonlik borasidagi maʼnaviy-axloqiy ehtiyojlarini qanoatlantiradimi? Bolalar adabiyotining bir jihatdan soʻz sanʼati, boshqa tomondan tarbiya vositasi ekanligi yozuvchilar oldida oʻtish davri muammolariga qanday munosabatda boʻlish yuzasidan talay muammolar ham tugʻdiradi. Darhaqiqat, bolalar yozuvchisi qaysi yoʻldan bormogʻi kerak? U tarbiyaga xizmat qiladimi yoki sanʼatgami? Bolalar adabiyoti bilan bogʻliq davralarda shu haqdagi ziddiyatli savollarga bot-bot duch kelish mumkin.

Bundan roppa-rosa 160 yil muqaddam bu adabiyotning oʻziga xos xususiyatlari toʻgʻrisida buyuk rus olimi V.G.Belinskiy shunday deb yozgan edi: “Bolalar adabiyoti tarbiya uchun yoziladi. Tarbiya esa buyuk ish, u inson taqdirini hal qiladi”. Bu taʼrif shundan soʻnggi davrda badiiy adabiyotning azal-azaldan yosh avlod tarbiyasiga xizmat qilishga qaratilgan mezon boʻldi desak xato boʻlmaydi. Bu mezon XX asrdan boshlab oʻzbek bolalar adabiyoti uchun ham qonuniyat maqomiga ega boʻldi. Shuni qiziqki, badiiy ijod sohasidagi oʻziga xos bu qonuniyatga har bir davrda oʻzgacha munosabatda boʻlib kelindi. Jumladan, XX asr boshlarida Abdulla Avloniy, Hamza, Munavvar Qori Abdurashixonov, Mahmudxoʻja Behbudiy kabi ilgʻor ziyolilar ijodida bolalar adabiyoti vositasidagi tarbiya oʻsha paytdagi tarixiy sharoit taqozosiga koʻra maʼrifatparvarlik gʻoyasi bilan bogʻlangan boʻlsa, 30-yillardan boshlab sotsializm tantanasini tashviq qilishga qaratilib, ijtimoiy-siyosiy yoʻnalish kasb etib bordi. Natijada quruq deklarativlik, targʻibot-tashviqot ruhi didaktika bilan uygʻunlashib ketdi.

Zamon bilan hamnafaslikdan iborat mazkur ijtimoiy-siyosiy yuk goh u, goh bu tarzda toʻlqinlanib davrigacha bolalar adabiyoti oyogʻiga koʻzga koʻrinmas kishan boʻlib keldi.

Bolalar adabiyoti tarbiyaviy mohiyatining turli davrlarda turlicha tushunilishi hukmron mafkura mahsuli boʻlib, uning soʻz sanʼati sifatidagi vazifasiga soya solishi tabiiy edi.

Buning bilan bolalar adabiyotining tarbiyaviy mohiyatini inkor qilmoqchi emasmiz. Aksincha, bolalar adabiyotining soʻz sanʼati sifatida maxsus adabiyot ekanini taʼkidlagan holda uning tarbiyaviy mohiyatiga bir yoqlama yondashishning oʻzini oqlamaganini eslatmoqchimiz, xolos.

Istiqlol davr bolalar adabiyotida, xususan, soʻnggi yillardagi adabiy jarayonda bunday nosogʻlom qarashlardan qay darajada qutulganmisiz? Boshqa aytganda, istiqlol davri bolalar adabiyotining oʻziga xos xususiyatlarilari nimalardan iborat?

Bu davr adabiy mahsulida shartli ravishda quyidagi yoʻnalishlar ustuvorlik qilganini taʼkidlash lozim.

Jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq publitsistik ruh. Bunga S.Barnoyev, E.Malikov, Qambar ota, U.Abduezimova asarlarini misol qilib keltirish mumkin.

Bolalarning fe'l-atvoridagi nojoiz xislatlarning tanqidiga doir hajviy-yumoristik ruh. X.To'xtaboyev, A.Obidjon, T.Adashboyev, X.Imonberdiyev, A.Akbar, D.Rajablar ijodida shu yo'nalishdagi asarlar ko'pchilikni tashkil etadi.

Dunyo muammolarini "odam va olam sirlarini" (Q.Muhammadiy) tabiat va jamiyat muammolari bilan bog'liq jumboqlarni anglashga doir falsafiy ruh. N. Fozilov, M. A'zam, A.Obidjon, N.Norqobilov, Olloyor, K.Turdiyevlar ijodida shu yo'nalishga doir asarlar ko'p uchraydi.

So'nggi yillarda nashr etilgan turli janr va saviyadagi o'nlab asarlar bolalar adabiyotining ma'lum davrdagi salmog'ini belgilaydi. Bu 25 millionlik xalqimizning katta qismini tashkil etadigan kichik kitobxonlar uchun ham ko'p, ham oz. Qolaversa, asosiy gap ularning badiiy-estetik saviyasiga borib taqaladi. Shunday ekan, bu boradagi yutuq va kamchiliklar badiiy ijoddagi shaklga ham, mazmunga ham bab-baravar tegishlidir.

Badiiy asar shakl va mazmun bilan bog'liq izlanishlar ustida so'z ketganda Miraziz A'zam, Anvar Obidjon, Tursunboy Adashboyev, Abdurahmon Akbar, Dilshod Rajab asarlari to'g'risida alohida to'xtalmoq joiz. Bolalar adabiyoti oldidagi nima yaxshi-yu nima yomonligi xususidagi azaliy muammo talqinida M.A'zamning "Qirq savolga qirq javob" kitobi hayotdagi turli jumboqlarga o'ziga xos tarzda yangicha yechimini topadi.

Bolalar adabiyotining so'z san'ati sifatidagi ulug'vor vazifasini teran tushungan shoir bu adabiyotni kichik kitobxon darajasiga tushurmasdan, aksincha keng o'quvchilar ommasini yuksak darajadagi nafosat olamiga ko'tarish ustida jiddiy bosh qotiradi.

Shoir she'rlaridagi lirik qahramonning vatan qismati va fuqarolik burchiga oid bevosita qalb kechinmalari bilan tanishar ekansiz, hayolingizga G'afur G'ulomning mashhur "O'ylashni o'rganamiz", "Bilib qo'yki, seni vatan kutadi", "Oltin medali", "Sen yetim emassan" kabi falsafiy-siyosiy lirikasi keladi. Xullas, alloma shoir G'.G'ulom qahramonlaridagi mushohadakorlik, hayot jumboqlarini yechishga kuchli ishtiyoq, jamiyat hayotiga faol munosabatda bo'lish bilan bog'liq M.A'zam ijodida o'ziga xos yo'sinda davom ettirilayotgan har jihatdan ibratlidir.

Yozuvchining "Saylanma" va "Eng yorug' yulduzlar" kitoblariga kirgan kichik sahna asarlari, she'r va ertaklari tarixiy hikoyalaridagi Imom Buxoriy, Zamaxshariy, Amir Temur, Ulug'bek kabi buyuk bobokalonlarimizning umr yo'llaridan keltirilgan kichik-kichik ibratli voqealar kichikintoylarning olam jumboqlarini anglashga doir izlanishlari tasviri hozirgi hayotimiz bilan bog'liq ma'naviy-axloqiy g'oyalar targ'ibotiga xizmat qilishi shubhasiz.

M.A'zamning tarixiy mavzudagi asarlarida ifodalangan falsafiy g'oyalar ularning mazmun-mohiyatini o'zlashtirishda kichik kitobxonlarga zarracha mushkullik tug'dirmaydi, aksincha inson va zamin, dov-daraxtlarning nish urib ko'karishidan tortib to qurib-qovjirab qolgunigacha bo'lgan davrdagi turfa holatlari, umuman quyosh, suv, tuproq, havo uyg'unligining o'ziga xos qonuniyati azaliy muammo tarzida insoniyatni bolaligdan qiziqtirib keladi.

Quddus Muhammadiy va Quddrat Hikmatlarning ayni masalar talqini bilan bog'liq, ijodiy an'analarni izchil davom ettirayotgan Tursunboy Adashboyev asarlarida tabiatdagi har bir holat – manzara mo'jizakorlik kasb etadi. Bahor elchisi bo'lgan boychechak o'zini "oftobning parchasi" ("boychechak") deb bilsa, kuz faslida "oq yaktakli qayinlar" zar baldoq taqadi, zarg'aldoqlar chah-chalab kulishlariga gap tayinlaydi ("Kuz"). "Sog'inish" she'rida har narsaga qiziquvchi bola tilidan yomg'ir yog'ishi yangicha qiyoslar bilan o'xshatilishi tufayli kichik kitobxon qalbiga hayrat tuyg'usini soladi:

Kuni bilan,
Tuni bilan
Yomg'ir ezib yog'adi,
Bulutlarni tabiat
Erinmasdan sog'adi.
Ko'cha-ko'ylar yaltirar,
Tuxumdayin archilib.
Ko'kning tubi teshilganmi?
Tomchi tushar yanchilib.

Bolalar she'riyatidagi tabiat mavzusiga daxldor boshqa ko'pgina asarlardan farqli o'laroq, Anvar Obidjon, Hamza Imonberdiyev, Abdurahmon Akbar she'rlarining lirik qahramoni tabiat hodisalarini, jonzotlar olamini o'yin vositasida idrok etadi.

Ma'lumki, bolalar adabiyoti taqdimotchilarining ishlarida bolalarning diqqati turg'un bo'lmasligi shu sabab ularga bag'ishlangan she'riy misralarning qisqa hijoli so'zlardan tashkil topishi talab darajasida

qo'yiladi. Ammo Anvar Obidjonning "Bulbulning cho'pchaklari", "Juda qiziq voqea", "O'g'irlangan pahlavon" to'plamlaridagi she'rlarning ko'pchiligi qoida darajasidagi bu talabga to'g'ri kelavermaydi. Menimcha, buning boisi, bir tomondan xalq og'zaki ijodidagi an'anaviy badiiy tasvir usullaridan, mubolag'a, majoz, kinoya, takrir, irsoli masal kabi she'riy san'atlardan zargarona aniqlik bilan foydalanilganida, ikkinchi tomondan voqelikning mantiqiy rivojiga jiddiy amal qilganida, kichik kitobxonlarning qiziqishi, hayotiy tajribasi, hayolot olami, didi va tushunchasining qat'iy inobatga olganidadir.

Masalan, "Kimning ko'ngli nimada?" she'ridagi g'urrakning tut, qashqirning xo'roz, itning suyak to'g'risida hayol surishini sanab o'tish orqali o'quvchilar o'sha jonzotlarga xos xususiyatlar bilan tanishtrilar ekan, navbat xira pashshaga kelganida tanqid nayzasi kishi bilmas irkit bolalarga qaratiladi:

Pashsha degan sur xola, to'ygan bo'lsa sal chala;

Bormi deb kirroq bola, tinim bilmas vizlillar.

"Daxshatli Meshpolvon" dostonining bosh qahramoni o'ta qaysarligi, lof-qofga mohirligidan tashqari, tashqi ko'rinishining g'ayritabiiyligi bilan ham boshqalardan ajralib turadi. Uning "Ikki lunji nog'ora, beti oftobday zog'ora, jag'ida eshak tepkisidan naqshlangan chandiq, qorni qirq pudlik sandiq, burni mushuknikidek puchuq, yelkasi baayni xurpaygan chumchuq, bo'yni oldinga enkaygan, quloqlari dikkaygan, oyoq boshi ilan-bilang, boshi Yozyovon cho'ldek yap-yalang, ko'rinishidan kamgapu anqov, aslida mahmadona-yu mijg'ov, ko'zlari boyqushnikiday ola... Xullas, rosayam qiziq bola".

Asar syujeti Sepkilshoh boshliq bosqinchilarning Meshpolvonlar yurtidagi xunrezliklari tasviri bilan boshlanadi. Bandi qilinganlar tilidan aytilgan mungli qo'shiq doston matni zaminidagi tagma'noni anglatadi:

Mardlar senga fido bo'ldi,

Bizlar tirik judo bo'ldik,

Kechir, bizni ona yurt.

Yozuvchi bosqinchilarning kirdikorlarini kulgili, kinoyali tarzda ochar ekan, kindik qoni tomgan zaminni zulum va xorlikdan qutqarish, adolat tantanasi uchun kurashish har bir o'g'il-qizning muqaddas burchi ekanligini qayta-qayta kitobxonning qulog'iga quyib boradi.

Anvar Obidjonning "Bulbulning cho'pchaklari" to'plamidan o'rin olgan ertaklarida hech mubolag'asiz jahon ertakchiligi, birinchi navbatda, G.X.Andersen va Sh.perrolar ijodiy an'analarning milliy ertakchilik an'analari bilan uzviy bog'lanib ketganini alohida qayd qilmoq joiz.

"Keksa yamoqchi", "Odobli bo'lish osonmi?" (aslida "To'lpoq sichqoncha" bo'lishi kerak edi) ertaklari, jahon adabiyotidagi mashhur "Dyumchaxon", "Irkit o'rdakcha", "Qizil shapkacha" ertaklari bilan bimalol bellasha oladi.

Yozuvchi "Odobli bo'lish osonmi" ertagida to'lpoq sichqoncha sarguzashtlari orqali xushxulqlik, salom-alik qilish inson odobining boshi ekanligi xususida muhim hayotiy xulosa chiqarsa, sof realistik harakterdagi "Keksa yamoqchi"da yamoqchining ramzlar to'g'risidagi hikoyalari kichik kitobxonlarning davlat ramzlari borasidagi tasavvurlarini yanada boyitadi, vatanning muqaddasligi sirlarini anglashga yo'llaydi. Mazkur ertaklar syujetining tarangligi, qiziqarliligi kitobxon diqqatini chalg'ib ketishdan saqlaydi, qahramonlar harakterining yorqin tasavvur qilishiga yordam beradi. Quruq pand-nasihatdan xoli, muhim tarbiyaviy g'oyaning turli tasvir uslubida ifodalanishi Anvar Obidjon asarlarining o'qimishlilikini ta'minlagan omillardandir.

Istiqlol davri bolalar adabiyoti jabhasidagi izlanishlar haqida gap ketganda, tengdosh avlod vakillari: Rustam Nazar, Dilshod Rajab, Abdurahmon Akbar, Erpo'lat Baxtlarning bir chimdimyumor orqali salmoqdor mazmun ifodalangan turkum she'rlarini Olloyor ertaklari-yu, Normuroq Norqobilning qissa va hikoyalarini eslamaslik mumkin emas.

Dilshod Rajabning "Hazilkashlar davrasida", "Otamning bog'I" to'plamlariga kirgan she'rlarning qahramoni hayotda ko'rgan-kuzatganlari yuzasidan mantiqli savollar qo'yadi. Yomg'irning chelakdan quyilganday shovullab tushmasdan g'alvir yoki elakdan o'tganday yog'ishiyu ("Yomg'ir"), tog' toshlarni kimlar hafsala bilan bir joyga uyganigacha ("Tog'"), zebraning ustidagi qator-qator chiziqlaru ("Zebra"), kurkaning g'azablanib – hurpayib yurganigacha ("Kurka") uni qiziqtiradi, tramvayni poyezdning bolasi ("Poyezdning bolasi") deb tushunadi, telefonning jiringlashini hazil gaplarni eslab hiringlashga ("Go'yo") o'xshatadi, nog'ora chalinishidan jiddiy xulosa chiqaradi:

Qo'sh kaltakka chidolmay,

Dod-voy solar nog'ora,

Parvo qilmas odamlar

O'yin bilan ovora.

Olloyor ertaklari u yoki bu ibratli g'oya talqinida tasvirning tiniqligi bilan kitobxon hayolotini oziqlantirishi, hayot va tabiatga faol munosabat uyg'otishiga ezgu niyatlar ijobatiga umid va ishonch tug'diradi. Jumladan, "Rangin qorlar", "Sehrlil uyqu" ertaklarini mutollaa qilgan o'quvchilar tabiatdagi

o'zlariga oldindan tanish manzara holatlar tasvirini o'qib, ularga birinchi bor duch kelgandek hayratlarga ko'milishi ijodkor qalamining sehri tufaylidir.

N. Norqobilovning yozuvchi sifatidagi izlanishlarining o'ziga xosligi asarlari qahramonlarining qaltis vaziyatlarda sinovlardan o'tib, o'ziga to'g'ri yo'l tanlashi, inson va tabiat munosabatlarining ayriча mehr-muhabbat bilan yoritilishi misolida qayd qilish mumkin. Binobarin, changalzor iti qissasining qahramoni shuningdek jonzoт bo'lmay, ko'z o'ngimizda o'ziga xos ruhiy dunyosi bilan gavdalanuvchi badiiy timsoldir. U o'zining fe'l-atvori, xatti-harakatlari bilan kichik kitobxonda insoniy munosabatlar xususida muayyan tasavvur tug'dirsa, "Kapalak" hikoyasi qahramoni Nusrat ismli bolakayning harakteri ziddiyatli voqealar fonida shakllantiriladi.

Go'dakligi qishloqda yashaydigan buvilari bag'rida kechgan bolakay ota-onasi bilan shahardagi uylarga ketishini eshitib quvonchdan o'zini qo'yishga joy topolmaydi. Ammo otasi uning orzu hayollari, qiziqishlari bilan hisoblashmasligi, tabiatga nisbatan shafqatsizligi bilan bola qalbida cheksiz isyon tug'diradi. Natijada u shaharga o'z uyiga boorishga bo'lgan qiziqishidan butunlay voz kechadi.

Bolalar adabiyotining so'nggi yillardagi namunalarini ko'zdan kechirib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Bolalar yozuvchilari mavjud adabiy an'analardan oziqlangan holda uning qobig'ini yorib chiqishga astoydil urinib, bu borada aytishga arzigulik yutuqlarga erishmoqalar.

Bolalar asarlarining yetakchi qahramonlari talqinida ijtimoiy hayotga faol munosabat ko'zga tashlanmoqda.

Shu bilan birga, adabiy jarayonda yangi tarixiy muhit sharoitiga moslashish, tashabbuskorlikni davr shiddati darajasida deb bo'lmaydi. Negaki, dunyoni, tezkor umumiy tarqqiyotni tushunish bilan bog'liq ziddiyatlar bolalar adabiyotiga bor bo'y-basti bilan olib kiritilmayapti. Aksincha, islohotlar mohiyatini yuzaki madh etishga qaratigan asarlar urchiyotganini kuzatiladi.

Bozor iqtisodiyoti xalq hayotiga jiddiy turtki bergani hech kimga sir emas. Shunday bir vaziyatda bolalarni bozordan qaytaradigan darajadagi hamda badiiy adabiyotning sehrli olamiga yetaklaydigan qahramonlar yaratish ustida o'ylab ko'rilsa yomon bo'lmasdi.

Bolalar adabiyoti tanqidchiligida "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" haftaligida e'lon qilinayotgan davrda suhbatlarini hisobga olmaganida hozirgi adabiy jarayondagi o'sish o'zgarishlarni haqqoniy baholaydigan munozara qo'zg'aydigan chiqishlar yo'q darajada.

O'zbekiston Xalq yozuvchisi Shukor Xolmirzayev ko'p yillar muqaddam Yozuvchilar uyushmasida qilgan ma'ruzasida "Adabiyot o'ladimi?" degan muammoni ko'ndalang qo'ygan edi. Oradan yillar o'tib bolalar adabiyotidagi hozirgi adabiy jarayon xususida so'z yuritir ekanmiz, mazkur savolni boshqacharoq yo'sinda qayta qo'ygimiz keladi: Bolalar adabiyotidagi izlanishlar kichkintoylarning yangi jamiyat bag'ridagi kelajak taqdiriga qay darajada ta'sir ko'rsatadi? Yangilanish yo'lidagi izlanishlar kichkintoylar adabiyotining so'z san'ati va tarbiya vositasi sifatidagi mohiyatiga qay darajada mos keladi? Adabiy tanqid shu haqda o'zining qat'iy fikrini aytmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M. "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir". O'z AS, 2017 yil 4 avgust.

2. Адашбоев Т., Д.Ражаб. Сатрлардан таралган меҳр. –Т.: Turon zamin ziyo". 2017.

3. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди. –Т.: ФАН, 2004.

4. Баракаев Р. Жонажоним, шеърят. –Т.: Чўлпон, 1997.

5. Баракаев Р., Очилов Э. Бадий тасвир маҳорати. –Т.: Muharrir, 2019.

6. Дилшод Ражаб, Гулноза Жўраева. Маҳорат кирралари. –Т.: Paradigma. 2018.

7. Fayzullayev X. "Dashtu dalalarda" romanida naturalistik tasvir qirralari "Tafakkur ziyosi" ilmiy uslubiy jurnal. 2020/ 4-son. 131-b.

8. Jamilova B. O'zbek bolalar adabiyoti. O'quv qo'llanma. –Т.: Noshir, 2019.

9. Иброҳимова З. Кичкинтойлар адабиётининг хусусиятлари. –Т.: Ўқитувчи, 1994.

10. Иброҳимова З. Кувноқликка яширинган изтироблар. –Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси. 2005.

11. Ирисхўжаева С. Болалар адабиётда дидактика. –Т.: ФАН, 1978.

12. Миллий истиклол гоҳси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2000.

13. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Т.: Ўқитувчи. 1996.

14. Rasulova Z. Ta'lim tizimida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik muammolari.// Uzlusiz ta'lim. 2021. №3.

15. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. Buxoro: Durdona nashriyoti, 2019.

16. Shermatova U. Tarixiy, adabiy-badiiy manbalarda vatan timsoli. –Т.: Nodirabegim. 2021.

17. Эшқобил Шукур. Бобо сўз изидан. –Т.: Шарқ. 2018.
18. О‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. 2 jildlik. 1-2- jildlar. –Т.: О‘qituvchi, 2017.
19. Ўзбек болалар адабиёти.-Т.: Ёш гвардия,1976.
20. Қосимов Б. ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. –Т.: Маънавият, 2004.
21. Қўзи Исмоил. Шўх акалар, шумтакалар. –Т.: Тафаккур қаноти, 2016.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Hamroyev G‘ofir Hasanovich - Toshkent Amaliy fanlar universiteti
professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Atamurodova Gulnora Shermurodovna - Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Boshlang‘ich ta’limda adabiy talaffuzga o‘rgatish, keying sinf va bosqichlardagiga qaraganda samaraliroq bo‘ladi. Ravon va ta’sirchan nutq uchun o‘quvchida zarur so‘z boyligi bo‘lishi kerak. G‘.Hamroyev ta’kidlagani kabi “Uzluksiz ravishda turli ibratli matnlarni yodlatish orqali so‘z boyligini oshirib borish zarur.”[1]

O‘quvchilarda nutq so‘zlash ko‘nikmasi shakllanishi uchun ularda zarur so‘z boyligi bo‘lishi zarur, qolaversa, mashq jarayoni ham to‘g‘ri tashkil etilgan bo‘lishi kerak. O‘. Usmonova bu masalani hal qilishdagi qiyinchiliklarga shevalarni sabab qilib ko‘rsatadi[2]. Tadqiqotchi talaffuz masalasi o‘zbek tilida o‘rganilmasdan kelinayotganligini ta’kidlaydi va bu borada o‘z ishida adabiy talaffuz me’yorlarini belgilash ishlariga birinchi bo‘lib qo‘l urgan olim F.K.Kamolov hamda professor S.I.Ibrohimovlarning qimmatli fikrlariga tayanadi.

Bu borada H.Ne’matovning quyidagi fikrlari hozir ham ona tili ta’limi uchun ahamiyatli: “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va zarurati yo‘q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezonini uning foydalilik va amalda qo‘llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta’minlaydigan bilimlarni tushunamiz”.[3]

Ona tili ta’limida, xususan, to‘g‘ri talaffuz o‘qitishda adabiy til to‘g‘ri talaffuziga sheva to‘g‘ri talaffuzsining ta’siri masalasi hal etilishi zarur bo‘lgan asosiy muammo sifatida turibdi. Mahalliy tilda unlining 9 xil talaffuz varianti mavjud. Ona tili o‘qituvchilarining aksariyati buni farqlamaydi. Aslida o‘qituvchi qat’iy tarzda adabiy tilda dars o‘tishi lozim. Darsliklarda bu jihat e’tiborga olinishi kerak.

“Ona tili” darsliklarida [i] unlisining talaffuzi va imlosiga doir muhim ma’lumotlar berilgan bo‘lsa-da, to‘g‘ri talaffuz o‘qitish jarayonida ayrim munozaralar paydo bo‘lmoqda. O‘zbek tilida [i] rus tilidagi kabi talaffuz qilinmaydi. Shu o‘rinda tovushlarni ifoda etuvchi harflarning talaffuzi va nomlanishini o‘zaro farqlash lozim. Jumladan, [o‘] va [u] unllarini o‘qitishda ham muammolar mavjud.

1.2-jadval

Boshlang‘ich sinflarda unli tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish mashqi

a	o	u	o‘	e	i
barg	olma	tun	to‘r (setka)	elak	ilon
ariq	tola	tush	to‘r (uyning to‘ri)	kerak	kino
bag‘ir	xola	tuz	o‘rim (soch)	tole	keldi
to‘ra	balo	tuk	o‘rim (bug‘doy)	terak	sira

Boshlang‘ich sinf dastur va darsliklarida to‘g‘ri talaffuzga doir o‘quv materiallari mazmuni tahlil qilinganda quyidagilar ma’lum bo‘ldi:

1-sinfda “Tovushlar va harflar” mavzusi berilgan bo‘lib, unga jami 28 soat vaqt ajratilgan. Chunonchi:

Tovushlar va harflar. Unli tovushlar va harflar; a va o, i va u, o va o‘ unllarning talaffuzi va imlosi. Undosh tovushlar va ularni ifodalovchi harflar. Ayrim undosh tovushlarning talaffuzi va imlosi (d-t , b-p, z-s undoshlarining talaffuzi va imlosi), so‘z oxirida, talaffuzda tushib qoladigan d, t undoshlari. Harf birikmalari: sh, ch, ng. Alifbo: Harflarning nomi. Harflarning bosh va kichik shakllari. So‘zlarni alifbo tartibida yozish. Alifboning ahamiyati.

Tutuq belgisi (‘), uni so‘z tarkibida to‘g‘ri shakllantirish. Tutuq belgisining so‘zdagi vazifasi: o‘zidan oldingi unlining cho‘ziq aytilishiga, oldingi bo‘g‘inni keyingi bo‘g‘indan ajratib talaffuz qilinishiga xizmat qilishi, so‘z ma‘nolarini farqlashi.

Bo‘g‘in. So‘zlarni bo‘g‘inga bo‘lish. Bo‘g‘in ko‘chirilishi, bir unidan iborat bo‘g‘inli so‘zlarning bo‘g‘inlab ko‘chirilishi, tutuq belgisi so‘zlarni, ketma – ket kelgan bir xil undoshli so‘zlarni bir yo‘ldan keyingi yo‘lga bo‘g‘inlab ko‘chirish. Harf birikmasi (sh, ch, ng) qatnashgan so‘zlarning bir yo‘ldan ikkinchi yo‘lga ko‘chirilishi kabilar berilgan.

2-sinfda birinchi sinfda o‘tilganlar yuzasidan (6 soat)takrorlashdan so‘ng to‘g‘ri talaffuzga 50 soat vaqt ajratilib, unda quyidagi mavzular qamrab olingan:

Unli va undosh tovushlar, ularning bir-biridan farqi. Tovushlarni harflar bilan belgilash. Unli tovushlar va harflar. O‘zbek tilidagi olti unli tovushning olti unli harf bilan belgilash. [a] va [o] , [u] va [i] , [e] , [o‘] unli tovushlarining talaffuzi va undosh tovushlar portlovchi f va p, h va x hamda harf birikmasi bilan ifodalangan ng tovushining talaffuzi va imlosi. Tutuq belgisi (‘) va uning ishlatilishi, tutuq belgisining so‘zdagi vazifasi kabilar.

“Bo‘g‘in” mavzusiga doir quyidagi ma‘lumotlar berilgan. So‘zning oldingi satrga sig‘may qolgan qismini keyingi satrga bo‘g‘inlab ko‘chirish. So‘zda nechta unli tovush bo‘lsa, shuncha bo‘g‘in bo‘lishi. Bo‘g‘in tarkibi unli tovushdan, bir unli va bir undosh tovushdan, bir unli va bir necha undosh tovushdan tuzilishi kabilar.

“Bo‘g‘in ko‘chirish”ga alohida e‘tibor berilgan. So‘zning bir yo‘ldan keyingi yo‘lga bo‘g‘inlab ko‘chirilishi. Bo‘g‘in hosil qilgan bir unli harfni oldingi yo‘lda qoldirib yoki keyingi yo‘lga ko‘chirib bo‘lmasligi. Bir bo‘g‘inli so‘zlar, (ona, ahil, o‘rik, elak kabi ikki bo‘g‘inli so‘zlarning ko‘chirish uchun bo‘linmasligi. Tutuq belgisi qo‘yib yoziladigan so‘zlarni bo‘g‘in ko‘chirish uchun bo‘linishi, tutuq belgisining oldingi bo‘g‘inda qoldirilishi (va‘-da, mash‘- al, ta‘-lim). Harf birikmali so‘zlarning bo‘g‘inlab ko‘chirilishi (si-ngil, ko‘-ngil, tong-gi kabi) yonma-yon kelgan bir xil undoshli so‘zlarning bo‘g‘inlab ko‘chirilishi (ik-ki, kat-ta, is-siq kabi) Jarangli va jarangsiz undosh tovushlar, ularning imlosi, bunday so‘zlarning yozilishini so‘z oxiriga unli tovush qo‘shib aytib tekshirish: (maktabim – maktab, kitobim-kitob, maqsadim – maqsad, umidim – umid kabi) Aytilishda tushib qoladigan undoshlar. (Farzand, daraxt, do‘st kabi) ularning imlosiga doir o‘quv materiallari o‘rin olgan.

3-sinfda to‘g‘ri talaffuzga doir o‘quv materiallariga kamroq soat ajratilganligini ko‘rish mumkin. Masalan: Tovushlar va harflar. Unli va undosh tovushlar va harflar. Bo‘g‘in, so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lish va bo‘g‘inlarga bo‘lib ko‘chirish qoidalari. So‘zlarni bo‘g‘in, tovush va tovush – harf jihatdan tahlil qilish; Tutuq belgisi va uning ishlatilishi. sh, ch, ng harf birikmalari, ketma-ket kelgan bir xil undoshli so‘zlar va ularning imlosi. So‘z oxirida kelgan, jarangli, jarangsiz jufti bor undoshlar imlosidan iborat.

4-sinfda ham to‘g‘ri talaffuzga doir o‘quv materiallarini o‘qitishga 10 soat vaqt ajratilgan bo‘lib, ular quyidagi mazmunda:

Unli va undosh tovushlar, ularning harfiy ifodasi; talaffuzi va yozilishi farq qiladigan unli tovushli so‘zlarning talaffuzi va imlosi; jarangli va jarangsiz undoshlarning talaffuzi va imlosi; bir xil qo‘sh undoshli so‘zlar va ularning imlosi; so‘z oxirida qator kelgan undoshli so‘zlar va ularning imlosi, x-h tovushli so‘zlar va ularning imlosi, tutuq belgisi so‘zlarning talaffuzi va imlosi kabilar.

Tutuq belgisidan foydalanish bo‘yicha tavsiyani quyidagicha taqdim qilish mumkin:

t/r	Cho‘zib talaffuz qilish uchun	Ajratib talaffuz qilish uchun	Farqlash uchun
1.	She‘r	San‘at	Is‘hoq
	Ma‘no	Jur‘at	
	Da‘vo	Sur‘at	
	Ma‘rifat	Tal‘at	

Bu sinfda ham “Bo‘g‘in” mavzusiga 2 soat ajratilgan. So‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lish; unli tovushlarning bo‘g‘in hosil qilishi; so‘zlarni bir satrdan ikkinchi satrga bo‘g‘inlab ko‘chirish; so‘zlarni bo‘g‘in, tovush va harf jihatdan tahlil qilish, shuningdek, so‘zlarni alifbo tartibida qayta tuzish, alifboning ahamiyati haqidagi ma‘lumotlar qamrab olingan.

Boshlang‘ich sinf dastur va darsliklari tahlil qilinganda ularda ham maxsus talaffuz mashqlari yo‘qligi ma‘lum bo‘ldi. Vaholanki, o‘quvchining nutq apparati shakllanayotgan bu davrda talaffuzi qiyin nutq tovushlari ustida takrorga asoslangan fonetik mashqlarni muntazam o‘tkazib borish lozim.

Kichik irmoq kecha-kunduz tinmay mehnat qildi, xarsangtoshning bir yonini yemirib, yana yo‘lga tushdi. U yo‘l-yo‘lakay dov-daraxtlar bilan do‘stlashdi. Daraxtlar tomirlari bilan irmoq suvining yer ostiga

singib ketishga yo‘l qo‘yishmadi. Yaproqlari esa quyosh nurini to‘shib, suvni bug‘lanishdan saqladi. Kichik irmoq ham yashil do‘stlarini qondirib sug‘ordi

Topshiriq. Savollarga javob berish orqali o‘quvchining matnni tushnganlik darajasini bilib olish mumkin:

1. Katta irmoq nima uchun tez oqa oldi?
2. Daraxtlar nima maqsadda katta irmoq yo‘liga peshvoz chiqdi?
3. Katta irmoq nima uchun daraxtlardan qochdi?
4. Katta irmoq qanday halokatga uchradi?
5. Kichik irmoqqa daraxtlar qanday yordam ko‘rsatdi?
6. Bunday hodisalar tabiatda rostdan ham sodir bo‘lishi mumkinmi? Agar mumkin bo‘lsa, qanday sodir bo‘ladi?

Quyidagi topshiriq o‘quvchining tafakkurini o‘stirishga, ma‘qul variantni to‘g‘ri tanlashga o‘rgatadi:

Matn asosida berilgan topshiriqlarni bajaring. Mevali daraxtlar uning yo‘liga peshvoz chiqibdi. Mazkur gap mazmuniga o‘xshash javoblarni aniqlang.

- A. Mevali daraxtlar unga norozilik bildiribdi.
- B. Mevali daraxtlar uni qarshi olibdi.
- D. Mevali daraxtlar uni yoqtirishmabdi.
- E. Mevali daraxtlar uni kutib olibdi¹⁷.

To‘g‘ri talaffuzga doir o‘quv materiallarning asosini tashkil etuvchi mashq va topshiriqlar didaktik, metodik jihatdan tahlilga tortilib, ularni takomillashtirish zarurati mavjudligi ko‘rsatildi, kerakli o‘rinlarda tavsiyalar berildi. Ona tili mashg‘ulotlarida hozirgacha foydalanilgan va foydalanilayotgan o‘quv materiallarining berilishi, ularning tadrijiy taraqqiyoti tarixiy aspektda tekshirib ko‘rildi.

I. Azimova, K.Mavlonova va Sh. Tursunovlar tomonidan tuzilgan 3-sinflar uchun “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligiga o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma ham tayyorlagan. Unda darslik tarkibidagi o‘quv topshiriqlari bilan qanday ishlash kerakligi ko‘rsatib berilgan:

Yangi 1-2-sinflar uchun “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligida ham o‘zbek tili tovushlarini talaffuz qilishga o‘rgatuvchi mashqlar mavjud emas. Darslik asosan matn ustida ishlashga, savollarga javob berishga mo‘ljallangan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, 1-4-sinflar uchun “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklari asosida mashg‘ulotlar olib borilganda tovushlar talaffuzi bilan bog‘liq mashq va topshiriqlar ustida ham tizimli ishlash lozim. Zero, o‘quvchi o‘z ona tili tovushlarini to‘g‘ri ayta olmasa, uning nutqida ta’sirchanlik bo‘lmaydi, qolaversa, tilning morfemik tarkibiga ham bu noto‘g‘ri talaffuz salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchi matn ustida ishlar ekan unga talaffuzi qiyin so‘zlar va tovushlar bilan ishlash topshiriqlari ham berib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimova I., Mavlonova K., Sh. Tursunov Ona tili va o‘qish savodxonligi 3-sinf darsligiga O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. –T.: 2022.
2. Ona tili va o‘qish savodxonligi 3-sinflar uchun darslik. Respublika ta’lim markazi. Tuzuvchilar Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro‘zmetova –Toshkent. 2022. 43-b.
3. Ona tili va o‘qish savodxonligi 3-sinflar uchun darslik. Respublika ta’lim markazi. Tuzuvchilar Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro‘zmetova –Toshkent. 2022. 144 b.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1 Metodik qo‘llanma [Matn]: o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / I. A. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 128 b.na tili va o‘qish savodxonligi [Matn]: 1-sinf uchun mashq daftari / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 72 b.
5. F.Хамроев Она тили ўқитишнинг самарали усуллари. Методик қўлланма. – Тошкент. Баёз. 2018. 197 б.
6. Усмонова Ў. Талаффуз маданияти. –Т.: Фан, 1976. – 3-б.

¹⁷ Ona tili va o‘qish savodxonligi 3-sinflar uchun darslik. Respublika ta’lim markazi. Tuzuvchilar Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro‘zmetova –Toshkent. 2022. 43-b.

OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK KREATIVLIK JARAYONLARNI TASVIRLASH VA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Kurbanova Gulnoz Negmatovna –

Buxoro davlat tibbiyot instituti professori,
kafedra mudiri, pedagogika fanlari doktori.

Zikiryayeva Manzura Mavlonovna -

Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qiyuvchisi

Vaholanki, o'qituvchi auditoriyada talabalar o'zini erkin seza oladigan va o'z fikrlari, g'oyalari bilan bo'lisha oladigan muhit yaratishi lozim. Talabalar kreativlik sinf xonasida o'z g'oya va fikrlarini turli yo'llar bilan ifoda etishlari mumkin va ular buni qadrlamoqlari lozim. Talabalar miyada yuz berayotgan jarayonlarni yanada faollashtirish uchun o'rnatilgan qonun qoidalar, standartlardan chetga chiqib, turli savollar berishda erkin harakat qilishlari kerak. O'qituvchi talabalardagi kreativlikni noodatiy g'oyalarni o'rta tashlash va ularni verbal va nonverbal tarzda rag'batlantirish orqali qo'llab quvvatlaydi. O'qituvchining talabalar berayotgan kreativ g'oyalari nisbatan to'g'ri munosabati ularning mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan shartlarni anglashida muhim ahamiyatga ega. Mazkur elementlarning barchasi o'qituvchi-talaba munosabatining muhim qismi bo'lib, talabalar muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Muayyan omillar pedagoglarda kreativlik sifatlari, malakalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda o'qituvchilar ushbu omillarni bartaraf etishga e'tibor qaratishlari lozim.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

- 1) o'zini tavakkaldan olib qochish;
- 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;
- 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- 4) boshqalarga tobe bo'lish;
- 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash

Oliy ta'lim muassasalarida ham o'qituvchilar talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ularning jamoa bo'lib, kichik yoki katta guruhlarda ishlashlari uchun zarur shart-sharoitni yaratib bera olishlari zarur. Zero, katta va kichik guruhlarda ishlash jarayonida bildirilgan har qanday fikrni kreativ jihatdan rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi.

"O'qituvchi kreativlik darslarida jamoa tuyg'usining ahamiyatini angalagan holda, doimiy ravishda guruhlarni o'zgartirib, talabalarda jamoa bo'lib ishlash, boshqalar qobiliyati va mahoratini hurmat qilish ko'nikmasi shakllantiradi. Vaholanki, yakka tartibda ishlash ma'lum vaziyatlarda samara bersa, kreativlik darstarida kichik guruhlarda ishlash maqsadga muvofiqdir,

"Kreativlik darslarida talabalar birgina "to'g'ri" javobni izlash o'rniga o'zlarini erkin va hotirjam sezishlari va yuzaga kelgan muammolarga turli yechimlarni izlab topishlari maqsadga muvofiqdir. Qancha ko'p g'oya va fikrlarni o'rta tashlasalar, shuncha ko'p g'oyalar kreativ bo'ladi. Talabalarni to'g'ri yo'lga yo'naltirish va keyinchalik ularni mustaqil "sayohatga" qo'yib yuborish ularda kreativ va, hattoki noaniq bo'lsada, turli g'oyalarni o'ylab topishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi.

Kompetentsiyaviy faollik ta'lim talabalarning muayyan bilimlar silsilasini egallashinigina emas, balki yosh avlodni yetuk shaxs, barkamol inson sifatida rivojlantirish, undagi lisoniy bilim va ko'nikmani anglash va yaratish qobiliyatlarini o'stirishni ham nazarda tutadi.

Hozirgi zamonda pedagogik-psixologik ta'limning bosh vazifasi har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni tarbiyalash bo'lib, bunda intellektual yetuk shaxs tarbiyasi uchun pedagogik kompetentlilik bilan birga, umumiy kompetentlilikka ega bo'lish ham talab qilinadi.

Oliy pedagogik ta'limning nazariy va amaliy muammolari bilan shug'ullanuvchi olimlar kompetentlikning mazkur turlarini bir-biridan farqlashga intilmoqdalar: 1. Umumiy va kasbiy kompetentlik; 2. Til ta'limidagi kompetentlik; 3. Pedagogik kompetentlik; 4. Nutqiy kompetentlik; 5. Pedagogik-psixologik kreativlik, ya'ni mustaqil va ijodiy fikrlash kompetentsiyasi va boshqalar.

Ko'pgina olimlarning tadqiqoti jarayonida kelib chiqqan fikrlariga ko'ra, birgina umumiy yoki tayanch kompetentlilikning o'zi quyidagi xususiyatlari bilan alohida ajralib turadi:

- estetik didga ega bo'lish,
- muloqotda xushmuomalalik, atroqdagilarning mexrini qozonish,
- kreativ xususiyatga ega bo'lish va o'z ishiga ijodiy yondasha olish kabilar.

Talabalarni to'g'ri yo'lga yo'naltirish va keyinchalik ularni mustaqil "sayohatga" qo'yib yuborish ularda kreativ va, hattoki noaniq bo'lsada, turli g'oyalarni o'ylab topishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi.

Aksariyat talabalar o'zlarini kreativ shaxs emas, deb hisoblaydi. Ularning nazarlarida kreativlik go'yoki ular yetisha olmaydigan orzu va u faqat iqtidorli shaxslardagina namoyon bo'ladi. Bunday fikrga ega talabalar kreativlik sifatlariga egalik o'z sohasining yetakchilari (ya'ni "katta K" toifasiga kiruvchi shaxslar), san'at sohasida tahsil olayotgan yoki faoliyat yuritayotgan talabalarda bo'lishiga ishonadilar. Talabalar qachonki kreativ shaxs bo'lish uchun o'z sohasining yetakchisigina bo'lish shart emasligi tushunsalar, o'zlarida kreativlik sifatlarini samarali shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Shundagina ular o'zlarini past baholashga barham berib, yangi, ilg'or g'oyalari bilan o'zlarini namoyon etishlari, ta'lim jarayoni kun sayin 62 faollik ko'rsatishga muvaffaq bo'ladilar, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlari ortadi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari yanada yaxshilanadi. O'zlarini baland baholay boshlab, kreativ sifatlarini namoyon etish borasida mavjud ko'rsatkichlardan ko'ra yuqori natijalarga erishishga intiladilar. Amaliyotning ko'rsatishicha, talabalar qancha ko'p kreativlik sifatlarini namoyon etsalar, shuncha ko'p faollikka erishadilar.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi. Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatni tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, talabalarining o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil etishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilgan ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarining rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi. Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchi, pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda. "Kreativ pedagogika asoslari" moduli pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogikada "kreativ pedagogika" tushunchasi qo'llanila boshlaganiga hali u qadar ko'p vaqt bo'lmadi. Biroq, o'qitish jarayoniga innovatsion hamda ijodkorlik yondashuvlarini qaror toptirishga bo'lgan ehtiyoj "Kreativ pedagogika"ning pedagogik turkum fanlar orasida mustaqil predmet sifatida shakllanishini ta'minladi. Ushbu predmet asoslarini pedagogika tarixi, umumiy va kasbiy pedagogika hamda psixologiya, xususiy fanlarni o'qitish metodikasi, ta'lim texnologiyasi va kasbiy etika kabi fanlarning metodologik g'oyalari tashkil etadi. "Kreativ pedagogika" fanining umumiy asoslari mutaxassis, shu jumladan, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kamol topishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratishga xizmat qiladi. Shaxsning mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o'z mohiyatiga ko'ra jarayon tarzda namoyon bo'ladi. Kasbiy yetuklik inson ontogenezining muhim davrlari kasbiy kamol topish, rivojlanish g'oyalarining qaror topishi (14-17 yosh)dan boshlanib, kasbiy faoliyatning yakunlanishi (55-60 yosh)gacha bo'lgan jarayonda kechadi. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o'zgarishining o'zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogeneziga – tug'ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylilikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog'liq.

Ma'lumki, kasbiy tajriba bilim, ko'nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida aks etadi. Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur'ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatлари, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog'liq. Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi taqozo etadi. So'nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimida o'quvchi va talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirish masalasiga alohida, jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman (2010 y.), Ken Robinson (2007 y.), Fisher, Frey (2008 y.), Begetto, Kaufman (2013 y.), Ali (2011 y.), Treffinger (2008 y.) va b. tomonidan olib borilgan ko'plab tadqiqotlar, ularning natijalaridan ko'rish mumkin.

Salmoqli amaliy ishlar olib borilayotganligiga qaramay, ko'pchilik o'qituvchilar hali hanuz shaxs (o'zlarida hamda talabalarda kreativlik sifatlarini qanday qilib samarali shakllantirish tajribasini o'zlashtira olmayaptilar. Ta'lim tizimini boshqarish organlari har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e'tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o'quv dasturini ishlab chiqiladi, yangi o'quv darsliklari yaratiladi. Bu esa ham talabalar, ham o'qituvchilarni kasbiy o'sishlariga yordam beradi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarda yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan arajada yuzaga keltiradi, ularning o'quv-bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, o'quv yilining oxirida kelib oliy ta'lim muassasalarida talabalarining fanlarni o'zlashtirishlarida yuqori darajadagi ijobiy natijalar kuzatilmayapti. Ko'plab talabalarining ta'lim olishga nisbatan qiziqishi yo'qolgan. Buning natijasida o'qituvchilar ham avvalgidek zavqu shavq bilan kasbiy faoliyatni tashkil etishni o'ylashmayapti. O'quv mashg'ulotlarida yetishmayotgan omil – kreativlik sanaladi.

“Kreativ pedagogika” quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

- 1) o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularni o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;
- 2) o'qituvchilarga talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lmasligi tufayli talabalar ham qiziqarli va ajoyib g'oyalarga ega bo'lsalar-da, biroq, ularni ifodalashda sustkashlikka yo'l qo'yadi. Buning sababli ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlar talabalarda erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarida kreativ tafakkurni shakllantirish jarayonida quyidagi holatlar so'z yuritilayotgan jarayonda samaradorlikka erishishni kafolatlaydi:

- oliy ta'lim muassasalari talabalarida kreativ tafakkurni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish;
- pedagogda ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy, kreativ yondashish, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan qobiliyat va malakalarini rivojlantirish;
- talabalarda o'quv materiallarini o'zlashtirishga ijobiy, mustaqil yondashish, o'quv topshiriqlarini bajarishda yangi, ijodiy va kreativ g'oyalarni ilgari surish qobiliyati ko'nikmalarini shakllantirish,
- oliy ta'lim muassasalari talabalarida kreativ tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish chora tadbirlarini belgilash;
- talabalarining kreativ tafakkurini shakllantirishga yordam beruvchi shakl, metod va vositalar tizimini asoslash;
- mazkur jarayonda fanlararo aloqadorlikni ta'minlash; - talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy-pedagogik bilimlarning amaliyotga tadbiq etishga imkon beruvchi shart-sharoitlarni yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Инновацион таълим технологиялари /Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
3. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш /Монография. – Т.: Фан, 2004.
4. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
5. Педагогика назарияси / ОТМ учун дарслик. Муал.: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2010. – 136-140-б.
7. Психологические механизмы формирования социального воображения у подростков АА Ахмедов, ММ Зикийева. Новый день в медицине.151-154, 1(29)2020

8. Madaniyatlararo tafovutlarning glaballashuv sharoitida ijtimoiy-psixologik xususiyatlar. MM Zikirayeva ta'lim va rivojlantirish ta'limi onlayn ilmiy jurnali 2 (3), 240-245, 2022/5/5
9. Shaxs psixologiyasida ranglarning egallagan o'rnini xususida. Ta'lim va talim, 475-485, 2020/5/15
10. Ushbu xalq-atvori ijtimoii kadrlar shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar metodologik asoslari. MM Mavlonova, Psixologiya 4 (4), 124-128, 4/2020
11. O metodologii psixologicheskogo obrazovaniya. AA Ahmedov, MM Zikirayeva. Vestnik integrativnoy psixologii 19 (79), 63-67, 2019/9/3
12. Psixologicheskie mexanizmy formirovaniya sotsialnogo voobrazeniya u podrostkov. AA Ahmedov, MM Zikirayeva. Novyy den v meditsine. 151-154, 1(29)2020
13. Talabalar kasbiy ta'limining rivojlantirishda zamonaviy ma'ruza mashg'ulotlarining ahamiyati. Gulnoz Nigmatova Kurbanova. Biologiya integrativnaya medicina. 2021
14. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ/Манзура Зикиряева/Евразийский журнал академических исследований/2023/3/14.159-164 стр.
15. PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING OF FUTURE DOCTORS /Manzura Zikirayeva/ Центральноазиатский журнал образования и инноваций /2023/6/16. 148-153 c

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YIN-TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH

Bobomurodova Anora Yavqochtiyeva – O'zbekiston ta'lim va fan xodimlari kasaba uyushmasi Respublika kengashining Navoiy viloyati bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari nomzodi

Ona tili mashg'ulotlari shunday qurilmog'i lozimki, har bir o'rganiladigan til hodisasi o'quvchi e'tiborini o'ziga qaratib, uni ijodiy faoliyat ko'rsatishga undasin, o'zligini namoyish etish imkoniyatini yaratsin. Bunga ta'limning noan'anaviy usullaridan unumli foydalanish, ayniqsa, ta'limiy o'yinlarni qo'llash orqali erishiladi.

Ta'limiy o'yinlar o'quvchilarni ijodiy faoliyat ko'rsatishga, o'rganilayotgan til hodisalarining mohiyatini anglab, mustaqil fikrlashga va xulosalar chiqarishga, har bir o'quvchiga o'zligini namoyish etish, o'z fikr va mulohazalarini erkin bayon etib, o'z nuqtayi nazarini himoya qilishga keng imkoniyat yaratadi. Tezkorlik, sezgirlik, topqirlik, qat'iylilik, o'quv qiyinchiliklarini mustaqil yengish, boshlangan ishni nihoyasiga yetkazish kabi fazilatlarini tarkib toptirish ta'limiy o'yinlar orqali amalga oshiriladi.

Ta'limiy o'yinlarning boshqa o'yin turlaridan tub farqi shundaki, bola bu jarayonda ishtirok etish orqali bilim oladi, egallagan ko'nikma va malakalarini kengaytiradi. Tilga oid o'yin-topshiriqlar ham boshqa fanlardan tashkil etiladigan ta'limiy o'yinlar singari, avvalo, muayyan maqsadga qaratilgan vazifani bajaradi. Bu vazifalar o'quvchini bilim, ko'nikma va malakalar silsilasi bilan qurollantirishni nazarda tutadi. Modomiki shunday ekan, demak, o'qituvchi o'quvchilarni belgilangan vazifani bajarishga undaydi, yo'naltiradi. Bu jarayon o'quvchidan oldin egallagan bilimlarni xotirada tiklashni, zaruriyat tug'ilganda uni yangi sharoitda qo'llay olishni, o'zida mavjud bo'lgan barcha imkoniyatlarni ishga solishni talab etadi.

Ta'limiy o'yinda harakat usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin harakati o'quvchilarning diqqatini o'ziga tortishi bilan birga, ularni tez faoliyat ko'rsatishga ham undamog'i darkor. Chunki bellashayotgan o'quvchilardan yoki muayyan guruhlardan tezkorlik, sezgirlik, chaqqonlik talab etiladi. Shuni unutmaslik lozimki, faqat harakat usulidan xabardor o'quvchigina o'yin shartini to'g'ri bajarishga yo'l topadi.

Ta'limiy o'yin hamma vaqt belgilangan qoidaga bo'ysunadi. Shubhasiz, bu qoidalar o'yin-topshiriqning shartida o'z ifodasini topadi. O'yin qoidasiga qat'iy amal qilish uni muvaffaqiyatli bajarishning asosiy shartidir.

Ma'lumki, ta'limiy o'yindan ko'zlangan maqsad uning natijasida namoyon bo'ladi. Shuning uchun musobaqadoshlar ishning yakunida nimaga erishishlari mumkinligini aniq bilishlari kerak.

Dars jarayonida tashkil etiladigan ta'limiy o'yinlarning asosiy maqsadi o'quvchilarni zerikish va toliqishdan saqlashdir. Shuni yodda tutmoq lozimki, o'yin orqali singdirilgan bilim o'quvchi xotirasiga mustahkam o'rnatiladi va bu bilimlarni u har qanday tanish va notanish sharoitda ishga sola oladi.

Ona tilidan o'quvchilarga beriladigan o'yin-topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra, asosan, uch turga ajratish mumkin:

- 1) qayta xotirlashga asoslangan o'yin-topshiriqlar;

2) qisman ijodiy o'yin-topshiriqlar;

3) ijodiy o'yin-topshiriqlar.

Qayta xotirlashga asoslangan o'yin-topshiriqlar o'quvchidan hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarini yangi sharoitda qo'llashni, yaratuvchanlikni talab yetmaydi. Bunday o'yin-topshiriqlarni bajarish o'quvchiga katta murakkablik ham tug'dirmaydi. Oldin o'rganilgan mavzular va bo'limlar yuzasidan muayyan bilimga ega bo'lgan o'quvchi bunday topshiriqlarni bimalol bajarishi mumkin. Chunonchi, fonetika bo'limidan unli va undosh tovushlar o'rganilgach, muayyan bir tovush juftlari bilan farqlanuvchi (masalan, *i-u, o-a, u-u, i-e* va h.k.) tovushdosh so'zlar hosil qilish yuzasidan musobaqa tashkil etilishi mumkin. O'quvchilar oldingi mashg'ulotda shu tovush juftlari asosida so'zlar hosil qilganligi tufayli bu o'yin-topshiriqni qiynalmay bajara oladilar.

Qisman ijodiy o'yin-topshiriqlar o'quvchidan ma'lum bir yordamga asoslangan holda ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab etadi. Ta'limiy o'yinning qisman ijodiy bo'lishi o'quvchilarning bilim saviyasiga bog'liq. Agar o'quvchi oldin egallagan bilimlarni yangi sharoitda, tom ma'noda notanish sharoitda qo'llashda o'zida ishonch sezsa va uni bimalol uddalay olsa, topshiriqning qisman ijodiylikiga ehtiyoj qolmaydi. Topshiriq shartini bajarish uchun o'quvchi tashqaridan (masalan, sinfdoshlaridan, o'qituvchisidan, darslik va o'quv qo'llanmasidan, lug'atlardan, ma'lumotnomalardan va h.k.) yordam olsa, o'z-o'zidan ravshanki, topshiriq qisman ijodiy bo'lib qoladi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarning o'quv imkoniyatlarini aniq bilishi va topshiriq shartini bajarish uchun ularga qanaqa yordam zarurligini belgilay olishi kerak.

Ijodiy o'yin-topshiriqlar oldin egallagan bilimlarni tamomila yangi sharoitda qo'llash demakdir. Shubhasiz, bu jarayon o'quvchidan ijodiylikni, izlanuvchanlikni talab etadi. O'yin-topshiriqni bajarishda o'quvchi faqat o'zida mavjud ichki imkoniyatlarga tayanadi, xolos.

Biz ona tilidan tashkil etiladigan o'yin-topshiriqlarni qay maqsadga yo'naltirilganligiga qarab:

1) lisoniy bilimlarni puxta o'zlashtirishga qaratilgan o'yinlar;

2) o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar kabi ikkita guruhga ajratdik.

Ona tilining qonun-qoidalari, tushunchalari va ta'riflarni puxta o'zlashtirishga qaratilgan o'yin-topshiriqlar lisoniy o'yin-topshiriqlar sirasiga kiradi. Bunday o'yinlarni tashkil etishda o'qituvchi o'quvchilarning aqliy faoliyati usullari: kuzatish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish kabilarga tayanib ish ko'radi. Bu usul til hodisalarini bilishning induktiv usuli bo'lib, asosiy zaruriy qoida va ta'riflar yuqorida tilga olingan aqliy faoliyat usullari qo'llanilganidan so'ng chiqariladi.

Ona tilidan tashkil etiladigan o'yin-topshiriqlarning asosiy qismini o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar tashkil etadi. Zero, «Maktabda ona tili o'qitishning bosh maqsadi,—deb qayd etiladi «O'zbek maktablarida ona tili ta'limi Konsepsiyasi»da,—o'quvchilarda mustaqillik, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat». Ona tili ta'limining ana shu maqsadidan kelib chiqadigan bo'lsak, til mashg'ulotlaridan tashkil etiladigan o'yin-topshiriqlar ham, birinchidan, o'quvchilarning so'z zaxirasini oshirish, so'zdan nutqda to'g'ri va o'rinli foydalanish, ko'rgan, eshitgan, kuzatgan, bilgan narsalarni og'zaki va yozma shakllarda ixcham, to'g'ri va ravon ifodalay olish, nutqda o'zbek adabiy tilining boy ifoda vositalarini ishga sola bilishga xizmat qilmog'i lozim.

Modomiki shunday ekan, ona tilidan tashkil etiladigan ta'limiy o'yinlarning o'ziga xos xususiyati lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning o'zaro uyg'unligidadir. Lisoniy vazifa til hodisalarini kuzatish, ularni o'zaro taqqoslab, o'xshash va farqli tomonlarni aniqlash, umumlashtirishlar asosida qoida va ta'riflar chiqarish kabilarda namoyon bo'lsa, nutqiy vazifa so'zning ma'nosini sharhlash, nutqiy sharoitda uning o'z va ko'chma ma'noda qo'llanganligini aniqlash, ma'lum bir so'z o'rnida shu ma'noni ifodalovchi boshqa so'zni qo'llash, gap yoki matnning mazmunini saqlagan holda shaklini o'zgartirish kabilarda namoyon bo'ladi. Darsda qo'llaniladigan o'yin-topshiriqlardan biri lisoniy malakalarni shakllantirishga qaratilsa, keyingisi nutqiy vazifani ko'zlaydi. Ularning o'zaro uyg'unligi til hodisalarining mohiyatini anglab, uni amaliy ko'nikma va malakaga aylantirishga keng yo'l ochadi.

Ba'zan bir topshiriq shartida ham lisoniy, ham nutqiy vazifa qo'yilishi mumkin. Masalan, berilgan so'zlar sirasini davom ettirish, bu so'zlar orasidagi o'xshash tomonlarni aniqlash hamda hosil bo'lgan so'zlarga ma'nodoshlar topish, shu so'zlarni qatnashtirib, gaplar tuzish kabilar lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning bir yaxlitlik hosil qilishi namunasidir. O'yin-topshiriq shartida avval nutqiy vazifa, keyin lisoniy vazifa qo'yilishi mumkin. Bunday hollarda qoida, xulosa va ta'riflar bajarilgan nutqiy vazifalar asosida yuzaga chiqadi. O'quvchi nutq birliklarini tahlil qilish asosida til birliklari xususida umumiy xulosaga keladi. Hozirgi zamon til ta'limi ko'proq ana shu usulning samarali ekanligini ko'rsatmoqda.

Ona tilidan o'yin-topshiriqlarni tuzishda «til+me'yor+nutq mutanosibligi» prinsipiga qat'iy amal qilinsa, mashg'ulotlarning samaradorlik darajasi ancha yuqori bo'ladi. Bundan tashqari, ta'limiy o'yinlarni

tanlashda hamda ulardan foydalanishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, mustaqil ishlash darajasi, bilim saviyasi va o'qish ishtiyoqini kuchaytirishga qaratilganligi, tarbiyaviy maqsadlarni ko'zlaganligi, o'quvchilardagi faollik, tashabbuskorlik, sezgirlik, topqirlik, bilimdonlik, izlanuvchanlik kabi xususiyatlarni shakllantirishga yo'naltirilganligi kabilarga qat'iy amal qilinadi.

Ta'limiy o'yinlarni tanlashda har bir sinfning o'quv imkoniyati, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari, o'rgatilyotgan til hodisasining maqsadi kabilar hisobga olinadi. Chunki ma'lum bir sharoitda yaxshi natija bergan o'yin, o'zga sharoitlarda ijobiy samara bermasligi mumkin. Ta'limiy o'yinlarni tanlash va tashkil qilishda, shuningdek, o'yin-topshiriqlar tuzishda o'qituvchining pedagogik tayyorgarligi, mahorati, metodik saviyasi, o'yinga bo'lgan shaxsiy munosabat va izlanishlari alohida ahamiyat kasb etadi.

O'yin-topshiriqlardan namunalar keltirib o'tamiz:

«**Egizaklar**» o'yinida o'quvchilarga so'zlar tarkibida qo'sh undoshlar kelishini izohlagach, ularni egizaklarga o'xshatish mumkinmi, deyiladi. Bolalar uchun bu esda qoladigan o'yin bo'la oladi. Agar bir xil (**mm, ll, ss**) undosh bo'lsa, Hasan-Husan, ikki xil undosh qo'sh kelsa, (**nch, st, nd**) Hasan-Zuhra kabi obrazli o'xshatishlar aytilsa, o'quvchilar darrov shunday so'zlarni izlashadi, o'yin qiziqarli bo'ladi.

Namuna: **Hamma, ammo, pilla, tilla, issiq, hissa.**

Ganch, do'st, juft, qand, vaqt, baxt, taxt.

Egizaklarni joylashtiring.

1. si...(sinch)	2. sa...ar(sarvar)
ti...(tinch)	ga...ar(gavhar)
ga...(ganch)	se...ir(sezgir)
ta...(tancha)	ra...(rahm)
qa...(qancha)	ra...ar(rahbar)
shu...a(shuncha)	za...ar(zargar)

O'quvchilardan qaysi biri topshiriqni to'g'ri bajarsa, o'yin g'olibi hisoblanadi.

«**Aytiladigan so'zlarga – at qo'shimchasini qo'shib so'zlarni to'g'ri yozing**» o'yini.

O'quvchilarga oxiri **–iy** qo'shimchasi bilan tugagan so'zlar (*zaruriy, majburiy, xususiy, qonuniy, rasmiy, qat'iy, madaniy, she'riy* va h.k.) aytib turiladi. O'qituvchilardan bu so'zlarga **–at** qo'shimchasini qo'shib yozish talab etiladi. (Masalan, *zaruriyat, majburiyat, xususiyat, qonuniyat, rasmiyat, qat'iyat, madaniyat, she'riyat* va h.k.). So'zlarni xatosiz yozgan guruh o'yin g'olibi sanaladi. Guruh o'quvchilari yo'l qo'ygan xatolarni aniqlashda o'zaro tekshirishdan foydalanish ham mumkin.

«**Nega lug'atda buva so'zi buvi so'zidan oldin yoziladi?**» o'yini. Bu o'yinda o'quvchilar lug'atlarida so'zlar faqat birinchi harf bilan emas, balki keyingi harflarning ham alifboda berilish tartibiga joylashtirilishini sharhlaydilar. Ular *buva* so'zidagi to'rtinchi harfi *a*, *buvi* so'zidagi to'rtinchi harfi *i* dan alifboda oldin joylashganligini aytadilar. Lug'atda u yoki bu so'zning joylashish tartibini to'g'ri sharhlab bergan o'quvchi o'yin g'olibi sanaladi.

Fan-texnika tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan, odamlarning turli xildagi ma'lumotnomalar, ensiklopediyalar, izohli lug'atlar bilan ishlashiga ko'proq ehtiyoj sezilayotgan bir paytda so'zni lug'atdan tez topish ko'nikma va malakalari ustida ish olib borish ona tili ta'limi oldida turgan muhim talablardan biridir. Ana shu maqsadda ayniqsa, «**So'zni lug'atdan tez top**» o'yini ancha yaxshi samara beradi. O'yin shunday tashkil etilmog'i lozimki, o'quvchi «Imlo lug'ati»dan istagan so'zni yarim daqiqada topish imkoniyatiga ega bo'lsin. (O'yin-topshiriqlardan namunalar keyingi mavzularda ham berib o'tiladi.)

Shunday qilib, ona tili mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarning imkoniyatlari benihoya keng. O'yin eng avvalo o'quvchini faollashtiradi va tezkorlikka o'rgatadi.

Adabiyotlar:

1. Bobomurodova A. Ta'limiy o'yinlar. "Til va adabiyot ta'limi", 1996, 4-son, 20-b.
2. Bobomurodova A. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin-topshiriqlardan foydalanish. Toshkent, Musiqa, 2009, 145 b.
3. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. Bobomurodova A. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2012, 380.

O'ZGA TILLI MAKTABLARNING BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA O'ZBEK TILIDA TALAFFUZ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Asilova Gulshan Asadovna

ped.fan.doktori, Alisher Navoiy nomidagi TDO-TAU professori

Ta'lim o'zga tillarda olib boriladigan maktablarida o'zbek tili 2-sinfidan o'qitiladi. Albatta, bu jarayon qanchalik erta boshlansa, til ta'limi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun imkon ko'proq bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash jarayoni shunday rivojlanadiki, unga o'zga tilni o'rganish juda qiyin tuyuladi. O'z ona tilini va xorijiy tilni birinchi sinfdan boshlab o'rganayotgan bola yana bir tilidagi nutqni, odatda, tabiiy tarzda qabul qiladi, chunki bu yoshda miyaning nutqqa oid funksiyalari yuqori darajada rivojlanadi [1: 241]. Shuningdek, bu yoshda bolalarning notanish tillarni o'rganish qobiliyati xotira, tasavvur, taqlid qilish layoqati kuchliligi bois namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich maktabda fonetik ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy maqsadi o'zbek tilidagi nutqni tinglab tushunish, o'zbek tilida gapirish va o'qish uchun zarur bo'lgan talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Xususan:

- Eshitib tushunish malakalarini rivojlantirish, ya'ni nutqni tinglashga o'rgatish;
- Talaffuz ko'nikmalarini rivojlantirish, ya'ni o'zbek tilining artikulyatsiya bazasini egallash; bu esa o'quvchini qanday talaffuz qilayotgani emas, nimani gapirayotganini o'ylashga o'rgatadi;
- Tashqi nutqning psixofiziologik asosi bo'lgan ichki nutqni o'stirish.

Talaffuz ko'nikmalari hali nutq ko'nikmalariga kirmaydi, chunki hech nimani anglatmaydigan tovushlarni ham talaffuz qilish mumkin. Biroq ushbu ko'nikmalar nutqiy faoliyatning barcha turlari asosini tashkil qilishi bois ularni maqsadli va maxsus usullar yordamida shakllantirish lozim.

Ilk mashg'ulotlarda o'quvchilar olingan ma'lumotni passiv tarzda qabul qilib, miyaga va nutq apparatiga o'rganilayotgan tilning tovush tizimini moslashtirishga harakat qiladilar. Bu vaqtda bolani shoshirmaslik lozim. Aksariyat hollarda darsda o'qituvchi o'quvchining o'rniga gapirishiga to'g'ri keladi, keyin o'quvchi bilan birga gapiradi, va nihoyat, o'quvchi o'zi gapira boshlaydi. Bu bosqichlar turli bolalarda turlicha kechadi.

Bu yoshda bolalarning talaffuz apparati hali qotmagan bo'ladi, shuning uchun bu vaqtda ularni to'g'ri talaffuzga o'rgatish oson kechadi [2: 84]. O'quvchilarning ona tilida bo'lmagan fonetik va intonatsion hodisalarga alohida e'tibor qaratish kerak.

Shunisi e'tiborliki, to'g'ri talaffuz o'quvchining o'rganilayotgan tilde dadil va ishonch bilan so'zlashiga yordam beradi. Shu bilan birga, o'z ona tilida nutqi rivojlangan bolalarda o'rganilayotgan tilde so'zlash ko'nikmalari ham tezroq shakllanadi [3: 17].

Fonetik ko'nikmalarni shakllantirishni shartli ravishda quyidagi 3 bosqichga bo'lish mumkin:

- 1) kirish bosqichi;
- 2) kuzatuv bosqichi;
- 3) korreksiya (to'g'rilash) bosqichi.

Birinchi ikkita bosqichdan boshlang'ich sinflarda o'tiladi.

Kirish bosqichining vazifasi o'quvchining nutqi tushunarli bo'lishi uchun o'zbek tilining tovushlar tizimini o'zlashtirishni ta'minlashdan iborat. Bunda og'zaki nutq, o'qish va yozish ko'nikmalari shakllantiriladi. Jumladan:

- 1) o'rganilgan leksikaga oid bo'g'inlar, so'zlar, so'z birikmalari, gaplar va qisqa matnlarni o'qish;
- 2) mavzu bo'yicha savollar berish va ularga javob berish;
- 3) vaziyatga doir qisqa (2-8 ta gapdan iborat) matn tuzish;
- 4) bo'g'inlar, tanish so'zlar va qisqa gaplarni yozish.

Ushbu bosqichda, odatda, "Tanishuv", "Mening xonam", "Oila" kabi mavzular bo'yicha leksik material kiritiladi va mustahkamlanadi. Leksika va grammatika talaffuzga o'rgatishga qaratiladi. Har bir yangi so'z uning tarkibidagi barcha tovushlar o'rganilgandan keyingina kiritiladi. Talaffuzni mashq qildirishda asosiy birlik so'z bo'lib hisoblanadi. Bu esa ilk bosqich uchun so'zlarni tanlashga bo'lgan alohida talablarni keltirib chiqaradi:

- so'z ko'p qo'llanishi;
- so'zni katta doiradagi mavzularda qo'llash mumkinligi;
- so'zning aniqligi;

- soʻzning Grammatik sharhlari soddaligi;
- soʻzning asosiy sintaktik qoliplarga mos tushishi.

Kuzatuv bosqichi kirish bosqichidan keyin boshlanadi. Uning vazifasi asosiy kursning lingvistik materialidagi talaffuz xususiyatlarini sharhlashdan iborat. Bu quyidagilarda namoyon boʻladi:

- 1) undosh va unlilarning turli oʻrni;
- 2) undosh va unlilar birikishi;
- 3) koʻp boʻgʻinli yoki qoʻshma soʻzlarning talaffuzi;
- 4) alohida grammatik shakllarning talaffuzi;
- 5) oʻqish qoidalari.

2-sinfda oʻzbek tili darslarini fonetik mashqlardan boshlash maqsadga muvofiq. 3-4-sinflarda esa alohida soʻzlarning oʻrniga muayyan tovushlar, koʻp qaytariladigan, maxsus tanlangan sheʼrlar va tez aytishlardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахманова П.Д. Специфика обучения иностранному языку учащихся начальных классов в контексте современных требований в области образования // Мир науки, культуры, образования. – 2016, №2 (57). – В. 241-242.
2. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного, нового (учебное пособие). – Москва, 2007. – 185 с.
3. Карабаева Л.И. Методика преподавания русского языка в начальной узбекской школе. – Ташкент, 2005. – 98 с.

OʻQUVCHILARNI KOGNITIV QIZIQISHLARINI SHAKLLANTIRISH SHARTLARI

Abduraxmonov Umidjon Shoqosim oʻgʻli
Qoʻqon davlat pedagogika instituti oʻqituvchisi

Maʼlumki, taʼlim mazmunini oʻzlashtirish, intellektni rivojlantirish jarayoni pedagogik taʼsirlarning bevosita aks etishi emas. Pedagogik tashqi taʼsirlar taʼlim subʼektining ichki sharoitlari, uning shaxsiyati orqali sinadi. Insonning eng muhim xususiyati uning atrof-muhit bilan munosabati, qiziqishlari [1. 87-b].

Kognitiv qiziqish - oʻrganishga qiziqish va kognitiv faoliyat oʻrganishning kuchli dvigatelidir. Oʻquv jarayoniga kognitiv qiziqishning mavjudligi talaba faoliyatida mustaqil ravishda amalga oshiriladigan qarama-qarshi jarayonni taʼminlaydi, taʼlim, rivojlanish va oʻqitish taʼsiri kuchayadi. Befarq oʻquvchi oʻz faoliyatini doimiy ravishda ragʻbatlantirishga muhtoj [2. 53-b]. Qiziqish insonning hissiy hayoti bilan chambarchas bogʻliq. Hech qanday qiziqishni qondira olmaslik yoqimsiz, salbiy his-tuygʻularni keltirib chiqaradi. Va agar u uchun qiziqarli odam mavjud boʻlsa. Bu uning kognitiv yoki mehnat faoliyati mavzusidir. U ijobiy his-tuygʻularga ega.

Kognitiv qiziqish ostida turli tadqiqotchilar shaxsning bilish jarayoniga alohida tanlab yoʻnaltirilganligini tushunadilar, uning tanlangan xarakteri u yoki bu obʼektiv faoliyatda ifodalanadi (S. L. Rubinshtein); odamning biror narsaga eʼtibor berish, har qanday narsa va hodisalarni bilish istagi (F. N. Gonobolin); shaxsning atrof-dagi dunyoga, uning obʼektlari, hodisalari, jarayonlariga faol reja, kuchli his-tuygʻular, intilishlar bilan toʻldirilgan alohida tanlangan munosabati (G.I. Shchukina); motivatsiya bosqichidan oʻtgan va inson faoliyatiga maftunkor xarakter beradigan hissiy rangli ehtiyoj (I.F. Xarlamov) [3. 137-b].

Kognitiv qiziqish tushunchasini chuqurroq oʻrganish uchun biz uning tasnifiga, kognitiv qiziqish darajalarini taqsimlashga turli xil yondashuvlarni koʻrib chiqamiz.

Har qanday mavzuga, kasbga, bilim sohasiga qiziqish, diqqat kabi, bevosita (tezkor) va bilvosita (bilvosita) boʻlishi mumkin. Shaxsning bevosita qiziqishi boʻlsa, obʼektning oʻzi, maʼlum bir turdagi faoliyat jalb qiladi [4. 71-b]. Lekin tez-tez shunday boʻladiki, talabaning, masalan, matematikaga bevosita qiziqishi yoʻq, lekin u fizikaga qiziqadi va bu sohada matematikasiz hech narsa qilish mumkin emasligini tushunadi. Bunday holda, matematikaga bilvosita qiziqish koʻrsatiladi. Oʻqituvchining oʻquvchilarning bevosita va bilvosita manfaatlarini bilishi individual yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi.

Kognitiv qiziqishni rivojlantirishda bir qator darajalarni ajratish mumkin: qiziquvchanlik, qiziquvchanlik, kognitiv qiziqish toʻgʻri va ijodiy qiziqish. Bu darajalar tanlangan yoʻnalishning turli darajalarini, mavzuga tanlangan munosabatni va shunga mos ravishda kognitiv qiziqishning shaxsga taʼsir qilish darajasini belgilaydi.

Taʼlim jarayonida bilishga boʻlgan qiziqish nimalar asosida tugʻiladi va kuchayadi?

Keling, kognitiv qiziqishning ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini shakllantirishda samarali kuchga aylanishiga yordam beradigan shart-sharoitlarni ko'rib chiqaylik[5. 143-b].

Rivojlantiruvchi ta'lim va chuqur, barqaror kognitiv qiziqishni shakllantirish bir-biriga organik ravishda kirib boradigan vazifalardir. Uning barcha ko'p o'lchovli ko'rinishlariga bo'lgan kognitiv qiziqish, uning barcha ko'tarilishlari va tushishlariga keskin va nozik tarzda ta'sir ko'rsatadigan rivojlanishning zarrasi sifatida qaralishi mumkin.

Agar biz kognitiv qiziqish juda aniq ta'sir ko'rsatadigan rivojlanish ta'limining umumiy talablari haqida gapiradigan bo'lsak, unda o'tmishning ko'p asrlik tajribasiga, maxsus tadqiqotlarga va zamonaviy tajriba amaliyotiga tayangan holda, ular haqida gapirish mumkin[6. 213-b]. Kognitiv qiziqishni kuchaytirishga yordam beradigan asosiy shartlar:

1. Talabalarining faol aqliy faoliyatiga maksimal darajada tayanish. Talabalarining kognitiv qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, chinakam kognitiv qiziqishni rivojlantirish uchun asosiy asos kognitiv muammolarni hal qilish holatlari, faol izlanish holatlari, taxminlar, mulohazalar, aqliy zo'riqish holatlari, nomuvofiqlik holatlaridir. o'zingiz aniqlashingiz kerak bo'lgan hukmlar, turli pozitsiyalar to'qnashuvi. qaror qabul qiling, ma'lum bir nuqtai nazardan turing[. 245-b].

2. Kognitiv qiziqishlar va umuman shaxsning shakllanishini ta'minlaydigan ikkinchi shart - ta'lim jarayonini o'quvchilar rivojlanishining optimal darajasida olib borishdir.

Kognitiv jarayonda deduktiv yo'lning ta'sirini sinab ko'rgan tadqiqotlar ham ma'lum vaqtgacha klassik hisoblangan induktiv yo'l o'quvchilarning optimal rivojlanishiga to'liq mos kela olmasligini ko'rsatdi. Umumlashtirish yo'li, ko'zga ko'rinadigan hodisalar va jarayonlar bo'ysunadigan qonuniyatlarni izlash - bu fanning ko'plab so'rovlari va bo'limlarini qamrab olgan holda, o'rganish va o'zlashtirishning yuqori darajasiga yordam beradigan yo'l, chunki u eng maqbul darajaga tayanadi. zamonaviy talabaning rivojlanishi[8. 125-b]. Aynan mana shu shart mashg'ulotning bilish faolligini, uning usullarini, malakasini tizimli va optimal tarzda takomillashtirish asosida bilish qiziqishining kuchayishi va chuqurlashishini ta'minlaydi.

Haqiqiy o'qitish jarayonida o'qituvchi doimiy ravishda o'quvchilarga o'z sohasi bo'yicha ko'plab ko'nikma va malakalarni o'rgatish bilan shug'ullanishi kerak. Matematika o'qitishda hisob-kitoblarni, aniq hisob-kitoblarni, kompaslarni, chizmalarni, geometrik shakllarni, figuralarni va hokazolarni tasvirlashda fazoviy tasvirlar bilan bog'liq ko'nikmalarni egallash muhim ahamiyatga ega.

Mavzu ko'nikmalarining xilma-xilligi bilan bir qatorda, o'quv mazmunidan qat'i nazar, talaba tomonidan boshqarilishi mumkin bo'lgan umumiy ko'nikmalar mavjud, masalan, kitob o'qish (kitob bilan ishlash), tahlil qilish va umumlashtirish, o'quv materialini tizimlashtirish, muhim, asosiyni ajratib ko'rsatish, mantiqiy javob qurish, dalillarni keltirish va boshqalar[9. 236-b]. Agar o'qitishning operativ tomoni doimiy bo'lib qolsa, talabaning kognitiv qiziqishi rivojlana olmaydi va kuchaymaydi. Bu, albatta, oldinga harakatga muhtoj. Shundagina talaba o'zining ortib borayotgan qobiliyati va kuchini baholab, o'zining ta'lim muhitida boshqa, yangicha, yaxshiroq, osonroq, aksincha, epchil ekanligini anglaydi[10. 279-b]. O'quv-tarbiyaviy ishning doimiy murakkablashuvida, bilishning yanada murakkab masalalarini yechish imkonini beruvchi tobora mukammal malakalarni egallashda o'quvchining bilish kuchlarini, qiziqish va intilishlarini barqaror mustahkamlab boruvchi rivojlantiruvchi ta'limning mazmun-mohiyati yotadi.

3. Ta'limning emotsional muhiti, ta'lim jarayonining ijobiy emotsional ohangi uchinchi muhim shartdir.

O'rganish va o'rganishning muvaffaqiyatli hissiy muhiti ikkita bilan bog'liq

Adabiyotlar ro'yxati

1. Виноградова Л. В. Методика преподавания математики в средней школе: учеб. пособие – Ростов н/Д.: Феникс, 2005.
2. Геометрия 10-11: учеб. для общеобразоват. учреждений/[Л. С. Атанасян, В. Ф. Бутузов, С. Б. Кадомцев и др.] – 15-е изд., доп. – М. Просвещение, 2006.
3. Егорова Л. И. Создание ситуации успеха на уроке// Математика в школе. 1996. №6.
4. Карпушина Н. М. Считать скучно, а играть интересно// Математика в школе. 2006. №9.
5. Кордина Н. Е. Учение с увлечением// Математика в школе. 2004. №2.
6. Лавринович К. В. Богатство интересов – закон обучаемости// Математика в школе. 1990. №6.
7. Маркова В. А. Что такое исследовательская деятельность школьников// Математика/ Приложение к газете «Первое сентября». 2007.№12
8. Погорелов А. В. Геометрия: Учеб. для 7-11 кл. сред. шк.– 4-е изд. –М.: Просвещение, 1993.
9. Смирнова И. М. Об измерении интереса на уроках математики// Математика в школе. 1998. №5.
10. Усатова Е. В. Соревнования на уроках математики// Математика в школе. 1993. №6.

NUTQ ODOBINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI O'RNI

Sh. Jo'rayev - SamDAQU "O'zbek tili va adabiyoti"

kafedra katta o'qituvchisi, f.f.f.d.(PhD)

Sh.To'rboyeva - SamDAQU Atrof-muhit

muhandisligi yo'nalishi 103-guruh talabasi

Nutq odobi deganda, aytilishi zarur bo'lgan xabarlarni, tinglovchini hurmat qilgan holda, uning ko'ngliga mos holda adabiy me'yordagi ifodalar bilan yetkazishdir. Xunuk xabarni ham tinglovchiga beozor yetkazish mumkin. Buning uchun so'zlovchi tilni, mukammal bilishi kerak. Muloyim, yoqimli, odobli so'zlash ham o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Unga yoshlikdan ibratli kishilarga taqlid qilish, ulardan o'rganish orqali erishiladi. O'quvchi uchun esa eng yaxshi namuna o'qituvchidir. Buni o'qituvchi har doim his qilib turishi kerak. Nutq odobi salomlashishdan boshlanadi. Salomlashishdagi xushmuomalalik undan keyingi yaxshi suhbatga debocha bo'ladi, tinglovchida yaxshi kayfiyat paydo qiladi.

Xalqning o'g'zaki, lahja va shevalardagi til va nutqqa oid fikrlari; qadimiy yozma obidalar(tosh bitiklardagi matnlar, tarixiy memuarlar, mumtoz adabiyot asarlari va boshqalar); xalq o'g'zaki ijodi asarlari – doston va ertaklar, maqol va masallar; qadimdan turli shakllarda saqlanib bizgacha yetgan mifologik asarlar – afsonalar, latifalar, miflar; "Ibratli hikoyalar", "Hikmatlar" nomi bilan bizgacha yetib kelgan yozma asarlar shular jumlasidandir. Xorazm zaminida yaratilgan qomusiy asar "Avesto"dagi fikrlar Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino asarlaridagi nutq odobiga oid mulohazalar tahlil qilingan. "Avesto"da til, nutq, nutq odobi, tilga munosabat, tilni ulug'lashga oid fikrlar ham mavjud. Unda juda ko'p joyda takror aytilishicha, o'sha davr din va ma'naviyat asosini e'tiqod, ezgu niyat, ezgu so'z va ezgu amal tushunchalari tashkil qilgan.

Nutq tildagi ifoda vositalaridan foydalangan holda voqelikka aylangan fikrdir. Nutq nutq a'zolarining harakatiga ko'ra yuzaga kelib, ikki xil bo'ladi: ichki nutq va tashqi nutq. Kishilarning tovushlarni - so'zlarni talaffuz qilmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o'ylashi ichki nutqdir. O'pkadan chiqqan havoning nutq a'zolariga ta'siri, shu ta'sir natijasida ularning harakati bilan aniq tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq tashqi nutqdir. Ulug' shoir Yusuf Xos Xojib turkiy xalqlarning XII asrdagi ajoyib badiiy yodgorligi bo'lgan "Qutadg'u bilig" ("Baxt keltiruvchi bilim") asarida so'zlarni to'g'ri tanlash va qo'llash haqida: "Bilib so'zlasa, so'z bilig sanalur" degan edi. Gapirishdan maqsad so'zlovchining ko'zda tutgan narsa, hodisa, voqealarni tinglovchiga to'g'ri, ta'sirchan yetkazishidan iborat. Shunday ekan, nutqning to'g'rili, ravonligi va mantiqiylikiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi. Mutafakkir yana so'zlovchini tilning ahamiyatini tushungan holda hovliqmasdan, so'zning ma'nolarini yaxshi anglab, ravon nutq tuzishga chaqiradi.

Tilning foydasi talaydir, ortiqcha hovliqma, Goho til maqtaladi, goho so'qiladi. Modomiki shunday ekan, so'zni bilib so'zla, So'zing ko'r uchun ko'z bo'lsin, (u) ko'ra bilsin. "Qutadg'u bilig" asarining bir necha bobi bevosita odob-axloq qoidalariga bag'ishlangan bo'lib, unda nutq odobi talablarini tushuntirish alohida o'rin tutadi. Asarda "Til ardami" ("Til odobi") deyilgan maxsus bob bo'lib, unda tilning ahamiyati, nutq odobiga oid mulohazalar bayon qilinadi. Yusuf Xos Hojib ham o'z asarining qismlaridan birida tilning ahamiyati haqida so'zlaydi. Uning fikricha, til kishini bilim-ma'rifatga, e'zoz va hurmatga erishtiradi:

Aqlu idrok, bilim tarjimoni – til,

Ulug'lovchi mardni ravon tilni bil

Til-la kishi bo'lur ulug', baxtiyor,

Til-la beqadr er, g'amga giriftor.

Yusuf Xos Hojib fikricha, ko'p so'z so'zlagan qadrsiz bo'lishi, topib so'zlagan kishi esa iqbol topadi:

Bilib so'zlangan har so'zda iqbol bor,

Bilimsiz so'z-la o'z baxtin qilur xor.

Tilning aql ifodachisi ekanligi, til bilan dil bir bo'lishi, haqiqatning doimo insonlarga foyda keltirishini uqtiradi:

So'z dilda yaralar, tilda tug'ilar,

Egri so'zdan poklik kuyar, bo'g'ilar.

To'g'ri so'zlangan so'z ko'p foydali ish,

Gar egri so'zlansa, barchasi so'kish.

Yusuf Xos Hojib tilning, nutqiy odobning inson hayotidagi rolini shu darajada yuksak baholaydiki, bunga ko'ra kishi tili tufayli podshohlikka erishishi, aksincha, "yashil ko'k"ka, ya'ni qanchalik yuksaklikka erishgan bo'lsa, undan judo bo'lib, yerga qulashi mumkin:

So'z foydasi tufayli, ko'rgin, qora yerdagi,

Yashil ko'kka yuksaladi, to'rga chiqadi.

Agar til so'zni uddalab so'zlay olmasa,

Yashil ko'kda bo'lsa ham, u kishini pastga tushiradi, ko'r.

Tilga e'tibor berish, har bir aytiladigan so'z mas'uliyatini ta'kidlash hikoyadagi asosiy g'oyaviy-badiiy niyatdir. Bu yerda donolik, hozirjavoblik ham ulug'langan.

Avvalo, har bir muslim va muslima salomlashish ham farz, ham qarz ekanligini yaxshi anglab etmog'i lozim. Chunki «So'z boshi - salom», deganlaridek, suhbatdoshlar muloqoti «assalomu alaykum», «vaalaykum assalom» jumalari bilan boshlanadi. Bu suhbatdoshlarning tanish yoki notanishligidan qat'i nazar o'zaro hurmat va ehtirom belgisi hisoblanadi. Salomlashishning ahamiyati haqida hindlarda shunday naql bor: «Bitta salom bilan beshta narsaga - o'zini yengil sezish, shon-shuhrat topish, qut-barakali, ilmi bo'lish va nihoyat uzoq umr ko'rishga erishiladi».

Ammo keyingi paytlarda biror joyga kirib borayotgan, telefonda suhbat boshlayotgan kishilarning salomlashishni unutib borayotganligiga tez-tez guvoh bo'lib qolmoqdamiz. Xalq tilida salomlashish uchun ham, xayrlashish uchun ham alohida nutqiy vositalar mavjud. O'qituvchi ularni o'z o'rnida ishlatishda hamma uchun va o'z shogirdlari uchun o'rnakdir. Madaniyatli kishi o'z aybini bo'yniga ola bilishi, aybi uchun kechirim so'rashni ham bilishi lozim. O'z aybi uchun uzr so'rash o'z g'ururini erga urish emas, balki odoblilik, xushmuomalalik alomatidir. Yetuk kishiga xos fazilatlaridan yana biri xayrlashuv odobidir. Tilimizda xayrlashganda ishlatiladigan «xayr, sog' bo'ling», «xayr, ko'rishguncha», «xayr, omonlikda ko'rishaylik», «xayr, sog' bo'ling», «xayr, yaxshi qoling» iboralarini ishlatga, o'rinli bo'ladi.

Bolaga yaxshilik qilgan, aytilgan yumushni, iltimosni bajargan kishilarga o'z vaqtida minnatdorchilik bildirish odobini ham o'rgatib borish lozim. Tilimizda rag'batlantirishni, minnatdorchilikni anglatadigan chiroyli ifodalar bor. Ularni kundalik muomalaga kiritish, o'z o'rnida ishlatish kishi xulqini naqadar bezaydi. O'qituvchi topshiriqni yaxshi bajargan o'quvchilar-ni «ofarin», «barakalla», «rahmat», «otangizga rahmat», «minnatdorman» kabi so'zlar bilan rag'batlantirishi lozim. Tilda har bir so'zni, grammatik formani, har bir sintaktik qurilmani o'z o'rnida, ya'ni shu so'z, shu grammatik shakl yoki sintaktik qurilma (gap) ishlatilayotgan vaziyatni (tinglovchi saviyasi, ularning holati kabilar) hisobga olgan holda to'g'ri qo'llash, ularning shu vaziyatga eng mos tushadiganini tanlab, nutq jarayonida ulardan unumli foydalanish, eng ixcham va fikrni lo'nda ifodalaydiganini, eng sodda va hammaga tushunarlisini ishlatish nutqning ravonligini, tushunarligini, aniqligini ta'minlaydi, uni g'alizliklardan xalos etadi. So'zlarni, grammatik shakllarni befarq qo'llash, vaziyatga mos tushmaydigan gaplarni beixtiyor, nazoratsiz aytib yuborish, bo'lar - bo'lmasga u yoki bu so'zdan yoki grammatik shakllardan foydalanaverish, umuman, ularni ortiqcha qo'llash, o'rinli - o'rinsiz takrorlayverish nutqni bachkana qiladi, fikrni xiralashtiradi, uning ta'sirchanligiga putur etkazadi. Zero, donolar aytganidek:

Nodonlardek yuzlab so'zni qilma qator,

Dononlardek bir so'z degil, lek ma'nodor.

(Sa'diy Sheroziy)

yoki

So'z joyu vaqtiga bo'lar ekan mos,

Sehru afsun uchun u bo'lar asos.

(Abdurahmon Jomiy)

Xulosa o'rnida aytsak, nutq bu harakatdagi tildir. Nutq til birliklarini o'zaro mantiqiy bog'lab, ularni harakatga keltiradi. Nutq so'z, so'z birikmalari va gaplardan iborat bo'ladi. Nutq odobi insonning ma'naviyatini-ma'rifatini belgilovchi asosiy mezondir. Demak, kishining odobi, eng avvalo, uning nutqida ko'rinadi. Nutq odobi jamiyat madaniy-ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisidir. Tom ma'nodagi madaniy kamolotning muhim belgisidir. Haqiqiy ma'nodagi madaniy nutq shaxs umummadaniy saviyasining muhim jihatlaridan biridir. Shuning uchun ham hozirda mamlakatimizdagi ma'naviy-ma'rifiy islohotlar har qachongidan ham dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidov O'. Nutq madaniyati va notiqlik. – Toshkent, 2007.
2. Xo'jaeva L. Notiqlik san'ati. – Toshkent, 1967.
3. Begmatov E., Jiyanova N. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent, 2006.
4. Mirtojiev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent, 1992.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TO'G'RI TALAFFUZ KO'NIKMALARINI HOSIL QILISHDA FONETIK MASHQ VA TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH

Hamdamova Zilola Shaxobiddin qizi,
PROFI UNIVERSITY Navoiy filiali o'qituvchisi

Boshlang'ich maktablarda to'g'ri talaffuz o'qitishni samarali bo'lishiga erishish uchun amaldagi o'quv materiallarini bu boradagi muammolarni inobatga olgan holda takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Muhimi shuki, o'quvchida, avvalo, o'quv soati uchun ajratilgan har bir daqiqadan, darsliklarda berilayotgan har bir ma'lumotdan unumli foydalanish ko'nikma hamda malakasini shakllantirish va rivojlantirish talab etiladi. O'quvchiga taqdim etilayotgan o'quv materiallari birgina muammo yoki mavzu doirasidagina emas, balki birdaniga o'quvchida ikki yoki uch zaruriy (adabiy talaffuz, imlo savodxonligi, zarur so'z boyligi va mustaqil ishlash) malakalarini shakllantirishga xizmat qila olsa, ko'zlangan maqsadga erishish oson bo'ladi. Masalan, o'quvchiga til fanining bo'limlari haqida sof nazariy ma'lumotlarni ketma-ket (Amaldagi birgina 4-sinf darsligida "Bilib oling", "Esda tuting" shaklida 200dan ortiq sof nazariy qoida va ta'riflar borligini nazarda tutaymiz) taqdim etgandan ko'ra, ularda to'g'ri talaffuz va o'z fikrini rang-barang shakllarda aniq, ravon va sodda tarzda ifodalay olish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qila oladigan amaliy jihatlarni o'rgataylik. O'quvchiga to'g'ri talaffuzga doir biror topshiriq berishda nutq tovushlari haqidagi ma'lumotlarni berish asnosida imkon qadar unda ravon nutq, mazmunli muloqot malakasini, mustaqil ishlay olish ko'nikmasini shakllantirishga erishish darsning samaradorligini ta'minlaydi. Shu o'rinda o'quvchiga tahlil uchun berilgan mashq yoki topshiriq mazmuni oddiy xabar emas, balki hikmatlar, iboralar, tasviriylar, yashash qoidalariga teng bo'lgan xalq maqollari, xalq dostonlaridan zarur parchalar shaklida bo'lsa, bir paytning o'zida darsning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy, ham rivojlantiruvchi maqsadlari amalga oshadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga turli yangi pedagogik texnologiyalar tatbiq qilinmoqda. Ilmiy tadqiqotlar natijasida bir qator yangi tipdagi mashq va topshiriqlar amaliyotda sinab ko'rilmog'da. Jumladan, I.Davronovning [2:188-193] algoritmik mashqlar haqidagi fikr-mulohazalari bu boradagi yangicha yondashuvlardan biridir. Biroq ona tili o'qitishda shunday mavzular bo'ladiki, ularning ta'limida didaktik o'yinlardan ko'ra an'anaviy amaliy ishlar orqali kerakli natijaga erishish mumkin bo'ladi. Ta'kidlash kerakki, talaffuzning imloga va aksincha, yozuvning og'zaki nutqqa ta'siri bo'lishi tabiiy. Fan-texnika qanchalik shiddat bilan rivojlanmasin, zamon-u zaminlar o'zgarmasin, baribir insoniyat uchun yozma nutq masalasi hech qachon o'z mohiyatini yo'qotmaydi. Shunday ekan, bu masala hamisha ta'limning birinchi darajali muammosi bo'lib qolaveradi. Davrimiz kishilarining savodxonlik darajasi bilan maqtanib bo'lmay qoldi. Maktab partasida o'tirgan o'quvchining yozma nutqini imloviy, ishoraviy, uslubiy xatolardan tozalashga o'qituvchilarning qurbi yetmay qolayotganligini hech bir sabab bilan oqlab bo'lmaydi.

O'quvchilar o'z ona tili imkoniyatlaridan mahorat bilan samarali foydalansalar, o'z fikrlarini ta'sirchan, tushunarli bayon qila olsalar, ajdodlardan qolgan boy ilmiy, badiiy merosni chuqur anglash darajasida o'z tilini bilsalar, ona tili ta'limi o'z maqsadiga erishgan bo'ladi. Buning uchun ona tili darslarida foydalaniladigan o'quv materiallari nihoyatda puxta ishlanishi, ko'nikmalarni kompleks tarzda shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Bir paytning o'zida ham talaffuz, ham imlo, ham so'z boyligini oshirish, qolaversa, mustaqil fikrlashga yo'naltirishga sharoit yaratish zarurati takrorlash jarayonini taqozo etadi, bu esa nutqiy mahoratni oshiradi.

O'quvchi nutqiy malakasining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratuvchi to'g'ri talaffuz, orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya bo'limlarini o'qitishda mashqlardan muntazam foydalanish, qolgan bo'limlarni esa topshiriqlar asosida o'qitish, fikrimizcha, kutilgan natijani beradi.

Avvalo, boshlang'ich sinf "Ona tili" darsliklarida talaffuz va imlo qoidalarini amaliy singdirishga ko'proq e'tibor qaratilishi, talaffuz ustida ishlash keyingi sinflarda ham uzluksiz davom ettirilishi lozim. Zero, madaniyatlikning eng muhim belgisi kishining to'g'ri so'zlay olishi hamda xatosiz yoza bilishidir.

Nutqning ta'sirchan, mazmunli bo'lishida tilning so'zdan boshqa ifoda vositalaridan ham o'rinni va unumli foydalanish lozim. Masalan, xalq maqollari nafaqat "Adabiyot", balki "Ona tili" darsliklarida ham ko'proq keltirilsa foydadan xoli bo'lmaydi. U «yashash qoidalarini» sifatida o'quvchiga oddiy misolga qaraganda ko'proq ma'lumot beradi. Xususan, to'g'ri talaffuz mavzularini o'qitishda bu jihatga e'tibor qilish zarurati mavjud. Chunki, to'g'ri talaffuz tovushlar talaffuzi bilan bog'liq bo'lib, maqollar ma'lum ohangdorlikka egadir.

Darsliklarimizda «Kuz keldi», «Anvar maktabga kelmadi» kabi o'quvchiga faqat grammatikaga doir ma'lumotlar yetkazishga xizmat qiladigan, o'quvchi tasavvuri va ruhiy olamini, dunyoqarashini boyitmaydigan, mustaqil fikrlashga ko'maklashmaydigan misollarni ko'plab uchratish mumkin. Maqollar asosida esa ham nazariy ma'lumotlarni, ham o'quvchiga kelajak hayotida asqotadigan muhim o'g'itlarni

anglatish imkoni bo'ladi. Keltirilgan maqollarning mavzu doirasi to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik, do'stlik, kamtarlik va ilm xosiyatlari to'g'risida bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bu borada, masalan, Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida keltirilgan maqol namunalaridan foydalanish ham mumkin. *Tirishqoqning labi yog'liq – erinchoqning boshi qonlik. Yoshlikda tirishib harakat qilgan odam katta bo'lgach sevinadi. Baxt belgisi ilmdir. Odobning boshi – til* [6: 47-83].

Bugungi darsliklarimizda kam uchrasa-da, o'tgan asrning 50 yillari "Ona tili" darsliklarida xalq maqollaridan unumli foydalanilganligiga guvoh bo'lamiz. Deyarli har bir mavzuni tushuntirishda xalq maqollari va dostonlaridan namunalar keltirilgan. Masalan, nutq tovushlari mavzusini mustahkamlash uchun berilgan 2-mashqda nazariy jihatdan o'quvchilar berilgan maqollardan tor, o'rta keng va keng unilarni aniqlasalar, ikkinchi tomondan, ishchanlik va yalqovlik; bilimdonlik va nodonlik; botirlik va qo'rqoqlik; bir so'zlilik; hunarli bo'lishning foydalari; ahillik hamda to'g'riso'zlik kabilarni o'zida aks ettirgan ko'plab maqollar keltirilganki, bu tajribadan hozirda ham foydalanish juda zarur. Oddiy matnga qaraganda ko'proq yodda qoladigan va o'quvchining so'z boyligini oshiradigan maqol tarkibli bunday mashqlar darslik so'ngigacha o'rni bilan davom etgan.

Xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalangan holda ona tilidan noan'anaviy darslar tashkil etish ham mumkin. Xususan, tezaytishlar musobaqasi asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchining og'zaki nutqini ravonlashtirishda muhim o'rin tutadi, ya'ni o'zbek tilida nutq tovushlari va ularning o'ziga xos akustik xususiyatlarini o'rgatish samaradorligini oshiradi. Masalan, "Urg'u" mavzusini o'tayotganda umumiy ma'lumotga ega bo'lingandan so'ng, aytaylik, Afzal Rafiqov, Sanjar Sa'dullaev yoki Zulxumor Mo'minova tomonidan ifodali o'qilgan bir she'r, bir nasriy matnning audio yoki video varianti qo'yib eshittirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, notiqning ham ayol, ham erkak kishilardan iboratligi e'tiborga olinishi kerak. Nutqda to'g'ri talaffuzdan tashqari ohang masalasi ham mavjud bo'lib, u ayol va erkak (o'g'il va qiz) kishilarda ma'lum ma'noda farqlanadi. Shuning uchun darsda ikkala jinsdagi notiqning nutqidan ham baravar foydalanish o'rinlidir.

O'quvchilarni matn ustida ishlashga yo'naltirish ham yetarlicha samara beradi [6: 47-83]. Ularga ibratli hikoyatlar, she'riy va dramatik matnlarni yodlab, ifodali aytib berish topshirilishi mumkin. Nasriy matnlarni yodlashga avval unchalik ehtiyoj bo'lmagani bois uni yod olish va aynan so'zlab berishda dastlab o'quvchilar qiynaldi. Darsni har tomonlama samarali tashkil qilishni ko'zda tutib, o'quvchilar matnlarni, hikmatli so'zlarni yoddan aytayotganda ularning og'zaki nutqidagi tovushlar talaffuzi, urg'u va ohang bilan bog'liq xato-kamchiliklar aniqlandi, ularni bartaraf qilish uchun maxsus mashqlar tavsiya qilinadi. O'quvchining nutqi ta'sirchan, jozibali bo'lishi uchun unda ulkan so'z boyligi ham bo'lishi kerak. Mashg'ulotlar davomida yuzga yaqin ibratli hikoya, she'r va hikmatli so'zlar yodlanadi. Dars jarayonida o'qituvchi o'quvchiga zaruriy nutqiy malakalarning shakllanish sharoitini yaratib berishi lozim. Bola o'z tilida ham og'zaki, ham yozma shaklda mantiqan izchil, nutq sharoitiga mos ravishda fikr ifodalay olishga erishishi uchun zarur so'z boyligiga, adabiy talaffuz ko'nikmasiga ega bo'lishi; imloviy savodxon va ijodiy tafakkur sohibi bo'lishi talab etiladi. Bu borada o'quvchilarda nutqiy malakani kompleks tarzda hosil qilish usuli yaxshi samara beradi.

Ona tili darslarida nutqiy malakalarni shakllantiruvchi asosiy o'quv materiallari bu mashq va topshiriqlar tizimidir. Tadqiqotchi T.G'anievning ona tili bo'yicha mashqlar bajarish jarayonida o'quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirishga bag'ishlangan tadqiqoti [7: 12]. ham bu borada muhim ahamiyatga ega. Shunga qaramay, ona tili o'qitishda, ayniqsa, adabiy talaffuz bilan bog'liq muammolar hali o'z yechimini topgan emas. Bu borada ijobiy natijalarga erishish mashq yoki topshiriqning sifati, berilishiga bog'liq. Agar topshiriq maqsadli, puxta o'ylangan holda tuzilsa, ya'ni birvarakayiga uch yoki to'rt nutqiy ko'nikmani shakllantirishga imkoniyat yarata olsa nihoyatda foydali bo'ladi. Ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan ona tili o'qituvchilarining hammasini ham tajribali, malakali, saviyasi bir xilda yuqori deb bo'lmaydi. Belgilangan dastur bo'yicha faoliyat olib borilayotgan va zamonaviy interfaol usullar dars jarayoniga tatbiq qilinayotgan bo'lsa-da, o'quvchilarda nutqiy kompetensiya kutilgandek rivojlanmayotgani tajriba-sinov jarayonida, qolaversa, oddiy kuzatuvlarda ham ma'lum bo'lyapti. Agar darsni qanday tashkil etish, xususan, ona tili darslarida, to'g'ri talaffuz, orfoepiya, orfografiya mavzularini o'qitish o'qituvchining ixtiyoriga to'liq topshirib qo'yilsa, o'quvchilarning adabiy talaffuz hamda imloga oid ko'nikma va malakalari bir xil bo'lmazligi muqarrar. Talaffuz va imlo qoidalari esa bir xillikni taqozo etadi. Shu ma'noda o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni avtomatlashtirish masalasi juda dolzarb bo'lib qoladi.

O'quvchi uchun o'ta zarur bo'lgan to'g'ri talaffuz, imloviy savodxonlik, mantiqiy fikrlash ko'nikmalari, so'z boyligining muntazam oshishi uzuq-yuluq mashg'ulotlar bilan emas, balki tizimli ravishda, maxsus mashq va topshiriqlar tizimi asosida uzluksiz, amaliy ishlash orqali hosil qilinadi. Bu – tizimli takrorlanishga olib keladi, natijada ko'nikma va malaka shakllana boshlaydi.

Mazkur masalaga ona tili ta'limi maqsadi nuqtai nazaridan yondashilganda, nutqiy malakalarni kompleks tarzda rivojlantirish imkonini beruvchi maxsus topshiriqlar tizimini, darsda ulardan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish zarurati borligi aniq seziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulahatova R., Yusupova T., Do'sanov K. Til ta'limida uzviylik va uzluksizlik. –T.: 2008. – 30 b.
2. Davronov I. Algoritmik mashq va uning xususiyati. Filologiya va usuliyot masalalari. Ilmiy –usuliy maqolalar to'plami. – Buxoro, 2010. – 188-193-b.
3. Mahmudov N., A. Sobirov, Sh. Sattorov, Sh. Toshmirzayeva, D. Mannopova Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. Toshkent – 2020.
4. Mirtojiev M. O'zbek tili fonetikasi. – T.: Fan, 2013. – 424 b.
5. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullaev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: O'zbekiston, 1992. – 19-b.
6. Koshg'ariy Mahmud. Devonu lug'atit turk. 3 tomlik. T.I. – T.: O'zbekiston FA, 1976.
7. G'aniev T. Ona tili bo'yicha mashqlar bajarish jarayonida o'quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish. Ped.ifanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati.– T., 1991. – 12-b.

BOSHLANG'ICH TA'LIM – YUKSAK MARRALAR SARI ILK QADAM

Jumayeva Mohigul Abduvohidovna - Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası dots.v.b., (PhD).

Ismoilova Jasmina Ismat qizi - Navoiy davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi.

Ma'lumki, agar poydevor mustahkam bo'lmasa, hatto, hashamatli koshonalar ham zamin bag'riga g'arq bo'lib qolishi mumkin. Har bir binoni bunyod qilishda, eng avvalo, poydevorni qurish katta e'tibor va nazorat talab qiladigan eng muhim segmentlardan biridir. Bu hayotiy misol orqali men boshlang'ich ta'lim tizimiga katta ahamiyat berish naqadar kerakli va dolzarb masala ekanligini ta'kidlamoqchiman. Haqiqatan ham, boshlang'ich ta'lim – ta'lim tizimining ilk poydevori bo'lib, odam bolasining o'yinqaroq bolalikdan chiqib, bilim ostonasiga qadam qo'yadigan davri hisoblanadi. Bu davrda bolalar ko'p narsaga qiziquvchan, intiluvchan hamda shu bilan birga, tez chalg'iydigan, zerikadigan ham bo'lishadi. Shu sababdan ham, ko'p odamlar boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'sirida yuksak va eng oliy marralarni zabt etishga muvaffaq bo'lishganini ko'p bora eslashadi: “O'shanda ustozim menga qattiqqo'llik qilib bo'lsa-da, harf o'rgatib, yo'nalish bermaganda edi, balki, men bu darajaga yetolmasdim” – deganlarni o'z ko'zim bilan ko'rganman. Lek ammo, hamma narsaning istisno tomoni bo'lganidek, odamlarning ushbu fikrga mutlaq teskari mulohaza yuritishlari ham ko'rish mumkin. Agarki o'qituvchi tez chalg'iydigan, o'yinqaroq o'quvchini ilm olishga yo'naltira olsa, bu, mening nazarimda, uning eng katta yutug'i bo'la oladi. Ha, buning uchun, albatta, o'qituvchida yuksak salohiyat, malaka hamda mahorat talab qiladi. Unda doimiy ravishda bolalarga nisbatan samimiylik tuyg'ulari jo'sh urib turishi va ularni tabaqalashtirishdan mutlaqo yiroq bo'lsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Sababi, zamonaviy o'quvchilarimiz oldingi davr o'quvchilariga nisbatan ancha keng dunyoqarashga ega. Ularga ustozining bu harakati, albatta, yomon ta'sir qiladi. O'tkir Hoshimov ta'biri bilan aytganda: “Odam bolasi elektr simi emaski, birini musbat, birini manfiy desang...”. Shuning uchun ham bu narsa butunlay ortiqcha.

Bolalarga ta'lim berishda kerativlik muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar asosida darslar tashkil etilsa, o'quvchilarning ham qiziqishiga sababchi bo'ladi. Bugungi kunga kelib, o'qituvchilar ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalarini dars jarayonida qo'llashga intilmoqda, ulardagi kasbiga bo'lgan munosabat kundan-kunga ijobiylashib bormoqda. Bunga sabab, o'qituvchilar an'anaviy ta'limdan voz kechib, ta'lim jarayoni sifat va samaradorligiga erishishda mas'uliyat yukini o'quvchilar bilan hamkorlikda teng tortishga undamoqda. Bu jarayonda u faqat dars beruvchi – o'qituvchi emas, aksincha, o'quvchida komil inson shaxsining shakllanishi, rivojlanishidamuhim pozitsiyani egallab turgan ta'lim boshqaruvchisi bo'lib qoladi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanib borayotgan davrda o'qituvchi ham rivojlanib, o'sib borishi va darsni samaradorligi, sifatligi, qiziqarliligi va, albatta, dars yangi usullar bilan tushuntirib boriladi. Ta'lim jarayonini to'g'ri va samarali tashkil etishda innovatsion texnologiyalar zamonaviy kompyuter vositalarining ham o'rni beqiyos. O'quv mashg'ulotlarida multimedia, slayd, animatsiya, qisqa film va boshqa metodlar darslarni yanada qiziqarli bo'lishiga yordam beradi. O'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash ta'lim jarayoning nuqsonsizligini, o'qituvchilar mehnatlarining samaradorligini, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishni ta'minlaydi. Tadqiqotlar natijasida, bir metodimiz yaxshi samara berdi.

“VIDEOTOPISHMOQ” metodi

Hozirda pedagogik faoliyatda axborot vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratilayotgani sababli, ustozlar oldida bu vositalardan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi.

1. Mavzu mohiyatini tasviriy yoritish uchun bir nechta video lavha namovish etiladi

2.O'quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks etganini izohlaydi.

3.O'quvchilar jarayonlar mohiyatini daftarga qayd etishadi.

4.O'qituvchi tomonidan o'sha videolarning bir qismlari bayon etiladi

5.Bolalar video nomini topadi. Birinchi topgan bola rag'batlantiriladi.

Ushbu metodni 3-sinf o'quvchilariga qo'llaganda, ularda qiziqishni ortishiga sabab bo'lganiga guvoh bo'ldim. Buyuk mutafakkir shoir A.Navoiy aytganidek "Muallimning maqsadi mansab uchun kurash bo'lmasligi, bilmagan ilmlarini aytmasligi, o'zini ko'rsatish uchun dars bermasligi, ochko'zlik va johillik qilib, quruq gap satmasligi, g'avg'o ko'tarmasliklari lozim."

Haq yo'lida kim senga bir harf o'qutmish ranj ila,

Aylamak bo'lmas oning haqqin ado ming ranj ila.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik mahoratini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi – M.Abdulhamidova.
2. O'quv jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv hamda uning ta'lim muvaffaqiyatini ta'minlashdagi ahamiyati – N.Sattorova.
3. Jumayeva.M.A. Innovatsion ta'lim sharoitida ona tili darslarining samaradorligini oshirish (Boshlang'ich sinf misolida) ped.fan.dok.(PhD) diss.-Jizzax. 2022.yil.

KALLIGRAFIYANING TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Norova Iroda Mirzog'olib qizi,

Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Xattotlik qo'l yozuvi tasviriy san'at turlaridan biridir. Kundalik darajada kalligrafik qo'l yozuvi-bu orqasida qandaydir tasavvurga ega bo'lgan chiroyli qo'l yozuvi. Xattotlik qo'l yozuvining asosi shrift, ya'ni qat'iy belgilangan tarzda yozilgan harflardir. Shriftni biron bir joydan olish yoki mustaqil ravishda ixtiro qilish mumkin - xattotlik ustalari matn uchun shriftni o'ylab topishadi, shunda yozuv matnni hissiy jihatdan to'ldiradi.

Dastlab bitta o'lhagich yordamida yozishni o'rganayotganda, yozish mahoratini takroriy qayta qurish mavjud bo'lganda, qog'oz astarining bir turidan ikkinchisiga o'tishdan ko'ra barqaror ko'nikmalar tezroq shakllana boshlaydi. E.Sokolovanning ta'kidlashicha, bolalar dastlab ushbu texnikadan foydalangan holda yozishni o'rgatgan sinflarda etuk yozuv ilgari shakllangan, ularda aniq individual yozuv uslubiga ega talabalar ko'proq[1].

Umuman olganda, xattotlik qo'lyozmasi yozuvchining vazifalari va mahoratiga qarab juda boshqacha bo'lishi mumkin. "Oddiy" xattotlik qo'lyozmasi quyidagicha ko'rinadi: Agar sizga maxsus qo'l yozuvi kerak bo'lsa, odatda jingalaklardan foydalaniladi va qo'l yozuvining o'zi ancha supurib ketadi:

Yomon qo'l yozuvining sabablari. Mashg'ulotning etishmasligi va unga vaqt etishmasligi. Agar u batafsilroq bo'lsa, chiroyli qo'l yozuvi uchta komponentdan iborat: qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantirish; qaysi qo'l yozuvi chiroyli ekanligini bilish; o'ziga xos chiroyli harflarni qo'l bilan chiqarish qobiliyati. E'tibor bering, ko'nikmalar bir-biriga juda bog'liq emas: siz mukammal nozik vosita mahoratiga ega bo'lishingiz mumkin, lekin xattotlikni tushunmaysiz va chiroyli yoza olmaysiz; siz shriftlarni mukammal tushunishingiz mumkin (va dizayner sifatida ishlashingiz mumkin), lekin nozik vosita mahoratini rivojlantirmagan va chiroyli yoza olmaysiz (va siz grafik muharrirlar).

Shuningdek, A.Luriya va uning maslakdoshlari olib borgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, nutq apparatining artikulyasion harakatlari bolalarda yozish jarayonida muhim rol o'ynaydi, ya'ni motorli yozish qobiliyatlari ikkinchi signal tizimiga xos bo'lgan nutq motor analizatori tomonidan tartibga solinadi. Shuning uchun nutq-motor (artikulyasiya) va umumiy motor analizatorlarining o'zaro ta'siri yozish mexanizmidagi hal qiluvchi ahamiyatga ega[2].

Shunday qilib, uchta qobiliyatni ham o'rganish kerak. Umuman olganda, bu maktabning ishi, lekin siz o'zingiz tushunishingiz kerakki, faqat bir nechta o'qituvchilar kalligrafik qo'l yozuvi bilan yozishni bilishadi. Shuning uchun siz o'zingizni yoki bolangizni o'qitishga vaqt sarflashingiz kerak bo'ladi.

Eksperimental tadqiqotlar natijasida E.Guryanov boshlang'ich maktab o'quvchilarida yozish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida vizual va motorli boshqaruvni shakllantirish zarur degan xulosaga keldi, buning asosida bolalar tayyor bo'lib, grafik xatolarni mustaqil ravishda oldini olishga qodir.

Chiroyli yozishni o'zlashtirishingiz kerak bo'lgan birinchi narsa – bu motivatsiya. Gap shundaki, xattotlikni o'zlashtirish juda mashaqqatli va tirishqoq ishdur. Siz eng qiyin raqib bilan kurashishingiz kerak: eski odatlaringiz. Va siz buni qilishingiz kerak bo'ladi, uzoq vaqt davomida stulda harakatsiz o'tirib, asta-sekin millimetrga millimetrga chiroyli harflarni chizishingiz kerak. Agar sizda aniq va kuchli motivatsiya bo'lmasa, siz doimo ushbu faoliyatdan voz kechishni xohlaysiz. SHuning uchun o'zingizga aniq maqsad qo'ying.

Sizning yakuniy maqsadingiz har doim sizning ko'zingiz oldida bo'lishi kerak.

Va bu shunchaki jasorat emas: psixologlarning tadqiqotlariga ko'ra, biz maqsad qardaligini aniq bilmasak, maqsadgacha bo'lgan masofani ortiqcha baholashga moyil bo'lamiz. Agar siz haydovchi bo'lsangiz, buni o'zingiz sezgan bo'lishingiz mumkin: notanish joyga borganingizda, yo'l sizga uzoq bo'lib tuyuladi; bu joydan ma'lum boshlang'ich nuqtaga qaytganingizda, yo'l ancha qisqaroq ko'rinadi. Shuning uchun, maqsadni ko'zingiz oldida saqlang.

Joriy qo'lyozmani baholash. Bu maslahat xattotlik haqidagi ko'plab materiallarda uchraydi, lekin biz uni asosiy emas, yordamchi chora sifatida ishlatishni tavsiya qilamiz. Qo'l yozuvingizdagi xatolarni topish, albatta, yaxshi, ammo yomon qo'l yozuvidagi xatolarni topish uchun siz yaxshi yozishingiz kerak va qanday qilib buni hali bilmayapsiz. Buni qiling:

Maktab daftariidan o'lchagichdagi oddiy varaqni oling (agar qo'lda bo'lmasa, katakli ham qiladi). Taraqqiyotingizni o'lchaydigan iborani o'ylab ko'ring. Buning uchun pangramdan foydalanish yaxshiroqdir - o'zbek tilining barcha harflari bitta nusxada uchraydi. Mehnatning tagi rohat, bilimlarga yorug' dunyo - bilmisizga qorong'u. Ushbu iborani qog'ozga yozing va yozilganlarga tanqidiy nazar bilan qarang.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, namuna izlash motivatsiyaning muhim qismidir. Bundan tashqari, aynan shu misolda siz xattotlikni o'rganasiz. Tabiatda yagona kalligrafik qo'l yozuvi mavjud emas, chunki har qanday san'atda yagona standart mavjud emas. Shuning uchun, siz faqat o'zingiz yoqtirgan qo'l yozuvini tanlaysiz va u bilan yozishni o'rganasiz. Agar xattotlik sizni jalb qilsa, vaqt o'tishi bilan siz o'zingizning qo'l yozuvingizni ixtiro qilishni o'rganasiz. Ammo keyinroq bo'ladi-endi siz mashg'ulot uchun materialni tanlashingiz kerak.

Yagona nuqta shundaki, ular uchun foydalanilmagan barmoqlarning egilishi yanada muhimroq bo'ladi, chunki bukilmagan barmoqlar ko'pincha quritilmagan siyohni moylaydi. Barmoqlaringiz bilan nima qilish kerak-biz sizga yuqorida aytib o'tgan edik, ularni qanday egishni o'rganish uchun ular bilan salfetkani ushlab turing.

Har bir inson qalam bilan o'rganishni boshlashi kerak, bolalar - qalin qalam bilan (uni tutqichda ushlab turish osonroq). Siz ozgina o'rgandingiz. peroli qalamdan faqat o'zingizga ishonchingiz komil bo'lganda foydalanishni tavsiya etamizuni juda nozik hal qilishingiz kerak, chunki siyohni surtish uchun katta imkoniyat bor.

Qo'l yozuvini o'zgartirish uchun mashqlar. Havoda harflar va raqamlarni chizish. Siz hamma joyda qilishingiz mumkin bo'lgan oddiy mashq. Qalamga taqlid qilib, qo'lingizga bir oz tayoq oling va havoda harflar chizishni boshlang. Asosiysi, bu harflarni aniq tasavvur qilishni o'rganish. Siyoh qalam bilan yozish. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bu variant ilg'or foydalanuvchilar uchun. Murakkab qalam bilan yozish - bu yuqori xavf ostida bo'lgan yuqori mukofot. Bir tomondan, siyoh qalamdan foydalanganda harflar va so'zlar eng chiroyli bo'lib chiqadi. Boshqa tomondan, siyohni surtish juda oson (yoki blob qoldirish), shuning uchun siyoh qalam bilan biror narsani juda ehtiyotkorlik bilan yozish kerak.

Nuqtalarning konturini turli xil bolalar (va nafaqat) rang berish kitoblarida topish mumkin. Bu kabi ko'rinadi:

Bolalar uchun variantlar mavjud, kattalar uchun variantlar mavjud, ikkinchisi kattalar uchun tartib biroz qiyinroq. Ushbu rang berish kitoblarining asosiy vazifasi odamni eng oddiy geometrik shakllarni chizishga o'rgatishdir. Bu sizga bolaning o'yin-kulgisi bo'lib tuyulishi mumkin, ammo biz sizga vaqti-vaqti bilan bunday rang berish kitoblarini sotib olishni va ularni bo'yashni maslahat beramiz-bu mashg'ulot boshida kalligrafik mahoratingizni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ular yaxshi yozishning asosiy asoslarini o'zlashtirishga yordam beradi. Ko'rib turganingizdek, bu erda nuqtalarning aloqasi ham mavjud, ya'ni yozuv oldingi mashqning "evolyusiyasi" dir. Retseptlar bilan maxsus daftarlarni sotib olish yaxshiroqdir, bosilgan rasmlar buzilgan shkala tufayli to'g'ri effekt bermaydi.

Bolani chiroyli yozishga o'rgatish usullari

Texnika nuqtai nazaridan deyarli hech qanday farq yo'q - oddiy shriftni tanlang va bolaga uni yozishni o'rgating. Biz yuqorida muhokama qilgan motivatsiya bilan bog'liq muammolar mavjud - xattotlik odatda bolalar uchun qiziq emas.

SHunday qilib, siz bolani shaxsiy misol bilan jalb qilishingiz kerak bo'ladi.

Namuna tanlash. Chiroyli yozishni o'rganish uchun siz ma'lum bir shriftni tanlashingiz va uni o'rgatishingiz kerak. Aytganimizdek, uni chop etish va aniq joyda qoldirish tavsiya etiladi, bosma nashr sizning motivatsiyangizni qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchini kundalik xatlarni tayyorlashga o'rgatish.

Xattotlik va mashq qilish uchun kuniga 1 soat vaqt ajratish. So'zlardan boshlashning hojati yo'q - avval harflarni o'zlashtirish lozim. Bunda:

- xatni olish, o'lchagichda daftarni olish,
- ushbu harf bilan qatorni to'ldirish;
- keyingi satr katta harf yozish;

- keyingi 2 satr keyingi katta va kichik harflar yozish;
- dars oxirigacha takrorlash;
- harflarni soʻzlarga birlashtirish.

Keyingi qadam harflarni soʻzlarga birlashtirishdir. Bu erda bitta muammo bor – odatda kalligrafik shriftlar toʻplamida ulanish usullari mavjud emas. SHuning uchun siz tasavvurni namoyon qilishingiz va harflar orasidagi oʻtishlarni mustaqil ravishda oʻylab topishingiz kerak boʻladi. Sizga alohida harflarni yozishni ishonchli oʻrganganingizda soʻzlarni yozishni oʻrganishni maslahat beramiz.

Mana, agar siz xat yozishni va ularni soʻzlarga birlashtirishni bilsangiz-sizda barcha asosiy koʻnikmalar mavjud, ularni avtomatizmga birlashtirishgina qoladi. Yozish kerak. Koʻp yozish lozim. Sevimli asarlaringizni qayta yozish, boshqa odamlarga xat yozish shular jumlasidan.

Umumiy xatolar haqida. Yozishni oʻrganayotganda, bel ogʻrigʻini topish juda oson va u paydo boʻlganda, u bilan hech narsa qilish mumkin emas. SHunday qilib, sizning holatingiz jismoniy tayorgarlikka ham bogʻliq.

Qoʻl yozuvi juda murakkab. Avvaliga oʻzingiz uchun oddiyroq qoʻl yozuvini tanlang. Agar siz murakkab qoʻl yozuvini tanlasangiz, sezilarli natijalarga erishishdan oldin korxonangizni tark etish uchun koʻproq imkoniyatlarga ega boʻlasiz. Esda tutingki, hech kim sizni bitta qoʻl yozuvi bilan cheklamaydi - oddiy imloni oʻrganganingizda, siz murakkabroq narsani qabul qila olasiz.

Qiyin vazifalarga oʻtish juda tez roʻy beradi. Chiroyli qoʻl yozuvi sanʼatiga mashaqqatli, tirishqoq va uslubiy tayyorgarlik orqali erishiladi. Harflarni oʻrganmasdan soʻzlarga oʻtmang. Nafaqat sizga qiyin boʻladi, balki xatolaringizni ham tuzatishni boshlaysiz. Harflarga koʻproq vaqt sarflang va faqat harflar yaxshilab ishlab chiqilgandan keyingina soʻzlarga oʻting.

Yoʻnaltiruvchi savol va topshiriqlar.

Chap qoʻllar uchun maxsus kurslar bor. Ha, siz internetdan hamma narsani topishingiz mumkin, shu jumladan chaplar uchun chiroyli yozish kurslari. Ammo sizga, umuman olganda, bunday kurslar kerak emas - oʻng va chap qoʻllar uchun yozish juda oz farq qiladi. Yagona nuqta shundaki, chap qoʻllar siyohni qoʻllarining chekkasi bilan moylashlari mumkin, ammo bu qoʻlni toʻgʻri sozlash va barmoqlarini tiqish bilan talab qiladi.

Chiroyli yozish qobiliyatlari sizning ishingizda foydali boʻlishi mumkin Ushbu mahorat zarur boʻlgan kamida 2 ta kasbiy yoʻnalish mavjud: shrift dizaynerlari va toʻy/ziyofat tashkilotchilari /... (ikkinchisiga taklifnomalarni toʻldirish uchun kalligrafik qoʻl yozuvi kerak). Ammo har qanday holatda, kimgadir qogʻozga biror narsa yozishingiz kerak boʻlsa, chiroyli qoʻl yozuvidan foydalanish kerak.

Xattotlik qoʻl yozuvi tasviriy sanʼatning bir turi. Chiroyli yozishni oʻrganish uchun oʻrganuvchiga 3 oydan 6 oygacha, kuniga bir soat kerak boʻladi. Yomon yozishning sabablari: ota-onalar / maktab oʻqituvchilarining bola bilan shugʻullanish uchun vaqt etishmasligi va istamasligidir.

Chiroyli yozishni oʻrganish uchun sizda namuna va motivatsiya boʻlishi kerak. Oʻzingizning holatingizga alohida eʼtibor bering, chunki mashgʻulot paytida siz muammolarga duch kelishingiz mumkin.

Oʻquv rejası: 1) amal qilish uchun misolni tanlash; 2) har kuni harflarni oʻrgatish; 3) oʻzingizni ishonchli his etish - soʻzlarni yozishni boshlash; 4) avtomatizm, yaʼni yozish, yozish, yozish va yana yozish qobiliyatini mustahkamlash.

Yangi boshlovchi oʻquvchilar uchun xattotlik darslari:

Aslida Xattotlik yunon tilidan "chiroyli qoʻl yozuvi" deb tarjima qilingan. Chiroyli yozish sanʼati dizaynerlar, zarb sanʼatkorlari, rassomlarning ishlarida qoʻllaniladi va ajoyib sevimli mashgʻulot boʻlishi mumkin. Kompyuter grafikasi asrida qoʻl yozuvi dolzarb boʻlib qoldi va "harflar" deb nomlangan yangi tendensiyaning asosiga aylandi.

Shu oʻrinda xattotlik uchun nima kerak, degan savolga javob berish zarur.

Boshlangʻich xattot birinchi navbatda yozish uchun asboblari va materiallarni tanlash masalasiga duch keladi. Toʻgʻri qogʻozni qanday tanlash kerak? Qaysi shriftni afzal koʻrish kerak? Har xil turdagi patlar va ushlagichlar oʻrtasidagi farq nima? Ish uchun qalamni qanday tayyorlash mumkin?

Umuman olganda, qalamni toʻgʻri ushlash samarali natijaga olib boradi. Xattotlik darslarini meditatsiya bilan taqqoslash mumkin. Ular ongni tinchlantiradi va rivojlantiradi, vosita qobiliyatlari va qatʼiyatlilikni oʻrgatadi, estetizmni singdiradi. Jismoniy mashqlar paytida tananing toʻgʻri pozitsiyasi va nafas olish, makonni tashkil qilish muhim ahamiyatga ega. Muallif chiziqlarning silliqligini oʻrgatish uchun retseptlar bilan bir nechta mashqlarni koʻrsatadi. Professional xattotning darsida qoʻlning sozlanishi, rassom qoʻlining turli harakatlari paytida barmoqlar va bilakning harakati batafsil tushuntiriladi. Kaligrafiya – oʻquvchi tafakkurini oʻstirishga ham xizmat qiladi. U nafaqat maktab oʻquvchilari, balki katta yoshdagilar uchun ham foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Желтовская Л.Я., Соколова Е.Н. Формирование каллиграфических навыков у младших школьников. М.: Просвещение, 1987. 226 с.
2. Боголюбов Н.Н. Методика чистописания: Учебное пособие для пед. училищ. 4-е изд. Л., 1963.
3. Гурьянов Е.В., Щербак М.К. Психология и методика обучения письму в букварный период. М., 1952. –С.44.

O'LMAS UMARBEOV ASARLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, MAQOLLAR, MA'NO KO'CHISHI, SOTSOPRAGMATIKA-IJTIMOY QATLAM SO'ZLAR

Xamidova Malika
O'zMU erkin tadqiqotchisi

Tillararo pragmatika adabiyot va ijtimoiy-pragmatika o'rtasidagi bog'liqlik sifatida qaraladi va bu adresatdan o'z tilining sotsiopragmatik jihatlarini tushinishi va tahlil qila olishi kerakligini, shu bilan birga boshqa til va madaniyatga ega bo'lgan adresantga adresat tilining pragmatik xususiyatlarini namoyon qilib bera olish vazifasini ham yuklaydi. Buyuk tilshunos olim Searl nutqiy faoliyatni aks ettiruvchi, yo'naltiruvchi, tekshiruvchi, ifodalovchi, e'lon qiluvchi kabi xarakterlarga ega butunlik sifatida tasniflaydi. Bunda kommunikatsiya jarayonida iltimos, taklif, mulohaza, raddiya, uzr so'rash, shikoyat, minnatdorchilik kabi ko'plab segment birliklar ifodalanadi. Shuningdek, S.Mo'minov o'zining "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida o'zbek xalqiga xos bo'lgan muloqot xarakterini ijtimoiy-lisoniy nuqtayi nazardan tadqiq etgan.¹⁸ Dissertatsiyada shunday fikrlar keltirilgan: "Muloqot xulqi muammosini milliy xarakter, millat aholisining o'ziga xos urf-odatlar, qadriyat va an'analarini hisobga olmasdan turib mutlaqo o'rganish mumkin emas. Chunki muloqot xulqi millat xarakterining uzviy bir qismi bo'lib, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir". Proffesor SH.Safarovning "Semantika" nomli monografiyasida lingvokulturologiya, xususan, lingvomadaniy konseptiga oid fikrlar bayon etilgan.¹⁹ Tadqiqotimiz doirasida tahlil qiladigan sotsiopragmatik xususiyatlarni ushbu til birliklarining adresant va adresat o'rtasidagi kommunikativ funksiyalari hamda ifoda imkoniyatlari ochilishiga imkon beradi. Ushbu jarayonda har ikkala turdagi badiiy diskurs namunalarini sotsiopragmatik tahlil asosida ko'rib chiqamiz. O'zbek tilida shunday iboralar borki, ular faqat erkak sotsial tipi nutqidagina uchraydi. Jumladan, «burnini yerga ishqamoq», «baqbaqangdan akang», «dabdalasini chiqarmoq», «jag'ini ezib qo'ymoq», «otimni boshqa qo'yaman», «quling o'rgilsin», «haromi», «yuzimga tuflang» kabi iboralar, asosan, erkaklar nutqida qo'llanishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. O'zbek erkak va ayollar nutqining leksik, frazeologik jihatdan xoslanishi, ayniqsa, qarg'ish hamda so'kishlarda yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. "Dunyoda tilsiz xalq bo'lmagani kabi, maqolsiz til ham yo'q", – degan edi tatar yozuvchisi Noqiy Esanbat. O'zbek tili shaklan ixcham, chuqur mazmunli, nafis va jozibador maqollarga juda boy. Maqollarda so'zlovchining mulohazali, pand-nasihatli fikri to'liq ifodalanadi. Xalq maqollari shu xalqning butun tarixini, hayot yo'lini aks ettiradi. Shuning uchun ham yozuvchilar maqollarga tez-tez murojaat etadilar. Xalq maqollari badiiy asar tilining shirali va ta'sirchan bo'lishida, emotsional va musiqiylikni oshirishda muhim uslubiy vositadir. Obrazli qilib aytganda, uzukka ko'z qanday bezak bo'lsa, maqol ham notiqning nutqiga, yozuvchining tasviriga ana shunday husn, hayotiylik bag'ishlaydi. So'z ko'rki maqol va matal, aforizmlardan foydalanish har bir qalamkashning so'z boyligini orttiradi, uning nutqini o'tkir va ta'sirli qiladi.

Yozuvchilar o'z qahramonlarining ichki dunyosining ochishda, ularga nutqiy xarakteristika berish jarayonida maqollardan ijodiy foydalanadilar. Jumladan, yozuvchi O'lmas Umarbekov Rahim Saidov obrazini tasvirlar ekan, uning ichki duyosini maqollar orqali fosh qiladi. Uslubiy ehtiyoj natijasida ayrim maqollar leksik va grammatik jihatidan o'zgartirilishi yoki maqol mazmunini personaj nutqiga singdirilishi mumkin: Or

Yozuvchi xalq xarakteri va psixologiyasi hamda idealini chuqur bilganligi uchun ham uning asarlari tili, shu bilan birga, unda muloqotga kirishayotgan kommunikantlarning nutqi shu qadar o'tkir, shirali, ta'sirligi bilan ajralib turadi. Adibning jonli xalq tilida xarakterli bo'lgan tasvirlash vositalarini, ya'ni maqol, frazeologik birliklarni tanlab olib ishlatish sohasidagi mahorati alohida diqqatga sazovor. U tomonidan qo'llangan har bir hikmatli so'z, maqol hamda matal asarning chuqur mazmunidan kelib chiqadi. Bu xususiyat, ayniqsa, muloqotga kirishayotgan kommunikantlarning xarakteri, qaysi sotsial qatlamga taalluqli ekanini nazarga olib, yozuvchi ularga mos keladigan maqol va iboralarni ishlatishida ko'zga tashlanadi. Proffesor N.Mahmudovning "O'xshatishlar – obrazli tafakkur mahsuli" nomli maqolasida o'zbek tilidagi

¹⁸ Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – Б.20

¹⁹ Safarov Sh Semantika.- Toshkent :O'zbekiston milliy ensiklopediyasi,2013-156 bet

o'xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganish ahamiyati haqida so'z borib, ular milliy obrazli tafakkurni ifoda etishi ta'kidlanadi.²⁰ Olim bu boradagi fikrlarini o'zining "O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati"da yana-da kengroq talqin etdi. Badiiy matnlar esa kutilmagan, kitobxon ruhiyatiga kuchli ta'sir qiluvchi, obrazlilik hosil qiluvchi vositalar hisobiga poetik qimmat kasb etadi. Tilimizda "O'xshatishlarning ikki turi, ya'ni:

- 1) individual-muallif o'xshatishlari yoki erkin o'xshatishlar;
- 2) umumxalq yoki turg'un (doimiy) o'xshatishlar farqlanadi.²¹

Badiiy-estetik qimmat, lingvopoetik salmoq nuqtayi nazaridan erkin o'xshatishlar yozuvchining mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri sifatida badiiy nutqda alohida o'rin tutadi. Yozuvchi o'zining badiiy tasvir maqsadiga muvofiq ravishda xilma-xil original o'xshatishlar yaratadi, bu o'xshatishlar kutilmaganligi, ohorlilik bilan o'quvchini rom etadi, muayyan ruhiy yoki jismoniy holat-xususiyat predmetlarni o'quvchi ko'z o'ngida yaqqol gavalantiradi". Masalan, yozuvchi sotsial tiplar – "Yoz yomg'iri" qissasida "Quruq qoshiq og'iz yirtadi" maqolidan o'rinli foydalanib, asarda ifodalangan voqeaning mag'ziga ustalik bilan singdirib yuboradi. Yozuvchining hikoya va qissalarida ishlatilgan maqollar, iboralar, o'xshatishlar, kinoya va majozlar voqealar yo'nalishiga mos ravishda ifoda etiladi. Adibning bu sohadagi mahorati hikoyalarga yanada aniqlik va tiniqlik kiritib, ular yordamida asar g'oyasi kitobxonga tez va ta'sirchan yetib boradi. O'zbek xalq maqollari juda ko'p variant va sinonimlarga ega. Bu ijtimoiy hayotning turli tomonlarini badiiy va haqqoniy aks ettirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Maqollardan nutq yoki asar kimga mo'ljallanganligiga hamda fikrni yorqin qilishi, ta'sir doirasiga e'tibor bergan holda o'rinli foydalanish lozim. "SOVG'A" hikoyasidan. 1-misol. Shahodat xola kolxoz bog'chasida tushlikdan keyin bolalarni endigina uxlatib o'tirgan edi, hovlini boshiga ko'tarib Qoravoy pochtachi kelib qoldi.

– Shovqining qursin, namuncha baqirasan? – dedi bo'g'ilib Shahodat xola. – Bolla uxlavotti! Nima deysan? – Sizga pul keldi, pul! – dedi pochtaalon og'zining tanobi qochib.

Muallif o'quvchiga o'zbek onalari juda mehribon, farzandlari haqida doim qayg'urib yuradi yoki onasi o'g'liga do'stidan chakki berib yuboribdi, deb tasvir bayonini keltirish yo'lidan bormasdan, ko'rinib turganidek, jo'ngina qilib jaydari do'stining tilidan tushunarli qilib ifodaladi-qo'ydi. To'g'ri, matnda ona farzandi foydali yoki foydasiz ishlar bilan mashg'ul bo'lib yursa ham, baribir tashvish chekadi, farzandi haqida tinmay qayg'uradi deb aynan yozilmaydi, lekin matndan bu holat anglashiladi.

2-misol. "Nomus" hikoyasidan.

Zumrad dugani solib, trolleybusga chiqqanida antiqa kubanka kiygan bir yigitdan boshqa hech kim yo'q edi. Yigit unga qarab jilmaydi.

– Sizdan qo'rqishdi, – dedi u.

– Siz-chi? – kinoya bilan so'radi Zumrad. – Qo'rqmaysizmi?

– Sizni yolg'iz tashlab ketishdan qo'rqaman. Zumradning ensasi qotdi.

3-misol. Tormozni bo'shata turib, bo'yog'i ko'chgan oyna devordan orqasiga qaradi. Yigit unga ko'zini qisib ko'ydi. Zumrad pedalni bosdi. Oldinda Bo'zsuvning qiya ko'prigi ko'rindi. «Qiziq, – xayolidan o'tkazdi Zumrad. – Qayoqqa ketayotgan ekan?

Zumrad beixtiyor yon oynaga qaradi. Dumaloq yuzi telpak ostida battar dumaloq bo'lib ketgan, juda semiz, qip-qizil shirmoy nonga o'xshardi. «Albatta uning qizi shuba kiya kerak, – O'yladi yana Zumrad. Innaykeyin etik kiya kerak, anavinaqa, yaltiroq etiklardan, piyama emas. Qani yetti soat shu sovukda piymasiz o'tirib ko'r-chi! – u xo'rsindi-da, yana orqasiga ko'z qirini tashladi. Yigit joyida o'tirardi.

4-misol. Bilasizmi, – dedi zo'rg'a Komil tili gapga kelmay. – Meni... meni uylantirishmoqchi. Kelayotgan shanbaga to'y... Zumrad bo'shshib ketdi. Astagina: – Tabriklayman, – dedi. Shundan keyin nima bo'ldi, qanday uyiga keldi, bilmaydi. Ko'zini ochsa, tepasida onasi o'tiribdi. – Qo'y, bolam, o'zingni qiynama. Sening tirnog'ingga ham arzimaydi u yaramas. Student emish tag'in. Manavini ho'pla. Farzandining hayoti bilan yashayotgan, uning kelajagidan qayg'urayotgan, bolasining taqdiridan xavotir olayotgan onaning tashvishu g'amlarini to'la yoritib bera olish uchun birgina tirnog'ingga ham arzimaydi birikmasining qo'llanishi yetarli bo'lgan. Bu esa ijodkorning mahorati, ijodiy tafakkur kuchining yuqoriligidan dalolat beradi.

5-MISOL. "QIYOMAT QARZ" HIKOYASIDAN

Boboy, bu nima, kaklikning hammasini otib, tuzlab qo'yganmisizlar? Bittayam ko'rinmaydi-ku?

– Kaklik ovi qishda bo'ladi-da, bo'tam. Ov qilgani keluvdinglarmi?

– Ha, bir bosh og'ib keluvdik. Shu tomonda kaklik bo'ladi, deyishuvdi.

²⁰Mahmudov N. O'xshatishlar - obrazli tafakkur mahsuli.// O'TA, 2011, 3-son,19-24b

²¹Mahmudov N. O'xshatishlar - obrazli tafakkur mahsuli.// O'TA, 2011, 3-son,20-22b

– Bo'ladi, ko'p bo'ladi, lekin qishda bo'ladi.
 – Boboy! – qichqirdi archa tagida o'tirgan bir yigit. – Qani, bu yoqqa keling. Manavidan bir ichib yuboring
 biz bilan.Yigit piyolani to'latib, aroq uzatdi.
 – Ichmayman, bo'tam, – dedi jilmayib Sarsonboy ota. Tahlil. Sarsonboy ota sodda, beg'ubor, samimiy, oqko'ngil, dallig'uli inson edi, deb ta'riflab qo'ysa ham bo'lardi. Bu o'quvchiga ma'lumot sifatida yetarli bo'lar edi. Biroq muallif adresatga quruq xabarni emas, oddiy odatiy suhbatni o'z o'rnida maqsadli qilib ustalik bilan keltirmoqdaki, o'quvchi matnda yozilmagan ma'lumot va hissiyotlarni darhol angelaydi. Sarsonboy otaning: “– Ichmayman, bo'tam, – dedi jilmayib Sarsonboy ota.”- deganining o'zi barchasini ifoda etadi.

6-MISOL. “YOZ YOMG'IRI”

Ko'rinadiki, asar qahramonining ijtimoiy holati, tafakkuri, dunyoqarashi haqida ma'lumotlardan iborat tafsilotga sira hojat qolmagan, har bir qahramon o'z nutqi orqali kimligini, jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyini ro'y-rost namoyon qilmoqda. Muallif adresatga Rahim Saidov holatining yaqqol tasvirini berish uchun “” iborasini qo'llaydi.

7-MISOL.Ko'p o'tmay shofer qaytdi.

– Prokladkasi teshilibdi.

– Sizda yo'qmi? – so'radi Rahim Saidov.

– E, aka, u anqoning urug'i, – dedi shofer. – Innaykeyin «Volga»niki tushmaydi.Po'nkandan olib keladi endi.Adres berdim.

8-MISOL.Toshkentda o'qiysizmi?– Rahim Saidov qiz tomon o'girildi.

– Ha. Inyazda.To'rtinchini tugalladim.

– O, juda yaxshi, – dedi Rahim Saidov, lekin nega «yaxshi» dedi, bilmadi. – Yaqinda bitirar ekansizda?

Qiz kuldi.Uning kulgisi xuddi duxobadek yumshoq edi.Tahlil.O'lmas Umarbekovasarlarida qo'llanilgan o'xshatishlar betakrorligi, jozibadorligi bilan kitobxonni o'ziga jalb etadi, unga zavq bag'ishlaydi. Bu esa yozuvchining tilimizni yashirin imkoniyatlari, o'xshatish hosil qiluvchi vositalarini yaxshi bilishidan dalolat beradi.Yozuvchi so'z san'atidan, tilimizdagi badiiy tasvir vositalaridan ustalik bilan foydalangan. Asarlarida ko'chimlar va figuralarga istagancha misollar topish mumkin. Ayniqsa, o'xshatish va uning turlariga misollar rang-barangdir. Hikoya va qissalaridagi har bir personaj o'zga bir olam. Ularning nutqi va nutqining ravonligi ortiqcha so'z va gaplardan mutasnoligi tilimizning boyligini oshiradi. U,albatta, yangi so'z ayta oladi. Asarning badiiyligi juda kuchli berilgan. Til boyligini yuzaga chiqarishda uni ahamiyatligi va ta'sirchan bo'yoqlarga boyligi, o'xshatishga to'plangan misollardan ham ko'rinib turadi: yozuvchi bu borada Munisxonning kulgisini ustalik bilan “xuddi duxobadek yumshoq edi” deb ta'riflaydi.

9-MISOL. Rahim Saidov Munisxonni ko'rgandagi holatini muallif juda go'zal, mohirona berib o'tadi.Uning ichki kechinmalarini ochiq oydin emas, tahbehlar vositasida esa kitobxon-o'quvchiga ko'rsata olgan.Bu bilan Munisxonning naqadar go'zalligini, uning yuzini go'yoki oyga qiyos etilayotgan ekanligini bilib olish qiyin emas.

10-MISOL. Munisxon choyshabni bo'ynigacha tortdi, qo'llarini uning ostiga yashirdi va erinibgina esnadi.

– Erta turibsiz?

Rahim Saidov javob bermadi. Birpas xomush o'tirgach, tomdan tarasha tushgandek:

– Uzuk muborak bo'lsin!

– Yarashibdimi? – shoshib so'radi Munisxon. Tahlil.Yozuvchi o'z qahramonlarini shunday o'xshatishlar orqali tasvirlaganki, xuddi ularni ko'rib turgandek his qilasiz.Bu misolda ham leksik, ham grammatik o'xshatishlar bor. O'xshatishni yuzaga chiqarishda yozuvchining - dek grammatik vositasidan unumli foydalanganligi ko'zga tashlanadi.

11-MISOL.Sotuvchi yana nimalarnidir gapirib, kechirim so'radi. Kapitan eshitmadi. "Tarvuzi qo'ltig'idan tushib", so'nggi samolyotda Toshkentga qaytdi. Rahim Saidov 12–15- avgust kunlari Oltiariqda bo'lgan, institutning tajriba uchastkasida. 15 da kechqurun qaytib kelgan. Kim olgan uzukni? Yo Oltiariqdan Samarqandga o'tganmikin? Yo'q, yo'l teskari. Mabodo o'tgan bo'lsa, institutdagilar bilishadi. Har holda so'rash kerak.12-misol.Ubaydulla aka o'z ta'sirini unga o'tkaza olmaganidan ko'p kuyinardi, lekin hech narsa qila olmasdi. Tabiatan yumshoq, ko'ngilchan odam, yolg'iz farzandini urishishga tili bormasdi. Buning ustiga xotini butun vujudi, yuragi bilan qiziga yopishib olgan edi. Uzoq yillar "tirnoqqa zor" bo'lib ne-ne doktorlar, tabib va folbinlarga qatnagan va hamma narsadan umid uzganida bo'yida bo'lib, farzand ko'rgan aya Munisxonga sig'inish darajasiga yetgan edi.

Mazkur matnning pragmatik xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, yozuvchi – O'lmas Umarbekovning o'z o'quvchisiga – adresatga asar qahramoni Ubaydulla akaning ko'nglida kiri yo'q, hali

qishloqqa xos soddaliklari tark etmagan bir jaydarilikni *“tirnoqqa zor”* iborasi orqali ifodalab bermoqda. Muallifning o‘quvchiga aytmochi bo‘lgan gaplari asosan, matn ortida joylashadi. Tilning taraqqiyoti xalqning shoir yoki yozuvchi-ijodkorlari, olimlari sa’y-harakatlariga bevosita bog‘liq. Tadqiqotchilar tilning nazariy asoslari bilan shug‘ullanishsa, ijodkorlar undan foydalanish mobaynida yangicha ifoda usullari, shuningdek, ayrim vositalarni yaratishga ham muvaffaq bo‘ladi. Har bir ijodkor tildan o‘ziga xos tarzda foydalanadi. Xususan, yozuvchi O‘lmas Umarbekovning ham o‘ziga xos yondashuvi, uslubi bor, u hikoya va qissalarinig tahlilida yaqqol namoyon bo‘ladi. Yozuvchining o‘ziga xos jihati shundaki, uning asarlarida tavsif va tasviriylik ancha ustun. Rassom chizmoqchi bo‘lgan manzarasiga ranglarni tanlab olgani kabi badiiy matn muallifi ham shu nutqiy vaziyat, shu nutqiy aktga monand til birliklarni tanlaydi, tafakkurda ularni saralaydi, qaysi so‘z qaysi nozik ma‘noni anglata olishini chamalaydi, nihoyat, kommunikativ maqsadga muvofiq jumla tuzadi. Natijada asar muvaffaqiyatli chiqsa, o‘quvchi undan ta’sirlanadi, kerakli xulosalarni chiqara oladi, mulohaza qiladi. O‘quvchi mulohaza, mushohada qilishi uchun u tasavvur qila olishi kerak. Hikoya va qissalarida adresatga xuddi shu imkoniyatni yaratib beradi, bu o‘rinda o‘quvchi so‘zi keng ma‘noda tushunilishi kerak, matnni o‘quvchi maktab o‘quvchisi bo‘lishi, umuman, kitobxon o‘quvchisi bo‘lishi mumkin, shuning uchun so‘zlovchiga, yozuvchiga oson bo‘lmaydi, asar muvaffaqiyatli chiqishi uchun mazkur adresatlarning hammasini nazarda tutishi, ularga tushunarli bo‘ladigan til vositalarini qo‘llashi, muhim nutqiy aktlarni yarata olishi lozim bo‘ladi. O‘lma Umarbekov asarlarida lisoniy hodisalarning voqelanishi, bajargan pragmatik vazifalari nuqtayi nazaridan, boshqa nasriy asarlardan farq qiladi. Unda tilning sotsiopragmatik jihatdan ijtimoiy ixtisoslashuvi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mo‘minov S. O‘zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol.fan. dokt...diss.avtoreef. – Toshkent, 2000. – B.20
2. Safarov Sh Semantika.- Toshkent :O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi,2013-156 bet.
3. Mahmudov N. O‘xshatishlar - obrazli tafakkur mahsuli.// O‘TA, 2011, 3-son,19-24b.
- 4.Mahmudov N. O‘xshatishlar - obrazli tafakkur mahsuli.// O‘TA, 2011, 3-son,20-22b.
5. O‘.Umarbekov “Sovg‘a” hikoyasi 1964.
6. O‘.Umarbekov “Yoz yomg‘iri” hikoyasi 1973.
7. O‘.Umarbekov.“Qiyomat qarz” hikoyasi 1976.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SAVOD O‘RGATISH DAVRIDA NUTQ O‘STIRISH METODIKASI

Shomurodova Yulduz Rustam qizi - NavDPI

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiyrahbar: Ernazarova Manzura Sapparboyevna -

Navoiy davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi mudiri, filologiya fanlari doktori, prof.

O‘zbekiston Respublika Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ4884-sonli Qaroriga ko‘ra “Maktabgacha, umumiy o‘rta, professional va oily ta’lim o‘quv dasturlari va fanlarning uzluksizligini va uzviyligini ta’minlash” vazifasi ijrosini ta’minlash bo‘yicha tayyorlangan Umumiy o‘rta ta’limning ona tili (1-11-sinf) Milliy o‘quv dasturiga berilgan xulosada ham: “Milliy o‘quv dasturining ijobiy tomoni, har bir mavzu o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgani bilan ajralib turadi. Fanlararo bog‘liqlik fanning barcha bosqichlarida e’tiborga olingan; sinflar kesimida berilgan mavzularning uzviyligi ta’minlangan; mavzular ketma-ketligi to‘g‘ri berilgan; mavzularning hayotiyligi kundalik faoliyat uchun zaruriy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini berishga qaratilgan” [1;3] kabi fikrlar bayon etilgan.

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, hozirgi kunga kelib fanlararo bog‘liqlikni ta’minlagan holda o‘quvchilarda ham og‘zaki va ham yozma nutqni rivojlantirishga juda kata e’tibor qaratilmoqda. Shuningdek,boshlang‘ich sinf fanlarini o‘zaro integrallash orqali o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini oshirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

S.Matchonovning “Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi” darsligida savod o‘rgatish metodikasining maqsadi-bolalarni boshlang‘ich o‘qish va yozishga o‘rgatish ekanligi asoslangan.O‘zbek alifbosiga asoslangan holda qisqa vaqt ichida o‘quvchilar o‘qish va yozish ko‘nikmasini egallaydilar.

Savod o‘rgatish davrida til ta’limi mazmuni o‘quvchilarga beriladigan til va nutq sohasidagi bilim va ko‘nikmalar bilan belgilanadi. Savod o‘rgatish davrida o‘qish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish o‘qish va yozish ko‘nikmasi deyiladi. Bu ko‘nikma bilimni talab qiladi, chunki har qanday ko‘nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim ko‘nikmaga aylanmagan bo‘lishi mumkin. Masalan, bola v

harfining elementlarini, yozuv chiziqlari orasiga qanday joylashtirilishini bilib, uni daftarda yoza olmasligi yoki harflarni tanib, ular ishtirok etgan soʻzni oʻqiy olmasligi mumkin.

Oʻqish malakasi ham, yozish malakasi ham nutq faoliyatining boshqa turlari bilan, yaʼni ogʻzaki hikoya qilish, oʻzgalar nutqini eshitish orqali anglash, ichki nutq bilan uzviy bogʻliq holda shakllanadi. Maktabda oʻqitishning muvaffaqiyati savod oʻrgatishning qanday tashkil etilganligiga bogʻliq.

Oʻquvchini savod oʻrgatish jarayonida oʻqish va yozishga oʻrgatishda oʻquvchilarning faoliyat koʻrsatishi va nutq faoliyatiga kirishishlari uchun talab qoʻyilishi, oʻz fikrini ogʻzaki yoki yozma ifodalashi uchun zaruriyat va ehtiyojni yuzaga keltiruvchi vaziyat yaratilishi lozim"[2;38] kabi fikrlar bayon etilgan. Yaʼni oʻquvchilarga savod oʻrgatish davrida harf elementlarining qanday yoʻnaltirilishini oʻrgatib boorish ularning yozuv malakasini shakllantirish lozim. Savod oʻrgatishda koʻproq bolalarning ogʻzaki nutqlarini bayon etishga imkoniyat yaratishimiz kerak. Shunda oʻquvchilarning nutq oʻstirish qobiliyati ham shakllanib boradi.

Boshlangʻich sinflarda savod oʻrgatish davrida koʻproq ularning nutqini shakllantirishga eʼtibor qaratishimiz kerak. Asosan, darsliklarning yangilanganligi undagi rasmi koʻrgazmalar koʻpligi har xil qiziqarli topshiriqlarning mavjudligi oʻquvchilarning nutqini oʻstirishga juda katta yordam beradi. Alifbe, tarbiya, tabiiy fan kitoblarida ham har bir harfga doir rasmlarning topshiriqlarning berilgani oʻquvchilarni nutqiy fikrlashga undaydi. Oʻquvchilarning nutqini rivojlantirishda daraxt metodidan foydalanadigan boʻlsak, avval kichkina hikoyacha tuzib olamiz. Soʻngra daraxtni barglariga shu hikoyaning boʻgʻinlarini yozib chiqamiz. Oʻquvchilar esa boʻgʻinlarni birlashtirib hikoyacha tuzishlari kerak. Bu metodda oʻquvchilarning nutqini shakllantirishga va tanqidiy fikrlashga undaydi.

Oʻquvchilarning nuqtini rivojlantirishda ertakcha metodi ham katta yordam beradi. Ertakcha metodida oʻquvchilarga 8 yoki 10ta soʻz qogʻozchalarga yozilgan boʻladi. Oʻquvchilar shu soʻzlarni qatnashtirib kichkina ertakcha tuzishlari kerak. Masalan, sabzi, yomgʻir, oltinbaliq, ovqat, doʻkon, oʻyinchoq kabi soʻzlar berilgan boʻlsa, oʻquvchilarga shu soʻzlarni qatnashtirib ertakcha tuzishlari kerak boʻladi. Bu metod orqali oʻquvchilarning ham nutqiy rivojlanishi ham tasavvur qilish darajasi shakllanadi.

Q. Abdullayeva Savod oʻrgatish metodlari oʻquv qoʻllanmasida "Nutq - oʻstirish nima? Agar oʻquvchi va uning tildan bajargan ishlari koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishi, bogʻlanishli nutqni) aktiv amaliy oʻzlashtirish tushuniladi. Agar oʻqituvchi koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda, oʻquvchilar tilning talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishi va bogʻlanishli nutqni aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va priyomlarni qoʻllash tushuniladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, oʻquvchilar nutqini oʻstirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab boʻlishi kerak. Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning metodik talabi oʻquvchi oʻz fikrini, nimanidir ogʻzaki va yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali boʻlishi lozim. Bu material qanchalik toʻliq, boy, qimmatli boʻlsa, uning bayoni shunchalik mazmunli boʻladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan soʻz, soʻz birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli boʻladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning uchinchi sharti –nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

Nutq oʻstirishda izchillik toʻrt shartni, yaʼni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga boʻysundirish koʻnikmasini amalga oshirish bilan taʼminlanadi.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

1. Oʻquvchilar nutqi mazmundor boʻlsin.

2. Nutqda mantiqiylik boʻlsin.

3. Nutq aniq boʻlsin.

4. Nutq til vositalariga boy boʻlsin.

5. Nutq tushunarli boʻlsin.

6. Nutq ifodali boʻlsin.

7. Nutq toʻgʻri boʻlsin.

Nutq oʻquvchilar tafakkurini oʻstirishda muhim vositadir. Nutq fikrini bayon etish vositasi boʻlibgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni oʻstirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli oʻstirish mumkin. Shuning uchun oʻquvchilar nutqini oʻstirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi" [3;51] mazmundagi fikrlar bayon etilgan. Demak, oʻquvchilarning nutqini oʻstirishda ham aqliy tomonlama ham ijodiy tomonlama metodlar orqali ularning nutqini oʻstirib borishimiz kerak. Oʻquvchi shu metodlar orqali qancha

mazmunli, mantiqiy, aniq, tushunarli, ifodali to'g'ri va til vositalariga tayanib fikrlasa o'quvchining nutqi shunga qarab yaxshi shakllanadi. Buning uchun metodlarni ham ularning fikrlash doirasiga qarab kengroq holda mavzuga oid qilib tayyorlash kerak.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish davrida nutqni o'stirishda asosan, 1-sinf birinchi yarim yillikda juda katta e'tibor berishimiz kerak. O'quvchilarga gapirayotgan paytimiz ham fe'llarning harakatni bildirishini, otlarning narsa yoki kim ekanligini, sifatlarining belgisini, qandayligini, sonlarning miqdorini aytib o'tsak, 3-sinfga borib ularning mustaqil so'z turkumi sifatida kengroq ma'noda tushunishini aytib o'tishimiz kerak. Bu orqali ularning nutqiy fikrlashi ham rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "Ta'lim tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi"gi PQ-4884-sonli Qarori.

2.S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Xolboyeva "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi darslik" Toshkent-2022.

3.Q.Abdullayeva va boshqalar. "Savod o'rgatish metodlari". "O'qituvchi" 1996.

4.WWW.ZIYONET.UZ

УПРАЖНЕНИЕ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Мусаева Б.М. - НавГПИ

Навоийский

Речевая компетентность является навыком, который играет важную роль в общем развитии ребенка. Оно включает в себя способность ясно выражать мысли и идеи, понимать и интерпретировать информацию, а также эффективно общаться. В этой статье мы рассмотрим различные упражнения и задания, которые помогут младшим школьникам улучшить свою речевую компетентность.

Одним из фундаментальных аспектов речевой компетентности является пополнение словарного запаса. Чем богаче активный словарный запас человека, тем содержательнее, доходчивее, грамотнее и красивее его устная и письменная речь.

Обогащение словарного запаса заключается как в количественном пополнении запаса слов, так и в качественном его совершенствовании, которое происходит благодаря усвоению значений известных слов и замене в речевом обиходе учащихся просторечных и диалектных слов словами литературного языка. Самый надёжный источник обогащения словаря и речи учащегося – это упражнения, тексты учебных книг, а так же речь учителя.

Упражнения вырабатывают умения выбирать нужное слово, точно передавать смысл высказывания, понимать оттенки значения, а также развивают речь на основе объективно существующих в лексике связей между словами. При работе со словом можно использовать дидактические игры, задания, упражнения. Качество и количество словарного запаса ребенка во многом определяют уровень развития речи в целом. Необходимо уделять внимание как пассивному (то есть тем словам, которые хранятся в запасе памяти), так и активному (слова, которые постоянно используются) словарному запасу. Очень важно, чтобы ученик знал, какие значения есть у слова, умел правильно употреблять его в самостоятельной речи. Игровые упражнения - задания помогают в расширении словарного запаса.

Игра «Кто больше?». Предложите вспомнить, как можно больше однокоренных слов к слову «черный», обозначающих предмет - чернота, чернь, черника, черновик, чернозём, чернила. Признак предмета - чёрный, черноплодный (рябина), черновой. Действие предмета: чернеть, чернить.

Игра «Кто точнее?». Покажите предметные картинки, по которым дети составляют словосочетания: красный лист, красная краска, красный мяч, красные шторы; щёки покраснели, мама покраснела, мальчик покраснел, краснеть на глазах, краснеть от стыда.

Игра «Назови такой же». Назовите словосочетание, а дети перечислят другие предметы, имеющие этот же признак. Например: вы говорите «жёлтый цыплёнок», а дети продолжают: жёлтое солнце, жёлтая игрушка, жёлтые цветы.

Цель этих упражнений - научить ребенка не только узнавать новые слова через объяснение, но и ясно выражать мысль, указывая основной вид использования предмета, описывая его признаки.

Задание 1. « Назови, как можно больше слов, обозначающих фрукты, овощи, деревья, цветы, дикие и домашние животные, птицы, игрушки, инструменты, мебель, профессии и т.п.

Задание 2. "Сейчас я буду называть тебе слова, а ты будешь мне рассказывать, что этот предмет может делать».

Ветер - веет, а облако - .. , дерево - растёт, а цветок - ..., пила - пилит, а нож - ..., луна-светит, а солнце-...

При каждом ответе целесообразно спросить: «А что еще делает солнце, оно ведь не только греет?» Пусть ребенок подберет как можно больше слов, обозначающих действие. Затем можно повторить ту же игру наоборот: «Кто летает? А кто плавает? Кто забивает гвозди? Кто ловит мышей?».

Задание 3. «Скажи, если предмет сделан из железа, то как он называется, какой он?» - железо – железный; бумага – бумажный; дерево – деревянный; снег – снежный; пух – пуховой; стекло – стеклянный; лёд- ледяной;

Задание 4 «Назови другой предмет, такой же белый, как и снег».(Такой же узкий, как и лента; такой же быстрый, как и речка; такой же круглый, как и мяч;такой же желтый, как и дыня).

Задание 5 «Сравни».По вкусу: лимон и мед, лук и яблоко.По цвету: гвоздику и ромашку, грушу и сливу.По прочности: веревку и нитку, камень и глину.По ширине: дорогу и тропинку, речку и ручей.По высоте: куст и дерево, гору и холм.

Задание 6. «Скажи кто хитрее?» Развитие умения образовывать сравнительные степени имен прилагательных.

Лиса хитрая, а журавль – (хитрее, хитрющий);Лиса умная, а журавль – (умнее);Заяц труслив, а зайчишка – (трусливее);Медведь косолапый, а Мишутка – (косолапее);

Таким образом, включив в учебную программу такие упражнения и задания, младшие школьники смогут значительно повысить свою речевую компетентность. Эти занятия не только развивают их способность выражать свои мысли, но и способствуют критическому мышлению, активному слушанию и навыкам эффективного общения.

Литература

1. Аксёнова А.К., Якубовская Э.В. Дидактические игры. - М, 1991
2. Белобрыкина О.А. Речь и общение. - Ярославль, 1998
3. Волина В.В. 1000 игр с буквами и словами. - М., 1996
4. Газман О.С., Харитонов Н.Е. В школу - с игрой. - М., 1991
5. Катаева А.А. Стребелева Е.С. Дидактические игры в обучении школьников . М., 2001
6. Рудак О. С. С детьми играем – речь развиваем. М., 2013 г.
7. Сайт tpmpk.ru

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA FAOLIYAT ASOSIY JARAYON SIFATIDA

Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna

Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixologiya kafedrasida dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi” deb nomlangan kitobidaimkoniyatlar va rivojlanishning zamonaviy talqini sifatida qo‘yidagi fikrlarni e‘tirof etilishi bejiz emas:- Rivojlangan mamlakatlarda ta‘limning to‘liq sikliga investitsiya kiritishga, ya‘ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga kata ahamiyat berildi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Binobarin, inson kapitaliga e‘tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart [1-211].

Ta‘kidlash kerakki, bugungi kunda jamiyatda- inson kapitalining o‘shishi, asosan ilm-fan, ta‘lim va sog‘liqni saqlashning inson salohiyatini rivojlantiradigan yuqori texnologiyalarni yaratish ustuvor ahamiyatga ega.

Inson zoti yaratilganidan beri «Men o‘zi kimman?», «Nega dunyoga keldim va yashashdan maqsadim nima?», «Inson va uning hayoti qiymati nimada?» degan savolga javob izlaydi. Chunki, har bir insonning turmushi – alohida bir hayot hikoyasi va alohida bir tarixdir. Oxir oqibat har bir inson o‘z umrini sarhisob etar ekan, albatta - hayotda nimalar qildim? nimalarga erishdim? nimalarga erisholmadim? men jamiyatga nima berdim? avlodlarimga nimani meros qoldirdim? degan savollarga javob izlaydi.

Bu savollarga javob qaytarish uchun umrning so‘ngi soat yoki kunlarini ham kutish shart emas, inson vijdoni va imoni bilan yolg‘iz qolganida ham shu savollarga javob qaytarishga urinadi. Mazkur savollarga

qoniqish bilan javob qaytarish esa, o'z hayotidan mamnun, doimo o'qigan, izlangan, ma'lum bir faoliyat turi bilan tinmay mehnat qilgan va o'z bilim, ko'nikma va mahoratini muttasil oshirib borgan kishilarga nasib qiladi

Chunki, bunday kishilarda mislsiz va bebaho boylik ya'ni faoliyatning tinimsiz imkoniyatlaridan fiydanlanish- bilim, ilm, tajriba, ko'nikma va mahorat, voqea-hodisalarga mantiqiy yondashuv mavjud. Bu narsalar - qiymati hech bir zamonda pul bilan o'lchanmagan, bozorda sotilmagan va qancha sarf etilmasin kamaymaydigan boylikdir.

Bu boylik haqida hamisha tushuncha va tasavvur mavjud bo'lgan hamda shu tufayli barcha davrlar va jamiyatlarda bilimning, fanning, ta'limning qiymati baland bo'lgan.

Darhaqiqat boshlang'ich sinf o'quvchilarida inson kapitalini shakllantirishda faoliyat asosiy jarayon ekanligiga e'tibor qaratishning ma'zmun –metodikasini shakllantirish-kelajak uchun iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, professional jihatdan rivojlanish demakdir.

Shuni ta'kidlash lozimki -inson kapitali yaratish uchun har bir bola, o'spirin, o'smir va yosh yigit-qizni eng kichik yoshdan boshlab bilim olishga yo'naltirish, ilmga havas, mehnatga muhabbat uyg'otish, ularni ta'lim muassalarida eng yangi ta'lim texnologiyalari, dunyo standartlari darajasidagi darslik va qo'llanmalari bilan o'qitish va o'rgatish lozim bo'ladi.

Inson kapitali tushunchasining markazida albatta har doim inson bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Ammo bugungi kunda bu tushunchaning zamirida yaxshi ta'lim olgan, ijodkor va tashabbuskor, yuqori professionalizmga ega inson yotmoqda.

Jumladan, tarbiya, ta'lim, bilimlar (fanlar), sog'liqni saqlash, ishbilarmonlik qobiliyati va muhitini shakllantirish, mehnat jarayonini axborotlar bilan ta'minlash, fuqarolar va biznesning xavfsizligi, iqtisodiy hurriyat, madaniyat, san'at va boshqa inson uchun zaruriy sohalarga sarflangan investisiyalar pirovard natijada inson kapitalining shakllanishiga asos bo'ladi va bu kapitalning saviyasi, sifati va qiymatiga ta'sir qiladi.

Jumladan, faoliyatjarayonida -tarbiya, ta'lim, bilimlar (fanlar), sog'liqni saqlash, ishbilarmonlik qobiliyati va muhitini shakllantirish, mehnat jarayonini axborotlar bilan ta'minlash, fuqarolar va biznesning xavfsizligi, iqtisodiy hurriyat, madaniyat, san'at va boshqa inson uchun zaruriy sohalarga sarflangan investisiyalar pirovard natijada inson kapitalining shakllanishiga asos bo'ladi va bu kapitalning saviyasi, sifati va qiymatiga ta'sir qiladi.

Aynan ana shu ta'lim va tarbiya faktori inson kapitalining shakllanishida muhim o'rin tutishini insoniyat tarixidagi alohida shaxslar timsolida ko'rish mumkin.. Chunki, boshqa turdagi kapital tiplaridan farqli o'laroq inson kapitali u yoki bu konkret shaxs bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u avalo o'sha shaxsning shaxsiy mulkidir va u kapital egasining inon-ixtiyoriga ko'ra sarflanadi.

Shu sababli inson kapitalining quyidagi ta'rifini taklif etamiz:

-Inson kapitali – ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-falsafiy tushuncha (atama) bo'lib, bu shaxsning:

– fundamental va amaliy bilimi, tajribasi, ko'nikmalari, tabiat va jamiyatdagi voqea, hodisa va jarayonlarga ilmiy-mantiqiy yondashish, ularning innovasion yechimlarini topishdagi professionallik darajasi;

– intellektual mulki, moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish imkoniyatlari, inson va jamiyat taraqqiyotini kafolatlovchi kuch va vositalar majmuining mavjudligi;

– aqliy mehnati va yuksak innovasion tafakkuri, uning turmush darajasi va kasbiy karyerasining oshishi, jamiyatdagi mavqei va o'rnini belgilovchi omil sanaladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari faoliyatida har tomonlama professional karerasini shakllantirishga qaratilgan qo'yidagi faoliyat jarayonlarini tashkil etish inson kapitalini shakllantirishning asosiy mezonini sanaladi:

-boshlang'ich sinfga har tomonlama kompetensiyalar bilan peadagogik mahoratga ega ko'p yillik tajribali ustozlarni berkitish;

-o'z pedagogik mahoratini global miqyosda shakllantirish;

-boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun alohida ta'lim muassasalari tashkil etish;

-boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'ligini tibbiy jihatdan nazorat qilib borish;

-boshlang'ich sinf o'quvchilarida global miqyosda faoliyat jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan dasturiy ta'minotini yaratish;

-boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun investisiyalar kiritish;

-o'quv-tarbiya jarayoniga ro'hiy tetiklikni ta'minlovchi pedagogik-psixologik muhitni shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, yangi O'zbekiston qiyofasini shakllantirish uchun har bir shaxsning yangicha zamon talablariga mas keladigan fikrlash jarayonini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat jarayonlari mazmunini innovatsion tarzda tashkil etish ertangi kunning tamal toshini abadiyat naqshi bilan bezaydi..

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi".To'ldirilgan ikkinchi nashri.- Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022, 211 b.
- 2.Karimova V., Hayitov O., Akramova F., Lutfullayeva N. Psixologiya. Darslik. Toshkent, 2007, 82 bet.
- 3.Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent, 2002.
- 4.RubinshteynS.L. Основыобщейpsychologii.-SPb.: «Piter» 1999.

BOSHLANG'ICH SINFDAN INSON KAPITALINI SHAKLLANTIRISHDA MULOQATNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna

Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixologiya kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi" asarida keltirilgan qo'yidagi uchinchi rennissansning asosiy dolzar vazifalari sifatida ta'lim-tarbiyaga alohida to'xtalib o'tishi bejiz emas albatta.

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina, odobli, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga, bilimdon, zukko, ruhan va jismonana sog'lom,keng dunyoqarash, tafakkur va zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi[1.265].

Tarbiyada yangicha,tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy pedagogic imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarish va ular orasiad ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarish darkor[2.265].

Prezidentimizning ushbu ko'rsatmalari yo'nalishidagi ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarish inson kapitalini ta'minlash bugungi kunning diqqat markazida ekanligi mazkur maqola ma'zmunida ilmiy va amaliy jihatdan imkoniyatlar dasturining asosiy faktorlaridan biri desak yanglishmagan bo'lamiz.Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'zining psixologik qarashlarini "Tayr" (qush), "Xayy ibn Yaqzon" (Uyg'oq o'g'li Tirik) kabi qissalarida ifodalab, borliqning mohiyatini chuqurroq tushunish uchun odamlarni ilmiy-mantiqiy bilishga da'vat etadi. Chunki bu ilm kishi didini o'stiradi, fikr doirasini kengaytiradi.

Ibn Sino bu haqda shunday deydi: "Farosat ilmi foydasi naqd ilmlardandir. Bu ilmni bilib olsang, u senga kishilarni pinhoni fe'l-atvorini bildiradi. Farosat ilmidan bahramand bo'lsang, juda o'tkir bo'lib ketasan". Mantiqiy fikrlashni o'stirish haqida yozar ekan, alloma "Mantiq ilmni egallasa, kishi Bahri muhitda cho'kmaydi" deydi. Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaviy qarashlari yuksak insoniylik tamoyillariga, ulug' insonparvarlik g'oyalariga tayanar edi [3-82].

Albatta bugungi kunda globallashtgan yoshlar tafakkurini shakllantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu barada boshlang'ich sinfdan inson kapitalini shakllantirish o'quvchilarda zamonaviy muloqat madaniyatini ilk ko'nikmalarini bilishni taqoza etadi.

Inson kapitalining turlicha ta'rifi va talqinlari bo'lishidan qat'iy nazar, uning tamalini insonda pirovard natijada bilim, saviya, ko'nikma, mahorat kabi o'ziga xos xususiyat va xislatlarni shakllantirgan ta'lim tashkil etishi bugungi kunda barcha biladigan haqiqat.

Darhaqiqat individni shaxs sifatida shakllanishida muloqat va munosabatning psixologik ahamiyati Insoniyatniung tarixiy taraqqiyotidan ma'lum. Jumladan ta'limsiz hech qanday inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish yoki foyda olish mumkin emas. Bundan kelib chiqadiki, ta'lim inson kapitalining asosiy komponentlaridan biridir va u ta'lim tizimi, ta'lim xizmati, ta'limning sifati va ijtimoiy hamkorlik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liqdir. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlabki muloqat ko'nikmalarini shakllantirish shaxsning yosh taraqqiyoti va ijtimoiylashuvida katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'limsiz hech qanday inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish yoki foyda olish mumkin emas. Bundan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'lim yoshidagi o'quvchilarida muloqatning turli jihatlaridan samarali foydalanish va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish inson kapitalining asosiy komponentlaridan biridir va u ta'lim tizimi, ta'lim xizmati, ta'limning sifati va ijtimoiy hamkorlik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida muloqot ko'nikmalarini shakllantirish shaxsda insoniy faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatini o'zlashtirish va o'z individual ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular insonning ichiga kiradi. Shaxsning tafakkuri, olamni va o'zining obrazini tahlil qilish hamda baholash qobiliyati muloqot jarayonida shakllanadi.

M.G.Davletshin rahbarligida chop etilgan "Psixologiya" qisqacha izohli lug'atida muloqotga quyidagicha ta'rif beriladi: muloqot- ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishidir. Yuqoridagi ta'riflarga muvofiq muloqotga umumiy tarzda quyidagicha ta'rif berish mumkin: muloqot - kamida ikki kishining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashinadi, munosabat o'rnatiladi, rivojlantiriladi natijada shxsnng bilish jarayonlari, shaxsiy xususiyatlari, shaxsiy psixologik holatlari tarkib topadi.

Muloqot orqali inson ijtimoiy tajriba va madaniyatni egallab boradi. Yangi tug'ilgan inson boshqalar bilan muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lsa, u hech qachon shaxsga aylana olmaydi, ya'ni u o'z psixik taraqqiyoti bo'yicha orqada qolib ketadi. Zero, inson psixik taraqqiyoti muloqotdan boshlanadi.

Muloqosiz insoniyat jamiyati bo'lishi mumkin emas. Aynan muloqot hamkorlikda faoliyat yurituvchi individlar jamoasini shakllantiradi. Muloqot vositasida hamkorlikdagi faoliyat tashkil etiladi va amalga oshiriladi. Ayni vaqtda faoliyat davomida insonlar o'rtasida yangi-yangi munosabatlar va aloqalar shakllanadi. Demak, muloqot va faoliyat o'zaro chambarchas bog'liqdir. Muloqot inson hayotida qanchalik yuksak ahamiyatga ega ekanligini quyidagi misollarda yaqqol ko'rishimiz mumkin:

2-misol. Tarixda yaponlarda "Moritao" nomli insonning o'zini-o'zi takomillashtirish tizimi mavjud bo'lgan. Vaholanki, inson hech qanday jismoniy azoblarga duchor bo'lmaydi. Faqatgina bir haftaga g'orga kirib ketib, u yerda tanho qoladi. Bu yerda u hatto o'zi bilan gaplashishi mumkin bo'lmagan. Sinovdan o'tganlar keyinchalik har qanday uchrashuv va suhbatni xursandchilik bilan qarshi oladilar. Qizig'i shundaki, ularda ko'proq gapirish ehtiyoji emas, balki tinglash ehtiyoji kuchayar ekan.

Muloqot jarayonida muloqot funksiyalari ham muhim rol o'ynaydi. Muloqot funksiyalari deganda muloqotning inson hayotida bajaradigan funksiyalari tushuniladi. Muloqot funksiyalari xilma-xil bo'lib, eng keng tarqalgan tasnifga ko'ra, ya'ni B.F.Lomov tomonidan taklif qilingan bo'lib, u quyidagilardan iborat.

- Informasion-kommunikativ funksiya - axborot almashinuvini ta'min-lash vazifasi. Axborot almashinuvi turli belgilar tizimlari orqali amalga oshiriladi. Odatda verbal va noverbal kommunikasiya farqlanadi.

- Regulyasion-kommunikativ funksiyasi suhbatdoshlar xulq-atvorining regulyasiya qilinishini ta'minlash vazifasi. Individlar muloqot jarayonida verbal yo'llar bilan bir-birining motivlariga, maqsadlariga, qaror qabul qilishiga ta'sir o'tkazishi, biror harakatga undashi va harakatini nazorat qilishi, bir-birining xulq-atvoriga stimullash-tiruvchi va korrektsionalovchi tarzida ta'sir ko'rsatishi mumkin.

- Affektiv-kommunikativ funksiya inson emosional sohasining regulyasiya qilinishini ta'minlash vazifasi. Muloqot inson emosional holatlarining eng muhim determinasiyasidir. Chunki turli tuman emosional holatlar muloqot jarayonida paydo bo'ladi va o'zgaradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida inson kapitalini shakllantirishda muloqotning kompetensial ahamiyati shaxning bilim egallashida o'z ichki inkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda zamonaviy tarzda global miqyosda fiklash jarayonini yuzaga chiqaradi.

Qachonki shaxsda fikrlash jarayoni xilma-xil va ma'zmunli,yaratuvchan kreativ tarzda bo'lsagina, shunga nisbatan harakat qiladi. O'zini ustida tinimsiz ishlash bilimlarini dunyo miqyosiga olib chiqish raqobatli va o'z kuchiga ishonch qaror topadi. Shuni unitmasligimiz lozimki individda birinchi fikr undan so'ng harakar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi".To'ldirilgan ikkinchi nashri.- Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022, 211 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori.
3. Karimova V., Hayitov O., Akramova F., Lutfullayeva N. Psixologiya. Darslik. Toshkent, 2007, 82 bet.
4. Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent, 2002.
- 5.RubinshteynS.L. Основыобщейпсихологии.-СПб.: «Питер» 1999.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ КАК СРЕДСТВА НАЦИОНАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММОЙ

Степанова Светлана Ваджиповна –
город Зарафшан, Узбекистан

Выполнение основного содержания образования, заданного требованиями Государственных образовательных стандартов, которые являются обязательными для всех образовательных школ Республики Узбекистан, подход к учебной программе как к фундаментальной, теоретической или экспериментальной науке, исходя из требований времени, философских и методологических наук требует разработки более совершенных, эффективных методов управления с точки зрения содержания образования и метода обучения.

Анализ состояния системы математического образования в последние годы определяется следующими актуальными проблемами:

- что роль математики в обществе недостаточно оценена;
- высокая детализация требований Гос.обр.стандарт к научной и учебной нагрузке избыток;
- «сухость» содержания науки в учебниках, ее отрыв от жизни и устаревание;
- отсутствие интереса студентов к изучению науки;
- нехватка квалифицированных учителей математики;
- учебно-методическое обеспечение математики (книга учителя, мультимедийные приложения, дидактические материалы и др.) недостаточно разработаны;
- кафедры наук с учетом возрастных и психологических особенностей студентов наличие дисбаланса в последовательности преподавания и уровне сложности предметов;
- устаревшие методы преподавания математики;
- акцент на междисциплинарную коммуникацию и практические подходы в общеобразовательных предметах недостаток внимания;
- подготовку по направлению математика в действующих высших учебных заведениях- что качество знаний и навыков педагогических кадров не соответствует современным требованиям.

Постоянное профессиональное развитие преподавателей

Выведение математического образования на новый качественный уровень напрямую зависит от потенциала, профессиональных навыков и творческих способностей школьных учителей. Поэтому повышение квалификации учителей математики, оснащение их современными образовательными методами и технологиями является одной из наиболее актуальных задач, стоящих перед математическим образованием.

Повышение квалификации учителей математики осуществляется по следующим направлениям:

- создание условий для постоянного профессионального обновления знаний, навыков и умений учителей математики, используя традиционные и дистанционные методы повышения профессиональной подготовки, необходимой для обеспечения качества образования в соответствии с современными требованиями;
- непрерывное обучение (обучение на протяжении всей жизни);
- самостоятельное мышление, научные исследования и творческие способности преподавателей развивать, повышать свое педагогическое влияние и развивать свою компетентность;
- формирование у учителя умений создавать личностное и профессиональное информационное пространство, использовать современные информационно-коммуникационные технологии в своей педагогической деятельности, готовить и проводить онлайн- и офлайн-, видео- и телевизионные уроки с учетом потребностей времени;
- закрепить на уроке навыки использования передовых образовательных технологий и мирового опыта.

«Образовательная технология» – это процессная система совместной деятельности учащихся и учителя по проектированию (планированию), организации,

ориентированию и корректированию образовательного процесса с целью достижения конкретного результата при обеспечении комфортных условий участникам.

Поскольку в современной начальной школе на первое место выходит личность ребенка и его деятельность, то среди приоритетных технологий, удовлетворяющих требованиям ФГОС, можно выделить следующие:

- Технология игровых методов обучения
 - Здоровьесберегающие технологии
 - Проектная деятельность
 - Информационно-коммуникационные технологии
 - Проблемное обучение
 - Коммуникативные технологии
 - Технологии развития критического мышления
- Технология игровых методов

Значение игры на уроках трудно переоценить. Здесь развивается кругозор ребенка, сообразительность. Игра дает возможность переключиться с одного вида деятельности на другой и тем самым снимать усталость, утомляемость. Игры своим содержанием, формой организации, правилами и результативностью способствуют формированию умений анализировать, сравнивать, сопоставлять.

Игровые педагогические технологии. В младших классах много учебной деятельности, усвоение которой требует достаточно большого количества повторений. Одним из наиболее эффективных средств для развития познавательной активности младших школьников являются дидактические игры-тренажеры, которые позволяют сформировать умения и выработать навыки у учащегося в соответствии с гуманистическим подходом. Использование дидактических игр-тренажеров позволяет существенно интенсифицировать работу учащихся, увеличить количество повторений действий за счёт повышения мотивации. Благодаря компьютерному тренажеру ученик может в удобном ему режиме за более короткое время и меньшие затраты достичь цели обучения. В этом технологичность представляемого педагогического опыта. Технология игровых форм обучения – тренажеров такова:

Современное обучение должно проводиться таким образом, чтобы у учащихся пробуждался интерес к знаниям, возрастала потребность в более полном и глубоком их усвоении, развивалась инициатива и самостоятельность в работе.

В процессе обучения учащиеся должны не только овладеть установленной системой научных знаний, умений и навыков, но и развивать свои познавательные способности и творческие силы.

Для этого необходимо, чтобы в школе особое место занимали такие формы занятий, которые обеспечивают активное участие в уроке каждого ученика, повышают авторитет знаний и индивидуальную ответственность школьников за результаты учебного труда. Эти задачи можно успешно решать через технологию игровых форм обучения, а именно тренажеров.

Значение игры на уроках трудно переоценить. Здесь развивается кругозор ребенка, сообразительность. Игра дает возможность переключиться с одного вида деятельности на другой и тем самым снимать усталость, утомляемость. Игры своим содержанием, формой организации, правилами и результативностью способствуют формированию умений анализировать, сравнивать, сопоставлять. Это влияет на развитие внимания, наблюдательности, памяти, пространственных представлений, воображения.

Игровые технологии строятся как образование, охватывающее определенную часть учебного процесса и объединенное общим содержанием, сюжетом, персонажем. При этом игровой сюжет развивается параллельно основному содержанию обучения, помогает активизировать учебный процесс, усваивать ряд учебных элементов.

Понятие «игровые педагогические технологии» включает достаточно обширную группу методов и приемов организации педагогического процесса в форме различных педагогических игр. Они обладают существенным признаком – четко поставленной целью обучения и соответствующим ей педагогическим результатом.

При использовании дидактических игр-тренажеров я руководствуюсь необходимостью повысить качество усвоения программного материала и стремлением сделать процесс обучения ярким и интересным, что, в свою очередь, способствует развитию учебной мотивации и познавательной активности младших школьников. Учитель может включать в урок работу с тренажером на различных этапах: будь то актуализация знаний учащихся или закрепление и повторение изученного материала (устный счет, словарно-орфографическая работа и т.д.)

Хорошо организованные игры имеют большой воспитывающий потенциал. Они помогают вырабатывать определенные качества личности: усидчивость, терпение, взаимоуважение, взаимопомощь, аккуратность. Все это вместе взятое и позволяет активизировать мышление, формировать устойчивый интерес к организованности (умению не только командовать, но и разумно подчиняться).

В результате систематического использования игровых форм обучения повышается темп работы на уроках, возрастает активность учащихся в стремлении самостоятельно найти решение поставленной задачи.

Здоровьесберегающие технологии. Самый драгоценный дар, который человек получает от природы – здоровье. Поэтому для формирования, сохранения и укрепления целостного здоровья человека в деятельность нашего образовательного учреждения, в частности, в начальную школу, внедряются здоровьесберегающие технологии, которые помогают решить важнейшие задачи – сохранить здоровье ребенка, приучить его к активной здоровой жизни. Мы продолжаем поиски педагогических технологий, позволяющих решить задачу совмещения высокой продуктивности учебного процесса с такими педагогическими технологиями, которые позволяют сохранить, а в некоторых случаях и укрепить уровень имеющегося здоровья. Это:

- учет возрастных особенностей;
- дифференцированное обучение;
- игровые технологии;
- проветривание помещения класса на переменах
- динамические минутки и паузы, введение третьего часа физкультуры.

Учащиеся с удовольствием выполняют и проводят пальчиковую, подвижную, музыкальную гимнастику; релаксацию и гимнастику для глаз.

Технология проектной деятельности. Ведущее место в обучении принадлежит сегодня методу проектов. Проект – форма организации совместной деятельности людей. Это специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый учащимися комплекс действий, завершающихся созданием творческого продукта. То есть ученик учится: ставить цель, в соответствии со своими потребностями; намечать план своей деятельности; подбирать необходимые средства для реализации своей цели; осуществлять определенную деятельность по плану. Дети охотно включаются в самостоятельный поиск новой информации, представление своих проектов. Они не просто учатся воспроизводить увиденное или прочитанное, но и учатся рассуждать, делать выводы, обосновывать своё мнение.

Проектная деятельность, которой уделяется большое внимание на уроках, важна и во внеурочных занятиях для формирования умения вести исследовательскую работу у младших школьников и дальнейшего постижения основ научно – исследовательской деятельности.

Информационно-коммуникационные технологии. Информационные технологии превращают обучение в увлекательный процесс, с элементами игры, способствуют развитию исследовательских навыков учащихся. Технология проведения уроков с использованием современных технических средств и новых информационных технологий тренирует и активизирует память, наблюдательность, сообразительность, концентрирует внимание учащихся, заставляет их по-другому оценить предлагаемую информацию. Компьютер на уроке значительно расширяет возможности представления учебной информации. Применение цвета, графики, звука, современных средств видеотехники позволяет моделировать различные ситуации. А это в свою очередь позволяет усиливать мотивацию учащихся к учебе. Ученики при помощи родителей готовят сообщения и создают мини- проекты с презентациями на различные темы уроков по окружающему миру, пользуясь ресурсами Интернет и другими источниками. Детям настолько заинтересовал этот вид работы, что они заранее просматривают учебник, знакомятся с темами, которые мы будем изучать на последующих уроках и готовят к ним презентации.

Проблемное обучение. Проблемное обучение представляет собой создание в учебной деятельности проблемных ситуаций и организацию активной самостоятельной деятельности учащихся по их разрешению, в результате чего происходит творческое овладение знаниями, умениями, навыками, развиваются мыслительные способности: создание проблемных ситуаций, обучение учащихся в процессе решения проблем, сочетание поисковой деятельности и усвоения знаний в готовом виде

Коммуникативные технологии. Коммуникативные технологии позволяют развивать у учащихся: умение работать в группе; высказывать свое личное мнение; выслушивать мнение

товарищей; создавать благоприятный психологический климат, атмосферу взаимопомощи, толерантности.

Технологии развития критического мышления. Критическое мышление предполагает способность понимать и рефлексировать по поводу того, что человек знает и о чём думает. Но чтобы это стало возможным, необходимо вывести своё знание и понимание на уровень осознания.

Технология развития критического мышления даёт ученику:

- повышение эффективности восприятия информации;
- повышение интереса как к изучаемому материалу, так и к самому процессу обучения; - умение критически мыслить;
- умение ответственно относиться к собственному образованию;
- умение работать в сотрудничестве с другими;
- желание и умение стать человеком, который учится в течение всей жизни.

Урок, построенный в соответствии с технологией критического мышления, состоит из трёх фаз:

- вызов;
- осмысление или фаза реализации смысла;
- рефлексия.

На каждом этапе реализуются свои педагогические приёмы. (Составление кластера, Приём «П» - «М» - «И»: таблица «Плюс - минус - интересно», Пометки на полях, Написание синквейна, Учебный мозговой штурм, Верные – неверные утверждения, Написание эссе и другие).

Любые образовательные технологии – это ещё не гарантия успеха.

Главным является органическое соединение эффективных образовательных технологий и личности педагога.

Литература

1. Закон Республики Узбекистан, от 16.12.2019 г. № ЗРУ-595. О дошкольном образовании и воспитании. <https://lex.uz/ru/docs/4646931>
2. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434
3. Djumayev M.I. Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173
4. Djumayev M.I. The transformation of the English language's variants in contemporary Great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>
5. Djumaev M. Matematika o'qitishda kombinatorika masalalarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari Fizika, matematika, informatikajurnali. 2023 yil 2/1 son. 19-27
6. Djumaev M. I. Matematika o'qitishda milliy o'quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o'ziga xos xususiyatlari. Muqallim ham uzluksiz bilimlendiriyo' Ilimiy-metodikalyk jurnal. ISSN 2181-7138 2023 1-san 314-324 Nukis
7. Djumaev M. I. (2023) Some Considerations of Teaching Mathematics In Uzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705
8. Djumaev M.I. *Набиева Л. (ТДПУ/) Boshlang'ich ta'lim ixtisosligi bo'yicha shakllanadigan kompetensiyalar mazmuni haqida. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. 19-20-may 2023-yil . I QISM 64-71 bet.*

ОСОБЕННОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВУЗАХ

Шимчук Алёна Олеговна -
магистрант Навоийского государственного
педагогического института

Одной из задач обучения студентов-филологов является развитие способностей и навыков самостоятельного получения профессиональных знаний и их творческого применения в своей деятельности.

В свете современных требований к иноязычному образованию самостоятельная работа нацелена на расширение учебной самостоятельности студентов, которая рассматривается, как

«процесс, в котором обучающиеся самостоятельно принимают решения в области выбора способов учебной деятельности, форм работы, установления сроков ее выполнения, способов контроля и оценивания своей работы, переноса ее результатов в новые учебные контексты» [1:8]. Под самостоятельной работой студента понимается способность студента осуществлять свою учебную деятельность, активно и сознательно управлять данным процессом путём проведения размышления, корректировки и накопления характерного опыта, ответственно принимать профессиональные решения в отношении учебного процесса в различных учебных процессах при определенной степени обособленности от преподавателя и принятия на себя его функций.

Одним из факторов повышения выполнения самостоятельной работы студентов с целью улучшения качества языкового образования является использование информационных технологий в процессе изучения иностранного языка, который обеспечит непрерывный доступ к сайтам, учебникам, электронным словарям и учебно-методическим комплексам, с использованием разнообразных онлайн-программ. С помощью этих информационных ресурсов студенты могут в режиме реального времени представить на проверку проделанные лексико-грамматические упражнения, получить методическую консультацию преподавателя по вопросам качественного усвоения учебного материала, провести интерактивный обмен мнениями со своими однокурсниками по поводу группового исполнения творческих заданий в проектах, выполнить тесты, письменно перевести фрагмент специального текста или написать научную статью. Данные задания позволяют студентам проявить свои творческие способности и индивидуальность мышления, сформировать постоянную потребность в совершенствовании языковых знаний. С другой стороны, осуществляется индивидуальный подход к каждому студенту, учитываются уровень их подготовки, личные интересы и склонности, которые способствуют выполнению заданий.

В этих условиях меняется и даже усложняется роль преподавателя иностранного языка, который должен хорошо разбираться в современных телекоммуникационных технологиях, следить за появлением новых ресурсов, чтобы участвовать в роли координатора, осуществляющего взаимодействие с аудиторией и самостоятельной работы студентов, консультантом, оказывающим дифференцированную и индивидуальную помощь в языковом образовании, наставником и источником свежих идей при реализации студенческих проектов творческого характера. Задача преподавателя – сформировать у студентов осознанное отношение к самостоятельному выполнению учебных заданий, таких как:

- подготовка и презентация докладов на профессиональные темы;
- участие в дискуссиях и деловых играх по анализу проблемных ситуаций;
- разработка проектов и их защита во время аудиторных занятий, на заседаниях научных кружков, круглых столов, тематических семинаров.

Преподаватель выступает также в роли психолога, который должен учитывать индивидуальные особенности студентов, их интересы и потенциальные средства. Необходимым требованием успешной организации и реализации СРС по иностранному языку является контроль выполненных студентами самостоятельных заданий, оценка хода и содержания самостоятельной работы, ее результатов, а также формирование у студентов навыков самоконтроля и самооценки.

С этой целью применяются разработанные и адаптированные к потребностям студентов учебно-методические материалы, состоящие из методических рекомендаций по планированию и организации самостоятельной работы, примерных образцов выполненных тестов, шаблонов деловой корреспонденции, словарей-справочников, набора специальных оригинальных текстов и заданий к ним, ссылок на полезные сайты и нужную литературу. С помощью ключей к пробным тестам в разработанных учебно-методических пособиях и в электронных учебниках, на образовательных сайтах, студенты могут провести самоконтроль своих учебных достижений, подготовиться к промежуточным и итоговым формам контроля. Как показывает практика, студенты недостаточно владеют умениями реферирования и аннотирования специальных текстов, не знают, по каким критериям следует объективно оценить качество как своего труда, так и труда своих товарищей. Для этого с целью само- и взаимопроверки выполненных студентами письменных работ, таких как эссе, доклад-презентация, реферат и тому подобных заданий, полезно будет привести перечень вопросов, так называемый checklist. Например, в процессе написания реферата с последующей его презентацией студенты, отвечая утвердительно на предложенные вопросы, смогут провести анализ целевой аудитории (Have I clearly identified whom my readers are? Do I know their prior knowledge about the topic? Will they understand my vocabulary?); убедиться в адекватности содержания работы поставленным целям исследования (Have I used a variety of information sources? Are my sources relevant, credible, current and referenced appropriately? Do I have a clear objective that has been met? Do

my conclusions and recommendations flow logically from my findings and discussions?; проверить правильность употребления языковых форм выбора (Have I used strong, clear and concrete words? Have I used a variety of sentence types? Do I have just one main idea per paragraph? Do I have clear topic sentences for every paragraph? Are paragraphs logically related? Are my conclusions objective?); подготовить выполненную работу к презентации (Have I been consistent in my use of headings, fonts, bullet points, acronyms, etc.? Does my presentation overall assist the reader in making the report easy to follow? Have I designed my document for readability?)

Работая самостоятельно или в составе мини-группы над подготовкой реферата, студенты смогут научиться извлекать необходимую информацию профессионального характера, критически ее проанализировать, обработать и передать основное содержание, подготовить тезисы выступления и принять участие в презентации результатов своей учебно-познавательной и научно-исследовательской деятельности, что является частью самостоятельной работой студентов педагогических вузов.

Таким образом, правильно организованная и умело контролируемая самостоятельная работа будет стимулировать студентов к изучению и использованию иностранного языка, способствовать развитию их индивидуальных познавательных способностей при решении поставленных проблем, формировать навыки творческого мышления и расширять профессиональные возможности, обеспечить реальный межкультурный контекст общения. Перспективным направлением дальнейшего исследования обозначенной проблемы считаем разработку учебно-методического обеспечения образовательного процесса в контексте расширения учебной автономии студентов и активизации их самообразовательной деятельности по изучению иностранного языка.

Список литературы:

1. Терновых Т.Ю. Методика формирования стратегий автономной учебной деятельности у студентов-первокурсников в работе с иноязычным текстом: автор

“AL-JABR-VAL-MUQOBALA” DAN ALGEBRAGA

Rahmonova Sayyora Yusupovna –

UrDU “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasini
matematika fani o‘qituvchisi,

Abdullayeva Umida Farhodovna – Urganch

shahar 3-son maktab matematika va informatika o‘qituvchisi

Matematika o‘qituvchisi dars davomida Markaziy Osiyo matematika tarixiga doir ma‘lumotlardan foydalanishi juda katta ahamiyatga ega. Bu ma‘lumotlar o‘quvchilarni milliy iftixor, vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi, dunyoqarashini kengaytiradi, bilim darajasini yuksaltiradi. O‘qituvchi ona Vatanimiz tarixini juda qadimiyligini, bundan ko‘p asrlar oldin yurtimizda fan va madaniyat taraqqiy etgani, ayniqsa, o‘rta asrlarda fanning qator sohalarida katta yutuqlar qo‘lga kiritilganligini o‘quvchilarga tushuntirish lozim. Biz yana shuning uchun ham faxrlanamizki, deb tushuntirishi kerak o‘qituvchi, o‘sha davr olimlari juda qiyin sharoitlarda, feodal ziddiyatlarga to‘la adolatsizlik hukm surgan zamonda yashaganliklariga qaramasdan barcha qiyinchiliklarga bardosh berdilar. O‘z yo‘llarida uchragan barcha to‘siqlarni mardonavor yengdilar va jahon fanida olamshumul ahamiyatga ega bo‘lgan kashfiyot va ixtirolar qildilar.

Ular fan xazinasini bebaho javohirlardan iborat asarlari bilan boyitdilar. Kelgusi avlodlar uchun bebaho meroslar qoldirdilar. Masalan: “Chiziqli tenglamalar” mavzusini o‘tganda Al-Xorazmiyning “Al-jabr-val-muqobala” asaridan foydalanish mumkin. Bu kitob, asosan, birinchi va ikkinchi darajali tenglamalarni “Al-jabr-val-muqobala” usuli bilan yechishga bag‘ishlangan. Bu usul shundan iborat. “Al-jabr” so‘zi “to‘ldirish” ma‘nosini anglatib, $9x-7=0$ ko‘rinishidagi tenglamani yechish uchun chap tomondagi ayiruvchi (7) ni tashlab, o‘ng tomonida shu ayiruvchini “to‘ldirish” dan iborat. Boshqacha aytganda, agar tenglamani bir tomonida yoki ikkala tomonida ayiruvchi bo‘lsa, bitta kamayuvchining o‘zini qoldirish uchun ayiruvchini tashlab, bunga teng miqdorni ikkinchi tomonga qo‘shish “al-jabr” deyiladi. “Al-jabr” so‘zidan hozirgi “Algebra” so‘zi kelib chiqqan.

“Al-muqobala” tushunchasi $5x+4=9x$ kabi tenglamani yechish misolida ikkala tomondan $5x$ ni ayirish ma‘nosini bildiradi. Tenglamani ikkala tomonida bir xil jinslar, ya‘ni, qolgan hadlar ro‘para qo‘yiladi. Demak, “Al-jabr-val-muqobala” ikki algebraik amal majmuyidir. Asarda bu ikki usuldan foydalanib, birinchi va ikkinchi darajali tenglamalarni yechish ko‘rsatilgan.

Algebra - bu hayotimizning turli jabhalarida va ko‘plab ta‘lim sohalarida hal qiluvchi rol o‘ynaydigan matematikaning asosiy bo‘limi. Uning ahamiyati sinf doirasidan tashqarida bo‘lib, amaliy

dasturlarga ham, nazariy ishlanmalarga ham ta'sir qiladi. Algebraning ahamiyatini ta'kidlaydigan bir nechta sabablar:

1. Muammo yechish malakalari: Algebra mohiyatan masalalarni yechish uchun vositadir. U shaxslarni murakkab muammolarni kichikroq, boshqariladigan qismlarga bo'lish orqali tahlil qilish va hal qilish qobiliyati bilan ta'minlaydi. Bu ko'nikma kundalik qarorlar qabul qilishdan tortib, muhandislik, fizika va informatika kabi sohalarida professional muammolarni hal qilishgacha bo'lgan ko'plab sohalarida qimmatlidir.

2. Tanqidiy fikrlash: Algebrani o'rganish tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu mantiqiy fikrlashni va muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvlarni ishlab chiqishni rag'batlantiradi. Ushbu aqliy chaqqonlik turli vaziyatlarga o'tishi mumkin, bu odamlarga ongli qarorlar qabul qilish va to'g'ri xulosalar chiqarish imkonini beradi.

3. Kengaytirilgan matematika uchun asos: Algebra ilg'or matematik tushunchalar va fanlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Hisoblash, chiziqli algebra va mavhum algebra kabi sohalar elementar algebrada o'rnatilgan printsiplarga asoslanadi. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika (STEM) bo'yicha martaba olish uchun algebraik tushunchalarni kuchli tushunish juda muhimdir.

4. Miqdoriy savodxonlik: Ma'lumotlarga asoslangan dunyoda miqdoriy savodxonlik muhim ahamiyatga ega. Algebra raqamli ma'lumotlarni sharhlash va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi, bu esa uni moliya, iqtisod va statistika kabi sohalarida dolzarb qiladi. Algebrani yaxshi biladigan shaxslar shaxsiy va professional hayotlarining miqdoriy jihatlarini boshqarish uchun yaxshiroq jihozlangan.

5. Texnologiya va innovatsiyalar: Algebra texnologik taraqqiyot va innovatsiyalarda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu kompyuter fanlari, ma'lumotlarni tahlil qilish va dasturlash uchun asosiy hisoblanadi. Algoritmarni loyihalashdan tortib, murakkab modellarni yaratishgacha, algebraik tushunchalar turli sohalarida taraqqiyotga turtki beradigan texnologiya rivojlanishining ajralmas qismidir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, algebraning ahamiyati uning tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish va ilg'or matematik tushunchalar uchun mustahkam poydevor yaratish qobiliyatidadir. Uning ilovalari turli fanlar bo'ylab tarqalib, tez rivojlanayotgan va texnologik jihatdan boshqariladigan dunyoda shaxsiy va professional muvaffaqiyatga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi. 2014 – yil 15 – may.

2. Файзуллаев А. Ф. Возникновение и развитие понятия «алгоритм» // Классическая наука Средней Азии и современная мировая цивилизация / Под ред. П. К. Хабибуллаева и А. Ф. Файзуллаева. – Ташкент: Фан, 2000. – С. 56–60.
еф. дис. ... канд. пед. наук. – Москва, 2007. – 20 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA OG'ZAKI NUTQNI O'STIRISH SHAKLLARI

N.A.Usmonova - Buxoro viloyati Vobkent tumani

1-son kasb-hunar maktabining
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Bolalar nutqini o'stirish jarayoni ularning tafakkurini o'stirish bilan bog'liq. Ona tili darsi o'quvchilar tafakkurini o'stirish ustida ishlash maqsadiga yo'naltirilganligiga qarab baholanadi. Bunda muayyan Grammatik va imloviy materialni o'rganish jarayonida shu materialni yaxshiroq o'zlashtirishni taminlaydigan, aqliy faoliyatni talab qiladigan mashqlarni o'tkazish tushuniladi. Masalan, "O'zakdosh so'zlar" tushunchasini shakllantirish uchun so'zlarning leksik ma'nosivam orfemik tarkibini taqqoslashni (ularning ma'nolarida umumiylikni va ularda bir xil o'zakning mavjudligini) bilish lozim.

O'quvchilar tafakkurini o'stirish uchun o'qituvchi darsga tayyorlanganda, vazifa turlarini tanlaydi, darsning materialini va uni o'zlashtirishda o'quvchilar bajaradigan aqliy faoliyat mashqlarini ham belgilab oladi. O'quvchilarga beriladigan nazariy bilim tildan ongli foydalanish imkonini beradi. Nazariyaga ahamiyat berish, elementar tarzda bo'lsa ham, o'quvchilarning til hodisalari o'rtasidagi bog'lanishni bilib olishiga e'tibor berish demakdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bunday bog'lanishni bilsalar, nima uchun shunday? so'rog'iga www.ziyouz.com kutubxonasi javob topa oladilar. Masalan, "Nima uchun daftar so'zi kelishik va egalikqo'shimchalari bilan turlanadi, o'qidik so'zi esa shaxs-son qo'shimchalari bilan tuslanadi?". Ona tili darslarining foydali bo'lishiga darsda og'zaki va yozma ishlarni maqsadga muvofiq

o'tkazish, o'quvchilarning o'quv ishlarini tekshirib, nazorat qilib borish, o'z vaqtida xatolarning oldini olish va to'g'rilash, texnika vositalaridan foydalanish kabi omillar katta ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlarning xalq ta'limi boshqarmalari olib borgan tekshirish natijalari, shuningdek shaxsiy kuzatish va tajribalarimiz bizni o'quvchilar nutqining rivojlanganlik darajasi hali talabga javob bermaydi degan xulosaga olib keladi. Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlar va ularning ma'nolari quyidagicha tanishtiriladi: O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish. O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchi uning ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblanadi. O'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarning hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib olmaydilar. Ularning ma'nosini o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki va yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodallasagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti –nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini me'yorlashda, ularning mutanosibligini ta'minlashda, milliy tilning tabiati va o'ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya'ni qiroat bilan o'qishning amaliy ahamiyatini o'stirish, adabiy til me'yori va mezonlariga rioya qilish, o'qish, o'qish metodlarini takomillashtirish yo'llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur. Adabiy til tushunchasi keng qamrovli, ko'p qirrali hodisadir. Adabiy til taraqqiyoti barqarorligini ta'minlashda bolalarning yoshlikdan nutq madaniyatlarini tarkib toptirish va tarbiyalash lozim. Til qonunlarning ta'limga tatbiqi munosabati bilan bolalarni o'qishga o'rgatishdagi usullarni to'g'ri qo'llashi (ko'rgazmalilik, tarqatib berilgan topshiriqli qog'ozlar bilan ishlash yo'llarini bilish) usullari takomillashtiriladi.

Xulosa qilib aytganda, kelajagimiz bo'lgan yoshlarning erkin fikrlovchi, barkamol shaxs bo'lib shakllanishi uchun ularni har tomonlama rivojlantirish zarur. Ularning psixologik, jismoniy va ijtimoiy jihatlarini o'rganib, o'zlarini erkin tutishi va fikrini mustaqil ifodalashida to'siq bo'ladigan salbiy psixologik holatlarni aniqlash va bartaraf etish lozim. Negaki bu holatlar faqatgina yoshlarning bilim olishida to'siq bo'lib qolmasdan, balki ularning o'z-o'zini past baholashiga ham olib keladi va bu narsa o'z navbatida shaxsning boshqa psixik jarayonlarining normal rivojlanishida salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish uning milliy zaminini mustahkamlash zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmasi darajasiga chiqarishga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. O'zining qadr-qimmatini anglaydigan borasi baquvvat, imoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Ana shunday keyin ongli turmush kechirish jamiyat hayotining bosh mezoniga aylanadi. Shunda inson o'z aqli, o'z tafakkuri, o'z mehnati, o'z mas'uliyati bilan ongli tarzda ozod va hurfirkar inson bo'lib yashaydi. Barcha ma'naviy axloqiy fazilatlarining poydevori, tushunchalari, ko'nikmalari bolalikdan tarkib toptirilmasagina, bu poydevor barqaror bo'ladi. Ma'naviy axloqiy fazilatlar tarkibida nutq, muloqot, munosabat madaniyati alohida o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maktab va hayot. Ilmiy-metodik jurnal. Sonlari
2. Ochilov M. Yangi pedagogic texnologiyalar. 2000 yil
3. Boshlang'ich ta'lim. 2007. 9-soni
4. Boshlang'ich sinflar uchun metodik qo'llanmalar.
5. Jumayeva. M.A. Innovatsion ta'lim sharoitida ona tili darslarining samaradorligini oshirish (Boshlang'ich sinf misolida) ped.fan.dok.(PhD) diss.-Jizzax. 2022.yil.

BOSHLANG‘ICH SINFDa INNOVATSIYA VA TEXNOLOGIYALAR HAMDA O‘QUVCHILARNI O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Rahmonova Q.N. - Navoiy shahar
2-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi
Boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi

Respublikamizning jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi, xalqimizning rivojlangan mamlakatlar bilan teng huquqli munosabatlar o‘rnatishi jahon standartlariga mos ilmiy egallagan, aqlan va jismonan yetuk shaxslarni tarbiyalash zaruratini vujudga keltirmoqda. Bugungi kun taraqqiyoti fan va texnika yutuqlari yosh avlodni jahon talablari darajasidagi intellekt egasi bo‘lishi va yuqori saviyada mustaqil fikrlovchi hamda ijodkor yoshlarni kamol toptirishni taqazo etmoqda. Bu borada hozirgi kunda dunyodagi ta‘lim rivojlangan davlatlar bilan ko‘plab hamkorlik ishlari olib borilmoqda. Prezidentimiz ta‘kidlashicha, ta‘lim sohasida qilish kerak bo‘lgan ishlar ko‘p: “Darsliklar masalasida ham ancha muammo borligi uning ichiga kirgach bilindi. Ularning saviyasi haqida katta muhokamalar bo‘ldi. Finlandiya standarti bilan 1-4-sinflar uchun qiladigan bo‘ldik. Finlandiya xalq ta‘limi Yevropa miqyosida, umuman, dunyoda raqobatbardosh hisoblanadi”, deydi Shavkat Miromonovich Mirziyoyev. Bundan tashqari davlatimiz rahbari yaqindagina O‘zbekistonga tashrif buyurgan Singapur Prezidenti Halima Yoqub bilan ham ko‘plab sohalarda va aynan ta‘lim sohasida hamkorlik qilishga kelishib oldilar. Singapur dunyoda eng taraqqiy etgan davlatlar qatorida e‘tirof etilmoqda. Ushbu davlatda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar o‘zining quvonarli natijalarini bera boshlagan. Ayniqsa ta‘lim sohasida amalga oshirilgan ishlar va erishilayotgan yutuqlar dunyo miqyosida e‘tirof etilmoqda. Singapurda innovatsiya va texnologiyalar sohasidagi muayyan yutuqlar havas qilsa arzigulikdir. Ma‘lumki, jamiyatda ta‘limning izchilligini ta‘minlash, sohaga innoatsion texnologiyalar hamda milliy va xalqaro pedagogik tajribalarni qo‘llash orqali yoshlarimizda teran fasafiy tafakkur, ilmiy mushohadalarga chorlovchi g‘oyalar asosida mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllanishiga xizmat qiladigan shart-sharoitlarni yaratib berilganligi bilan bog‘liqdir. Buning uchun, ta‘lim tizimida o‘zaro aloqadorlik, integratsiyani ta‘minlash va tizimining barcha sohalarida nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadigan jarayonlarga yanada kengroq e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi.

Darhaqiqat, mamlakatimizda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar va islohotlar, tabiiyki, ta‘limda kompetentli yondashuvni talab etmoqda. Ta‘limda kompetensiyaviy yondashuv deyilganda, o‘quvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli xildagi malakalarini samarali ravishda qo‘llashga o‘rgatish tushuniladi. Shuningdek, bunday yondashuvga asoslangan ta‘lim o‘quvchilarda mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umum-madaniy ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘qituvchilar o‘z faoliyatida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini topishi, eng muhimi, o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishlari va darslar davomida o‘quvchilar ongiga singdirib borishlari lozim. Inson o‘z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh kadr bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim.

Kompetensiyaga ko‘plab ta‘riflar berilgan bo‘lib, ularni qiyosiy tahlil qilish natijasida mutaxassislar quyidagicha xulosalarga kelishdi:

1. Kompetensiya – ta‘lim maqsadi, uning mazmuni, natijasi va vositasi.
2. Kompetensiya – individning turli xil vazifalarni bajara olish qobiliyati bo‘lib, aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisi.
3. Kompetentlik – aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaganlik xususiyati.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘limning uzluksizligi, uzviyligi, o‘quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya – vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, harbirumumta'limfaniningmazmunidankelibchiqqanholdao'quvchilardafangaoidumumiykompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Kompetensiyalar o'quvchilarni turli ko'nikmalarni egallash, kelajakda ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy hayotlarida samarali harakat qilishga xizmat qiladi, shuningdek, bunday kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiyatexnologiyalaridano'zfaoliyatidaoqilonafoydalanaolish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, umuman olganda hamma fanlarda barcha kompetensiyalarni o'quvchilarda shakllantirish, ularni kelajakda o'z faoliyatlari jarayonida, oilada, jamiyatda va barcha jabhalarda o'z o'rnini topishga xizmat qiladi deb o'ylayman.

Foydalanilganadabiyotlar:

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Ta'lim sohasini isloh qilish, kasb-hunar ta'limi tizimini yanada rivojlantirish va oily ta'limning bakalavr yo'nalishiga qabul bo'yicha test sinovlarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan" yig'ilishdagi nutqidan.
2. Boltayeva B.JDPI. F.f.d (PhD).. "Boshlang'ich sinflarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish" maqolasidan
3. Anapiyayev F. "Kompetensiyaviy yondashuv: muammo va yechimlar" qo'llanma
4. MuslimovN. "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" o'quv qo'llanma
5. <https://uz.wikipediahttps://edu.uz>

O'ZBEK TILI TA'LIMINING LINGVISTIK TA'MINOTI

Namoz Rasulov
O'zMU o'qituvchisi

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganishning boshlanishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Bu bevosita Chor Rossiyasining o'lkamizga mustamlaka yurishi bilan bog'liq. O'sha davrlardan boshlangan ilmiy izlanishlarning hamon davom etayotgani, ichki kuzatishlarning xalqaro miqyosga ko'tarilib borgani tilimizning muhim geosiyosiy, madaniy va kommunikativ ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib beradi. XX asrning oxirgi choragida tilimizga davlat tili maqomining berilishi, uning ortidan mamlakatimizning mustaqillikka to'la erishuvi o'zbek tilining mamlakat ichkarisidagi, mintaqadagi va jahondagi nufuzini mustahkamladi.

Istiqlolgacha jahon miqyosida o'zbek tiliga oid tadqiqotlar, uning xorijiy til sifatida o'rganilishi turkologik tadqiqotlarning bir tarmog'i sifatida qaralgan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng alohida o'rganilishni boshladi. Xorijdagi turli oliy o'quv yurtlarida bevosita o'zbek tili yo'nalishlari ochildi.

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish va o'rgatish ancha avval boshlangan, tilimizni o'qitishga oid bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, ular tizimli ravishda yo'lga qo'yilmagan, amaliyotga to'la tatbiq etilmagan.

Til ta'limidagi asosiy ish lingvistik ta'minotning mukammalligi bilan baholanadi. Xo'sh, o'zbek tili ta'limida lingvistik ta'minot qoniqlanishi? Bu savolga javob topish muhim. Lingvistik ta'minot tilning fonetik, leksik, grammatik qonuniyatlarini qamrab olar ekan, unga uslub va punktuatsiyani ham kiritishni joiz topamiz. Chunki bu beshlik yaxlit til tizimi hisoblanadi. Lekin lingvistik ta'minotni grammatik ko'nikma bilan bir umumiylikda tushunish holatlari ham mavjud. Chunki lingvistik bilimlarning katta qismi tilning grammatik sathini o'rgatishga qaratilgan.

Lingvistik qonuniyatlar tillarning yashovchanligini belgilovchi omildir. Tilimiz qonuniyatlari bir necha asrlar muqaddam boshlangan va u yoki bu formatda bugungi kungacha yetib kelgan. Ammo tilimizni chuqur ilmiy tadqiq qilish va uning qonuniyatlarini yaratishning muhim bosqichini o'tgan asrning tilshunosligi bilan bog'lash o'rinlidir. XX asrga kelib o'zbek tilining tovushlar tizimi, leksik qatlami, morfologik xususiyatlari, sintaktik qurilishi va uslubi jiddiy o'rganildi. O'rganish natijalarini yaxlit tizim holida ham, tarqoq holda ham uchratish mumkin. Ba'zi ishlarda faqat tovushlar tizimiga jiddiy e'tibor qaratilgan bo'lsa, boshqasida leksikaga, yana birida morfologiyaga va sintaksisga doir bilimlar sochilib yotibdi. [Nurmonov A., 165]

O'zbek tilini effektiv o'rgatish va o'qitishga nazariy tartibsizlik xalaqit berolmaydi. Asosiy muammo lingvistik bilimlarning minimumdan maksimumgacha bo'lgan oraliqda belgilanmaganligidir. Til bilishning quyi darajasidan yuqori bosqichigacha bo'lgan jarayonda qaysi lingvistik bilimdan foydalanish kerakligini tadqiq qilish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish asosiy masalalardandir.

Turli yillarda yaratilgan O'zbek tili o'quv qo'llanmalarida (darslik, mustaqil o'rganuvchilar uchun qo'llanmalar, mashqlar to'plami) tilni o'rganishga bevosita ona tili ta'limi metodi asosida yondashib kelindi. Unda til sathlariga asoslangan lingvistik bilimlar tizimli ravishda o'rgatilgan. O'quvchi 750 dan ziyod grammatik tushuncha va ta'riflarga duch kelgan. [G'ulomov A. va boshq., 4]

Avval fonetik bilimlar, keyin tildagi leksik birliklar, undan keyin morfemik qonuniyat, so'z turkumlarining grammatik xususiyatlari, so'z birikmasining hosil bo'lishidan tortib, gap qurilishigacha bo'lgan murakkab jarayon, so'ngra tinish belgilarining qo'llanilishi va nutq uslubi bilan yakun topgan. Masalan, tilning tovushlar tizimi bilan tanishtirilgandan so'ng, bevosita fonetik o'zgarishlarning o'qitilishi; kelishik shakllarining bir yerda jamlangan holda berilishi, gapning mazmun va tuzilishiga ko'ra turlarining nisbatan kechroq uqtirilishi shular jumlasidandir. Vaholanki kelishik shakllari, ayniqsa, jo'nalish, chiqish, o'rin-paytning tilimizda murakkab mazmunga ega ekanligini hisobga olsak, bu grammatik kategoriyalarning har biri til darajalarining ma'lum bosqichida soddadan murakkabga qarab qayta aloqa kuchi orqali o'rgatilishi zarur.

Bu yondashuv hanuz davom etmoqda. Biroq jahon ta'lim tizimida ham ona tilini o'qitishda til sathlariga asoslangan bilimlarni taqdim qilish nojoiz ekanligi oydinlashib qoldi. Hatto ona tili ta'limida ham faol lingvistik ko'nikmalardan boshlanib, nafaol lingvistik bilimlarga qarab spiralsimon o'sish kerakligi uqtirilar ekan, tilni ikkinchi til sifatida o'rgatishda ham nutqiy ko'nikmaning asosi bo'lgan faol lingvistik ko'nikmaga tayanish muhimdir. Yuqoridagi salbiy holatga sabab ona tili grammatikasi va unga asoslangan ikkinchi til grammatikasining mavjud emasligidir.

O'zbek tilshunosligining an'anaviy tadqiqotlariga sig'may qolgan holatlar o'tgan asrning 70-yillarida tilshunosligimizda yangi yo'nalishni vujudga keltira boshladi. Bu – strukturalizmdir. [Nurmonov A., 133]

O'zbek struktur tilshunosligining oxirgi yillarda erishgan yutuqlari tilning ichki qonuniyatlarini rivojlantirishga turtki beradi. Ammo struktur tadqiqotlardan ko'ra an'anaviychilar tomonidan yaratilgan til birliklarining nutqiy mazmuniga doir tadqiqotlar tilimizni chet tili sifatida o'qitilishiga zamin bo'la oladi. Biz ikkinchi tilni o'rgatishning lingvistik ta'minotini faollashtirishda, ommalashtirishda til qonuniyatlarini Fitrat, Sh.Zunnun, F.Kamol, A.G'ulomov, G'.Abdurahmonov, Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Hojiyevlarning grammatikaga oid tadqiqotlaridan izlashimiz kerak. Xorij tili sifatida metodikasi rivojlangan ingliz, fransuz, nemis, yapon va turk tillarining lingvodidaktik mahsulotlaridan foydalanishimiz kerak.

Ayrim struktur tilshunoslik vakillarining ta'kidlashicha, Grammatik kategoriyalarning grammatik illuziya natijasida turli ko'rinishlarining farqlanishi tanqid qilinadi. Ammo bu xil illuziyalarning mavjud ekanligi nutq o'stirish amaliyoti uchun muhim hisoblanadi. [Sayfullayeva R va boshq., 205]

To'plam sifatida ba'zi mazmunlarni ko'rib chiqish mumkin: [Reshetov V. va boshq., 203, 351]

- qarashlilik mazmunini ifodalovchi qarashlilik shakli -niki, qaratqich kelishigi va egalik kompozitsiyasi;

- chegara mazmunini ifodalovchi –gacha va chegara mazmunini ifodalovchi qadar ko'makchisi;

- gumon-taxmin mazmunini anglatuvchi vositalar (o'z ichida paytga, joyga, miqdorga, narsaga, shaxsga);

- sabab mazmunini anglatuvchi kelishik, fe'lning vazifa shakllari va ko'makchilar;

- maqsad mazmunini ifodalovchi kelishik, ko'makchi va ravishdosh;
- vosita ma'nosini anglatuvchi kelishik va ko'makchi;
- payt anglamidagi kelishik, ko'makchi va fe'ning vazifa shakli kabilar. [Abdurahmonov G'. Va boshq., 60, 190, 541]

Bugungi o'zbek tili ta'limining lingvistik ta'minoti ana shunday grammatik kategoriyalarning grammatik illuziyalarini to'plab chiqishi, darajalarga ajratishi, tasniflashi e'tiborga molikdir. Tildagi grammatik shakllarning nutqiy mazmunlarining xilma-xil ekanligi o'qitish jarayonida qo'l kelishi mumkin.

Mulohazalarimizni Abdurauf Fitratning "Sarf" kitobining muqqadimasidagi: "Bunlar bir kishining qo'lidan kelmaydir. Bu yo'lda tirishmak yangi chiqq'an yigit yozg'uchilarimizning hamalariga tushadir", fikrlari bilan yakun yasaymiz.

Foydalanilgana dabiyotlar:

1. Abdurauf Fitrat, 2009 Tanlangan asarlar. Toshkent: "Ma'naviyat".
2. Абдурахмонов Ғ. ва бошқ., 1975, Ўзбек тили грамматикаси, Тошкент: Фан.
3. Asilova G.A. 2023, O'zbek tilini o'qitish metodikasi [o'quv qo'llanma], Toshkent: Lesson Press.
4. Фахри Камол, 1957 Ҳозирги замон ўзбек тили, Тошкент: Ўзбекистон СССР ФА.
5. Нурмонов А., 2002, Ўзбек тилшунослиги тарихи, Тошкент: Ўзбекистон.
6. Nurmonov A., 2009, Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari, Toshkent: Ta'lim.
7. Решетов В. ва бошқ., 1966, Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тошкент: Фан.
8. Sayfullayeva, R.R. va boshq. 2010 Hozirgi o'zbek adabiy tili [darslik] Toshkent: Fan va texnologiya, 267-bet.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY TASVIRIY VOSITALARNI O'RGATISH ZARURATI

Bobonazarova Sevara Baxtiyor qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti 2-bosqich magistranti

Ona tili ta'limida o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalari shakllanishida matn asosiy obyekt hisoblanadi. Matn bilan ishlash ko'nikmasi boshlang'ich ta'limdan boshlab o'rgatilishi kerak. Darsliklarda berilgan matnlar g'oyaviy va mazmun jihatdan o'quvchi yoshiga mos bo'lishi, mashq va topshiriqlar orqali nutqiy ko'nikmalar va ma'lum bir til birligini mustahkamlashga xizmat qilishi lozim. Matn turlaridan biri badiiy matnga to'xtaladigan bo'lsak, bu matn turida so'zlashuv, publitsistik, ilmiy matn xususiyatlari aks etadi va ta'sirchanligi hamda bo'yoqdroligi bilan boshqa matn turlaridan ajralib turadi. J.Lapasov ta'kidlaganidek, "Tasviriylik va hissiylik badiiy matnning asosiy xususiyatlaridandir. Chunki yozuvchi tabiiy va ijtimoiy borliqqa nisbatan erkin munosabatda bo'lib, shu borliqning mohiyatini ochib ko'rsatish maqsadida turli-tuman lug'aviy birliklar badiiy obrazlar, adabiy tilning tasviriy vositalari va poetik qirralaridan to'liq foydalanadi". Boshlang'ich sinf o'quvchilari badiiy matnlar orqali so'z san'atining jozibasini, qahramonlar obrazini tahlil qilib boradi. Shuningdek, olim badiiy matnni hosil qiluvchi vositalarni ikki guruhga ajratadi: 1) leksik vositalar, 2) ekspressiv-stilistik vositalar. Ushbu vositalarni o'rganish hamda ularni nutqda qo'llay olish kichik yoshdagi maktab o'quvchilari uchun ham xosdir. Davlat ta'lim standartlarida o'quvchilarning o'qib tushunish hamda yozish ko'nikmalari quyidagicha izohlangan. 3-sinf o'qib tushunish ko'nikmasi: "Sinf darajasiga mos matnlardagi ko'chma ma'noni tushunadi, badiiy hamda informativ matnning mazmuni yoki g'oyasi haqida savol berilganda javobini matn orqali asoslab bera oladi". Demak, badiiy matnda qo'llangan ko'chma ma'noli so'zlar, badiiy tasviriy vositalar 3-4 sinf o'quvchilari uchun tanish. Quyida 4-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida badiiy tasviriy vositalar yuzasidan topshiriqlarning qay darajada aks etganini ko'ramiz:

4-sinf "O'qish kitobi" (2019-yil nashri) darsligida **o'xshatish** bilan bog'liq savol va topshiriqlar kengroq qo'llangan. (1. She'rda qor yog'ishi, tomlarning qor bilan qoplanishi nimalarga o'xshatiladi? 2. Ola buzoqning nimalarga o'xshatilishini ayting. 3. Momaqaldiraq nimaga o'xshatilgan? 4. Shoir she'rda tinchlik ramzi bo'lgan oq kaptarni nimaga o'xshatadi? 5. Ona bilan Vatan tushunchalari nima uchun qiyoslanadi? 6. Bilimlarning ulug'ligi-yu bilimsizning ko'zi ko'r kishiga o'xshatilishini izohlang.)

Jonlantirish (1. She'rdagi qish tasvirini ifodalovchi misralarning mazmunini o'z so'zlaringiz bilan gapirib bering. 2. Chumchuq chumoli bilan nima to'g'risida suhbatlashdi? 3. Jo'jadagi qaysi xislatlar insonlarda ham bo'ladi? 4. Bo'riga xos xislatlarni aniqlang. 5. Gap uqmas baqaning qaysarligini qanday baholash mumkin? 6. She'rga nima uchun "So'zlovchi yomg'ir" deb nom qo'yilgan? 7. Bahor shodligining sababini izohlang). O'qituvchi yuqoridagi savollarni berish mobaynida insonga xos xislatlar hayvonlarga

(chumchuq, bo'ri, chumoli) jonlantirish vositasi orqali ko'chirilganligini aytishi kerak. O'quvchilar ushbu BTVlar haqida ko'nikma hosil qiladi.

Ikki o'rinda narsa-buyum yoki shaxs nima uchun ushbu **tasviriy ifoda** bilan atalganining sababini aytish so'ralgan: "U dehqonni nima uchun "yer naqqoshi" deb ataydi?, "Kuzni nima uchun "oltin fasl" deb ataymiz?"

4-sinf "O'qish savodxonligi" (2023-yil nashri) darsligida 3 o'rinda o'xshatish vositasi yuzasidan topshiriq berilgan. (Nega biz paxtani "Oq oltin" deb ataymiz? Buning sababi nima? 38-b. 2. Shoir ona tilini nimaga qiyoslagan? 43-b. 3. Shoir she'rda bayrog'imizni nimaga qiyoslagan? 50-b.

Ko'rinadiki, tasviriy vositalar sifatida 4-sinf "O'qish" kitobida *o'xshatish, jonlantirish* hamda *tasviriy ifoda* bilan bog'liq savol va topshiriqlar, 4-sinf "O'qish savodxonligi" darsligida faqat *o'xshatish* tushunchasini o'rgatishga qaratilgan topshiriqlar berilgan. *Jonlantirish, ko'chim, tasviriy ifodalarga* oid biror tushuncha aks etmagan. K. Mavlonova dissertatsiyasida tasviriylik o'quvchilarning badiiy matnni tushunishlarida muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tadi: "O'quvchilarning obrazli fikrlashi badiiy asarlar mutolaasi jarayonida boyib, shu asosda nutq o'stirish orqali sayqallanib boradi. Ular badiiy asardan olingan kichik parchani o'qib, so'z va grammatik vositalardan obraz yaratish usullariga, g'oyaga tomon boradilar, so'zlar va so'z shakllari, ifoda vositalari orqali muallif fikrini to'g'ri anglashga erishadilar, badiiy so'z go'zalligini qadam-baqadam kashf etib boradilar".

"Ona tili" va o'qish savodxonligi" darslarida o'quvchilarning badiiy matn ustida ishlash ko'nikmalarini oshirish maqsadida quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

Quyidagi she'riy parchani o'qing. Nimalar jonlantirilganini topib yozing.

Yaproqlarda shamol o'ynar, Suv mavjida o'ynar shamol.

Sarin shamol nima so'ylar, Yuragida qanday xayol?

Derazamni chertadi u, Tiqirlatar eshigimni,

Orom bilmas, bilmas uyqu, Uyg'otadi kelib meni.

Sochlarimga qo'nar shamol, Shamol qo'nar ko'zlarimga.

Qo'shiq, ertak aytib...

Quyidagi gaplarda ajratib ko'rsatilgan so'zlarning o'z ma'no yoki ko'chma ma'noda qo'llanganini toping.

1. Kecha tuni bilan yoqqan yomg'ir **tog' etaklarida** son-sanoqsiz jilg'alarni paydo qildi.

2. **Nafisaning ko'zlari** ohuning ko'zlariday, katta-katta, serkiprik edi.

3. Shoxdan shoxga sakrayotgan maymunlar juda **xursand, quvonchi ichiga sig'may ashula aytishdi**.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yuqoridagi topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilarning so'z boyligi hamda tasavvurlari oshishiga, ularning nutqiy ko'nikmalari yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, badiiy matnning til xususiyatlarini o'rganish bilan bir qatorda, so'z jozibasini, g'oyasini yanada chuqur anglaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "GULXAN" jurnali, 2023-yil, 9-son
2. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. – Toshkent: "O'QITUVCHI", 1995.
3. Ona tili fani milliy o'quv dasturi. Respublika ta'lim markazi 2022/2023.
4. Mavlonova K. Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o'qitish metodikasini takomillashtirish: Ped. Fan. nom. ...diss. – Toshkent, 2019.
5. O'qish kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. / S. Matchonov, A. Shojalilov, X. G'ulomova – Toshkent, 2017.
6. O'qish savodxonligi. Umumiy o'rta maktablarining 4-sinfi uchun darslik I qism. M. E. Toirova / – Toshkent, 2023.

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA QO'LLANGAN MA'NAVIY SAN'ATLARNING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Guhayo Eshniyozova Hamroqul qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti

Til vositalarining lingvopoetik imkoniyatlarini aniqlash badiiy matnlarga tayanishni, qator shoir va yozuvchilar asarlarini tahlil doirasiga tortishni taqozo etar ekan, o'zbek she'riyatida o'ziga xos ovozga ega shoira Halima Xudoyberdiyeva she'riyati va uning o'ziga xos xususiyatlarini shu yo'nalishda tadqiq etmoqlik ham o'zbek tili va uning nutqiy ifodalanishi imkoniyatlarini ko'rsatib berishga xizmat qila oladi. Aytish zarurki, shoira Halima Xudoyberdiyeva she'riyati va uning o'ziga xos xususiyatlari hozirgacha til

nuqtayi nazaridan maxsus tadqiqot manbasi bo'lgan emas. Uning she'rlari qisman tahlil etilgan ammo morfologik, leksik, sintakik jihatdan aytarli tadqiqotlar amalga oshirilmagan bugungi kungacha.[1.290]

Halima Xudoyberdiyeva she'riyati ko'plab o'rganilgan va undagi badiiy san'atlarning tahlili ham adabiyotshunoslarimiz tomonidan o'rganilmoqda. Tilshunoslik jihatidan ham Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida qo'llanilgan she'riy san'atlar tahlillari uchraydi. Shoira she'rlarida sinekdoxa, metafora, epitet, uyadosh so'zlar, zid ma'noli so'zlar(antonim), iboralar (frazeologizm) hamda ma'nodosh so'zlar (sinonim) orqali go'zal va ta'sirchan misralar yaratgan. Ko'plab manbaalarda shoira ijodida qo'llanilgan she'riy san'atlarni uchratamiz va ularni leksik, morfologik jihatdan tahlil qilinganini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Mingboyeva Zulayhoning "Halima Xudoyberdiyeva poetikasida she'riy san'atlarning qo'llanishi"[2.35] maqolasida ma'naviy san'atlarning morfologik xususiyatlarini qiyoslash metodini ko'rib o'tamiz. Amonov Ulug'murodning 2-qism "Adabiyot nazariyasi"[3.190] da badiiy san'atlarning ikki turi borligi qayd etilgan."Badiiy san'atlar dastlab 2 guruhga bo'linadi:

1)Ma'naviy san'atlar

2)Lafziy san'atlar

Ma'naviy san'atlar-she'r misralaridagi so'z mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

She'riyat ko'ksimga xanjaringni sanch,

Bu qurbonsiz umr meniki emas.("Holat" 1986-yil)[4.15]

Quyidagi misrada shoira tashxis san'atidan o'rinni foydalangan. Tashxis nima? Tashxis-arabcha shaxslantirish, jonlantirish degan ma'noni ifodalaydi. "Jonlantirish"deb ham yuritiladi. Tashxis hamda intoq san'atlarini bir-biridan farqlashimiz lozim. "Tashxis"-arabcha shaxs so'zidan olingan. Insonga xos bo'lgan kulish, yig'lash, uyalish, yurish, orzu qilish kabi xususiyatlarni tabiatdagi jonli va jonsiz narsalarga ko'chirishdir.Bu yerda she'riyat so'zi jonlatirilyapti, ya'ni she'riyat mavhum tushuncha bo'lib, unga insonlarning ish-harakati bo'lmish sanchish fe'lidan foydalanib jonli mavjudotlarga xos bo'lgan unsur alomatlari berilgan. Tashxisning misradagi xususiyati shundan iboratki, mavhum otlarga insonlarga xos hamda deyarli barcha tirik mavjudotlarga xos bo'lgan ish-harakatlarni ko'chirish orqali ularga jon ato etishdir. Bu esa o'quvchining hissiy-emotsionalligini oshiradi va voqe-hodisalarni ko'z oldiga gavdalantirishda muhim rol o'ynaydi. Halima Xudoyberdiyeva ham bu misrada lirik qahramonning ichki holatini mavhum otlarni jonlantirish orqali nayomon etgan.

Sen haqda

Yulduzlar kuylasa jimirlab,

Yaproqlar kuylasa tinmayin.

Zavq bilan tinglardim, shuurla...("Kemalar tikkaga yo'l olsin...")[5.32]

Ushbu baytda ham yuqoridagi misradagi kabi jonlantirish ko'zga tashlanadi. Bu yerda intoq san'atidan qo'llangan. Quyida aytib o'tganimizdek, tashxis hamda intoq san'atlarini farqlash lozim, ular ikkalasi ham jonlantirsa ham bir tushuncha emas. Intoq-so'zlatish, "gapirtirish" degan ma'nolarni ifodalaydi. Insonga xos xususiyat gapirish bevosita jonli va jonsiz narsalarga ko'chiriladi.[6.26]

Munozara janriga oid barcha asarlar intoq san'ati asosida yozilgan bo'ladi. Sodda qilib tushuntiradigan bo'lsak, tashxisda insonlarning hissiy holatlari ko'chirilsa, intoqda insonlarning nutqiy holatlari namoyon etiladi.Quyida"yulduz" hamda"yaproq" so'zlariga insonlarga xos bo'lgan" kuylamoq" fe'lidan foydalangan holda jonlantirilgan. Hamda intoq san'atini hosil qilgan. Odatda yulduz va yaproq kuylamaydi, aynan ularni jonlantirish orqali lirik qahramonning bedor, intizor holatda ekanligini tasvirlagan shoira. Intoq san'atining baytdagi o'ziga xos tomoni shundaki, emotsional-ekspressivlikni oshirishni ta'minlagan.

Siz xuddiki **Farhodsiz, Shirin** qaydadir begim,

Orzularim dilda-yu, nolam naydadir begim.(Begim,sizni xudoyim)[7.36]

Halima Xudoyberdiyeva ijodida ma'naviy san'atning deyarli barcha turlari uchraydi. Bunga misol qilib talmeh san'atini aytishimiz mumkin. "Talmeh-arabcha nazar solmoq" degani. She'r misralarida mashhur tarixiy shaxslarni, joy nomlarini, afsonaviy qahramonlarni mohirlik bilan keltirib, ular bilan bog'liq asar va voqealarga ishora qilishdir.[8.46] Bayt misralarida hatto mashhur qissa, rivoyat, afsonalarga ishora qilishga ham talmeh san'ati deb yuritiladi.

Shuni unutmaslik kerakki, adib Layli va Majnun haqida doston yoza turib, nomini tilga olsa, talmeh san'ati bo'lmaydi. Aksincha, boshqa birov haqida gapira turib, biror narsa munosabati bilan Layli va Majnunni tilga olsa talmeh bo'ladi.Bu misrada ham Farhod va Shirin ismlari orqali talmeh san'ati vujudga kelgan. Talmeh san'atidan foydalanish orqali shoira lirik qahramonga Farhodning xususiyatlarini ko'chirgan. Baytlarda talmeh san'atining qo'llanishi orqali ulkan asar yoki qissa va shunga o'xshash tarixiy voqealar birgina baytga singdiriladi va bu o'quvchining ko'z o'ngida voqelanadi.

Onam, olcha gulini o'paman bir -bir,

4. Международный научный журнал № 3 (100), часть 1 «Научный импульс» Октябрь, 2022 Halima xudoyberdiyeva poetikasida she'riy san'atlarning qo'llanishi mingboyeva zulhayo 481-483-bet
5. Xudoyberdiyeva H "Saylanma" "Sharq" T - 2000 –B 220
6. -Xudoyberdiyeva H. Osoyishta sham. – Toshkent:, O'zbekiston nashriyoti. 2017.-B 115
7. Xudoyberdiyeva H. Buyuk qushlar. – Toshkent:, O'zbekiston nashriyoti. 2012. B –110
8. Yunusova D, Yusupova "Shoira halima xudoyberdiyeva she'riyati tilini o'rganish zarurati doi: 10.53885/edinres.2021.-B 290
9. Rahmatullayev Sh "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati", O'qituvchi nashriyoti, Toshkent-1978

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ЖӘНЕ СӨЗ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ

Егенова Динара Дүйсенбековна
*Нураата ауданына қарасты 32-мектеп
 оқытушысы*

Ана тілі сабағының сапасы мен тиімділігін арттыруда сөйлеу құзыреттілігінің алатын орны ерекше. Тақырып бойынша жаттығулардың тапсырмасын өз бетінше орындау, жаттығудың бір бөлігі ретінде сөйлемдер мен мәтіндердің мазмұнынан дұрыс қорытынды шығару, тыңдау және түсіну арқылы мәтіннен түсінген бастапқы ойдың мазмұнын қайталау, сөйлеу және жазу. әдеби тіл нормаларына сүйене отырып, өз сөзін ауызша және жазбаша түрде еркін жеткізу қажет.

Өйткені, «Жастарымыздың дербес ойлы, интеллектуалдық және рухани әлеуеті жоғары, қай салада болса да жаһандық деңгейде өз құрбыларымен терезесі тең тұлға болып, бақытты болуы үшін мемлекетіміз бен қоғамымыз барлық күш және мүмкіндіктерімізді жұмылдырамыз» деп танылуы әлем жастарымен бәсекеге түсе алатын, түрлі ақпаратты тыңдап, түсінетін, өз пікірін мағыналы жеткізе алатын, анық, нақты жеткізе алатын оқу үрдісінің субъектілерін ана тілін оқытудың әдістемесі ретінде тану және біздің алдымызда жазу барысында мұқият оқып, орфоэпиялық ережелерді сақтай алатын, әртүрлі мәліметтер мен мәліметтерді оқығаннан кейін қажетті қорытынды жасайтын, өзіндік ұстанымы бар оқушыларды тәрбиелеудің өзекті де маңызды міндеті тұр.

Сондай-ақ, Б.Тухлиев, М.Шамсиева, Т.Зиёдованың «Өзбек тілін оқыту әдістемесі» атты оқу құралында: «Ана тілін оқытуда сөз өнерін меңгерту және оны тиімді пайдалану – білім, білік, дағдыны тәрбиелейді. Осы процесте сөйлеу мәдениеті қалыптасады. Жастарға күнделікті қарапайым сәлемдесуден бастап сөйлеу мәдениеті кімге?, неге?, қашан?, қайда?, қалай? сөйлеуге дейін қарым-қатынастың қыр-сырын үйретеді; Сондай-ақ шығыстық әдеп пен әдемі мәнерлеп айту өнерінің заңдылықтарын түсінуде де маңызы зор» -дейді.

Ана тілі сабағында әр түрлі сөйлеу жағдайларында дұрыс, орынды сөздерді қолдана отырып, оқушылардың сөйлеу мәдениетін, сөйлеу дағдыларын, өз бетінше, шығармашылық, логикалық ойлауын дамыту және қарым-қатынасқа қатысу ең маңызды міндет екені анық.

Профессор Ш.Юсупова ана тілі сабағында оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеуін дамыту мақсатында «Түсіндіру әдісін» қолдану әртүрлі мақсатқа жетуді көздейтінін айтты.

- 1.Түсіндіру ана тілі туралы теориялық ақпаратты түсінуге көмектеседі.
2. Түсіндіру теориялық ақпаратты практикада қолдануды білдіреді.
3. Ауызша сөйлеуді дамытуға көмектеседі.
- 4.Орфоэпиялық және орфографиялық нормалар арасындағы қатынасты үйлестіреді.
5. Сабақ барысында оқушыларға теориялық ақпарат беріліп отырады

Әдіскер ғалым дұрыс атап өткендей, оқушылардың ана тілі сабағында теориялық ақпаратты түсіндіру нәтижесінде әдеби тілдің нормаларын сақтай отырып, дұрыс сөйлеуге, сөйлеу техникасына сәйкес айтуға, сауатты жазуға үйренеді. сабақ барысында алған білімдерін іс жүзінде қолдану деңгейі тексеріледі.

Ғ.Хамраевтың Жалпы орта білім беру жүйесінде фонетика бойынша оқу әдістемелік материалдарымен қамтамасыз етуді жақсарту», тақырыбындағы ғылыми жұмысында «Сабақты ұйымдастыру, атап айтқанда, ана тілі сабағында фонетика, орфоэпия және орфография тақырыптарын оқытуда оқушылардың өз еркіне қойса, оқушылардың әдеби сөйлеуі мен орфографиялық дағдысы бірдей болмайтыны сөзсіз. Ал айтылу мен жазылу ережелері біркелкілікті

талап етеди. Осы тұрғыда оқушылардың сөйлеу құзыреттілігін дамытуды автоматтандыру мәселесі өте өзекті болып отыр» .

Ана тілі сабағында сөйлеу құзыреттілігін дамыту негізінен ана тілі мұғалімінің сабақты жоғары деңгейде ұйымдастыруына байланысты. Сөйлеу құзыреттіліктері: тыңдап түсіну, есту, оқу, жазу барлығы ана тілі сабағында қалыптасады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тухлиев Б., Шамсиева М., Зиядова Т. Өзбек тілін оқыту әдістемесі. - Т.: Жаңа дәуір буыны, 2006 ж.
2. Юсупова Ш.Ж. Ана тілінде білім берудің тиімділігін арттыру және озық педагогикалық технологияларды енгізу. Пед. Ғылым. Ном-ди дисс. – Ташкент: ТПДИ, 1998 ж.
3. Юсупова Ш.Ж. Қазіргі өзбек әдеби тілі сабақтарында оқушылардың ойлауын дамытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: Пед. ғылым докторы ... дисс.- Ташкент: ТДПИ, 2005.
4. Хамраев Г.Х. Жалпы орта білім беру жүйесінде фонетика бойынша оқу материалдарымен әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру: Пед. ғылым. док. (PhD) диссертация... – Самарқанд: 2019 ж.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA HUSNIXAT BILAN YOZISH KO‘NIKMALARINI HOSIL QILISHDA HARF KO‘RINISHLARINING SHAKLLANISHI BILAN BOG‘LIQ MASHQ VA TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

Norova Iroda Mirzog‘olib qizi -NavDPI, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Yozuv bir-biridan aniq ajratishni talab qiladi shunga o‘xshash fonemalar, harflar grafikasini kuchli yodlash va ularni ko‘paytirish kerakli natijadir. Shuningdek, o‘quvchilar ta‘lim ehtiyojlari bevosita buzilishlariga ega, kichik mushaklar harakatini muvofiqlashtirishning buzilishi, mayda rivojlanmaganligi barmoqlarning motorli ko‘nikmalari, qo‘lning beqarorligi, bu yozish jarayoni murakkablashtiradi. Ko‘pgina o‘quvchilar keskinlik bilan yozadilar va nafaqat qo‘llarining barmoqlari, balki elkasi, boshi va tili ham harakatga keladi, bu tez charchashga olib keladi.

Quyidagi ko‘rinishlar ushbu o‘quvchilarning yozish va o‘qish ko‘nikmalariga xosdir:

- harflarni o‘zlashtirmaslik;
- harfma-harf o‘qish;
- so‘zning harf va bo‘g‘inli tuzilishining buzilishi
- o‘qishni tushunishning buzilishi;
- o‘qish jarayonida agrammatizm.

O‘quvchilar odatda turli xil shakllarning kombinatsiyasiga egadisleksiya. Yozuvning rivojlanmaganligi belgilari katta o‘quvchilarning yozma ishlarida yo‘l qo‘yilgan xatolar soni va ularning mexanizmlarining murakkabligi bilan izohlanadi. Ushbu toifadagi o‘quvchilarda disgrafiya quyidagilar bilan birga keladi.

Orfogrammalarni aniqlash va tanib olish qobiliyati imlo qobiliyatlari tizimida asosiy hisoblanadi. Shuning uchun o‘quvchilarning savodxonligi pastligining eng muhim sabablaridan biri ularning ortogrammalarni ko‘ra olmasligidir.

Birinchi sinfdan boshlab ona tili darslarida men «orfogramma» tushunchasi kiritilishi lozim. O‘quvchi uchun tushuntirish quyidagicha bo‘lishi kerak: agar harflar tanlovi bo‘lsa, u holda bu imlo bo‘ladi. Bolalar "orfogramma" tushunchasini o‘zlashtirgandan so‘ng, imlo hushyorligini rivojlantirish ustida ishlay boshlash lozim. Imlo hushyorligi – bu matndagi ortogrammalarni tezda aniqlash va ularning turlarini aniqlash qobiliyati (yoki qobiliyati). Imlo hushyorligi yozuvchi tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlash qobiliyatini ham anglatadi.

Imlo hushyorligining yo‘qligi yoki uning zaif shakllanishi yo‘l qo‘yilgan xatolarning asosiy sabablaridan biridir. Bu sabab hatto qoidalarni yaxshi bilishni va ularni qo‘llash qobiliyatini ham inkor etadi: o‘quvchi yozish jarayonida imloni ko‘rmaydi. Imlo hushyorligi asta-sekin, turli sinflar jarayonida rivojlanadi.

Imlo muammosini hal qilishning umumiy usuli quyidagi shaklda taqdim etilishi mumkin:

- so‘z talaffuzi va imloni aniqlash,
- so‘zda ortogrammaning o‘rnini aniqlash,
- tekshirish usulini aniqlash,
- tekshirish,
- so‘z yozish,

- nazorat.

Ushbu muammoni hal qilish uchun siz quyidagi ko'nikmalarni shakllantirishingiz kerak:

- ortogrammani topish qobiliyati,
- ortogrammaga mos keladigan imlo qoidasini tanlash qobiliyati,
- ushbu qoidani qo'llash qobiliyati.

Savol tug'iladi: "qanday qilib bolani ortogrammani" ko'rishga" o'rgatish kerak?" O'quvchilarning imlo hushyorligini shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bu rivojlangan fonemik eshitish bo'lib, uning asosida yana bir shart bajariladi: bolalarni imlo qoidalarini bilmasdan, orfogrammalarning katta qismini aniqlay oladigan belgilarni bilish bilan qurollantirish.

1-sinf dan boshlab o'quvchilar tanishadigan bir nechta aniqlovchi belgilar mavjud. 2 va 3-sinflarda boshqalar bilan tanishish mumkin.

Aniqlovchi belgilardan biri bu harf va harf, imlo va talaffuzning mos kelmasligi. Bunday tasodiflarni aniqlash va yodlashga harf –harf tahlili va sintezi yordam beradi. Bu xususiyat bola so'zni o'qiy oladigan holatlarda muvaffaqiyatli qo'llaniladi. Ish o'quvchilarning nutq eshitishini shakllantirishga qaratilgan.

1. Mirzaqulov T. Grammatika o'qitishning lingvistik asoslari. –T.: o'qituvchi, 1994. -56 b.

2. Mirtojdiyev M. O'zbek tili grafikasi, -T.: Fan, 2013. -424 b.

PRIMARY CLASS STUDENTS DEVELOPING SPEECH THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF INDEPENDENT WORK

Konsbekova Makpal Irzabek kizi

Student of Navoi State Pedagogical

Institute Scientific supervisor

Omonboeva Nursuale Erkin kizi

Pupils are not only under the guidance of the teacher, but also independent is also taught to work. 8-10 minutes of the lesson for independent work Didactic materials help a lot in making separation interesting. Literacy the use of didactic materials during training is the main part of speech development serves as a foundation. Underline syllables and words in initial training cards with different pictures are used, children are still learning to read and write taking into account that they do not know, divide such picture cards into groups, put in envelopes and write the name and picture on each envelope is attached. These envelopes are distributed to students. Children what is inside the envelope looking at the picture on the envelope, and after developing reading skills, on the envelope they separate the text by reading it and perform the task independently.

The teacher is familiar with the objects depicted in these pictures or observes that they are not familiar, asks them short and understandable questions about these pictures and answers his questions. For example, pictures of pets from inside envelopes the task is given to get and read the word under it. This is the children's teacher they complete the task: they take the pictures and read the words. If the initial letter of the word or if a syllable is omitted, replace the dots with the corresponding letter or hyphen

they find and fill in the alphabet. The more didactic handouts are used in independent work, the better the mastery.

A lot of examples (appliqués) for everything, training and didactic appropriate use of them in the work process encourages the student to be creative. For example, The following task can be given when working according to the pattern of fruits:

- Guys, here we saw pictures of apples, apricots, peaches, again what kind of fruits All of you take the remaining fruit pictures from your envelopes and come to the desk. Students do this work with pleasure. Teacher from student work examines how well the task is performed. Vegetables like this, it can also be used on household appliances and flowers. Students are independent He is very interested in doing things quickly and well, demonstrating his knowledge in front of his peers strive to do. Didactic materials are the same as children who come to school with different preparation at the same time, it helps a lot to work using different methods. Didactic materials for children who have time to complete the task quickly complex ones, and simpler tasks for the children from home submits. The teacher shows red, yellow, and blue things to the studentsthings: fruits, vegetables asks for toys to be of that color.

From that Then the children red a number of things such as cherry, pomegranate, strawberry, tomato, flag they remember and say that it is colored. Such independent thinking increases the activity of children, strengthens his memory, enriches his vocabulary.

Various games: different shapes from sticks; corner, rectangle, ladder and the making of some letter forms is carried out alternately with other works. This 7-8 minutes are allocated between lessons for work. Using didactic materials in students' free creative work possible With the permission of the teacher, the students, using colored shapes, different they draw pictures of boxes and carpets. From these activities, children corner, side, they form a concrete idea about right, left, bottom, top, harmony with their comrades they learn to work together. A way to frequently organize various didactic games in the development of children's speech it is possible to quickly assimilate the knowledge given with it. If the game is for children taught dynamically, they don't realize they've learned the game, the game in the process, they do not really struggle to thoroughly master the educational materials. "Games plays a very important role in the proper growth of children. The child plays with all his being enters. During the game, his speech develops quickly."

Games, especially didactic games, to children's natural need-mobility fits perfectly. That is why children love the game so much. In the development of speech of preschool and school-aged children the game is important. In almost all didactic games, for example, "Divide into syllables", "Which Action elements in games such as ``Letter" contribute to children's physical and mental growth has a great impact. Sensitivity and the ability to hear, see, move in children in development, especially didactic games are of great importance. For example, "Silence", "What's knocking?", "Knock-knock", "Who hears what?" and so on in games, children's memory and hearing abilities, as well as attention, grow. Didactic games, organized scientifically and methodically, are excellent for children that he plays with joy is always evident in the experience. Every game During this period, children's attention and intelligence develop. While reading, children watch each other's movements, not to miss anything, the game they try to remember the rules and assigned tasks. Besides during the game, students work on the basis of previously learned material, as a result this material will remain firmly in the children's memory. Didactic games make children want to know everything, allows them to actively engage in mental work, observability, things and the ability to compare, analyze, generalize, identify events, and speak grows. Didactic games teach children to act consciously. "Didactic games demonstrate the unity of the first and second signal systems, instructiveness, strengthens the unity of words and actions. Student teacher in didactic games not a single word should be left unheard, otherwise, the reader rules the game can't learn well, can't complete the game task on time, from others from this point of view, the child's memory and attention Didactic games are great for strengthening, normal development of vocabulary and speech is important. Children eagerly await the start of the game, tomorrow in their minds a joyful scene of the school day is embodied.

"Individual characteristics of children's psyche during play, they are conditional the speed of emergence of reflexes and their strength are more obvious appears. This is the individual attitude of the teacher to the work of the students allows to be". One of the simplest didactic games is the game "Continue". In this the teacher shows the beginning of a word, i.e. the first or first and second syllable says, and the students continue it. The words used in this game are two-three should not exceed a syllable. It is appropriate to start such words with children's names such as Gul-nor, Khol-mat, Jo'-ra, Nodi-ra, A-za-mat. Then the names of things and actions such as sha-mol, stork, tul-ki, bo-la, uch-di, oy-na-di are said. Game

at the end, the teacher says 3-4 similar words. For example: Nodira-Nazira, NormatKholmat, Non-don, water-milk, tea-soy. Then have the children think of similar words says to find.Among didactic games, games such as riddles and quick telling are also educational besides being important, it provides spiritual nourishment to children. The daily life of teacher children in the last periods of literacy training, envelopes with pictures of games are distributed to the students and the envelope tells a small story about the contents of the pictures inside. For example, "Summer one day the children went to the lake to bathe. Lola and Salim on the boat they swam After telling the story "Other children had fun bathing", tell the children that assigns the task of finding a picture related to the story. Students find it and put it on the desk put on it.

Teacher: "Now, children, look at the picture, and I will tell you about the people in the picture What I didn't tell you, how about finding it?" he said. Pupils are watching the picture, children are far away filling their baskets with fruit and talking as much as they knew about their return home they give The same applies to other pictures in the envelope. Picture the child's age, interest, and the content of the picture are taken into account when choosing, Play activities develop children's speech, as well as their mental abilities, spiritual and moral qualities, being able to deal with the collective it builds habits and increases strength. Besides these, during the game children also develop basic labor skills. During the alphabet period, children are introduced to a lot of games, with the help of which they can read and learn to write. And after the alphabet period, they are Mother Tongue and Reading Literacy expand their knowledge through the book. Didactic games are also part of this process it becomes complicated according to its nature.

It is worth mentioning that it is recommended for use in mother tongue and reading classes There is no strict limit to the use of didactic games it can be adapted and used for higher classes as well.

I. Peaceful games.

I will check it myself.

When conducting such games, the teacher selects small dictations.

It can be used at the beginning of the lesson in each class of elementary grades. The teacher writes a small dictation to the students. Write down all the lectures after that, the teacher shows the dictation on the board. The students are the teacher they check the dictation they have written.

If the dictation is written on the blackboard first, and the top is closed, the teacher is a curtain opens. Such dictations can also be used in the alphabet period, and the teacher first dictation consisting only of letters and then (after introducing consonants) syllables can write.

Option 1: Oo, Ii, Uu, Ff, O'o'.

Option 2: -Io, -no, -ta, -mi, -un.

Option 3: Child, lola, mother, excellent, par.

Option 4: It is hot today.

II. Action games.

1. What is he doing? ("pantomime")

One of the students walks up to the children and makes silent movements. Students team should explain his actions together. To read such a game

to develop students' speech, intelligence and avoid boredom in mother tongue classes will be held.

III. Mixed games.

1. What is missing?

Cards with pictures of several or individual objects on the table will be placed. Pupils will remember things by looking carefully at the table. After that, the teacher takes away one of them without informing the students. Students must find what is missing from the table. In the lesson from this game and can be used for extracurricular activities. This is a game especially in the alphabet era very useful in the process of learning letters. Games of this type help to expand children's knowledge and imagination

It is important to increase the vocabulary, as well as the pronunciation of sounds in speech helps to identify. Problem teaching is one of the latest achievements of pedagogy, education the most productive way to develop children's creativity in the process is considered Solving assignments based on problem-based learning program materials organized by It is problematic to organize problematic teaching at school to know the nature and types of assignments and the methodology of their practical application it is extremely necessary to acquire.

REFERENCES

1. Adizova N. "The role of ethnotoponymy in the toponym of bukhara District" International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2020 Issue: 01 Volume: 81 Published: 30.01.2020 <http://T-Science.org414-416>
2. Adizova N. Nominal description of the bukhara district. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN:2277-3878 Volume-, Issue-3S, October 2019.
3. Adizova N. The Main Motives and Objectives of fun genre in folklore. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October 2019. –P.202-207.
4. Adizova N. Rhyme, rhythm in fun genre. International Scientific Journal Theoretical &Applied Sciencep-ISSN:2308-4944(print) e-ISSN: 2409-0085(online) Published:09.10.2019. –P. 65-67.
5. Adizova N, Adizova N The role of the fun genre in children's spiritual development. Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970 Published:09.09.2020. –P.38-40
6. Adizova N, Adizova N The role of oikonyms in microtoponymy of Bukhara district . Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970. 09.09.2020.-P.41-43
7. Adizov Bakhtiyor Rakhmonovich, Adizova Nodira Bakhtiyorovna. Microtoponyms formed on Different bases in Bukhara DistrictMiddle European Scientific Bulletin.2021.3.12
8. Adizova Nodira Bakhtiyorovna.Linguistic-etymological classification of the bukhara district.Scientific Bulletin of Namangan State University. 2020 -3
9. Адизова, Нодира Бахтиёровна, Топотопонимы, образованные от известных топонимических основ. Молодежи XXI век-2020 174-177 с
10. Adizova, Nodira Bakhtiyorovna, The basis of researching the microtoponymy of Bukhara region. Scientific reports of Bukhara State University. 2018 92-95
11. Adizova nigora. funs that introduce children to the animals' world. Инновационные подходы в современной науке. 2019, 82-85 12. Адизова Нигора Бахтиёровна, Раимкулова Мохинур. Use of alisher navoi's spiritual and enlightenment views in textbooks for grades 1-4. Актуальные вопросы современной науки и образования. 2021 , -121

O'QUVCHILARINING NUTQIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA PIRLS XALQARO DASTURINING O'ZIGA XOS XUSIYATLARI (Boshlang'ich sinflar misolida)

Rajabova Afruza Saloxiddinovna

Navoiy shahridagi 1-AFChO'IM o'quvchisi

Ilmiy rahbar: prof. Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna

Mamlakatimizda har bir sohada juda katta o'zgarish va islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ta'lim sohasiga ham Muhtaram Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan juda katta e'tibor qartilmoqda. Mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodning ijodiy g'oyalarini va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlab kelmoqdalar. Ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, uni milliy ta'lim tizimimizga tadbiq etish, Xalqaro mezon va talablar asosida ta'lim sifatini nazorat qilish maqsadida Xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi Xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. **ugungi kuda mamlakatimizda bos**

O'qish savodxonligini tadqiq etishda ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash Xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) PIRLS tadqiqoti mazkur assotsiatsiyaning 1991-yildagi o'qish savodxonligini tadqiq etish dasturiga qo'shimcha holda 2001-yildan joriy etila boshlandi. Har besh yilda o'tkaziladigan ushbu Xalqaro tadqiqot bolaning mustaqil inson sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib, boshlang'ich ta'limda tahsil olayotgan o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini Xalqaro miqyosda baholaydi. Odatda, ushbu rivojlanish davrida o'quvchilar o'qish ko'nikmasini hosil qilgan bo'lib, endi bu ko'nikmadan boshqa fanlarni o'rganishda foydalanayotgan bo'ladi. PIRLS Xalqaro tadqiqoti o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash Xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) o'quvchilarning matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash tadqiqotiga (TIMSS – Trends in International Mathematics and Science Study) qo'shimcha tarzda ishlab chiqilgan. PIRLS Xalqaro tadqiqoti o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash Xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) Boston kollejida olib boriladigan TIMSS va PIRLS Xalqaro tadqiqot markazi tomonidan IEA Xalqaro assotsiatsiyasining Amsterdam va Gamburg shaharlaridagi idoralari bilan yaqindan hamkorlikda boshqariladi.

PIRLS ta'rifiga ko'ra: "O'qish savodxonligi tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan va yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyatidir. O'quvchi turli shakldagi matnlardan mazmun hosil qiladi. Ular o'rganish, maktab va kundalik hayotda o'zlari kabi boshqa o'quvchilar jamoasiga qo'shilish va vaqtini samarali o'tkazish uchun o'qiydilar" [1; 9].

PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholashga qaratilgan dasturdir. Hozirgi kunda o'quvchilarning matnni tushunish va o'qish savodxonligini oshirishga 1-sinfdan o'qib e'tibor qaratilmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan darsliklarda o'quvchilarni PIRLS dasturiga tayyorlab boradigan matnlar mavjud. Jumladan, 3-sinf "O'qish savodxonligi" darsligida PIRLS dasturi talablariga mos "Chorining qobiliyati" hikoyasi keltirilgan [2; 42-45]. O'quvchilar hikoyani o'qib bo'lishgach, hikoya asosida tayyorlangan topshiriqlarni bajaradilar. Bunda albatta o'qituvchining bilim va malakasi, ijodkorligi ham muhim ahamiyatga ega. Chunki, topshiriqlarni tayyorlash jarayoniga o'qituvchi qanchalik kreativlik bilan yondashsa o'quvchilarning tanqidiy fikrlash hamda nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Respublikamizning Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha Xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo'llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy ma'lumotlar berilgan.

Shuningdek, 4-sinf o'quvchilari o'z qamrov doirasiga olgan hamda 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS Xalqaro tadqiqot dasturiga tayyorgarlik ko'rish maqsadida PIRLSda berilgan matnlarning har biriga alohida mashq daftarlari ishlab chiqilgan. Ushbu mashq daftari o'quvchilarning o'qish savodxonligi oshirish, tanqidiy va tahliliy fikr yuritish, o'qigan matnlarini tahlil qilish va ulardan to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha didaktik material sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS Xalqaro tadqiqot dasturiga tayyorlab borish o'qituvchi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. O'qituvchi o'qish darsi jarayonida har bir matn yuzasidan o'quvchilarni o'ylantiradigan, ularni fikrlashga yo'naltiradigan turli xil

topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi darkor. Shu bilan birgalikda bu jarayonga o'quvchilarning o'zini ham jalb qilish kerak. Ya'ni o'qish darsligida berilgan har bir matn yuzasidan o'quvchilarning o'zlariga mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo'yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o'zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bunda o'quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha Xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi. PIRLS 2021 tadqiqoti qamrov doirasi haqida qo'llanma. T. 2021. 99 b.
2. Toirova M.E. "O'qish savodxonligi". 3-sinf o'quvchilari uchun darslik. T. Novda Edutainment. 2023. 80 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA IZOHLI O'QUV LUG'ATLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Omonboyeva Nursaule Erkin qizi -

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish kitobida uchraydigan o'quvcilar uchun tushunarsiz so'zlar mazmuniy xususiyatiga ko'ra turlichadir. Shuning uchun bu so'zlarning ma'nosini tushuntirishda ularning xususiyatiga mos ravishda eng samarali usulni tanlash lozim. Bu o'rinda bir necha darslikdagi so'zlar misolida so'z ma'nosini tushuntirishning samarali usulini tanlash haqidagi fikrlarimizni bayon qilamiz. Boshlang'ich sinf "Ona tili" va "O'qish kitobi" darsliklarida o'quvchilarga ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlar ancha uchraydi. Ularning ma'nosini yuqorida ko'rsatilgan va boshqa usullar bilan tushuntirish mumkin.

Lug'at – har qanday mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, iqtisoiy rivojlanishining ramziy timsoli. Lug'at faqat tilni o'rganish emas, xalq madaniyati, turmush tarzi va boshqa jihati xususida ham ma'lumot berish uchun xizmat qiladi.

– Manbalarda lug'atning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi asosiy vazifasi ajratiladi:

- ona tilini va boshqa tilni o'rgatish;
- ona tilini tasvirlash va me'yorlashtirish;
- tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash;
- til leksikasini ilmiy tekshirish va talqin qilish .

Biz boshlang'ich sinflar uchun, asosan, rasmiy izohli lug'atlar foydali ekanini ta'kidlab, ular quyidagi shaklda bo'lishini taklif qilmoqchimiz:

Dovon I I TOF yoki tepalikning baland, ammo oshib o'tsa bo'ladigan qulay joyi; oshuv. Qashqar dovoni. Arpasiz ot dovon osholmas. Maqol. Donoga ergashgan dovondan oshar. Maqol. m Bu vaqt ular Qoraqag'ra degan dovondan oshib, ko'z ilg'amas, keng, tekis yaylovga chiqdilar. A. Muxtor, Asarlar. Dovonning beliga chiqquncha Muhammad Sharif ham, eshak ham holdan toydi. Q. Mirzo, Olam go'zal .

DURBIN [f. – uzoq; – ko'ruvchi]

I Uzoqni yaqin va katta qilib ko'rsatadigan, uzokdagi narsalarni ko'rish va kuzatish uchun xizmat qiladigan asbob; binokl. Komandir durbinni ko'ziga tutib, har tomonga qaradi. S.Ayniy, Qullar. Nizomiddin g'ilof ichidan durbin olib, daraxtni ko'zdan kechira boshladi. N.Safarov, Olovli izlar .

TEGIRMON 1 G'allani, donni yanchib un qilish uchun moslangan, maxsus qism- lardan iborat, suv, shamol, elektr energiyasi va sh.k. kuchi bilan ishlaydigan qurilma. Suv tegirmon. Shamol tegirmon. Tegirmon toshi. Tegirmonga don olib bormoq. m Soy buyida behisob daraxtlar orasiga ko'milgan tegirmon guvullar edi. A. Qahhor, Asror bobo. Irmoqlar anhorlarga qo'shilib, tegirmon, objuvozlarini harakatga keltiradi. J. Abdullaxonov, Oriyat.

Manbalarda lug'atning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi asosiy vazifasi ajratiladi:

- ona tilini va boshqa tilni o'rgatish;
- ona tilini tasvirlash va me'yorlashtirish;
- tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash;
- til leksikasini ilmiy tekshirish va talqin qilish[4].

TOVUS [a. – tovuş] Qirg'ovullar oilasiga mansub, rangbarabg patli, erkaklarining dumi yelpig'ich shaklli, chiroyli qush. Tovus kabi aylab xiromon, Raqsga tushdi bir go'zal jonon. E. Vohidov(O'TIL)

Tadqiqotimizga aloqador bo'lgani bois rasmi o'quv izohli lug'atlarining ta'lim berish vazifasiga to'xtalamiz. Ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili o'qitish rus sinflariga o'zbek tili o'qitishda farq qiladi. Chunki qardosh tillarga qaraganda roman-german turkumiga kiruvchi boshqa oilaga mansub tilning fonetikasi, leksikasi, grammatikasi begona bo'lib har bir mavzu alohida yondashuvni talab etadi.

Ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarda esa o'zbek tili o'qitish biroz osonroq kechadi. So'zlar, lug'at tarkibi bir-biridan fonetik, ba'zan leksik, morfologik jihatdan farq qiladi.

Bu o'rinda rasmi izohli lug'atlardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi. Muammo shundaki, maktablarda o'zbek tilining izohli lug'atlari yetarli darajada mavjud emas.

Umuman, boshlang'ich ta'limda rasmi izohli lug'atlarning zamonaviy shakllarini yaratish davr talabidir. Rasmi o'quv izohli lug'atlarning qardosh va qrdosh bo'lmagan tillar bilan qiyoslangan shakllari, rasmi, illyustrasiyalı o'quv izohli lug'atlar bugungi o'zbek tili ta'limi uchun juda muhim. Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun bo'lgani sababli multimediyali, o'yin topshiriqli izohli lug'utlar, elektron o'quv lug'atlar, mobil ilova shaklidagi o'quv lug'atlar yaratish hamda ulardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish shu yo'nalishdagi tadqiqotlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Lug'atlar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantiruvchi topshiriqlar:

1-topshiriq. Quyidagi so'zlarning ma'nosini rasmga qarab aniqroq tushunib oling va anglaganlaringizni u bilan bog'liq voqea asosida aytib bering.

BARG [f.-> – **yaproq; varak;**] 1 ayn. yap- rots. Olma bargi. Tok bargi. Tamaki bargi. Barg chiqarmoq. m Mana, bahor kelib, gullar barg yozdi. «Mushtum». Daraxt bargidagi shoda-shoda shudringlar botayotgan quyosh nurida birdan olovlanib ketdi. U. Usmonov, Sirli sohil.

Yolgon barg s. t. O'simlik (ko'kat, g'o'za va b.) yerdan endi unib chshdan paytda paydo bo'lib, keyinroq to'kilib ketadigan barg. Ro'za yolg'on barg chiqarishi bilan darhol yagana qilinish shart. N. Safarov, Hayot maktabi[2].

BANKOMAT [bank + (avto)mat] Muayyan bankka qarashli avtomatik qurilma; bankning o'zida, shuningdek, boshqa joylarda (ko'cha, metro, magazinlarda) o'rnatiladi va bank mijozining uning o'zigagina berilgan ketiy belgilangan kod bo'yicha naqd pul olishiga xizmat qiladi. Shuni qo'shimcha qilish kerakki, plastik kartochkalarni O'zbekistonda muvaffaqiyatli joriy etish yetarli darajada rivojlangan bankomat va terminallar tarmog'ini talab etadi. Gazetadan. Bankimiz yaqin kelajakda xizmat ko'rsatish tarmog'ini ancha kengaytirib, terminallar sonini 850 taga, bankomatlarni esa 100 taga yetkazishni rejalashtirgan. Gazetadan.

BAYROQ1 Yog'och yoki metall dastaga, sim yoki chilvirga mahkamlangan, bir yoki bir necha rangli, davlat, tashkilot, uyushma, harbiy qism va sh. k. larga qarashlilikni ifodalovchi gerb, emblema va boshqa ramziy belgilar, bezaklar tasviri tushirilgan muayyan o'lchamdagi mato; alam, yalov; tug'.

Davlat bayrog'i. Diviziya bayrog'i. Ko'chma bayroq. Bayroq o'rnatmok, - m O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991-yil 1- noyabr va 1992-yil - iyulda bo'lib o'tgan sessiyalarida Respublika Davlat bayrog'i, Respublika Davlat gerbi tasdiqlandi. «O'zbekistan Respublikasi». Birdan uning ko'zi bayroq ko'tarib turgan bir tuda paranjili xotinlarning suratiga tushdi. S. Zunnunova, Olov.

2 ko'chma Makrad yo'l. Tinchlik bayrog'i. Ozodlik bayrog'i, Mustaqillik bayrog'i. Adolat bayrog'i. m Buyuk orzu qovushtirgay xalqlar boshini, Buyuk orzu adolatni aylagay bayroq! «Yoshlik». Yosh oybeklar bayrog'ini Ko'taraylik balandga. Do'stim, jonni baxsh etaylik Faqat ona – Vatanga. A. Oripov.

3 O'zbek kulolchiligida keng ko'llanadigan, bayroqda o'xshash bezak. Sopol idishlarning chetlaridagi urshiyaning ba'zi turi bayroq, deyiladi. «O'zME».

Xulosa shuki, 1-4-sinf o'quvchilarida tinglab tushunish, yozish, so'zlash chuqur ilmiy jihatdan asoslangan bo'lmog'i uchun o'zbek tili darslarida nutqni rivojlantiruvchi ongini va dunyoqarashini o'stiruvchi yangilangan nazariy ma'lumotlar bilan boyitish lozim. Bizga ma'lumki, 1-4-sinf o'quvchilari muayyan informatsiyani og'zaki ravishda o'qib tinglab so'zlab yozish funksiyasi vositasida tinglovchiga yetkazar ekan, ularning grammatik bilimlari muayyan darajada yuqori bo'lishi talab qilinadi, nutq texnikasiga amal qilish so'raladi.

O'quv izohli lug'atlar bo'lsa, ta'lim sifati oshadi, biroq rasmiy bo'lsa, boshlang'ich sinflar uchun yana ham samaraliroq bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Х., Қурбонова М.М., Юнусова З.К., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2006. – 391 б. Б.125
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти. – Тошкент. 2020. 493 б.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти. – Тошкент. 2020. 633 б.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДИКИ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Бобоёрова Мухлиса - студентка 3 курса НавГПИ
Научный руководитель – д.ф.п.п.н.(PhD)
Алимова Шахноза Шукуровна

*Образное изложение делает предмет речи видимым.
Цицерон Марк Туллий*

Внеклассное чтение - это чтение, которое происходит вне учебного времени, в свободное от уроков время. Это может быть как самостоятельное чтение учеником, так и чтение в рамках литературных кружков, клубов или мероприятий, организуемых школой.

Для начальных классов внеклассное чтение имеет особенно важное значение, ибо в этом возрасте формируются навыки чтения и понимания текста, а также интерес к чтению.

Для организации внеклассного чтения необходимо выбирать литературные произведения, которые будут интересны и понятны для учеников, проводить различные мероприятия по чтению (читальные занятия, конкурсы чтецов и т.д.), а также вовлекать родителей в процесс внеклассного чтения.

Практические рекомендации для организации внеклассного чтения включают в себя выбор подходящих произведений, разнообразные мероприятия по чтению и вовлечение родителей.

Целью внеклассного чтения в начальных классах является развитие навыков чтения, понимания текста и расширение словарного запаса учащихся. В этом возрасте дети только начинают учиться читать, поэтому важно предоставить им возможность практиковаться в чтении вне учебного времени. Это поможет им улучшить свои навыки и развить понимание прочитанного.

Еще одной целью внеклассного чтения является формирование интереса к чтению. Чтение вне учебного времени должно быть увлекательным и интересным для детей, чтобы они видели его как нечто приятное и увлекательное. Это поможет им развить любовь к книгам и чтению, что будет полезно для их образования и развития.

Для развития навыков чтения и понимания текста в начальных классах, внеклассное чтение играет важную роль. Это помогает учащимся улучшить свои навыки чтения, развить понимание прочитанного и расширить свой словарный запас. Внеучебное время предоставляет детям возможность практиковаться в чтении и улучшать свои навыки в более расслабленной обстановке.

Формирование интереса к чтению также является важной целью внеклассного чтения. Чтение вне учебного времени должно быть увлекательным и интересным для детей, чтобы они видели его как нечто приятное и увлекательное. Для этого можно использовать разнообразные литературные произведения, которые заинтересуют детей и подарят им удовольствие от чтения.

Расширение кругозора учеников - еще одна важная задача внеклассного чтения. Через чтение различных книг дети могут узнавать о различных культурах, странах, исторических событиях, что поможет им расширить свои знания и понимание мира вокруг себя. Это также способствует развитию эмпатии и пониманию различий между людьми.

Выбор литературных произведений для внеклассного чтения играет важную роль. Важно подбирать книги, которые будут интересны и понятны детям определенного возраста. Это могут быть как художественные произведения, так и научно-популярная литература, а также сказки и стихи. Важно учитывать предпочтения детей и их уровень чтения, чтобы книги были доступны им для самостоятельного чтения.

Для проведения мероприятий по внеклассному чтению можно организовывать различные мероприятия, такие как книжные выставки, литературные вечера, дискуссии о прочитанных книгах, творческие конкурсы и игры на основе произведений. Это поможет детям обсудить и поделиться впечатлениями от прочитанного, а также развить свою творческую мысль.

Пример конкурса:

Конкурс для открытого урока с учащимися и их родителями :

Волшебные краски

Условия: для каждой команды на доске прикреплены разноцветные «пятнышки» из цветной бумаги.

Объясняется задание:

- Художник-иллюстратор забыл свои палитры. Каждая команда по очереди будет брать по одной «краске» со своей «палитры». Ваша задача - вспомнить произведения, в названиях которых упоминается доставшийся цвет.

Процесс игры:

«Палитра» для команды детей:

Красная («Красная шапочка»);

Желтая («Желтый туман»);

Синяя («Синие листья»);

Серая («Серая шейка»).

«Палитра» для команды родителей:

Синяя («Синяя птица»);

Белая («Белый Бим, Черное ухо»);

Черная («Черная курица»);

Голубая («Голубая чашка»).

Вовлечение родителей в процесс внеклассного чтения также имеет большое значение. Родители могут помогать детям выбирать книги, читать им вместе, обсуждать прочитанное и создавать домашнюю атмосферу чтения. Это также может стать отличным способом для семейного времяпровождения и укрепления отношений между родителями и детьми.

Таким образом, организация внеклассного чтения требует внимательного подбора литературных произведений, проведения разнообразных мероприятий и вовлечения родителей. Все это поможет детям развивать свои навыки чтения, формировать интерес к чтению и расширять свой кругозор.

Проведение литературных викторин и игр-квестов на основе произведений делает изучение литературы увлекательным и захватывающим, а также помогает закрепить знания.

Изучение биографии автора и его творческого пути позволяет понять, какие жизненные события и опыт повлияли на его творчество.

Следовательно, разнообразные методы работы над художественным произведением способствуют более глубокому пониманию текста, развитию творческих способностей и формированию литературной культуры учащихся.

Работа с иллюстрациями и мультимедийными материалами является важной частью образовательного процесса, особенно в современном мире, где визуальные образы играют все более значимую роль. Использование иллюстраций и мультимедийных материалов в учебных целях может значительно обогатить обучающий процесс и помочь ученикам лучше понять и запомнить учебный материал.

Одним из способов работы с иллюстрациями является создание коллажей или презентаций, отражающих ключевые моменты произведения. Это помогает визуализировать информацию, делая ее более доступной и понятной для учеников. Такие задания также способствуют развитию творческих способностей учащихся. Кроме того, использование мультимедийных материалов, таких как аудио и видео записи, может сделать учебный процесс более интересным и привлекательным. Например, учитель может предложить ученикам создать аудио-подкаст, рассказывающий о ключевых событиях произведения, или видео-ролик, демонстрирующий основные темы и идеи произведения.

Работа с иллюстрациями и мультимедийными материалами также может быть использована для развития навыков критического мышления учеников. Они могут анализировать и интерпретировать различные визуальные образы, делая выводы о том, как они связаны с текстом произведения.

Отсюда следует, что работа с иллюстрациями и мультимедийными материалами играет важную роль в образовании. Она помогает ученикам лучше понять и запомнить учебный материал, развивает их творческие способности и навыки критического мышления.

Оценка результатов внеклассного чтения является важной частью образовательного процесса, поскольку позволяет учителям оценить уровень понимания и интерпретации текстов учениками. Для этого могут быть использованы различные критерии оценки, которые помогут учителям оценить уровень понимания и анализа текста.

Один из критериев оценки может быть уровень понимания основной идеи произведения. Ученики могут быть оценены по их способности извлечь основные темы и идеи из текста и сформулировать их в собственных словах. Другим критерием может быть уровень интерпретации текста - способность учеников анализировать и обсуждать различные аспекты произведения, такие как символика, персонажи, сюжет и т.д.

Важным аспектом оценки результатов внеклассного чтения является также самооценка учеников и обратная связь. Ученики могут оценивать свой собственный уровень понимания и интерпретации

текста, а затем обсуждать свои результаты с учителем. Это поможет им лучше понять свои сильные и слабые стороны в чтении и развить свои навыки.

Обратная связь со стороны учителя также играет важную роль в оценке результатов внеклассного чтения. Учитель может предоставить конструктивную обратную связь ученикам, помогая им понять, в чем заключаются их ошибки и как они могут их исправить. Это также поможет учителям лучше подготовить учеников к будущим заданиям по чтению.

Следовательно, оценка результатов внеклассного чтения требует использования различных критериев оценки, самооценки учеников и обратной связи со стороны учителя. Все эти аспекты помогут учителям оценить уровень понимания и интерпретации текстов учениками и помочь им развивать свои навыки чтения.

Таким образом, внеклассное чтение играет важную роль в развитии учеников, помогая им улучшить свои навыки понимания и интерпретации текстов. Для успешной оценки результатов внеклассного чтения важно использовать различные критерии оценки, стимулировать самооценку учеников и предоставлять им обратную связь. Организация внеклассного чтения также требует внимательного планирования и поддержки со стороны учителей и родителей.

Именно поэтому, для эффективной реализации внеклассного чтения, необходимо уделить внимание как оценке результатов, так и организации самого процесса чтения.

Список использованной литературы:

1. Алексеева, Е.А. (2017). Внеклассное чтение как средство развития речевой культуры младших школьников. Молодой ученый, 5(142), 377-379.
2. Васильева, Н.И. (2015). Организация внеклассного чтения в начальной школе: методические рекомендации для учителей. Москва: Просвещение.
3. Зайцева, Л.С. (2019). Система критериев оценки внеклассного чтения учащихся начальных классов. Вестник педагогического университета, 3(45), 88-91.
4. Мельникова, И.В. (2020). Взаимосвязь оценки результатов и организации внеклассного чтения в начальной школе. Школьные технологии, 4, 32-35.
5. Смирнова, Е.П. (2018). Влияние семейного чтения на результаты внеклассного чтения учеников начальных классов. Семейное воспитание, 1(20), 44-47.
6. Чернова, О.Н. (2015). Организация обратной связи в процессе внеклассного чтения в начальной школе. Образование и развитие, 4(25), 56-59.

IMPROVING THE USE OF EXPLANATORY DICTIONARIES IN THE ELEMENTARY GRADES OF SCHOOLS WHERE EDUCATION IS CONDUCTED IN THE KAZAKH LANGUAGE AS A METHODOLOGICAL PROBLEM

Omonboyeva Nursaule Erkin kizi

Teacher of the Primary Education Department of the
Navoi State Pedagogical Institute

The reforms being carried out in the education system ultimately mean preparing the student for life. The basis of education, of course, depends on primary education. Education is provided in seven languages in our country, but special attention is paid to teaching the state language in all educational institutions. The number of schools where education is conducted in the Kazakh language is the majority. Increasing the number of studies conducted on the teaching of sister languages, especially the issue of comparative teaching of languages, teaching the interpretation of Turkish words is relevant in today's globalization.

Today, the issue of teaching the Uzbek language in Russian-language schools has been studied more widely. In this regard, Professor H. Muhiddinova's main attention is focused on the issue of continuity in the content of the Uzbek language teaching programs and textbooks in institutions where education is conducted in other languages [2]. H. Mirzohidova compares teaching of phonetics in Uzbek schools with Kyrgyz language and thinks about the ease of explanation by comparison with related languages [3]. However, teaching the field of lexis, in particular, the issue of educational dictionaries, is neglected.

Language is reflected in dictionaries. Uzbek lexicography has been developing significantly in recent years, but there is not enough research in the field of educational dictionaries. This tool, which forms the core of language education, is in great need of special scientific and methodical research. When educational dictionaries become a necessity in the current conditions, when the content of education feels the need, when the topics are systematically connected with dictionaries in the preparation of educational tasks. Language should be taught based on dictionaries. When creating educational dictionaries, it is necessary to take into account the tasks that today's mother tongue education faces. A methodology for using dictionaries in native

language lessons should be developed for school teachers. Current "mother tongue" textbooks mainly focus on the use of explanatory dictionaries, in fact, it is necessary to work with dictionaries that serve to teach spelling, pronunciation, types of words according to the relationship of form and meaning. [1].

It is necessary to go beyond the vocabulary words presented to the student in textbooks. In addition, it is necessary to establish continuous use of phraseological and paramorphological dictionaries. Educational tasks should be improved in such a way that, as a result, the student should learn to write the word correctly, pronounce it, understand its meaning, and use another word instead.

The dictionary is a symbolic symbol of the socio-political, cultural-educational, economic development of any country. The dictionary serves not only to learn the language, but also to provide information about people's culture, lifestyle and other aspects.

In the sources, the following main tasks of the dictionary are distinguished, which are of significant social, political, and cultural importance for the development of society:

- teaching mother tongue and another language;
- describing and standardizing the mother tongue;
- ensuring language and intercultural relations;
- scientific examination and interpretation of language lexicon[4].

Since the emergence of the network of lexicography in the system of linguistics, experts have been asked what kind of dictionary is an educational dictionary, what is the priority in its creation, what are its main tasks, how does it differ from a general dictionary, I have been interested in the question of what is its advantage over other types of dictionaries. In world linguistics, at the beginning of the 20th century, certain answers were given to these questions based on the demand of the time. In many developed countries, educational lexicography has left behind several stages of its development, and today it is dealing with the theory and practice of creating a new genre of anthropocentric educational vocabulary of a modern type [1].

It is known that any dictionary has the purpose of teaching something. But only the dictionary created for the school is included in the category of educational dictionary and it is compiled based on special criteria.

At the same time, there is a controversial opinion in linguistics that educational lexicography is a separate branch of lexicography. Some researchers consider the educational vocabulary not a separate genre of lexicography, but simply a form that has penetrated deeper into the educational process.

E.Yu.Balalaeva also points out that there is no firm consensus among researchers on the issue of dividing the educational vocabulary, including the educational, informational and systematization of B.Bim-Bad's educational vocabulary, as well as fulfilling the task of providing information and standardizing characteristic of all other dictionaries, it brings forth M. Lapteva's opinion that the terminological educational explanatory dictionary fulfills the leading task of providing information, systematization and providing independent knowledge. While denying the opinion of these researchers, the scientist agrees with the opinion of P.N. Denisov, such as M. Kovyazina, T. Petrashov, and V. Tabanakova in this regard, and the four types of vocabulary - educational, systematization, information, states that it is a minimal lexical system that performs normalization tasks.

T.V. Jerebilo[6], who studied the educational vocabulary in the pedagogical aspect, despite its many unique features, simply put the information in textbooks, manuals and various didactic materials into a lexicographical form, summarize and considers it a means of storage. According to him, any dictionary, as a means of teaching and developing the human personality, fulfills the main task related to educational, educational, educational and intellectual development. In addition to this universal function, the educational dictionary also performs special functions such as providing information, information transfer, systematization, standardization, and motivation [6].

In general, T. Jerebilo considers the dictionary as a part of the didactic system and believes that the use of it is somewhat deepened in the educational process. Some researchers come to the opinion of T.V. Jerebilo and point out that this opinion is not always correct, the issue of implementation, the educational terminological dictionary draws attention to the educational task.

V.V. Dubichinsky's educational dictionary is the most important methodological requirement for language learning, in fact, the educational dictionary is a natural lexicographic, but also a didactic publication, mother tongue education, and the use of language teaching methodology. He also says that he feels it. He put an end to his ambivalence about the field of lexicography or mass: It is an anthropocentric dictionary in itself, a tool that supports man in every way. relevant person.

V.V. Morkovkin "Linguocentric dictionary is a dictionary for and about language. Its use is to describe existing language facts and. Using it is a help to a person, first of all, to observe the landscape of the language in the human mind, to teach him to load it effectively from this language" [7].

Educational dictionaries have the following tasks:

1. Education. The educational dictionary serves as an auxiliary educational tool for the learner's independent acquisition of knowledge related to DTS, qualification requirements, subject program and textbook.

2. Providing information. The educational dictionary differs from other dictionaries and serves to provide the student with general information about a specific concept, as well as special concepts and information related to the content of a specific subject.

3. Standardization. Most of the dictionary serves to determine the standard of the literary language. Based on the user's level of continuous education, the educational dictionary covers the standard of the language related to spelling and pronunciation in a graded manner from simple to complex. For example, the dictionary created for the primary class serves to form the child's competence in following the orthoepic, orthographic, lexical, morphological, and syntactic norms of the language during speech.

It should also be noted that the normative dictionary does not perpetuate the norm as it seeks to define the norm of the literary language. The emergence of the dictionary helps to make the standard of the literary language strict and stable, as well as to identify and eliminate the unresolved issues.

Since it is related to our research, we will focus on the educational function of educational dictionaries. Teaching the Uzbek language in Kazakh-language schools differs from teaching the Uzbek language in Russian classes. Because the phonetics, lexis, and grammar of a language belonging to a different family belonging to the Romano-Germanic family are different from those of sister languages, each subject requires a separate approach.

Teaching Uzbek is a little easier in schools where education is conducted in the Kazakh language. Words and vocabulary differ phonetically, sometimes lexically, and morphologically.

In this case, the use of explanatory dictionaries increases the effectiveness of the lesson. The problem is that schools do not have sufficient explanatory dictionaries of the Uzbek language.

In general, creation of modern forms of explanatory dictionaries in primary education is the demand of the times. The forms of educational explanatory dictionaries compared with related and non-related languages, pictorial, illustrated educational explanatory dictionaries are very important for today's Uzbek language education. Since it is for young students, the creation of multimedia, game-based explanatory dictionaries, electronic educational dictionaries, educational dictionaries in the form of mobile applications and the development of the methodology of their use are part of the research in this direction. is one of the main tasks.

Til lugʻatlarda oʻz aksini topgan. Oʻzbek leksikografiyasi keyingi yillarda ancha rivojlanmoqda, ammo oʻquv lugʻatlari sohasida yetarlicha tadqiqotlar olib borilmayapti. Til taʼlimining oʻzagini tashkil etuvchi bu vosita maxsus ilmiy-metodik izlanishlarga juda muhtoj. Hozirgi sharoitda oʻquv lugʻatlari zaruratga aylanganda, taʼlim mazmuni ehtiyoj sezilganda, oʻquv topshiriqlarini tayyorlashda mavzular lugʻatlar bilan tizimli bogʻlanganda. Tilni lugʻatlar asosida oʻrgatish kerak. Oʻquv lugʻatlarini yaratishda bugungi ona tili taʼlimi oldida turgan vazifalarni hisobga olish zarur. Maktab oʻqituvchilari uchun ona tili darslarida lugʻatlardan foydalanish metodikasi ishlab chiqilishi kerak. Hozirgi “ona tili” darsliklarida asosan izohli lugʻatlardan foydalanishga eʼtibor qaratilgan boʻlsa, aslida soʻzlarning shakl va maʼno munosabatiga koʻra imlo, talaffuz, turlarini oʻrgatish uchun xizmat qiluvchi lugʻatlar bilan ishlash zarur. .

Darsliklarda oʻquvchiga taqdim etilgan lugʻat soʻzlaridan tashqariga chiqish kerak. Bundan tashqari, frazeologik va paramineologik lugʻatlardan uzluksiz foydalanishni yoʻlga qoʻyish kerak. Tarbiyaviy vazifalar shunday takomillashtirilishi kerakki, natijada oʻquvchi soʻzni toʻgʻri yozish, talaffuz qilish, maʼnosini tushunish, oʻrniga boshqa soʻz ishlatishni oʻrganishi kerak.

Lugʻat har qanday davlatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-maʼrifiy, iqtisodiy taraqqiyotining ramziy ramzidir. Lugʻat nafaqat til oʻrganish, balki xalq madaniyati, turmush tarzi va boshqa jihatlari haqida maʼlumot berishga xizmat qiladi.

Manbalarda lugʻatning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy va madaniy ahamiyatga ega boʻlgan quyidagi asosiy vazifalari ajratilgan:

teaching mother tongue and another language;

- describing and standardizing the mother tongue;

- ensuring language and intercultural relations;

- scientific examination and interpretation of the lexicon of the language.

Since the emergence of the network of lexicography in the system of linguistics, experts have been asked what kind of dictionary is an educational dictionary, what is the priority in its creation, what are its main tasks, how does it differ from a general dictionary, I have been interested in the question of what is its advantage over other types of dictionaries. In world linguistics, at the beginning of the 20th century, certain

answers were given to these questions based on the demand of the time. In many developed countries, educational lexicography has left behind several stages of its development, and today it is dealing with the theory and practice of creating a new genre of anthropocentric educational vocabulary of a modern type.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONINI LOYIHALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

**Toshkent amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi
Nazarova Kamuna Farxod qizi**

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetentsiyasini rivojlantirish jarayonini loyihalash tilni o'zlashtirishning turli jihatlarini, muloqot qobiliyatlarini va yoshga mos keladigan o'qitish usullarini hisobga olgan holda kompleks yondashuvni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarning nutq kompetentsiyasi – tilni mukammal o'rganib, tushunib, va ishlatib bo'lish masalasi – ma'naviy, ijtimoiy, va akademik kompyuter uchun kritik zarbaga ega. Zamonaviy ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetentsiyasini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir. Nutq qobiliyatlari nafaqat muvaffaqiyatli o'rganishning asosiy asosini tashkil qiladi, balki bolalarning ijtimoiy moslashuvida ham muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar oldida bolalarning til ko'nikmalarini oshirishning samarali usullari va strategiyalarini ishlab chiqish vazifasi turibdi [1].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetentsiyasini rivojlantirish muammosini hal qilishda birinchi qadam hozirgi holatni tahlil qilishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning nutqini rivojlantirish darajasini baholashlari, ular duch keladigan asosiy qiyinchilik va muammolarni aniqlashlari kerak. Nutq kompetentsiyasini rivojlantirishning yakuniy maqsadlarini aniqlash nimaga erishish kerakligi haqida aniq tasavvurni shakllantirish imkonini beradi. Maqsadlar aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin, tegishli va vaqt bilan bog'liq bo'lishi kerak (Smart). Aniqlangan muammolar va belgilangan maqsadlar asosida nutq kompetentsiyasini samarali rivojlantirishga qaratilgan usullar va dasturlar ishlab chiqiladi. Talabalarni hisobga olish va turli xil ta'lim uslublarini qo'llab-quvvatlash uchun turli xil tadbirlarni ta'minlash muhimdir. Nutq kompetentsiyasini rivojlantirish jarayonini loyihalash ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni kiritishni talab qiladi. Zamonaviy texnologiyalar, o'qitishning interfaol usullari va o'yin formatlaridan foydalanish o'quv jarayonini yanada jozibali va samarali qilishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosi didaktika, shuningdek, metodika fanlari sohasidagi yangi, zamonaviy yo'nalish bo'lib, o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosini tadqiq qilish an'anaviy mavzularni o'rganishga nisbatan murakkab kechadi [2].

O'quvchilarning muvaffaqiyatini muntazam ravishda baholash o'qituvchilarga metodlar va dasturlarni to'g'rilash, shuningdek, o'quv jarayoniga o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi. O'quvchilar va ularning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarning yanada samarali bo'lishi uchun qayta aloqa tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetentsiyasini rivojlantirish jarayonini loyihalash murakkab, ammo muhim pedagogik muammodir. Uning yechimi tizimli yondashuvni, innovatsiyalarni va zamonaviy jamiyatdagi bolalarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga usullarni moslashtirishga doimiy tayyorlikni talab qiladi.

Tilga ijodiy yondashishni rag'batlantirish, masalan, hikoya va she'rlar yozish orqali ifodali nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quv jarayonida tasviriy san'at, musiqa va dramadan foydalanish ifoda ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Ta'limga zamonaviy texnologiyalarni, masalan, ta'lim dasturlari va onlayn resurslardan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samaraliroq qilish imkonini beradi. Nutq kompetentsiyasini rivojlantirish har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Kichik guruhlarda ishlash va individual e'tibor til ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Umumiy xulosa shundan iboratki, integral yondashuv, jumladan, o'yin texnikasi, har xil turdagi matnlar bilan ishlash, zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanish va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetentsiyasini muvaffaqiyatli rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Safarova R. Ona tili ta'limining yangilangan mazmuni va uning didaktik asoslari. – T.: Fan, 1995. – 110 b.
2. Nurullaeva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish usullari. Ped. fanl. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent: 2007. – 148 b.
3. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan.dok. diss. avtoreferati. – Toshkent: 2003.– 44 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING NUTQ VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Manatova Feriyexas, Shanjarova simbat -
Pedagogika-psixologiya yo'nalishi 4-kurs talabalari
Ilmiy rahbar: Begmanova G. -
Pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Ma'lumki, boshlang'ich ta'lim bilim olishning asosiy poydevori hisoblanadi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining kamol topishida, komil inson bo'lishida ularning nutq va tafakkurini o'stirish muhim hisoblanadi. Zero, nutq inson muloqotining eng go'zal va zavqli vositalaridan biri sanaladi. Boshlang'ich sinfda nutq va tafakkurni o'stirish savod o'rgatish davridan boshlanadi. O'quvchilar nutqini aniqlashda baland ovozda ravon gapira olishi, savollarga qisqa yoki batafsil javob qaytarishi, rasm asosida matn tuzishi va uni hikoya qilib bera olishi, berilgan so'zlardan foydalanib bog'lanishli nutq, hikoya tuza olishi kabi mezonlardan foydalaniladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili vao'qish savodxonligi darsi yetakchi o'quv fani hisoblanadi. Chunki ushbu darsda o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytirish va nutqini o'stirish – ulara eshitish, anglash, gapirish, yozish va o'qish ko'nikmalari shakllanadi. Shu o'rinda nutq va tafakkur tushunchalariga to'xtalib o'tamiz. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "nuqt" "tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shu jarayonning hosilasidir" [2;67], deb ko'rsatiladi. "Pedagogik ensiklopidik lug'at"da "insonlarning til vositasida amalga oshiriladigan muloqot (kommunikatsiya) shakli bo'lib, u fikrni ifodalash vositasi bo'lishi bilan birga fikrlashning asosiy mexanizmi hamdir" [3;240] deb qayd etiladi. Biz ham yuqoridagi fikrlarni tasdiqlagan holda shuni aytishimiz mumkinki, nuqt – kishilar faoliyatidagi asosiy aloqa va xabar vositasi bo'lib, fikrni ifodalash va jamiyat a'zolariga ta'sir etish vazifasini bajaradi.

Nuqt orqali fikr shakllantiriladi, shuningdek, fikr ham o'z navbatida nuqtni yaratadi. "Nutq tafakkur bilan bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi" [4;559]. Endi tafakkur tushunchasiga to'xtalib o'tsak, tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, obyektiv voqelikning ongli aks etish jarayoni. Tafakkur atrof – muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Pedagogika fanlari nomzodi M.Saidov tafakkurning yetarli darajada rivojlanmasligining sababi sifatida o'quvchi nutqining qashshoqligi deb ko'rsatishi ayni haqiqatdir. [5;147] Nutqiy kambag'allik so'zlovchining leksik birliklarni unumli va o'rinli qo'llay olmasligi bilan baholanadi. Buni isloh qilish uchun ona tili va o'qish savodxonligi darslarida so'zlarning ma'nosini tushuntirish, berilgan so'zlarga mos sinonim va antonimlarni topish, ko'p ma'noli so'zlarning ma'nosi ustida lug'at ishlarini olib borish, so'z birikmasi tarkibidagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirish kabi topshiriqlar bajarish tizimli yo'lga qo'yilsa, shu bilan birga boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarni lug'at ustida ishlashga o'rgatish orqali lug'atini boyitish va so'zdan to'g'ri foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirish ularning yuqori ta'lim bosqichlarida ham bilimlarni muvaffaqiyatli egallashlariga zamin yaratadi.

Namuna tariqasida 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligidagi "Hayvonlarning nomi bildirgan qo'shimcha ma'nolarni bilib oling" [6;48] topshirig'iga e'tibor qaratsak:

Tuya - sabrli, chidamli; it – vafodor; ot – ziyrak; eshak – ahmoq; tulki - ayyor.

Berilgan sifatlarga mos sinonim, antonim so'zlarni topamiz va so'z birikmalari hosil qilamiz.

Chidamli, bardoshli, toqatli ← SABRLI → besabr, chidamsiz, sabrsiz

Sabrli/Bardoshli tuya uzoq muddat cho'lda suvsiz yashaydi.

Sabrsiz/Besabr inson mashaqqatlardan qo'rqadi.

Sodiq, sadoqatli, vafoli ← VAFODOR → jafokor, vafosiz, bevafo

Vafodor/Sadoqatli it o'lguncha egasiga xizmat qiladi.

Jafokor/Vafosiz do'st har qadamda do'stiga pand beradi.

Professor N.Mahmudov: "Nutqning ta'sir quvvati, tegishli axborotni tinglovchiga tugal va qulay "yuqumli" tarzda yetkazish imkoniyati muhim kommunikativ sifatlardan bo'lmish so'z boyligiga bog'liq. Nutqning boy yoki kambag'alligi unda tilning bir-biridan farq qiladigan unsurlari (so'z ma'nolari, intonatsiya, sintaktik tuzilmalar, iboralar va sh.k) dan qay darajada foydalanganlik bilan belgilanadi. Buning uchun esa nutq tuzuvchida til vositalarining boy va faol zahirasi mavjud bo'lishi kerak" [7;22], degan fikrlari shubhasiz to'g'ri. Nutq xoh og'zaki, xoh yozma bo'lsin, uni II shaxsga yetkazish uchun so'zlovchida mavzu yuzasidan bilim va albatta, so'z boyligi bo'lishi zarur. O'quvchilar nutqining ma'nodor va jarangli bo'lishi ularning talaffuzi, lug'ati, tilning sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqni faol amaliy o'zlashtirganliklari bilan baholanadi. Bizning fikrimizcha, quyidagi muammolarni boshlang'ich sinf

o'quvchilarining nutq va tafakkurining yaxshi rivojlanmasligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida olishimiz mumkin:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida tevarak-olam, ijtimoiy muhit haqida ma'lum darajada bilim va tushunchaning mavjud bo'lishiga qaramasdan, ulardagi bilim yetarli darajada bo'lmaydi;

- o'quvchilarning bilgan barcha so'zlarning ma'nosini to'laigicha tushunmaydi va ularni boshqalarga ham tushuntirib bera olmaydi;

- o'quvchilarning lug'ati aniq va bir sistemada bo'lmaganligi sababli, ular so'zlar orasidagi bog'liqlik, o'xshashlik va farqli tomonlarini anglab yetmaydi;

- o'quvchilarning qigan matnlari va eshitgan nutqlarida qo'llangan so'zlarning ma'nosini tushunadi, lekin ularni o'z nutqida qo'llamaydi yoki to'g'ri qo'llay olmaydi;

- o'quvchilar nutqida aksariyat hollarda oddiy so'zlashuv uslubiga oid so'zlardan foydalanadi, ularda badiiylik yetishmaydi, so'zlarni takror qo'llash holatlari kuzatiladi;

- so'zning tovush tarkibini aniq anglamasligi tufayli to'g'ri talaffuzini, imloviy to'g'ri yozilishini bilmaydi, bu esa o'z navbatida shu so'zni og'zaki va yozma nutqida qo'llay olmasligiga sabab bo'ladi.

Ona tili o'qish savodxonligi darslarida o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarning nutqiy faoliyatini muntazam nazorat qilib borishi, ularning lug'at zahirasini aniqlashi hamda lug'atini yangi so'zlar bilan boyitib borishi va albatta, o'rgangan so'zlarini amalda qo'llay olishini (ya'ni, bog'lanishli nutq, matn, hikoya tuza olishini) kuzatib borishi maqsadga muvofiqdir.

Bolalar og'zaki nutqi shakllanishi va muloqot madaniyati rivojlanishining asosiy poydevori oila sanaladi. Davlat oilaga o'ziga xos suveren tuzilma sifatida qaraydi. O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o'rtasidagi muloqot xususiyatlariga e'tibor qaratish, muloqotni amalga oshirishda milliy, ma'naviy merosning o'rnini chuqur anglab yetish orqali bolalar nutqi ustida ishlash, ularning oilada, maktabda va jamiyatda mavqega ega bo'lishiga zamin yaratadi. Ota-onaning farzandlar bilan muloqotni tizimli yo'lga qo'ymasligi, ular bilan fikr almashmasligi va ularni tinglamasligi bolalarda mustaqil fikrlash, sog'lom e'tiqod va teran dunyoqarashni shakllanmasligidagi muhim sabablar hisoblanadi. Oilada farzandlar bilan muloqotni to'g'ri yo'lga qo'ymaslik ularda nutq madaniyatining shakllanmasligiga, o'z fikrini ravon ifoda eta olmaslikka olib keladi. Ba'zi hollarda ota-onalar farzandlarining yosh xususiyatlarini hisobga olmasdan turib ularga ters, dag'al so'zlardan foydalanib muloqotni amalga oshirishadi. Bunday muloqot orqali ota-ona va farzandlar o'rtasida munosabat to'g'ri shakllanmaydi, oiladagi salbiy muloqot va munosabat farzandlarning jamiyatda o'z o'rnini topishlariga to'siq bo'ladi. Yuqoridagi kabi salbiy holatlar yuzaga kelmasligi uchun ota-onalar farzandlari bilan ko'proq suhbatlashishlari, ular bilan turli mavzularda bahs olib borishlari, bolalar salohiyatiga mos kitoblarni tanlab, ular yuzasidan turli savol-javoblar olib boorish, she'rlar yod oldirish ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, bolaning nutq va tafakkuri, muloqot madaniyati shakllanishida, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan lider shaxs bo'lib ulg'ayishida, ota-onaning farzandlar bilan muloqotni amalga oshirish jarayonida psixologik yo'l tutishlari, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olishlari maqsadga muvofiq. Shu bilan bir qatorda, ota-onalar mas'uliyatni his qilib farzandlarining salomatligi hamda ruhiyatining bardamligi haqida qayg'urgan holda ularni AKT vositalariga berilib qolishlariga yo'l qo'ymasliklari lozim. Dars jarayonlarida esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq va tafakkurini ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'stirish, ularning tushuncha va idrokini, bilimi va lug'at zahirasini boyitish, til hodisalarining xususiyatlarini ularning ongiga singdirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjati, 2017-yil, 6-son, 70-modda.

2. O'zbek tilining izohli lug'ati, - T.:] O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat milliy nashriyoti, 2007. – 3-jild. – 687 b.

3. Педагогический энциклопедический словарь. Гл.пед.Б.М.Бим-Бад. 3-е издани, стереотипное. –Москва: Большая Российская энциклопедия. 2009. -528 с.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING NUTQIY MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

G'ofurova Durdona-

NavDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

O'qish savodxonligi darslarida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur muloxaza yurituvchi ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish o'qish orqali tevarak atrof borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish xar qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy kreativ fikrlash ko'nikmasini egallash nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarni o'quv bilim faoliyatiga tayyorlash, boshqalar bilan muloqatga kirisha oladigan, o'z fikrini boshqalarga tushunarli tarzda etkaza oladigan shaxsni shakllantirishdan iborat.

Uzluksiz ta'lim tizimida ona tili ta'limi o'quvchilarning o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda ifodalash ko'nikmasini rivojlantirish uchun nutqini leksik birliklar bilan boyitish; adabiy va badiiy tilning grammatik shakllarini egallashlariga erishish; gapda so'zlarning grammatik qurilishini o'zlashtirishlarini ta'minlash maqsadini ko'zlaydi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun maxsus leksik-semantik mashqlar tizimini ishlab chiqish, ta'limning ko'rgazmalilik, muvofiqlik, izchillik, soddadan murakkabga qarab borish, ongllilik, rivojlantiruvchi kabi tamoyillariga amal qilish taqozo etiladi.

Boshlang'ich sinflar ona tili ta'limining bosh vazifasi turli usulda va mazmunda tashkil etiladigan mashqlar yordamida o'quvchilarning nutqi va tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi. Bola maktabga kelgunga qadar oila muhitida, maktabgacha ta'lim muassasalarida qiziqishlari va ehtiyojlarini ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlarni gap tarkibida turli shakllarda qo'llash namunasini o'zlashtirgan bo'ladi. Lekin uning nutqiy arsenalni maktabda o'rganiladigan yangi tushunchalarni, fikrlarni, maktabga kelgan kunidagi hissiyotlarini ifodalashi uchun so'z zahirasi yetishmaydi. Maktab oldida turgan eng asosiy vazifa o'quvchilarning atrof-olam haqidagi tasavvurlarini kengaytirish asosida o'quvchilarning lug'atini boyitish, nutq va tafakkurini, mantiqiy fikrlashiini o'stirishdir.

Mantiqiy fikrlashning dastlabki usuli tahlildir. Til hodisalarini tahlil qila olish ko'nikmasi maktabgacha davrdanoq shakllana boshlaydi. Boshlang'ich sinflardan dastur asosida rivojlana boradi. Til ta'limida tahlil bilan sintez chambarchas bog'langan bo'lsa-da, mashq matnlari tahlili asosida o'zlashtiriladigan bilimlarni umumlashtirish o'quvchilar uchun ancha qiyinchilik tug'diradi. Sintez ta'lim amaliyotida kam uchraydi. Chunki mantiqiy tahlil, odatda, alohida emas, balki boshqa o'quv-biluv faoliyatining (umumlashtirish, tasniflash, tizimlashtirish, xulosalarni shakllantirish) tarkibiy qismi sifatida amalga oshiriladi. Tahlil va sintezning birlashtirilishi tushunchalarni ta'riflashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Savod o'rgatish davrida o'quvchilar "Alifbe" darsligidagi matnlarni o'qishdan oldin rasmlarni kuzatadilar, tasvirlangan narsa, hodisa va holatlar yuzasidan muayyan tasavvurga ega bo'ladilar. So'ng o'qituvchi ularga rasm asosida gap yoki kichik hikoya tuzish topshirig'ini beradi.

Matn mazmuni yuzasidan beriladigan savollar o'quvchilarning mantiqiy tafakkur ko'nikmasini rivojlantiradi, o'qishga bo'lgan diqqati va kuzatuvchanligini oshiradi. Mazmun mohiyatiga ko'ra "Alifbe"dagi matnlar, narsa-predmetlar tasvirlangan rasmlar savod o'rgatish davrida o'quvchilarning nutqini boyitish manbai sanaladi.

Ko'pgina so'zlar nafaqat savod o'rgatish darslarida, balki boshqa predmet darslarida ham takrorlanadi va mustahkamlanadi. SHuning uchun nutq o'stirish mashg'ulotlari o'quvchilarning leksikasini boyitishiga ko'ra matematika, tasviriy san'at, mehnat, atrofimizdagi olam kabi boshqa predmet darslari bilan o'zaro bog'liqligi bois so'z va so'z birikmalari miqdorini bir necha marotaba ko'paytirish lozim deb hisoblaymiz. Tajriba-sinov ishlari jarayonida savod o'rgatish davrida bir darsda o'quvchilarning og'zaki nutqiga kiritish belgilangan 3-5 ta so'z o'rniga 6-7 ta so'zni tavsiya qilish ijobiy samara berishi kuzatildi. Bu borada samaradorlikka erishish uchun barcha predmet darslarida takrorlash tizimini ishlab chiqish lozim. Kuzatishlar predmetlararo aloqa 2-yarim yillikda o'quvchilarni ona tilini o'rganishga intensiv tayyorlashga, dasturda ko'zda tutilgan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga zamin yaratishini ko'rsatdi.

Matn ustida ishlash jarayonida undagi yetakchi g'oyani aniqlash mantiqiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bunday ko'nikmani egallamagan o'quvchi nazariy masalalarni aniqlashtiruvchi misollarni, ma'lumot va sonlarni yodlab olish harakatiga tushadi. Natijada o'quv materialini ongli o'zlashtira olmaydi va ko'p o'tmay uni eslashga qiyinaladi. Mazkur ko'nikmani shakllantirishda quyidagilar talab qilinadi: 1) o'quvchilarga matnda ifodalangan g'oyaning mohiyatini tushuntirish; 2) mantiqiy fikrlash usullari bilan tanishtira borish; 3) ijodiy ishlarda mantiqiy fikrlash usullarini qo'llashni talab qilish. Demak, matn asosidagi yetakchi g'oyani aniqlash quyi sinflardan boshlanadi. Mavzu yuzasidan matn asosida umumlashtiriladigan ma'lumotlarni o'rganish orqali nazariy xulosalar qilinsa (yakkadan

umumga qarab borilsa), induktiv usul, agar xulosa ancha keng nuqtai nazarni talab qilsa, deduktiv usul qo'llaniladi. Nazariy xulosalar o'quvchilarning yangi mavzuni to'la o'zlashtirishlarida muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot muammosi yuzasidan olib borilgan izlanishlar matn ustida ishlash jarayonida o'quv-biluv faoliyati turli usullarini qo'llashni talab qilsa-da, ularning hammasi mantiqiy fikrlash asosidagi tahlil natijalariga suyanadi. Tahlilsiz birorta fikrlash operatsiyasi amalga oshirilmaydi: ijodiy ish rejasini tuzishda ham, o'qituvchi tomonidan bayon qilingan ma'lumotlarni ongli qabul qilishi kitob bilan ishlashda ham, o'zini o'zi maqsadli nazorat qilishi, matn mazmunidagi voqea-hodisalarning o'zaro aloqasi xususida fikr yuritganda ham tahlil vositasida ish ko'riladi.

Ko'rinadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda til va tafakkur uyg'unligiga erishish muhim o'rin tutadi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "nutq" "tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi; so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shu jarayonning hosilasidir"- deb ko'rsatiladi..

O'quvchining nutqiy rivojlanishida tilning barcha sathlariga oid bilimlarga amal qilinadi. Til sathlarini o'zlashtirishning asosiy sharti tilning kommunikativ funksiyasidan foydalana olish ko'nikmasini egallashdir. Nutq o'stirish gap qurilishi va uning tarkibini tashkil etgan lug'at ustida ishlash bilan o'zaro bog'liq. Lug'at ustida ishlash o'quvchining lug'at boyligini oshirishdan iborat emas, o'quvchining diqqatini so'zning mazmuniga qaratish, so'zning semantikasini, ma'nosini aniqlashtirish, so'zning boshqa so'z bilan semantik bog'lanishini, aloqasini ochish, bog'lanishli nutqda har bir so'zning o'z ma'nosiga ko'ra boshqa so'zlar bilan bog'lanishini anglashlariga erishishdir. So'zlar orasida ma'noviy moslashish so'zlar bog'lanishining asosiy qoidasi bo'lib, leksik birliklarning asosiy xususiyati gapda boshqa so'zlar bilan sintaktik aloqasida ko'rinadi. O'quvchining nutqiy qobiliyatini o'stirishdan oldin uning fikrlash qobiliyatini o'stirish talab qilinadi. Negaki nutqni tafakkurdan ajratib rivojlantirish mumkin emas. Hayotdagi narsa-predmetlarning nomi va ular haqida fikr bildirish uchun o'sha narsa-predmet anglanadi va unga munosabat bildiriladi. O'qituvchi nutq ustida ishlash bilan bir vaqtning o'zida o'quvchilarning tafakkuri ustida ishlaydi, ularda tushunarli, aniq, izchil va asoslangan fikrlashni tarbiyalaydi.

O'quvchilarning so'z boyligini oshirish uchun ta'limning barcha bosqichlarida uzviylik va uzluksizlik tamoyiliga asoslaniladi. Buning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarining maktabga tayyorlov guruhida so'zlarning ma'nosini tushuntirish, so'zlarga sinonim va antonimlar topish, ko'p ma'noli so'zlarning ma'nosi ustida lug'at ishlari olib borilsa, so'z birikmasi tarkibida so'zlarni boshqasi bilan almashtirish kabi mashqlar tashkil etilsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarni lug'at ustida ishlashga o'rgatish orqali lug'atini boyitish va so'zdan to'g'ri foydalana olish, bilimlarni muvaffaqiyatli egallashlarida yuqori natijalariga erishish mumkin.

Ta'lim jarayonida nutq o'stirish o'qituvchi va o'quvchining nutqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va o'stirishga qaratilgan hamkorlikdagi amaliy faoliyatdir. O'quvchilar nutqini o'stirish hamisha pedagogik rahbarlikni talab etadi.

Nutq o'stirish masalasi ta'limning har bir bosqichida muhim vazifa bo'lib kelgan va bunday keyin ham shunday bo'lib qolaveradi. Chunki til jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda jamiyat a'zolari tomonidan rivojlantirib borilar ekan, uni o'zlashtirish hayotiy zaruratga aylanadi. Nutq o'stirish o'z fikrini boshqalarga yetkazish uchungina emas, balki boshqalarning qarashlariga, e'tiqodlariga va xatti-harakatlariga ta'sir etish uchun ham xizmat qilishi kerak. Ayniqsa bu hozirgi qarashlar xilma-xilligi davrida va kichik yoshdagi o'quvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirishda muhimdir.

Inson nutq orqali yaratilgan bilimlarni egallashdan tashqari, nutq yordamida fikrlaydi, fikr ifodalaydi. Davlat ta'lim standartida ham "Ona tili" darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg'ulotlarni o'quvchilarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olingan.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida o'quvchilarning tushunchasi, bilimi hamda lug'atini boyitishda, dunyoqarashini shakllantirish, his-tuyg'usini tarbiyalash, til hodisalarining xususiyatlarini anglatishda nutq muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azbarov Y. T. Bolalarni sevisish san'ati. T.: O'qituvchi. 1991. 138-b.
2. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. -T.: TDPU. 2000.
3. Jumaev M.E., Yuldasheva M.Yu., Mingbaeva B.U., Mamatova G.A., Levkina M.F. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi O'UM. 2017.
4. Gulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI BAYON YOZISHGA O'RGATISH ORQALI IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Holikulova Feruza Xasanovna –

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası p.f.f.d.(PhD)

Mustaqil O'zbekistonning ravnaqi uchun olib borilayotgan keng ko'lamli ishlar jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, uzluksiz ta'lim tizimini joriy etish, shuningdek, mustaqil fikr egasi, erkin va ijodkor shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda fikrini to'g'ri va ravon bayon eta olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.[1]

Darhaqiqat, ona tilini fan sifatida o'rgatmasdan, ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalab bo'lmaydi. Ona tili fani o'quvchilarni milliy til va uning tarixi, boy madaniy o'tmishi bilan tanishtiradi, milliy qadriyatlarimiz, an'analarimiz, urf - odatlarimizni qadrlashga o'rgatadi.

Ona tilining ulug'ligini K.D.Ushinskiy quyidagicha izohlaydi: "Ajoyib o'qituvchi bo'lgan ona tili bolaga ko'p narsani o'rgatadi... Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko'p narsa o'rganadiki, ko'p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to'g'ri o'qiganda ham uning yarmicha o'rgana olmaydi. Ona tilining ulug' pedagogligi ham ana shundadir".[2]

Biz bilamizki, avvalo, ona tili fani boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqi va tafakkurini o'stirishga yordam beradi. Natijada o'quvchilar o'z fikrini to'g'ri, aniq, izchil ifodalay oladi, o'zgalar fikrini tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchilar bilan aqliy faoliyatni talab qiladigan mashqlar va topshiriqlar ustida ish olib boriladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini o'stirishda matn, bayon, insho yozishga o'rgatish ham katta ahamiyatga ega. Bunda o'quvchi ham o'zi yozadi, ham o'zi ifodalab beradi. O'quvchining og'zaki va yozma nutqi DTS talablariga mos ravishda to'g'ri, ravon shakllanadi.

Matn, bayon, insho o'quvchining nutqiy, kommunikativ savodxonlik darajasi, mustaqil va ijodiy fikrlashi, to'g'ri va ravon fikr ifodalash mahoratini shakllantirishga yordam beradigan ijodiy ish turlaridan sanaladi.

O'quvchilarni matn yaratishga o'rgatish ham DTS talablaridan biridir. Insoniyatning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan ilmiy manbalarni avlodlarga meros qilib qoldirish uchun birdan-bir, yagona imkoniyat-matn va matn yaratishdir. Demak, til imkoniyat-matn esa kashfiyotdir, til umumiyliigi, matn esa xususiyliigi bilan go'zal, til ijtimoiy muloqot mahsuli, matn - ijodiy tafakkur mahsuli.[3]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tili fanidan matn yaratishga o'rgatish bir qator ta'limiy vositalarni ishga solishni talab etadi. O'quvchilarga rasmlar asosida og'zaki va yozma matnlar tuzish, o'rganilgan mavzular asosida kichik yozma matnlar hosil qilish, o'quvchilarning shaxsiy kuzatishlari, tajribalari, ko'rgan eshitgan voqea – hodisalari haqida matn yaratish, boshlanish qismi berilgan matnni davom ettirish, "Onajonim", "O'zbekistonim", "Ona tilim" v.h. mavzularda matn yaratish, she'riy yo'lda berilgan matnni nasriy yo'lda bayon qilish singari yo'nalishlarda matn yaratish topshirilsa bo'ladi.

Matn xususida aytilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, matn tuzish hamda matn yaratish tushunchasi bir-biridan farqlanadi. Matn yaratishda o'quvchi ongida mavjud bilim, ko'nikma va malakalardan ijodiy foydalanish asosida yaxlit fikrni ifodalash tushunilsa, matn tuzishda darslikdagi mavjud o'quv manbalaridan foydalangan holda gap va so'zlarni talabga mos tarzda joylashtirishni tushunamiz. Demak, matn yaratish o'quvchi uchun to'liq ijodiy izlanish xisoblansa, matn tuzish qisman ijodiy izlanishga kiradi. Dars jarayonida matn tuzish va matn yaratishga oid topshiriqlarning berib borilishi o'quvchining og'zaki va yozma nutqini o'stirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar nutqining rivojlanganlik darajasi, umumiy savodxonligi, asosan, bayon, insho orqali aniqlanadi. Bayon o'qib berilgan matn mazmunini o'z so'zi asosida ma'lum tayyorgarlikdan so'ng o'quvchi tomonidan savodli, yozma qayta hikoyalashdir.

Boshlang'ich sinflar ona tili dasturiga ko'ra, 2-sinfda katta bo'lmagan (30-40 so'zli) matn yuzasidan o'qituvchi yordamida so'roqlar asosida bayon yozish, 3-sinfda 40-60 so'zdan iborat matnning mazmunini jamoa bo'lib tuzilgan 3-5 ta reja asosida bayon yozish, 4-sinfda esa mustaqil tuzilgan reja asosida (70-90 so'zli) bayon yozish ko'zda tutiladi.[4]

Bayon yozishda boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma nutq malakalarini namoyish etadilar, o'zlarining tafakkur kuchi va nutq boyliklariga suyanadilar.

Bayonning ta'limiy - tarbiyaviy ahamiyati katta. O'quvchini qanchalik bilim, malaka va ko'nikmalariga ega bo'layotganini aniqlaydi, adabiy nutqni to'g'ri shakllantirishga yordam beradi, nutq madaniyatini yaxshilaydi, til sezgirligini oshirib, matn mazmuni orqali axloqiy - estetik kamolotga yetaklaydi, chinakam insoniy fazilatlarini shakllantiradi.

"Insho" arabcha so'zdan olingan bo'lib, "yaratish", "bino qilish", "boshlash" degan ma'noni anglatadi. Matnning eng oliy ko'rinishi, mustaqil yaratiladigan o'ziga xos ijodiy ish bo'lib, o'quvchi faoliyatining eng murakkab ko'rinishi hisoblanadi.

Insho shaxsni shakllantirishda foydali vosita bo'lib, his-hayajon uyg'otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Insho fikrni tartibga soladi, o'quvchilarda o'ziga, o'z kuchi va imkoniyatiga ishonch tug'diradi.[5]

Darhaqiqat, insho boshlang'ich sinf o'quvchisining ona tilidan egallagan bilimlarini o'zida mujassamlashtiradi hamda bolaning o'zligini namoyon qiladi. Til hodisalari insho orqali o'quvchining ijodiy-amaliy faoliyatiga ko'chadi. Shuning uchun o'qituvchi darsda ijodiy ishning bu muhim turiga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkuri, dunyoqarashi, narsa, voqea-hodisalarga munosabati, tarbiyalanganlik darajasi yozgan inshosidan ma'lum bo'ladi. Insho o'quvchi uchun ko'zgu, o'zligini tanitadi, nutqini o'stiradi, aqliy, ijodiy faoliyatini rivojlantiradi.

Bunday ijodiy ishlar o'quvchilarning imlo savodxonligi, so'z boyligi, mustaqil ijodiy fikrlashi, fikr mahsulini maqsadga muvofiq ravishda og'zaki va yozma shakllarda bayon qila olishida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi boshlang'ich ta'lim. Toshkent, 2017, 16-bet.
2. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. - Toshkent: "O'zdamnashr", 1959, 49-bet.
3. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. Toshkent, Fan, 2007, 36-bet.
4. Qosimova K., Matchonov S.v.b. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, Noshir, 325-bet.

NAQIL-MAQALLAR HÁM FRAZEOLOGIZMLER SÓYLESIWIMIZ KÓRKI (I.Yusupov qosıqları misalında.)

Jo'raqulova Hulkar -

Navoiy davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti

Qoraqalpoq tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Hár bir xalıqtıń awızeki kórkem sózine, folklorına názer awdarsaq awızeki poetikalıq dóretpeler, har qiyli hám reń-bereń ekenligi hesh kimde sir emes. Biz sóylew mádeniyatımızdı jáne de bayıtıwımız ushin kórkemlew qurallarınan, naqıl-maqallardan, frazeologiyalıq sózlerden paydalansaq sózdiń anıqlılıǵı, tási, túsiniqliligi jáne de artadı. Ata-babalarımız sóylew mádeniyatına sózlerdi duris hám orınlı qollanıp biliwge ázelden ulken itibar qaratqan.

Naqıl-maqallar xalıqtıń neshshe mıń jıllar dawamında puxtalap, kir juqtırmaq atadan balaǵa ótkerip saqlap kiyatırǵan hasıl gawharı. Naqıl-maqallar xalıqtıń ásirler boyı bay ómir tájiriyesinen payda bolǵan xalıq arasındaqı danıshpan adamlar tárepinen oǵada qısqa hám kórkem etip dóretilgen sóz marjanları. Bul haqqında shayır I.Yusupovtıń qosıq qatarlarında da kórsek boladı.

Xalıqımdı dana desem bolar,

Naqıl etken bile-bile.

Sóyley-sóyley sheshen bolar

Kósem bolar kóre-kóre, -dep jazadı shayır. Bul qosıq qatarların sózimizdiń dáliyli desek te boladı. I.Yusupov qaraqalpaq tilinin sózlik qorınan marjan tergen shayır. Ol hár bir qosıq qatarlarında kórkemlew sózlerden júdá orınlı paydalanıp bilgen jáne de naqıl-maqallardı qosıp qosıqların sazǵa keltirgen shayır. Mısalı; óziniń "Joldas muǵallım" qosıǵında;

Bir hárip úyretken adamǵa qırq jıl.

Xızmet qılmaq, ol da bolar deydi -az.

Siz ushin, siz ushin qosıqlarım bul,

Dáńq hám alǵıs sizge, qádirdan ustaz!

Kórip turǵanımızday “*Bir hárip úyretken ustazǵa qırq jıl sálem ber*” degen naqlıdı, shayir óz qosıq qatarlarına júdá sheberlik penen qollanıp, ustazdı húrmetlew onı alǵıslaw kerekligin naql-maqal menen jetkerip bergen. “Erkekler tuwıw úyinde” qosıǵında bolsa;

Naql bar: «**ne yekseń sonı orarsań...**»

Dep ǵarqıldap kúler hárrik murt birew. - qatarında da naql-maqallargá kózimiz túsedı.

I.Yusupov óziniń “Bántbasar” taqmagında Alis Turkiya elinen Qaraqalpaqstang’a kelip “Yazeks tekstayl” da injener bolıp islep atırǵan Toyfiq ha’m Kemaldıń qaraqalpaq tilin uyengenligin, olardıń tubimiz bir tuwisqan xalıq ekenligimizdi gózzal súwretlep, at aylanıp, qazigin tabar naqili menen eki jigittin qan tamirinda qaraqalpaq qani aǵıp atırǵanlıǵın, Qaraqalpaq eline duz nesiye tartıp kelip qalǵanlıǵın misallar menen kórsetip ótedi

Qurılısda jurip Toyfuq hám Kemal,

Qaraqalpaq tilin uyengen olar.

Toyfuq aytar –túbimiz bit tuwisqan,

Sóz bar “at aylanıp qazıǵın tabar”.dep kórsetip ótedi.

Frazeologiya – til biliminin’ ulken bir tarawı.Tilde kem degende eki yamasa bir neshe leksikalıq birliklerdiń dizbeginen turatuǵın quramalı dúziliske iye bir mánisi jaǵınan bir sózge barabar erkin sóz dizbekleri menen sózlerden ayqın ajralıp turatuǵın birlikler.Oy-pikirdi jetkerip berıwde frazeologizmlerdiń da ornı ayrıqsha.Frazeologiyalıq sózler qosıq qatarlarında da ushirasadı hám oǵan kórkemlilik qosadı. Kórkem shıǵarmalarda stillik máqsetlerde frazeologizmlerdiń komponentleri de orın almasıp qollanıladı.Mısalı; I.Yusupovtıń “Ajiniyazdıń monologı” qosıǵında;

Peylińdı Nawayı , Maqtımqulılar

Aytqanda hesh **qulaq aspaǵan edim** .

Bul qatarda *qulaq aspaǵan* edim degen sóz qatarı esitpegen. tınlamaǵan edim, dıqqat awdarmaǵan edim degen mániste qollanılgan.Jáne “Men paxtakesh xalıqpan” qosıǵında ;

Paxtadan hár gúzde bir taw úygenseń

Aqaltın dep laqap qoyıp súygenseń- dep keltirip ótedi. Al “Aktrisanıń ıǵbalı” qosıǵında bolsa;

Sonnan beri **kitaptan bas kótermes**. (I.Yu)

Aqsham uyiqlay almas jadrap kúlmes-

Bul jerde *kitaptan bas kótermes* sózi tek kitap oqıy beretuǵını, kitap súygishligi, kún-tún kitap oqıwı názerde tutılǵan.

Altaqtaǵa jambaslaǵan arba kesh

Artta otırǵan adamǵa **kóz salmas** hesh (I.Yu)

–Bul jerde frazeologiyalıq sóz “*kóz salmas*” dep berilgen yaǵniy artta otırǵan adamǵa hesh qaramawı, názer salmaǵanı mánisinde qollanılgan.

TAShGU desem mudam túsedı eske,

Meniń jigit waqtım, seniń qız waqtıń...

Saǵan endi qaytıp málel bermeske,

Bel baylap, janımdı otlarǵa jaqtım. (I.Yu)

Bel baylap sózi-”Kirisiw, ıǵaylasıw, qıyın (juwapkershilikli) tawekelshilik etiw, sonı atqarıwǵa kirisiw, kelisim beriw”mánisinde qollanılgan.

Naql-maqallar hám frazeologiyalıq sózler jóninde belgili juwmaqqa kelgende iqshamli, uyqasqan sózler dizbegi menen juwmaqlastırılǵan oylar du`rkinin ańlatatuǵın, adamlardıń du`nyaǵa qatnasın,bildiredi.Al bulardıń qosıq qatarlarında ushirawı keleshekke aqıl-násiyat siltew beretuǵın sózler bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar;

1. “Qaraqalpaq tiliniń tusindirme so‘zligi. 1 ”. No‘kis. Qaraqalpaqstan. 2023.
2. “Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyasi ”Yusupova Biybisanem Tashkent 2014
3. “I.Yusupov Shıǵarmalariniń eki tomlıǵı”Qaraqalpaqstan baspası Nókis 1978

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Hamdamova Nafisa Xayrtdinovna
Navoiy VPYaMO'MM katta o'qituvchisi

Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish xususiyatlari muayyan tavsifga egadir. Interfaol metodlari o'qituvchining oldindan bergan topshiriq rejasi, yo'riqnomasi bo'yicha mustaqil bajariladi. Ularning natijalari ish oxirida tekshiriladi. O'quvchilar ishni mustaqil rejalashtiradilar, uni alohida operatsiyalarga ajratadilar, ularning bajarish izchilligini belgilaydilar, adabiyotlardan foydalanadilar, javob berishda o'qituvchining yordamisiz kerakli ko'rgazmali qurollarni tanlaydilar, darsda o'tkazilgan tajriba va amaliy ishlarni takrorlaydilar. Interfaol metodlar o'quvchilarning materialini o'rganishlari va javob berishlarida bilim manbai sifatida ko'rgazmali qurollardan foydalanish mustaqilligini oshiradi. Interfaol metodlar o'quvchilarning materialni o'rganishlari va javob berishlarida bilim manbai sifatida ko'rgazmali qurollardan foydalanish mustaqilligini oshiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlar va ularning mustaqilligini rivojlantirish maqsadini ko'zlaydi. "Bilim olishda o'quvchilarning mustaqilligi qanchalik muvaffaqiyatli rivojlantirilsa, o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayoniga rahbarlik qilishi murakkablashadi, ammo uning ijodi va tashabbusi shunchalik yaxshiroq, rivojlanadiki, pedagogik faoliyatidan to'laroq qanoat hosil qiladi"- deya ta'kidlaydi R.F.Safarova.

Faqat talabni oshira borib, asta - sekin, interfaol metodlarning qo'llash tur- larini murakkablashtira borib o'quvchilarda bilim o'zlashtirish samaradorligini oshirish mumkin. O'quvchilar tafakkuri va bilimlarini amaliyotda qo'llashning kat ta mustaqilligi sinfdan – sinfga o'tgan sari amalga oshadi. Boshlang'ich sinflar- da interfaol metodlar bir darsda uning qismlari mazmuniga qarab turli qo'llanilishi mumkin. Bunda ular demonstrasiya, amaliy ish va suhbat bilan almashinadi. Bosh lang'ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning tafakkuri va malakalarini ko'p tomonlama rivojlantiradi, shuning uchun faqat birgina metod bilan cheklanib qolmasdan har xil metodlarni qo'llash o'rinli bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarda muloqot madaniyati o'sadi va guruh bilan ishlash malakalari rivoj- lantiriladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda:

- birinchidan, individual ta'lim jarayonini qulaylashtirishi, ta'lim maqsad- larining didaktik loyihalashda xizmat qilishi, uning natijalarini kafolatlashi;
- ikkinchidan, jamiyat talabidan kelib chiqqan holda, ta'lim- tarbiya jarayo- nida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida "sub'yekt- sub'yekt" munosabatlarini to'g'ri yo'naltirishni ta'minlashi;
- uchinchidan, o'quvchi shaxsini gumanitar pedagogika samaralaridan bah- ramand bo'lishida ko'maklashishi kerak. Boshlang'ich ta'lim jarayonini tashkil qilish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:
- birinchisi- shaxsning erkin fikrlashiga zamin yaratish, uning intellektuallik da- rajasini har tomonlama o'rganish, tashxislash;
- ikkinchisi- pedagoglar jamoasi tomonidan ta'limiy- tarbiyaviy jarayonning sa- maradorligiga erishishni ta'minlash;
- uchinchisi- jamiyatda har tomonlama chuqur mulohaza yurituvchi, erkin shaxs, barkamol avlodni tarbiyalash muammosining yechimini topish.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalansih orqali o'q- uvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish natijasida har bir rejali o'quv jarayonining didaktik ta'minoti e'tiborga olinadi, tahsil oluvchi o'quv materialini qanday o'zlashtirayotganini doimiy monitoring ishlab chiqiladi, ta'lim jarayonidagi muammolarning yechimini topishga harakat qilinadi. Mohir pedagog o'quv jarayonida tug'iladigan qiyinchiliklarni boshqalardan ko'ra yaxshiroq tushunadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlag'ich sinf o'qituvchilari faoliyatini tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish orqali pedagogik faoliyatni muntazam takomillashtirib borishga imkon yaratadi.

Shunday interfaol metodlardan ayrimlaridan namunalar keltirib o'tamiz.

GULDASTA

O'quvchilarga bir necha gullar taqdim etiladi. Gul barglarida topshiriqlar joylashtirilgan. Masalan, Matematika, O'qish, Ona tili darslarida gul barglariga topshiriqlarni aks ettirish mumkin. Masalan, Matematika o'quv predmetida kasrlarni qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish kabi amallarni bajarish lozimligi ko'rsatiladi. Gul barglarida shu kasrlar bilan o'tkaziladiga amallar bajarib bo'lingandan so'ng, doskada yoki kompyuterda birinchi bo'lib topshiriqni bajargan o'quvchi xuddi shunday gulni tasvirlashi kerak. Topshiriqni bajargan o'quvchi xuddi shunday gulni tasvirlashi kerak. Qaysi o'quvchi doskada yoki slayd shaklida ko'p gullar tasvirini tushursa, o'sha o'quvchi g'olib, deb topiladi. Bu texnologiyadan boshqa fan darslarida ham foydalanish mumkin. Albatta, gullar barglaridaagi bajarilgan topshiriqlar, doska yoki slayddagi gullar sonining ko'payishiga sabab bo'ladi.

Bilimlar daraxti

Slaydda daraxt tasviri. Ushbu tasvir har bir darsda o'quvchilar ko'z oldida gavdalanadi. Har bir mavzudan so'ng daraxt shoxlariga o'tilgan mavzu nomi "biriktirib" qo'yiladi. O'quv yili oxiriga borib, daraxt tanasidagi shoxlar ko'payadi. Yil davomida o'quvchilar orasida eng mazmunli daraxt shoxiga bag'ishlab ko'riklar o'tkaziladi. Ushbu texnologiya asosida yangi mavzuni takrorlash, o'tilgan mavzularni mustahkamlashga zamin yaratiladi. Bu texnologiyadan boshlang'ich sinflarda, o'rta pog'onadagi sinf o'quvchilari orasida foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

YAPONIYA, GERMANIYA MISOLIDA

Dilshod Boymurodov

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani

26-umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Germaniya – jahon ilm-fani va madaniyati o'choqlaridan biri. Bu mamlakat ildizi asrlarga borib taqaluvchi ilmiy maktablarni, Gyote, Gegel, Betxoven, Nitshe, Eynshteyn singari olim va ijodkorlarni bilan dunyoga mashhur. Xalqaro doirada e'tirof etilgan olmon ta'lim dargohlarida mustaqil fikr hamda keng dunyoqarash shakllanishiga alohida e'tibor beriladi. Ta'lim tizimiga tatbiq etilayotgan yangi usullar, so'nggi axborot texnologiyalaridan unumli foydalanmaganlarga esa juda qiyin. Taraqqiyot manzili sari oshiqayotgan jamiyatda bilimsiz o'z o'rniga ega bo'lish amri mahol. Darvoqe, olmonlarga xos temir intizom, birso'zlik

xislatlari ham aynan ta'lim dargohlarida shakllanadi.

Tafakkur ustaxonasi

Germaniyada maktabgacha ta'lim muassasalari davlat tizimiga kirmaydi. Bolalar bog'chasi xayriya jamg'armalari, mahalliy hokimiyat hamda cherkov vasiyligida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga korxona va tashkilotlar ham o'z bog'chasiga ega bo'lishi mumkin. Maktabgacha ta'lim tizimi 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab oladi. Hali aqlini tanib ulgurmagan bolalarda o'z fikrini ifodalash, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish qobiliyatini shakllantirish, ularni boshlang'ich ta'limga tayyorlashda bog'chalarning o'rni katta. Shu bois ham olmonlar bog'chalarni "tafakkur ustaxonasi" deb atashadi.

Bepul va majburiy talim

Germaniya Konstitutsiyasiga muvofiq, maktab ta'limi davlat nazoratidadir. Mamlakatda 16 ta federal hududlar mavjud bo'lsa, ularning har biri o'zining ta'lim to'g'risidagi qonuniga ega. Shu sababli federal hududlarning maktab ta'lim tizimida ayrim farqlar bor. Masalan, aksariyat hududlarda boshlang'ich ta'lim 4 yil (birinchi sinfdan to'rtinchiga qadar), poytaxt Berlinda esa – 6 yil. Ammo bu kabi farqlarga qaramasdan, barcha hududlar uchun umumiy tartib-qoidalar amal qiladi. Germaniyada maktab ta'limi majburiy va bepul. 6 yoshdan 18 yoshgacha fuqarolar majburiy tartibda ta'lim olishi shart qilib belgilangan. Maktab ta'lim tizimi esa boshlang'ich, o'rta va yuqori bosqichlarga bo'linadi.

Bolalar 5-6 yoshdan boshlang'ich maktabga qatnaydi. Boshlang'ich maktabda o'qish davri to'rt yildan olti yilgacha. Maktablarda birinchi, ikkinchi sinf davomida o'quvchilarga baho qo'yilmaydi. O'qituvchilar baho o'rniga bolaning individual, psixologik rivojlanish holati xususida hisobot tayyorlaydi. O'quvchilarga 3-sinfdan baho qo'yila boshlaydi. Germaniyada 6 ballik baholash tizimi qabul qilingan. Bunga ko'ra,

- 1 – a'lo;
- 2 – yaxshi;
- 3 – qoniqarli;
- 4 – yetarli;
- 5 – yetarli emas;
- 6 – qoniqarsiz.

O'quvchilar fanlarni eng kamida "4"ga o'zlashtirishi kerak. Boshlang'ich bosqichda bolalarga matematika, nemis tili, tabiatshunoslik, musiqa, estetika fanlari o'tiladi.

Tanlash imkoniyati

Olmon ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'quvchilar boshlang'ichni tugatgandayoq kelajak yo'lini aniqlab olishi zarur. Ana shunga asoslanib, u bir necha turdagi maktabdan birida o'qishni davom ettiradi.

Asosiy maktab. Bu yerda bolalar to'qqizinchi sinfgacha o'qitiladi. Asosiy maktablarda oliy ta'lim muassasalarida o'qish niyati yo'q bo'lgan, biror bir kasb etagidan tutishni ko'zlagan o'quvchilar ta'lim oladi. Bu turdagi maktablarda bazaviy bilimlar beriladi va asosiy e'tibor amaliy mashg'ulotlarga qaratiladi. Asosiy maktabni tugatgan o'smirlar tugallanmagan o'rta ta'lim haqida shahodatnoma oladi. Ushbu hujjat bilan kasb-hunar maktablariga kirish mumkin. Bizdagi kasb-hunar kollejlariga o'xshab ketadigan mazkur maktablarda talaba muayyan kasb-hunar bo'yicha bilim va tajriba oshiradi.

Real maktab. Bu turdagi maktablarda matematika va tabiiy fanlarga moyil, kelajakda oliy ma'lumotli mutaxassis bo'lishni niyat qilgan bolalar o'qiydi. O'qish 5-sinfdan 10-sinfgacha. Mazkur muddat mobaynida yoshlarga turli fan sohalari bo'yicha kengaytirilgan bilim beriladi. Real maktabni tugatgan o'smirlar o'qishni gimnaziyada davom ettiradi.

Gimnaziyayu. O'quvchilar o'rta ta'limning eng muhim bo'g'ini bo'lgan ushbu bilim maskanida to'qqiz yil – 5-sinfdan 13-sinfgacha ta'lim oladi. Real maktabning 10-sinfini tamomlagan yoshlar esa gimnaziyada uch yil o'qiydi. Mazkur ta'lim dargohida gumanitar, tabiiy fanlar va xorijiy tillar chuqur o'rgatiladi. O'quvchilar o'n birinchi sinfdan tanlagan yo'nalishidan kelib chiqib, asosiy vaqtini bir necha fanni chuqur o'rganishga sarflaydi. Gimnaziya – oliy ta'limga tayyorgarlikning hal qiluvchi bosqichi. Negaki, gimnaziyani tugatganlik to'g'risidagi imtiyozli shahodatnoma universitetga imtihonsiz kirish huquqini beradi. Ammo imtiyozli shahodatnomani olish oson emas. O'quvchiga ushbu hujjatni berishda uning o'n uch yil davomidagi natijalari hamda to'rtta fan bo'yicha yakuniy imtihon baholari inobatga olinadi. Olmon zaminida oliy o'quv yurtiga kirish uchun o'n uch yil yaxshi natija bilan o'qish kerak. Ana shundan keyingina universitet yo'llari ochiladi.

"Fikrlayapmanmi, demak, yashayapman!"

Germaniyada davlatga qarashli maktablar bilan birga xususiy ta'lim maskanlari ham faoliyat yuritadi. Xususiy maktablar o'rta ta'lim maskanlarining 2 foizini tashkil etadi. O'quv dasturlari an'anaviy maktablardan farq qiluvchi xususiy maktablarni Federal ta'lim va madaniyat vazirligi nazorat qiladi. Xususiy

maktablar sanoat, til, kosmetika, gimnastika, uy xo'jaligi kabi ixtisoslashgan yo'nalishlarda ta'lim beradi. Nodavlat ta'lim maskanlari bir-birini qo'llab-quvvatlash uchun Xususiy maktablar uyushmasiga birlashgan. Shuningdek, nogiron va aqliy qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktablar ochilgan. Olmon maktablarida xorijlik fuqarolar ham ta'lim olishi mumkin. Xorijliklar mahalliy shart-sharoitga moslashishi, nemis tilini puxta o'zlashtirishi uchun tayyorlov kurslari tashkil etiladi.

Nemis pedagoglari iste'dodsiz o'quvchining o'zi yo'q, deb hisoblashadi. Shunga ko'ra ular o'quvchining ochilmagan qirralarini kashf etish, ularni yangilik va ixtirolar ruhida tarbiyalashga intiladi. "Fikrlayapmanmi, demak, yashayapman!" deydi mashhur faylasuf Rene Dekart. Olmon maktablarida ana shu naql oltin qoida sifatida qabul qilingan. Pedagoglar birinchi navbatda o'quvchining, hatto xato bo'lsa-da, mustaqil fikri bo'lishiga erishishni maqsad qiladi. Ta'lim jarayoni esa ota-ona va o'qituvchi o'rtasidagi uzviy hamkorlikka tayanadi.

Aslzodalar orzu qilgan universitet

Germaniyada Yevropaning boshqa davlatlariga qaraganda bepul oliy ta'lim olish imkoniyati ko'proq. Nodavlat jamg'armalar hamda hukumat grantlari asosida xorijliklar ham nemis universitetlarida tahsil olishi mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, mahalliy gimnaziyalarni bitirib, ityozli shahodatnomani olgan yoshlar universitetlarga imtihonsiz kiradi. Chet elliklar esa o'qishga kirish uchun nemis tili bo'yicha imtihondan o'tadi. Universitetlarda bakalavr bosqichi to'rt yarim yilgacha, magistratura bir yildan to'rt yilgacha, doktorantura ikki yildan besh yilgacha davom etadi. Odatda, bakalavriat va magistratura talabalari o'qish yakunida davlat imtihoni topshiradi va dissertatsiya himoya qiladi. Talaba o'qish uchun qishki yoki yozgi o'quv mavsumini tanlash huquqiga ega. Yozgi mavsum aprel-sentabr, qishkisi esa oktabr-mart oylarini o'z ichiga oladi. Germaniya Geydelberg, Kyoln, Frayburg, Tyubingen kabi qadimiy universitetlar vatani hisoblanadi. 1386-yilda asos solingan Geydelberg universiteti ko'hna qit'aning eng nufuzli oliy ta'lim dargohlari ro'yxatiga kiritilgan. O'rta asrlardayoq ushbu universitetga kirish yevropalik aslzodalarning orzusi bo'lgan. Germaniyaning mo'jazzgina Geydelberg shahrida joylashgan mazkur universitetning nufuzi hozir ham baland. Bu yerdan Gegel, Yaspers kabi jahon tanigan olimlar, o'nga yaqin Nobel mukofoti egalari yetishib chiqqan. Universitet yurisprudensiya, biologiya, kimyo, tibbiyot yo'nalishlarida kuchli kadrlar tayyorlaydi. Bu yerda o'qiydigan 25 ming talabaning 12 foizi xorijliklardir. Myunxendagi Lyudvig-Maksimillian universiteti Yevropani tibbiyot bo'yicha yetuk mutaxassislar bilan ta'minlaydi. Besh asrlik tarixga ega bo'lgan ta'lim maskanida ayni paytda 45 ming talaba tahsil oladi. Kasbiy oliy maktablar yoki institutlar olmon ta'lim tizimining o'ziga xos bo'g'ini sifatida muhandis, iqtisodchi, dizayner, mashinasozlik, ishlab chiqarish, axborot texnologiyalari va sog'liqni saqlash yo'nalishlarida mutaxassislar yetkazib beradi. Ma'lumotlarga ko'ra, Germaniyaning 370dan ortiq oliy ta'lim muassasalarida 2 millionga yaqin talaba, jumladan, 246 ming xorijlik tahsil olmoqda. Olmon yurti chet ellik talabalar soni bo'yicha dunyoda AQSH va Buyuk Britaniyadan keyingi o'rinda turadi.

Yaponiyada boshlang'ich ta'lim maktablari majburiydir. Barcha bolalar aprel oyida olti yoshga to'lganidan keyin birinchi sinfni boshlaydilar. Hozirgi kunda bolalar bog'chasi tobora ommalashib bormoqda, lekin majburiy emas va maktabni boshlash bolaning hayotidagi juda muhim voqea hisoblanadi.

Edo davrida ba'zi bolalar terakoya yoki ma'bad maktablarida o'qish, yozish va hisoblashning amaliy usullarini o'rganishgan.

1886-yilda zamonaviy boshlang'ich maktab tizimi majburiy ta'lim sifatida boshlandi. 1947-yilgacha faqat boshlang'ich maktablar majburiy edi. Ikkinchi jahon urushi oldidan va urush davrida davlat ta'limi Yaponiya fashistik hukumati tomonidan targ'ibot vositasi sifatida ishlatilgan.

Bugungi kunda deyarli barcha boshlang'ich ta'lim davlat maktablarida olib boriladi. Ushbu maktablarda o'qish bepul, garchi oilalar maktab tushliklari, jihozlar va qo'shimcha kitoblar yoki darslar kabi maktabdan tashqari xarajatlarni to'lashlari kerak.

Maktablarning 1 % dan kamrog'i xususiydir, qisman ikkinchisining xarajatlari tufayli. Ba'zi xususiy boshlang'ich maktablar obro'li bo'lib, ular o'zlari bog'langan yuqori darajadagi xususiy maktablarga, keyin esa universitetga birinchi qadam bo'lib xizmat qiladi. Ushbu „narvon maktablari“ ning ba'zilariga kirish uchun raqobat juda kuchli.

Boshlang'ich maktab sinflari katta, odatda har birida o'ttizdan qirg'acha o'quvchi bor. Talabalar odatda akademik va intizomiy funktsiyalarga ega bo'lgan kichik ishchi guruhlariga bo'linadi.

Kundalik hayoti

Yaponiya boshlang'ich va o'rta maktablari ertalab soat 7:50 da boshlanadi, darslar 8:30 da boshlanadi. Yaponiya maktablarida maktab avtobuslari yo'q, chunki ko'pchilik maktab tumanlari kichikligi va jamoat transporti mavjudligi sababli.

Har bir kunning birinchi o'n besh daqiqasi maktabdagi yig'ilish (dushanba kuni ertalab) yoki xonada qatnashish va e'lonlar uchun ajratiladi.

Mashg'ulotlar har biri 40 dan 45 minutgacha bo'lib, ular orasidagi tanaffus 5 dan 10 minutgacha.

Tushlik

To'rtta ertalabki mashg'ulotlardan so'ng, taxminan soat 12:30 larda, talabalar maktab oshxonalaridan uy xonalarining tushliklarini olib ketish uchun yuboriladi. Tushlik odatda bento qutilarida, turli xil yangi tayyorlangan taomlarning kichik qismlari bilan beriladi.

Bularga "go'sht, baliq, sabzavotlar va dengiz o'simliklarining barcha turlari kiradi. Odatdagi taom stew yoki kori, qaynatilgan sabzavotlar, sendvich va salatdan iborat. Har bir taom bilan sut beriladi. Odatda, jelatin, muzqaymoq va mevalar kabi shirinliklar ham bor".

Boshlang'ich maktablarda bufetlar nisbatan kam bo'lgani uchun ovqatlar sinfda o'qituvchi bilan birga olib boriladi, bu esa ovqatlanish, salomatlik, yaxshi ovqatlanish odatlari va ijtimoiy xulq-atvorni o'rgatish uchun yana bir norasmiy imkoniyat yaratadi. Barcha talabalar bir xil tushlik qilishadi va o'z xonalariga tushlik qilish uchun smenalarga tayinlanadilar. Tushlik taxminan 40 daqiqa davom etadi.

Peshindan keyin

Ba'zi bir quyi boshlang'ich maktablarda tushlikdan keyin darslar tugaydi va bolalarga uyga ketishga ruxsat beriladi. Ushbu maktablarning yuqori sinf o'quvchilari tushlikdan keyin yana bitta darsga ega. Biroq, boshqa maktablarda kuniga 5 yoki 6 ta dars bor, faqat eng kichik talabalar oltinchi davrga ega emas. Ba'zi maktablar o'rtasida 20 daqiqalik tanaffusga ruxsat berishadi, bu ba'zan sinflarni tozalash uchun ishlatiladi: supurish, tozalash, axlatni tashlash va hokazo. O'quvchilar odatda soat uchda maktabni tark etishadi.

Boshlang'ich maktablarda sport va ingliz klubi kabi maktabdan keyingi klublar taklif etiladi, ammo o'rta va o'rta maktab klublaridan farqli o'laroq, ular odatda haftada bir marta yig'iladi.

Muammolar

Yaponiya boshlang'ich maktabi ko'rinishidan samarali, lekin ba'zi muammolarsiz emas, xususan, darsga qatnashmaslik va o'qishni rad etish va bezovtalik miqdori ortib bormoqda (2010-yilda butun maktab tizimida 77 630 ta holat qayd etilgan) Bundan tashqari, uzoq vaqtdan beri Yaponiyaga qaytgan yosh bolalar uchun maxsus ta'minot muommosi. Ularning chet elda o'tkazgan davrlari muammodir. Hukumat xorijda istiqomat qiluvchi yapon bolalarining ta'lim olishi bilan ham shug'ullanadi. Biroq, aksariyat shahar markazlarida bunday qaytib kelganlarni qabul qila oladigan kamida xususiy xalqaro maktablar mavjud.

Bahslar

1980-yillardagi ta'lim islohoti harakati va qisman o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish natijasida 1989-yilda yangi o'quv kursi tashkil etildi. Rejalashtirilgan muhim o'zgarishlar yapon tiliga ajratilgan soatlar sonini ko'paytirish, ijtimoiy fanlar kursini kundalik hayot kursiga almashtirish – bolalar uchun jamiyat va atrofdagi muhit bilan to'g'ri munosabatda bo'lish bo'yicha ko'rsatma va axloqiy tarbiyaga e'tiborni kuchaytirish edi. Shuningdek, o'quv dasturida davlat bayrog'i va Yaponiya milliy madhiyasiga yangi urg'u berilishi kerak edi. Vazirlik maktabdagi muhim marosimlarda bayroqni ko'tarib, davlat madhiyasini kuylashni taklif qildi. Bayroq ham, madhiya ham qonuniy ravishda milliy ramz sifatida belgilanmaganligi va urush davridagi millatchilik birlashmalari tufayli ba'zi fuqarolarning bu taklifi qarshilik bilan kutib olindi.

XXI asr arafasida AQSh yangi qabul qilingan «2000-yilda Amerika talim strategiyasi» dasturi e'lon qilingan edi.

Amerika ta'lim tizimi haqida faktlar

Amerika ta'lim tizimi haqida aniq faktlar mavjud, bu faktlar baholash tizimidan tortib to'rt shartlar va maktab soatlari, moslashuvchanlikgacha va yana ko'p narsalar, Amerika Qo'shma Shtatlari ko'p mablag 'sarflaydi va o'z ta'lim tizimini boshqa mamlakatlarga qaraganda juda dolzarb deb biladi.

1. Baholarni joylashtirish.

Amerikaning ta'lim tizimida sinflarni joylashtirish eng kichik standartga ega bo'lgan AF baho tizimidan farq qiladi. Amerikalik baholash tizimidagi har bir xat har bir talabaning qanchalik yaxshi va kambag'al bo'lganligi haqida xabar beradi va ular ushbu harflarga birlashtirilgan foizlardir

A - talaba olishi va erishishi mumkin bo'lgan eng yuqori daraja bo'lib, u 90% dan 100% gacha

B - bu hali ham yaxshi va o'rtacha balldan yuqori va u 80% dan 89% gacha.

C - bu o'rta sinf, shuningdek o'rtacha darajadan past va u 70% dan 79% gacha

D - Hali ham bahoni o'tayapti, lekin o'rtacha talabadan ancha uzoq va bu 56% dan 69% gacha

F - Muvaffaqiyatsiz baho va bunday talabaning avvalgidan ko'ra ko'proq o'qishi kerakligini ko'rsatmoqda.

Amerika baholash ballari o'rtacha ball (GPA) bilan ishlaydi, o'rtacha ball talabaning turini ko'rsatadi. GPA, stipendiyalar olish, klublarga a'zo bo'lish va boshqa maktablarga o'tish uchun bir xil darajada qo'llaniladi. GPAni hisoblash uchun juda ko'p ehtiyoj choralari kerak. Ular Amerika baholash tizimida E emas.

2. Hukumat ishtiroki:

Amerika shtati va milliy hukumat ta'limning ko'p qismini davlat bilan boshqarish masalasida hokimiyatni bo'lishadi. Amerika federal hukumati o'z nazoratini Amerika ta'lim bo'limlari orqali amalga oshiradi.

Hisobotda aytilishicha, har yili har bir o'quvchiga harajat sarf qiladigan davlatlar haqida gap ketganda, birlashgan davlat birinchi o'rinda turadi, ayniqsa uning davlat maktablari.

Amerika ta'lim tizimida ta'lim xarajatlari bo'yicha ma'lum raqamlar mavjud. Kollej darajasida talabalarni moliyalashtirish yarmiga bo'linadi va yarmini bo'linishni to'g'ridan-to'g'ri ta'lim boshqarmasi, boshqasini esa tijorat sub'ektlari boshqaradi.

3. Amerika o'quv dasturi.

Har qanday boshqa o'quv dasturlari standartlari singari, Amerika o'quv dasturi ham barcha fanlardan yuqori standartlarga asoslangan. Amerika o'quv dasturi taniqli guruhlar tomonidan tasdiqlangan, masalan Xalqaro maktab kengashi va Nyu-England assotsiatsiyasi maktablari va kollejlari. Amerika o'quv dasturi asosiy xususiyatlarga ega, xususan

Amerika o'quv dasturi butun dunyo bo'ylab Amerika maktablari tomonidan taklif etiladi,

Tizim keng, muvozanatli va talabalar uchun qulay va markazlashgan.

Ushbu tizim standartlashtirilgan testga ega bo'lib, uni butun dunyo bo'ylab Amerika xalqaro maktablari tomonidan sinovdan o'tkazildi.

4. Sinov va imtihon.

Tizim SAT-da ishlaydi va ularning universitetga kirish uchun ba'zi bir ilg'or testlari va tizim AQSh va Kanada universitetlari tomonidan tan olinadi.

Bolalar bog'chasi bo'lgan boshlang'ich maktabning quyi sinflari bolaligida harflar raqamlarini o'rganishni va o'qishni boshlaganlarida biroz o'ynash va ijtimoiy aloqalarni himoya qiladi. Sinovlar o'quv kursining so'nggi haftasida beriladi, chunki imtihon turlari bir darajadan ikkinchisiga qarab o'zgarib turadi.

5. Ta'limning tuzilishi.

O'rta maktabdan oldin amerikalik talabalar jami 12 yil boshlang'ich va o'rta maktabda o'qigan bo'lishi kerak edi va bu yillar birinchi sinfdan o'n ikkinchi sinfgacha deb nomlanadi.

Olti yoshida amerikalik bolalar boshlang'ich maktabni boshlaydilar, uni odatda boshlang'ich maktab deb atashadi, u besh yoki olti yil davom etadi va keyin o'rta maktabga ketadi. Ikkinchi bo'lim ikkita dasturdan iborat: o'rta maktab va o'rta maktab. Sertifikatlar odatda o'rta maktab sessiyasidan so'ng (12-sinf) beriladi. Amerikalik talaba kollej yoki universitetga borishi mumkin.

6. Moslashuvchanlik.

Amerikalik ta'lim tizimi, ayniqsa, kollej darajasida o'qish va kursni tanlashning moslashuvchanligiga imkon beradi. Maktab joylashgan joyidan cheklangan talabalar uyda o'qish uchun xiyobonga ega, chunki uy maktabiga tayyorgarlik ishlari olib borildi va kurslar hamda talabaga ajratilgan mavzular.

7. O'quv yili.

Amerikalik maktab taqvimini odatda avgust oyining o'rtalaridan sentyabr oyining o'rtalariga qadar va mayning o'rtalaridan iyun oyining o'rtalariga qadar maktablar va oliy o'quv yurtlarida davom etadi. Rojdestvo va Yangi yil bayramlarini qamrab oladigan har doim bir-uch haftalik tanaffuslar mavjud bo'lib, ular har doim qishki ta'til deb nomlanadi.

Oliy o'quv yurtidagi dastur turli modellarga bo'linib ketmoqda. Semestr tizimi o'quv yilini 15 yoki 16 hafta davom etadigan semestrga bo'linadi. Ushbu tizim semestr tizimi deb ataladi.

Boshqa tomondan, chorak tizim o'quv yilini odatda to'rt hafta davomida chorak deb nomlangan uchta bo'limga ajratadi, to'rtinchisi ko'pincha ixtiyoriy va odatda ixtiyoriy chorak bo'ladi. Qishki ta'til odatda kuz va qish choraklari orasida, bahorgi ta'til esa qish va bahor kvartallari orasida.

8. Uyda o'qitish.

Uyda o'qitish davlat tomonidan qonuniy ravishda tan olinadi va tartibga solinadi. Ko'pgina hollarda, ota-onalar o'qitishni amalga oshiradilar, lekin ko'pincha o'qituvchi yollanadi. Amerikada uyda o'qitishning bir qancha sabablari bor, ularning xavfsizligi yoki mahalliy davlat maktablarining ijtimoiy muhitining sifati bo'lishi mumkin.

9. Akademik baholash tartibi.

Amerika ta'lim tizimi o'z o'quvchilarining faoliyatini har yili bitiruv darajasidan boshlab o'lchaydi va baholaydi.

10. Maktab uchun soat va vaqt.

Amerikaning aksariyat joylarida maktabga qatnashish haftaning besh kunida, yilning to'qqiz oyida dushanbadan jumagacha davom etadi. To'liq maktab kuni odatda 7-8 soatni tashkil etadi, tushlik tanaffusi va sinfdan tashqari mashg'ulotlar bundan mustasno.

Agar siz ushbu maqoladagi biron bir ma'lumotni qulay deb topgan bo'lsangiz, iltimos, quyidagi kabi muntazam yangilanishlarni olish uchun quyidagi elektron pochtagizga obuna bo'ling va shuningdek, yuqorida ko'rilgan turli xil platformalar orqali do'stlaringiz bilan o'rtoqlashing.

1. B. X. Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti, Toshkent-2017.
2. 7. I.J. Xasanboyev va boshqalar, Pedagogika nazariyasi va tarixi, Toshkent - 2021
3. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).
4. Davrenov, J., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA XVI-XVIII ASRLARDA YAPONIYA DAVLATI TARIXINI AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6).
5. Narmatov, D., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA ISPANIYA XV-XVII ASRLARDAGI TARIXI. Scientific progress, 1(6).
6. Elguzarov, B. B. O. G. L., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA MITANNI DAVLATCHILIGINING O'RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6), 616-619.
7. Erkinov, A. S. O., & Haydarov, S. (2021). YUNON-BAQTRYA PODSHOLIGINING IJTIMOYI TUZIMI, XO'JALIGI VA MADANIYATI. Scientific progress, 1(6), 620-622.
8. Nematov, M. D. O., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI ORGANISHDA SHUMER-AKKAD DAVLATCHILIGINING ORNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6).
9. Ermatov, F., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA 1870-1914 YILLARDA ANGLIYANING O'RGANILISHI. Scientific progress, 1(6).
10. Do'stmurodov, S., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA XVI-XVIII ASRLARDA HINDISTONNI O'RGANISH. Scientific progress, 1(6).
11. Mengboyev, S. N., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA URARTU PODSHOLIGINING O'RNI. Scientific progress, 1(6).
12. Asqarov, N. S. O., & Haydarov, S. (2021). ARAB XALIFALIGINING POYTAXTI BAG'DODNING TANAZZULGA YUZ TUTISHI. Scientific progress, 1(6).
13. Ro'zmetov, J., & Haydarov, S. (2021). TARIXNI O'RGANISHDA SOSONIYLAR DAVLATINING O'RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6).
14. Tulaboyev, D., & Haydarov, S. (2021). TARIXNI O'RGANISHDA MESOPATAMIYANING TARIXI VA DINI: O'RNI HAMDA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6).
15. Хайдаров, С.А., (2022). Захриддин Мухаммад Бобур: бир кулда муйкалам-у, бир кулда тож. Scientific progress, 3(3).
16. Ismoilova Z.K. Pedagogika. Toshkent, MOLTUA, 2008
17. X. Ibragimov, SH. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008
18. 10. Hoshimov K. Va boshqalar. Pedagogika tarixi. – T., O'qituvchi, 1996.
19. blob:<https://web.telegram.org/5f25c9c3-7dc4-49b2-a477-3439f9f2c0e0>
20. <https://telegra.ph/ILMIY-MAQOLA-10-15>
21. <http://daf-uz.simplesite.com/439284582>
22. <https://static.tuit.uz/uploads/1/ryoi2SgsqsZpZAchXCkbt8WSUoYuoTYz>.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA RAQAMLI KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

RAQAMLI KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHGA OID PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING UMUMLASHGAN TAHLILI

Ergasheva F.T.

NavDPI “Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası katta o‘qituvchisi

Raqamli transformatsiya jarayoni jadal kechayotgan hozirgi dunyodagi ta‘lim tizimlarida o‘qituvchi uchun raqamli kompetensiyalarning mavjudligi zamonaviy ta‘lim muhitida majburiy va zarur talablardan biriga aylandi. Zamonaviy voqelikda, xususan ta‘lim jarayonida kasbiy faoliyatni amalga oshirishda pedagog kadrlardan tez o‘zgarib turadigan talablarga moslashish sharti qo‘yilmoqda, bu esa ulardan yangi, kengroq va murakkabroq kompetensiyalar to‘plamini talab qiladi.

Raqamli kompetentlik – bu zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq kompetensiyalarni nazarda tutuvchi yangi tushunchalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda “AKT savodxonlik”, “axborot kompetentligi”, “axborot savodxonligi”, “raqamli savodxonlik” va “raqamli ko‘nikmalar” kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish darajalarini tavsiflovchi bir nechta atamalar paydo bo‘ldi. Ushbu atamalar ko‘pincha “raqamli kompetentlik” va “raqamli savodxonlik” kabi bir-biriga yaqin atamalar bilan qo‘llaniladi. “Raqamli savodxonlik” tushunchasi nisbatan oldinroq ishlatila boshlangan bo‘lsada, u insonning raqamli muhitda turli sohadagi masalalarni samarali hal etish qobiliyatini anglatadi.

Ushbu ma‘ruzada o‘qituvchilarining raqamli kompetentligini shakllantirish borasida dunyoda olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlar tahlil qilinadi va asosiy tamoyillar ajratib ko‘rsatiladi.

2017-yil 7-8-iyul kunlari Germaniyaning Gamburg shahrida bo‘lib o‘tgan G20 sammiti tadbirlari doirasida ishlab chiqilgan yondashuvga asosan, raqamli savodxonlikning beshta asosiy komponenti taklif etilgan [1]:

- raqamli kontent bilan ishlash, ya‘ni ma‘lumot yaratish, topish, u bilan ishlash, birlashtirish, tahlil qilish qobiliyati;
- kompyuter texnikasi bilan ishlash – texnik amallarni bajarish usullarini tushunish, kompyuter va dasturiy ta‘minotning tuzilishini tushunish;
- ommaviy axborot vositalari (matnlar, tovushlar, rasmlar, videolar va boshqalar) bilan ishlash – ommaviy axborot vositalarini baholash, media kontentini yaratish qobiliyati;
- kommunikatsiya – raqamli sohada, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot qilish qobiliyati;
- texnologik innovatsiyalar – hayotda turli texnologiyalardan foydalanish, raqamli makonda ishlash vositalari (gadjetlar, ilovalar va h.k.).

Raqamli kompetensiyalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq qobiliyatlar majmuini o‘z ichiga oladi:

- raqamli texnologiyalardan foydalanishning texnik ko‘nikmalari;
- raqamli texnologiyalardan kundalik hayot faoliyatida samarali foydalanish qobiliyati;
- raqamli texnologiyalarni tanqidiy baholash qobiliyati;
- raqamli madaniyatda ishtirok etish motivatsiyasi.

G.U.Soldatova o‘z tadqiqotlarida raqamli kompetentlikning to‘rtta muhim turini belgilab o‘tgan [2]:

1) **axborot va mediakompetentlik** – raqamli ma‘lumotlarni qidirish, tushunish, arxivlash va uni tanqidiy aks ettirish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma, malaka, motivatsiya, mas‘uliyat, shuningdek raqamli resurslardan (matn, vizual ma‘lumot, audio, video va boshqalar) foydalangan holda axborot ob‘ektlarini yaratish.

2) **kommunikativ kompetentlik** – turli xil muloqot shakllari (elektron pochta, chatlar, bloglar, forumlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) va turli maqsadlar uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas‘uliyat;

3) **texnik kompetentlik** – turli muammolarni, jumladan, kompyuter tarmoqlaridan, bulutli xizmatlardan foydalanish va hokazolarni hal qilish uchun apparat va dasturiy ta‘minotdan samarali va xavfsiz foydalanish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas‘uliyat;

4) **iste‘molchi kompetentligi** – turli ehtiyojlarni o‘z ichiga olgan muayyan hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq turli kundalik vazifalarni hal qilish uchun raqamli qurilmalar va Internetdan foydalanishga imkon beradigan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas‘uliyat.

P.Gilsterning fikricha raqamli kompetensiya inson faoliyatidagi ijtimoiykommunikativ jihatlariga urg‘u beradi. U raqamli kompetensiyaga erishish mezonlari sifatida quyidagi malakalarni belgilaydi:

- ✓ zarur ma'lumotlar va ular bilan ishlash vositalarini izlash ko'nikmalari, ushbu vositalarni tezda o'zlashtirish qobiliyati (axborot kompetentlik);
- ✓ boshqa foydalanuvchilar bilan muloqot qilish qobiliyati (kommunikativ kompetentlik);
- ✓ turli shakl va ko'rinishdagi axborotni ishlab chiqarish ko'nikmalari (ijodiy kompetentlik).

Evropa Ittifoqi ta'lim qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan pedagoglarning raqamli kompetensiyasi (Digital Competence of Educators) profilida oltita yo'nalishlar belgilab berilgan:

- professional pedagogik muhitda raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- raqamli ta'lim resurslarini izlab topish, yaratish va almashish bo'yicha kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha zarur ko'nikmalarni shakllantirish;
- o'quv natijalarini baholash uchun raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- ta'lim oluvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirish jarayonini qo'llab-quvvatlash.

DigCompEdu – o'qituvchining raqamli kompetensiyalarining Yevropa modelida (Digital Competence of Educators) jami 22 ta turdagi kompetensiya ko'rib chiqiladi.

Ularni shakllantirishning 6 ta yo'nalishi taklif etilgan:

1. Ta'lim jarayoni barcha subyektlarining raqamli texnologiyalar orqali o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan kompetensiyalar bilan bog'liq: jamoa, ta'lim oluvchilar va ularning ota-onalari bilan kasbiy o'zaro hamkorlik. Ushbu yo'nalish shuningdek, pedagogning axborot texnologiyalari va raqamli vositalar va resurslardan foydalanish sohasida uzluksiz rivojlanishga yo'naltirilgan o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

2. Pedagogning axborot resurslarini tanlash va ularni ta'lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashtirish, o'z raqamli resurslarini yaratishi va o'quv jarayonining barcha subyektlari uchun ulardan xavfsiz foydalanishni ta'minlash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

3. Ta'lim jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishni, ya'ni ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlashga, shuningdek, guruh shaklida ishlashda samarali o'zaro ta'sirini amalga oshirishga qaratilgan kompetensiyalarini qamrab oladi.

4. Baholash jarayonida raqamli vositalardan foydalanish bilan bog'liq kompetensiyalarni belgilaydi. Ta'lim oluvchilar faoliyati haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish va tanqidiy baholash, shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida o'z vaqtida va samarali hisobot berish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

5. Pedagogning shaxsga yo'naltirilgan o'quv jarayoni tamoyilini amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish, ta'lim oluvchilarni ta'lim jarayoniga maksimal darajada jalb qilish uchun raqamli ta'lim muhitida tabaqalashtirilgan yondashuvni ta'minlash va o'qitish uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan bog'liq.

6. Pedagogning raqamli savodxonligi, uning raqamli muhitdagi ta'lim jarayonida zarur bo'lgan axborot va resurslarni tanlash hamda tahlil qilish.

Ushbu yo'nalishlar raqamli ta'lim modelining asosini tashkil qiladi. Unda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda samarali kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zamonaviy pedagogdan qanday kompetensiyalarni shakllantirish kerakligi batafsil tavsiflangan.

Hozirgi vaqtda ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan raqamli kompetensiyalar modeli DigCompEdu Yevropa modeliga asoslanganligini kuzatish mumkin. "Pedagogning raqamli kompetensiyasi" tushunchasi bo'yicha yagona yondashuv mavjud emas. Respublikamizda ham pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmagan. DigCompEdu modelida keltirilgan mezon va vositalar pedagog kadrlarning raqamli kompetentligi va ularning ehtiyojlarini tahlil qilish, baholash mezonini va tavsiyalar ishlab chiqish va raqamli ta'lim muhitidan foydalanishda pedagog kadrlarni qo'llab-quvvatlash tizimini taklif qilish uchun etarli bo'lmasligi mumkin. Pedagoglarning raqamli kompetentligini har tomonlama baholash uchun raqamli kompetensiyalarning o'ziga xos umumlashtiruvchi modelini ishlab chiqishda turli yondashuvlarni ko'rishimiz mumkin [4-7]. Ushbu modellar pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini baholashning keng qamrovli tizimi, shuningdek, kasbiy va shaxsiy rivojlanish muammolarini hal qilish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Gamburgdagi_G-20_sammiti_\(2017\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Gamburgdagi_G-20_sammiti_(2017))
2. Г.У. Солдатова, Т.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования. – М.: Фонд Развития Интернет, 2013. – 144 с

3. Gilster, P. (1997), Digital literacy. New York: Wiley Computer Publications.
4. Ergasheva, F. T. Formation of ICT competence of future primary school teachers in the process of studying the discipline 'information technologies in primary school' // Academic Research in Educat. Sci., 2022. 3(10), P.221–229.
5. Ergasheva, F. T. General issues of forming the digital competence of university students // European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA) Vol. 4 No.7, July 2023, <https://www.scholarzest.com>
6. Ergasheva F.T. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish muammolari // O'zMU xabarlari, 2023, [1/7.1]. 155–157.
7. Ergasheva F.T. Analysis of digital competence levels of future primary teachers // International Conference on Developments in Education Hosted from Amsterdam, Netherlands, 2023.-P. 10-15.

BO'LAJAK MATEMATIKA VA INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARGA OID KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA WEB-KVEST TA'LIM TEXNOLOGIYASINING IMKONIYATI

Auezova Raya Tileubayevna

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar takomillashuvi tufayli, matematika va informatika o'qituvchilarning kasbiy fanlardan ta'lim olishini tashkil etish shakl, usul va vositalarini takomillashtirish muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish yo'llaridan biri, veb-kvest texnologiyasini faol joriy etishni taqozo etadi.

Veb-kvest ta'lim texnologiyasidan bo'lajak matematika va informatika o'qituvchilarning turli xil axborot vositalarida joylashgan ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi, o'z faoliyatini rejalashtirish va fanlararo kurslarni o'rganishga qiziqishini oshiradi. Bu muammoli ta'lim, loyiha usuli, o'yinlar elementlarini birlashtirgan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanishni takomillashtiradi.

Bu borada G. A.Vorobyov [1], YE.A.Igumnova, I.V.Radetskaya [2], M.V.Andreyeva [3], O.V.Volkova [4] larning fikricha, o'quv web-kvest – bu o'quvchilar ma'lum bir o'quv topshirig'ini bajarishda Internetdagi saytlaridan foydalanishdir. M.V.Andreyeva [5] ning fikriga ko'ra, web-kvest – bu rolli o'yin elementlari bo'lgan muammoli vazifa bo'lib, ular uchun Internetning axborot resurslaridan foydalaniladi. Y.Y.S.Bixovskiy web-kvestni ham usul, ham shakl sifatida ko'rib chiqadi. Usul sifatida web-kvest – bu o'qituvchi va talabalarining ta'lim muammolarini, o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etish usullarini hal qilishga qaratilgan o'zaro bog'liqlik faoliyati usulidir. Web-kvest shakl sifatida - ma'lum bir tarkib ustida ishlashda professor-o'qituvchi va talabalarining o'zaro ta'sirini tartibga solish, o'rnatish, tizimga kiritish [6].

Keltirilgan tahliliy ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, web-kvest ta'lim texnologiyasi global tarmoqdan foydalanib ta'limiy muammolarni yechishda iborat.

Veb-kvest ta'lim texnologiyasi o'yin elementlaridan iborat topshiriqlar tizimi bo'lib, uni bajarishda global tarmoqdan foydalanish nazarda tutilgan. Bunda talabalar qo'yilgan muammoni jamoa bo'lib, global tarmoqdan bajarishga qaratilgan [7:4:5]. Veb-kvest ta'lim texnologiyasi sifatida talabalar o'quv ma'lumotlari bilan mustaqil ishlaydigan va yangi bilimlarni shakllantiruvchi yondoshuvga tayanadi [8: 3:8]. Ushbu yondoshuvni amalga oshirishda professor-o'qituvchi maslahatchiga, talabalarining o'quv-idrok, muammoga yo'naltirilgan va tadqiqot faoliyatini tashkillashtiruvchi, muvofiqlashtiruvchi shaxsga aylanadi [1:4]. Professor-o'qituvchilar tomonidan talabalarining mustaqil aqliy va ijodiy faoliyati uchun sharoitlar yaratiladi hamda ularning tashabbuslari qo'llab-quvvatlanadi [7].

Veb-kvest ta'lim texnologiyasi loyiha usuli, muammoli va o'yinga asoslangan ta'limiy jamoaviy ish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari g'oyalarini o'zida mujassam etgan yaxlit texnologiyadir, asosiy muammoli va bir qator yordamchi vazifalarni bajarishda maqsadli qidiruvni sarguzashtlar hamda ma'lum bir syujetga asoslangan o'yin bilan birlashtirishdan iborat. Ushbu texnologiyasining mohiyati pedagogikadagi ba'zi rolli o'yin texnologiyalari hamda Case-Study, loyihalash va muammoli ta'lim texnologiyalariga oid g'oyalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu texnologiyalardan farqli jihatlari qo'yilgan muammoli topshiriqlarni global tarmoqning qidiruv tizimlarida va giper ilovalardan foydalanib yechishga qaratilgan bo'lib, bunda ochiq ma'lumot maydonida ta'lim olish bilan tavsiflanadi (global tarmoqdagi qidiruv

natijalarini veb-saytlar yoki ijtimoiy tarmoqlarda, maxsus kompyuter dasturlari yordamida taqdim etish) [7:4:6].

Veb-kvest o'qituvchi tomonidan ixtiro qilingan syujetga asoslangan, amaliy va nazariy xarakterdagi turli vazifalarni o'z ichiga oladi, ularni hal qilish va amalga oshirish uchun talabalar ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlashlari kerak. Ushbu texnologiyadan foydalanilganda talabaga aniq vazifa taklif etiladi, buning uchun ma'lum bir mavzu bo'yicha global tarmoqdan material to'plashi talab etiladi. Bunda ba'zi manbalarga havolalar professor-o'qituvchi tomonidan beriladi va ba'zi bir manbalariga esa talabalar odatiy qidiruv tizimlaridan foydalanib, qo'yilgan muammoga oid ma'lumotlarni to'plashi talab etiladi [9]. Bular asosida matematika va informatika o'qituvchilar mustaqil ravishda qo'yilgan muammoni yechadi hamda turli loyihalar tayyorlashga oid kompetensiyasi shakllanadi.

Adabiyotlar

1. Воробьёв Г. А. Веб-квест технологии в обучении социокультурной компетенции (английский язык, лингвистический вуз) // Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Пятигорск, 2004. – 220 б.
2. Игумнова Е.А., Радецкая И.В. Квест-технология в образовании // Учебное пособие. Чита Забайкальский государственный университет 2016. – 164 с.
3. Андреева М. В. Технологии веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам. Тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. – М., 2014. – С. 58 -62.
4. Волкова О.В. Подготовка будущего специалиста к межкультурной коммуникации с использованием технологии веб-квестов // Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Белгород, 2010. – 25 с.
5. Андреева М. В. Технологии веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам: тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. – М.: МПГУ, 2004. – С. 20–25.
6. Быховский Я. С. Образовательные веб-квесты [Электронный ресурс] // Материалы международной конференции «Информационные технологии в образовании. ИТО-99». – URL: <http://ito.edu.ru/1999/III/1/30015.html> (дата обращения: 12.01.2023)
7. Mirsanov U. M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Navoiy, 2023. – 332 b.
8. Шарапова Г.В. Иммунология фанини ўқитиш самарадорлигини оширишда электрон таълим ресурслардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент – 2022. – 153 б.
9. Багузина Е.И. Веб-квест технология как дидактическое средство формирования иноязычной коммуникативной компетентности (на примере студентов неязыкового вуза) // Диссертация ... кандидата педагогических наук. – М., 2012. – 26 б.

CANVA DA DARS JARAYONLAARI UCHUN MULTIMEDIALI TAQDIMOTLAR TAYYORLASH

Rustamova M.A
Navoiy innovatsiyalar universiteti

Canva bu grafik dizayn platformasi bo'lib, odamlar undan SMM, posterlar, taqdimotlar, hujjatlar va boshqa vizual ishlarni yaratishda foydalanishadi. Saytda tayyor dizayn qoliplari mavjud. Platformani ishlatish bepul bo'lib, qo'shimcha imkoniyatlarni taqdim qiluvchi pullik obunalar – Canva Pro and Canva for Enterprise ham mavjud.

2020-yil iyunida, Canva 60 million avstraliya dollari miqdoridagi investitsiya jalb qilib, bozordagi narxini 6 milliard Avstraliya dollariga yetkazib oldi. Bu 2019-yilgi platformaning narxidan 2 barobar ko'proqdir.

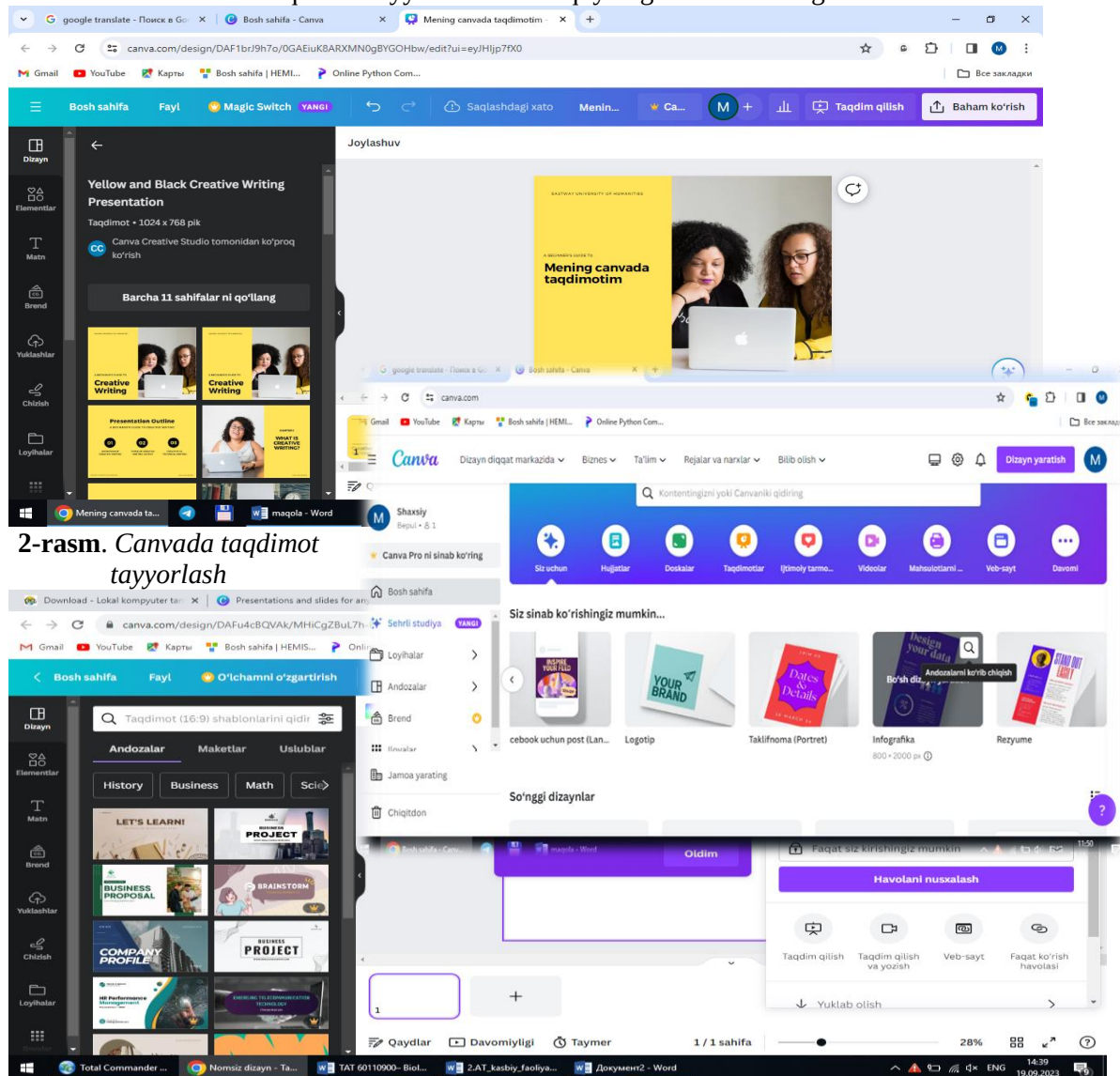
Canva Avstraliyaning Perth shahrida Melanie Perkins, Cliff Obrecht va Cameron Adamslar tomonidan 2013-yilning 1-yanvarida ishga tushirilgan. Faoliyatining ilk-yilida, Canva foydalanuvchilar soni 750,000 taga yetadi. 2014-yil aprelida, ijtimoiy tarmoqlar va texnologiyalar bo'yicha ekspert Guy Kawasaki kompaniyaga brendni tanituvchi (Brand Promoter) sifatida qo'shiladi. 2015-yilda, marketing materiallariga ko'proq e'tibor berilgan Canva for Work servisi ishga tushadi.

Canva platformasini interfeysi quyidagicha bo'ladi. Canvada tur xildagi multimedia mahsulotlarini tayyorlashimiz mumkin. Misol uchun, taqdimot, matnli hujjat, doska, Instagram uchun post, rezyume, logotip, video, poster, infografika, sertifikat, taklifnoma va hokazo.

Canvada tayyorlagan dizayningizni boshqalar bilan bham ko'rish imkoniyati ham mavjud. Bunda odamlar guruhlariga ruxsat berib qo'yishimiz mumkin. Bugungi kunda ko'plab smm bilan shug'ullanuvchi odamlar canvadan foydalanib o'zini blogini, kontentini yuritadilar.

1-rasm- Canva dasturi interfeysi

Canvada taqdimot tayyorlash uchun quyidagi ishlarni amalga oshirishimiz kerak bo'ladi

2-rasm. Canvada taqdimot tayyorlash

3-rasm. Prezentsiyani dizaynini loyihalash

Canva platformasi imkoniyati keng bo'lganligi uchun undan dars jarayonlarida foydalanish mumkin. Va bu orqali talabarni dars mavzusiga qiziqtirish va darslarni interfaol tarzda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Canva.com
2. Fayllar.org

TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DOLZARB MASALALARI

Rajabboyeva L.F

NavDPI Ta'lim muassasalari boshqaruvi

Ta'lim - bu shunchaki tushuncha emas, balki davlatimizda o'z demokratik mustaqilligiga ega kelajakni barpo etishda yordam beradigan muhim vosita bo'lib, bu yoshlarga o'z mafkurasini shakllantirish va o'z menini tanita olishda yordam beradigan muhim tizim hisoblanadi. Shu borada Birlashgan Millatlar tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri "Sifatli ta'lim" deb nomlangan bo'lib, unda har bir insonni qamrab oluvchi odil va yuqori sifatli ta'lim tizimini ta'minlash va ta'lim olishiga rag'batlantirish g'oyasi ilgari surilgan.[1] Bundan ko'rinib turibdiki, ta'lim sifatining rivojlanishi, modernizatsiyalashuvi jarayonida ushbu sohadagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. Jumladan, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning kirib kelishi, qo'llanilishi orqali vaqtimizni, energiyamizni tejagan holda samarali natijalarga erishishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi dastlabki yillaridanoq ta'lim tizimini isloh qilish masalasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilib, yosh avlodga jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishini, yetuk inson bo'lib shakllanishi, qobiliyat va iqtidorini yuzaga chiqarish asosiy maqsad qilib belgilab olindi. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikr shakllanmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o'rtasidagi raqobat masalasi ham ko'tarilmoqda. Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so'zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o'rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlar bilan bog'liq masalalar tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi". [2] Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda.

Ta'limning turli sohalarida kompyuter telekommunikatsiyalarining qo'llanilish tajribalaridan shuni ko'rish mumkinki, axborot texnologiyalari bizga bir qator ijobiy imkoniyatlarni yaratib berayapti, quyidagilar shular jumlasidandir:

- 1) professor-o'qituvchilar, ilmiy xodimlar va talabalarning har xil turdagi hamkorlik ilmiy tadqiqotlarini (har xil ilmiy-amaliy loyihalar yordamida chinakam ijodiy tadqiqot, mustaqil amaliy faoliyat, mustaqil bilim o'rttirish, amaliy ijodiy faoliyat va boshqa turdagi hamkorliklarni) tashkil etish;
- 2) ilmiy-uslubiy markazda ta'lim olayotgan keng ommaga tezkor mutaxassis maslahatlarini tashkil etish va yetkazish;
- 3) masofaviy ta'lim va pedagogik kadrlar malakasini oshirish tarmog'ini tashkil etish;
- 4) tezkor axborot almashinuvi;
- 5) ta'limdagi sheriklarning, bu talaba, o'quvchi, o'qituvchi, ilmiy xodim bo'lishidan qat'iy nazar, ularga o'zaro fikr almashinish ko'nikmalarini hosil qilishni, muomala madaniyatini va o'z fikr-mulohazalarini tez, lo'nda va aniq ifoda etishni o'rgatish;
- 6) madaniy, etnik, insonparvarlikning keng qamrovli ijobiy axborotlari bilan fikr almashinish natijasida yoshlarning madaniy va ijtimoiy qobiliyati va layoqatini o'stirish.

Malumki, jamiyatda talimning izchilligini ta'minlash, sohaga innavatsion texnologiyalar hamda milliy va xalqaro pedagogik tajribalarni qo'llash orqali yoshlarimizda teran falsafiy tafakkur, ilmiy mushohadalarga chorlovchi g'oyalar asosida mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllanishiga xizmat qiladigan shart-sharoitlarni yaratib berilganligi bilan bog'liqdir. Buning uchun, ta'lim tizimida o'zaro aloqadorlik, integratsiyani ta'minlash va tizimining barcha sohalarida nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadigan jarayonlarga yanada kengroq e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini yangilash va takomillashtirishga qaratilgan izchil islohotlar olib borilayotgan ekan, bunday islohotlar zamirida rivojlanayotgan ta'limning oldiga ham muhim vazifalarni yuklash albatta tabiiy. Bu borada pedagog olim M.M.Xolmuxammedov o'zining "Professional ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish" mavzusidagi maqolasida: "Tizim o'z oldiga hududlar va sohalar kesimida iqtisodiy yuksalishga munosib hissa qo'sha oladigan o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlash, yoshlarni malakali mehnat orqali o'z hayot farovonligini ta'minlashga o'rgatish, o'z mehnat faoliyatiga innovatsion va kreativ yondashish, yaratuvchanlik, intellektual, ma'naviy potensialni rivojlantirish kabi vazifalarni qo'yadi", [3]-deb yozadi. Bu vazifalarga tayangan holda ta'lim tizimining asosiy maqsadlarini belgilab olish maqsadga

muvofiqdir. Yangi O'zbekiston sharoitida ana shunday vazifalardan biri ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash va ulardan foydalanish bo'yicha o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishning barcha komponentlarini o'zida mujassamlashtiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish, bugungi axborot asrida tizimning bosh maqsadini tashkil etmoq'i zarur.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tomonidan quyidagi maqsad vazifalar belgilab berilgan:

➤ mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish;

➤ dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish;

➤ ta'lim-tarbiya muassasalarining rahbar xodimlari, pedagog va murabbiylari, professor o'qituvchilari va ilm-fan sohalar vakillarining jamiyatimizdagi o'rni va maqomini oshirish, ularning mashaqqatli mehnatini munosib qadrlash va faoliyat samaradorligiga qarab moddiy rag'batlantirish; " [4]

Bu vazifalar O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llashda talabalarni faqatgina ekrandagi axborotlarni ko'rishiga va ularni qabul qilishgagina emas, balki ularning o'zlari ham bu jarayonda ijodiy ishtirok etishlariga o'rgatishimiz lozim. Ta'limning didaktik xossalari bilan bog'langan yashirin imkoniyatlar olamini bevosita kompyuter telekommu -nikatsiyalari bilan bog'lash bu ta'lim sohasida zamonaviy va istiqbolli maqsadlarga ega. Didaktik funktsiya sifatida biz o'quv-tarbiyaviy jarayonda ma'lum bir maqsadlarda qo'llanilayotgan ta'lim vositalarining tashqi xossalari namoyonini tushunamiz. Tadqiqot usullari sifatida oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, "COVID-2019" pandemiyasi barcha sohalar singari ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi, jumladan bog'cha, maktab va oliy ta'lim muassasalarining barchasi ommaviy ravishda muddatidan oldin ta'tilga chiqishdi. UNESCO ning ma'lumotiga ko'ra, dunyo bo'yicha 1,7 milliard o'quvchilar darslar to'xtatilgani sabab an'anaviy o'qishdan mahrum bo'lishdi. Yuzdan ortiq mamlakatlarda universitetlarning yopilishi dunyo talabalarining 90 foizini uyda o'tirishga majbur qildi. 2020-yil 3 martga kelib UNESCO 13 ta mamlakatda ta'lim muassasalarining vaqtincha yopilishi oqibatida 290,5 million o'quvchi va talaba o'qishdan uzilib qolganini ma'lum qildi va ularni masofaviy ta'limga o'tishga chaqirdi. [5]

Ma'lumotlarga ko'ra, o'tkan davrdagi pandemiya sabab ta'lim muassasalarini yopgan mamlakatlarning 60 foizigina to'liq raqamli ta'limga o'tgan. Ba'zi xalqaro ekspertlar onlayn ta'limga to'liq o'tib bo'lmasligi, bu jarayonga muammoli vaziyatdan chiqish yo'li sifatida qarash lozimligini, aks holda ta'lim sifati tushib ketishini ta'kidlasa, ba'zilar zamonaviy ta'lim uchun yangi davr boshlanganini takidlamogda. Ayrim davlatlar ziyolilari esa masofaviy ta'limga qamrab olishda ta'minot masalasini ilgari surmogda. Internet manbalarida xabar berilishicha, bugungi kunda atigi o'nga yaqin davlatdagi talabalarining 95 foizida kompyuter bor. Bu statistik ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki 2019-yilgi pandemiya gacha rivojlanayotgan davlatlar ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishda sezilarli darajada kamchiliklar va yetishmovchiliklar mavjud bo'lgan va bir qatorda bu texnologiyalardan foydalanishda yetarlicha bilim va salohiyatga ega emas edilar. Bu pandemiya nafaqat ta'lim sohasini balki boshqa qator sohalar rivoji uchun taxminan 10 yilda amalda qo'llash mumkin bo'lgan yangi tizimni 1 yilda joriy etishni taqozo etdi. Bu esa qaysidir ma'noda davlatimiz ta'lim tizimida raqamlashtirilgan muhitni yaratishda asosiy ko'makchi bo'ldi desak adashmaymiz.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimida to'liq joriy etish orqali yuqori samarali ta'lim berishga erishishimiz mumkin. Bundan tashqari ta'limni raqamlashtirish ortiqcha sarf etilgan energiya va vaqtimizni boshqa foydali yumushlar uchun sarflashimizga olib kelishi mumkin va axborotlarni tez va sifatli yetib borishini ham ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://uzbekistan.un.org/uz> sayti
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020-yil 28-yanvar
3. M.M.Xolmuxammedov. "Professional ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish". Uzluksiz ta'lim ilmiy uslubiy jurnal. 2021. 6-son.3-4-betlar.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni

TADQIQOTCHILIK FAOLIYATI.O'QITUVCHI MAHORATINI OSHIRISHDA TADQIQOTNING ROLI.

Amonova Muhiba Botirovna

Navoiy viloyati Nurota tuman 5-umumiy o'rta ta'lim maktab

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

Har birimiz tabiatimizga ko'ra tadqiqotchimiz.Barcha insonlarga o'z-o'zidan vujudga keladigan tadqiqotchilik faoliyati xos.

Bizning qiziquvchanligimiz doimiy tadqiqot olib borishimizga sabab bo'ladi.Bolalar-sinchkov kuzatuvchilar.Ular sodir bo'layotgan voqealarni esda yaxshi saqlashadi,biroq har doim ham to'g'ri xulosa chiqara olishmaydi.Maktabda o'qitishning tadqiqot usulidan foydalanish ushbu holatni bartaraf etishga imkon beradi.Uning maqsadi-fan uchun emas,balki o'quvchi uchun yangilikni kashf qilishdan iboratdir.Tadqiqot faoliyati o'quvchiga tadqiqot maqsadini belgilash tamoyillarini,kuzatish va ifodalash usullarini o'zlashtirish,olingan tadqiqot natijalarini anglab yetishga imkoniyat yaratadi.

Ko'pchilik o'qituvchilar tadqiqotchilik deganda ilmiy tadqiqotni tushunadilar.E'tibor qilgan bo'lsangiz,har bir darsga tayyorgarlik ko'rganda biz kichik tadqiqot o'tkazamiz:darsning maqsadi,kutilayotgan natijalarni belgilaymiz,maqsadga erishish uchun material va metodlar tanlaymiz.Quyda keltirilgan materiallar o'qituvchilarning tadqiqotchilik bilan shug'ullanishlari pedagogic faoliyatda qanchalik muhimligini anglashga yordam beradi.

Tadqiqot izlanishning bugungi holati avvalambor,"o'quv tadqiqoti bilan ilmiy tadqiqotning umumiyliги nimada?" va "ular bir-biridan nima bilan farq qiladi?" degan savollarga javob berishga harakat qilamiz.Kuzatuvlar va taqqoslashlar natijasida o'quv va ilmiy tadqiqotlar quydagi umumiy bosqichlardan iborat,degan xulosaga kelingan:

- masala(muammoni) ifodalash;
- taxminiy yechim-taxmin,faraz;
- taxmin farazlarni kuzatish,tajriba,nazariy tahlil orqali tekshirish;
- natijalarni yozuv,rasm,kolleksiya va shakllarda qayd etish.Shunday qilib,ilmiy tadqiqotning ham,o'quv tadqiqotning ham asosida kuzatuv,faraz,tajriba(sinov) va mantiqiy xotima,xulosa chiqarish yotadi.

Tadqiqotli o'qitishning zamonaviy tushunchasi o'quvchining shaxsiy tajribasiga asoslanishiniko'zda tutadi.Ushbu shartpedagog oldida qiyinchiliklarni tug'diradi.Ko'pincha o'quv tadqiqoti vazifasini belgilash uchun o'quvchining tajribasi yetarli emasdek ko'rinadi.

Biroq tadqiqot, birinchi navbatda,fan uchun emas,balki o'quvchi uchun yangilikni kashf etishni taqazo etsa,u holda muammolarni o'rganish nima uchun o'quvchining hayotiy tajribasi va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lishi kerakligi tushunarli bo'ladi.

Tadqiqotchilik ishi boshqa faoliyatlardan ko'ra,o'quvchilarning kelajakda tanlangan kasbidan qat'iy nazar,ijtimoiy moslashuvchanlik va kasbiy o'sish uchun zarur qobiliyatlarni shakllantiradi.

Tadqiqotning ikki turi orasidagi farq esa ularning hajmi va yangilik darajasidan iborat;ilmiy tadqiqot obyektiv muammoni hal etadi,o'quv tadqiqoti-o'quvchiga taaluqli bo'lgan subyektiv muammoni.Bundan tashqari,o'quv tadqiqotida intellektual refleksiyaning ayrim bosqichlari tashlab ketiladi yoki yashirin holatda kechadi.Tadqiqotni o'qitish usulida boshlang'ich maktab o'quvchilarining faoliyat turlari juda rang-barang bo'lishi mumkin.Ayrimlarini sanab o'tamiz:o'z oilasi(uyi,ko'chasi) tarixini so'rab bilish va hikoya qilib berish;berilgan mavzu asosida mustaqil xabar tayyorlash va uni taqdimot qilish;ob-havoni kuzatish va uni maxsus kundalikka qayd qilish vahokazo.Tadqiqotchilik usulini qo'llashda boshlang'ich maktab o'quvchilarining kuzatish qobiliyatlari alohida o'rin egallaydi.Ushbu qobiliyatni rivojlantirish bo'yicha ajoyib qo'llanmani amerikalik pedagog Sandra Kaplan ishlab chiqqan.U bolada quydagi tadqiqotchilik qobiliyatlarni rivojlantirish zarur deb hisoblaydi:

- 1)ilmiy kashfiyot yoki tadqiqot bilan bog'liq atamalarni aniqlash;
- 2)tadqiqotni yo'naltiruvchi tayanch so'zlarni ajratish;
- 3)tadqiqot savollarini qo'yish;
- 4)axborotni toppish va tasniflash.

Ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bolalar bilan maxsus tadqiqotlar o'tkazish lozim.

Olimning oylari

Qishloqda bir odam yashar edi.Uyning yonida bir olimning dala- hovlisi joylashgan edi.O'sha odam bir kuni:

-Bilasizmi,qo'shni,narigi qo'shnim-olim.Vaqt-vaqti bilan sayr qilgani chiqadi.Shunda o'zi bilan daftar va qalam olib yuradi.Uyimning devoir yonida o'tayotib,unga uzoq tikilib qoladi va daftariga nimalarnidir yozadi,so'ng tomorqam atrofidagi qurigan shox-shabalarga qarab turadi-da,yana daftariga nimalarnidir yozadi.U ketgach,men ham borib uyimning devoriga uzoq tikildim,lekin u yerda somon va loudan boshqa narsani ko'rmadim,so'ng tomorqamga borib atrofini aylandim,u yerda ham hech narsa ko'rmadim .lekin men aniq bilamanki ,olim o'z g'oyalari va fikrlarini o'sha yerlardan olyapti.Men shulardan o'zim uchun biror foyda chiqarsam bo'larmikin?-deb so'radi qo'shnisidan.Shunda qo'shnisi unga:

-Ey qo'shni,o'sha olim sizning devor va tomorqangizni umuman ko'rmayotganini bilmaysizmi?-dedi.Hurmatli hamkasb!Bilingki,g'oya va fikrni devor va tomorqa emas,miya yaratadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1.Umumta'lim maktablarining o'quv- uslubiy materiallarga bo'lgan ehtiyojini maktab jamoatchilik tashkilotlari ishtirokida aniqlash va baholash:"maktab ta'limini rivojlantirish"loyihasi doirasida nashr qilgan qo'llanma.-T.,2007.-96 b

2.G'oziyev E.Psixologiya .T.O'qituvchi,1994,456 b.

3.Umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun o'quv modullari.O'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim.2-nashr.Toshkent-2023 yil

BOSHLANG'ICH SINF O'QUV TARBIYA JARAYONIDA MULTIMEDIYA RESURSLARIDAN FOYDALANISH

Bo'ronova Maftuna Valijon qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD) Saidova N.R

Ilm-fan - taraqqiyot asosi. Zamonaviy ilm-fan yutuqlariga, innovatsion g'oyalarga tayanmagan davlatning ham, jamiyatning ham kelajagi yo'q. Faqat ilm va ma'rifat, intellektual salohiyat, har tomonlama bilimli kadrlar hisobidan biz O'zbekistonni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqa olamiz(Sh. M. Mirziyoyev)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonFarmoni(keyingi o'rinlarda "Farmon") ijrosini ta'minlash maqsadida:

Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2022-yil 1-yanvarga qadar maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari joriy qilindi.

Bugungi kunda o'quv tarbiya jarayonida kompyuter va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va dasturiy ta'minotni amalga oshirish yanada jadallashmoqda. Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflarda aksariyat ona tili va o'qish savodxonligi, ingliz tili, texnologiya kabi darslarda multimediyadan unumli foydalanilmoqda. Ammo matematika darslarini o'qitishda ham axborot texnologiyalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Axborot texnologiyasi shaxsga yo'naltirilgan texnologiya bo'lib, u o'quvchilarning intellektual va emostional-motivastion rivojlanishi, bilim va kasbiy malakalar shakllanishi, ta'lim jarayoniga qadriyat sifatida yondashish munosabatini ta'minlash, faollikni oshirish, o'z-o'zini anglash va mustaqilligini shakllantirishga qaratilgan.

Axborot texnologiyalaridan keng ko'lamli foydalanilayotgan turi multimedia resurslaridir.

Multimedia —kompyuter uchun mo'ljallangan tovush, video va turli animatsiya effektlari jamlanmasidan iborat texnik yoki dasturiy majmua. Tovush, video, animatsiyalar "multimedia elementlari" deyish mumkin.

Multimedia texnologiyalari axborotning ko'pgina turlarini o'zida integratsiyalaydi. Masalan:

- a)skanerdan olingan tasvirlar;
- b)yo'zib olingan ovoz, musiqiy effektlar va musiqa;
- c)murakkab videoeffektli videolar;
- d)turli animatsiyalar

Qolaversa, multimedia vositalariga qo‘shimcha qilib proyektor, interaktiv doskani ham kiritish mumkin.

Multimedia orqali olingan bilimlar kishi xotirasiga uzoq saqlanib, kerakli paytda amaliyotda qo‘llash imkonini beradi. Umuman olganda, multimediani qo‘llash orqali quyidagi o‘qitish samaradorligiga erishiladi:

- bilimlarni o‘zlashtirish majburan emas, balki o‘quvchi ixtiyori bilan amalga oshadi;
- multimedia o‘quvchi tomonidan xursandlik bilan qabul qilinadi, xursandlik esa o‘z navbatida, uni o‘quv faniga munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi;
- o‘quvchida o‘z faoliyatini baholash uchun yangi obyektiv mezon paydo bo‘ladi: kim ko‘p bilsa va undan muvaffaqiyatli foydalana olsa, o‘sha yutib chiqadi;
- o‘z fantaziyalariga erk berish imkoniyati tug‘iladi, qo‘rquv hissi, boshqalarga kulgi bo‘lish hissi, yomon baho olishdan qo‘rqish hissi chekinadi;
- jamoada sog‘lom raqobat va musobaqa muhiti shakllanadi;
- o‘quvchilar mavjud qiyinchiliklarni mustaqil yengib o‘tishga intiladi;
- fanlararo bog‘lanishni haqiqiy amalga oshirish imkoniyati tug‘iladi.

Bolalarning qalbi shunday beg‘uborki, uni go‘zal ranglar orqali to‘ldirish bolaning ilmiy salohiyatiga ham ijobiy ta‘sir etadi.

Xulosa shundayki, bu kabi ajoyib imkoniyatlardan matematika darslarida ham keng foydalanilsa, o‘ylaymanki, samaradorlik oshadi. Bolajonlar doim kitobga yoki doskaga termulib misol yechishdan biroz cheklanishsa, ya‘ni o‘rganilayotgan mavzu multimediya orqali yetkazib berilsa yanada qiziqarli va esda qolarli bo‘ladi. Ayniqsa, bu usul o‘zlashtirishi orqaroqda bo‘lgan o‘quvchilar uchun ham ancha foydali bo‘ladi. Matematika darsligidagi masalalarni audiolar, suratlar orqali yetkazish o‘quvchilarning diqqatini yanada o‘rttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshtemirova Saodat Abdurashidovna. Ta‘lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida //Uzluksiz ta‘lim.-2020.-No 1 (86). –S.5. 8. Шадриков В.Д.
2. Философия образования и образовательные политики. -М.: Издательская фирма «Логос», 1993. –181 с.
- 3.Фурсенко А.А. Комплексная модернизация образования как механизм обеспечения инновационного развития социально –экономической сферы // Юридический журнал. –2008. –No 7 (39). –С.4. 10.
- 4.J. Slater, The Politics of History Teaching: A Humanity Dehumanized. (SpecialProfessorial Lecture). London: Institute of Education, University of London.-1989 -S. 8.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Нажимова А.И.- старший преподаватель
кафедры начального образования НавГПИ

Использование информационно-коммуникативных технологий на уроках в начальной школе позволяет развивать умение учащихся ориентироваться в информационных потоках окружающего мира, овладевать практическими способами работы с информацией, развивать умения, позволяющие обмениваться информацией с помощью современных технических средств. Использование ИКТ на уроках в начальной школе позволяет перейти от объяснительно-иллюстрированного способа обучения к деятельностному, при котором ребенок становится активным субъектом учебной деятельности. Это способствует осознанному усвоению знаний учащимися. Таким образом, использование информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в учебном процессе является актуальной проблемой современного школьного образования.

Уроки с использованием ИКТ особенно актуальны в начальной школе. Учащиеся начальных классов имеют наглядно-образное мышление, поэтому очень важно строить их обучение, применяя как можно больше качественного иллюстративного материала, вовлекая в процесс восприятия нового не только зрение, но и слух, эмоции, воображение. Здесь, как нельзя кстати, приходится яркость и занимательность компьютерных слайдов, анимации. Организация учебного процесса в начальной школе, прежде всего, должна способствовать активизации познавательной сферы обучающихся, успешному усвоению учебного материала и способствовать психическому развитию ребенка. Следовательно, ИКТ должно выполнять

определенную образовательную функцию, помочь ребёнку разобраться в потоке информации, воспринять её, запомнить

Внедрение информационных технологий основано также на учете возрастных особенностей учащихся: в начальной школе происходит смена ведущей деятельности ребенка с игровой на учебную. Использование игровых возможностей компьютера в сочетании с дидактическими, позволяет сделать этот процесс более плавным; большая часть знаний, умений и навыков, полученных на уроках, ещё не используется младшими школьниками во внеурочной деятельности; их практическая ценность утрачивается, а прочность - существенно снижается. Применение же полученных знаний, умений и навыков в игровой компьютерной среде приводит к их актуализации и мотивации их приобретения; высокая степень эмоциональности младших школьников значительно сдерживается строгими рамками учебного процесса. Занятия же на компьютере позволяют частично разрядить высокую эмоциональную напряженность и оживить учебный процесс; мультимедиа-учебники призваны автоматизировать все основные этапы обучения - от изложения учебного материала до контроля знаний и выставления итоговых оценок. При этом весь обязательный учебный материал переводится в яркую, увлекательную, с разумной долей игрового подхода, мультимедийную форму с широким использованием графики, анимации, в том числе интерактивной, звуковых эффектов и голосового сопровождения, включением видеофрагментов.

Использование компьютеров в школьной практике способствует совершенствованию традиционного процесса обучения, повышая его эффективность в области моделирования изучаемых процессов и явлений, управления процессом обучения, автоматизации контроля уровня знаний.

При условии систематического использования информационных технологий в учебном процессе в сочетании с традиционными методами обучения можно значительно повысить эффективность обучения. В рамках оптимального использования средств ИКТ для обучения разным предметам можно выделить следующие возможности практической реализации способов оптимизации учебного процесса при использовании ИКТ:

Комплексное решение образовательных, воспитательных и развивающих задач;

Постановка каждому обучающемуся конкретных задач в зависимости от его способностей, мотивации, уровня подготовки;

Формирование у обучаемых навыков самостоятельного овладения знаниями, развитие навыков поиска, сбора и обработки информации в сети Интернет;

Стимулирование положительной мотивации учения за счёт интегрирования всех форм наглядности, осуществления учебной деятельности с немедленной обратной связью и развитой системой помощи.

Использование информационных технологий помогает стимулировать творческую активность обучающихся. Результаты творческой деятельности ребят могут быть использованы учителями как иллюстративный, наглядный материал к урокам. Создание компьютерных презентаций способствуют развитию эстетической, общекультурной, коммуникативной, ценностно-смысловой, информационной компетенцией.

Информационная компетентность школьников необходима для качественного освоения всех учебных предметов. Овладение компьютерной культурой, формирование информационной компетенции школьников-необходимое условие включения подрастающего поколения в мировое информационное пространство.

Опыт использования ИКТ показывает их преимущество в обеспечении качества образования, так как:

Во-первых, вызывают интерес учащихся, «очарование» новизны, эмоциональный всплеск. Можно провести экскурсию-путешествие по любому городу и стране, увидеть движение на уроках окружающего мира, математики, почувствовать настроение героев, услышать звук моря, увидеть закат. Задача учителя найти новое, неизвестное, заинтересовать, используя качественные наглядные пособия, анимационные возможности

Во-вторых, создаются условия для индивидуализации обучения: учитель имеет возможность зафиксировать материал, «остановить» мгновение, вернуться к информации предыдущих уроков, обеспечить самопроверку, контроль, презентационное сопровождение уроков.

В-третьих, участие в деятельности, например, через учебные проекты открывает новые возможности созидания. Учащиеся получают дополнительный опыт общения, получения информации, возможность проявить себя. Учитель учится управлять информационными потоками, становится авторитетным консультантом для учащихся, следовательно, расширяется пространство взаимодействия

Учитывая вышесказанное, можно предположить, что использование мультимедиа на уроках, несомненно, оказывает содействие развитию личности ученика, который комфортно будет чувствовать себя в условиях информационного общества. Для учителя становится профессионально необходимым научиться совмещать собственный преподавательский почерк с теми техническими возможностями, которые предоставляют новые информационные технологии и вряд ли возможно движение в обратную сторону. При одном непереносимом условии-сохранении традиций высокой культуры учителя, и профессиональной, и творческой. Без этого не может быть качества образования. Внедрение ИКТ (информационных и коммуникационных технологий) в практику работы учителя начальных классов осуществляется по следующим направлениям:

1. Создание презентаций к урокам.
2. Работа с ресурсами Интернет.
3. Использование готовых обучающих программ.
4. Разработка и использование собственных авторских программ.

Возможности ИКТ:

- создание и подготовка дидактических материалов (варианты заданий, таблицы, памятки, схемы, чертежи, демонстрационные таблицы и т.д.);
- создание мониторингов по отслеживанию результатов обучения и воспитания;
- создание текстовых работ;
- обобщение методического опыта в электронном виде и т. д.

Основная цель применения ИКТ состоит в повышении качества обучения. Качество обучения – это, то для чего мы работаем.

С помощью компьютерных технологий можно решить следующие задачи:

- усиление интенсивности урока;
- повышение мотивации учащихся;
- мониторинг их достижений.

Трудно представить себе современный урок без использования ИКТ. ИКТ технологии могут быть использованы на любом этапе урока:

1. Для обозначения темы урока.
2. В начале урока с помощью вопросов по изучаемой теме, создавая проблемную ситуацию.
3. Как сопровождение объяснения учителя (презентации, формулы, схемы, рисунки, видеофрагменты и т.д.)
4. Для контроля учащихся.

Одной из наиболее удачных форм подготовки и представления учебного материала к урокам в начальной школе можно назвать создание мультимедийных презентаций. “Презентация” - переводится с английского как “представление”. Как писал великий педагог К.Д.Ушинский: «Если вы входите в класс, от которого трудно добиться слова, начните показывать картинки, и класс заговорит, а главное, заговорит свободно...».

Со времён Ушинского картинки явно изменились, но смысл этого выражения не стареет. Мультимедийные презентации- это удобный и эффективный способ представления информации с помощью компьютерных программ. Он сочетает в себе динамику, звук и изображение, т.е. факторы, которые наиболее долго удерживают внимание ребенка. Одновременное воздействие на два важных органа восприятия (слух и зрение) позволяют достичь гораздо большего эффекта. Методическая сила мультимедиа как раз и состоит в том, что ученика легче заинтересовать и обучить, когда он воспринимает согласованный поток звуковых и зрительных образов, причем на него оказывается не только информационное, но и эмоциональное воздействие. Более того, презентация даёт возможность учителю самостоятельно компоновать учебный материал исходя из особенностей класса, темы, предмета, что позволяет построить урок так, чтобы добиться максимального учебного эффекта.

При разработке презентаций учитывается, что она:

- Быстро и доходчиво изображает вещи, которые невозможно передать словами;
- Вызывает интерес и делает разнообразным процесс передачи информации;
- Усиливает воздействие выступления.

Таким образом, применение педагогических технологий, информационно-коммуникативных технологий в начальной школе способствует развитию у школьников познавательной активности, творчества, креативности, умения работать с информацией, повышению самооценки, а главное, повышается динамика качества обучения.

Методическая сила презентации состоит в том, что учащегося легче заинтересовать и обучить, когда он воспринимает согласованный поток звуковых и зрительных образов, причем на него

оказывается не только информационное, но и эмоциональное воздействие. Она предоставляет возможность педагогу самостоятельно скомпоновать учебный материал исходя из особенностей конкретного класса, темы, предмета, что позволяет построить урок так, чтобы добиться максимального учебного эффекта. Использовать презентации можно на всех этапах урока. Это и во время актуализации знаний, и при объяснении нового материала, и при закреплении. Использование программ-презентаций помогает психологически комфортно чувствовать себя учащимся на уроках. Можно неоднократно возвращаться к любому слайду презентации, вникая во все тонкости изучаемого урока. Использование богатых графических, звуковых и интерактивных возможностей компьютера настраивает на благоприятный эмоциональный фон на занятия, а также способствует развитию учащегося как бы незаметно для него, играючи.

Решение интерактивных задач – полезное занятие на любом этапе обучения. Кроссворды расширяют кругозор, помогают лучше ориентироваться в постоянно возрастающем потоке информации. Решение их тренирует память, развивает сообразительность, учит работать со справочной литературой, побуждает к углублению знаний, вырабатывает умение доводить начатое дело до конца. Условно все интерактивные задачи, применяемые в учебном процессе, можно разбить на три группы – текущие, тематические и обобщающие.

Первые направлены на проверку базовых знаний учащихся по текущему материалу, вторые – на проверку базовых и дополнительно полученных знаний по определенной теме, третьи – на общую проверку знаний.

Тестовый компьютерный контроль создается в качестве одного из способов оценки знаний и умений учащихся. От того, как он организован, на что нацелен, существенно зависит эффективность всей учебной работы.

Без оценки процесс усвоения знаний невозможен: везде должен действовать принцип обратной связи. Важно не только правильно организовать контроль, но и планомерно и систематически осуществлять его на каждом уроке. Именно поэтому методы непрерывного и интенсивного контроля знаний являются существенными компонентами современной информационной технологии в образовании и тестирования – важнейший из них. Поэтому очень важно сейчас привить ученикам навыки культуры тестирования, сделать этот процесс обыденным, не вызывающим страха, а лишь стимулирует детей к дальнейшему самосовершенствованию. Однако необходимо отметить, что тест должен создаваться лишь в том случае, если он может зафиксировать поведение ученика более корректно, чем это позволяли сделать другие методы.

Компьютерные игры тренируют память, логику, координацию движений, умение планировать свою деятельность, находить информацию, необходимую для достижения поставленной цели. Игры формируют у ребенка мотивационную и интеллектуальную готовность использования компьютерных средств для осуществления своей деятельности. Игровая деятельность – это многосложный и производительный процесс, структура которого включает интеллектуальную, познавательную, поисковую, проектную и другие формы проявления творческой активности.

Следует помнить, что Интернет является ценным ресурсом с большим количеством увлекательной и обучающей информации. Но нужно постоянно следить за тем, как ученик начальных классов использует Интернет, проверять сайты, на которые заходит ребенок. Жизненный опыт взрослого человека может стать неоценимым в помощи школьнику понять, как вести себя в виртуальном мире.

Важно знать и о том, что для каждого детского возраста существует ограничение по времени для работы за компьютером: в 3-4 года – ребенок может находиться у компьютера 25 минут, в 5-6 лет – 35 минут, в 7-8 лет – 40 минут.

Таким образом, информационно-коммуникационные технологии отличаются многообразием, они универсальны и практичны как для педагога, так и для ученика. Использование информационно-коммуникационных технологий на различных уроках в начальной школе помогает развивать умение учащихся ориентироваться в информационных потоках окружающего мира; овладевать практическими способами работы с информацией; развивать умения, позволяющие обмениваться информацией с помощью современных технических средств.

Список литературы:

3. Гончар, С. А. Применение ИКТ как эффективного средства контроля знаний учащихся средней школы // В сборнике: Молодежь XXI века: шаг в будущее Материалы XIX региональной научно-практической конференции. В 3-х томах, 2018. – 268-269 с.
4. Расулов, Х. А. Проблемы внедрения инновационных технологий в педагогическую практику // Наука и образование сегодня, 2018. – № 4 (27). – 62-63 с.

5. Стадник, М. В. Использование медиауроков для развития мышления младших школьников. – Библиотека сообщества учителей начальных классов. Образовательный портал «Сеть творческих учителей» [Электронный ресурс] / URL: http://www.itn.ru/communities.aspx?cat_no=5025&lib_no=5430&tmpl=lib (Дата обращения 12.05.2020).

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

TINISH BELGILARINI ISLOH QILISH

Mirzayev I.K.

SamDU, f.f.d., professor, O'zbek tili va adabiyoti
kafedrası mudiri

Yevropa tillarida tinish belgilarining paydo bo'lishi aleksandriya grammatikalariga, xususan, eramizdan avvalgi II-I asrlarda yashnab ijod etgan Aristofan, Aristarx, Dioniseyning tadqiqotlariga borib taqaladi. Tinish belgilari yozuvdan ancha keyin paydo bo'lgan. Uning hozirgi ko'rinishi XV asrda shakllangan. XV asrgacha Yevropa va Rossiyada so'zlar qo'shib, oraliqsiz yozilgan.

Manbalarda keltirilishicha, dastlab nuqta (tochka) paydo bo'lgan va u hozirgidek misraning pastida emas, balki o'rtasida qo'yilgan. Uni birinchi bo'lib Maksim Grek (asl ismi Mixail Trivolis (1480-1556, Gretsiya, Rossiya) kashf etgan. Tinish belgilari haqidagi fanning punktuatsiya deb atalishi nuqta (fr. point) bilan bog'liq.

Tinish belgilaridan foydalaniladigan tillarda eng ko'p ishlatiladigan belgi vergul (zapyataya) hisoblanadi. Ikki nuqta XVI, qo'shtirnoq XVIII asrda muomalaga kiritilgan va b.

XX asrda yevropa tinish belgilari tizimi rus tilidan kalka yo'li bilan o'zbek tiliga ham kirib kelgan:

Русча - O'zbekcha

точка nuqta
запятая vergul
тире tire, chiziqcha
точка с запятой nuqtali vergul
двоеточие ikki nuqta
вопросительный знак so'roq belgisi
восклицательный знак undov belgisi
кавычки qo'shtirnoq
скобки qavs
многоточие ko'p nuqta

I. Yevropa va Rossiyada tinish belgilarining tarkib topishi, ko'payishi va takomillashuvida adiblarning (ayniqsa, rus sovet proletar shoiri V.V.Mayakovskiyning), til hodisalarining qo'llanishini me'yorlashtirish bilan shug'ullangan tilshunoslarning (Ya.K.Grot, A.B.Shapiro, D.E.Rozental (Rossiya), punktuatsiyani tilshunoslik sohasi sifatida o'rgangan olimlarning (K.F.Bekker (Germaniya), J.D.Damuret (Frantsiya), M.V.Lomonosov, Boduen do' Kurtene, V.A.Itskevich, L.G.Vedenina, N.S.Valgina (Rossiya), kitob bosish kashf etilishining (XV-XVI asrlar) xizmatlari katta bo'lgan. V.I.Klassovskiy rus tili punktuatsiyasini nemis tili punktuatsiyasiga qiyoslab o'rgangan [qarang. Lingv. entsik. slovar 1990, 407].

Tilshunoslikda tinish belgilari qo'llanishining quyidagi vazifalari aniqlangan:

- 1) *Semantik* vazifa (yozma matnni o'qish va tushunishdagi roli – S.I.Abakumov, A.B.Shapiro);
- 2) *Grammatik* vazifa (yozma matnning sintaktik tuzilishini aniqlashdagi roli – Ya.K.Grot);
- 3) *Intonatsion* vazifa (tinish belgilarining nutq ritmikasi va melodikasi ko'rsatkichi sifatidagi roli);
- 4) *Kommunikativ* vazifa (yozma matnda tinish belgilari yordamida so'z va so'z birikmalarining kommunikativ yukini ko'rsatishdagi roli);
- 5) *Funksional* vazifa (tinish belgilarining qo'llanish qonun-qoidalarini o'rganishdagi roli).

Tinish belgilaridan foydalanish darajasi har yerda har xil. Masalan, Dog'iston avtonom respublikasida amal qilayotgan lazgin tillaridan biri bo'lmish tabosaran(darvoqe, tabosaran tilida 44 tadan ortiq kelishikdan foydalaniladi) tilida eng murakkab punktuatsiya amal qilsa, kxmer, laos, tay tillarida esa tinish belgilaridan foydalanilmaydi.

II. Alifbo, jumladan, tinish belgilarining ko'pligidan norozilik kayfiyatlari hamma davrlarda ham bo'lib turgan. Masalan, Rossiyada alifbo islohoti Petr I tomonidan o'tkazilgan. 1918-yilda Rossiya FA o'tkazgan alifbo islohida bir necha harf va tinish belgilari chiqarib tashlangan.

Quroni Karimda biz bilgan birorta ham tinish belgisi yo'q. Unda zeru zabar deb atalmish tinish belgilari batamom boshqa maqsadlarda qo'llanadi. Ular to'xtam (pauza), qo'shib yoki ajratib o'qish vazifalarni bajaradi. Suralarning oyatlarga bo'linishi, to'xtam (vaqf) va yarim to'xtam (sakt) bizga Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) va ul zotning sahobai ikromlaridan yetib kelgan. Keyinchalik ajam (arab bo'lmagan)lar tajvid qoidalarini buzmasliklari uchun zeru zabarlar kashf etilgan [qarang: Koran. Vopros po soderjaniyu].

O'zbekistonda keyingi 30-35 yil ichida o'zbek orfografiyasi 5 marta isloh qilingani holda, rus tilidan olingan o'nta tinish belgisini qo'llash tamoyillari bir marta ham qayta ko'rib chiqilmagan yoki o'zbek tili qonun-qoidalariga moslashtirilmagan. Natijada, masalan: "*Sobir: har bir ishiga tajriba ko'zi bilan qarash kerak*", - deydi, - dedi Karim gapida besh xil tinish belgisidan bir yoki ikki marta foydalanilgan [misol prof. G'ani Zikrillaevniki, 253-b.]. Tinish belgilarining milliylikiga (prof. K.Nazarov) tarjima matnlarda ham amal qilinmaydi. Qiyoslang: "*Va: Ey Robbim, meni muborak manzilga tushirgin, sen O'zing manzilga tushiruvchilarning eng yaxshisidan, degin, dedik*". Qur'oni karimning ushbu oyatida qo'llangan tinish belgilari haqida prof. G'ani Zikrillaev shunday yozadi: "Shu o'n beshta mustaqil va yordamchi so'zdan iborat jumlada to'qqiz o'rinda tinish belgisi qo'llangan. Naml surasining 16-oyati tafsiri oltmish oltita mustaqil, yordamchi va qisqartma so'zdan tarkib topgan. Unda oltmish besh o'rinda tinish belgisi qo'yilgan" [Zikrillayev, 453-454].

Prof. G'ani Zikrillayev tinish belgilari tizimini tilning bosh xususiyati bo'lmish tejamkorlik tamoyili asosida qayta ko'rib chiqish lozimligi haqida etiborga molik fikrlarini bildiradi. Biz bu fikr-mulohazalarni ushbu maqolaga ilova qilamiz va hurmatli anjuman qatnashchilaridan ularga munosabat bildirishlarini so'raymiz.

Xullas, o'zga tillardan o'zlashtirilgan tinish belgilari tilimizning milliy xususiyatlarini aks ettirmaydi, aholining savodxonlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, o'quvchilarning fikrlash imkoniyatlarini cheklaydi. Bu kabi nojo'ya holatlar o'zbek tili tinish belgilari tizimini isloh qilish dolzarb vazifalardan ekanligini ko'rsatadi.

Prof. G'ani Zikrillayev tinish belgilari tizimini tilning bosh xususiyati bo'lmish tejamkorlik tamoyili asosida qayta ko'rib chiqish lozimligi haqida etiborga molik fikrlarini bildiradi. Biz bu fikr-mulohazalarni ushbu maqolaga ilova qilamiz va hurmatli anjuman qatnashchilaridan ularga munosabat bildirishlarini so'raymiz.

ILOVA

1. Quyidagi mikromatnning birinchi qismi ko'chirma xabar, ikkinchi qismi xabar manbai (muallif gapi)dir. Ikkala qismni bog'lash uchun bog'lovchi (*deb*) qo'llangan. Tejamkorlikka qisman rioya qilib qo'shtirnoq tejalgan: - *Juda to'g'ri qilibsan, -deb uning so'zini bo'ldi chol* (N.Safarov). Tejamkorlikka to'la rioya qilinsa bog'lovchi qo'llangani uchun vergul tejaladi, chiziq (tire) ham ishlatilmaydi. Negaki ular tushirib qoldirilsa ham matnning ko'chirma xabar ekanligi anglashilaveradi: *Juda to'g'ri qilibsan deb uning so'zini bo'ldi chol*.

Quyidagi matnning birinchi qismi bilvosita, ikkinchi qismi bevosita buyruqdan iborat: "*Yigitlarni, suvchilarni chaqqon olib borsin*", - *deb buyurdi Mahkamov (Oybek)*. Bilvosita buyruq morfologik vosita (*-sin*), bevosita buyruq esa lug'aviy vosita (*buyurdi*) bilan ifodalangan. Tejamkorlikka to'la rioya qilinsa uch xil tinish belgisi (qo'shtirnoq, vergul, chiziq) tejaladi. Shunda ham matnning ikkala qismi mazmuni o'zgarmaydi: *Yigitlarni, suvchilarni chaqqon olib borsin deb buyurdi Mahkamov*.

"*Ko'rsat hokimingni bizga!*" - *deb xitob qildi yigitlardan biri* (G'afur G'ulom). Ushbu matnning birinchi qismida ko'chirma buyruq so'zlovchining his-hayajoni bilan yo'g'rilgan shuning uchun undov belgisi qo'yilgan. Uni tejasa bo'ladi chunki shunda ham so'zlovchining subektiv munosabati gap bo'laklarining tartibi va undagi so'zlarning ma'nosidan anglashilaveradi. Bundan tashqari qo'shtirnoq va chiziq ham tejaladi: *Ko'rsat hokimingni bizga deb xitob qildi yigitlardan biri*.

Quyidagi matnda qo'shtirnoq tejalgan: - Yana qanday xizmat bor? - *deb so'radi xushmo'ylov yigit* (H.G'ulom). Matnning ikkala qismida ham so'roq ma'nosi so'z (*qanday, so'radi*) orqali ifoda etilgan. Shu sababli tinish ishoralari (*so'roq, belgisi va chiziq*)ni tejasa bo'ladi: *Yana qanday xizmat bor deb so'radi xushmo'ylov yigit*.

2. Ko'chirma xabar (buyruq, so'roq) muallif gapiga bog'lovchisiz birikishi mumkin: "*Siz topib gapirmaysiz, qopib gapirasiz*", - *degan edi* (Mirtemir). Muallif gapi bosh gap maqomida bo'lgani bois (prof. N.Mahmudov, 1995) ergash gapga nisbatan hokim hisoblanadi. Boshqacha aytilganda muallif gapi kesimning valentligi (birikish imkoniyati) gap vositasida voqelanadi. Binobarin undan (*degan edidan*) oldin vergul tejaladi. Shu bilan birga qo'shtirnoqqa ham chiziqqa ham zarurat yo'q: *Siz topib gapirmaysiz, qopib gapirasiz degan edi*.

Ko'chirma xabar so'zlovchining sub'ektiv munosabati bilan yo'g'rilganda amaldagi qoidaga ko'ra undov belgisi qo'yiladi: - *Yulduzcha olib kelaman, qizil yulduzcha! - derdi Sobirjon...* (A.Muxtor). Sub'ektiv munosabat yulduzcha otining takroridan anglashilgandan undov belgisi va u bilan chiziqni ham tejasa bo'ladi: *Yulduzcha olib kelaman, qizil yulduzcha derdi Sobirjon...*

Quyidagi mantda yozuvchining o'zi qisman tejamkorlikni inobatga olgan. Avvalo qo'shtirnoq tejalgan. Ayni paytda matnning birinchi qismidan so'ng so'roq belgisi ham qo'yilmagan. Negaki ko'chirma so'roqning qo'shimcha (*-mi*) bilan ifodalanganligi yetarli deb hisoblangan: - *Menga bir nima demoqchimisiz,*

- so'radi buni sezib qolgan G'ulomjon (S.Z.). Uslubiy maqsadda bog'lovchi (*deb*) tejalganligi ham sezilib turibdi. Shu sababli uning o'rniga vergul qo'yiladi: *Menga bir nima demoqchimiding, so'radi buni sezib qolgan G'ulomjon.*

3. Muallif gapi ko'chirma xabardan oldin kelganda qo'shtirnoq va chiziq tejalib matnning birinchi qismi oxiridagi tinish belgisi tejalmaydi. Bunday holda matnning bir qismini ikkinchisidan ajratib ko'rsatish nazarda tutilgan bo'ladi: *Barcha dedi barobar: "Ona tilim o'lmaydi" (E.Vohidov). (Barcha dedi barobar: Ona tilim o'lmaydi). Mansurning og'zidan nogoh chiqib ketdi: "Jo'ra, bir o'tirish qilsam nima deysiz?" (Sh.Xolmirzaev). (Mansurning og'zidan chiqib ketdi: Jo'ra bir o'tirish qilsam nima deysiz?). Abdulla dedi: - Dilingda borini gapir! (N.Safarov). (Abdulla dedi: Dilingda borini gapir!).* Bayon nohissiy bo'lsa matn qismlarining tartibi o'zgarib ko'chirma xabar (so'roq, buyruq) muallif gapi ichida keladi: **Barcha barobar ona tilim o'lmaydi** dedi. Keyingi ikki misolda ham tartib ushbu matndagidek bo'ladi.

4. Ko'chirma gap turli stilistik talablarga ko'ra avtor gapining o'rtasida kelishi mumkin (akad. M.Asqarova, 1966). Quyidagi matnning ikkinchi qismi (ko'chirma xabar) birinchi qismi ichida kelgani bois ikki nuqta, qo'shtirnoq va chiziq tejalib nuqta vergul bilan almashinadi:

Qizaloq: "Otam sizni yo'qlayotuvdi, zerikkanlar..." – dedi (Sh.Xolmirzaev). *Qizaloq otam sizni yo'qlayotuvdi, zerikkanlar... dedi.*

Quyidagi matnda ikki nuqta, qo'shtirnoq, chiziq va so'roq belgisi tejaladi. Bog'lovchi (*deb*)dan keyin vergul ham ortiqcha: Mehmonlarga: *"Zerikmadingizlarmi?"* – *deb, supaning bir chetiga o'tirdi* (Oybek). *Mehmonlarga zerikmadingizlarmi deb supaning bir chetiga o'tirdi.* Ko'rinib turibdiki, tejamkorlikka to'liq rioya qilinsa "ko'chirma gapning muallif gapi bilan benihoya zich bog'langan"ligi (prof. N.Mahmudov, 1995) zohiran ham ifoda etilgan bo'ladi.

Quyidagi matnda ikki nuqta, qo'shtirnoq, vergul, chiziq tejalib so'roq belgisi vergul bilan almashinadi: *Shu payt Kanizak kelib: "Gapirasizmi? Ziyodaxon opam ham gapirsin deyaptilar, gapiring",* - dedi Siddiqjonni sekin turtib (A.Qahhor). *Shu payt Kanizak kelib gapirasizmi, Ziyodaxon opam ham gapirsin deyaptilar, gapiring dedi Siddiqjonni sekin turtib.*

Quyidagi matnda ikki nuqta, chiziq tejalib so'roq va undov belgisi vergul bilan almashinadi. Negaki bitta ko'chirma so'roq va ikkita buyruq gap yoniy aniqlovchi o'rnida kelgan: *E'zozxonning: - Kimdan bu xat?... Hay shoshmasangiz-chi! To'xtang! degan so'zlari havoda qoldi* (H.G'ulom). *E'zozxonning kimdan bu xam... hay shishmasangiz-chi, to'xtang degan so'zlari havoda qoldi.*

5. Muallif gapi ko'chirma gapning ichida kelganda amaldagi qoidaga ko'ra tinish belgilari quyidagicha ishlatiladi: *"Shuni ham aytib qo'yay, - so'zida davom etdi Ibrohimov, - hozirgi zamonda xotin baxtini eridan kutmaydi"* (A.Qahhor). Tejamkorlikka rioya qilinsa qo'shtirnoq, muallif gapidan oldingi va keyingi chiziq tejaladi: *Shuni ham aytib qo'yay, so'zida davom etadi Ibrohimov, hozirgi zamonda xotin baxtini eridan kutmaydi.*

Amaldagi qoidaga ko'ra muallif gapidan keyin nuqta qo'yilsa u vergul bilan almashinadi. Boshqa tinish belgilarining tejalishi yuqoridagi matndagidek bo'ladi: *"Ma, - dedi mashinaning qiya ochiq eshigidan uzatib. Gulandomniyam og'zi tegsin".* (O'.Hoshimov). *Ma, dedi mashinaning qiya ochiq eshigidan uzatib, Gulandomniyam og'zi tegsin.*

Amaldagi qoidaga ko'ra ko'chirma gapning birinchi qismidan keyin undov yoki so'roq belgisi qo'yilgan bo'lsa u tushib qoladi, muallif gapidan keyingi nuqta vergul bilan almashtiriladi. Qo'shtirnoq va chiziq tejalib matn oxiridagi tinish belgisi o'zgarmay qoladi: *"tavba! – deymen. Bu qanaqasi bo'ldi!"* (Sh.Xolmirzaev). *Tavba deymen, bu qanaqasi bo'ldi!*

Mikromatnning boshqa turlarida ham qismlarning o'zaro sintaktik aloqasi, yaxlitligi bog'lovchi, bog'lovchi vazifasidagi so'zlar, bog'lovchisiz faqat ohang va hokazo yordamida amalga oshadi.

Bog'lovchi deganda avvalo amaldagi darsliklarda berilgan teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar nazarda tutiladi. Bunday matnda tejamkorlik shundan iborat bo'ladiki faqat biriktiruvchi (*va, hamda; bilan, ham*) emas, zidlov (*ammo, lekin, biroq; holbuki*), ayiruv (*yo, yoki, yoxud, yoinki, yo...yo, goh...goh, dam...dam; bir...bir, ba'zan...ba'zan, xoh...xoh*) bog'lovchilaridan oldin ham vergul qo'yilmaydi: *Gapingiz to'g'ri lekin masalaning boshqa tomoni ham bor. Goh qattiq bo'ron bo'ladi gohkuchli yomg'ir yog'adi.*

Ergashtiruvchi bog'lovchilar (*chunki, shuning uchun; ya'ni, -ki, -kim*)dan ham oldin yoki keyin vergul tejaladi: *Navro'z yaqinlashyapti shuning uchun tayyorgarlikni kuchaytirib yubordik. Shuni bildimki qo'shnimiz beozor odam ekan.*

Ba'zan –u (-yu), -da yuklamalari biriktiruv bog'lovchisi vazifasida (*va o'rnida*) ishlatiladi. Qo'shimchalardan –sa, -sa ham, -(i)b, -gan, gan edi, -ganda va b. bog'lovchi vazifasini bajarishi yuqorida aytiladi. Shu bois bulardan keyin ham vergul tejaladi. Bu qoidaga mashhur yozuvchilar rioya qilgan.

Amaldagi darsliklarda kirish so'z deb ataladigan *demak, shunday qilib, shuningdek, umuman, aksincha, asosan, binobarin, xususan, chunonchi* kabi so'zlar [qarang: 3.8.2.2] mikromatn tarkibida

bog'lovchi vazifasini bajaradi. Ular matnning o'zi qo'llangan qismi bilan oldingi qismni bog'laydi, oldingi qisimga havola qiladi. Shu sababli bunday bog'lovchilardan keyin tinish belgisi qo'yilmaydi. Ulardan oldin tinish belgisi qo'yiladi yoki tejaladi: *Eshik, deraza, pol, to'sin kerakmi?* **Demak, duradgorlik ustaxonasi kerak.** (N.Safarov, Olovli izlar). *Hadeb buzilavergandan keyin u yog'ini kovlaydi, bu yog'ini kovlaydi, xullas, ichida nimasi bo'lsa, barini bilib oladi* (S.Ahmad, Tog' afsonasi). **Demak, ertaga uchrashamiz.**

Yuqorida aytilganlardan ma'lum bo'ladiki, matn qismlarini bog'lash vazifasini bog'lovchi, bog'lovchi vazifasidagi so'z yoki qo'shimcha bajarsa tinish belgisi qo'llanmay tejaladi. Ana shu umumiy qoidadir. Matnning boshqa turlari, boshqa sintaktik birliklar (gap, birikma, uyushiq bo'lak va hokazo)da tinish belgilarini tejab ishlatishda ham shu umumiy qoidaga asoslaniladi. Shunda tinish belgilarini ishlatishda rus tiliga taqliddan to'liq xalos bo'lamiz. Ayni paytda birinchi prezidentimiz Islom Abdug'anievich Karimov aytganlaridek milliy ruh bedorligiga mas'ul bo'lgan olimu ziyolilar (*yo'zuvchi, adabiyotshunos, tilshunos, jurnalist va b.*) o'z zimmasiga yuklangan g'oyat sharaflari vazifani bajargan bo'ladi.

Monografiyamizda tinish ishoralarining ishlatilishi isloh etilib mazkur umumiy qoidaga va unga bog'liq xususiy qoidalar inobatga olindi. Boshqacha aytganda tinish ishoralarining qo'llanishida ham o'zbek adabiy tili qurilishining bosh xususiyati bo'lgan tejamkorlikka izchil amal qilindi. Islohot zarurligini to'g'ri tushungan nashriyot xodimlariga minnatdorchilik bildiramiz (Зикриллаев Ф. Истиклол ва пунктуация // Фани Зикриллаев. Рух ва тил.- Т.: Фан, 2018. -458-461-бетлар).

Adabiyotlar ro'yxati

1. Абдурахмонов Ф. Тиниш белгиларини ўрганиш методикаси. –Т., 1968.
2. Зикриллаев Ф. Рух ва тил. –Т.: Фан, 2018.
3. Зикриллаев Ф. Истиклол ва пунктуация.
4. Веденина Л. Г. Пунктуация французского языка, М., 1975.
5. Назаров К. Тиниш белгилари ва ёзма нутқ. –Т.: Фан, 1974.
6. Назаров К. Ўзбек тили ишора-имло қоидалари (Пунктуация). –Т., 1996.
7. Валгина Н. С., Русская пунктуация: принципы и назначение, М., 1979.
8. Розенталь Д. Э. Справочник по пунктуации. Для работников печати, М., 1984.
9. Иванова В. Ф. История и принципы русской пунктуации, Л., 1962.
10. Ицкович В. А. Опыт описания современной пунктуации // Нерешённые вопросы русского правописания, М., 1974.
11. Классовский В. И. Знаки препинания в пяти важнейших языках, СПб 1869.
12. Коран. Вопрос по содержанию // wwwwhy_islam.to.
13. Damourette J. Traité moderne de ponctuation, P., 1939.
14. Skelton R., Modern English punctuation, 2 ed., L., 1949.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA XXI ASR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA BAHOLASH

Sabirova Nasiba Ergashevna – Xorazm viloyati
Pedagoglarni Yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi Tillarni o'qitish metodikasi
kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari doktori (DSc), professor

XXI asr ko'nikmalari (21CS) hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlarida ta'lim maqsadlari sifatida mustahkam o'rinlashgan, ammo ularning o'qitish va baholash amaliyotida amalda qo'llanilishi ortda qolmoqda. To'g'ri javob berishdan ko'ra, qanday qilib javob olishni birinchi o'ringa qo'yadigan ushbu o'quv maqsadlari ta'lim tizimlari oldiga yangi muammolarni qo'ymoqda va bunga yangi yechimlar izlanmoqda.

Kelgusi avlod kelajakda hatto, bugungi kunda mavjud bo'lmagan kasblarda ishlaydi. O'quvchilarga nimani o'ylashni emas, qanday o'ylashni o'rgatishga ularni tayyorlash ta'limning oldida turgan bugungi kun talabidir. Shu sababli, ta'lim tizimlari o'quvchilarning o'z bilimlarini qo'llash zarurligiga tobora ko'proq e'tibor qaratayotgani sababli, 21CSga e'tibor kuchaydi. Ta'limda o'quvchilarda 21CS ning shakllanganligi nisbatan kam baholagan. Hozirda biz buni baholashga qay darajada erishayapmiz? Javobi oddiy: biz bunga deyarli erishmayapmiz. XXI asr ko'nikmalari nima? Ular XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur

bo'lgan muhim hayotiy ko'nikmalardir. XXI asr ko'nikmalari bilimlar iqtisodiyotida eng ko'p talab qilinadigan ko'nikmalardir [qarang, 1].

Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi (1-rasm)[qarang, 2].

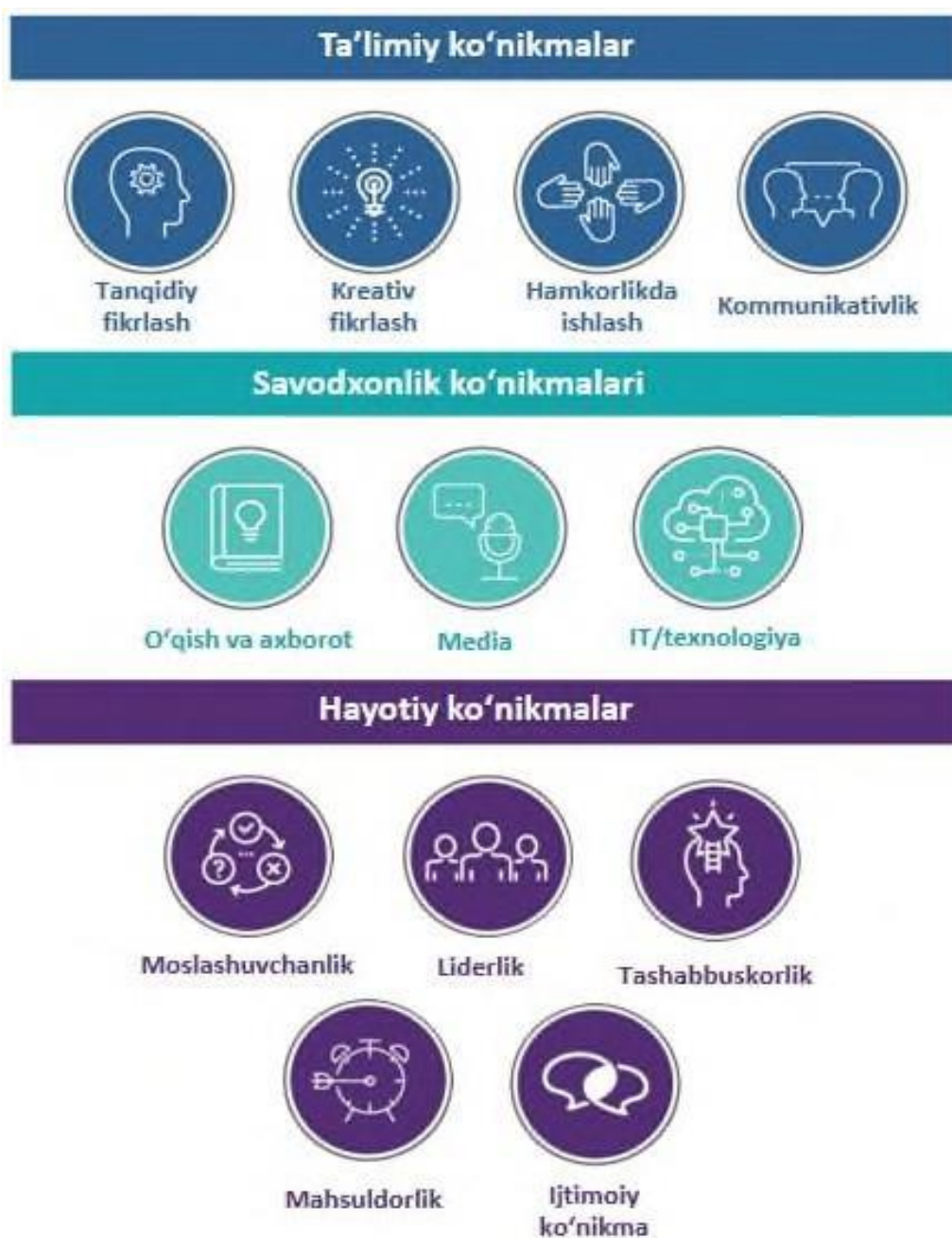
Bu ko'nikmalarning barchasi yuqori darajadagi fikrlashga asoslangan. Bu ko'nikmalarni qanday qilib egallash va eng muhimi bu ko'nikmalarga erishilganligini qanday qilib baholash mumkin? Buning uchun XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun mavjud bo'lgan malaka standartlarini (21st Century Success Skills Standarts, 21CSSS) ko'rib chiqishimiz lozim, chunki bu malaka standartlaridan baholash uchun me'zonlarni aniqlashtirib olishda foydalanish mumkin.

Bu standartlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktabdan ishga (ish faoliyatiga) muvaffaqiyatli o'tishlari uchun zarur bo'lgan asosiy shaxsiy fazilatlar, bilim va ko'nikmalarga qaratilgan. XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun beshta standart mavjud bo'lib [qarang, 3], ular (2-rasm).

Har bir standart talabalarning muvaffaqiyatli deb topilishi uchun erishishi kerak bo'lgan asosiy maqsadlarni o'z ichiga oladi.

Ushbu standartlar va maqsadlar XXI asr muvaffaqiyati ko'nikmalari imtihonida o'quvchilar bilishi kerak bo'lgan talablarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida ta'kidlangan standartlar va maqsadlar asosida o'quvchilar o'rtasida XXI asr muvaffaqiyati ko'nikmalari imtihoni (21st Century Success Skills Exam) o'tkaziladi. Bu imtihon haqida <https://bit.ly/3Ym60FR> havolasi orqali batafsil tanishishingiz mumkin. Ta'limda murakkab ko'nikmalar majmuyi tomon global siljish mavjud muammolarni hamkorlikda hal qilish mumkinligini bildiradi. Bunday ko'nikmalarni baholash muammosi ko'nikmalarni qanday o'rgatish kerakligini ishlab chiqishdan oldin ham bo'lgan.

Tadqiqotchilar ushbu "XXI asr ko'nikmalari (21CS)"ning mohiyatini va o'quv dasturlari bilan bog'liq bo'lmagan o'qitish usullari qanday qilib oddiy shakldan murakkab shakllarga o'tishini aniqlashlari mumkin. 1900-yillarda baholash usullarida bajarilgan ish, bilim va shaxsiyatni aniqlashga yordam bergani kabi, baholashning hozirgi yondashuvlari XXI asrning ushbu ko'nikmalarini aniqlashga yordam berishi lozim.

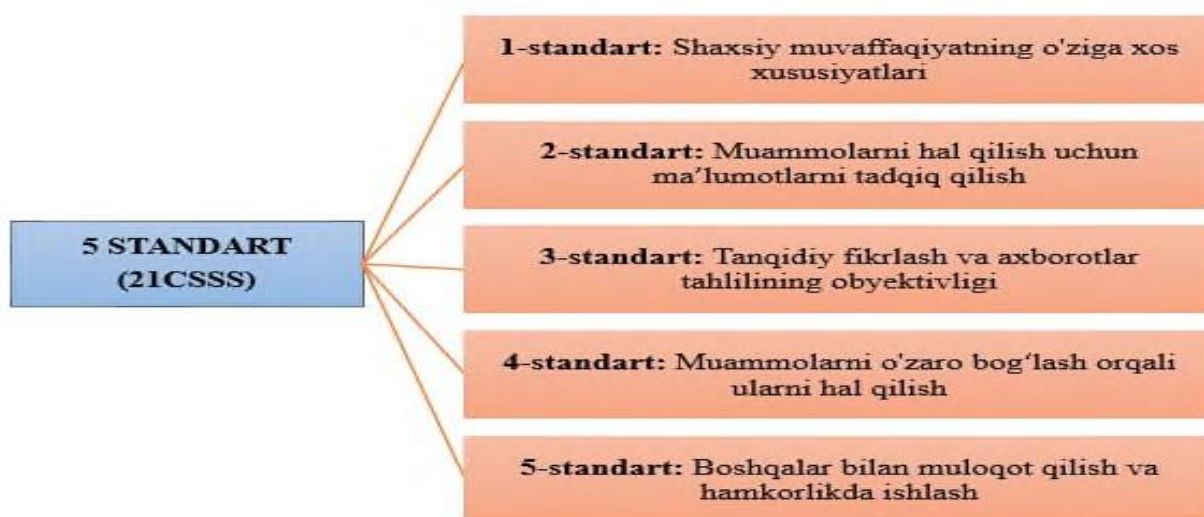
Ammo bu o'ziga xos qiyinchiliklarsiz amalga oshmaydi. Birinchidan, ko'nikma yoki "konstrukt"ni aniqlashdir. Zaruriy o'quv ko'nikmalarini aniqlash nafaqat baholash yondashuvini belgilaydi, balki o'qitish metodikasi va ta'limiy natijalarga ham katta ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'tgan asrning 50-60 yillarida Benjamin Blum tomonidan taklif etilgan va 2001-yilga kelib qayta takomillashtirilgan Blum taksonomiyasi hozirda baholash yo'nalishida keng qo'llanilmoqda.

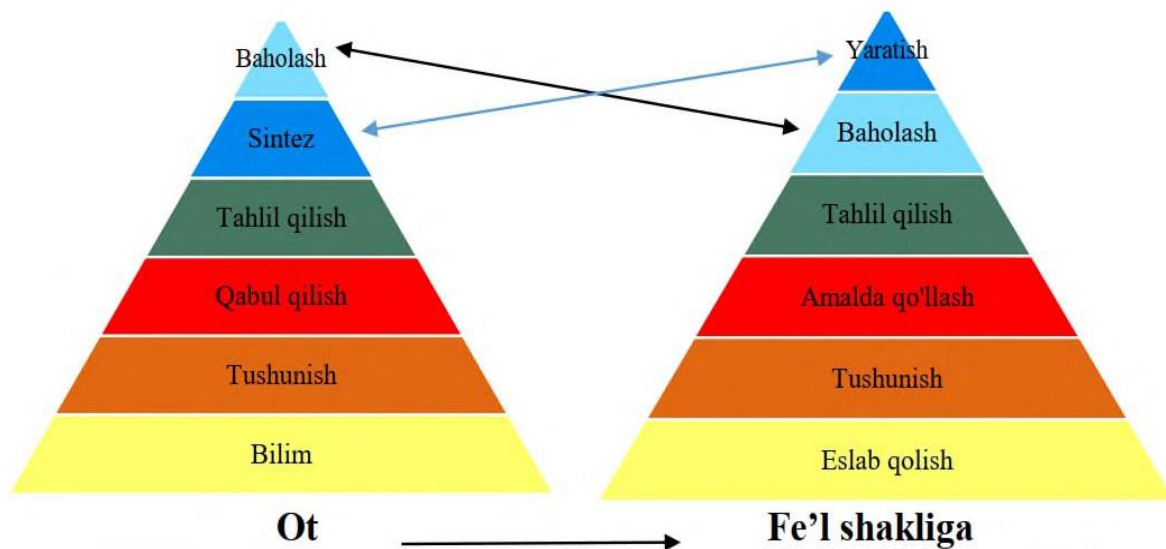
Blum taksonomiyani rivojlantirishdan maqsad o'quvchilarning xatti- harakatlarini tasniflash ekanligini ta'kidlaydi. Maqsadli xatti-harakatlar o'qitish jarayonida harakat, fikr yoki hissiyot sifatida namoyon bo'ladi. Shunday ekan, Blum taksonomiyasidan maqsad o'quvchilarning maqsadli xulq-atvori bilan ularning ma'lum bir o'qitish jarayonidan keyingi haqiqiy xatti-harakatlari o'rtasidagi farqni obyektiv ravishda ochib berishdan iborat. Shunday qilib, o'quvchilarning ishlash ko'rsatkichlari kuzatiladi [4, 6-7 b.].

Blum va uning shogirdlari tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya 1990- yillargacha saqlanib qoldi. Biroq, o'tgan vaqt ichida texnologiya va boshqa sohalarining jadal rivojlanishi va o'zgarishiga moslashish zarurati paydo bo'ldi. Anderson va Kravol taksonomiyani ko'rib chiqqandan so'ng taksonomiyaning yangilanishi kerak bo'lgan jihatlarini aniqladilar. Yangi texnologiyalar davrida Blum taksonomiyasining kamchiliklarini bartaraf etish taksonomiyaga zaruriy yangilanishlarni kiritish orqali amalga oshirildi [5, 768-b.] (3-rasm).

1- rasm. XXI asrda muvaffaqiyatga erishish standartlari

Taksonomiyaning qayta ko'rib chiqilgan versiyasi dastlabki taksonomiyada bo'lgani kabi oltita asosiy kognitiv jarayonlardan iborat. Blum taksonomiyasini qo'llash (*application*), tahlil qilish (*analysis*) va baholash (*evaluation*) bosqichlarning funksiyalari va ko'lemi saqlanib qolgan va bular *amalda qo'llash*, *tahlil qilish* va *baholash* (*apply, analyze, evaluate*) ga o'zgartirildi. Ya'ni otlar fe'llarga o'zgartirildi. *Sintez* bosqichi *baholash* bosqichiga, baholash bosqichi esa *yaratish* bosqichiga almashtirildi.

Blum taksonomiyasining dastlabki va yangilangan talqini

Eslab qolish bosqichi aniq ma'lumotlarning belgilarini bilish, ular bilan bog'liq bo'lgan murojaatlarni eslab qolish, oson o'rganiladigan materiallarni tanib olish, oddiy atamalar va murakkab bo'lmagan oddiy shakllar va texnologik ma'lumotlarning umumiy ma'nolarini eslab qolish kabi asosiy subkognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi. Eslab qolish bosqichi, shuningdek, uzoq muddatli xotirada ma'lumotni eslab qolish, aniqlash va eslab qolish bilan bog'liq kognitiv jarayonlar sodir bo'ladigan bosqichdir. *Tushunish bosqichida* axborot talqin qilinadi va uzatiladi. Bu bosqichda og'zaki malakalar qatoriga kiruvchi metafora, ramz, ironiya kabi tushunchalarni tushunish, matematik amallarni ramziy tilga o'tkazish kabi jarayonlar sodir bo'ladi.

Tushunish - olingan bilimlarni sharhlash va o'rgangan narsalariga asoslanib, yangi bilimlar haqida bashorat qilish qobiliyatidir. Ushbu bosqichda olingan bilimlar haqida gapirishdan tashqari, yozma yoki grafik tilda berilgan xabarlarini sharhlash, misol qilish, tasniflash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish, taqqoslash va tushuntirish kabi aqliy jarayonlar sodir bo'ladi.

Qo'llash bosqichi umumiy qoidani yoki umumlashtirilgan usulni mavhumlashtirishni va ma'lum bir bilimga diqqatni jamlashni o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, dastur harakatni bajarish yoki amalga oshirishdir.

Tahlil deganda, bir butundan tashkil topgan axborotni uning qismlariga ajratish qobiliyati tushuniladi. Ushbu turkumga shuningdek, axborot qanday to'planishini bashorat qilish va ma'lumot qanday boshqarilishini aniqlash kabi aqliy jarayonlar kiradi.

Blum taksonomiyasi va XXI asr ko'nikmalari elementlari orasidagi o'zaro bog'liqlik

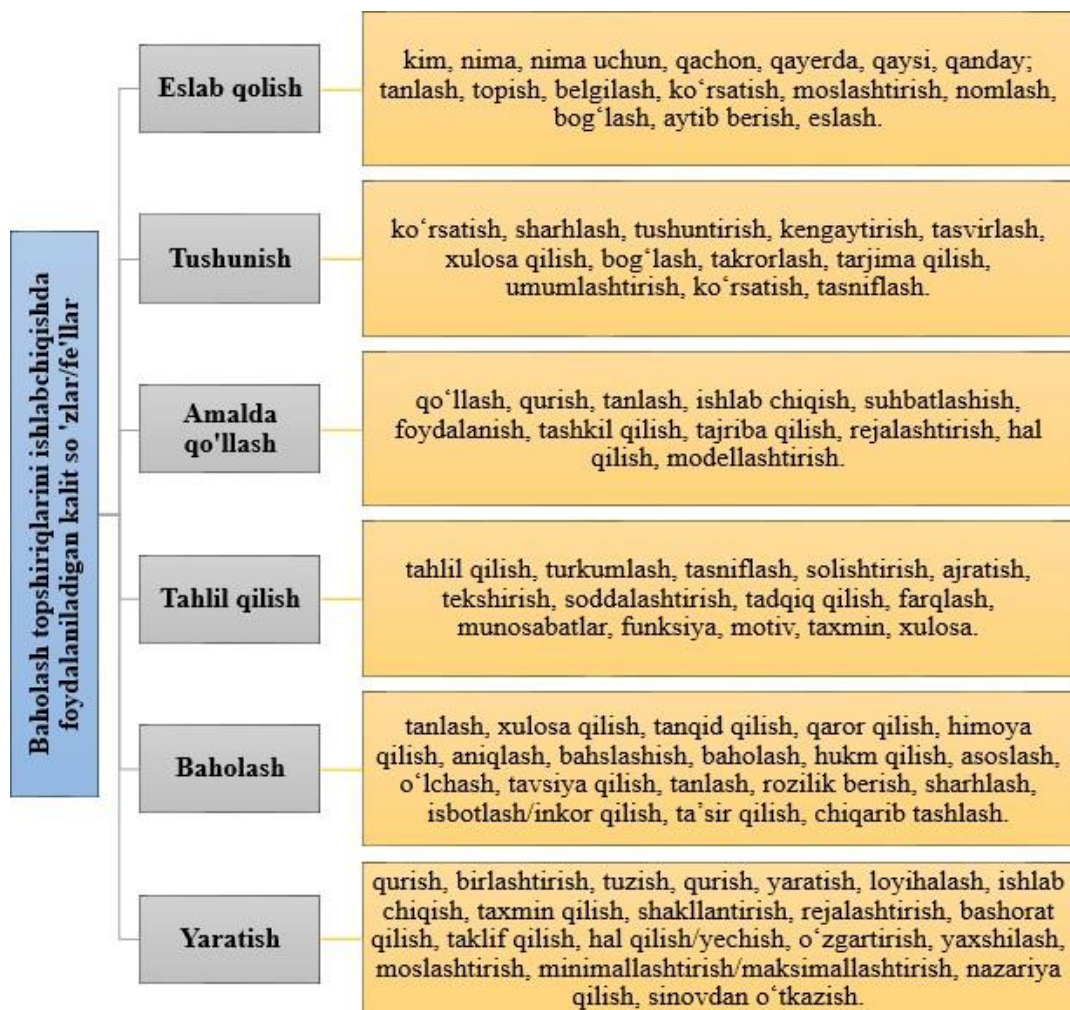
Baholash - bu maqsad uchun berilgan material yoki usulning qiymati haqida xulosa chiqarish qobiliyati. *Baholash bosqichida* shaxs standartlar va me'zonlar bo'yicha olgan ma'lumotlarini qo'llab-quvvatlash, himoya qilish, hukm qilish va tanqid qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Shu bilan birga, u da'volardagi mantiqiy noaniqlik va kamchiliklar yuzasidan fikr bildirish qobiliyatiga ega bo'ladi [qarang, 6].

Yaratish - bu avvalgi bilimlardan hosil bo'lgan qismlardan foydalangan holda yangi mahsulot yoki g'oyani yaratish bosqichidir. Ushbu bosqichda muhim bo'lgan narsa - original mahsulot/g'oyani yaratish yoki bir butunni tashkil etuvchi qismlarni birlashtirish qobiliyati. Ushbu bosqichda odam yangi va original mahsulotni loyihalash va yaratish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Bir necha bosqichli savollar tizimining asosiy maqsadlari: o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalariga oid bo'lgan tanqidiy fikrlashni hosil qilishga yordam berish, ijodkorlik, muloqot o'rnatish, o'zaro hamkorlikda ishlash qobiliyatini rivojlantirish hamda muammolarni yechish va maqsadli obyektiv yechimlarni topishdan iborat. Qachonki, o'qituvchi o'quvchining chuqur o'ylash jarayonini bosqichma-bosqich rag'batlantirib borsa yuqoridagi maqsadlarga erishish mumkin. Shuning uchun Blum fikrlash jarayonini sistemalashtirgan holda bir necha bosqichli savollar tizimini ishlab chiqqan.

Blum taksonomiyasi asosida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini baholash imkoniyatini ko'rib chiqar ekanmiz, ular orasidagi quyidagicha bog'lanishga guvoh bo'lamiz [qarang, 7], [8, 15-b] (4-rasm).

Yuqoridagi o'zaro bog'liqlikdan kelib chiqsak, Blum taksonomiyasining har bir pog'onasidan XXI asr ko'nikmalarining tegishli elementlarini baholashda foydalanish mumkin. Demak, biz baholashni bir necha usullarda amalga oshiramiz, eng avvalo, kundalik dars jarayonidagi formativ baholash jarayonida, undan keyin esa kengroq qamrovda o'tkaziladigan summativ baholashlarda (nazorat ishlari, ta'lim sifati monitoringi, imtihonlar)da amalga oshiramiz. Bunda biz ushbu baholash jarayonlari uchun tuzilayotgan nazorat materiallari mazmunini fikrlash darajalari (Blum taksonomiyasi) asosida XXI asr ko'nikmalarini baholashga qaratilgan topshiriqlari bilan boyitishimiz zarur bo'ladi. Bunday mashqlarni ishlab chiqish uchun ushbu kalit so'z va iboralardan foydalanish mumkin [qarang, 9]; [qarang, 10] (5-rasm).

Blum taksonomiyasi asosida baholash topshiriqlarini tuzish

Ushbu fe'llarning har birini "yuqori darajadagi fikrlash qobiliyati" deb tasniflash mumkin. Bu kabi fe'llardan dars uchun o'quv maqsadlarini belgilashda va o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishda foydalanish zarur. O'quvchilarni eslab qolish, tushunish, amalda qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratishga o'rgatish ularga umrining oxirigacha foyda keltiradi. Ko'rib turganingizdek, XXI asr ko'nikmalari va Blum taksonomiyasi bir-birini qamrab oladigan, to'ldiradigan ko'nikma va tushunchalarni o'z ichiga olgan.

Xulosa shuki, baholash "ta'limning richagi" va u ta'lim sifatini boshqaradi. Blum taksonomiyasi asosida dars mashg'ulotlarining o'quv maqsadlarini belgilasak, o'quv topshiriqlarini ishlab chiqsak va ushbu topshiriqlar asosida baholash jarayonlarini tashkil etsak, yuqorida aytib o'tilgan XXI asr ko'nikmalarini o'quvchilarimizda rivojlantirishga erishishimiz mumkin bo'ladi. Zero, bu ko'nikmalar XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan eng muhim hayotiy ko'nikmalardir. Biz ilova tarzida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan o'quvchilarga 1-4 sinflarda boshlang'ich, 5-9-sinflarda tayanch hamda 10-11-sinflarda o'quvchilarining qobiliyati va tanlovi asosida ta'lim jarayonlarini tashkil etish ishlari olib borilmoqdaligini, xususan:

- Ilg'or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan tayyorlandi.
- Yangi darsliklar ta'lim oluvchilarda 21-asr ko'nikmalarini shakllantirishda "4K" modelini (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya) qo'llash orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.
- Boshlang'ich sinflar uchun 775 nomda yaratilgan darslik va o'quv-metodik adabiyotlar 72 mln. nusxada chop etilmoqda.
- 2023-2024-o'quv yilidan 124 ta maktabda yuqori sinf o'quvchilarining qobiliyati va tanlovi asosida ta'lim jarayonlarini tashkil etish tajriba-sinovdan o'tkazilayapti.
- Bunda 5-9 sinf o'quvchilariga vazirlik tomonidan tasdiqlangan tayanch o'quv reja asosida tayanch bilimlar beriladi.
- Tanlov fanlari 4 ta yo'nalish (matematika-fizika, ona tili-chet tili, kimyo-biologiya, matematika-chet tili) bo'yicha joriy etiladi.
- Yo'nalishlar o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatini hisobga olgan holda o'tkazilgan so'rovnomalar asosida shakllantirildi.
- Belgilangan tayanch o'quv rejaga muvofiq, 4 ta yo'nalish bo'yicha 11 ta majburiy va 2 ta tanlov fani o'qitiladi.
- Ushbu maktablarda Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar tajribasidan kelib chiqqan holda baholashning yangi tizimi joriy etiladi.
- Tajriba-sinov maktablariga uzluksiz metodik yordam ko'rsatish maqsadida Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar biriktirildi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmyxamedov P., Yuldashev M. Ta'lim Ba tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. - T.: «Adabiyot uchqunlari», 2017. -14-b.
2. Avliyoqulov H.X., Musayeva H.H. Pedagogik texnologiya.- T.: «Tafakkyp bo'stoni», 2012.-97-b.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: 2000.-27-b.
4. Ishmumammedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - T.: «Iste'-dod», 2008.-23-b.
5. Omonov N.T., Xujaev N.X., Madyarova S.A., Eshonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: «Iqtisod-Moliya», 2009.
6. Kurbonova G.A. Bugungi kundagi o'qituvchining pedagogik mahorat va pedagogik burchi. Uzluksiz ta'limni rivojlantirishning ijtimoiy monitoringi, jarayonining ilmiy asoslari va natijaviyligi. Ilmiy-amaliy anjumanidagi ma'ruzasi. - T.: 2013.
7. Nishonova S. Sharq Uyg'onish davri pedagogik fikr tarixida barkamol inson tarbiyasi. Ped. fan. dokt. diss. - T., 1998.
8. Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi. Qo'llanma.-T.: 2023.

TALABALARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

S.X. Xolikov. Navdpi matematika kafedrası dotsenti.

B.B. Xujamov. Navdpi talabasi.

So'nggi yillarda yurtimiz oliygohlarida ta'lim olayatgan talabalarga ma'lum bilim va ko'nikmalarni uzatish emas, balki talabalarda muammo va muammoli masalalarni mustaqil hal qilish qobiliyatini rivojlantirish ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, shaxsiy o'sish va rivojlanish muammolariga e'tibor qaratilmoqda. Bu oliygoh o'qituvchilaridan barcha fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi usullarini ishlab chiqishni va ta'lim sifatini yangilashni talab qiladi.

Jamiyat va davlat voqelikning o'zgarishi munosabati bilan mutaxassislar tayyorlashning ijtimoiy tartibini ham o'zgartirmoqda. Endilikda mamlakat mutaxassisidan nafaqat tanlagan kasbi bo'yicha nazariy bilim, balki ijodkorlik, tafakkur kengligi yordamida o'zgartirish va yangi narsalarni yaratish qobiliyatiga ega katta e'tibor qaratilmoqda. Bizning jamiyatimizda ijodkorlikni rivojlantirish usullari hali to'liq ishlab chiqilmagan, ammo talabalarining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradigan mashhur samarali usullar mavjud [1]. Bu usullardan biri tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir.

Oliyoghlarda o'qish jarayonida talaba katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganishiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, u nafaqat ma'lumotni o'zlashtirishi, balki uni qayta ishlash va qo'llashi kerak, bu ba'zan juda muammoli. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yaqinda keng tarqalgan usuli talabalar tomonidan ma'lumotni o'zlashtirishni osonlashtirish va guruhda o'ziga xos hamkorlik va o'zaro yordam muhitini yaratish uchun mo'ljallangan [2]. Bu usul talabalarining o'z ko'nikmalarini ham, intellectual tafakkurini ham rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash usuli o'tgan asrda Amerika Qo'shma Shtatlarida paydo bo'lgan. Uning yaratuvchilari Amerikalik olimlar D. Stil, C. Templva K. Meredit hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash texnologiyasining o'zi turli yo'nalish va hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashni o'rgatish uchun mo'ljallangan fikrlashning ma'lum fazilatlarini va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Trening davomida talaba nafaqat ma'lumotlar bilan tanishadi, balki uni turli vaziyatlarda qo'llagan holda mantiqiy tahlil qiladi [3].

Tanqidiy fikrlash asosida o'rganish materialni tushunish va qo'llash uchun mutlaqo yangi algoritmnini o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash – bu o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirish va o'quvchining ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun mavjud bo'lgan asosiy g'oyalar bilan tanishishning falsafiy-nazariy majmuasi hisoblanadi. Shu bilan birga, talaba nafaqat fanni o'rganadi, balki barcha sohalarida yanada rivojlanish uchun motivatsiya oladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish har qanday turdagi ma'lumotlarni yuqori darajada sharhlash va tahlil qilish qobiliyatini nazarda tutadi [4]. Yangi bilimlar bilan u asta-sekin yangi ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantiradi. Yangi mavzuni o'rganish va mutlaqo yangi ma'lumotlarni olish jarayonida talaba tafakkurining alohida turi – tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, uning yordamida u hamma narsani turli nuqtai nazardan baholashni, har qanday vaziyatni mutlaqo yangicha tahlil qilishni o'rganadi.

Tanqidiy fikrlash asoslarini shakllantirish uchun talabalarining individualligi va mustaqilligini rivojlantirishdan iborat bo'lgan, lekin guruh faoliyati davomida maxsus o'qitish metodikasini joriy qilish kerak. Jamoada ishlash jarayonida talaba ma'lum bir mavzu bo'yicha muloqot qilishni, muhokama qilishni, munozarali masalalarni aniqlashni va ularni tanqidiy tahlil qilishni o'rganadi va bu yerda talabaga o'z fikrini ifoda etishda komplekslarni yengishga yordam berish juda muhimdir [5].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пушкарский А.Г. Критическое мышление, логика, аргументация. // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2005. № 3. С. 114-116.
2. Коржуев А., Попков В., Рязанова Е. Как формировать критическое мышление. // Высшее образование в России. 2001. № 5. С. 55-58.
3. Коржуев А., Рязанова Е. Критическое мышление: как соблюсти меру? // Высшее образование в России. 2002. № 3. С. 142-145.
4. Калашникова Н.А. Применение критического дискурс-анализа в контексте развития навыков критического мышления. // Научный альманах. 2016. № 5-3 (19). С. 498-500.
5. Шакирова Д.М. Формирование критического мышления учащихся и студентов: модель и технология. // Образовательные технологии и общество. 2006. Т. 9. № 4. С. 284-292

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY DARSLIKLAR BILAN ISHLASHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Hazratqulov Mutallib Rashidovich-

SamDU Maktabgacha, boshlang'ich va texnologiya kafedrası dotsenti

Rajabova Mohinur-

Toshkent KIUT magistranti

Ma'lumki, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida ma'nan sog'lom qilib tarbiyalashda, shaxsni shakllantirishda darsliklarning o'rni beqiyos. Lekin darslikdagi o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jihatlarni, matnda aks etgan hayotiy va badiiy haqiqatlarni ilg'ash, ularning ko'ngilni tozalashga xizmat qiladiganlarini topib, o'z tabiatiga singdirish shakllanayotgan shaxsda osonlik bilan kechadigan jarayon emas. Ta'lim-tarbiya tizimida bu kabi murakkab va mas'uliyatli ishlarni amalga oshirishda zamonaviy darsliklarga va o'z kasbini yaxshi ko'radigan, yaxshi biladigan o'qituvchilarga ehtiyoj seziladi.

Bugungi kunda texnika jadallik bilan rivojlanib borayotgan bir davrda zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish har bir soha egasining kundalik vazifasiga aylanib bormoqda. Savod orgatishda mobil ilovalardan foydalanish, smart darsliklar, harf va so'zlarni o'rgatishga mo'jallangan elektron dasturlar tezkorligi, qulayligi bilan birga qiziqarliligi jihatidan ham samarali hisoblanadi.

Birgina savod o'rgatishga oid internet sahifalarida yuzdan ortiq mobil ilovalar mavjud. Ularda harflarni ko'rish, talaffuz qilish, harflar bilan tanishish, bo'g'in hosil qilish, so'z yasash, so'zni talaffuz qilish kabi amallarni bajarish mumkin. Bunday mobil ilovalarning afzallik tomonlaridan biri qiziqarliligidir. Bola uchun telefon yoki kompyuter bilan ishlash jarayonida o'zi uchun kerakli ma'lumotni o'yin tarzida qabul qilish imkoniyati bolani zerikirmaydi. Aksincha, bilimini oshiradi. Faqat kompyuter va telefon, planshetda ishlash vaqti ma'lum cheklov asosida bo'lishi kerak.

2022-yilda nashr etilgan "Alifbe" darsligi uchun chiqarilgan o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmada [1:27]. Smart qurilmaning afzalliklari quyidagicha ko'rsatib o'tilgan:

- 1) smartfon faqat o'yin o'ynash vositasi emasligi;
- 2) darslik bazasidagi ma'lumotlarning statik emasligi;
- 3) uyga vazifani bajarish maroqli jarayon ekanligi;
- 4) jamoada ishlash orqali ko'proq masalalarga yechim topish mumkinligi;
- 5) tinglab tushunish, yozish, o'qib tushunish va muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun smart

qurilma va darslik juda yaxshi vosita ekanligi.

Shuningdek, smart darsliklardan foydalanishda QR-koddan foydalanish, to'ldirilgan voqelik, so'z o'yini, hisob kitob, yozish va har xil rasmlarni bo'yash amallarini ham bajarish mumkin.

Harf yozish bo'limida "Alifbo"dagi katta va kichik harflarning bosma va yozma shakllarini yozib mashq qilish imkoniyati bo'ladi. Agar harf namunadagidek yozilmasa dastur asosida uni to'g'irlab yozish namunasi ko'rsatiladi. Bu jarayon bola uchun ham qiziqarli, ham samarali jarayon hisoblanadi.

Ushbu qo'llanmada yaratilayotgan smart darsliklar (SD)ga qo'yiladigan talablar ham ko'rsatib o'tilgan [1:28]:

- amaldagi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga to'la muvofiq bo'lishi;
- ta'lim oluvchiga qiziqarli va limning jamiyatdagi rivojlanish darajasiga mos ilmiylikka ega bo'lishi;
- ta'lim berish jarayonida bilimni o'zlashtirish darajasini oshirish uchun fan-texnika va texnologiyalar erishgan yutuqlardan maksimal foydalanishi;
- berilishi zarur bo'lgan o'quv materialining hajmi o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasida bo'lishi;

Bugungi texnologiya rivojlanib borayotgan zamonda rivojlangan davlatlarda texnika imkoniyatlaridan samarali foydalanish allaqachon yo'lga qo'yilgan. Faqat buning bir nechta talablariga to'g'ri yondashilishga e'tibor qaratish lozim. Foydalaniladigan material mazmuni bola yoshiga mos bo'lishi, qiziqarli bo'lishi, bolaning intellectual imkoniyatlarini ochish uchun xizmat qilishi, ma'naviy olamini boyitish uchun xizmat qilishi lozim. Shundagina o'quvchilarning multimediya vositalari, slaydlar va smart lavhalardan foydalanishlari foydali va samarali bo'ladi.

Bugungi kun boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun chiqariladigan darsliklarni shakily va mazmuniy jihatiga ko'ra tahlil etish mumkin.

Shakliy tomondan maktab darsliklarining sifati, rangi, tuzilishi, foydalanish imkoniyati, qulayligi va shunga o'xshash jihatlari kuzatilsa, mazmun jihatdan qanday materiallar kiritilganligi, berilgan matnlarning mazmundorligi, savol va topshiriqlarning o'rinli ishlatilganligi, qiziqarliligi va shunga o'xshash jihatlari belgilanadi.

Bizga ma'lumki, keying besh yil mobaynida ta'limga nisbatan munosabat butunlay o'zgardi. Maktabgacha ta'limdan boshlab oily ta'limgacha bo'lgan tizim isloh qilina boshlandi. Ta'limdagi o'zgarishlar o'z navbatida darsliklarga ham ta'sirini bildirdi.

2018-yildan Respublika ta'lim markazi tomonidan yangi darsliklar yaratish boshlandi. Darsliklar xorijiy mutaxassislar ishtirokida va hamkorligida yaratildi. Bunday darsliklarda biroz kamchiliklar mavjud bo'lsa-da, mazmun jihatdan o'quvchilarni fikrlashga, shaxsiy munosabatini ifodalashga qaratilganligi bilan oldingi darsliklardan farqlandi.

2023-2024 o'quv yilidan boshlab darsliklarni isloh qilish munosabati bilan 4k modeli asosidagi darsliklar yuzaga keldi. Xorijiy tajribaga asoslangan bu darsliklarda 4 asosiy kompetensiyaga ilgari suriladi. Bular:

Kollaboratsiya – darsliklar o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi.

Kommunikativlik – darsliklar o'quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshni tinglash va tushunish, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o'rganadilar.

Kreativ fikrlash – darsliklar ijodiy fikrlash va yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadilar, innovasion yechimlar ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Kritik fikrlash – ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga analitik nuqtai nazardan yondashishni o'rganadilar va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtai nazarini shakllantiradilar[4].

2023-yilda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf o'quvchilari uchun chiqarilgan 4-sinf "O'qish savodxonligi" darsligining I qismi 16-sahifasida "Sayroqi qushcha matni berilgan [4]

Zamira Ibrohimova qalamiga mansub "Sayroqi qushcha" hikoyasining mazmuni qafasdagi qushchaning tipirchilab harakat qilganiga hayron qolgan opa-singillar – Xosiyatxon va Hidoyatbonularning bolalarcha hayratlari va qushchaga yordam tariqasida qilgan ishlari tasvirlanadi.

Matn so'ngida mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar berilgan.

Ushbu bir soatga mo'ljallangan darslikdagi material so'ngida QK berilgan bo'lib, bu manba orqali "Vatan mehri" ertagini tinglab, o'rganib olish imkoniyati yaratilgan. Ertak matni bo'yicha savollar ham berilgan.

Mazmun jihatdan o'rganilsa, "Sayroqi qushcha" matni g'oyaviy jihatdan biroz sayozroq. O'quvchini fikrlatadigan, o'ylantiradigan kulminatsiyasi yetarli emas. Mustahkamlash uchun berilgan savollar ham oddiy, matn sujeti bilan bog'liq savollardan iborat bo'lib qolgan.

Darslik bilan ishlashda mukammal, o'quvchilarni fikrlashga, mushohada qilishga yo'naltiriladiga nsavollardan foydalanmas ekanmiz, PIRLS, PISA bo'yicha reytingimiz hech qachon yuqori natijaga chiqolmaydi.

Aslida rivojlangan mamalakatlarda darsliklar o'ta muhim vosita hisoblanmaydi. Birinchi o'rinda o'qituvchining mahorati, dars o'tish texnikasi, o'quvchilar bilan ishlash tajribasi ustunlik qiladi.

Shu o'rinda o'qituvchilarni ikki guruhga bo'lish mumkin: iste'molchi o'qituvchilar va ijodkor o'qituvchilar. Iste'molchi o'qituvchilar doimo biror narsaga tayanib ishlaydi. Biror manba, ma'lumot bo'lsa shunga asoslanib dars tashkil qiladi. Agar manba berilmasa to'xtab qoladi.

Ijodkor o'qituvchi manba berilmasa ham o'zi dars jarayonini mustaqil tashkil eta oladi. Manba berilsa, shu manbaga qo'shimcha qo'shib, ijodiy qayta ishlab yetkaza oladi.

Umuman olganda o'qituvchilik mahorati bizdan chinakam fidoiylilikni talab qiladi. Agar biz shu fidoiylilikni berolsak, hayot bu xizmatimizni o'n barobar, yuz barobar qilib qaytaradi. Faqat biz o'z ishimizga sidqidildan, chinakamiga yondasha olyapmizmi, yoki qaysidir miqdordagi mablag' uchun, shunchaki vazifa bajaruvchilik uchun, bir soat o'quvchilarga nimanidir o'rgatib turuvchilik uchun ishlayapmizmi? Bu borada har bir o'qituvchi chuqur mulohaza qilib ko'rishligi, o'quvchilarning kelajakdagi baxti-barkamolligi uchun mas'ulligini his qilib dars o'tishi joiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Safarova R va boshqalar "Alifbe" Metodik qo'llanma [Matn]: o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma, – Toshkent : Respublika ta'lim markazi, 2021. – 96 b.
- 2.Toirova M.E. O'qish savodxonligi. Darslik. –Toshkent. Novda Edutainment. -2023.-80 bet.
- 3.Husanboyeva.Q, Hazratqulov.M, Xolsaidov F. Ona tili va o'qish savodxonligiga o'rgatish metodikasi. Darslik. -Toshkent. Innovatsion-ziyo, 2022.252 bet.

O'QUVCHILARNING SONLARNI KO'PAYTIRISHGA OID TANQIDIY TAFAKKURINIRIVOJLANTIRISHDA NOAN'ANAVIYUSULLARDAN FOYDALANISH

S.X. Xolikov. Navdpi matematika kafedrası dotsenti

B.N. Eshmurodov. NavDPI talabasi.

Ko'paytirish asosiy arifmetik amallardan biri, hayotimizning muhim va ajralmas qismidir. U kundalik uy-ro'zg'or ishlaridan tortib ilmiy tadqiqotlarga turli sohalarida qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda bir necha xil ko'paytirish usullari mavjud bo'lib, ularning har biri o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega.

Ko'paytirishning eng qulay va samarali usullaridan biri "Munosib xazina" usuli hisoblanadi. Uning soddaligi va ravshanligi uni hatto matematika asoslarini endigina o'rgana boshlagan bolalarga ham qo'llash imkonini beradi. Usul ma'lum narsalar yoki ob'ektlarning raqamlarini moslashtirishga asoslangan [1]. Misol uchun, 0 dan 9 gacha bo'lgan har bir raqamga ma'lum bir tayoq yoki toshlar soni belgilanishi mumkin, keyin esa ko'paytirish va bo'linish qoidalariga muvofiq qo'shilishi yoki ayirilishi mumkin [2]. Ushbu usulning afzalligi uning aniqligi va ravshanligidadir. Bu ko'paytirish jarayonini jismoniy ob'ektlar bilan aniq harakatlar shaklida ifodalash imkonini beradi, bu esa ko'paytirishni yanada tushunarli va esda qolarli qiladi. Bundan tashqari, ushbu usuldan foydalanish bolalarda mantiqiy fikrlashni, mavhum fikrlashni va xotirani rivojlantiradi, shuningdek, son tushunchasini, uning xususiyatlari va boshqa raqamlar bilan munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi [3]. Bu usullar faqat bir xonali sonlarni ko'paytirishga samarali va o'quvchining ma'lumotni qabul qilish ulushini oshiradi. Biroq bu usul ikki va undan ortiq xonali sonlarni ko'paytirishda

hisob-kitoblari biroz ko'payib noto'g'ri javob chiqarish ehtimolini yuzaga keltiradi. Bu esa o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini oshirishda yangicha yondashuvni ishlab chiqishni talab etadi.

Shu bois biz sonlarni ko'paytirishga oid noan'anaviy usullar bo'yicha ba'zi mulohazalarni misollar yordamida ko'rib chiqamiz:

1-misol. 19×17 sonlarni ko'paytiring

Yechish: $19 = 20 - 1$ raqamini tasavvur qiling va qavslarni ochib ko'paytirishni bajaring:

$$(20 - 1) \times 17 = 20 \times 17 - 1 \times 17 = 340 - 17 = 323.$$

2-misol. 93×34 sonlarni ko'paytiring

Yechish: 93 raqamini $93 = 100 - 10 + 3$ deb tasavvur qilaylik va qavslarni ochib ko'paytirishni

bajaramiz:

$$(100 - 10 + 3) \times 34 = 100 \times 34 - 10 \times 34 + 3 \times 34 = 3400 - 340 + 102 = 3162.$$

Ko'rib turganingizdek, ikki xonali raqamlarni ko'paytirish deyarli og'zaki tarzda amalga oshirildi.

Biz 1-2 misollarda qo'shish (ayirish)ga nisbatan ko'paytirishning distributive qonunini qo'lladik:

$$(a + b)c = ac + bc, (a - b)c = ac - bc$$

3-misol: Hisoblang: 988^2 .

Yechish:

$$988 \times 988 = (988 + 12) \times (988 - 12) + 12 \times 12 =$$

$$1000 \times 976 + 144 = 976000 + 144 = 976144$$

Bu holda biz $a^2 - b^2 = (a - b) \times (a + b)$ qisqa ko'paytirish formulasidan va quyidagi almashtirishlardan foydalandik:

$$a^2 = a^2 - b^2 + b^2 = (a - b) \times (a + b) + b^2$$

4-misol. 986×997 ni hisoblang. Uni quyidagicha hisoblaymiz:

$$986 \times 997 = (986 - 3) \times 1000 + 3 \times 14 = 983\,000 + 42 = 983\,042$$

Nega bunday?

O'zingiz ko'rib turganingizdek, 986 soni 1000 dan 14 ta qisqa, 997 soni esa 3 ta qisqa. Keling, asl holatni shunday tasavvur qilaylik.

$$(1000 - 14) \times (1000 - 3) =$$

Qavslarni ochamiz va quyidagi almashtirishlarni bajaramiz:

$$= 1000 \times 1000 - 1000 \times 14 - 1000 \times 3 + 14 \times 3 =$$

$$= 1000 (1000 - 14 - 3) + 14 \times 3 = 1000 \times (986 - 3) + 14 \times 3$$

Ushbu qonuniyatni tushunib olishni va ko'paytirish natijasini topishni o'quvchiga havola qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

https://4brain.ru/schitat-v-ume/_japonskoe-kitajskoeumnozhenie.php.

<http://takprosto.cc/umnozhenie-chisel-bezkalkulyatora/>.

Горovenko Л.А. Некоторые аспекты представления знаний и организации интерфейса в интеллектуальных обучающих системах // Научный потенциал вуза – производству и образованию: сборник трудов по материалам межвузовской научно-производственной конференции, посвящённой 90-летию КубГТУ. – Армавир: Изд. АМТИ, 2008. С. 206-20.

BOSHLANG'CH SINIF O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK VA MULOQAT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA MATNLI MASALALARNING O'RNI

Jo'lanov Doniyor Qulmurodovich

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

Ulug'berdiyeva Gulchehra Aliqulovna

NDKTU akademik litseyi oliy toyifali o'qituvchisi

Respublikamizda Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi. Yoshlar ta'lim-tariyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tadbir etildi. Bugungi zamonaviy va tezkor taraqqiyot sari intilayotgan davrda boshlang'ch sinf o'qituvchilari o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muloqat ko'nikmalarini rivojlantirish uchun matematik masalalarni yechish ustuda ko'proq mulohazalar olib borishi talab etiladi. Ayni shundan kelib chiqib, respublikaning Xalq ta'limi tizimida o'qitishning maqsadlarini kuchaytirish chora tadbirlari amalga oshirilyapti.

Boshlang'ich ta'limda matnli masalalarni yechishga katta e'tibor beriladi. Chunki bunday masalalar matematikaning hayot bilan bog'liqligini ta'minlaydi, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttiradi va hayotiy vaziyatlarning matematik modelini tuzushga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi matnli masalalarning tuzilishi, turlari va yechish usullari haqida aniq tasavvurga ega bo'lmog'i lozim.

Matnli masala deb, hayotiy vaziyatga oid sonli ma'lumotlar asosida noma'lum bo'lgan kattalikni topishga oid topshiriqqa aytiladi.

Matnli masala ikki qismdan iborat, shartli va talabli. Masala shartiga ob'ektlar, ularni xarakterlovchi sonli ma'lumotlar va ular orasidagi munosabatlar ifodalanadi. Masalaning talabi savol yoki buyruq ko'rinishida bo'ladi.

Matematik masalalar sodda va tarkibli masalalarga ajratiladi. Bitta amal bilan yechish mumkin bo'lgan masalalar sodda masalalar jumlasiga kiritiladi. Bir nechta sodda masaladan tuzilgan va shu sababli ikki yoki undan ortiq amal yordamida yechiladigan masalalar tarkibli masalalar deyiladi.

Boshlang'ich sinflarda matematikadan masalalarning turli ko'rinishlari beriladi: nostandart masalalar, muammoli masalalar, ortiqcha ma'lumotli masalalar, ma'lumotlari yetishmaydigan masalalar, ko'p yechimli masalalar, mantiqiy masalalar va hokazo.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

1. Har bir masalada qanday maqsad ko'zda tutilgan?
2. Bu masalaning masalalar tizimidagi o'rni qanday?
3. Boshlang'ich sinflarning matematika kursida matnli masalalar tuzilishini;
4. Boshlang'ich sinflarda matematika kursida o'tiladigan masala turlarini;
5. Boshlang'ich sinflarda matnli masalalarni yechish bosqichlarini;
6. Masalani tahlil etishni;
7. Masala yechishning turli usullarini bilishi;
8. Masala yechimini tekshirishning turli usullaridan foydalana olishi;
9. Masalalar yechimidan xulosa chiqarishni bilishi kerak.

Sodda masalalarning asosiy turlarini quyidagicha taqsimlash boshlang'ich maktablarida qo'llanish uchun qulay:

Arifmetik amallar mazmunini ochishga doir masalalar: yig'indini, qoldiqni topishga doir masalalar, bir xil qo'shiluvchilar yig'indisini topishga doir masalalar, bo'lishga (mazmuniga ko'ra bo'lishga va teng qismlarga bo'lishga) doir masalalar.

Amalning noma'lum komponentlarini (qo'shiluvchi, kamayuvchi, ayiriluvchi, ko'paytuvchi, bo'linuvchi, bo'luvchi) topishga doir masalalar.

Bir necha birlik (yoki bir necha marta) ortiq (yoki kam) munosabati bilan bog'liq masalalar sonni bir nechta birlik (yoki bir nechta marta) orttirish yoki kamaytirishga doir bevosita (yoki bilvosita) ifodalangan masalalar, sonlarni ayirmali (yoki karrali) taqqoslashga doir masalalar.

Miqdorlarning proporsional bog'lanishlariga doir masalalar.

Hamma turdagi sodda masalalar o'quvchi uchun quyidagi maqsadlarda kerak bo'ladi:

- 1) Matematik masalalarning strukturasi (tarkibi) bilan tanishish, ya'ni uning sharti-berilganlari, savoli-izlanayotgan miqdorlari, masalaning yechimi, javobi va hokazo atamalari bilan (bular matematik munosabatlarni ifodalaydi) tanishish.
- 2) Masala savoliga javob berish uchun bajarish kerak bo'lgan amallarni ongli tanlashni o'rganish (masalalar, amallar mazmunini ochishga yordam beradi).
- 3) Shartga kirgan kattaliklar orasidagi elementar funksional munosabatlarni, amallarining komponentlari va natijalari orasidagi bog'lanishlarni tushunish.

Sodda masala matnini o'zgartirish ustida ishlash o'quvchiga ko'proq abstrakt matematik tushunchalarni egallashga yordam beradi.

O'quvchini tarkibli masalalar yechishga tayyorlash.

Birinchi bosqichda o'qituvchi ko'rilayotgan turdagi masalalarni yechishga tayyorgarlik ishini olib boradi. Bu bosqichda o'quvchilar mazkur masalalarni yechishda tegishli amallarni tanlash uchun asos bo'ladigan bog'lanishlarni o'zlashtirishlari lozim.

Ikkinchi bosqichda o'qituvchi ko'rilayotgan turdagi masalalarni yechilishi bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Bunda o'quvchilar berilgan sonlar va noma'lum son orasidagi bog'lanishni aniqlash, buning asosida arifmetik amallarni tanlashni o'rganadilar, ya'ni masalada ifodalangan konkret, vaziyatdan tegishli arifmetik amalni tanlashga o'tishni o'rganadilar. Bunday ishlarni olib borish natijasida o'quvchilar ko'rilayotgan turdagi masalalarni yechish usuli bilan tanishadilar.

Uchunchi bosqichda o'qituvchi ko'rilayotgan turdagi masalalarni yechish uquvini shakllantiradi. O'quvchilar bu bosqichda ko'rilayotgan turdagi istalgan masalani uning konkret mazmunidan qat'iy nazar yechishni o'rganishlari kerak, ya'ni bu turdagi masalalarni yechish usullarini umumlashtirishlari lozim.

Yuqorida matnli masala deb, hayotiy vaziyatga oid sonli ma'lumotlar asosida noma'lum bo'lgan kattalikni topishga oid topshiriqqa aytilgan edi. Bunday masalani yechish uchun uni matematik amallar tiliga o'girish, ya'ni uning matematik modelini tuzish kerak.

Matnli masalaning matematik modeli bu uning yechimining sonli ifodasi (amallar ketma-ketligi) yoki tenglamadir. Bu esa masalaning arifmetik yoki algebraik usul bilan yechilishiga bog'liq.

Masalani yechishni modellastirishning uch bosqichi bor:

1. Masala shartini matematika tiliga o'girish: bunda berilgan va izlanayotgan kattaliklar orasidagi bog'lanish matematik usulda ifodalanadi;
2. Tuzilgan ifoda yoki tenglamani yechish;
3. Interpretatsiya: javobni berilgan masala tiliga o'girish.

Masala modellari umuman olganda sxemali va belgili bo'ladi. Sxemali modellar predmetli va grafik modellarga bo'linadi. Predmetli modellarda masala sharti predmetlar yordamida yoki jonli ravishda ko'rsatib beriladi (rol o'ynash orqali). Grafik modellarga rasmlar, shartli rasmlar, chizma yoki sxemalar kiradi. Belgili modellar so'zlar va matematik belgilar yordamida tuziladi. So'zlar yordamida tuzilgan model masalaning qisqa yozuvidir. Bu yozuv jadval ko'rinishida bo'lishi ham mumkin. Matematik belgilar yordamida tuzilgan modellar bu masalaning ifodasi va yechimidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos bo'lgan bir nechta masalalarning yechilishini qarab chiqamiz.

1-masala. Bir tarvuz ikkinchi tarvuzdan 2 kg yengil, uchunchi tarvuzdan 5 marta yengil. Birinchi va uchunchi tarvuzlar birgalikda ikkinchi tarvuzdan 3 marta og'ir. Har qaysi tarvuzning massasini toping.

Yechilishi:

Birinchi tarvuzning og'irligi x kg, ikkinchi tarvuzning og'irligi esa $(x+2)$ kg, uchunchi tarvuzning og'irligi esa $5x$ kg ga teng.

$$x+5x=3\cdot(x+2)$$

$$6x=3x+6$$

$$6x-3x=6$$

$$3x=6$$

$$x=6:3$$

$$x=2$$

Birinchi tarvuzning og'irligi 2 kg.

$$x+2=2+2=4.$$

Ikkinchi tarvuzning og'irligi 4 kg.

$$5x=5 \cdot 2=10.$$

Uchunchi tarvuzning og'irligi 10 kg.

Javob. Birinchi tarvuzning og'irligi 2 kg ga, ikkinchi tarvuzning og'irligi esa 4 kg ga va uchunchi tarvuzning og'irligi esa 10 kg ga teng ekan.

2-masala. Sviter, shapka va sharf to'qish uchun 555 g jun ishlatildi. Bunda shapka uchun sviterga qaraganda 5 marta kam, sharfga qaraganda esa 5 g ortiq jun ketgan. Har bir buyumga qanchadan jun ketgan?

Yechilishi:

Sviter uchun – $5x$ g, shapka uchun – x g, sharf uchun – $(x-5)$ g jun ishlatilgan.

$$5x+x+(x-5)=555$$

$$7x-5=555$$

$$7x=555+5$$

$$7x=560$$

$$x=560:7$$

$$x=80$$

Shapka uchun – 80 g.

$$5x=5 \cdot 80=400$$

Sviter uchun – 400 g.

$$x-5=80-5=75.$$

Sharf uchun – 75 g.

Javob. Shapka uchun 80 g, sviter uchun esa 400 g va sharf uchun esa 75 g jun ketgan.

-masala. Bir cho'pon xo'jayin bilan yiliga 12 tanga pul va bitta qo'y olib ishlashga kelishdi. Biroq 7 oy ishlagandan keyin qandaydir sababga ko'ra, cho'pon ishdan ketishga majbur bo'ldi. Adolatli xo'jayin cho'ponga bitta qo'y va 5 tanga pul berdi. Qo'yning narxi necha tanga?

Yechilishi:

Bitta qo'yning bahosi – x tangaga teng.

$$(x+12):12=(x+5):7$$

$$12(x+5)=7(x+12)$$

$$12x+60=7x+84$$

$$12x-7x=84-60$$

$$5x=24$$

$$x=24:5$$

$$x=4,8$$

Javob. Bitta qo'yning bahosi 4,8 tangaga teng ekan.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilariga mantiqiy, nostandart, muammoli, ortiqcha ma'lumotli, ma'lumotlari yetishmaydigan va ko'p yechimli masalalarni o'rgatish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.O'zbekiston Pespublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son.

2.Abdullayeva B.S, Sadikova A.V, Xamedova N.A, Muxitdinoeva N.M, Toshpulaeva M.I Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi. T.: "Excellent Polygraphy",2020. – 455-b.

3. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G' Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik).T.: "Turon-Iqbol", 2016. – 462 b.

4.Yunusova D. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011. – 200-b.

5. Yunusova D. Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009. – 165 b.

ONA TILI TA'LIMDA NAZARIY MA'LUMOTLAR BILAN ISHLASHDA O'QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

Shuhrat Jumaniyazov -

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Pedagogika kafedrası tadqiqotchisi

O'zbek tilining ona tili sifatidagi nufuzi va mavqeini oshirish, zamonaviy o'qitish metodikasini joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda shakllangan yangi til siyosati uning ta'limiga ham zarur talablarni qo'yimoqda. Davlatimiz rahbari "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak"ligi ona tili ta'limi oldiga, xususan, bo'lajak ona tili o'qituvchilari tayyorlash uchun pragmatik o'quv topshiriqlari ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirishni dolzarb vazifa sifatida qo'yadi.

F.I.Buslayev shunday yozadi: "birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to'g'ri yo'l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya'ni o'qimishli odamlar aytganidek, og'zaki va yozma mashqlar orqali o'quvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko'nikmasini hosil qilamiz". "Asrlar davomida insoniyat tomonidan to'plangan barcha til ilmini o'rta maktab o'quvchisiga o'rgatishning iloji va zarurati yo'q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezonı uning foydalilik vaamalda qo'llanilaolish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishdaog'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta'minlaydigan bilimlarni tushunamiz" [1:9]. Bunda o'quv topshiriqlar ta'lim mazmunini yuzaga chiqaruvchi muhim omil hisoblanadi.

Ma'lumki, til ta'limida nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirishda ham savol – mashq – topshiriq turlaridan iborat o'quv topshiriqlari qo'llaniladi. O'quv topshiriqlari, avvalo, ona tili ta'limining maqsadi, vazifalari va mazmuniga bevosita bog'liq, o'quvchini fikrlashga, o'quv materiali ustida mustaqil ishlay olishga, zarur nutqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratiladi. Afsuski, bugungi kungacha ona tili ta'limida o'quv topshiriqlariga o'qitish metodikasining asosi, ta'lim mazmunini yuzaga chiqaruvchi muhim omil sifatida qaralmadi. Ona tili darslarida ta'lim mazmunining asosi sifatida grammatik qoidalar tushunib kelindi, o'quv topshiriqlariga esa ushbu qoidalarni o'zlashtirishda foydalaniluvchi vosita sifatida qaraladi.

Ona tili – xalqining ruhi bo'lib, ona tilini o'rgatish, avvalo, bolaning tug'ma aqliy qobiliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi, ikkinchidan, o'quvchilarni ona tili xazinalarini ongli egallashga olib keladi, uchinchidan, bolalar bu tilning mantig'ini o'rganishlari kerak. Bu maqsad va vazifalarga birin-ketin emas, balki baravar erishish borish lozim[2]. Bunda o'quv topshiriqlari asosiy vazifani bajaradi.

Nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirishda qo'llanuvchi o'quv topshiriqlari:

1-jadval

T/r	Bilim hosil qiluvchi o'quv topshiriqlar	Ko'nikma hosil qiluvchi o'quv topshiriqlar	Bilimni baholovchi o'quv topshiriqlar
1.	Topshiriq	Mashq	Savol va topshiriq
2.	Qo'shma so'zlar haqida ma'lumot bering.	Qo'shib yoziladigan qo'shma so'zlarni aniqlang.	Qanday qo'shma so'zlar qo'shib yoziladi. Misollar keltiring.
3.	Qo'shma otlar haqida ma'lumot bering.	Qo'shib yoziladigan qo'shma otlarni aniqlang.	Qanday qo'shma otlar qo'shib yoziladi. Misollar keltiring.
4.	Qo'shma sifatlar haqida ma'lumot bering.	Qo'shib yoziladigan qo'shma sifatarni aniqlang.	Qanday qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi. Misollar keltiring.

Zamonaviy ona tili ta'limida nazariy ma'lumotlar asosida matn ustida ishlash orqali nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish markaziy masala bo'lib turgan ekan, bunda o'quvchini matn mazmunini anglash va boshqa nutqiy jarayonlarga tayyorlash o'quv topshiriqlari zimmasida bo'ladi.

Ona tili ta'limini bosqichma-bosqich isloh qilish jarayonida, ta'kidlash kerakki, ona tili ta'limi maqsadini, mazmunini, ulardan kelib chiqadigan nazariy ma'lumotlar asosidagi o'quv-biluv topshiriqlarini ishlab chiqish borasida mustaqillikning dastlabki yillarida tizimli tadqiqotlar olib borildi.

Sh.Yusupova o'zining doktorlik dissertatsiyasida [3] hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida nazariy ma'lumotlar asosida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari yoritib berildi, tadqiqot ishida ona tili ta'limida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-metodik asosini ishlab chiqish bilan birga tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlariga alohida e'tibor qaratilgan. X.Muhiddinova o'zbek tilini davlat tili sifatida o'qitishda grammatik bilim va nutqiy mavzular uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashga qaratilgan doktorlik tadqiqot ishida mashq va topshiriqlarni ham uzluksiz ta'lim tizimi uchun uzviylik tamoyili asosida takomillashtirib berish masalasini ilgari surdi [4]. Monografik tadqiqotida esa, o'zbek tili darslarida o'quv-biluv topshiriqlarini bosqichma-bosqich ketma-ket qo'llanilishiga doir amaliy tavsiyalari davlat tili ta'limi uchun muhim ahamiyatga ega.

K.Mavlonov ona tili ta'limining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab masalalardan biri bo'lgan matn ustida ishlash, uni o'qiy olish, tushuna olish va, eng muhimi, nazariy ma'lumotlar asosida matn yarata olish ko'nikmalarini adabiyot fani bilan integratsiya qilgan holda rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqdi [5]. Biroq o'zbek tilini ona tili sifatida o'qitishda nazariy ma'lumotlarni qanday shaklda va hajmda taqdim etishning ilmiy metodik asoslari yaratilmagan.

Maqolada ona tilidan nazariy ma'lumotlarni tanlash va ularni o'qitishning samarali usullarini aniqlash, o'rni va ahamiyatini ochib berish maqsad qilingan.

Nazariy ma'lumotlar orqali matn ustida ishlash orqalieshitganlarini to'g'ri tushuna olish, adabiy tilda ravon va mantiqan izchil gapira olish, matnni o'qib tushuna olish hamda to'g'ri va mazmunli yoza olish ko'nikmalari ona tili ta'limida natijalarni qulay baholash mezonlarini ishlab chiqishga yordam beradi. O'quvchilar ona tili ta'limi orqali quyidagi nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish lozim:

2-jadval

T/r.	O'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan nazariy bilimlar	O'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lmagan nazariy bilimlar
1.	Fonetika, grafika	Qo'shimchalarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari
2.	Orfoepiya, orfografiya,	So'zning lingvistik tavsiflari
3.	So'z turkumlari, qo'shimchalarning turlari	So'z turkumlarining tasniflanishi
4.	Leksika, o'z va ko'chma ma'no, so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari.	Leksema, semantika, semema
5.	So'z birikmasi, gap va uning ifoda maqsadiga ko'ra turlari	Gapning tuzilishiga ko'ra turlari, murakkab qo'shma gaplar

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugun amalda bo'lgan yangi o'qitish metodikasi asosida takomillashtirilgan "Ona tili" darsliklari mazmunidan grammatizm kuchayib ketish natijasida nutqiy ko'nikma va malakalar rivojlanmay qolib ketgani sababli nazariy ma'lumotlar darsliklardan chiqarib tashlagan. Ona tili orqali o'zbek tilining grammatik strukturasi o'quvchi tafakkurida shakllantirilmas ekan u boshqa tillarni o'zlashtirishga qiynaladi. Shu ma'noda, ona tilidan o'quv grammatika ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гуломов А., Неъматов Х. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.

2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

3. Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан.доктори... дисс. – Тошкент: ТДПИ, 2005. – 270 б.

4. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуksизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ – Тошкент, 2011. -270 б.

5. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD)илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.

YURIDIK TEXNIKUMLARDA MALAKAVIY AMALIYOTNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

U.M.Utamuradov

Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

O'quvchilarda huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida jamiyat tomonidan belgilangan huquq normalariga rioya qilish, jamiyat manfaatlarini bilan bog'liq yondashuvlarni o'rganish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ham tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PQ-3666-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi [1] Qarori va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-oktabrdagi 858-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik texnikumlarida o'qishni tashkil qilish choralari to'g'risida»gi [2] Qaroriga muvofiq respublikamizning yuridik texnikumlarida o'quv va tarbiyaviy ishlar reja asosida olib borilayotganligini ta'kidlash joiz.

Yuridik texnikumlarda o'qitish chora tadbirlari davlat ro'yxatidan o'tkazilgan va Hukumat bayonnoma qarorlari va idoraviy normativ hujjatlarni huquqiy ekspertizadan o'tkazish boshqarmasi idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarning davlat reyestriga tegishli yozuv asosida kiritilganligi tadqiqotlar natijasida aniqlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2020-yil 29-apreldagi PF 5987-son Farmoni [3] hamda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimidagi ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10-iyul 359-son Qaroriga muvofiq [4] Toshkent yuridik universiteti va yuridik texnikumlarida kredit-modul (kredit to'plash va kredit ko'chirishning Yevropa ta'lim tizimi) tizimini joriy etish belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PQ-3666-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-oktabrdagi 858-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik kollejlari o'qishni tashkil qilish choralari to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq yuridik texnikum o'quvchilarining nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtirishining haqiqiy darajasini aniqlash imkonini beruvchi tizim joriy etilgan.

Kuzatuvlarimizdan aniqlanishicha, yuridik texnikumlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PQ-3666-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-oktabrdagi 858-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik kollejlari o'qishni tashkil qilish choralari to'g'risida»gi yuridik texnikumlarda o'quv va malakaviy amaliyotni tashkil etish va o'tash tartibi belgilangan. Shuningdek, o'qituvchining ish rejasida:

- o'quvchining qiziqishlarini inobatga olgan holda qaysi to'garak(lar)ga jalb qilish;
- o'quvchining davomatini kunlik nazorat qilish; darslarni o'zlashtirishga amaliy yordam ko'rsatish;
- to'garaklarga qatnashishni muntazam o'rganib borish; o'quvchi bilan yakka tartibda olib boriladigan suhbatlar mavzularini ko'rsatish;
- mutasaddi faollar bilan birgalikda o'quvchining oilaviy sharoiti bilan tanishish;
- o'quvchining ota-onasi bilan yaqindan hamkorlik o'rnatish, suhbatlashish, ularga farzand tarbiyasi bo'yicha pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish;
- o'quvchidagi ijobiy (yoki salbiy) o'zgarishlarni qayd etib borish zaruriyatidan kelib chiqqan holda boshqa tegishli masalalar.

Mas'ul xodim birlashtirilgan o'quvchi bilan tarbiyaviy ishlarni olib borishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, tegishli guruh rahbari, texnikum psixologi, yoshlar yetakchisi, shuningdek, tegishli fan o'qituvchilari va to'garak rahbarlari bilan yaqin hamkorlikda faoliyat ko'rsatadi.

O'quv-metodik bo'lim fanlar bo'yicha tayyorlangan oraliq nazorat savollarini ekspertizadan o'tkazishi mumkin. Bunda, oraliq nazorat uchun tayyorlangan savollar boshqa kafedra pedagog xodimlari yoki amaliyotchi xodimlar tomonidan ekspertizadan o'tkaziladi.

Yuridik texnikum o'quvchilar tomonidan amaliyot o'talayotgan davlat va xo'jalik boshqaruvi organi, sud va huquqni muhofaza qiluvchi organ, notarial idoralar, davlat xizmatlari, FHDYo, advokatlik tuzilmasi, moliya-bank va boshqa muassasalar hamda ularning yuridik xizmatida amalga oshiriladi.

Amaliyotni o'tash muddati va joyi amaliyotni o'tash dasturi va o'quv rejalari bilan nazariy tayyorgarlik hamda tanlangan mutaxassislikni inobatga olgan holda belgilanadi. Amaliyot o'tash joyi o'quvchilar uchun yuridik texnikum tomonidan tegishli tashkilotlar bilan tuzilgan hamkorlik shartnomasi

yoki tanlangan mutaxassislik bo'yicha tashkilotlarning kelishuv xatlariga muvofiq kelgusida ishga joylasha oladigan korxona, muassasa va tashkilotlardan biri tanlanadi.

Amaliyotni o'tashning boshida o'quvchilar qabul qiluvchi tashkilotning tuzilishi, faoliyat yo'nalishlari, o'ziga xosligi bilan tanishadi hamda yuridik kollej va qabul qiluvchi tashkilotdan birlashtirilgan amaliyot rahbari bilan birgalikda amaliyotni o'tash dasturini bajarish reja-jadvalini tuzadi.

Amaliyot o'tashning asosiy bosqichida o'quvchi bevosita qabul qiluvchi tashkilotda amaliyotni o'tash dasturini bajarish reja-jadvalida ko'rsatib o'tilgan ishni bajaradi.

Amaliyot bo'yicha imtihon quyidagi baholash mezonlariga asosan amalga oshiriladi:

amaliyotda egallangan nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalari darajasi;

o'quvchi tomonidan amaliyot davomida to'plangan materiallarning tuzilishi, darajasi va sifati hamda uni o'tash davomida o'rganilgan masalalarning yoritib berilishi.

Amaliyotni tashkil etish o'quvchilar amaliyotni o'tash dasturlari bilan belgilanadi. Amaliyotni barcha bosqichlarda tashkil etish o'quvchilar tomonidan kasbiy faoliyatni egallashda uzluksizlik va izchillikni ta'minlashga yo'naltirilishi lozim.

Pedagog xodimning amaliyotdagi o'quv yuklamasi o'quv rejada ko'rsatilgan o'quv pedagogik soatlar (haftalar)dan va amaliyotni o'tash turidan kelib chiqib aniqlanadi.

Shunday qilib, yuridik texnikum o'quvchilariga nazariy egallangan bilimlarini mustahkamlash va chuqurlashtirish, mutaxassislik bo'yicha egallanadigan layoqat, ko'nikmalar va amaliy ish tajribasiga ega bo'lish uchun o'quv jarayonining tarkibiy bir qismi sifatida amaliyot tashkil etiladi. Yuridik texnikum birinchi kurs o'quvchilari tomonidan kelajakdagi kasbiy faoliyat haqida boshlang'ich ma'lumotlarni olish va egallangan nazariy bilimlarni mustahkamlash, tanlangan mutaxassislik bo'yicha amaliy kasb layoqati va ko'nikmalarini egallash maqsadida o'quv amaliyotlari va bitiruvchi kurs o'quvchilarini o'qitishning yakunlovchi bosqichi sifatida malaka amaliyotini o'tash uchun kasb tajribasiga hamda malakaga ega bo'lishi, o'quvchilarning mustaqil ravishdagi mehnat faoliyatiga kasb bo'yicha tayyorligini tekshirish, maxsus fanlarni o'rganishda olingan bilimlarni mustahkamlash, chuqurlashtirish, tizimlashtirish maqsadida o'tkaziladigan amaliyot turlari belgilangan. Ularga o'quv yuklamasiga amaliyot kiritilgan yuridik texnikum pedagog xodimi birlashtiriladi. O'quvchilarni amaliy ko'nikmalarga o'rgatish mas'uliyati yuklangan qabul qiluvchi tashkilot xodimi qabul qiluvchi tashkilotdan amaliyot rahbari etib tayinlanadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PQ-3666-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-oktabrdagi 858-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik texnikumlarida o'qishni tashkil qilish choralari to'g'risida»gi Qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son «Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni.

4. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimidagi ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10- iyul 359-son Qarori.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA LINGVISTIK TUSHUNCHALARNI MODELLASHTIRISHDA ALGORITMIK MASHQLARNING O'RNI

Rizayeva Maftuna Xolmurod qizi –

Navoiy pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası tadqiqotchisi

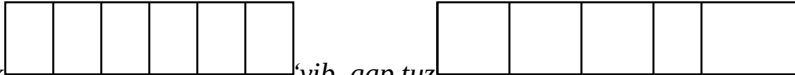
An'anaviy o'qitish tizimida zarur malakalarni shakllantirish ko'p sondagi mashqlarni ko'p marta bajartirish orqali erishishga asoslangan. Mavjud darslik va to'plamlarda bir xil turdagi mashqlarning takror, ko'plab berilishini ham shu bilan izohlash mumkin [2]. Bizningcha, malaka hosil qilishda mashqlarning bu qadar yuzaki bajarilishini takrorlamasdan, mashqlarning har xil turini tanlash va ularni o'quvchilar tomonidan ongli, faol bajarishlarini ta'minlash orqali erishish lozim. Shunday ekan, ona tili darsliklariga o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiruvchi mashqlar kiritilishi muqarrar. Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga ko'maklashuvchi vosita – algoritmik mashqlardir [5].

Algoritmik mashq - o'quvchi o'zining olgan nazariy bilimiga tayangan holda turli usullardan foydalanib, ketma-ketlik asosida mantiqiy fikrlab, bajariladigan o'quv muammosidir. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida algoritmik mashqlardan foydalanish o'qitishning sifati va samaradorligini oshirishga

yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda algoritmik mashqlar ustida ishlash murakkab jarayon sanaladi. Bunday mashqlarni bajarish ushuni o'quvchida abstrakt tafakkur yetarli darajada shakllangan bo'lishi lozim. O'tilgan mavzuni tushunish, uning mazmunini aniqlash, o'z fikrini erkin bayon eta olish, voqea-hodisalarga munosabat bildirish, ma'lum bir matnni mantiqiy bo'laklarga ajratish va qayta birlashtirish o'quvchilarning aqliy rivojlanish ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Uzoq yillardan buyon olib borayotgan kuzatishlarimizdan ayon bo'ladiki, algoritmik mashqlarning darsliklarda berilish usullari ham turlicha. Masalan, so'z, rasm, chizma, jadval, diagrammalar, tasvir va h.k [5].

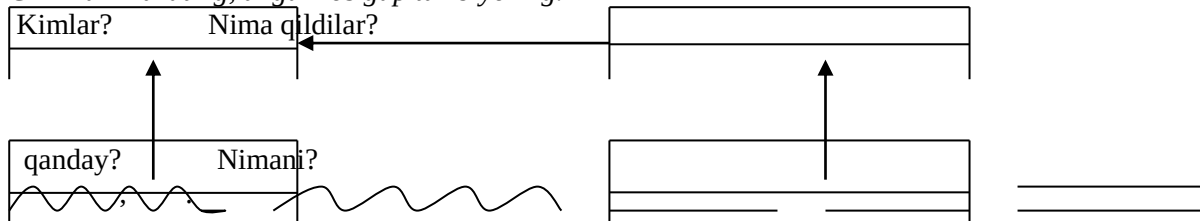
4-sinf ona tili darsligida keltirilgan algoritmik mashqlardan namunalar:

 bo'ling.
Katakmalarga mos so'zlarni qo'yib, gap tuzing va yozing.

Kompyuter

Bug'doy

Chizmani kuzating, unga mos gap tuzib yozing.

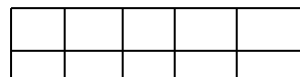
Tasvir shaklida beriladigan algoritmik mashqlar o'quvchilarning estetik va badiiy didini rivojlantirishga xizmat ham qiladi.

Nima ekan bu qush nomi?

Sevar to'qay o'rmonni,

Qo'shiq aytarkan ku-ku

Shu sababdan nomi

Algoritmik mashqlar ijodiylik xarakteriga ega bo'lganligi sababli bilish jarayonida bir oz qiyinchilik keltirib chiqarishi mumkin. Chunki mantiqiy fikrlash o'quvchini toliqtirib qo'yishi mumkin. Shuning ushuni algoritmik mashqlar ustida ishlashda o'qituvchi mahorati hamda o'quvchilarning psixik xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Har bir o'quvchining real o'quv imkoniyatlaridan kelib chiqish talab etiladi[178].

Bola maktabga kelgunga qadar barcha nutq tovushlarini talaffuz etishni o'rganib olgan, uning nutqi asosiy so'z turkumlariga oid so'zlar bilan boyigan, so'zdan nutq tuzish amaliyotini egallagan bo'ladi. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi bola maktabga kelguncha hosil qilgan nutq tayyorgarligi ustiga quriladi.

O'quvchilar tilning fonetika, leksika, grammatikasiga doir juda siqiy bilimlarni egallashadi. O'quv yillari osha o'quvchilarning ona tiliga oid nazariy bilimlari takomillashib boradi. Ona tili ta'limining bunday takomillashib borishi o'quv dasturlari bilan belgilangan. Masalan, 1-sinfda "Ot" so'z turkumiga oid bilimlar "Shaxs va narsalarni bildirgan so'zlar" rukni bilan o'rganilsa, keyingi sinflarda "ot" atamasi qo'llanib, otga oid bilimlar mazmun va hajmiga ko'ra yanada kengaytiriladi [1; 3; 4].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tilning uch tomoni – fonetik, leksik, grammatik tomonlarini, ularga bog'langan holda orfoepik, grafik, orfografik, uslubiy, prosodik, punktuatsion malakalarni o'zlashtirishadi.

Tilning fonetik jihatini o'zlashtirish o'quvchilar tafakkurini o'stirish bilan aloqadorlikda tashkil etish uchun har bir nutq tovushi so'z tarkibida o'rgatiladi. Nutq tovushlarini so'z tarkibida o'rgatish talabi ona tili ta'limini ijodiy tashkil etish imkoniyatini ham oshiradi. Masalan, shunday topshiriq berilgan bo'lsin: har ikkala bo'g'inida "i" harfi yoziladigan to'rtta so'z topib yozing. Bunday ijodiy ishlar bolalarda izlanish layoqatlarini tarbiyalaydi, imlo savodxonligini oshiradi, bolalar talaffuzini tartibga tushiradi. Topshiriqni bajarishda bola darslikdan, o'z tafakkuridan so'zlar izlaydi. Bu o'quvchi faoliyatida izlanish layoqatini o'stiradi, bola nutqida so'zlarning faollashuviga sabab bo'ladi.

Nutq tovushini so'z tarkibida o'rgatish bolalarning fonematik eshitishini taraqqiy ettirish bilan birga juda ko'p so'zlarning ma'nolarini tushunishlarini ham ta'minlaydi. Shu tufayli nutq tovushlarining so'z ma'nolarini ajratishga oid jihatlarini tahlil qilishga oid algoritmik mashqdan foydalanish ehtiyoji tug'iladi.

Haqiqatan ham, xush (yaxshi) va hush (aql, hush), xol (yuzdagi qora nuqta) va hol (ahvol), xurma (idish) va hurma (itning vovullashi), shox (daraxt shoxi, sigir shoxi) va shoh (podshoh), xatlab (xatga olingan, yozib olingan) va hatlab (sakrash), xam (bukilgan) va ham (bog'lovchi) kabi juda ko'p so'zlarning

ma'nolarini chog'ishtirish yo'li bilan aniqlash mumkin. "X" va "H" harfli so'zlarning yuqoridagi xususiyatlari asosida taqqoslashga oid quyidagicha topshiriqdan foydalaniladi.

Tilimizda bir unli tovushga (bor, ber, bar, bur, bo'r, bir), shuningdek, bir undosh tovushga ko'ra (g'o'r, to'r, zo'r, ko'r, qo'r, to'r) ma'nolari farq qiladigan so'zlar ko'p topiladi. Nutq tovushlarining shu xususiyatlarini inobatga olib, algoritmik mashq tuzib, ta'limga tatbiq etsa, o'qitishning samaradorligi yuqori bo'ladi.

Topshiriq. O'n ikkita so'z berilgan. O'ylang-chi, shu so'zlarni qanday qilib oltitadan ikki guruhga ajratib yozsa bo'ladi?

g'o'r, bor, ber, bar, jo'r, zo'r, ko'r, bur, bir, to'r, bo'r, tur.

Keltirilgan topshiriqni a'lo baholarga o'qiydigan 4-sinf o'quvchilariga yuqoridagi shaklda tavsiya qilsa bo'ladi. Ammo bunday topshiriqni sinfning barcha o'quvchilari bajara olmaydi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida so'z ma'nolari ustida ishlash alohida ahamiyatga ega. So'z ma'nolari ustida ishlash ona tili o'quv predmetining barcha tarkibiy qismlari bilan aloqadorlikda tashkil etiladi. Binobarin, so'z ma'nolarini izohlashda uning tovush tomoniga, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish hamda to'g'ri yozish, o'quvchilar nutqini o'stirish ishlari kompleks amalga oshiriladi.

So'z ikki yoki undan ortiq fonemaning birikuvidan iborat. Fonema jonli nutqda turli so'z va morfemalarni farq qilish hamda ajratishning eng kichik birligidir. So'z tarkibida bironta fonema o'zgarishi bilan shu so'zning ma'nosi o'zgaradi yoki shu so'z ma'no bildirmaydigan tovushlar yig'indisidan iborat bo'lib qoladi. Ma'lum izchillikdagi nutq tovushlaridan tarkib topish so'zning navbatdagi xususiyatidir. Shu bilan birga so'z umumlashgan ma'no anglatadi. Masalan, paxta deganda, ekiladigan urug', ko'karib turgan o'simlik, chigiti ajratilgan momiq kabilarni anglash mumkin.

Hozirgi boshlang'ich sinf darsliklarida so'z ma'nolarini ijodiy o'rgatishga mo'ljallangan mashqlar berish odat tusini olib bormoqda. Masalan, 1-sinf "Ona tili" darsligida [6] so'zlar "shaxs, narsa, harakat, belgi, miqdor ma'nolarini bildiradi" degan metodik aniqlik keltirilgach, 85-topshiriq berilgan. So'zlarni o'qing. Bu so'zlar qanday ma'noni bildiradi?

Qizil, ko'za, o'n, soch, Toshkent, Qarshi, Gulsara, kuldi, katta, yetti, bodom, ochildi, shirin, uxladi, ishchi, Zebiniso, Marg'ilon, besh.

Mashqni bajarish uchun quyidagi 3.2.1- jadval keltirilgan.

3.2.1-jadval

Kim?	Nima?	Qayer?	Nima qildi?	Qanday?	Necha?

Jadval bo'yicha o'quvchilar bajargan ijodiy ish quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi.

3.2.2-jadval

Kim?	Nima?	Qayer?	Nima qildi?	Qanday?	Necha?
Gulsara	ko'za	Toshkent	kuldi	qizil	o'n
ishchi	soch	Qarshi	ochildi	katta	yetti
Zebiniso	bodom	Marg'ilon	uxladi	shirin	besh

Berilgan so'zlarni ma'nolari bo'yicha guruhlariga ajratib yozish 1-sinf o'quvchilari uchun ijodiy ish sanaladi va mantiqiy mushohada yuritish talab etiladi. Topshiriqni bajarishda o'quvchilar so'roqlar va so'z ma'nolari tushunchalariga asoslanib faoliyat ko'rsatishadi. Keltirilgan ijodiy ishini davom ettirish ham mumkin. Bunda o'quvchilar bajaradigan ijodiy ish quyidagi talablar bo'yicha davom ettiriladi: har bir so'roqqa o'zingiz istagancha so'z topib yozing; uyda jadvalning har bir bo'limiga bittadan so'z topib yozing; o'zingiz yozgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

Algoritmik mashq vositasida qarama-qarshi, o'zaro yaqin ma'noli so'zlar bo'yicha ham bilishga oid torshiriqlar tuzib, ta'limga tatbiq qilish o'quvchilarda izlanish layoqatlarini o'stiradi. Bunda ot so'z turkumiga oid so'zlar beriladi. Bolalar predmetning belgisi, harakatini bildirgan so'zlarni izlab topishadi, gaplar tuzishadi.

2-sinfda quyidagi topshiriqni bajartirish mumkin. Ikkinchi ustundagi so'zlarning ma'nolarini mos belgi va harakatiga oid so'zlar topib yozing.

1-ustun 2-ustun 3-ustun
 daraxt
 bino
 lola
 shamol

Uchala ustundagi so'zlardan foydalanib, gaplarni tuzish osonlashadi. Tuzilgan gaplar tahlilidan narsani bildirgan so'zlardan oldin belgi, undan keyin harakatni bildirgan so'zlarning kelishini anglab olishadi: Mevali daraxt gulladi. Ko'rkam bino qurildi. Qip-qizil lola ochildi. Yoqimli shamol esdi.

Soʻzlarni maʼnolariga koʻra guruhlarga ajratishga oid algoritmik mashq oʻquvchilar diqqatini soʻz maʼnolarini izohlashning faol usuli hisoblanadi. Shunday soʻzlar berilgan boʻlsin: quyosh, maysa, chiqdi, bolalar, koʻm-koʻk, quvnoq, koʻkardi, oʻynadi, qizarib.

Oʻylang-chi, shu soʻzlarni qanday qilib uch guruhga ajratib yozish mumkin. Oʻquvchilar topshiriqni bajargach, shu soʻzlar ustida ishni davom ettirishi mumkin. Buning uchun yana bir biluv torshirigʻi tashkil etiladi.

Topshiriq. Soʻzlardan foydalanib, quyosh, bolalar, maysalar toʻgʻrisida uchta gap tuzing.

Oʻquvchilar: “Quyosh qizarib chiqdi. Koʻm-koʻk maysalar koʻkardi. Quvnoq bolalar oʻynadi” kabi gaplarni tuzishadi.

Soʻz maʼnolarini ajratishda taqqoslash usuli bilan bajariladigan algoritmik mashq alohida ahamiyatga ega. Shunday topshiriqlar berilgan boʻlsin.

Topshiriq. Oʻqing. (issiq, qisqa, katta, uzoq, kishik, yaqin, uzun, sovuq). Shu soʻzlarni qanday qilib toʻrt juft qarama-qarshi maʼnoli soʻzlarga ajratish mumkin?

Bolalar qavs ishida berilgan soʻzlarning birinchisi (issiq)ni tanlab, unga qarama-qarshi maʼnoli soʻz (sovuq)ni, ikkinchi soʻz (qisqa)ni tanlab, unga qarama-qarshi maʼnoli soʻz (uzun)ni, uchinchi soʻz (katta)ni tanlab, unga qarama-qarshi maʼnoli soʻz (kichik)ni, toʻrtinchi soʻz (uzoq)ni ajratib, unga qarama-qarshi maʼnoli soʻz (yaqin)ni tanlashadi. Shu yoʻl bilan toʻrtta zid maʼnoli soʻzlar juftligi hosil qilinadi.

Topshiriq. qisqa, kuldi, yurdi, keldi soʻzlariga zid maʼnoli soʻzlar topib yozing.

Topshiriqni bajarib, qisqa-uzun, kuldi-yigʻladi, yurdi-toʻxtadi, keldi-ketdi juftliklari hosil qilinadi. Bu koʻrinishdagi topshiriqlar oʻquvchilarning soʻz maʼnolarini anglashlarini taʼminlaydi, bolalarda soʻzga munosabatni tarbiyalaydi.

Ona tilidan oʻrganiladigan bilim, hosil qilinadigan malakalar oʻquvchilarda nutqni, nutq madaniyatini taraqqiy ettirishga xizmat qiladi. Boshlangʻich sinf ona tili predmeti amaliy oʻquv predmeti boʻlganligi tufayli vaziyatli nutq tuzish malakalarini rivojlantirishni taqozo qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Вольков И.П. Учим творчеству // Педагогический поиск. –М.: Педагогика, 1987. -с. 101-140.
2. Махмудов М.Х. Таълимни дидактик лойиҳалаш. –Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2002. 79 б.
3. Нуржонова Р.У. Бошланғич таълим мазмунини прогнозтика қилишнинг педагогик омиллари. Пед. фан. номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент: 2006. – 156 б.
4. Хуторской А. В. Проектирование нового содержания // Школьные технологии. 2006. - №2. - С. 74-80.
5. Ҳамроев А.Р. Бошланғич синф она тили таълимини ижодий ташкил этиш. Пед.фанл.номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент, 2005. 151 б.
6. Гаффорова Т., Шодмонов Э., Фуломова Х. Она тили. 1-синф учун дарслик. –Т.: Шарқ, 2016. 111 б.

BOSHLANGʻICH TAʼLIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI HAMDA OʻQUVCHILARNING MATEMATIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Raxmonova Shaxlo Kaxorovna -
Navoiy viloyati Maktabgacha va
maktab taʼlimi boshqarmasi metodisti.

Oʻquvchilarni kichik yoshidan matematik amallarni bajarishni oʻrgatish pedagogdan katta mahorat va bilim talab etadi. Shuning uchun bolani matematikaning boshlangʻich tushunchalari bilan tanishtirish qiziqarli va rang-barang muhitda amalga oshirilsa, hattoki matematika faniga befarq va eʼtiborsiz bolani ham qiziqtirish mumkin.

Bunda bizga turli oʻyinlar orqali raqamlar, keyin sonlar, hisoblash, arifmetik amallar, “katta-kichik” kabi tushunchalarni oson, qiziqarli tanishtirishga erishamiz.

Masalalarni oʻyinlar orqali yechganda bola toʻgʻri javobni topishda bola qoʻshimcha motivatsiya oladi. Bola oʻyinda gʻalabaga erishib, yutuq olishga intiladi. Shuningdek, oʻyin jarayonida yangi maʼlumot bolaning xotirasida tez va aniq saqlanib qoladi. Ana shu qiziqarli oʻyin shakllari ota-onalar va oʻqituvchilarga bolaning qalbida foydali materialga qiziqtirish, mehr uygʻotishda zerikarli va majburiy taʼlim berishdan afzalroqdir. Matematik oʻyinlar orqali bolaning abstrakt fikrlashi rivojlanib boradi. Shuningdek

hayotiy misollar bilan berilgan yangiliklar bolaga tahlil qilishni, predmetlarni taqqoslashni, ularning sifatlarini farqlash va arifmetik amallarni eslab qolishga yordam beradi.

Boshqalarning yutug'i-bu har doim topishmoqqa o'xshaydi. Ba'zilar murakkab matematik masalalarni tez yechsa, ba'zilar qancha harakat qilishmasin yangi darajaga chiqolmaydi.

Nahotki, matematika olamini zabt etishning hammaga ham bir xil imkoniyati yo'q.

Bunda bolaning matematik qobiliyatlari qay darajada rivojlanganligiga bog'liq. Matematik qobiliyatli bola-bu mantiqiy fikrlaydigan, yangi modellarni qurish ko'nikmasi bor, topqir, hozirjavob bolalardir. Olimlarning fikricha 10% gina insonlar yuqori matematik qobiliyatga egadir. Agar insonda matematik qobiliyat bo'lmasa boshqa qobiliyatlar rivojlangan bo'lishi mumkin. Ayrim ota-onalar bolalarni matematikaga ilk qadam qo'yishi uchun mental arifmetika mashg'ulotlariga yuborishadi.

Lekin matematika-bu ijod, masalalar va yechimlar to'g'ri va chiroyli bo'lishi lozim. Lekin matematik qobiliyati yaxshi rivojlangan bolalar uchun haftada 1-2 marta qiziqarli matematik mashg'ulotlar yetarli hisoblanadi.

5-6 sinflarda bolalar matematik to'garaklarga jalb etiladi. Lekin 7-8 sinflarga borib ba'zi bolalarning o'qishi juda pasayib ketadi. Chunki ana shu yoshda matematikani his etish, tushunish kabi matematik qobiliyatlar rivojlanadi.

Yosh matematiklarda mehnatsevarlik va ko'p ishlashga tayyor bo'lish kabi sifatlar yuqori natijalarga erishishga yordam beradi.

Qobiliyat-bu poydevor. Yuqoriga zinama-zina ko'tarilish esa ko'p mehnat talab qiladi. Agar ana shu 2 jihat, ya'ni qobiliyat va mehnatsevarlikka qo'shimcha yaxshi, mahoratli pedagog bo'lsa, matematika fanidan boshqa hamma narsa ikkinchi darajali bo'lib qoladi, hattoki oilaviy muhit ham, moddiy ahvol ham. Mehnatsiz bunga erishib bo'lmaydi.

O'quvchilarni olimpiadaga tayyorlashda yana bir jihat muhimdir – bu chidamlilik va sabr-toqat. Agar chidamlilik bo'lmasa, o'quvchi olimpiadada o'zining imkoniyatidan ko'ra past natijani ko'rsatishi mumkin.

Shuning uchun musobaqa, tanlov, olimpiadalarni o'quvchiga qiyinchiliklar va murakkabliklardan iborat bo'lgan bellashuv emas, qiziqarli masalalarni yechib, zavqlanish jarayoni deb o'rgatish lozim. Bunda eng asosiysi xotirjam bo'lishdir.

Xotirjamlik o'quvchining bunday olimpiada, tanlov va musobaqalarda doimiy ishtirok etib, o'zining hayajonini bosib olgandan keyin hosil bo'ladi.

Turli pedagoglar va raqib tengdoshlar bilan masalalar va misollarni yechishda tortishuvlarda ko'p ishtirok etgan o'quvchi erkin va xotirjam bo'ladi. Bu esa bolaning matematik qobiliyatlarini yetarlicha ishg'a solishga imkoniyat yaratadi. Matematikani mukammal o'rganish faqat matematik qobiliyat emas, inson o'z ustida ishlab, har tomonlama rivojlanishi lozim, ya'ni maktabdagi barcha fanlarga qiziqishi kerak.

Matematika – foydali va qiziqarli fan bo'lib, oddiy fan hisoblanmaydi. Agar bola matematikani o'rganishga qiynalsa, uning matematik qobiliyatlarini rivojlantirishning bir necha usullari mavjud:

1. O'qituvchiga qayta-qayta savol berib, tushunmagan ma'lumotni so'rab, tushunib olish;
2. Konspekt yuritib, mavzuning eng asosiy mazmunini tushunib olish;
3. Hech kim va hech narsa halaqit bermaydigan va sizni chalg'itmaydigan joyda shug'ullanish;
4. Asosiy g'oya va tushunchalarini mukammal o'rgash.
5. Sinfdagi mashg'ulotlardan maksimal darajadagi foydali jihatlarni olish;
6. Murakkab matematik tushunchalarni egallash uchun asosan oddiylarini yaxshi va to'liq o'zlashtirib olish;
7. Asosiy va muhim ma'lumotni qoldirmaslik uchun biron bir dars mashg'ulotini qoldirmaslik;
8. Dars mashg'ulotlarida doim diqqatni jamlash;
9. Dars mashg'ulotlarida yaxshi eslab qolish uchun konspektni aniq va to'liq yozib borish;
10. Sizni chalg'ituvchi narsalardan yiroq bo'lish;
11. Dars mashg'ulotidan keyin konspekt yozuvlarni ko'rib, tushunib olish;
12. O'qituvchi tomonidan berilgan hamma topshiriqni bajarish;
13. Murakkab masalani yechishda uni kichik va oddiy bo'laklarga bo'lib olish;
14. Ko'proq masalalar yechish va uni to'g'ri javoblar bilan solishtirish;
15. Murakkab mavzularni yaxshi o'zlashtirish uchun mustaqil ravishda qo'shimcha masalalar yechish;
16. Biron bir masalani xato yechsangiz, yaxshilab o'ylab fikrlash va xatongizni tuzatish yoki o'qituvchidan yordam so'rash;
17. O'tilgan murakkab mavzuni tengdoshingizga tushuntirish, chunki muhokama qilsangiz, xotirangizda yaxshi saqlanib qoladi.

18. Individual mashg'ulot (repetitor) ga borish.

Har bir inson "matematik fikrlashi" lozim, chunki matematik fikrlaydigan insonlarni aldash qiyin va ular yomon vaziyatlarga tushib qolmaydi. Yorug'lik va yutuqlarga erishish uchun ham dunyoga "matematik" qarash lozim.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI
RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI TAHLILI**

Raxmatullayeva Nargiza Baxtiyor qizi
Navoiy innovatsiyalar
universiteti o'qituvchisi

Ona tili va o'qish savodxonligi bo'yicha o'quv metodik ta'minotning yaratilishi bevosita mamlakat o'quvchilarni xalqaro baholash jarayonlariga tayyorlash, ta'limni jahon standartlariga moslashtirish masalasi bilan bog'liq. Bu borada o'qib tushunish ko'nikmasiga yordamchi sifatida tinglab tushunish masalasi ham qo'llanadi.

Nutqiy faoliyatning psixologik mexanizmi so'nggi yillarda "mexanizm" so'zi falsafa, psixologiya, psixolingvistika va lingvistika sohalarida keng qo'llanib kelinmoqda. Biroq tadqiqotchilarning hech biri mazkur so'zga aniq ta'rif bermagan. Uning ma'nosini faqat kontekstga qarab chiqarib olish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar mexanizm ostida biron narsaning tuzilishini, uning struktura xususiyatlarini tushunishsa, boshqalari ayrim harakat va amallar yoki jarayonlar majmuyini, yana bir guruh mualliflar esa struktura va jarayonlarning o'zaro munosabatini, struktura, jarayon va uning natijalari, funksiyalari va ijtimoiy sharoitlarni tushunishadi [1].

Nutqni xotirada tutish, shuningdek, nutqiy xotira mexanizmining ahamiyati ham nutqni anglash mexanizmidan qolishmaydi. U nutq jarayonining barcha tomonlarini, xususan, nutqning "mazmun jihati" va uning lisoniy ifodasini ta'minlaydi. Nutqda uning predmetining aks etishi, ya'ni borliqdagi u yoki bu hodisani – inson xotirasidagi bilimlari va atrofni o'rab olgan dunyo haqidagi tasavvurlarining faollashuvizis mavjud bo'lishi mumkin emas. Shuningdek, uning ongda mavjud bo'lgan til belgilari haqidagi obrazlar tasavvuri va ularni nutqiy muloqot jarayonida qo'llash qoidalarining faollashuvizis ham bo'lishi mumkin emas. Nutqni oldindan aytish mexanizmi psixolingvistikada hali to'liq o'rganilmagan. Shu o'rinda nutqiy faoliyat so'zlash, eshitish, yozish va o'qish vositasida amalga oshiriladi. Mazkur vositalar kishilarning o'zaro munosabat turlari sifatida verbal muloqot jarayonida yuzaga chiqadi. Nutqiy faoliyatning barcha turlari umumiy jihatlarga ega bo'lish bilan birga, bir qator mezonlarga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Nutqiy faoliyat turlarining o'ziga xos xususiyatlarini qayd qilingan mezonlardan kelib chiqqan holda quyidagicha tahlil qilish mumkin:

- nutqiy faoliyat nutqiy muloqotning o'ziga xosligiga ko'ra og'zaki muloqot va yozma muloqot vositasida amalga oshiriladi.

- nutqiy faoliyatning birlamchi turlariga so'zlash va eshitish kiradi. O'ylashni fikrning ichki nutq vositasida shakllanish jarayoni sifatida, so'zlash va yozuvni esa muloqotning og'zaki va yozma shakllarida fikr yuzaga kelishining tashqi usullari sifatida talqin qilish mumkin. Og'zaki ekspressiv nutqning monologik, dialogik va guruhiiy shakllari mavjud. Nutqiy faoliyatning turlari mazkur jarayonlarni boshqaruvchi qarama-qarshi aloqa xususiyatiga ko'ra ham bir-biridan farq qiladi. Masalan, nutqiy faoliyatning so'zlash va yozuv turlarida ijrochi organ (artikulyasion organ, yozadigan qo'llar)dan bu faoliyatni "tashkil qiluvchi" dasturga, bosh miya qismiga qaratilgan asab-mushakli qarama-qarshi aloqa amalga oshiriladi. Ushbu qarama-qarshi aloqa ichki nazorat va tahrir vazifasini bajaradi [1].

So'zlovchi tomonidan yaratilgan matn talaffuz qilingach, havo to'lqinlari orqali tinglovchining qulog'iga yetib keladi. Ana shu ondan boshlab nutq tovushlari birikmasidan tashkil topgan matn so'zlovchining jamiyatsdoshi tomonidan idrok qilina boshlaydi. Idrok qilish ham uzundan-uzoq bir murakkab jarayonni tashkil qiladi. Tinglovchining oldida turgan vazifa bir to'da tovushlar birikmasidan uning asosida yotgan mazmunni chiqarib olib, unga yo nutqiy, yo jismoniy javob qaytarish, yoxud murojaatni e'tiborga olib qo'yishdir [2].

Joriy darsliklarda tinglab tushunish uchun berilgan o'quv topshiriqlari tahliliga e'tibor qaratish lozim:

Audiomatnni diqqat bilan tinglang [6-bet]

Sizningcha, muallifning ushbu audiomatnni yaratishdan maqsadi nima?[7-bet]

Tinglagan matningiz asosida daftardagi topshiriqlarni bajaring

1. O'tloq ahli nima uchun birlashdi?

2. Ayting-chi, ushbu hikoyadagi chumoliga o'xshash odamlar hayotda ham uchraydimi? Ular o'z yurtlarini qanday asrashadi?

3. Sizda Vatanni asrash uchun zarradek bo'lsa ham imkoniyat bormi? Misol keltiring.

4. Fidoyilik deganda nimani tushunasiz? Hikoyadagi qaysi qahramonlar fidoyilik qilishdi?[5]

Mazkur darslik zamonaviy talablar asosida yozilgan bo'lib unda boshqa nutqiy ko'nikma va malakalar qatori tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish ham nazarda tutilgan. Biroq 2-sinf o'quvchisi fikrlash darajasidan yuqori bo'lgan ayrim savol va topshiriqlar ham mavjud. Buni salohiyatli o'qituvchi yumshatishi, tushuntirib berishi mumkin, ammo o'qish savodxonligini rivojlantirish malakasi hamma o'qituvchilarda ham birdek emas.

Darslikda ilmiyroq mazmundagi matnlarning va ularga ishlangan savol va topshiriqlarining bo'lishi ijobiy hodisa, biroq audio matnlardan estetik didni rivojlantirishda ham foydalanish mumkin.

Quyidagi kabi topshiriqlar o'quvchida faqat tafakkurni o'stirishga xizmat qiladi, nazarimizda:

"Nobel mukofoti" audiomatnini tinglang.

1 Alfred Nobel nimalar ixtiro qilgan edi? 2 Nega u o'zi qilgan ishlardan pushaymon bo'ldi? 3 Olim nima sababdan Nobel mukofotini o'ylab topdi? 4 Nobel mukofoti qaysi sohalar bo'yicha beriladi? 5 1901-yilda ilk mukofot kimlarga berildi? 6 Nobel mukofotini qo'lga kiritgan odamga qancha pul beriladi? 7 Mukofot o'z egalariga qaysi davlatlarda topshiriladi?[5]

Darslikning 99-betidagi *"O'zbek hunarmandlari"* audiomatni tinglash uchun berilgan o'rinli topshiriqlardan biri deb hisoblash mumkin:

Kimlarni *"hunarmand"* deb ataymiz? 2 Hunarmand yasagan buyum qanday bo'lishi kerak? 3 Shaharlarimiz qanday hunarmandchilik turlari bilan mashhur ekan? 4 Qaysi shaharlarda yirik hunarmandchilik markazlari bor? 5 Sayyohlar hunarmandlarning ishiga qarab nimalarni bilib oladi?

Biroq unga ishlangan savol va topshiriqlar mazmunini boyitish mumkin edi. Masalan, hunarmandchilik bilan bog'liq maqollar, hunarmandchilikning inson hayotidagi ahamiyati kabi masalalar e'tiborga olinsa, maqsadga muvofiq bo'lardi.

Umuman, darsliklarda berilayotgan o'quv topshiriqlari bo'yicha umumiy tasavvur quyidagicha:

T/r	Mavjud holat	Takomillashtirish bo'yicha taklif
1.	Ilmiy matnlar ko'proq tanlangan	Badiiy, publitsistik matnlar ulushini oshirish
2.	Savollarning ayrimlari murakkab	Savollarni pragmatik yondashuvga to'la moslashtirish
3.	Topshiriqlar o'quvchi yoshiga munosib bo'lmagan o'rinlar uchraydi	Katta yoshdagilar uchun mo'ljallangan topshiriqlar bilan 2-sinf o'quvchilar saviyasi o'rtasidagi tafovutni muntazam unutmaslik
4.	Talaffuz mashqlari bo'yicha tinglab tushunish namunalari berilmagan.	Darslik matnida talaffuz mashqlari bo'lishi lozim.

Inson nutqni idrok qilishida eshitib tushunish, o'qib tushunish, nutqni yozma va og'zaki bayon qilish kabi lisoniy malakalar muhim o'rin tutadi. Nutqni idrok qilish murakkab va ko'p qamrovli psixik jarayon bo'lib, u ham boshqa idrok turlari kabi umumobyektiv qonuniyatlar asosida yuz beradi. Nutqni idrok qilish faoliyatini: idrok obrazining birlamchi shakllanishi va shakllangan obrazni tanish kabi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin. Nutqni idrok qilish til elementlarini eshitish yoki ko'rish resepsiyasi (qabul qilish), ularning o'zaro aloqasini aniqlash va ularning mazmuni haqidagi tasavvurlarning shakllanishini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, nutqni idrok qilish ikki bosqichda – nutqiy ifodani idrok qilish va tushunish orqali amalga oshadi. Psixologiyada tushunish bevosita idrok qilinadigan nutq (tovushlar) oqimi ortida turgan umumiy mazmunni ochish sifatida talqin qilinadi. Bu idrok qilinadigan nutq orqasida turgan ma'noning haqiqiy mazmunga aylanish jaryonidir. Masalan, *"Sovuq!"* ifodasining ma'nosi qanday *"nutqsiz kontekstda"* va kim tomonidan aytilganiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin. Agar bu onaning o'z bolasiga murojaati bo'lsa, u holda, bola uni issiqroq kiyinish haqidagi maslahat sifatida qabul qilishi mumkin. Agar mazkur ifoda biron kishi tomonidan ochiq turgan darchaga qo'l bilan ishora qilib aytilgan bo'lsa, u holda, uni oynani yopish haqidagi iltimos sifatida qabul qilish mumkin. Yoki ayni ifoda biron kishiga subyektiv (salbiy) munosabat bildirish maqsadida ham aytilgan bo'lishi mumkin. Tushunish jarayonida retsiyent mazkur ifodaning ma'noviy mazmun majmuyini tashkil etuvchi so'zlar o'rtasidagi ma'noviy bog'lanishlarni aniqlaydi.

Anglash natijasi o'laroq retsiyent ifodaning ma'noviy mazmunini tushunishi yoki tushunmasligi mumkin. Shuni qayd qilish joizki, tushunish jarayonining o'zi psixologik nuqtayi nazardan teranlik va aniqlikning turlichaligi bilan tavsiflanadi. Nutqni tushunish jarayoni axborotlar oqimidan muhim jihatni, muhim mazmunni ajratib olishdir. Nutqning ma'noviy mazmuniga bunday yondashish tinglovchining so'zlovchi nutqi motivlarini, ifodaning ichki mantig'ini to'liq tushunishiga imkon beradi. Tushunishning

ushbu darajasi soʻzlovchi yoki yozuvchi tomonidan fikr ifodalashda foydalanilgan lisoniy vositalarni baholashni ham oʻz ichiga oladi.

Bu borada Gʻ.Hamroyev: “Agar darsni tashkil etish, xususan, ona tili darslarida fonetika, orfoepiya, orfografiya mavzularini oʻqitish oʻqituvchining ixtiyoriga toʻliq topshirib qoʻyilsa, oʻquvchilarning adabiy talaffuz hamda imloga oid koʻnikmasi bir xil boʻlmasligi muqarrar. Talaffuz va imlo qoidalari esa bir xillikni taqozo etadi. Shu maʼnoda oʻquvchilarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni avtomatlashtirish masalasi juda dolzarb boʻlib qoladi”[3] deydi. O. Qurbonova [4] ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish asosan ona tili oʻqituvchisining darsni yuqori saviyada tashkil etishi bilan bogʻliq. Nutqiy kompetensiyalar: tinglab tushunish, eshitish, oʻqish, yozish deyarli har bir ona tili darsida rivojlantirilib boriladi. Ona tili oʻqitishda oʻqituvchining eng asosiy vazifalaridan biri, oʻquvchilardagi hosil boʻlgan nutqiy koʻnikmalarlarning rivojlanish, bunda boshlangʻich sinfdan boshlab, tinglab tushunish koʻnikmasini rivojlantirishga eʼtibor berish lozimligini taʼkidlaydi.

Ikki shaxs orasida boʻlayotgan suhbat insoniy odatga koʻra navbati bilan gapiradi va bir-birini tinglab tushunishga harakat qiladi. Hayotiy tajribadan maʼlumki, oʻz fikrini ogʻzaki bayon etish (gapirish) koʻpchilik yoqtiradigan nutq faoliyatining turidir. Oʻzga shaxsni tinglab tushunish orqali turli axborot olinadi. Nutqiy muloqotda boʻlish odam uchun zaruriy ehtiyoj sanaladi. Tinglash jarayonida soʻzlovchining ifoda etmish mulohazalarini qisman yoki toʻla-toʻkis tushunib yetmaslik hollari boʻlib turadi. Buning asosiy sababi tinglab tushunishni oʻrgatishga yetarli eʼtibor berilmasligidadir.

Ona tili va oʻqish savodxonligi darslik, qoʻllanmalarida tinglab tushunish nutqiy koʻnikmasini rivojlantirishdagi oʻrni fikrlashning bu turi oʻquvchini tahlil qilish koʻnikmasini rivojlantirishni koʻzda tutadi. Odatda taqdim etilayotgan audiomatnni tinglab, bir vaqtning oʻzida diqqatni jamlab qiyosiy topshiriqlarni bajaradi. Masalan, matn mazmuniga mos kelmaydigan gʻoya yoki xulosani aniqlash; berilgan munosabat bilan hamohang boʻla oladigan fikrni ilgari surish, chalgʻituvchi fikrlarni anglash, ishonchli axborotlarni toʻplash kabi nutqiy kompetentlikni namoyish etadi. Shuning bilan birga audiovisual materiallar orqali talaffuz, adabiy talaffuz meʼyorlari masalasini ham nazarda tutish foydali boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. –М., 1989. –С. 166.
2. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –Б. 248. 2 Глухов В.П. Основы психолингвистики. Учеб. пособие для студентов педвузов. –М.: АСТ: Астрель, 2005. –С.17.
3. Ҳамраев Ғ. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш: пед. фан. док. (PhD) дисс. - Самарканд: 2019. - 56 б.
4. Qurbonova O., Davletova A. Oʻquvchilarning nutq madaniyati va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish|| <https://cyberleninka.ru/>
5. Ona tili va oʻqish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun / K. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika taʼlim markazi, 2021. – 120 b.

BARKAMOL AVLODNI TARBIIYALASHDA TANQIDIY FIKRLASHNING TUTGAN OʻRNI

F.O.Xodjiyeva Dots.,p.f.n.NavDPI.

G. H.Ravshanova. Pedagogika taʼlim yoʻnalishi talabasi

Bugun Oʻzbekiston oldida turgan ezgu maqsadlarning roʻyobga chiqishi, uning ertangi kuni, xalqimizning erkin va farovon hayoti, XXI asrda jahon hamjamiyatida qanday oʻrin egallashi avvalo unib-oʻsib kelayotgan farzandlarimizning qanday insonlar boʻlib voyaga yetishi bilan uzviy bogʻliq.

Oʻzbekistonda taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarda mustaqil, tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishga keng yoʻl ochmoqda. Jamiyatda xilma-xil fikrlash muhitini vujudga keltirishda mustaqil, tanqidiy fikrlovchi shaxslarning oʻrni beqiyosdir. Chunonchi “Fikrlamoq-narsa yoki hodisa haqida muayyan bir xulosaga kelish uchun mulohaza yuritmoq; oʻylamoq”[1: 300], deb taʼrif berilgan.

Bugungi kunga kelib shaxsning tanqidiy fikrlash faoliyatiga XXI asrda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohada sodir boʻlayotgan hodisalarni yanada chuqurroq anglashga yordam beruvchi koʻnikma sifatida qaralmoqda. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov «Eng asosiy mezon- hayot haqiqatini aks ettirish» asarida: «...mafkuraviy kurash tobora keskinlashib borayotgan bugungi zamonda shunday ustasi faranglar borki, ular har qanday yolgʻonni ham haqiqat deb shunday boplab tushuntirib qoʻyadi, baʼzan qip-qizil uydirmalarga qanday ishonganingizni bilmay qolasiz»[2: 10.]-deb taʼkidlagan edi.

Bugungi kunda odamlarning, birinchi navbatda yoshlarning ongu tafakkurini, ma'naviy olamini izdan chiqarishga qaratilgan bunday urinishlarga faqat tanqidiy tafakkur yurita oladigan insonlarga o'zini va jamiyat hayotidagi turli xavf-xatarlarning oldini olishga qodir bo'ladi

Tanqidiy fikrlash - o'quvchi fikrlashining eng yuqori darajasidagi aqliy faoliyati bo'lib, g'oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashuvi, konsentratsiyasi va axborotlarni qayta fikrlash va qayta qurishdek murakkab jarayondir. Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Unda tahlil, taqqoslash, izohlash, qo'llash, tortishuv, yangilik, muammolarni hal qilish yoki fikrlash jarayonini baholashga alohida e'tibor beriladi. Tanqidiy fikrlash to'g'risida fikr bildirilar ekan, eng avvalo masalaning ikki jihatiga e'tibor qaratish kerak: a) har qanday tanqidiy fikrlash jamiyatning ehtiyoji natijasida yuzaga keladi, shakllanadi va ma'naviy-madaniy asoslariga tayanadi. Har qanday tanqidiy fikrlash ijtimoiydir, u insonning odamlar orasidagi faoliyati bilan bog'liq, degan ma'noni anglatadi; b) tanqidiy fikrlash inson faoliyati shakllaridan biridir, ya'ni jamiyatni, ijtimoiy jarayon va hodisalarni tanqidiy ravishda baholash demakdir. U bilish shakllari bilan uyg'unlashib, tabiatni bilish (tabiatshunoslik) va tafakkurni bilish (gnoseologiya, mantiq)dan farq qiladi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlash shakllantirilganda, avvalambor ularda bunyodkor g'oyalarni vayronakor g'oyalardan farqlay olishga o'rgatish lozim.

Hozirda xalqaro kuchlar tomonidan inson ongini o'zgartirish, ayniqsa, ularni bu maqsad yo'lida o'ylab topilgan turli oqimlarga jalb etish, to'g'ri yo'ldan og'ishtirish uchun katta miqdorda mablag' sarflanayotgani va turli mafkuraviy xurujlar avj olgani hech kimga sir emas.

Ya'ni bugun xalqimiz, ayniqsa, yoshlar dilini, ruhiyatini, aql-idroki va umuman ma'naviyatini diniy-aqidaparastlik, jaholatparastliklar xataridan tashqari, ayni paytda, jahonda yuz berayotgan siyosiy, mafkuraviy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va estetik manfaatlar yo'nalishidagi oshkora va xufya kurashlarning keng miqyosdagi xatarli jihatlaridan, jumladan, «ommaviy madaniyat»ning yemiruvchi ta'siridan muhofaza qilishning muhim omillaridan biri bu yoshlarimizni tanqidiy tafakkur yuritishga o'rgatishdir.

Shu jihatdan olganda o'quvchilarni «o'qishga o'rgatish» va tanqidiy fikrlashni egallashlari muhim vazifalar qatoridan o'rin olmoqda. Yangi axborotlarga duch kelar ekan, o'quvchilar uni mustaqil ravishda baholashi, unga turli xil nuqtai-nazardan qarashi, undan o'z ehtiyoj va maqsadlari yo'lida foydalana olish imkoniyati to'g'risida xulosa yasay olishlari zarur. Haqiqiy tanqidiy fikrlaydigan odam bo'lib yetishish uchun o'quvchilar ijodiy fikrlab, o'zini sinab ko'rishi va bunga oid malakalarni egallashlari zarur.

Tanqidiy fikrlash nima?

Tanqidiy fikrlash bu – o'z-o'zini boshqaradigan, o'zini o'zi tarbiyalaydigan, o'zini o'zi nazorat qiladigan va o'zini o'zi to'g'irlaydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat'iy me'yorlariga rozi bo'lish va ularni hushyorlik bilan qo'llashdir[3. 22.].

Tanqid-biror narsaga baho berish maqsadida uni tahlil qilish, muhokama qilish.

Tanqidiy fikrlash esa, biror narsa, hodisa yoki voqelikni tahlil qilgan holda unga haqqoniy, ob'ektiv baho berish demakdir.

Shuning uchun ham, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsining mustaqil, tanqidiy fikrlash faoliyatini shakllantirib, muntazam rivojlantirib borish, natijada ularning ijodiy faolligi, izlanuvchanligi, irodaviy sifatleri, ishchanligi, e'tiqodini tarkib toptirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta'lim-tarbiya jarayonida birinchi navbatda «sub'ekt-sub'ekt» munosabatini amalda ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, tanqidiy fikrlashning shaxs ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishdagi ahamiyatini pedagogik jihatdan asoslash orqali mustaqil, tanqidiy fikrlovchi o'quvchilarni kamol toptirishga yo'naltirilgan strategiyalarni aniqlash alohida ahamiyatga ega masala sifatida o'z yechimini kutmoqda

Ta'lim jarayoni o'quvchining tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning asosiy vositasi bo'lishi kerak. Bu jarayonda o'quvchiga turli mazmun va yo'nalishdagi axborotlar taqdim etilib, ularning bu xabarlar haqidagi nuqtai nazarlari, qarashlari aniqlanishi kerak. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun ularni nekinlikka o'rgatish muhimdir. Nekbin shaxs-har narsani yaxshi tomondan ko'ruvchi, kelajakka ishonuvchi, optimist insondir. Chunki tanqidiy fikrlash faqat yomon holatlarni ko'ra olish emas, balki vaziyatni to'g'ri, ob'ektiv baholashdir. Vaziyatni to'g'ri baholash natijasida o'quvchilarning hatti-harakatlari ijobiy tarafga yo'naltiriladi. Ular ijtimoiy borliq, atrof-muhitga ob'ektiv munosabatda bo'la boshlaydilar. O'quvchilar o'zlarining ob'ektiv nuqtai nazarlari yordamida, o'rtoqlari, atrofdagilarning hatti-harakatlarini baholaydilar va ularga nisbatan munosabat bildiradilar. O'quvchilar o'zlari duch keladigan muayyan muammolar va masalalarning yechimini topish uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lishlari

zarurligiga ishonch hosil qilib, hayotiy zaruriyat ekanligini anglab yetadilar. Ularda bunday ishonch avvalambor o'qituvchilar, ota-onalar tomonidan hosil qilinishi kerak.

Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kunsayin oshib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan tanqidiy tafakkur orqali oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur.

O'quvchida tanqidiy tafakkurni shakllantirish hamda rivojlantirish uzoq davrni o'zichiga oladi: u ilk bor maktabgacha ta'lim yoshida, so'ngra boshlang'ich sinflarda shakllana boshlaydi, yuqori sinflarda esa rivojlanish davom etadi. Agar uzluksiz ta'lim tizimini e'tiborga oladigan bo'lsak, shaxsda tanqidiy tafakkurning ilk bor shakllanishi va uning uzluksiz rivojlanishi umr bo'yi davom etadi. Maktabgacha ta'lim, ya'ni bog'cha yoshidagi bolalarning tanqidiy fikrlashini predmetli, konstruktorli, syujetli-rolli o'yinlar, tasviriy san'at ya'ni rasm chizishi o'yin faoliyatining o'ziga xos shakli hisoblanadi. Bog'cha yoshidagi bolalarning rasm chizishi o'yin faoliyatining o'ziga xos shakli hisoblanadi. Bu faoliyat orqali ularda ijodkorlik, fikrlash ko'nikmalari shakllanib, har bir chizayotgan narsasini tasavvur etadi hamda ushbu rasmlarda ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu-umid va ehtiyojlari aks etadi. Bola dastlab ko'rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o'zi biladigan, xotirasidagilarni va o'zi o'ylab topgan yangi narsalarni chizadi.

Bu esa ularda tanqidiy fikrlash jarayonining shakllana boshlaganidan dalolat beradi. Bog'cha yoshidagi bolalarning tanqidiy fikrlashini muvaffaqiyatli shakllantirishda ota-ona va tarbiyachilar ularga o'zlari chizgan suratlarini analitik ravishda idrok qilishlariga ko'maklashishlari zarur.

O'quvchilarni faol o'ylash jarayoniga kiritish, muammoli vaziyatni yechish, mantiqiy jarayonlarni oqilonahol etishga o'rgatish bilim o'zlashtirishda ijobiy natijalarga olib kelishi muqarrar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson emas. Bu muayyan yosh davrida tugallanishi va unutilishi mumkin bo'lgan masala ham emas. Tanqidiy fikrlashga olib boradigan aniq-ravshan yo'llar yo'q. Biroq, o'qitish shartlarining muayyan to'plami borki, uning yordamida tanqidiy fikrlovchilarni tarbiyalash mumkin. Jumladan, quyidagi shartlarga alohida e'tibor berish zarur:

1. Tanqidiy fikrlash tajribasini orttirishga vaqt va imkoniyat berish;
2. O'quvchilarga fikrlash imkoniyatini berish;
3. Turli g'oya va fikrlarni qabul qilish va uni qayta mushohada qilish;
4. O'quv jarayonida o'quvchilarning faol qatnashishlariga imkon berish;
5. O'quvchilarni tanqidiy mulohaza yuritishga qodir ekanligiga ishonitirish;
6. O'rganilayotgan axborotni tahlil qilabilish, taqqoslay olish, izohlash hamda ob'ektiv baholay

olish[4: 56].

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o'ta murakkab pedagogik jarayon bo'lib, u tizimli pedagogik chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi. Ta'lim natijasida o'quvchilarning fikrlash doirasi kengayadi. Fikrlashning bu turi har bir shaxs uchun shunchalar zarurki, jahonning rivojlangan mamlakatlarida ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor ancha oldin boshlangan.

Demak, bilim cho'qqilarini egallagan, yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq farovonligini o'ylaydigan, fidoyi insonlarni tarbiyalash uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida "nima yaxshiyu, nima yomon"ligini to'la-to'kis idrok etishlari uchun ularda tanqidiy fikrlashni shakllantirish ijtimoiy zarurat kasb etmoqda. Bularning barchasini inobatga olib boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash tizimini ishlab chiqishga harakat qildik. Ulardan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'zlarining pedagogik faoliyatlari davomida foydalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. M.: "Rus tili" nashriyoti, 1981, 300-b.
2. I. Karimov. «Eng asosiy mezon- hayot haqiqatini aks ettirish»-T., «O'zbekiston», 2009 y. 10-bet
3. F.O. Xodjiyeva. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish. Monografiya. T.: "Fan va texnologiyalar" 2009 y
4. Дайана Халпери. Психология критического мышления.-Санкт-Петербург, Луч, 2000.-147с

ADDIKSIYANING IJTIMOIYLASHUVGA TA'SIRI

Ravshanova Ziyoda Nuraliyevna

Navoiy davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Isroilova Madinabonu Asror qizi

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabasi

Addiksiya {inglizcha addiction – tobelik, qaramlik} keng ma'noda, shaxsning muayyan faoliyatiga yuqori darajada ehtiyojidir. Ushbu atama ko'pincha psixotrop dorilarni iste'mol qilish, giyohvandlikka bihodosalar uchun ishlatilsa ammo hozirgi paytda psixologik qaramlikda ham ko'p qo'llanilmoqda.

Buni qanday tushunish mumkin? Yoshmi kattami insonlar hozirgi bo'sh vaqtlarini qanday tashkil etishni bilmaydilar, undan unumli foydalanmaydilar, ko'p vaqtlarini turli xil internet o'yinlari, turli norasmiy kanallar, mashhurlarga fanatlik qilish orqali ular hayotini tinimsiz kuzatishlar ayniqsa chet el san'atkorlarining muxlislari haqida gap ketganda – ularning qilayotgan harakatlarini takrorlash, ularning uslubida kiyinish, so'zlash, mimikalarini ishlatish va hokazolar. Mana shunga o'xshagan kishilarni ham addiksiya xulq – atvoriga ega odamlar deyish mumkin.

Doimiy ravishda qimor o'yinlarini o'ynash – bu usuliy oshlar orasida keng tarqalayotgan avj olayotgan tur hisoblanadi. Yosh kishilar mehnatga bo'yin egmasdan turib osongina pul ishlash yo'llarini izlashadi. Mana shunday insonlar onlayn qimor o'yinlari to'riga ilinib qolmoqda, ilingandag ham juda kuchli ta'sir etuvchi mexanizmlar ularni butunlay qaram, tor fikrli insonlarga aylantirib qo'yayapti. Boshlanishida biroz pul mukofotlarini olgan o'ljalar asta sekinlik bilan yutqazishni boshlashadi, ammo qayerda to'xtash kerakligini unutib qo'yishadi va natijada o'zlarini chiqish juda ham mushkul bo'lgan bir qorong'u, chuqur bir o'raga solishadi. Bu holatdan ularni vaqtida chiqarib olmaslik juda og'ir oqibatlariga olib keladi. Yana bir turib u bizning millatimiz, o'zligimizga, xalqimiz qadrlaydigan axloq – odob qoidalariga mos bo'lmagan turli xil hayosiz, uyatsiz video materiallariga bog'lanib qolishlikdir.

O'zbekiston respublikasi oiliy sudi plenumining qaroriga asosan; sudlarni e'tibori shunga qaratilsinki giyohvandlik vositalari va ularning analoglari, psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga oid jinoyatlar aholi sog'ligiga, jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy negiziga jiddiy tahdid soladi, oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, boshqa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday harakatlarni sodir etganlar qonunga muvofiq jazolanadi.

Bunday nomaqbul ishlarni bajarganlar albatta jazolanadi. Lekin ular kimlar? Kimnidir otasi, aka – ukasi, opa – singlisi, qarindoshi va hokazo. Va bundan kim aziyat chekadi? Jamiyat a'zolari bo'lgan dadasi jinoyatchi degan tamg'ani oladigan begunoh bolalar, oq yuvib – taragan ota-onalar, mehribon opa-singillar. Bularning barchasi mana shu addiksiyaning jamiyatdagi ijtimoiylashuvga bo'lgan ta'siridir. Yana bundan tashqari qaramlik tobelikning moddiy ma'naviy tomondan ham chetlab bo'lmas darajada ta'sirlari bor.

Xo'sh qanday qilib bunday holatlar yuzaga keladi?

Ular xulq – axloqi og'ishganligi natijasida shunday holatlarga tushadilar. Keling bu atamalarga ta'rif beramiz. "Axloq" – tirik mavjudodga xos bo'lgan, ularning ichki va tashqi faolligi vositasidagi atrof – muhit bilan o'zaro ta'siri bo'lsa, "Xulq" esa inson mana ta'sirlar natijasida o'zini turli holatlarda namoyon etishidir deb tushunsak bo'ladi. Og'ishgan xulq deviant xulq ham deb ataladi. Deviant xulq atvor jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakatlar bo'lib, bularga dangasalik, yolg'onchilik, firibgarlik, ichkilikbozlik, o'z joniga qasd qilish, o'g'rilik va yana boshqa jamiyatda juda katta salbiy ta'sirga ega odatlarga aytiladi.

Ijtimoiy me'yor bu har bir jamiyatning a'zolari tomonidan ularning ko'p yillik tarixi, urf – odat, an'analari, xarakter xususiyatlari, diniy e'tiqodiga bog'langan holda amal qiladigan munosabat, muomala, ish faoliyatini yuritish, jamiyat hayotida ro'y berayotgan turli holatlarda o'zlarini tutish tarzlarini hisoblanadi. Ijtimoiy me'yor axloq me'yorlarining yuqori ko'rsatkichi bo'lib bu har bir shaxshning moslashganlik darajasidan kelib chiqadi.

Moslashganlik deganda bu kishining individual jihatdan uni o'rab turgan atrof – muhitga qanchalik muvaffaqiyatli moslashganligi, qadriyatlar aro xususiyatlarning shakllanganligi, jamiyatdagi qonun va talablar unga qay darajada ma'qul va unga amal qilish harakatlari mavjudligiga bog'liq hisoblanadi. Moslashmaganlik esa mana shu me'yorlarga amal qilish layoqatining sustligi deb qaraladi. Moslashmaganlikning ijtimoiy va individual ko'rinishlari mavjud.

Ijtimoiyga ko'rinishi past o'zlashtirish

O'z mehnati bilan mablag' ishlashga layoqatsiz

Hayotiy muhim sohalaridagi doimiy omadsizlik

Qonun bilan nizolar
 Yakkalanib qolish
 Individual ko‘rinishi _ijtimoiy talablarga munosabati yuzasidan salbiy ichki tartib {norozilik ,tushunmaslik qarshi harakat }
 O‘zini mas’uliyatdan qochirishda atrofdegilarga e’tiroz bildirish. egosentrizm
 Surunkali hissiy noqulaylik
 O‘z –o‘zini boshqarishning samara bermasligi
 Janjalkashlik va kommunikativ ko‘nikmalarning zaifligi
 Reallikni kognitiv buzib ko‘rsatish
 Moshlashmaganlik sabablariga e’tibor bilan nazar solsak ,bu sabablarning ildizi oilaga borib taqaladi . Oila bu jamiyatning kichik bo‘g‘ini bo‘lib ,ammo inson hayotining barcha sohalarida juda katta ahamiyatga egadir. Biz qaysi yoshda bolmaylik baribir oila bilan munosabatimiz bizni o‘rab turgan barcha narslarga bo‘lgan munosabatimizda aks etadi va ta’sir ko‘rsatadi.Bolalar yoshlikdan “sen qilolmaysan”,“qochib tur,xalaqit beryapsan ”yoki “ senga kim qo‘yibdi gapirishni” degan, yoshlikda noqularni ishonchiga zarba beradigan, qat’iyatini o‘ldiradigan, ularni nafaqat o‘ziga balki boshqalarga bo‘lgan hurmat hissini yo‘qotadigan tuyg‘ularni paydo qiladi.Natijada har qanday ishga yuzlanganda uni birinchi galda urinib ko‘rish yoki tavakkal qilib boshlash 1 kerak degan mustaqil bir fikr o‘rniga,ular xayoliga birinchi bo‘lib o‘sha yoshligidan ularga qilingan ishonchsizlik bo‘lajak muvaffaqiyatlari tomon qadam tashlashga katta to‘siq bo‘ladi. .Natijada ishdan qochadi, janjal qiladi va uni undash yoki qiziqtirish sifatida aytilgan so‘zlarni ham noto‘g‘ri anglab ,og‘ishgan xulq tomon yaqinlashaveradi.

Insonni o‘rab turgan atrof–muhit,hodisalar,ilm-fan, texnologiyalar keskinlik bilan rivojlanayotgan bir paytda jondan aziz bolalarimizga ularni har tomonlama kamol topishi uchun har qanday sharoitlarni yaratib berish borasida turli xil ishlar amalga oshirilmoqda. Bulardan unumli foydalanish yoki vaqtni, umrni behudaga sarflash har bir insonning o‘z qo‘lida ammo yosh avlod barcha obyektiv o‘zgarishlari bilan bir qatorda o‘zining tanasida kechayotgan subyektiv rivojlanish va o‘sish bosqichini bosib o‘tadi. Bunday paytda ularga ham jismoniy, ruhiy ma’naviy, tibbiy va mana shularning barchasini o‘zichiga olgan oilaviy qo‘llab quvatlash ularning kelajagiga va shunday salbiy odatlarning shakllanmasligiga juda zaruriy omil bo‘lib hisoblanadi. Har bir inson ertami kechmi bu bosqichlarni bosib o‘tadi va o‘z zamonasining yangiliklari bilan qiziqadi ularni amalda qo‘llashda harakat qiladi. Shunday ekan hozirgi yoshlar va kattalar orasidagi addiksiyaning ko‘payib ketmasligi, ijtimoiylashuv jarayonini o‘zgartiradigan va unga o‘zining salbiy ta’sirini o‘tkazadigan tobelik, qaramlikni kamaytirish, oldini olish, to‘xtatish kerak bo‘lganda jazolash, yoshlarning kelajagiga rahna solayotgan ularni maqsadlaridan adashtirayotgan, orzularini o‘g‘irlayotgan,yaqin kishilari mehridan ayirib, atrofdegilarning noroziligiga sababchi bo‘layotgan illatlarga chek qo‘yish bu har bir jamiyat oldiga belgilab qo‘ygan eng muhim vazifadir .

Adabiyotlar.

- 1.Psixologik terminlar.T.:2019
- 2.Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi. L.Ya.Olimov, A.M. Nazarov T.:2020
- 3.Ijtimoiy psixologiya .N.Ismoilova D.Abdullayeva T.: - 2013
4. wen.m.wiktionary.org

YANGI TAHRIRDAGI KONSTITUTSIYADA FUQAROLARNING TA’LIM OLISH HUQUQINI KAFOLATLASHGA QARATILGAN NORMALARNING MAZMUN-MOHİYATI

O‘sarov Husniddin Do‘smamatovich
 NavDPI, Milliy g‘oya, ma’naviyat
 asoslari va huquq ta’limi
 kafedrası katta o‘qituvchisi

Bilim insonni komillikka ko‘tarish bilan birga, u yashayotgan jamiyat va mamlakatni ham yuksaltiradi. Insonda bilim va intellekt sifatli ta’lim natijasida shakllanadi. Shu bois davlat fuqarolarning ta’limga oid huquqlarini o‘z zimmasiga oladi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 50-moddasida fuqarolarning ta’lim olish huquqi bilan bog‘liq quyidagi mazmundagi normalar mustahkamlangan:

Birinchidan,davlat maktabgacha ta’lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratadi,degan norma belgilandi.Bunda davlat yangi bog‘chalarni qurish, mavjudlarini ta’mirlash, shu jumladan davlat, davlat-xususiy sheriklik va xususiy bog‘chalarni ko‘paytirish, yangi bog‘chalarni tashkil etishga imtiyozlar

va subsidiyalar berish, pirovardida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishni yuz foizga yetkazish choralarini ko'radi.

Xalqimiz yoshlikdan olingan bilimni toshga o'yilgan naqshga qiyoslaydi. Zero, ta'limning boshlang'ich asosi bo'lgan maktabgacha ta'lim inson kamolotida beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois so'nggi yillarda ushbu ta'lim turi tubdan isloh etildi. So'nggi yillarda davlatning qo'llab-quvvatlovi natijasida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 2016-yildagi 27,7 foizdan 71,8 foizga maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 5211 tadan 29 mingdan ziyodga yetkazildi. Bu - 2 millionga yaqin bola bog'chaga borayapti, degani. 2022-yilda "Finance Inquirer" nashri bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb qilish bo'yicha eng yaxshi dinamikaga ega bo'lgan dunyodagi eng peshqadam bo'lgan 10ta davlatni e'lon qildi. Unda O'zbekiston jahon reytingida birinchi o'rinni egalladi.

Ikkinchidan, maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat nazoratida bo'lishi belgilandi. Yangi maktabgacha ta'lim sohasida bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratish, o'quv jihozlari bilan ta'minlash, bolalarni zarur oziq-ovqat, sifatli tibbiy parvarishlash xizmati va boshqa moddiy vositalar bilan ta'minlashishlari doimiy nazoratga olinadi.

Kiritilgan ushbu norma har bir bolaning sifatli maktabgacha ta'lim va tarbiya olish huquqini kafolatlaydi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya orqali bolalarning rivojlanishiga asos yaratadi. Shuningdek, alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarning sifatli ta'lim va tarbiya olishiga sharoitlar yaratadi.

Mamlakatimizda ta'lim turlari tizimida umumiy o'rta ta'lim markaziy o'rinni egallaydi. Maktab har bir insonning barkamol va bilimli bo'lib voyaga yetishida muhim ahamiyatga ega.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 50-moddasida davlat bepul umumiy o'rta ta'lim olishni kafolatlashi bilan birgalikda umumiy o'rta ta'lim majburiy ekanligi haqida norma belgilandi.

Mazkur yangi normaning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Intellektual avlod asri bo'lgan XXI asrda ilm-ma'rifatsiz har qanday jamiyat, iqtisodiyot barqaror rivojlana olmaydi. Shu sababli, har bir insonning ta'lim olish huquqini ta'minlash oila, jamiyat va davlatga muayyan majburiyatlarni yuklaydi. O'tgan olti yilda maktablarda qo'shimcha 500ming o'quvchi o'rni tashkil qilindi, kelgusi 2-3 yilda yana 1 million o'rinli maktablar tashkil qilish rejalashtirilgan.

Bundan tashqari, maktabda o'qishning majburiy ekanligini bajarmaganlik uchun qonunchiligimizda ota-onalar uchun javobgarlik belgilangan. Xususan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 47-moddasida bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaganlik uchun ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan. Bu voyaga yetmaganlarning o'z vaqtida va sifatli ta'lim olishlarini, ota-onalarning ta'limga oid majburiyatlarini ta'minlashga qaratilgandir. Shuningdek, ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari va yaqinlarining mas'uliyatini oshirish bilan birga, ertamiz egalari bo'lgan yoshlarning maktabda puxta bilim olib, hayotda o'z o'rnini topib, el-yurt koriga yaraydigan munosib farzand bo'lib yetishishi uchun muhim huquqiy kafolat bo'lib hisoblanadi.

Konstitutsiyamizda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olishga bo'lgan huquqini ta'minlashga doir normalar ham belgilangan.

Fuqarolarni, ayniqsa, sog'ligida muammosi bo'lgan bolalarni ta'lim va tarbiya olishi uchun bog'cha, maktab, oila ta'lim tashkilotlarida maxsus sharoitlarni yaratish ijtimoiy davlatning vazifalaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2022-yil 20-iyundagi Konstitutsiyaviy komissiya a'zolari bilan uchrashuvda alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar uchun ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi, degan qoidani asosiy qonunimizga kiritishni taklif qilgan edi. Shu maqsadda yangi Konstitutsiyamizning 50-moddasida "ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi", degan muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi norma mustahkamlandi.

Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar sirasiga jismoniy, aqliy, sensor(sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar kiradi.

2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasiga muvofiq, inklyuziv ta'lim ixtisoslashtirilgan maktablar va birinchi marotaba umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etiladi. Unga ko'ra, sog'ligida nuqsoni bo'lgan bolalarni faqatgina ixtisoslashgan maktablarda emas, hamma qatori umumiy maktablarda ham o'qishining yo'lga qo'yilishi inson qadri tamoyilining amaliy ifodasidir.

Bugungi kunda aqli zaif, kar va zaif eshituvchi, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi, tayanch a'zolarida nuqsoni bo'lgan 21231 dan ortiq bolalar uchun respublikamizda 90 ta ixtisoslashtirilgan maktab faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, yengil darajadagi nogironligi bo'lgan 18 000 nafarga yaqin o'quvchilar maktablarda sog'lom bolalar bilan birgalikda o'qishmoqda.

Inklyuziv ta'limga oid alohida normaning belgilanishi alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim va tarbiya ularning jismoniy va aqliy rivojlanishini hisobga olgan holda tashkil

etilishiga, ta'lim olish jarayonida ularni biror-bir shaklda kamsitilishiga yo'l qo'ymasligiga xizmat qiladi va pirovardida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olishga bo'lgan huquqining to'liq oshirilishi ta'minlanadi.

Ta'lim har qanday mamlakatda inson kapitalini rivojlantirish orqali barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan muhim omildir. Shu bois yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 50-moddasida davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlash bo'yicha davlatning majburiyatini belgilovchi norma mustahkamlandi.

Ta'lim tashkilotlarini, ayniqsa, nodavlat yoki xususiy bog'cha, maktab, universitetlar va boshqa ta'lim tashkilotlarini tashkil etish, faoliyat yuritishi va rivojlanishi uchun davlatning doimiy, har tomonlama qo'llovi muhim o'rin tutadi.

Ijtimoiy davlatda davlatning asosiy funksiyalaridan biri aholining umumiy ilmiy va ma'rifiylik darajasini oshirishga qaratiladi. Bunda ta'lim tashkilotlarining yetarli bo'lishi hamda ta'lim sifati muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda davlat ta'lim tashkilotlarini rivojlanishi uchun qanchalik sharoit yaratasa, nodavlat ta'lim tashkilotlarini ham tashkil etish va faoliyat yuritishi uchun undan kam bo'lmagan tashkiliy, huquqiy sharoitlarni yaratish, moddiy ko'mak ko'rsatishi shart. Shu bois xususiy ta'lim tashkilotlariga keng imtiyoz va preferensiyalar taqdim etilib, ushbu soha rivojlantirilmoqda. Buni quyidagilarda ko'rish mumkin:

2016-yilda 5211 ta maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyat yuritgan bo'lsa, bugungi kunda 6598 ta davlat hamda 22 mingdan ziyod turli shakllardagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda;

2016-yilda 9719 ta umumta'lim tashkilotlari faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, hozirda ularning soni 10296 taga yetdi;

2016 yilda 21 ta nodavlat umumta'lim tashkilotlari faoliyat yuritgan bo'lsa, 2022 yilda ular 334 taga ko'paydi;

2016 yilda 77 ta oliy ta'lim tashkiloti faoliyat yuritgan bo'lsa, 2023 yilga kelib ularning soni 210 dan oshdi.

Ushbu yangi norma davlat tomonidan nafaqat davlat, shu bilan birga, nodavlat bog'chalar, maktablar, oliy ta'lim tashkilotlarini tashkil etish, faoliyat yuritishiga sharoit yaratish va kafolatlash kabi vazifalarni amalga oshirishni ta'minlaydi. Muhimi, bolalarni bog'chalar bilan qamrov darajasi oshadi, xususiy maktab va universitetlar ko'payishi orqali raqobat muhiti vujudga keladi, pirovardida ta'lim olish imkoniyati kengayib, uning sifatini oshirishga erishiladi.

Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi tubdan isloh etilmoqda. Jumladan, xususiy oliy o'quv yurtlari ochilmoqda, xorijiy universitetlar filiallari soni ortmoqda, olis hududlarda ham universitet filiallari tashkil etilmoqda, 41 ta davlat oliy o'quv yurtlariga akademik va moliyaviy mustaqillik berildi. Shuningdek, oliygohlarga qabul so'nggi olti yilda 5 baravarga ortib, talabalar soni 1 millionga yetdi. Qamrov esa 9 foizdan 38 foizga oshdi. Misol uchun, 2016 yilda O'zbekistonda 77 ta oliygoh bo'lgan bo'lsa, hozirda ularning soni 210 tani tashkil qilmoqda. Oxirgi olti yilda grantlar soni 2 baravar ko'payib, 40 mingga yetdi. Shundan, magistratura uchun – 5 baravar ko'paydi. Oliy ta'lim tizimi xalqaro standartlar asosida faoliyat yuritishi – uni ma'muriy boshqarishdan tortib o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot jarayonini tashkil etishda akademik erkinlikka ega bo'lishini taqozo etadi. Shu munosabat bilan yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 51-moddasida "Oliy ta'lim tashkilotlari qonunga muvofiq akademik erkinlik, o'zini o'zi boshqarish, tadqiqotlar o'tkazish va o'qitish erkinligi huquqiga ega", degan qoida belgilandi.

Ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida ham oliy ta'lim muassasalarining akademik va moliyaviy mustaqilligini ta'minlash oliy ta'limdagi asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Akademik erkinlik – o'z fikrini erkin bildirish huquqining tarkibiy qismi bo'lib, oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim berish va ilmiy-tadqiqot o'tkazish erkinligidir. Ushbu erkinlik o'quv jarayonini mustaqil shakllantirish, professor-o'qituvchilarni dars o'tish erkinligida, ilmiy-tadqiqot mavzularini mustaqil tanlash va tadqiq etish, uning natijalarini nashr etish va tarqatish, professor-o'qituvchilar va ilmiy xodimlar akademik erkinligining cheklanmasligida va boshqalarda namoyon bo'ladi.

O'zini o'zi boshqarish – bu oliy ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonini tashkil etish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, tashkiliy-boshqaruv, moliyaviy va faoliyati bilan bog'liq boshqa masalalar bo'yicha qaror qabul qilishdagi mustaqilligi va javobgarligini anglatadi. Konstitusiyamizga ushbu normaning kiritilishi oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatining rivojlanishiga, professor-o'qituvchilar va talabalarning o'quv va ilmiy faoliyati mustaqilligini ta'minlashga, ushbu sohaga tashqi aralashuvni cheklashga xizmat qiladi.

OLIIY O'QUV YURLARIDA AKSIOMATIK SISTEMALARNI O'RGANISHNING BA'ZI XSUSIYATLARI HAQIDA

Shotemirov Yo'ldosh Safarovich - Navoiy davlat pedagogika instituti, "Matematika" kafedrası katta o'qituvchisi.

Jumayeva Nilufar Farmonovna - Navoiy davlat pedagogika instituti, "Matematika" kafedrası o'qituvchisi

Bugungi kunda matematika fanini o'qitishda o'qituvchidan bola shaxsini rivojlantirish va shakllantirish sohasida chuqur bilimga, innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etilmoqda.

Innovatsiya nima? "Innovatsiya" lotincha "yangilanish, yangilik yoki o'zgarish" degan ma'noni anglatadi. Hozirgi vaqtda innovatsion pedagogik faoliyat har qanday ta'lim muassasasi ta'lim faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

O'quvchilarda matematikaga qiziqishning paydo bo'lishi ko'p jihatdan uni o'qitish metodikasiga, o'quv ishining qanchalik mohirona tashkil qilinishiga bog'liq. Shu masalani natural sonlar to'plami mavzusini o'qitish misolida ko'rib chiqamiz. Malumki natural son tushunchasining konstruktiv va aksiomatik tariflari mavjud.

Ta'rif. Natural son deb sanash (sanoq) uchun ishlatiladigan sonlarga aytiladi. Natural sonlar to'plami N harfi bilan belgilanadi.

Peano aksiomalari sistemasi. Har bir n soniga o'zida n bevosita keyingi sonni mos qo'yuvchi

munosabatni kiritamiz. (n' - soni n sonidan bevosita keyin keladi):

1. $1 \in N$ (1 soni natural sonidir);
2. Agar $n \in N$, u holda $n' \in N$ (Natural sondan keyin keluvchi son, natural sonidir);
3. 1 soni hech qanday natural sondan keyin kelmaydi;
4. Agar $n' = a$ va $m' = a$, u holda $n = m$ bo'ladi;
5. Induksiya aksiomasi. $P(n)$ – natural songa oid qandaydir shart bo'lsin.

Agar $P(1)$ va $P(n) = P(n')$ bo'lsa bus hart istalgan natural son uchun o'rinli bo'ladi.

Bu ikki ta'rifni bir biri bilan taqqoslaganimizda birinchi ta'rif sodda va tushunarli bo'lgani bilan uning amaliy masalalarni echishda ahamiyati kam ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Ikkinchi ya'ni natural son tushunchasining aksiomatik ta'rifining bir qator soda masalarga tadbiqlarini ko'rib chiqaylik.

Bevosita keyin kelish munosabati quyidagi xossalarga ega:

$$1. n+m' = (n+m)'. (\forall n, m \in N).$$

$$2. nm' = nm + n. (\forall n, m \in N).$$

Misol .1. $2 + 3 = 5$ ekanligini isbotlang.

Yechish. Bu tenglikni isbotlashda bevosita keyin kelish munosabati va uning xosslaridan foydalanamiz.

$$2 + 3 = 1' + 3 = (1 + 3)' = (1 + 2')' = ((1 + 2)')' = ((1 + 1')')' = (((1 + 1)')')' = 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 5.$$

Misol.2. $3 \cdot 4 = 12$ ekanligini isbotlang.

Yechish. Bu tenglikni isbotlashda ham bevosita keyin kelish munosabati va uning xosslaridan foydalanamiz.

$$\begin{aligned} 3 \cdot 4 &= 3 \cdot 3' = 3 \cdot 3 + 3 = 3 \cdot 2' + 3 = 3 \cdot 2 + 3 + 3 = 3 \cdot 1' + 3 + 3 = \\ &= 3 + 3 + 3 + 3 = 2' + 2' + 2' + 2' = 2 + 1 + 2 + 1 + 2 + 1 + 2 + 1 = \\ &= 1' + 1 + 1' + 1 + 1' + 1 + 1' + 1 = 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 12. \end{aligned}$$

Ibotlashlarda Peano aksiomatikasi yordamida qo'llanilgan ushbu usullarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining sanoq cho'plaridan foydalanishlarining analitik (tasnifi) usuli sifatida korishimiz mumkin.

Aksiomatik usulning bunday imkoniyatlari bilan tanishgan ya'ni boshlang'ich matematik tushunchalar yordamida ko'plab matematik tasdiqlarni isbotlash mumkinligini ko'rgan o'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlari tabiiydir.

Xulosa qilib aytganda matematika fanini o'qitishda mavzularni amaliy, hayotiy masalalarga bog'lab o'qitish innovatsion yondoshuvning asosiy mazmunini tashkil etmog'i lozim deb xisoblash mumkin.

ADABIYOT

1. O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi Qonuni.23.09.2020.O'RQ-637-son.
2. Юнусов А, Юнусова Д. Сонли системалар. Тошкент 2008.
3. Ларин С.В. Числовые системы.М.: Издательский центр «Академия».2001.

INNOVATSION TA'LIM SHAROITI BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH JARAYONI

M.A.Jumayeva - dots.v.b. (PhD)

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası

O'zbekiston xalqi o'zbek tilini e'zozlashni o'z fuqarolik burchlari deb bilishlari, bu tilning mamlakatdagi yuridik va ma'naviy huquqlarini ado etishlari shart. O'quvchilarda shakllantirilishi kerak bo'lgan ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi shundagina tayanch aspektida amalga oshadi. Ayni paytda bu kompetentsiya tarkibida ijtimoiy muloqot madaniyati tushunchasi ham borki, tayanch aspektida alohida o'rin tutadi. Muloqot madaniyatining shaxs faoliyati (u xoh kommunikant, xoh kommunikativ bo'lsin) hamda jamiyatdagi faolligiga bevosita ta'siri bor. Shu bois barcha xalqlarda muomala madaniyatiga qadimdan katta e'tibor qaratilgan. Sharq donishmandi Kaykovusda shunday hikmat uchraydi: "Sovuq so'z bir tuxumdur, undan dushmanlik hosil bo'lur". Mufakkir ajdodimiz Alisher Navoiy:

Har kimki chuchuk so'z elga izhor aylar,

Har nechaki ag'yordurur yor aylar.

So'z qattig'i el ko'nglini ozor aylar,

Yumshog'i ko'ngullarni giriftor aylar misralarini bitgan.

Pragmalingvist J.Lich bu borada hurmat tamoyili tushunchasini taklif etadi va uning voqelanishi tamoyilning quyidagi oltita qoidasi faollashuvidan iborat ekanligini ta'kidlaydi: Xushmuomalalilik, nazokat, odob qoidasi (suhbatdosh urinishlarini sarfini kamaytir, uning foydasini ko'paytirishga harakat qil);

1. Himmat, oliyanoblik qoidasi (o'z foydangni kamroq ko'zla, barcha sarfni o'z zimhangga ol);

2. Ma'qullash, tahsin qoidasi (o'zgalarni yomonlama, g'iybat qilma, koyima);

3. Kamtarlik, kamsuqumlik, oddiylilik qoidasi (o'z-o'zingni maqtashni keskin kamaytir);

4. Rizolik, murosasozlik qoidasi (tortishuvlardan qoch, murosaga urin);

5. Xush ko'rish, mayl, yoqtirish qoidasi (xayrixoh, oqko'ngilli bo'l).

O'zbek tilshunosligida pragmalingvistika muammolari bilan jiddiy shug'ullangan SH.Safarov ta'kidlashicha: "Dastlabki ikki qoidani ta'riflashda muallif qo'llagan savdo sohasiga oid "sarf", "xarajat" atamaları tahminan "qulaylik" va "noqulaylik" tushunchalariga to'g'ri keladi. So'zlovchi oliyanoblik tamoyiliga amal qilayotib, tinglovchi uchun qulaylik yaratishga va iloji boricha noqulaylik holatiga yo'l qo'ymaslikka harakat qiladi". Mavzuimizga aloqador xulosa shuki, kishi hatto muloqot jarayonida boshqalarga noqulaylik tug'dirishdan qochar ekan, unda jamiyat a'zolarining barcha huquqlariga hurmat bilan qarashni o'z mas'uliyati, burchi deb biladigan ma'naviy tayanch kompetentsiya shakllanib, rivojlanib boradi. Innovatsion ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf ona tili darslarining samaradorligini oshirish to'g'risida fikr yuritilganda uning ikki xil ma'nosini farqlash kerak:

1. Ona tili ta'limi mazmuni va bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar tizimi. Bunda ona tili ta'limini loyihalashtirish, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'quv topshiriqlari maqsadini ajrata olishlari, o'quv topshiriqlari ta'lim jarayonining didaktik maqsadlariga mosligi, o'quv topshiriqlari bilan o'quv materialini o'qitish maqsadi o'rtasidagi muvofiqlik, o'quv topshiriqlarida ta'limning taraqqiy ettiruvchanlik va tarbiyaviy maqsadlarini qamrab olishi kabi elementlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos vazifa va vositalarga ega.

2. Innovatsion ta'lim sharoiti boshlang'ich sinf ona tili darslari samaradorligini oshirish jarayoni. Innovatsion ta'lim sharoiti ona tili ta'limini tashkil etish va uning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlovchi muhim shartlaridan biridir.

Har bir o'quv predmetining mazmuni shu maqsadning u yoki bu qirrasini ifodalashi, o'quv fanining xususiy maqsadi ta'limning umumiy maqsadiga uyg'un tarzda ifodalanishi, shuningdek, muayyan o'quv fani bo'yicha belgilab beriladigan ta'lim mazmuni, o'quv materiallari, o'qitish metodlari, o'qitish vositalari shu maqsadga muvofiq kelishi zarur. Innovatsion ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf ona tili darslari

samaradorligini oshirish quyidagilarga imkon beradi:

- o'quvchilarda bilish ehtiyojini shakllantiradi;
- o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi;
- o'quvchilarda fanni o'rganishga qiziqishni oshiradi;
- axborot bilan ishlashni o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi;
- dunyoni ilmiy bilishning hozirgi zamon metodlari bilan tanishtiradi;
- ta'limda o'quvchining individuallik darajasini oshiradi;
- o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi;
- materiallar mazmunining xilma-xilligini ta'minlaydi;
- ona tili ta'limida foydalaniladigan o'quv materiallari doirasini kengaytiradi;
- o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilishi, ya'ni baholash jarayonining imkoniyatlarini kengaytiradi

va h.k.

Innovatsion ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf ona tili darslarining samaradorligini oshirishda o'quvchi bajarishi mumkin bo'lgan barcha ishlar inobatga olinishi shart. Har qanday dars ma'lum ta'lim modeliga asosan tashkil etiladi. Ta'lim modellarini loyihalashtirish imkoniyatlarini o'rganish va ulardan maqsadga muvofiqlarini tanlash ta'lim samaradorligini oshiradi. Ijodiy ta'limda mukammal tuzilgan loyihalar asosiy rol o'ynaydi. Ta'limning izohli-ko'rgazmali, muammoli, topshiriqli, differentsial, dasturlashtirilgan, algoritmlashtirilgan kabi turlari mavjud bo'lib, ularni loyihalashtirish xususiyatlari asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Yuqorida bayon qilingan kontseptsiyaga muvofiq ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosini tadqiq qilishda uch asosiy yo'nalishni ajratamiz: birinchi yo'nalish – ta'lim sub'ektlari – o'qituvchi va o'quvchilarning “loyihaviy ta'lim”ni amalga oshirishga oid ishlarni qamrab oladi. O'qituvchi va o'quvchilarning loyihaviy ta'lim haqidagi tasavvurlarini shakllantirmasdan turib, ta'lim samaradorligini ta'minlab bo'lmaydi. Ikkinchi yo'nalish ta'lim mazmuniga, ayni holatda ona tili o'quv predmeti mazmuniga pedagogik ishlov berish va loyihalash jarayoni bilan daxldor. Bu yo'nalishga ko'ra loyihalash vositasida ta'limni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish printsip, vosita va metodlarini o'rganishni taqozo etadi. Uchinchi yo'nalish “ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish ta'limning eng samarali vositasi” deb qarash bilan bog'liq tasavvurlar hisolanadi. Shu tasavvur bo'yicha o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish o'quv ishlarining sifatini yaxshilab, samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini o'rganishni tushunamiz. Qayd qilingan yo'nalishlar bo'yicha tadqiqotni tashkil etish va o'tkazish, shubhasiz, ona tili ta'limini loyihalashtirishning nazariy asoslarini bayon qilishga olib keladi.

Zero, boshlang'ich sinf ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosi tarkiban ta'lim mazmunini ijodiy o'rganishni tashkil qilish, ijodiy o'zlashtirish, ijodiy qobiliyatlarni tarbiyalash masalalarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 546 b.
2. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: ped. fan.doktorlik diss... avtoreferati. – T., 2003. – 44 b.
3. Boltaeva SH.T. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish.– Samarqand, 2019. -168 b.
4. Jumayeva.M.A. Innovatsion ta'lim sharoitida ona tili darslarining samaradorligini oshirish (Boshlang'ich sinf misolida) ped.fan.dok.(PhD) diss.-Jizzax. 2022.yil.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MUSTAQIL ISHLARNING O'RNI

Ollaberganova Sanobar Xamidovna -

Urdu, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası dotsenti, f.f.n.

Yangi O'zbekistonda hozirgi davrda yoshlar tarbiyasi, ularning ma'naviyatini yuksaltirish sohasidagi islohotlarni tizimli, bosqichma-bosqich amalga oshirish strategiyasi belgilab olindi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'lida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar haqida to'xtalib, jumladan, navqiron avlodni ma'rifat asosida tarbiyalashning ahamiyatini aniq misollar bilan ochib berdi. [2] Ayniqsa, globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish hamda amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etgani xalqaro ekspert doiralari, chet elning nufuzli tadqiqot institutlari tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi. Yurtboshimizning butun dunyodagi davlatlar kelajagiga, ravnaqiga daxldor ushbu tashabbusi aholimiz, xususan, yoshlarimizda cheksiz faxr-iftixor tuyg'usini uyg'otdi.

Ta'lim sohasidagi islohotlarni hayotga tatbiq qilinishi, boshlang'ich ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishni, uning sifati va samaradorligini oshirishni, hayot bilan aloqasini mustahkamlashni taqozo etmoqda. Shu o'rinda aytish joizki, mamlakatimizda Milliy o'quv dasturining qabul qilinishi, boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan ona tili va o'qish savodxonligi darslarining joriy qilinishi bu borada olib borilayotgan islohotlarning yaqqol namoyon bo'lishi, desak yanglishmaymiz.

Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchida tilga doir to'rt ko'nikma: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlash va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlar dars turiga, dars jarayonini turli bo'limlariga, o'quv materialining mazmuniga, o'rganiladigan har bir mavzu, har bir orfogramma xarakteriga muvofiq mustaqil ishlar uyushtiriladi. [3] Ta'lim ilgarilab ketgan sari mustaqil ishlarning hajmi, o'quvchilarga ish jarayoni, ya'ni mustaqil ishlarning tarkibi tushuntiriladi.

Mustaqil ishlar rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi konshtuktiv, ko'rsatmalilikda o'z ifodasini topadi. Maqsadga yo'naltirganlik, darslarni tahlil qilish, umumlashtirish, darsdan keyin ishlash, dars jarayonida mustaqil ishlarni qo'llashda ko'rinadi.

O'quvchilarning mustaqil ishlariga rahbarlik qilish sohasida o'qituvchi quyidagi qoidalarga rioya qilishi kerak.

1. *O'quvchilarni mustaqil ishlashga tayyorlash.* O'quvchilarni mustaqil ishlashga tayyorlashda oldin oddiyroq topshiriq beriladi, so'ngra bu topshiriq asosida yanada murakkabroq vazifa o'tkaziladi.

Masalan, 4-sinfda turdosh va atoqli otlar mavzusi bo'yicha "Tarjimai hol" yozdirish uchun quyidagicha ish qilinadi: avvalo, bolalarni ishga tayyorlash uchun quyidagi tarqatmadan foydalanadi. [5] Tarqatmada o'quvchining ismi familiyasi, otasining ismi, qayerda, qachon tug'ulganligi, hozir qaysi maktabda o'qiyotganligi kabi savollar beriladi. Bu savollarga javob topish orqali bolalar atoqli otlarning bosh harf bilan yozilishi, tarjimai holning taxminiy mazmuni bilan tanishadilar.

Tarqatma namunasi

1. Ism va familiyangiz
2. Otangizning ismi, familiyasi
3. Qayerda, qachon tug'ulgansiz?
4. Qaysi maktabda o'qiysiz?
5. Eng yaqin o'rtog'ingizning ismi?
6. Kimlar bilan dars tayyorlaysiz?

2. *Bajariladigan mustaqil ishlarga quyidagi talab qo'yiladi:* har bir topshiriq o'quvchining kuchi yetadigan, o'quvchilarga tushunarli bo'lishi, topshiriqlar o'quvchilarni bilim olishga, o'rganilgan bilimlarni tajribada qo'llashga undashi lozim.

3. *Mustaqil ishlash jarayonida o'quvchilarga individual munosabatda bo'lish.* Ma'lumki, sinfning barcha o'quvchilari bir xil tayyorgarlikka ega bo'lmaydi. Dars jarayonida o'tkaziladigan mustaqil ish o'qituvchining bolalarga individual munosabatda bo'lishini ta'minlashi lozim. O'qituvchi mustaqil ishni topshirgandan so'ng, ulgurmuvchi o'quvchilarga yordam beradi.

4. *Mustaqil ishlarni bajarish uchun yetarli vaqt ajratish.* Mustaqil ishlarni bajarish uchun ajratilgan vaqt ikki xil omil bilan belgilanadi: mustaqil ish darsning qaysi bosqichida uyushtirilishiga ko'ra, topshiriqning hajmi, murakkabligiga ko'ra. Mustaqil ishni bajarishda berilgan vaqtdan unumli foydalanish uchun bolalarni ishni bir payda boshlab, bir paytda tugatishga o'rgatish kerak.

5. *Bajarilgan mustaqil ishni tekshirish va baholash.* Bajarilgan topshiriqlar quyidagi yo'llar bilan tekshiriladi:

- jamoaviy tekshirish. Ishning bajarilishini o'quvchilardan biri aytib turadi, bolalar o'z ishlariga qarab xatolarini tuzatadilar;

- saylab tekshirish, bunda o'qituvchi o'zi istagan ishlarni uyga olib ketadi, natijasini kelgusi darsda bayon etadi;

- o'zaro tekshirish. O'zaro tekshirish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi: o'quvchi o'z ishini tayanch manbaga qarab tekshiradi, daftarlarni o'zaro almashtirib tekshirish;

- bilimga undaydigan holat yaratish, muammoni o'quvchilarga yetkazish, muammoni mustaqil hal qilish orqali ta'limni amalga oshirish yo'li.

Taniqli polyak pedagogi Vinsenti Okon muammoli dasturlashtirilgan va an'anaviy o'qitishni o'zaro chog'ishtirib, oxirgisining quyidagi kamchiliklarini ajratadi:

- Ta'lim jarayonida dastur materiallarini to'liq o'tish birinchi o'rinda turadi. O'quvchi va uning bilimlarini egallash jarayonida o'ttirgan tajribasi, o'quvchilarning bilimlarni egallash usullari ikkinchi o'ringa tushiriladi;

- O'qituvchining diqqat markazida dastur materiallarini o'tib olish turganligi sababli, odatda, ko'proq bilimlarni dogmatik bayon qilish metodlaridan foydalaniladi, bilimlar aksariyat hollarda tayyor holda beriladi;

- Har bir o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishda o'ziga xos individual tempi mavjud: ba'zi o'quvchilar o'quv materialini sekin qabul qilsa, ba'zi o'quvchilar tez qabul qiladi. O'qituvchi bilimlarni bayon qilish tempini yo ilg'or o'quvchilarga, yo o'rtamiyona o'quvchilarga moslaydi.

- O'qituvchi ta'limni qanchalik samarali tashkil qilsada, uning natijasini -o'quv materialini qay darajada o'zlashtirganligini o'z vaqtida nazorat qila olmaydi.

Yuqoridagilardan ham ko'rinadiki, muammoli o'qitish, mustaqil ishlardan unumli foydalanish an'anaviy o'qitishdan ko'p jihatlari bilan ajralib turadi.

Boshlang'ich ta'limda mustaqil ishlar tashkil qilinarkan, o'qituvchi o'quvchining imkoniyati, yosh xususiyati, qiziqishlarini e'tiborga olish zarur. O'quvchilarning aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to'liq "eslab qolib" bajarishdir. Bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo'l qo'yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishga alohida e'tibor beriladi. [4] O'quvchilarning topshiriqlarni tez, to'g'ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlash, yo'naltiruvchi savollar berib, tayanch so'zlar tavsiya etish maqsadga muvofiqdir. Dastlabki bajargan mustaqil ishidan o'quvchi mamnun bo'lsa, qiziqishlari ortib, yangi-yangi ish turlarini amalga oshirishga kirishadi. Mustaqil ish natijalarini hamisha tekshirish lozim. Tekshirish og'zaki yoki yozma shaklda bo'lishi mumkin. Bola avval o'ylaydi, fikrini jamlaydi, so'ng uni yozishga kirishadi. O'z fikrini bayon qilish, qo'yilgan biror savol yoki masala yuzasidan mushohada yuritishga urinadi. Bu jarayon (og'zaki) nutq asosida paydo bo'ladi va mustahkamlanadi. Masalan, o'quvchi o'z fikrini yozma ifodalashdan ilgari o'ylaydi. Pichirlab allanimalar haqida o'zicha gapiradi (pedagogikada bu faol faoliyat hisoblanadi).

O'quvchilarni mustaqil faoliyatga o'rgatishda quyidagilarga amal qilish lozim:

- beriladigan har bir topshiriq o'quvchi imkoniyatlariga mos bo'lsin va qiziqish uyg'ota olsin;

- ish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo'naltirilsin, o'quvchiga tushunarli bo'lsin;

- ishni bajarishda bolalarda o'ziga ishonch hissi uyg'onsin, ishga kirishishda o'zlarida dadillik sezsin;

- mustaqil bajariladigan topshiriqlar yakkama-yakka tarzda amalga oshirilsin (hamma o'quvchi uchun bir xil topshiriq berish - mustaqil faoliyat emasligini eslatamiz), albatta bunda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchiga e'tibor berish kerak;

- topshiriqlar turini almashtirishga alohida ahamiyat berish lozim;

- topshiriqlarni hamma bir vaqtda boshlab, ma'lum vaqtda tugatishi kerakligini eslatib, bo'sh o'zlashtiruvchi bolalarni shu talabni bajarishga ko'niktirish lozim;

- ish joyi hamisha qulay, sanjimon-sarishta bo'lishi (parta ustida ortiqcha narsalar bo'lmasligi) kerak;

- topshiriqlar darsning turli bosqichida bajarilishi mumkin.

Ma'lumki, darslarda o'tkaziladigan mustaqil ishlar darsning tipiga, dars jarayonining turli bosqichlariga, o'quv materialining mazmuniga bog'liq bo'ladi. Boshlang'ich sinfda ona tili va o'qish savodxonligidan o'rganiladigan har bir mavzuning qiyinlik darajasiga muvofiq mustaqil ishlar uyushtiriladi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlarga quyidagi talablar qo'yiladi:

Birinchi talab: mustaqil ishlar pedagogik va psixologik tomondan asoslangan bo'lishi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga, bilimiga mos bo'lishi, o'quvchilarni tilni o'zlashtirishga qiziqtirishi lozim;

Ikkinchi talab: o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriq o'quvchilarning o'quv materialini faol idrok etishini ta'minlashi zarur;

Uchinchi talab: mustaqil ish hayotiy bo'lishi, o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliy tatbiq etishning vositasi bo'lmog'i kerak.

Ta'lim jarayonida mustaqil ishlardan o'z o'rnida maqsadli foydalanish uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi (Nyu-York shahri, 2017- yil 19- sentabr). ("Xalq so'zi", 2017-yil 20-sentabr, № 189(6883)).

2. Jumaniyozova M., Hasanova N. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish// Ilm sarchashmalari, 12-son.-Urganch, 2012, 94-96-betlar.

3. Sultonova O'. Boshlang'ich ta'limda ona tilidan mustaqil ishlarni tashkil qilish// "Xotin-qizlarning fan, ta'lim, madaniyat va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari/- Jizzax, 2022, 495-498-betlar

4. G'afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida mustaqil ishlar va didaktik o'yinlar.- Qarshi: Nasaf, 2003.

5. Gulomov A.K. O'zbek maktablarining 4-sinflari ona tili darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlari: Ped. fan. nom. ... diss.- Toshkent, 1975.-189 b

UNSURUL-MAOLIY KAYKOVUSNING FARZAND TARBIYASIGA DOIR NOVATORLIK G'OYALARI VA AXLOQIY QARASHLARI

Shoira Rahimova Adilbekovna

Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi, [1: 136.]deb ta'kidlagan Sh.M.Mirziyoyev. Shunday ekan, farzandlarimizning kasbiy yetukligi, axloqiy qarashlari, to'g'ri kasb tanlashi va mohirona olib borishiga e'tibor qaratilishi hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir.

Sharq mutafakkirlarimizning dono fikrlari, o'gitlari, pand-nasihatlar, tafakkur mevalari, ularning oltinga teng asarlarini o'rganish xalqimizning ma'naviy dunyosini kengaytiradi, yosh avlodning komil inson bo'lib voyaga yetishishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, biz ularni ilmiy va amaliy jihatdan chuqur o'rganib, ilgari surilgan g'oyalarini anglab yetmog'imiz va bugungi kun yosh avlod ongiga singdirmog'imiz lozim.

Ushbu tadqiqot ishimizda biz insoniyatning asosiy qarashlarini qamrab oluvchi ijtimoiy va axloqiy muammolaridan Unsurul-maoliy Kaykovusning "Qobusnoma" asarida belgilab qo'yilgan farzand tarbiyasiga doir novatorlik g'oyalari va innovatsion tamoyillarini muhokama qilamiz. Biz Unsurul-maoliy Kaykovusning farzand tarbiyasiga doir novatorlik g'oyalari va innovatsion tamoyillari sifatida dinni, ilmni, kuchli raxbarlikni, ustozlikni, va jamiyatlar tartibi sifatida adolat tushunchasini ta'kidlaganini kuzatamiz. Kaykovus, shuningdek o'z davrining qomusiy bilimlariga ega bo'lgan mutafakkirlaridan edi. U tibbiyot, falakiyot, ayniqsa, ruhoniylar bilimlarni mukammal egallagan. O'z davrigacha yaratilgan ta'lim-tarbiyaga oid asarlarni o'rganib chiqqan, ilm-fan, madaniyat rivojlangan Samarqand, Buxoro kabi shaxarlarda bo'lib, Nosir Xisravning "Saodatnoma" asarini, "Ro'shnoinoma" asarlarini o'rgangan.

Kaykovus asarining fazilatlarini cheksiz: jismoniy, ham aqliy tarbiyaning hamma qirralari o'ta zukkolik bilan tahlil qilinadi. Sharq mutafakkirlarining pedagogikaga oid asarlarini o'rganar ekanmiz, ularda har bir ta'limiy-tarbiyaviy masala bilan uzviy ravishda bog'langan hikoyatlarga duch kelamiz. [2: 18.] Inson kamolatida haqiqiy do'stlik, do'stlarga samimiy sadoqat alohida ahamiyatga egaligi va farzand tarbiyasidagi novatorlik g'oyalariga alohida e'tibor beradi.

Unsurul-maoliy Kaykovus inson kamolatiga yetishishida uning axloqiy munosabatlarini mustahkamlash borasidagi qarashlari o'ziga xos ma'noga ega. Nafaqat mazmun, balki rang-barang bo'lgan hikoyatlarni o'z ichiga olgan bu asar ko'p jihatdan o'sha davr ma'naviy-axloqiy muhitining mazmun-mohiyatining ko'zgusi bo'lib hizmat etgan.

Kaykovus oilaviy tarbiya haqida gapirganda bolani iloji boricha hunarli qilish zarur ekanligiga alohida e'tibor qaratadi. U shunday yozadi: "Agar kishi oliy mansab, baland martabali bo'lsa-yu, hunari bo'lmasa, xaloyiqning izzat va hurmatidan mahrum bo'ladi. Ulug'lik nasl-nasab bilan emas, aql va bilim bilandir". Kaykovus mag'rurlikni, takabburlikni qoralaydi va "kimki mag'rurlansa, albatta, pushaymon bo'ladi", deb ta'kidlaydi. Mutaakkir odamlarning eng yaxshi fazilatlarini, ularning xulq-atvorini, xislatlarini uch turga bo'ladi: aql, to'g'rilik, juvonmardlik (insonparvarlik, saxiylik, qo'li ochiqlik). Aksincha, sustkashlik, befohmlik, hovliqmalilik uning yaxshi xislatga erishishdagi yo'lini berkitib qo'yadi, deydi. Kaykovus o'g'liga yozgan nasihatlarining asosi quyidagilardan iborat:

- Allohning kuchli va qudratli ekaniga ishonish;
- hayotda qanday martaba va yutuqlarga erishishdan qat'i nazar, ota-onani hurmat qilish va e'zozlash;
- albatta, hunarga ega bo'lish, iloji bo'lsa bir nechta kasbga ega bo'lish;
- so'z qudrati. Shunday so'zlar borki, ularni bilishni ham, so'zlashni ham hojati yo'q. Shunday so'zlar borki, ularni bilish va gapirish kerak. Shunday so'zlar borki, ularni har kuni va doimo gapirish zarur. Lekin shunday so'zlar ham borki, ularni bilish zarur, gapirish esa shart emas. Ilmga chanqoq bo'l. Iqtidorni hurmat qil. Qobiliyat Alloh tomonidan berilgan in'om, shuning uchun ham hurmat va e'zoz talab qiladi. Ular doimo yodingda bo'lsin.

Kaykovus o'z asarida yoshlarning xulq-atvoriga alohida e'tibor qaratadi va yoshlarni insonparvar bo'lishga, xalqqa shirin muomala qilishga chorlaydi. SHuningdek, do'stga, dushmanga qanday munosabatda bo'lish kabi masalalarni ham o'z asarida yoritadi. Kaykovusning fikricha, tarbiyadan maqsad insonni hozirgi zamon va kelajak uchun yaroqli shaxslar qilib tarbiyalashdir.[3: 29.]

Millat tarbiyasi hamma zamonlarda ham eng dolzarb masala bo'lib kelgan. Sharq mutafakkirlari farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berib kelganlar. "Kalila va Dimna" nomi bilan mashhur bo'lgan hindlarning "Panchatantra"("Besh hikmat"), "To'tinoma" nomi bilan shuhrat qozongan "Shukasaptati" ("To'tining yetmish hikoyasi"), Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Baxt-saodatga yo'llovchi bilim"), Muslihiddin Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston", Nosiriddin Rabi'uzziyning "Qissasi Rabi'uzziy", Alisher Navoiyning "mahbub ul-qulub" ("Ko'ngillarning sevgani"), "Hayrat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi"), Gulhaniyning "Zarbulmasal" kabi o'nlab durdona asarlari asrlar mobaynida farzandlar tarbiyasida dasturulamal vazifasini o'tab kelmoqda. Bu asarlar necha-necha avlodga poklik, rostgo'ylik, juvonmardlik fazilatlarini singdirib kelayotgani sir emas.[2: 5.]

Unsurul-Maoliy Kaykovus asarning yana shuni alohida ta'kidlaydiki: "Demak, farzandingga hunar va fazl o'rgatmakda taqdir qilmag'il va har ilmni o'rgatuvchi muallimlar ta'lim qilmag'il va har ilmni o'rgatuvchi muallimlar ta'lim uchun ursalar, sen shafqat ko'rguzgil, mayli ursunlar, nedinkim, yosh o'g'lon ilm va adabni tayoq bila o'rganur va ixtiyori bila o'rganmas. Lekin farzand beadab bo'lsa va sening ul sababdin qahrining kelsa, o'z qo'ling bila urmag'il, muallimlarning tayog'i bila qo'rqutg'il. Bolalarga muallimlar adab bersunlar, toki sendin o'g'lingning ko'nglida gina qolmasin. Ammo uning ko'ziga o'zingni haybatlig' ko'rguzg'il, to seni xor tutmasin va hamisha sendin qo'rqib yursin. U bir narsani orzu qilsa, qudrating yetguncha undin ayamag'il, to tanga havasi bila sening o'limingni tilamasin" [2: 141.] qarashlari har bir farzand tarbiya qilayotgan ota-onaga qarata aytilgan bu tarbiyaviy qarashlari judayam chiroyli tarzda aniq va yaqqol qilib ochib berilgan. Agar farzandingga nimaiki o'rgatsang uning foydasi kelajakda senga albatta qaytadi, agar farzanding balog'at yoshiga yetgan bo'lsa, farzandingni agar o'g'il bo'lsa uni oila boshi boshlig'i bo'lib, ro'zg'or tutishlikni, qizingni esa turmushga chiqishda eriga chiroyli umr yo'ldoshi bo'lishlik qoidalarini o'rgatishlikni va qarindosh uruqqa qiz bermaslik kabi qarashlarini ilgari suradi. Qiz uzatib, o'g'il uylantirishda ularni begona inson oila a'zolari bilan turmush qurishlikni aytadi, chunki qondoshlik yaqinligi sababini keltiradi. Qiz va o'g'il farzandlarining katta bo'lishganida o'zlariga qo'yib berishlikni ta'kidlaydi. Qiz farzand tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratilar ekan qiz bolani ilmi ba bilimli bo'lishida yaxshi muallimlar qo'lida o'qitib balog'at yoshiga yetgach keyin turmushga berishlikni va asosiysi chiroyli hunar egasi bo'lishini aytib o'tadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.- Toshkent:"O'zbekiston"2017.-136b
2. Kaykovus, "Qobusnoma".-T., "O'qituvchi", 2009, 18-bet
3. Muzayyaxon Farmonova.Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosida farzand tarbiyasi. Ilmiy uslubi qo'llanma. T-"Tasvir nashriyot uyi",202

ETIMOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHNI O'STIRISH TAMOYILLARI

Sobirova Noiba Zafar qizi - Qarshi davlat
universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası doktoranti

Boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy fikrlashini o'stirish pedagogik ta'lim jarayonining muhim va asosiy vazifalaridan biridir. Buning uchun esa, albatta, ta'limning zamonaviy tendensiyalari, tamoyillarini amaliyotga samarali tadbiiq etish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy tendensiyalar va ta'lim tamoyillaridan foydalanish o'quvchida bilimlarni tez va oson egallash, tizimlashtirish, analiz va sintez qilish, xulosa chiqarish, amaliyotga tadbiiq etish, eslab qolish ko'nikmalarini hosil qilishga yordam beradi.

Demak, o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni aniq bir tamoyillar asosida tashkil etilishi lozimki, bu yuqorida ta'kidlaganimizdek, ishlab chiqilayotgan metodikani amaliyotga qat'iy qo'llash va samaradorligining yuqori bo'lishi uchun xizmat qiladi.

Demak, mantiqiy fikrlash tamoyillari – ta'lim jarayonida asosiy g'oyalar va o'quv meyorii talablarni amalga oshirish, nazorat qilish, tuzatish, diagnozlash vazifasini amalga oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni shakllantirish tamoyillari didaktik ta'lim maqsadlari bilan belgilanadi. Chunki, boshlang'ich ta'lim didaktikasining asosii maqsadi o'quvchilarning aqliy va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Quyida variativ modellashirish tamoyillariga to'xtalib o'tamiz, bular:

Bilimlarni egallashda onglilik, faollik tamoyili. O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni ancha mushkul va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bilimlar o'quvchilar tomonidan ongli va faol ravishda o'zlashtirilmas ekan, ularda mantiqiy fikrlash shakllanmaydi. Bilamizki, ongli va faol ravishda egallangan bilimlarga o'quvchi ongida mustahkam qoladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi ularning keyingi bilimlarni tez va oson egallashiga zamin hozirlaydi.

Shu bilan birga, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ravishda bilimlarni egallashi muhim hisoblanadi. Faollik – o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishga nisbatan shaxsii qiziqishining namoyon bo'lishi, mustaqil harakatini natijasida bilimlarni egallashidir. O'z navbatida didaktik jarayonda o'quvchilarning bilimlarni ongli va faol o'zlashtirishi ta'limning samaradorligini belgilab beruvchi omil hisoblanadi. O'quvchilarning bilimlarni egallashda onglilik va faollii bir-biri bilan chambarchas bog'liq jarayon hisoblanadi.

Nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyili. Ta'lim jarayonida bu tamoyilga rioya qilish o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Zero, o'quvchining mantiqiy fikrlashi avvalo, nazariy va amaliy bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirish, ular o'rtasidagi bog'liqlikni idrok etish, taqqoslash natijasida shakllanadi. Shu bois o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirishda nazariya bilan amaliyotni birlikda qo'shib olib borish dolzarb masaladir. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga fandagi bilimlar qoidalar, teoremlar, akseomalar, ta'riflar ko'rinishida berib boriladi. Ushbu qoidalarni o'quvchilarda yod olib, amaliyoda sinab ko'radilar. Bu esa o'quvchilarga o'quv materialini tushunarli bo'lishiga olib keladi.

Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi tizimli va izchil rivojlantirib borilishi lozim. O'quvchilarning o'quv faoliyatida egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni tizimli va izchil egallashlari ularning mantiqiy fikrlashiga ijobii ta'sir ko'rsatadi. Bilamizki, ta'lim jarayonida yangi o'quv materialini o'rganishga o'tish, undan oldingisi o'zlashtirilgandan keyingina amalga oshiriladi.

“Uzluksizlik” tushunchasi hodisalarning rivojlanishini, birin-ketin va tadrijiy o'zgarishini ifodalaydi. Muayyan bosqichda tadrijiy miqdor o'zgarishlari hodisaning yangi sifatga o'tishiga olib keladi, u esa o'zgarishlarning keyingi uzluksizligini keltirib chiqaradi [8]

Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyilining asosii maqsadi o'quvchilarda ta'lim mazmunini izchil o'zlashtirishga ko'maklashishdan iboratdir. Shuningdek, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini izchil va tizimli rivojlantirish – ularda tafakkur tezlii, sinchkovlik, aqliy operatsiyalar va tadqiqii ko'nikmalarini takomillashishiga xizmat qiladi.

Ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlash tamoyili. O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni nafaqat ta'lim jarayonida, balki darsdan tashqari tarbiyaviy tshlar jarayonida ham amalga oshirilishi darkor. Negaki, darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ham o'quvchilarga mantiqiy fikrlashini o'stirishga qaratilgan turli topshiriqlar beriladi. Masalan, she'r, topishmoq, maqol yodlash,

qo'shiq kuylash, raqs tushish kabilar o'rgatiladi. Bu topshiriqlarning barchasida o'quvchi tafakkur yuritadi, izlanadi, fikrlaydi.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini o'stirishda ta'lim va tarbiya birligi asosida quyidagi xususiyatlarni tarkib toptirish lozim:

O'quvchilarni mantiqiy fikrlashga undaydigan o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ularni o'z ustida ishlashga o'rgatish va o'qishga nisbatan motiv hosil qilish;

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish orqali mantiqiy fikrlashini o'stirish, o'z maqsadlarini amalga oshirishga o'rgatish;

O'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini qo'llab-quvvatlash.

O'quvchi shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish tamoyili. Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini qadriyat sifatida e'tirof etish jamiyatimiz oldidagi muhim vazifadir. Negaki, bir o'quvchiga alohida shaxs sifatida yondashilgandagina uning individual xususiyatlari, imkoniyatlari ro'yobga chiqadi, orzu va qiziqishlari namoyon bo'ladi.

O'quvchi shaxsiga qadriyatli yondashuv – shaxsda o'zgalarni hurmat qilish, jamiyatdagi insonlarga mehr-oqibatli bo'lish, o'z shaxsini qadrlash, yaxshilik va ezgulikka xizmat qilish kabi fazilatlarni hosil qilishga yordam beradi. O'quvchi shaxsining qadri u yashayotgan oila, maktab, jamiyat, undagi jarayonlar, shaxslararo munosabatlar bilan aloqadorlikda rivojlanib boradi. Shu bois bugungi zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi shaxsni qo'llab-quvvatlashdir. Shuningdek, pedagogik jarayonda o'quvchi shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish yosh avlodda o'ziga bo'lgan ishonchni yuqori bo'lishiga va mustaqil fikrlashiga, vatanparvar, tirishqoq, shijoatli, tashabbuskor bo'lishiga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент, Ўзбекистон 2021. 56 б.
2. Каримкулова, Ф., & Орипова, Н. (2022). Tafakkur jarayonlari va uning shakllanish bosqichlari. Общество и инновации, 3(3/S), 215-221.
3. Зайнитдинова М. Математика дарсларида ўқувчиларнинг мантикий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга инновацион ёндашув. Образование и инновационные исследования (2022 год №5), 195 б.
4. Педагогика. Энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 400 б.

MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI VA MADANIYATIDA MATEMATIK IZLANISHLAR

Kilichev Farxod Davlatyarovich
Urganch davlat tadqiqotchisi

Jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va madaniyatida matematik izlanishlar muhim o'rin tutadi. Bugun dunyodagi barcha ta'lim muassasalari, ayniqsa oliy ta'lim o'choqlari buyuk ajdodlarimiz Al Xorazmiy, Al Beruniy, Ibn Sino va Al Forobiy ilmiy merosini o'rganadi, ular qoldirgan ilmiy merosga qayta qayta murojaat etadi. Agar gap matematika va matematik tafakkur haqida ketadigan bo'lsa, bu o'rinda avvalo Al Xorazmiy, Al Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al Forobiy bilan birga An Nasafiy, Nasriddin Tusiy, Abdurahmon Xozin, Al Farg'oniy, Ar Roziy, Umar Xayyom, Qozizoda Rumiy, Nishopuriy, Sijovandiy, Koshiy nomlari tilga olinadi. Ushbu mutafakkirlarning ilmiy, falsafiy va matematikaga oid qarashlari, merosi har qanday ijtimoiy muammolarga yechim topishda yordam bera oladi. Buni butun ilm fan dunyosi, inson afakkuri masalalari bilan shug'ullangan xorijiy olimlar ham e'tirof etishadi. Buyuk ajdodlarimiz va zamindoshlarimizning matematik tafakkurga taalluqli qarashlarini o'rganish mavzumizni yanada qiziqarli va dolzarb qiladi.

Al-Xorazmiy (783-830) jahon ilm faniga, xususan, matematika, astronomiya, geografiya fanlarining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirdir. U Xiva shahrida tug'ilgan deb faraz qilinadi, biroq Bog'dodda ijod qilgan. Uning "Kitab al jabr al mukabala"(algebra o'ld), "Hind hisobi haqida kitob" (arifmetikaga o'ld), "Kitob surat al arz" (geografiyaga o'ld), "Zij" (astronomiyaga o'ld), "Usturlob bilan ishlash haqida kitob", "Astronomik tablitsalar", "usturlob yasash haqida kitob", "Usturlob yordamida azimuthni aniqlash haqida kitob", "Kitob ar ruhoma", "Kitob at tarix", "yahudiylarning taqvimini va bayramlarini aniqlash haqida risola" kabi asarlari mavjud. Buyuk allomaning xizmatlari jahon olimlari tomonidan e'tirof etilib, "algoritm" tushunchasini uning nomi bilan bog'lashadi. Jamitda yuzaga kelgan ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa qurilish, savdo soti q, hunarmandchilik, dehqonchilik sohasidagi o'zgarishlar, rivojlanish ilmiy tadqiqotlarga, matematikaga. Geodeziya va astronomiyaga muhtoj bo'ldi. Al Xorazmiyning ilmiy matematik, geografiyaga oid izlanishlari ana shu ijtimoiy ehtiyojlarning talabi natijasi edi. Al

Xorazmiyning “al kitob al muxtasar fi hisob al jabr val muqobala” kitobi uch qismdan iborat. Birinchi qismda savdo sotiq muomalasi muhokama qilinadi. Unda savdo sotiqni yo‘lga qo‘yish, uni ma’lum bir tartibli va adolatli olib borish matematik qarashlarni, tartiblarni taqozo etishi ko‘rsatiladi. Ikkinchi qism geometriya va algebra muammolariga bag‘ishlangan. Bu borada alloma mavjud geometrik va algebraik tajribalarni ilmiy nuqtai nazardan umumlashtiradi va ularni ijtimoiy hayotga joriy etish usullarini bayon qiladi. Kitobning uchinchi qismi vasiyatlar haqidadir. Mazkur asr boshida Al Xorazmiy kompleks sonlarga oid ilmiy masalalarni yechishga oid nazariy fikrlarni bayon qilishni maqsad qilib qo‘yadi. Shu bilan birga, u o‘z davrida kun tartibida turgan ehtiyojlar, islom va shariat talablariga ko‘ra yuzaga keladigan masalalar, me’morchilik va irrigatsiya bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarni hal qilishga intilgan. “Al Xorazmiy algebrasi bu sonli kvadrat va chiziqli tenglamalarni yechish haqidadir. Uning aytishicha, algebra uch xil son bilan ish ko‘radi. Bularning birinchisi: ildiz (jizr) yoki narsa (shay), ikkinchisi: kvadrat (mol), uchinchi: oddiy son yoki dirham. Al Xorazmiyning yozishicha, ildiz o‘zini o‘ziga ko‘paytiriladigan miqdordir, kvadrat esa ildizni o‘ziga ko‘paytirishda hosil bo‘ladigan kattalik (son)dir. Uning asarida u ish ko‘radigan tenglamalar mana shu uch miqdor orasidagi munosabatlarga oid amallardir. Al- Xorazmiy o‘z risolasida ish ko‘radigan bu masalalar oltita chiziqli va kvadrat tenglamalarning tasnifi va yechimiga oiddir. Al Xorazmiy asos solgan bu algebraik bilimlarni undan keyin Sharq olimlari davom ettiradi va muvaffaqiyatli rivojlantiradilar”[1:53].

Al Xorazmiy diqqatini shunchaki metafizik yoki spiritualistik mavzularga emas, balki inson ongini, tafakkurini, u amaliyotda duch kelayotgan real hayotiy muammolarni hal etishga qaratadi. Buni matematika fanini ng o‘zi ham talab etardi. Reallik va ilmiylik Al orazmiy ilmiy merosining mag‘zini tashkil etadi. Bu bilan u R. Dekart va F.Bekondan avval amaliyotga e’tibor qaratish lozimligi tasdiqlaydi va ilm fan realistik bo‘lishiga urg‘u beradi. Bu o‘rinda allomaning “Zij” asariga murojaat etish lozim. “Zij” asari 37 bob, 116 ta jadvaldan iborat. Asrning 1-5 boblari xronologiya masalalariga bag‘ishlangan. Ularda “to‘fon”, “iskandar”, “safar” va xristian eralariga oid yil, asr sanalarini hijriy eraga ko‘chirish qoidalari beriladi. 6 bobda aylana (doira)ning 12 burji, har bir burj 30 darajaga. Har bir daraja 60 daqiqaga. Har bir daqiqa 60 soniyaga va hakozi bo‘laklarga bo‘linishi bayon qilinadi. 7-22 boblarda Quyosh, Oy va 5 sayyoraning harakatlari bayon qilingan. 23 bob esa trigonometriyaga bag‘ishlanib. Unda Xorazmiy “tekislik” va “akslangan sinus” tushunchalarini kiritadi va ularga oid jadvallarni keltiradi. 25-27 boblar matematik geografiyaga bag‘ishlangan. Bu boblarda muallif geografik joylarning uzunlik va kengliklarini aniqlash qoidalari keltiradi. Shu bilan birga, bu o‘rinda koordinatlarning o‘zgarishi Quyoshning yillik, oylik va sutkalik harakati ekliptik: ekvatorial kordinatlarining o‘zgarishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. 28 bobda esa Al Xorazmiy yana trigonometrik masalalarni qo‘yib, bunda tangens, kotangens tushunchalarini kiritadi va ularga mos jadvallarni beradi. 29 bobda u yana planetalar harakati va ularning harakat tezligi haqida bayon qiladi. 30 bobda Quyosh va Oy ko‘rinmas tomonlarining o‘lchamlari keltiriladi. 36-37 boblarda munajjimlik masalalarining bayoni beriladi. Nihoyat, 33-35 boblarda Quyosh va Oy tutilishi parallaks (yoritqichning ko‘rinish farqi) masalalari yoritib beriladi”[1:53]. E’tibor qilsak, Al Xorazmiy ushbu matematik o‘lchamlar va planetalar harakati haqida shunchaki bilaganlarini yoki eshitganlarini emas, balki o‘zi tajriba qilib, sinab, o‘lchab ko‘rgan, ma’lum bir xulosalarga kelgan hisoblarini keltirayotgani ko‘ramiz. Ratsionallik, eksperimental kuzatish va tajriba sinovlar natijalariga tayanish buyuk alloma ilmiy merosining asosiy xislatidir. Matematik tafakkurning ratsionalga qurilishi zarurligini keyinchalik R.Dekart va boshqa g‘arb faylasuflari tasdiqlashdi, ratsional yondashuv inson aqlu idrokini real muammolar yechimiga qaratishi orqali jaiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shishi mumkin. unday ilmiy xulosaga avvalo buyuk ajdodimiz Al Xorazmiy kelgani biz uchun faxrlidir.

Al Xorazmiyning geografik asari “Yer surati haqidagi kitob”i ilmiy ratsional talqinga ega ekani bilan ajralib turadi. Geografiya va matematik tafakkur bir birini ergashti rib, bir biri ga tayanib kelgan. Masalan, Al-Xorazmiy Yerning insonlar yashaydigan obod qismini yetti iqlimga ajratadi. U ekvatrdan janubda 8 ta shahar, 1 iqlimda 64 shahar, 2 iqlimda 54 ta shahar, 3 iqlimda 59 ta shahar, 4 iqlimda 146 shahar, 5 iqlimda 79 ta shahar, 6 iqlimda 63 shahar, 7 iqlimda 25 shahar va 7 iqlimdan shimolda 40 shaharning koordinatlarini keltiradi. Asarning 2 bobida shu yetti iqlimdagi tog‘lar tasvirlanadi, tog‘larning boshlanishi va oxiri ning koordinatlari keltiriladi. Bularning hammasi nafaqat turar joylar geografiyasini, shu bilan birga, ularning joylashish koordinatlarini, ushbu koordinatlar orasidagi masofalar, tenglik, tekislik va ularning hududiy farqlanishiga oid ma’lumotlarni, o‘lchovlarni ham bilishni taqozo etgan[1:54]. Matematik bilimlarini geografiya bilan uyg‘unlashtirish orqali alloma ta’rif va tasniflarida ratsional yondashuvga, obyektivlikka erishgan.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Маматов Н., Носиров Ў., Абдуллаева Г. Фаннинг фалсафий масалалари. Тошкент: ТМИ, 2006. 52 53 б.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNI BAYON YOZISHGA O'RGATISH ORQALI ULARNING IJODIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH

Holikulova Feruza Xasanovna

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi p.f.f.d.(PhD)

Boshlang'ich sinflardan boshlab bayon yozishga o'rgatish orqali ijodiy fikrlash ko'nikma-malakalarini tarkib toptirish o'quvchilar nutqini, so'z boyligini va ona tilining sintaktik tuzilishiga doir bilimlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu borada ona tilini o'qitish metodikasida ham, o'quv dasturlarida ham qat'iy fikr o'rnatilgan. Bayon matn doirasida o'quvchining tasavvurlarini bilimlariga tayanib jamlash, matnga mos reja tuzish, fikrini izchillikda savodli hamda chiroyli xat bilan ifodalashdir. Bularning barchasi, o'z navbatida, o'quvchilarning yozma savodxonligini oshirish omili sanaladi. Shuning uchun ham boshlang'ich ona tili ta'limida ilmiy-metodik jihatdan asoslangan amaliy mashqlar tizimini ishlab chiqish o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish omilidir. Zero, "O'quvchilar ta'lim jarayonida egallagan bilimlarini bayon etishda, asosan, og'zaki nutqdan foydalanadilar, aksariyat darsliklardagi materiallarni takrorlash bilan chegaralanadilar – ijodiy munosabat deyarli sezilmaydi. Boshlang'ich sinflarda ijodiy ish sifatida bayon, insho va ijodiy diktant yozish an'anaga aylangan. Ijodiy ish deganda ona tili darslarida o'quvchi o'z fikrini og'zaki va yozma bayon etishdagi faoliyatini tushunamiz"[1: 71-72].

Bayon boshlang'ich sinflarda ham, yuqori sinflarda ham keng qo'llaniladi. O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilishicha, "bayon [arabcha – aniqlik, ravshanlik, tavsiflash, ifodalash] tabiat va jamiyat haqidagi tushuncha hamda tasavvur yuzasidan inson fikri va mulohazalarining og'zaki va yozma ifodasi; adabiy asarning sodir bo'lgan yoki bo'layotgan voqealar hamda voqealarining borishi haqida hikoya qilinadigan qismi; tavsif, izoh berish; o'qib yoki aytib berilgan biror matn asosida yozib chiqilgan ish; yozma ish (o'quvchilar bilimini baholashning yozma shakllaridan biri)"[2: 9] dir.

"Bayon o'rta maktab ta'lim-tarbiya tizimida nutq o'stirish vositasi sifatida g'oyat muhim o'rin tutadi, – deb ta'kidlaydi bu haqda A.Zunnunov. – U yozma ishning asosiy turlaridan biri bo'lib, asar yoki undan olingan parcha mazmunini o'quvchi tomonidan "o'z so'zi" – o'ziga xos uslubi asosida izchil, savodli qayta bayon etishni taqozo etadi"[3: 4].

Professor K.Qosimovning fikricha, bayon "O'qib berilgan namunaviy matn mazmunini ma'lum bir tayyorgarlikdan so'ng yozma qayta hikoyalashdir"[4:324.].

M.Ishoqova tomonidan berilgan ta'rifda uning "mavjud matnga taqlid qilish, matn ustida ongli va ijodiy yondashgan holda ishlashni ta'minlovchi ish turlaridan biri"[5:4.] ekanligi qayd qilinadi. Fikrimizcha, bu o'rinda "matnga taqlid qilish" nisbati zahirida ko'proq o'quvchining tayyor matn mazmunini fikrlashsiz qayta hikoyalash ma'nosi seziladi.

Bizningcha, bayon bu – ta'lim oluvchining o'quv materialiga mnemik yondashuvi orqali matn mazmunini tushunish, anglash, o'zlashtirish, syujet rivojini idrok etish hamda uni qayta tiklashga doir ijodiy va konstruktorlik faoliyatidir.

Ona tili va o'qish darslarida mazkur ish shakli mazmuni matn ustida ishlashga doir izchil yondashuvlarni: savol-javob, reja tuzish va shu asosda og'zaki qayta hikoyalash orqali fikrni yozma va og'zaki ifodalashni taqozo etadi. O'quvchilar ko'pincha o'qiganlarini bayon etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ko'pchilik o'quvchilarning nutqi nafaqat mazmunsiz, balki ayni paytda qashshoq, uzuq-yuluq va tushunarsizdir. Aslida matn mazmunini so'zlab berish, ijodiy fikrlashga o'rgatish nafaqat o'quvchilar bilimlarini tekshirish, balki ularning nutqini boyitish vositasi bo'lishi, bunga erishish uchun ona tili va o'qish darslarida o'quvchilarni matn ustida ishlashga tizimli tarzda o'rgatish taqozo qilinadi. Shuningdek, boshqa fanlar kesimida ham nutq o'stirishga e'tibor qaratish alohida yondashuvlarni talab etadi. Masalan, matematika darslarini o'tishda matematik bayon, musiqa darslarida musiqiy bayon yozishni tashkil etish shular jumlasidandir. Bunday usullar fanlar orasidagi integratsiya to'g'ri belgilansagina, ma'lum samarani beradi.

Fikran ovoz chiqarmasdan qayta bayon qilish sxematik ravishda, ya'ni bo'linib amalga oshiriladi. Ovoz chiqarib yoki yozma ravishda qayta bayon qilish paytida fikrlar ravshanlashadi. Shuningdek, og'zaki hikoyalashda nutq apparati intensivroq harakatda bo'ladi. Shuni aniqki, ovoz chiqarib yoki yozma ravishda qayta bayon qilish – matnni fikran ovoz chiqarmasdan bayon qilish yoki qaytadan o'qishdan ko'ra eslab qolishning samaraliroq usullaridandir. Qayta bayon qilishning o'zi matnni o'qish va uni idrok etish jarayonini faollashtiradi. Bundan tashqari, qayta bayon qilish paytida o'quvchi o'zini o'zi nazorat qiladi, matn mohiyatiga e'tibor beradi, tahlil qiladi va shu bilan o'qiganlarini idrok qilib, eslab qoladi. Binobarin,

professor R.Niyozmetovanning ta'kidiga ko'ra, "Badiiy matnni idrok etish matn mazmunini tushunish asosida namoyon bo'ladi"[6: 3].

Matnni hikoya qilish darajasi ko'pgina sabablarga, xususan, matn mazmunining sodda-murakkabligiga, tanish-notanishligiga hamda hajmining salmog'i (katta yoki qisqaligi)ga ham bog'liq. O'quvchilar matnni birinchi marta hikoya qilish paytida ko'proq o'zgartirishlar kiritadilar – bu holda qayta so'zlab berilayotgan matnga ular ko'pincha o'z tajribalaridan bilganlarini kiritishadi. Qayta-qayta o'qish natijasida matnni hikoya qilish yaxshilanadi. Birinchi bor so'zlab berishda qisqalik va qurilishida tarqoqlik ko'zga tashlanadi, keyingi urinishlarda kompozision jihatdan yaxlitlik va uyg'unlikka erishish kuzatiladi.

Yozma ishning bayon turida uslubi va mazmuni bo'yicha eng mukammali matnni yozma ravishda ifoda etishdir. Shunisi ham borki, matnni har safar o'qishdan keyin bayon qilishda yangi ta'riflar qo'shiladi. O'qiganlarini yaxshiroq tushungan o'quvchi kerakli so'zlarni ixtiyoriy tanlay oladi, so'zlar o'rnini o'zgartiradi, mos so'zlarni qo'llay biladi.

Professor S.Matchonovning ta'kidlashicha, "Kichik va o'rta yoshdagi o'quvchilarning lug'at boyligi kam, ammo yodlash qobiliyati ustunligi tufayli ular ko'p hollarda uyga berilgan vazifalarni deyarli aynan matndagi kabi yoki unga yaqinlashtirib gapiradilar. Ularning ayrimlari o'z nutqida ishlatgan notanish so'zlarni matnning umumiy mazmunidan kelib chiqib tushuntirsalar, ayrimlari umuman bilmaydilar. Har ikki holatda ham matn mazmuni o'zlashtirilgan deb bo'lmaydi"[7: 67].

O'qituvchi bunday hollarga barham berishi uchun imkon qadar o'quvchilarning matn mazmunini o'z so'zlari bilan qayta ijodiy hikoyalashga o'rgatadigan yondashuvlarni qo'llashi muhim sanaladi. Natijada o'quvchi matnda qo'llagan so'zlarining ma'nodoshlarini o'ylab topishga majbur bo'ladi, izlanadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning lug'at zaxirasi boyishiga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi. Demak, so'zlar ma'nosini tushunish va anglash matn mazmunini o'zlashtirish va nutq o'stirishining muhim shartlaridan biridir.

Bayon matni ustida ishlash jarayonida o'quvchilar e'tibori asosiy fikrni bilishga qaratilishi ularning bilishga bo'lgan intilishlariga turtki beradi. O'quvchilarda qiyinchilik tug'diradigan matn g'oyasini aniqlashda bu yoshdagi bolalarning individual xususiyatlari, hayotiy tajribasi va qiziqishlari ham alohida o'rin tutadi. Shu bois boshlang'ich ta'limdanoq o'quvchilarni har qanday matnni o'qish vaqtida undagi asosiy fikr nima haqida ekanligi, eng muhim jihati nimaligini bilishga yo'naltiradigan savollarga javob topa olishga o'rgatish maqsadga muvofiq. Har bir so'z, birikma va iboralar asosiy fikrni ifodalashga xizmat qilishiga doir yondashuvlarni qo'llash o'quvchilar nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu borada ona tili va o'qish darslarida matn ustida ishlashga doir savollar-topshiriqlar, reja tuzish, sarlavhalar va epigraflar tanlash, ularni bajarish namunalari taqdim etilsa, o'quvchi matn mohiyatini o'z izlanishlari bilan mustaqil o'zlashtirish yo'lini tutadi. Bu esa ularning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishi barobarida ijodiy tafakkurini ham o'stirishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ҳакимова М. Тўртинчи синфда ижодий иш жараёнида ўқувчилар нутқ маданиятини шакллантириш йўллари // "Таълим жараёнида нутқ маданиятини такомиллаштириш масалалари" номли "Ўзбек тили" доимий анжумани бешинчи йиғинининг тезислари тўплами. – Тошкент: Шарқ, 1999.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1 жилд. Тошкент: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2020.
3. Зуннунов А., Турдиев Б. Баёнлар тўплами. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
4. Qosimova K. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b
5. Is'hoqova M., Azizova N. Boshlang'ich sinflar uchun bayonlar to'plami. – Toshkent: Bayoz, 2017.
6. Ниёзметова Р.Ҳ. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганиш методикаси. Монография. – Тошкент: Фан, 2006.
7. Сафо Матжон. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

O'QUVCHILARDA MILLIY IDENTLIKNI SHAKLLANTIRISH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Rizayeva Ra'no Barnoyevna
Viloyat Bolalar kutubxonasi direktori

Ma'lumki, ijtimoiy hayotimiz o'zining murakkabligi bilan zamon talablari asosida shakllanib bormoqda. Zamonning o'zgarishlari, fan texnika taraqqiyotining natijalari, hayotimizga yangi-yangi axborot vositalarining kirib kelishi beixtiyor yoshlarimiz dunyoqarashi va ongida o'z ifodasini topmoqda. Bugungi globallashuv jarayonida inson tarbiyasi, xususan, komil insonni tarbiyalash nafaqat, o'zbek pedagogikasi, balki jahon pedagogika fani oldida turgan muhim muammolardan biridir. Bugun ta'lim va tarbiya maskanlarida tarbiya topayotgan tarbiyalanuvchilarimiz qisqa muddatlarda ulg'ayishadilar va ijtimoiy hayotimizga kirib keladilar. "Yoshlar – bizning kelajagimiz" shiorga aylandi, biroq biz kelajagimizni ishonchli, g'ishtlari mustahkam, zamonning so'ronlari-yu bo'ronlariga dosh beraoladigan qilib yarataolayapmizmi?

Bugun ijtimoiy tarmoqlarning o'zbek singmentida turli masalalar yuzasidan bahslar olib borilayapti. Bu bahslarda siyosiy, iqtisodiy, axloqiy, diniy masalalar muhokamaga tashlanmoqda. Mana shu muhokamalarda bizning yoshlarimiz ham ishtirok etishib baholi qudrat o'z fikrlarini bildirib kelmoqda. Inson borki, uning informatsion ehtiyoji mavjud. Bu ehtiyoj xuddi biologik mavjudotlarning oziq-ovqat va suvga bo'lgan ehtiyojidan kam bo'lmagan holda namoyon bo'ladi. Istalgan odamni olib ko'ring. Birov bilan uchrashib qolsa, suhbatlashgisi keladi. Xo'p nima gaplar olamda? – degan savol uni qiziqtiradi. Bu insonning informatsion ehtiyojidir. Bu ehtiyoj to'rt bosqichda namoyon bo'ladi: Odamlar atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalar haqida ma'lumot olishga qiziqishadilar, bu informatsion ehtiyojning birinchi bosqichi. Uning ikkinchi bosqichida sodir bo'lgan voqea-hodisalarning sababalarini bilishga intilish yetakchilik qiladi. "Xo'sh nega shunday bo'libdi?" kabi savollarga javob qidirishda ko'zga tashlanadi. Uchinchi bosqichida esa, shu voqea-hodisalarning oqibatlarini anglashga qiziqish paydo bo'ladi. To'rtinchi bosqichda shu kabi oqibatlarga kelmaslik yoki shunday oqibatga erishmoq uchun nimalar qilish kerak?-degan savolga javob topishga harakat qiladilar.

Xalqimizda "Bola – boshdan" degan naql bor. Naql qilishlaricha, bir kuni bir boy Hazrat Axmad Yassaviy huzurlariga kelib: "Taqsir, bilasiz sizga ehtiromim baland. Ollohim menga bir o'g'il farzand berdi. Shuni tarbiyasi bilan shug'ullanmoq maqsadida sizning huzuringizga kelgandim",- debdi. Shunda Xoja Ahmad Yassaviy: "Farzandingiz necha yoshda?"-deb so'rabdilar. Boy: "Farzandimiz endi uch kunlik bo'ldi, hazratim",-deb javob beribdi. Xoja Ahmad Yassaviy uzoq sukut saqlab turib: "Eh, bo'tam, bolangizni tarbiyasiga uch kun kech qolibsiz",-degan ekanlar []. Shundan qolgan ekan, bola tarbiyasi boshdan degan gap. Shuning uchun bizning ajdodlarimiz farzand tarbiyasiga boshdan jiddiy e'tibor berib kelishgan. Xalq pedagogikasida esa, axloqiy tarbiyani amalga oshirishda fol'klor muhim ahamiyat kasb etib, tarbiyaning muhim vositasi sifatida e'tirof etilgan.

Milliy o'zlikni anglash, insonning o'z mavjudligining mohiyati, ma'naviy voqelik, sha'ni, qadr-qimmat, obro'-e'tibor, or-nomus orqali namoyon bo'lishini, hayotning ma'no mazmuni, maqsadini tushunib yetish, o'zini anglashdan boshlanadi. Shunday ekan, yosh avlodni milliy o'zlikni anglashga o'rgatishimiz davr talabidir.

Shaxs tomonidan o'zining qaysi sotsial guruhga mansubligi hamda shu sotsial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, maishiy va axloqiy stereotiplarga amal qilinishi, insonda "men kimman", "mening boshqalardan farqim nima?" degan savollar asosida vujudga keladi va bunda inson o'z-o'zini anglash jarayonidagi murakkab yo'lni bosib o'tadi. Dunyoning turli burchaklarida faoliyat ko'satayotgan o'zbek farzandlarini milliy o'zligini saqlab qolishi millatning istiqboli bilan chambarchas bog'liqdir.

O'quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Bu ayni paytda mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub negizidan o'rin olmog'i lozim.

Demak, o'zlikni anglash, avvalo har bir insonning shaxsi, alohida "meni" bilan bog'liq. O'zligini anglagan inson ma'naviy yuksalishga erishadi, har qanday sharoitda ezgulik sari harakat qiladi. Milliy identlik yangi O'zbekiston ta'lim tizimining yangi bosqichga ko'tarishning muhim qirralaridan biridir.

O'zbekiston xalqi milliy mustaqillikni qo'lga kiritgach, ta'lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga jiddiy e'tibor berildi. Bu borada sezilarli ishlar ham amalga oshirildi. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim tizimida mavjud ijtimoiy fanlarning mazmun mundarijasiga o'zgartirishlar kiritildi. O'quv materiallari mazmunan yangilandi. Dasrliklar qayta yaratildi, o'qitiladigan o'quv materiallari milliy mafkuraga xos

shakllantirildi. Biroq, bu ishlar milliy o'zlikni anglash, maktab o'quvchilari ongini o'zgartira olish ishlarini ta'minlab bera oladi degani emas.

Yana bir tojik pedagogi M.M.Mamadnosirova o'zining nomzodlik dissertatsiyasida: "Biz xalq an'analari, urf-odatlar va marosimlari farzand tarbiyasida muayyan bilim va malakalarni o'zida mujassamlashtirganligi, yosh avlod tarbiyasida buyuk tajribalarni ifodalaganligiga ishonch hosil qildik,-deb yozadi".[] Olimaning mulohazalari o'rinli. Yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Xususan, ularda identlikni shakllantirishda milliy qadriyatlarga tayanib ish ko'rish maqsadga muvofiq keladi. O'quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish masalasi bugun o'zbek pedagogika fanining ham yechimini kutib turgan dolzarb masalalaridan biridir. Shuning uchun biz identlikni shakllantirish masalasida boshqa xalqlar pedagoglari tajribalarini o'rganish, masalani tipologik aspektida tanqidiy tahlil qilish zarur deb hisoblaymiz. Negaki, identlikni shakllantirish mexanizmlari bizga qadar yaratilganligi, bu borada jahon pedagogika fani muayyan tajribalar to'plaganligini inobatga olishimiz va bizgacha amalga oshirilgan ishlarning mantiqiy davomi sifatida yangi nazariy xulosalarni qo'lga kiritishimiz mumkin.

Milliy o'zlikni anglash muammosi belorus sotsiologi V.L.Abushenko tomonidan tadqiq etilarkan, u milliy o'zlikni angalashni milliy an'analar vositasida mulohazalar yuritish texnikasining shakllantirishda ko'radi. Olim xususiy identlikni jamoa identligidan ajratib olishni taklif etadi. Idenlik nafaqat, shaxsiy, balki refleksiv xarakter kasb etadi deb hisoblaydi[]. XX asrning taniqli olimlari: M.V.Zakovorotnaya, M.K.Mamardashvili kabi olimlar esa, identlikni falsafiy tushuncha sifatida atroflicha tadqiq etganlar.[] Xususan, M.K.Mamardashvili identlik fikrlash shakli sifatida muhim ahamiyat kasb etishini aytib o'tadi. Uning tushuntirishicha, jamiyat a'zosi o'zining kimligini anglashi, jamiyatdagi o'rni, roli, imkoniyatlari uning identligini ifodalovchi mantiqiy belgi sanaladi. Bolaning o'zligini anglashi unda Vatan obrazining shakllanishida, tarixiy madaniy timsollari orqali namoyon bo'ladi. Vatan obrazi uning jamiyatga, Vatanga munosabat shaklidagi qadriyat, ijtimoiy ong va ma'naviy birlik timsoli sifatida ahamiyat kasb etadi[]. Tojik pedagogi M.M.Mamadnosirova o'zining nomzodlik dissertatsiyasida oilada o'smir qizlar axloqiy tarbiyasida etnopedagogik elementlardan foydalanishga doir kuzatishlari, tahlillari asosida ajdodlarimizdan meros milliy an'analar, diniy tarbiya, qadriyatlar qizlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishini qayd etadi. Olimaning fikricha, tojik xalq pedagogikasida axloqiy ma'naviy tarbiyaning muhim vositalari: tabiat, fol'klor, adabiyot, ertaklar, til, maqollar, musiqa, topishmoqlar va o'yinlardan tashkil topadi. Bular oilada qiz bolalarning shaxsini kamol toptirishga xizmat qiladi[]. Masalaga mantiqan yondoshsak, tadqiqotchining bir tushunchani bir necha marta takrorlaganligini ko'ramiz. Xalq pedagogikasining asosiy vositalari sifatida adabiyot, fol'klor, ertak, maqol, topishmoq kabilar umumiy ma'no kasb etadi.

Ma'lumki ta'lim muassasalari o'quvchilari nafaqat ta'lim, balki tarbiya jarayoniga ham jalb etiladi. Qolaversa, O'zbekistonda ta'lim va tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlash ta'limga qo'yilayotgan talablardan biridir. Bugun sifatli ta'lim berish yo'llarini izlab topish bilan birga samarali tarbiya jarayonini amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish masalasi ham pedagoglar oldiga muhim va dolzarb masalalarni qo'yimoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimiga yangicha yondoshuvlar taklif qilinmoqda. Xususan, O'zbekistonda Finlandiya tajribasini ommalashtirishga jiddiy e'tiborning qaratilishi ham ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlash masalasini o'z ichiga oladi. Unda asosan, o'qitiladigan fanlarning chuqur nazariy bilimlardan iborat majmuidan voz kechish hamda uning o'rniga hayotimiz uchun zarur bo'lgan bilimlarni o'quvchilarga o'rgatish uslubi taklif qilinmoqda. To'g'ri, farzandlarimizga dunyoviy bilimlarni o'qitishda o'qitilayotgan materialning yoki bilim va tushunchalarning ijtimoiy hayotimizdagi amaliy ahamiyati nimadalgini, bu bilimlardan qachon va qaysi o'rinlarda foydalanish mumkinligini o'rgatib borish yaxshi natija berishi tabiiy. Biroq yangi tashkil etilgan mexanizmlar va ta'lim texnologiyalari tarbiya jarayonidan uzilib qolmasligi lozim.O'quvchi bir vaqtning o'zida tarbiyalanuvchi ham ekanligi bizning diqqat markazimizda bo'lishi shart. Shunday yondoshuv asosida biz o'quvchilarning milliy identligini shakllantirishimiz zarur. Buning uchun o'quvchilarning aqliy imkoniyatlari, yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda o'quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmini ishlab chiqishimiz maqsadga muvofiq keladi.

O'quvchilarda milliy identlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmining pedagogik-psixologik asoslari nimalardan iborat? Umuman, milliy identlikni shakllantirishning ta'limga va tarbiya jarayoniga qanday daxldorligi bor? Biz shu kabi savollarga javob berishga harakat qilamiz.Ma'lumki, identlik bu shaxsning o'zligini anglashidir. Biroq hali maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchisi yoki boshlang'ich sinf o'quvchisidan milliy o'zlik yoki milliy g'urur tushunchalarini izlash unchalik to'g'ri emas. Biroq, rus pedagog-psixologi O.N.Bikova 6-7 yoshli bolalar aqliy rivojlanishi va xotirasini charxlashga qaratilgan tadqiqotida oilada, milliy o'ziga xosliklarni aks ettiruvchi topshiriqlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mnemik faoliyatini yo'lga qo'yishda o'zini oqlashini qayd etadi. Ko'rinadiki, milliy

qadriyatlar asosida bolaning eslab qolish ko'nikmalarini shakllantirishda uning har kuni oilasida ko'rishi mumkin bo'lgan, oila a'zolari qiyofasida, nutqida, faoliyatida kuzatish mumkin bo'lgan tushunchalar – qadriyatlardan foydalanish bolaning nafaqat o'zligini anglay olishiga, balki, uning xotirasini rivojlantirishga ham xizmat qilarkan. O'qitiladigan fan dasturlarida milliy qadriyatlar, milliy belgilar, milliy qahramonlar, milliy madaniyat va ma'naviy boyliklarni aks ettiruvchi matnlar, mashqlar, dalillar, materiallarni o'rgatish ko'zda tutilishi talab etiladi. Bundan tashqari, darsdan tashqari tadbirlar, ko'ngil ochar mashg'ulotlar, to'garaklar rejalarini tanqidiy ko'rib chiqish, mazkur rejalarda o'quvchilarning qiziqishlarini orttirishga xizmat qiladigan muzeylarga, tarixiy obidalarga sayohatlar, milliy an'analарimizni aks ettirgan turli bayram tadbirlari va festivallar tashkil etishga alohida ahamiyat berish talab etiladi. Demak, o'quvchilar milliy o'zligini shakllantirish modeli ta'lim va tarbiya tizimida maqsadli tashkil etilgan jarayon bo'lishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Unda albatta, tarbiyalanuvchi o'quvchilarning milliy o'zligini, "men"ligining sharaflı jihatlarini ko'rsatib beruvchi dallillardan foydalanish maqsadga muvofiq keladi. O'quvchi uchun sharaflı bo'lgan milliy dalillarga ajdodlarimizning qahramonliklari, donoliklari, yaratuvchanliklari, tantilik va mag'rurliklari, saxiylı va mehmondo'stlik, bag'rikenglik kabi hislatlari kiradi.

O'quvchilar milliy o'zligini shakllantirish modeli ikki ko'rinishda: ta'lim jarayonida va ta'limdan tashqari jarayonda amalga oshiriladi. N.A.Nagornova milliy o'zligini shakllantirish modeli "institutsonal va noinstitutsonal" kabi ikki guruhga ajratgan edi. Balki keksa yoshdagi kishilarning identifikatsiyasi uchun bu kabi ajratish o'rganilayotgan xalq va o'sha yerlik odamlar ma'naviyatidan kelib chiqqanda shunday yondoshuvni talab qilar. Ammo, bizda ta'lim va tarbiya uyg'unligi nuqtai nazaridan qarash to'g'riroq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent, o'qituvchi, 1992. – 160 b.
2. «Alpomish»/Alpomish. O'zbek xalq qahramonlik eposi. – Toshkent: Fan, 1999 – S.7. (832 b).
3. Abdullaeva G.A. Pedagogik og'ish va uni korreksiyalash/ Republican Scientific and Practical Conference. National University of Uzbekistan Volume 4 | NUU May 6, 2023 <https://nuu.uz/>
4. Askarova O'. Milliy g'ypyp tarbiyasi:(Mehribonlik uylari misolida). – Toshkent, O'qituvchi, 2003. – 96 b.
5. Jo'raev M. Oy oldida bir yulduz – Toshkent: Fan, 2001. – B.113 -118;
6. Jo'raev M., Shomusarov SH. O'zbek mifologiyasi va arab fol'klori. - Toshkent: Fan, 2001;
7. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Darslik. – Toshkent, O'qituvchi, 1990. – B.5.
8. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent, O'qituvchi, 2004. – B.6.
9. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2002. – B.7-25.(232 b)
10. Raxmonov R.R. Vatan, millat mafkura. – Toshkent: Fan, 1998. – B. 22. (95 b).
11. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodi. Darslik. – Buxoro, 2006. – B.351.
12. Xodjaev B., Choriev A., Salieva Z., Choriev I. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Darslik. – Toshkent, 2019. – B. 6/<https://library.samdu.uz/>
13. Eshonqulov J. Epos va marosim//Mif va badiiy tafakkur.–Toshkent, Fan, 2019.–B.54.

TA'LIM JARAYONIDA YOZMA SAVODXONLIKNI OSHIRISH

Jaqsibayev Altinbek, Qynisbayev Shing'ys

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar Begmanova G. Sh.

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Mustaqil O'zbekistonning ravnaqi uchun olib borilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy-ma'naviy sohalaridagi keng ko'lamli ishlar, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ta'limning barcha bo'g'inlarida ona tili o'qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan kreativ tashkil etishni taqozo etadi.

Maktab ta'limida ona tili eng asosiy va yetakchi o'quv fanlaridan biridir. O'quvchilarni ona tili darslarida mustaqil ijodiy fikrlashga o'rgatish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy tushunchalar hosil qilishda yozma savodxonlikni oshirish alohida ahamiyatga egadir. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg'ulotlarni o'quvchilarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish bosh maqsad qilib olindi.

Til o'qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko'pgina chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o'qitish uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki til birliklarining grammatik belgilarini, birikuvini va vazifasini bilishning o'zi mazkur tildagi nutqni egallash uchun yetarli emas. Asosiy maqsad tilning grammatik qurilishi asosida nutq faoliyatini egallash bo'lganligi sababli, mashg'ulot materiallarini tanlash, darslarni tashkil etish ishlari o'quvchining yozma nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shuning uchun til ma'ruza orqali emas, balki nutq ko'rinishlarini tahlil qilish, so'z birikmasi va gap modellarni o'zlashtirish, esda saqlash orqali o'rganiladi.

Hozirgi dolzarb masalalardan biri o'zbek tilining kasb-hunar, ilm-fan va texnika tili sifatidagi lisoniy asosini kengaytirish, atamalarini boyitishdir. Uzoq yillar bu soha chetda qolib ketdi. Keyingi yillarda bu sohada burilish yuz berdi: tilimizning kasb-hunar va ilmiy-texnika tili va atamalarida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Abadiy tilimizdagi mazkur yangilik va o'zgarishlarning asoslarini o'quvchi to'g'ri anglashini maqsad qilib, unda dastur va darsliklarda alohida o'rinlar ajratildi.

Ona tili darslarida uzundan-uzoq, murakkab grammatik qoidalarni, adabiyot darslarida ijodkor hayotidagi sana va voqealarini yodlashga majbur qilmasdan, balki ona tilida sof so'zlash, o'z fikrini to'g'ri ifodalay olish, ijodkorning san'atidan lazzatlanish, so'zdan zavqlanish ruhida ta'lim bermoq kerak.

Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v o'z hadisi shariflarining birida «o'qishni yozish bilan birga olib boringlar», deb yozma savodxonlikni oshirishga da'vat etadilar. Shunday ekan, o'zlashtirilgan bilimning samarali bo'lishi ko'p jihatdan yozma savodxonlikka bog'liq. Masalan, badiiy asarning tilini tahlil etish davomida ba'zi grammatik shakllarning uslubiy ahamiyati, sinonimlarning nutqda tutgan o'rni va tilning turli ifoda vositalari bilan tanishib boradilar. Badiiy asar tili bo'yicha muayyan bir izchillikda olib borilayotgan ishlar o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi va nutqini o'stiradi. Adabiy asarning tasviriy vositalari bo'yicha o'quvchilar so'z haqida, uning turli nutq uslubidagi o'rni haqida kengroq tushunchaga ega bo'lib boradilar. Xilma-xil ifoda jilolari tilning estetik ta'siri va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ona tilini mukammal o'rgatish o'rta maktabda o'rganilayotgan barcha fanlarni puxta o'zlashtirish uchun muhim «kalit» sanaladi. Til vositasida o'quvchi boshqa fanlarni o'rganadi. Barcha fanlar yuzasidan fikrni yozma va og'zaki ravishda bayon qilish orqali u o'z ona tilini ham mukammal o'rganib boradi.

Ona tili maktab ta'limi tizimida eng yetakchi fanlardan biri bo'lib, jamiyat a'zolarini ijodiy fikrlashga, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o'rgatadi.

Uzoq tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy to'siqlarga qaramay, O'rta Osiyodagi boshqa xalqlar kabi ilg'or fikr egalarini, dunyoga mashhur buyuk olim, shoir va san'at ahllarini yetkazdi, insoniyatga ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasida o'lmas yodgorliklar taqdim etdi.

Abu Nasr Farobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis Xorazmiy kabi olim va shoirlar o'z asarlarida o'sha davr maktablaridagi ta'lim-tarbiya, ilmiy va badiiy asarlarni o'qish va o'rganish haqida fikrlar bildirib, dunyo tamadduni rivojiga ta'sir ko'rsatdilar.

Ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yoshlarning asar matnini ifodali o'qish san'atini egallashlariga diqqatni tortdi. U o'zining «Lison ut-tayr» asarida asar mazmunini tushunib o'qish usulini egallashga chaqirdi. «Mahbub ul-qulub» asarida «Xushnafis kotib so'zga oroyish berur va so'zlaguvchiga osoyish yetkarur» deb chiroyli yozishning va yozma savodxonlikning barchaga «osoyish» berishini ta'kidlaydi. Alisher Navoiyning «Muhokamat ul-lug'atayn» asari talaffuz va imlo, so'z qudrati va nutq madaniyati, so'z ma'nolaridan to'g'ri foydalanish, nutqni to'g'ri tuzish kabi masalalarning ilmiy sharhini beruvchi muhim manba hisoblanadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarlarini sodda tilda yozdi va boshqalarni ham shunga chaqirdi. O'g'li Humoyunning dabdabali usulda yozilgan bir xatini tanqid qilib, «Boburnoma» asarida «Mundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti, ham senga tashvish ozroq bo'lur, ham o'qituvchiga», deb yozadi. Demak, Bobur o'z zamondoshlarini tushunarli tilda yozishga, qiyin so'zlar va balandparvoz so'zlarni ishlatmaslikka da'vat etgan.

Munis Xorazmiyning «Savodi ta'lim» asari nazm yo'lida yozilgan pedagogik asar bo'lib, unda chiroyli xat yozish usullari o'rgatiladi. Asarning birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblardan to'g'risida so'z yuritiladi. Ikkinchi qismida esa, xat mashqi va uning usullari haqida amaliy yo'l bilan ta'lim beriladi. Asarda kishilik jamiyatida yozuvning katta ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi.

Ta'lim jarayonida yozma savodxonlikni oshirishda ajdodlar merosidan oqilona foydalanish muhim omillardan biridir.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida yozma savodxonlikni oshirishga alohida e'tibor bilan qaralmoqda. Bu borada samaradorlikka erishish uchun quyidagilarga amal qilish muhim ahamiyatga egadir:

- o'quvchilarning tasavvur qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ko'rgazmali qurollardan va didaktik materiallardan o'rinli foydalanish;
- mavzuga mos interfaol usullarni qo'llash;
- darslik bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ta'lim va tarbiya birligiga e'tibor berish;
- ommaviylik va individuallikka e'tibor berish.

Yozma savodxonlikni oshirishda «Ikki qismli kundalik», «Kichik esse», «B-B-B jadvali», «Qarorlar shajarasi», «So'nggi so'zni menga qoldiring», «Bumerang» kabi interfaol usullaridan foydalanish tanqidiy fikrlash va mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi; xotirani, g'oyalarni, fikrlarni, dalillarni yozma shaklda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

FARZAND TARBIYASI - BIZ UCHUN MUHIM

Hamidova Kamola Mamirovna

Qo'qon DPI, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Azimova Gulbahor Ahmadjon qizi

Qo'qon DPI, BT yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Prezidentimiz yangi O'zbekiston yoshlariga samimiy munosabatida shunday fikr bildirdilar: "Men har gal yoshlarimiz bilan uchrashganimda sizlarning g'ayrat-shijoatingizdan kuch-quvvat olaman, ko'nglim tog'day ko'tariladi. Har biringiz jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotganingizni yaxshi bilaman. Sizlarni O'zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida qadrlayman». Tarixchi Gerodot o'zining Sharqqa qilgan safarlarida, Misr ehromlaridagi bir bitik uni ajablantirdi: "Yoshlarning tarbiyasi buzilib ketyapti". Nahotki, shuncha asrlar oldin ham insoniyat uchun shu muammo bo'lgan bo'lsa?...

Mamlakatimiz aholisining 64%ni yoshlar tashkil etadi. Farzandlarimizning ilmi, axloqli, bo'lib kamolga yetishlariga uyda ota-onalar, o'quv yurtlarida esa ustozlar astoydil jon kuydirishlari kerak. Farzand tarbiyasiga loqayd qaragan millat inqirozga mahkumdur. Birinchi prezidentimiz I. A. Karimovning shunday fikrlari bor:

"Farzandlarimiz bizdan ko'ra, kuchli, bilimli, dono va albatta, baxtli bo'lishlari shart".

Bolalik - o'zgacha olam. Uning tarbiyasidagi murakkablik har doim baxsga sabab bo'lgan. Farzand tarbiyasi qachondan boshlanishi, qanday tarbiya berilishi kerak?

Ona farzandiga homilador bo'lib, to uni tug'ib, voyaga yetkazgunga qadar unga tarbiya berib o'stiradi. Qarangki, o'zbek onalari uchun bolaning yoshi ahamiyatsiz. Shu o'rinda Ilhom Farmonovning onajon qo'shig'i yodimga tushdi.

O'ttizga kirsak ham onajon,

Baribir sizga biz bolamiz.

Hadislarda ham farzandli ona uchun muhim ish bola va uning tarbiyasi ekanligi ta'kidlangan. Ya'ni onani mutaxassisligi bo'yicha ishlagisi kelsa, ikkisini ham uddalay olsagina ishlasinlar deyilgan. Ba'zi onalar borki, hali farzandi qadam bosmasdanoq, ishga chiqadi. Moddiy ehtiyoj va boshqa sabablar deb farzand tarbiyasi onadan ayro holda shakllanadi. Nima bo'lsa bo'lsinki, farzand va uning tarbiyasi har qanday moddiy ehtiyojdan ustunligi unutilmasin. Zero, bu hayotda inson uchun oila saodati va farzand kelajagi hamma narsadan muhim. Ota-ona farzandiga ham do'st, ham ota-ona bo'ladi. Quyidagi jadvalda bolaning tanlovlarida ota-onaning ulushi haqida ma'lumot berilgan:

1-jadval

№	Mavzular	Ota-ona	Farzand
1.	Moliyaviy munosabatlarda	90%	10%
2.	Do'st tanlashda	70%	30%
3.	Dam olish kunini qayerda o'tkazish	50%	50%
4.	Uy vazifalarini qachon bajarish, qachon ovqatlanishni	30%	70%
5.	Qaysi oliy o'quv yurtiga topshirish	10%	90%

Ota - ona hamma masalada farzandini nazorat qilib, unga to'g'ri tavsiyalarni berishi lozim. Jadvalni beixtiyor ko'rganda e'tiborni tortadigan jihat do'st tanlash borasidagi ulush ota-onada ko'proq ekanligidir. Mutafakkir A. Navoiy bir fardi bor:

Yuqar yamonlig' angakim, kirar yamon el aro,
Ko'mur aro ilik urg'an qilur ilgini qaro.

Bola qancha yomon do'st yoki yomon insonlar qurshovida bo'lsa, uning fe'l-atvorida, yurish-turishida, o'zini tutishida salbiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Shu bois ba'zi onalar farzand tarbiyasidagi bir muhim jihat, farzand ota-onadan uzoqda bo'lmasligi deb o'ylaydi. Ularning fikricha, bolani idora qilish shunda qulayroq bo'ladi. Lekin ular adashadi, tadqiqotchilarning fikricha, bola ona qornidan tushgan paytidayoq ota-onadan uzoqlashadi.

Tarbiya - juda nozik masala. Unga juda ehtiyotkorona yondashish lozim. Payg'ambarimiz (s.a.v): "Hech bir ota-onaga farzandiga go'zal tarbiyadan ko'ra qimmatliroq meros qoldira olmaydi", deyilar. Darhaqiqat, dinimiz axloqiy tarbiyani inson kamolotining ajralmas qismi deb hisoblaydi.

Yoshligidan to'g'ri tarbiya topgan o'g'il-qizlar ota-onaga mehri-muhabbatli bo'ladi. Bu borada Imom G'azzoliy hikoyasida shunday fikrlarni keltiradi. "Bir necha oila dam olish uchun bir joyga to'plandilar. Bolalar bir-birlari bilan o'ynadi va tushlik tayyorlanganini eshitib har birlari o'z oilasining dasturxoniga kelib o'tirdilar. Qarangki, birontasi adashib boshqa oila dasturxoniga o'tirgani yo'q". Xulosa qilsak, oilaning ta'siri birinchi o'rinda turadi. Hamma baribir o'z oilasiga, oilada olgan tarbiyasiga qaytadi.

"Bola asalari mumi kabi. Murabbiy uni istagan shaklga solishi mumkin. Bola toza sahifaga o'xshaydi. Uning qalbiga hech bir naqsh yo surat solinmagan. Ammo bunday qalb har qanday naqshni olishga hozir, ya'ni hamma narsaga moyildir. Shuning uchun ham uni go'zal amallar bilan to'ldirilsa, farzand barkamol inson bo'lib yetishadi".

Farzandidan katta natijalar kutgan uning hayoti hammanikidan yaxshi bo'ladi, eng ilimli, yurt uchun jonkuyar farzand bo'ladi degan ota-onaga farzand bilan doimiy aloqada bo'lishi kerak.

Har qanday aloqa doimiy quvvat olishga muhtoj. Xonadonimizni chiroq doimo yoritib turishi uchun uzluksiz elektr energiyasi zarur bo'lganidek, ota-onaga va farzand aloqasida ham mehr tuyg'usi kuchli bo'lishi kerak.

Ba'zi onalar borki, bolani erkalatib tarbiyalash xato deb o'ylaydi. Statistikaga ko'ra, bolani haddan ortiq erkalatib tarbiyalansa:

- a) hayotda ko'p isrof qiladigan;
- b) moddiyatni o'lchov qiladigan;
- c) aytgani bo'lmasa dunyoni boshiga ko'taradigan, injiq bo'lib tarbiyalanadi.

Ammo, tarbiyasi uchun erkalatish xato ekan deb bolani qalbini tosh qilib tarbiyalash ham noto'g'ri. Ota-onaga shunday mohir bo'lishi kerakki, yaxshi ko'rish va uni har doim aytish ham bir tarbiyadir. Mehr qalbdan chiqadigan bo'lsa, bolaga mustahkam suyanch, ishonch va qo'llab-quvvatlash hissini beradi. So'zining isboti sifatida rus yozuvchisi A.P.Chexovning bir so'zini keltirmoqchiman:

"Mehribonlik va mehr bilan qo'lga kiritilmagan narsa,
Qattiqo'llik bilan ham qo'lga kiritilmaydi".

Shu o'rinda onalarga kichik bir tavsiya bersak, farzandingiz tarbiyasiga ehtiyojingga bormi, demak, tarbiya qilish yo'llarini izlang, o'rganing, albatta, topasiz, amalga tadbiq qilasiz. Zero, ehtiyoj ixtironing onasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I. A "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch". Toshkent. 2008
2. Imom Buxoriy. "Sahihi Buxoriy" yangi nashr 1-2-qism. O'zbekiston milliy ensklopediyasi Toshkent 2008.
3. Alimov. U "Ilmning fazilati" Toshkent 2010.
4. Alimov. U "Oilada farzand tarbiyasi". Toshkent 2011.
5. Akmal Miravaz o'g'li "Tarbiyaning oltin qoidasi"

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ

Ашрапов Равиль Рамзаевич-

Навоийкий Государственный педагогический институт

Ст. преп. кафедра «Психология»

Annotatsiya. Maqolada kitob mutolaasi madaniyati ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Muallif zamonaviy jamiyatda kitobxonlik madaniyatining shakllanishi va o'zgarishining tarixiy, ijtimoiy-madaniy va aksiologik jihatlarini tahlil qiladi. Globallashuv jarayonlari, raqamlashtirish va ommaviy madaniyatning kitobxonlik amaliyoti va individual qadriyat yo'nalishlariga ta'siriga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, kitobxonlik amaliyoti, individual qadriyat, kitob nashr etish, ijtimoiy-falsafiy yondashuv.

Современный мир не стоит на месте, он развивается. И самым надежным гидом и средством в понимании всего происходящего, на наш взгляд, является культура чтения – социальный феномен, в котором накоплены практический и духовный опыт всего человечества, средство связи, соединяющее поколения, один из способов познания мира.

Вместе с тем, культура чтения является одним из основных компонентов в воспитании гармоничного человека – человека размышляющего, духовно-нравственного, свободно и самостоятельно мыслящего, находящегося в душевном согласии с самим собой, с другими людьми и окружающим его миром. Важно учитывать это диалектическое единство социально-исторического познания, представленная в виде читательской (книжной) культуры, как связь между эпохами и поколениями, и уникальную неповторимость самой личности с ее духовно-нравственной основой.

Следует отметить, что анализ исследования с позиции социальной философии включает в себе необходимость выявления связей и меры влияния и воздействия культуры, в данном случае, ее подсистемы – культуры чтения – на мировоззрение личности, формирующие духовно-нравственный облик молодой личности. Культура чтения – часть общей культуры, которая включает в себя мировоззрение, интеллект, знания и чувства читателя, обеспечивающие глубокое восприятие произведения. Развитие культуры чтения основывается на интересе к чтению. Чтение, особенно в молодом возрасте, играет огромную роль в формировании культурных ценностей, духовно-нравственных установок, нахождении в этом мире Себя. Чтение – это культурный процесс, с одной стороны и с другой стороны, чтение – явление, способствующее развитию и повышению культуры самого человека и, соответственно, общества, в котором он живет.

Надо отметить, что в сфере молодежного чтения, согласно статистике, во всем мире сложилась кризисная обстановка и причина этому – упадок и ослабление всей культуры двадцать первого века, который, по мнению культурологов, связан субституцией, заменой классической культуры современными апгрейдами, ремейками, симулякрами.²² Читательская грамотность – это способность человека понимать и использовать письменные тексты, размышлять о них и заниматься чтением для достижения своих целей, расширения знаний и возможности участия в социальной жизни.²³ Именно грамотность читателя считается важным показателем степени социального развития человека, чем естественнонаучная грамотность, «поскольку она определяет способность индивида к получению и обработке информации».²⁴

Последние исследования показывают, что в сознании молодежи трансформировался ценностный статус чтения, который в условиях эскалации экранной культуры начал восприниматься как пережиток, архаизм. Культура книжного чтения как явление и феномен стал под угрозой исчезновения, что не могло встревожить все интеллектуальное сообщество. Перед нами стоит задача выработать алгоритм работы по преодолению негативных тенденций в снижении уровня культуры

²² Махлина С.Т. Семиотика кризиса // Культура культуры: – URL: <http://cult-cult.ru/semiotika-krizisa>.

²³ Исследования чтения и грамотности в Психологическом институте за 100 лет. Хрестоматия. Под ред. Н.Л. Карповой, Г.Г. Граник, М.К. Кабардова. -М.: 2013. – С. 421-428.

²⁴ Кленова Т.В. Результаты PISA-2006 для России: 15-летние школьники недостаточно грамотно читают, чтобы полноценно функционировать в обществе? Вопросы интернет-образования.. URL: http://vio.uchim.info/Vio_57/cd_site/articles/art.

чтения. Чтение – есть жизненный акт, а литература – один из духовных инструментов движения к тому, чтобы самому обнаружить себя в действительном испытании жизнью.²⁵

Чтение как средство познания нового и тем самым позволяющим быстро адаптироваться молодежи в окружающем социуме является важным инструментом изменения мировоззрения человека. Для молодежи важно повысить культуру грамотности, культуру чтения, достичь совершенства, стремиться к знаниям.

Как пишет М. Хайруллаев: «В трактате «О достоинствах наук и искусств» Аль-Фараби подчеркивает бесконечность процесса познания природы, понимая ход познания как восхождение от незнания к знанию, от познания следствия к познанию причины.²⁶

Еще наш пророк Мухаммад говорил: «Стремление к знанию есть обязанность каждого мусульманина и мусульманки».²⁷

С.Плотников отмечает, что «Чтение является очень чутким, надежным и, в определенном смысле, даже универсальным показателем состояния общества в целом. Поэтому, изучая чтение, мы как бы ощущаем атмосферу, слышим тональность, настрой духовной жизни общества и, наоборот, анализируя общественные процессы, мы тем самым рисуем фон, на котором разворачивается драматургия чтения».²⁸ Важно учитывать влияние системы ценностей современного общества на динамику процессов в сфере образования в целом, и чтения в частности.

В заключение надо отметить, что социально-философский анализ культуры чтения, предполагает рассматривать данную философскую категорию с позиции «осмысления состояний и процессов жизнедеятельности людей в обществе».²⁹

Социальная философия «стремится дать безупречную и связную общую картину целостного мира общественной жизни людей, выявить интегративные свойства различных общественных процессов».³⁰ Культура чтения, являясь необходимой частью, атрибутом целостного мира, как «фундаментальное достижение человеческого разума»,³¹ как доминирующая общечеловеческая культура, как один из основных инструментов развития общества и духовности личности, гармонично вписывается в эту целостность. «Ее задача, пишет философ В.Соловьев, — не одна какая-нибудь сторона существующего, а все существующее, вся вселенная в полноте своего содержания и смысла; она стремится не к тому, чтобы определить точные границы и внешние взаимодействия между частями и частицами мира, а к тому, чтобы понять их внутреннюю связь и единство».³²

Философ В.Степин предупреждает, что «культура, как и общество, целостна, что гуманитарные и технологические, гуманитарные и естественно-научные формы культуры связаны между собой, что *ущерб в гуманитарной области* рано или поздно скажется на ущербе в математике и физике».³³ Процессы информатизации в обществе, новейшие цифровые технологии, средства связи, законы рыночной экономики, коммерциализация культуры неизбежно приведут к деформации духовно-нравственных ценностей практически во всех слоях общества, и как результат – происходит трансформация общей, многовековой конструкции самой культуры.

Как сказал Р.Бредбери «Набивайте людям головы цифрами, начиняйте их безобидными фактами, пока их не затощит, ничего, зато им будет казаться, что они очень образованные. У них даже будет впечатление, что они мыслят, что они движутся вперед, хоть на самом деле они стоят на месте. И люди будут счастливы, ибо «факты», которыми они напичканы, это нечто неизменное. Но не давайте им такой скользкой материи, как философия или социология. Не дай бог, если они начнут строить выводы и обобщения».³⁴

²⁵ Воднева Г.Н. Диагностика чтения подрастающего поколения, Роль библиотеки в формировании регионального социально-культурного пространства. – Новосибирск, 2009. – С. 178–186.

²⁶ Хайруллаев М.М. Фараби- крупнейший мыслитель Средневековья». -Ташкент, 1973. -С. 35.

²⁷ <http://dkm.gov.uz/en-US/novyj-uzbekistan-i-tretij-recessans>.

²⁸ Федулова А.Г. Клуб семейного чтения как форма взаимодействия семьи и школы. -Абакан: Поиск, 2021.- С. 42-43.

²⁹ Социальная философия. Учебник. Под ред. И.А. Гобозова. - М.: Издатель Савин С.А., 2003.- С. 5.

³⁰ Социальная философия. Учебник. Под ред. Гобозова И. А. - М.: Издатель Савин С.А., 2003. С. 8.

³¹ Стефановская Н.А. «Экзистенциально-коммуникативные основы чтения: теория, методология и методика социологического исследования», автореферат к докторской работе. -Тамбов. 2009, -С. 8.

³² Соловьев В.С. Соч.: В 2 т. -М., 1989. Т. 2. -С. 422.

³³ Степин В.С. Человеческое познание и культура. – СПб. СПб ГУП, 2013. – С. 140.

³⁴ ivelib.ru/quote/395844-o-skityanyah-vechnyh-i-o-zemle-451-po-farengajtu-marsianskie-hroniki-rasskazy-rej-bredberi Рэй Брэдбери «451° градус по Фаренгейту»

Искусственный интеллект, высокие технологии постепенно, облегчая работу человека и порой всецело заменяя его, атрофируют способность человека *мыслить, размышлять*. И не далек тот день, когда на смену Номо Sapiens, Человека Разумного, придет тиктоковый суррогат, кульминация многовековой человеческой эволюции, результат естественного отбора, неспособный запомнить таблицу умножения без калькулятора и не представляющий свою жизнь без Гугла и других поисковых систем.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING MUSTAQIL MASALA TUZISH KONIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Jo'lanov Doniyor Qulmurodovich

Navoiy davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası kata o'qituvchisi

Ulug'berdiyeva Gulchehra Aliqulovna

NDKTU akademik litseyi oliy toyifali o'qituvchisi

Vatanimizda Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi. Yoshlar ta'lim-tariyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tadbiriq etildi. Mamlakatimizda barcha sohada bo'lgani kabi ta'lim sohasida ko'plab islohatlar amalga oshirilmoqdaki bundan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarni zamon talablariga javob beradigan bilimli, ma'naviyatli, vatanparvar, mustaqil respublikamiz manfaatini himoya qiladigan har tomonlama barkamol etib tayyorlashga qaratilgandir. 2023-yil 30-aprel kuni qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlashi, umumiy o'rta ta'limning majburiy ekanligi to'g'risida fikr yuritilgan. Ushbu moddadagi o'zgarishlar boshlang'ich ta'lim tizimida ham ko'plab yangilanishlarga sabab bo'ldi. O'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga e'tibor qaratiganligi yangi standart va nizom mazmunida o'z aksini topgan.

Ananaviy ta'limda o'quvchilarga ko'proq mavzuga oid nazariy bilimlar, qoida va ko'rsatmalar berilgan bo'lsa, endilikda esa o'quvchilarning kompetensiyaviy malaka va ko'nikmalarini shakllantirish ya'ni egallagan bilimlarini zamon talabiga mos ravishda amaliy faoliyatda ijodiy tarzda hayotga mustaqil tadbiriq qilish malakasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Ushbu jarayonda ijobiy natijalarga erishish uchun o'qituvchi va tarbiyachilardan o'z kasbiga nisbatan e'tiqod, yuksak pedagogik mahurat va mas'uliyat talab etiladi.

Ta'limda sub'ekt jarayonining yo'lga qo'yilganligi boshlang'ich sinflardan o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilimlarni majburan emas balki ongli ravishda o'z qiziqishlari asosida o'zlashtirishlarini shuningdek o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida erkin muloqat muhitini shakllantirishdek samarali natijalarga erishish uchun zamin yaratmoqda. Ushbu jarayonda maqsadli va sifatli tashkil etilgan ta'limning roli alohida ahamiyatga ega.

Yangi o'qitish usulini joriy qilishda mustaqil ishlarni to'g'ri tashkil qilish boshlang'ich ta'limda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchi tomonidan bajarilgan har qanday mustaqil ish u uchun kichik kashfiyot tarzida muhim ahamiyatga ega bo'lib o'quvchi iqtidori va qiziqishini rivojlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Mustaqil ishlar bilimni olishga xizmat qiladigan masala yoki muammoni o'quvchilar o'z aql-idroklari bilan yechishga, mantiqiy fikrlashga, matematik masalalarni tahlil qila olishga, bilimlarning tadbiriqini izohlashga xizmat qiladi.

Mustaqil ishlash o'quvchilarda o'zini shaxsiy fikrlashini, berilgan masalani ongli ravishda mustaqil yecha olishini va izlanuvchanligini ta'minlaydi, bunda professor-o'qituvchilarning pedagogik mahorati muhim rol o'ynaydi.

"Masala" iborasini qo'llashdan avval uning boshqa xil topshiriqlardan farqini o'quvchilarga tushuntirib berish kerak.

Hozirgi paytda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ham dunyoqarashi tafakkur qilish darajasi yaxshi rivojlangan. Matematik tushunchalarning o'quvchilar ongida yaxshi shakllanishi, o'quvchilarning tasavvur qilish qobiliyatining rivojlanishi uchun ikkita natural son o'rtasidagi bog'liqlik va qonuniyatlarni o'rgatish

muhim ahamiyatga ega. Sonlar o'rtasidagi bog'liqlikni, masala shaklida berishni, quyidagicha amalga oshirishni tavsiya etish mumkin.

Dastlab xohlagan ikkita son jumladan 5 va 7 sonlari olinadi. Ushbu sonlar o'rtasida quyidagi bog'liqliklarni ko'rish mumkin:

$$1) 7-1=5+1 \text{ (Katta sondan 1 ni olib kichik songa qo'shsa tenglik hosil bo'ladi.)}$$

$$2) 2 \cdot (5-1)=7+1 \text{ (Kichik sondan 1 ni olib katta songa qo'shsa katta son ikki marta ortadi)}$$

Ushbu sonli ifodalarga oid quyidagi masalani tuzish mumkin:

Masala: Agar Lola Barnoga bitta daftar bersa ularning daftarlari soni teng bo'ladi. Agar Barno Lolaga bitta daftar bersa Lolaning daftarlari Barnoning daftarlariidan ikki marta ko'p bo'ladi. Dastlab ularning har birida nechtdan daftar bo'lgan?

Ushbu masalani kombinatsiya usuli bilan yoki tenglama usuli bilan yechish mumkin. O'zgaruvchi kiritishda birorta sondan 1 ni olib ikkinchisiga qo'shganda tenglik hosil bo'lishi uchun sonlarning kattasi kichigidan ikkita ortiq bo'lishi lozimligini e'tiborga olish lozim. Ya'ni $7-5=2$ natijani bilgan holda masala qisqacha shartini quyidagicha tuzish mumkin:

Barnoda - x ta daftar

Lolada - $(x+2)$ ta daftar

Navbatdagi bosqichda agar Barno Lolaga bitta daftar bersa Lolaning daftarlari Barnoning daftarlariidan ikki marta ko'p bo'lishini quyidagi tenglama orqali ifodalash mumkin.

$$2(x-1)=x+2+1$$

$$2x-2=x+3$$

$$x=5 \text{ (Barnoning daftarlari soni)}$$

$$5+2=7 \text{ (Lolaning daftarlari soni)}$$

Shunga o'xshash 9 va 13 sonlari orasidagi bog'liqlikni aniqlab so'ngra masala tuzishni ko'rib chiqamiz. 13 sonidan 2 ni ayirib 9 ga qo'shsa ikkalasi teng bo'ladi. (ya'ni, $13-2=9+2$ $11=11$) Agar 9 sonidan 7 ni ayirib 13 ga qo'shsa biri ikkinchisidan 10 marta ko'p bo'ladi. O'zgaruvchi kiritishda birorta sondan 2 ni olib ikkinchisiga qo'shganda tenglik hosil bo'lishi uchun sonlarning kattasi kichigidan 4 ta ortiq bo'lishi lozimligini e'tiborga olish zarur.

Shu qonuniyatga asosan quyidagi masalani tuzish mumkin.

Masala: Agar Lola Barnoga ikkita daftar bersa ularning daftarlari soni teng bo'ladi. Agar Barno Lolaga yettita daftar bersa Lolaning daftarlari Barnoning daftarlariidan o'n marta ko'p bo'ladi. Dastlab ularning har birida nechtdan daftar bo'lgan?

Barnoda - x ta daftar

Lolada - $(x+4)$ ta daftar

Navbatdagi bosqichda agar Barno Lolaga ikkita daftar bersa Lolaning daftarlari Barnoning daftarlariidan o'n marta ko'p bo'lishini quyidagi tenglama orqali ifodalash mumkin.

$$10(x-7)=x+4+7$$

$$10x-70=x+11$$

$$9x=81$$

$$x=9 \text{ (Barnoning daftarlari)}$$

$$9+4=13 \text{ (Lolaning daftarlari)}$$

Tavsiya etilgan masalalarda birinchi miqdordan ikkinchisiga bitta miqdor olib berilganda ikkala miqdor teng bo'lishi uchun ularning kattasi kichigidan ikkita ortiq bo'lishi, birinchi miqdordan ikkinchisiga ikkita miqdor olib berilganda ikkala miqdor teng bo'lishi uchun ularning kattasi kichigidan to'rtta ortiq bo'lishi va x.k to'g'risida xulosa qilish mumkin. Ushbu xulosa o'quvchilarga yetarlicha tartibda tushuntirilganda ular shunga o'xshash masalalarni bir o'zgaruvchili tenglama tuzish yordamida yecha olishlari taminlanadi.

O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni yanada mustahkamlash uchun (8;12), (12;14), (16;24) sonlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlab masala tuzishni topshiriq sifatida berish mumkin.

Har xil miqdorlar orasidagi bog'lanishlar bilan tanishishda murakkab masalalardan foydalaniladi. Masala va uning yechimi o'quvchilarni sonlar hamda miqdorlar orasidagi munosabatlar bilan tanishtirishning muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat kiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son

2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik). T.: "Turon-Iqbol", 2016. – 462 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA "TARBIYA" FANINING O'RNI VA AHAMIYATI

Xoliqulova Moxichehra Nodir qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d.(PhD) Holikulova Feruza Xasanovna

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarini o'quvchilarni teran idrok etish va ular to'g'risida mulohaza yuritish, Vatanimiz taqdiri, ertangi kuni va istiqboliga daxldorlik tuyg'usini rivojlantirish, ularda ijodiy, tanqidiy, nostandart fikrlash, notiqlik, moslashuvchanlik, o'z fikrini ijodkorona yetkazib bera olish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ajralmas qismidir. Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim tizimida qayta-qayta tilga olinayotgan terminlardan biri bu tanqidiy fikrlash tushunchasidir. Bugun deyarli barcha ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarni ma'lumotlarni yodlashga emas, balki tanqidiy fikrlashga o'rgatish kerak degan undashlar bong urmoqda.

Tanqidiy fikrlash - muammoni hal qilish uchun ma'lumotlardan aniq va oqilona foydalana olish, savol berish orqali qo'shimcha ma'lumotlar topish ko'nikmasidir [3]. **Tanqidiy fikrlash texnologisi AQShda S. Templ, D. Stil va K. Meredit kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan texnologiya bo'lib, u ta'limdagi hamkorlikda o'qitish va umumiy pedagogikaning umumlashgan**

nuqtasida hosil

"Biz qanday fikrdamiz" kitobida tanqidiy fikrlash atamasini ilk bora

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda "Tarbiya" fanining ham alohida o'rni bor. Tarbiya fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli qarori bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi [1]. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarini shakllantirishni maqsad qilib qo'yan. 2023-2024-o'quv yillari uchun mo'ljallangan boshlang'ich sinf "Tarbiya" fani yuqorida keltirilgan fazilatlar bilan bir qatorda o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi qobiliyatlarini rivojlantirishi bilan ham ahamiyatga molikdir. Shuningdek, bu fan o'quvchilarning biror-bir muammo yoki vaziyatni muhokama qilish, fikr bildirish, o'z fikrini himoya qilish, munozara va izohlash, mulohaza yuritish kabi qobiliyatlarini shakllantirishga, keng dunyoqarash egasi bo'lishlariga ham xizmat qiladi. Darhaqiqat, "Tarbiya" fani yosh o'quvchilarda ekologik madaniyat, tabiatni himoya qilish, ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyat, tabiat va uning boyliklarini asrash haqida ham tushunchalar beradi.

1-sinf "Tarbiya" darsligida keltirilgan quyidagi hikoyaga e'tibor beraylik:

-Ertaga tabiat qo'yniga sayrga chiqamiz, - dedi o'qituvchi.

Hamma xursand bo'lib, kim nima olib borishini bilib oldi.

-Men kartoshka olib boraman, - dedi Komil.

Akbar pomidor va bodring, qizlar non va shirinliklar olib boradigan bo'ldi.

Ertasi kuni bolalar sayrga chiqdilar. O'g'il bolalar qizlarni ayab, yuklarni ko'tarib olishdi.

Hikoyaga berilgan topshiriqlar esa quyidagicha:

1. Hikoyani o'qing va unga sarlavha toping.

2. Hikoyani rasm asosida davom ettiring [2: 98-99]

Bu topshiriqlar birinchidan, o'quvchilarga o'z fikrlarini bildirish va izohlash, muhokama qilish, o'z fikrini boshqalarga yetkazishni o'rgatsa, ikkinchidan, mavzuga tanqidiy nazar bilan qarashni, kichik detallarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslikni, ya'ni kuzatuvchanlikni, ijodkorlikni o'rgatadi. Boshqa tomondan esa o'quvchilarda mas'uliyat, hamjihatlik, do'stlik, ekologik madaniyat, tabiatni asrash, tabiatga muhabbat singari xislatlarni shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Darvoqe, bu topshiriq o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham katta yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlashimiz lozimki, boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarga turli xil rasm va rangli predmetlar bilan dars o'tilsa, ularda fikrlash aniqligi va qiziqish tezroq uyg'onadi. Tanqidiy fikrlashni faqat matnlar orqali emas, balki turli xil o'ylantiruvchi va ijodkorlik g'oyalariga yetaklovchi rasmlar orqali ham rivojlantirish mumkinligini yoddan chiqarmasligimiz lozim.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugun jadallik bilan rivojlanib borayotgan bir davrda yashayotgan ekanmiz, yoshlarimizni har tomonlama yetuk, barkamol, o'z fikriga, teran dunyoqarashga ega, mulohazali, atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarga tanqidiy nazar bilan qaraydigan, voqealarni tanqidiy tahlil qila oladigan, har qanday muammo va vaziyatlarga tanqidiy yondasha oladigan shaxs qilib tarbiyalash bizning oldimizda turgan eng muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli qarori.
2. Usmanova O.V., Risyukova Y.V. "Tarbiya" 1-sinf uchun darslik. – T: Novda Edutainment, 2023. – 120 b.
3. <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>.

BIRINCHI SINFDA CHIROYLI YOZUV MALAKASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Umurova Ruxshona Isomiddin qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar **Norova Iroda Mirzog'olib qizi**

Tabiiyki, inson aqli yozuvday mukammal aloqa vositasini kashf qilguncha uzoq izlangan. O'z navbatida, yozuv bugungi shaklini olgunga qadar olis va murakkab tadrijiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Bunda rasmiy yozuv – piktografiya, soha mutaxassislarning fikricha, yozuv yaratish yo'lidagi birinchi qadam bo'lgan.

Shuning uchun ham, dunyo tillarining aksariyatida uchraydigan «yozmoq» ma'nosidagi so'zlar etimologiyasida asosiy mazmun rasm chizish jarayoni bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Jumladan, qadimgi turkiy tillarda «yozmoq» tushunchasi «bit(i)moq» fe'li («bitik» – yozuv, kitob) bilan ifodalangan. Bu fe'ling o'zagi xitoycha «bi» (mo'yqalam) so'ziga borib taqaladi va dastlabki ma'nosi «o'yymoq, o'yib bezamoq», undan keyin «yozmoq» demakdir.

Haqiqiy ma'nodagi yozuv tizimlari dastlab Qadimgi Sharqda vujudga kelgan. Xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi turli yozuvlardan foydalangan. Bular – avesto, pahlaviy, o'rxun-yenisey (runik), turkiy (uyg'ur), so'g'd, arab, kirill, lotin yozuvlaridir.

Alifbo – yozuvning asosini tashkil etadi. Tinish belgilari va boshqa yozma belgilar ham yozuvning unsurlari hisoblanadi. Mutaxassislarning fikricha, yuksak takomillashtirilgan alifbodagi bir harf muayyan bir tovushni ifodalashi, bir tovush muayyan bir harf bilan ifodalanishi lozim. Ammo dunyoda bunday tugal alifbo yo'q.

Ana shunday ma'nodagi alifboga fin alifbosi birmuncha yaqinlashadi, lekin baribir u ham to'liq emas. Hatto hozirgi ingliz, fransuz va boshqa tillar alifbolari bunday mukammallikdan yiroq. Bu holat dunyo tillarining barchasida xilma-xil va juda ko'plab yozuv va imlo qoidalarining ishlab chiqilishiga sabab bo'lgan.

Avvalo, dunyodagi hozirda mavjud alifbolarning deyarli hammasi ham mustaqil va tegishli til xususiyatlarini to'liq hisobga olgan holda yaratilgan emas. Ko'pchilik xalqlar boshqa til yozuvini o'z tillariga imkoniyat darajasida moslashtirish yo'li bilan o'z yozuvlarini yaratgan.

Yozuv malakalari 6–9 yoshli bolalar uchun o'qituvchi tomonidan bevosita kuzatib borishni talab etadigan qiyin jarayondir. Xuddi shu davrda o'quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlar kelgusi uchun muhim ahamiyatga egadir. O'quvchi o'zining dastlabki yozgan harf va elementlaridan ruhlanadi, o'ziga bo'lgan ishonch ortadi va qiyinroq harflarni yozishga qo'rqmaydi. Shuning uchun ham o'quvchilarda dastlabki yozuv malakalarini hosil qilishda ularning irodasini mustahkamlashga e'tibor berish lozim. Bunda o'qituvchining bolalar bemalol bajara oladigan topshiriqlar tanlashi katta rol o'ynaydi. Bu davrda bolalardagi psixologik xususiyatlarni ham tarbiyalash hamda ularning fiziologik o'sishlarini hisobga olish boshlang'ich sinf o'qituvchisining muhim vazifasidir. 1- sinfda chiroyli yozuv malakasini shakllantirish quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. Namunaga qarab yozish usuli.
2. Namunaga qarab ko'chirib yozish usuli.
3. Nusxa ko'chirish usuli.
4. Tasavvur orqali yozish usuli.
5. Harflarning shaklini tahlil qilish usuli.
6. Yozuv malakasini ongli o'zlashtirish usuli.
7. Sanoq-ohang usuli.
8. Xatolar ustida ishlash usuli.

1. Namunaga qarab yozish usuli. Chiroyli yozuvga o'rgatishning eng asosiy usullaridan biri harflarning shaklini namuna qilib ko'rsatish va yozdirishdir. Har bir harf namunasi doskada barcha o'quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o'quvchilarga daftarda alohida-alohida ko'rsatib berilishi lozim. O'quvchining vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllarni (Harf, bo'g'in, so'zlar) o'z daftarlarida to'g'ri aks ettirishdir. Doskada yozib ko'rsatilayotgan har bir harf barcha o'quvchilarga aniq ko'rinib turishi shart, agar ayrim o'quvchilar uni ko'ra olmagan bo'lsalar, qaytadan takrorlab ko'rsatish lozim. Ayniqsa, yangi harf yoki ularning bog'lanishini ko'rsatish vaqtida qayta-qayta takrorlash juda muhimdir.

2. Namunaga qarab ko'chirib yozish usuli. Bu juda eski usul bo'lib, hozirgi kunda u o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. O'quvchilar, asosan, harflarning shaklini «Husnixat» kitobidagi yoki «Yozuv daftar»laridagi namunaga qarab ko'chirib yozadilar. Namunaga qarab ko'chirib yozish, tayyor harflarning ustidan yozishga nisbatan ancha murakkab bo'lib, ularning har ikkalasini qaysi vaqtda qo'llashni o'qituvchi yaxshi bilishi kerak. Tayyor holdagi nuqtalar bilan ifodalangan harflar ustidan qo'lni yurgizib mashq qilish mexanik jarayon bo'lib, o'quvchilar bu topshiriqni oson bajaradilar.

3. Nusxa ko'chirish usuli. Bu usulni harf shaklini to'g'ri tasavvur eta olmagan, yozishda daftar chiziqlaridan pastga tushib yoki chiqib ketadigan o'quvchilar uchun qo'llash mumkin. Masalan, bir o'quvchi katta V harfini yozishda xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, o'qituvchi ularni nuqtalar bilan ifodalab, daftarga qalamda yozib ko'rsatadi, o'quvchi esa uning ustidan siyoh bilan yurgizib chiqadi. Bu usul o'quvchining shu harf haqidagi tasavvurini kengroq shakllantiradi.

4. Tasavvur orqali yozish usuli. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan usullar bilan bir qatorda, bolalarga tasavvur qilish orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiriladi. O'qituvchi doskaga yozib ko'rsatgan harf yoki bog'lanishlarni, o'quvchilarga qanday qilib yozishni, ruchkani havoda harakatini ko'rsatib, o'quvchilar tasavvur hosil qilganlaridan so'ng daftarga yozishga ruxsat etadi. Bunday mashqlar o'quvchilarning qiziqishlarini o'stiradi hamda jismoniy mashqlarni ham bajarish imkonini beradi. Ammo o'qituvchi bu usuldan foydalanishda, sinfdagi barcha o'quvchilarning qo'l harakati qanchalik to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini bir vaqtda tekshira olmaydi, bir necha o'quvchinigina kuzatib, tegishli ko'rsatma bera olishi mumkin. Nusxa ko'chirish, tasavvur orqali yozish chiroyli yozuvga o'rgatishda yordamchi usullardir.

5. Harflarning shaklini tahlil qilish usuli. Harf va ularning elementlarini tahlil qilishni turlicha amalga oshirish mumkin. harflarni elementlarga ajratib tahlil qilish, har bir harfning necha elementdan tuzilganligini, qanday shaklga ega ekanligini, bu elementlar boshqa harflar bilan bog'lanishda qanday ko'rinishga ega bo'lishini o'quvchilar tasavvur etadilar. Ammo soddalashtirilgan harflar alifbosi ko'p harflarni elementlarga ajratmay, bir butun shaklda yozishni tavsiya etadi. Masalan, kichik v va b harflari hech qanday elementlarga ajratilmay bir butun shaklda yoziladi.

6. Yozuv malakasini ongli o'zlashtirish usuli. Chiroyli yozuv qoidalarini yaxshi bilish, yozuv malakasining to'g'ri shakllanishiga yaqindan yordam beradi. Chiroyli yozuv qoidalarini qisqa va tushunarli qilib bayon etish lozim, shundagina o'quvchilar uni to'liq o'zlashtirishlari va amalda qo'llashlari mumkin. Masalan, birinchi sinfda dastlab to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlash, daftarni to'g'ri holatda qo'yish kabi

talablar asosida: soʻzlarda harflarning balandligini va qiyaligini bir xilda saqlash; soʻzlarda harf elementlari va harflarning oraligʻini bir xil uzoqlikda chamalab yozish qoidalari kelib chiqadi. Ikkinchi sinfdan boshlab chiroyli yozish malakasiga oʻrgatishda yozuv texnikasiga oid boʻlgan; kichik va bosh harflarni bir xil balandlikda chamalab yozish; harf va 4–5 harfdan iborat soʻzlarni qoʻl harakatini uzmasdan bogʻlab yozish; tez va toza yozish kabi qoidalar talab etiladi. Uchinchi sinfdan boshlab esa bu qoidalarga yana qoʻshimcha tez va toza yozish qoidalari kiritiladi.

7. Sanoq-ohang usuli. Bu usuldan foydalanishda oʻqituvchi harf va uning elementlarini sanash orqali yozdirib tushuntiradi. Bu usulni, ayniqsa, savod oʻrgatish davrida keng qoʻllash mumkin. Sanoq-ohang usulining afzalligi shundaki, birinchidan, harflarning tekis yozilishini taʼminlaydi va harf elementlarining tushib qolishiga yoʻl qoʻymaydi; ikkinchidan, sekin yozadigan oʻquvchilarni tez va sinfdagi barcha oʻquvchilar bilan barobar yozishga undaydi; uchinchidan, oʻquvchilarga harakatlarni aniq va dadil bajarishni oʻrgatadi; toʻrtinchidan, sinfda darsni jonlantiradi.

8. Xatolar ustida ishlash usuli. Bu usulni qoʻllashdan maqsad har bir oʻquvchi oʻz xatosini mustaqil topa olishga va uni tuzatishga oʻrgatishdir. Oʻquvchilarga oʻz yozuvlaridagi harflarning toʻgʻri yoki notoʻgʻrligini, qiyaligini, baland yoki past yozilganligini tekshirib chiqish topshiriladi. Oʻquvchilar navbati bilan oʻzlari yoʻl qoʻygan kamchiliklarni aytib beradilar, ayrim oʻquvchilarga oʻqituvchi yordam beradi. Undan tashqari, oʻquvchilar oʻz kamchiliklarini yozuv daftarlarida yoki Husnixat kitobida berilgan namunaga qarab taqqoslash orqali ham tuzatishlari mumkin. Koʻpchilik oʻquvchilarda takrorlangan bir xildagi tipik xatolarni oʻqituvchi doskada tahlil qilib, uni qanday tuzatish yoʻllarini koʻrsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Gʻafforova T., Gʻulomova X., Eshturdiyeva G. 1-sinfda savod darslari.- Toshkent: Oʻqituvchi, 1996.
 2. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yoʻldosheva Sh. Savod oʻrgatish metodikasi. - Toshkent: Oʻqituvchi, 1996.
 3. Safarova R. va boshqalar. Savod oʻrgatish darslari.- Toshkent: Maʼnaviyat, 2003.
 4. Yusupov M. Oʻqish va yozuv darslari samaradorligini oshirish.- Toshkent: Oʻqituvchi, 1990. 14.
- Gʻulomov M. Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish. – Toshkent: Oʻqituvchi,

BOSHLANGʻICH SINF OʻQUVCHILARIDA CHIROYLI YOZUV KOʻNIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

M.A.Jumayeva - PhD Navoiy davlat pedagogika institute

Boshlangʻich taʼlim kafedrası katta oʻqituvchisi

Abdugʻaniyeva Ruhshona Yunusjon qizi

Boshlangʻich taʼlim yoʻnalishi 1-kurs talabasi

Mamlakatimizda taʼlim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqishdagi islohotlar boshlangʻich taʼlimdan boshlab oʻquvchilarning fan asoslari boʻyicha bilim oʻzlashtirishga ehtiyojini, asosiy milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan maʼnaviy-axloqiy fazilatlarini, mehnat koʻnikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatini shakllantirishda zarur shart-sharoitlarni yaratib, boshlangʻich sinf oʻquvchilari ijodiy faoliyatini tashkil etishning pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida “oʻqitish usullarini takomillashtirish, taʼlim-tarbiya jarayonida individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan oʻquvchilarda oʻqishga sogʻlom, kuchli va taʼsirchan motivatsiyani shakllantirish ” kabi muhim vazifalar belgilangan.

Biz bilamizki, oʻquvchilarda chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun, birinchi navbatda, diqqat, sezgi, idrok etish, xotira kabi psixofiziologik funktsiyalar yaxshi ishlamayotganiga guvoh boʻlamiz. Bazi bir oʻquvchilarda yaqqol namoyon boʻladi. Shunday ekan biz pedagoglar eng avvalo oʻquvchiga bilimni oʻzlashtirish uchun oʻquv materiallarini idrok etishni oʻrgatishimiz talab qilinadi. Idrok etilishi lozim boʻlgan materialni tartibga solish, oʻrganiladigan manba yoki uning tasvirini yaqqol koʻrsatish, bayonning ravshan va izchil boʻlishi, sinfdoskasiga hamma oʻquvchi koʻra oladigan qilib chiroyli yozish idrok etishning muvaffaqiyatli chiqishini taʼminlaydigan dalillardir. Bola maktabga qadam qoʻymasdan oldinroq qoʻliga qalam olib turlisha shakllarni chiza boshlaydi, ammo bu chiziqlar chiroyli yozuv talablariga toʻgʻri kelmasada, ulardagi ayrim malakalarning (ruchka, qalamushlash) shakllanishiga yordam beradi. Kichik yoshdagi bolalarning barmoq muskullari yaxshi rivojlanmaganligi uchun ularga surunkali yozdirib, mashq qildirish

yoʻzuvning sifatiga salbiy taʼsir etadi. Inson tashqi olamdagi predmet va hodisalarni idrok etadi, shuningdek, oʻz tanasidagi organlarning harakatini va ularning holatini anglaydi.

Yoʻzuvga – husnixatga oʻrgatishning vazifasi harfni, soʻz va gapni kitobdan va xattaxtdan toʻgʻri, husnixat qoidalariga rioya qilib koʻchirib yozish, yozganlarni tekshira olish va yoʻl qoʻygan kamchilik va xatolarini oʻqituvchi rahbarligida yoki oʻzi tuzata olishik erak.

Har bir oʻquvchi u yoki bu harfni tushunib yozishi, harflarning bir- biriga nisbatini, balandligini qiyaligini avtoruchkani ushlash va toʻgʻri oʻtirish qoidalarini yaxshi bilishi lozim. Chiroyli yoʻzuv malakalarini oʻstirishda eng birinchi qoida bu ozodalik talablari va yoʻzuvning qiyaligini toʻgʻri saqlashga eslatish soʻngra harf va harf elementlari orasidagi masofani chamalab yozish qoidalarini singdirib boriladi. Bu qoidalar keyinchalik takomillashtiradi. Har bir yoʻzuv mashqi aniq maqsad asosida oson, tushunarli olib borilishi kerak. Buning uchun chiroyli yoʻzuvga, oʻrgatishning turli usullaridan foydalanish lozim. Bolalarning yoʻzuv malakalarini hosil qilishga ularning yosh va oʻziga xos xususiyatlari: barmoq va qoʻl muskullarini harakat tezligi, markaziy nerv sistemasi tomonidan nerv muskullarining boshqarilishi hisobga olinishi lozim. Chiroyli yoʻzuv darslarida harflarning shakli haqida mashq oʻtkazilganda oddiydan murakkabga tomon boriladi, chunki alifbodagi barcha harflar yozilish shakliga koʻra guruhlariga ajratiladi. Birinchi guruhda yozilish shakli oson, keyingi guruhlarda yozilish shakli murakkab boʻlgan harflar kiritiladi. Bunday usulda darsni tashkil etish Chiroyli yoʻzuv malakasini shakllantirish metodikasida genetik usul deb ataladi.

Oʻqituvchi birinchi navbatda har bir oʻquvchiga partada toʻgʻri oʻtirish qoidalarini erinmay tushuntirish va mashq qildirish darkor. Keyinchalik oʻquvchi ruchkani qanday ushlash, daftar tutish holati hamda harflarni yozayotganligini: sekin yoki tez yozishni kuzatib borishi lozim.

Husnixat malakasini shakllantirishni faqat boshlangʻich sinflarda emas, balki yuqori sinflarda takomillashtirib borishi zarur. Chiroyli yoʻzuv qoidalarini yaxshi bilish yoʻzuv malakasining shakllanishiga yaqindan yordam beradi. Chiroyli yoʻzuv qoidalarini qisqa va tushunarli qilib bayon etish lozim, shundagina oʻquvchilar uni toʻliq oʻzlashtirishlari va amalda qoʻllashlari mumkin. Masalan, soʻzlarda harflarning balandligini va qiyaligini bir xilda saqlash, soʻzlarda harf unsurlari va harflar oraligʻini bir xil uzoqlikda chamalab yozish kabi qoidalarini asta-sekin oʻz oʻrnida oʻrgatib borish lozim. Yoʻzuvning qiyaligi haqidagi tushunchalar chuqur singdirilgandan soʻng, harflarni bir xil masofada tekis yozish qoidalarini oʻrgatiladi. Harflarni qoʻl harakatini uzmasdan yozish qoidalarini oʻrganilgandan soʻng, soʻzlarni qoʻl harakatini uzmasdan yozish qoidalarini oʻrgatiladi. Ammo har bir qoidani har darsda oʻquvchini bezdiradigan darajada takrorlash yaramaydi, bunda ongli ravishda oʻzlashtirish uchun moʻljallangan qoidalar asqotishi mumkin.

Husnixat koʻproq yoʻzuv qurollarining sozligiga bogʻliq. Hozirgi paytda aksar oʻquvchilar sharikli ruchkadan foydalanadi. Uning siyohi turlicha boʻlgani uchun yoʻzuvlar ham harxillashadi. Yoʻzuv bir xil boʻlishi uchun oʻqituvchi oʻquvchilar ruchkasini sozlab, daftarning siyohenlamaydigan qalin oq varaqlisini olishi, partada toʻgʻri oʻtirishiga eʼtibor berishi, daftar parta yuzasida 65 gradus qiyalikda joylashtirilishini nazorat qilishi, chamalash, batartiblik qobiliyatini oshirishi lozim.

Oʻqituvchi oʻquvchilar chiroyli yozishi uchun partalar oralab nazorat qilib turishi zarur. Harf elementlarini buzib yozgan oʻquvchining daftari hoshiyasiga namuna yozilib, tushuntiriladi.

2-sinfning ikkinchi yarmidan oʻquvchilar bir chiziqli daftarga yozadi. Bunda kichik harflarning balandligini 4 mm, bosh harfning balandligini esa 8 mm qilib yozish oʻrgatiladi. 2-sinfda teztakrorlanadigan unsurli harflarni bir-biriga tutashtirishga oid mashqlarni bajarishga eʼtibor berish kerak. Bunda harf qiyaligini saqlab, qoʻl harakatini uzmay yozish malakasi mustahkamlanadi. Bir chiziqli daftarga baʼzi oʻquvchilar harfni katta-kichik, baland-past qilib yozadi. Oʻqituvchi daftarni tekshirayotganida notoʻgʻri yozilgan harflarni tuzatib, keying darsda ularning xatosini aytishi lozim. Masalan, bir oʻquvchi –na boʻgʻinini yozishda na katta, kichik harfda yozadi. Agar oʻquvchi chamalayolmasa, unda oʻqituvchiuning qoʻlidan ushlab yozdirishi kerak. Harflar qiyaligini toʻgʻri saqlab (65 gradus) yozish daftarning parta ustida turishiga bogʻliq. Daftarning qiyaligi oʻzgarib tursa, yoʻzuvning ham sifati buziladi. Quyida qiya va tik yozilgan yoʻzuvning farqi oʻquvchilarga koʻrsatiladi.

Har bir darsda oʻqituvchi oʻquvchilar daftarinig toʻgʻri turganini kuzatib borishi, pastki burchagini bolalarning koʻkragi oʻrtasiga toʻgʻrilab qoʻyishi kerak.

Daftar yoʻzuvlarga toʻlib borgani sari beixtiyor yuqoriga suriladi. Shu bois, chap qoʻl bilan daftarning yuqori tomoni bosib turiladi. 3-4-sinflarda oʻquvchilar chiroyli yozishni yaxshi oʻrganib olgan boʻlsa ham muntazam tayyorgarlik mashqlarini oʻtkazish lozim.

Bu mashqlarni bajarishda qoʻl harakatini uzmay yozish, bosh va kichik harflarni bir-biriga bogʻlab yozish oʻrgatiladi. Shuningdek, boshni biroz pastga egib, toʻgʻri oʻtirish, oyoqni boʻsh tutib, yerga qoʻyib oʻtirish, qoʻlni toʻgʻri tutish, ruchkani toʻgʻri ushlash, shoshmasdan, chaplashtirmay yozish kabi qoidalariga amal qilish kerak. Chiroyli yoʻzuv shunchaki yozish, nusxa koʻchirish boʻlib qolmasligi kerak. Risoladagidek

yozgan o'quvchilarni «Balli», «Barakalla» kabi so'zlar bilan rag'batlantirib borish zarur. Chiroyli yozuv malakasini mustahkamlash sinfxonaning yorug'ligiga, doskaning tekis, harakatlanishga mosligiga ham bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi // Boshlang'ich ta'lim, 2014
2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.
3. M. Gulomov, K. Tursunova, D. Po'latova. Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Uslubiy qo'llanma. Toshkent, Turon Iqbol, 2013.
4. G'ulomov M. Husnixat. 1-sinflar uchun. -T.:O'zbekiston, 2002.
5. Jumayeva.M.A. Innovatsion ta'lim sharoitida ona tili darslarining samaradorligini oshirish (Boshlang'ich sinf misolida) ped.fan.dok.(PhD) diss. -Jizzax. 2022.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mirzoyeva Maftuna Husnitdinovna

Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD) Ravshanova R.X.

Bola maktabga qabul qilingan kundan boshlab o'qish yetakchi faoliyat turiga aylanishi zarur. O'qish o'yindan farqli ravishda majburiylik kasb etadi, u aniq maqsadga yo'naltirilgan, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan hamda tizimga solingan faoliyat turi hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda bolalarni o'qitish jarayonida ham o'yinlardan foydalaniladi, lekin endi ular o'qish, o'qitish vazifalari bilan bog'langan bo'ladi. O'yinning maqsadi, turi, tashkil etish sharoitlari ham o'zgaradi. Boshlang'ich sinflarda bolalarning o'qish faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi o'qish jarayoniga, ya'ni harakatlarni bajarish usullariga alohida e'tibor beradi. Chunki o'qitishning pirovard maqsadi muayyan bilim va malakalarni egallab olishdangina iborat bo'lmay, balki kelgusida ishlab chiqarish, fan yoki insonlar bajaradigan boshqa ijtimoiy faoliyat turlarining murakkab muammolarini hal qilishda kerak bo'lgan mustaqil ravishda bilim olish mahoratini, tanqidiy fikrlashni o'zlashtirish hamdir.

Bu haqida pedagogika fanlari doktori, professor R.Safarovning fikri quyidagicha: “Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qituvchilar o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantirish ustida alohida ish olib borishlari talab etiladi: fikrni mantiqiy izchillikda ifodalash, muayyan mavzu doirasida bosqichma-bosqich kengaytirilgan murakkab matnlar yaratish; muayyan mavzuni batafsil tavsiflash; mavzuni tavsiflashda ona tilining ifoda imkoniyatlari va so'z boyliklaridan samarali foydalana olish; matn yaratishda imloviy, uslubiy talablarga rioya qilish kabilar.

Boshlang'ich sinflarda o'qituvchilar o'quvchilarning mustaqil, tanqidiy hamda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarini ijtimoiy faoliyatlarda qo'llash hamda ta'limning ikkinchi bosqichida o'qishni davom ettirish uchun zaruriy tayyorgarlik darajasini ta'minlashga erishishlari talab etiladi”[1;129].

Yuqoridagi mulohazadan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish eng muhim vazifalardan biri ekan. Bugungi kundagi zamon talabi ham aynan shundan iborat. Chunki XXI asr ko'nikmalari yoki 4 blokli model (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot, hamkorlik) asosida ham tanqidiy tafakkurni rivojlantirish yotadi. Chet ellik olimlar tanqidiy fikrlashga quyidagicha ta'rif beradilar: “Tanqidiy fikrlash – bu odamlardan fikr yuritishni va ularning e'tiqodlari va harakatlarini boshqaradigan qarorlar qabul qilishga e'tibor berishni talab qiladigan fikrlash usuli. Tanqidiy fikrlash odamni mantiqiy xulosalar chiqarishga, murakkab ma'lumotlarni qayta ishlashga, narsalarga turli tomondan qarashga o'rgatadi, shuning uchun ular ishonchliroq xulosa chiqarishi mumkin.”[2;101].

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi qadim zamonlardan beri muhokama markazidan tushmay kelmoqda. Eng qadimgi davrda yashagan faylasuflardan biri bo'lmish Suqrot tanqidiy fikrlash haqidagi ilk mulohazalarni bildirib o'tgan. Shu sababdan bugungi kunda ta'limda “Suqrotning so'rog'i”(Socratic questioning) usuli qo'llaniladi. Bunda o'quvchilar o'zlariga yoki sinfdosh o'rtoqlariga tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi savollarni berishadi. Masalan, 3-sinf O'qish savodxonligi darsligida berilgan Hakim Nazirning “Igna” hikoyasini o'qib bo'lgach o'qituvchi o'quvchilarga quyidagi savollarni beradi:

“Siz Soraning o'rnida bo'lganingizda nima qilgan bo'ladingiz?”

“Bu holat boshqacha yakun topishi mumkinmidi? Fikringizni izohlang”

“Agar igna bo'lmasa...” Fikrni davom ettiring.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun "Blum moychechagi" ta'lim texnologiyasi ham keng qo'llaniladi. Ushbu texnologiyani qo'llash tartibi: moychechak rasmi chiziladi, moychechakning o'rtasiga mavzu yoziladi, yaproqlariga esa 6 xil turdagi savollari yoziladi. Savollarning turlari va ketma-ketligi quyidagicha:

- 1) oddiy savollar;
- 2) aniqlashtiruvchi savollar;
- 3) tushuntiruvchi savollar;
- 4) ijodiy savollar;
- 5) baholovchi savollar;
- 6) amaliy savollar.

Demak, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ko'proq o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchi dars mashg'ulotida yuqoridagi metod va pedagogik texnologiyalaridan foydalansa, o'z fikriga ega, har qanday murakkab vaziyatda ham maqbul yechim topib, undan chiqib keta oladigan, bir so'z bilan aytganda, zamon talablariga javob bera oladigan shaxslarni yetishtirib chiqarishga muvaffaq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergashev R.N., Ergasheva G.M., Eshonqulova M.X. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – Toshkent: Kamalak, 2022. – 211 b.
2. Joan Baron, Sternberg R. Book reviews and notes: teaching thinking skills: theory and practice. – New York, 1987 – 275 p.
3. "O'qish savodxonligi" II qism 3-sinf uchun darslik. –Toshkent:Novda, 2023.–78 b.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT ASARLARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

p.f.n., dotsent Suyunov M.
Navoiy davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası.

Me'morchilik obidalariga ekskursiyalar uyushtirish, tarixiy hujjat va adabiy-badiiy illyustratsiyalarni o'rganish katta ta'limiy va g'oyaviy-estetik ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, o'z davri madaniy muhitining markazida turgan va nafaqat so'z san'atining, balki san'atning boshqa sohalarida ham ijodkorlarga homiylik va tarbiya ko'rsatgan Alisher Navoiy hayoti va ijodini o'rganishda ham me'morchilik san'atidan keng foydalanish mumkin. Navoiy hayoti va ijodini o'rganish mashg'ulotlarida me'morchilik va qurilishga oid rasmlarni sharhlash, namoyish qilish ham dars jarayonida, ham sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan ishlar mazmuniga singdiriladi.

VIII sinfda Navoiy biografiyasi o'rganilganga qadar o'quvchilar "XIV-XVI asrlar o'zbek adabiyoti tarixi" bilan tanishadilar. Davrning madaniy hayoti: Samarqand va Hirot shaharlarida bunyod etilgan arxitektura ansamblari haqida so'z borganda, o'qituvchi "Ochiq osmon ostida muzey" va shu kabi boshqa albomlardan keng foydalanib, bu davrda me'morchilik yuksak pog'onaga ko'tarilgani, bunda, ayniqsa, ulug' olim Ulug'bekning xizmatlari katta ekanini ta'kidlaydi. Samarqand Registoni ansambli ko'rinishlari aks ettirilgan rangli rasmlarni namoyish qilish o'quvchilarda zo'r qiziqish va estetik zavq uyg'otadi. O'qituvchi bu rasmlarni izohlab tushuntirsa, kuzatilgan maqsadga erishiladi. Samarqand me'morchilik tarixiga bag'ishlangan qisqa metrajli rangli film lentalarini namoyish qilish orqali o'quvchilarda xalqimiz yaratgan ajoyib yodgorliklarga nisbatan hurmat hamda ularni ehtiyot qilib asrash tuyg'usi o'stirilib, bu san'at asarlari ta'sirida mehnatga va san'atga muhabbat hislari tarbiyalanadi. izohlab tushuntirsa, kuzatilgan maqsadga erishiladi. Samarqand me'morchilik tarixiga bag'ishlangan qisqa metrajli rangli film lentalarini namoyish qilish orqali o'quvchilarda xalqimiz yaratgan ajoyib yodgorliklarga nisbatan hurmat hamda ularni ehtiyot qilib asrash tuyg'usi o'stirilib, bu san'at asarlari ta'sirida mehnatga va san'atga muhabbat hislari tarbiyalanadi.

Ulug'bekning fan va madaniyat sohasidagi tarixiy xizmatlari haqida ma'lumot berilganda o'quvchilarda ulug' olim madrasasi va rasadxonasiga doir rasmlar namoyish qilinadi. Shu o'rinda Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidan quyidagi parchani ifodali o'qib berish maqsadga muvofiqdir.

Temurxon naslidin Sulton Ulug'bek,
Ki olam ko'rmasdi sulton aningdek,
Aning abnoi jinsi bo'ldi barbod,
Ki davr ahli biridin aylamas yod.
Valek ul ilm sori topti chun dast,

Ko'zi oldinda bo'ldi osmon past.
Rasadkim bog'lamish zebi jahondur,
Jahon ichra yana bir osmondur.
Bilib bu nav ilmi osmoniy,
Ki andin yozdi "Ziji Ko'ragoniy",
Qiyomatga degancha ahli ayyom,
Yo'zarlari oning ahkomidin ahkom.

Arxitektura yodgorliklari haqida hosil qilingan bu tushunchalar Navoiy biografiyasini o'rganish jarayonida yanada to'ldirilib, rivojlantiriladi. Zero, Navoiy ham (1457-1459 yillar) Samarqandda yashagan vaqtida Ulug'bek barpo etgan rasadxona va madrasalarda bo'lgan, ilm olgan hamda ulardan zavqlangan. Akademik Vohid Abdullayevning ta'kidlashicha: "U o'zining (Navoiy-M. S.) qator go'zal asrlarini Samarqandda yozdi... tarixiy obidalar, yodgorliklarga bo'lgan munosabati uning badiiy va ilmiy asarlarida qayta-qayta ifodalandi".

Ma'lumki, Alisher Navoiy yashagan davrda Hirot gurg'ohi yashnagan madaniyat va san'at markaziga aylanadi, yangi binolar, arxitektura ansambllari yaratiladi. "Navoiy me'morchilik san'ati bilan yaqindan tanish bo'lib, uning ravnaqiga katta e'tibor bergan, me'mor, muhandis, naqqosh qoshintarosh kabi binokor ustalarra rahnamolik va homiylik qilgan", - deydi shoirning zamondoshi tarixchi Xondamir va navoiyning 54 rabot, 19 hovuz, 16 ko'priklar masjidlari, hammomlar qurdirganini alohida ta'kidlab o'tadi.

Alisher Navoiy yuksak arxitektura ansambllarining bunyod bo'lishida rahnamolik qilgan. Navoiy o'zining "Vaqfiya" asarida Hirot arxitekturasi haqida qimmatli fikrlarni bildirgan.

Biografiyani o'rganishning "Navoiy davlat arbobi, uning mamlakat obodonchiligi uchun qilgan xizmatlari" mavzuida yuqoridagi ma'lumotlar berilgach, o'quvchilarning diqqatini rassom I.Kiriakidi ishlagan "Alisher Navoiy madrasa qurilishida" kartinasiga tortish maqsadga muvofiqdir. Kartinada Navoiy siymosi yorqin aks ettirilgan. Rassom Kiriakidi madrasa qurilishini tasvirlab, qizg'in mehnat va quruvchilar g'ayrat-shijoatini grafika orqali aniq bo'yoqlarda tasvirlab bera olgan. Ana sangtarosh tosh tarashlayapti, qoshinkor bino peshtoqiga so'nggi bezaklarni berayapti. Navoiy ustalar ishini kuzatayapti, yuzida bosiqlik, salobat aks etib turibdi. Qo'lida bino tarhi akr ettirilgan qog'oz.

O'quvchilar bilan ushbu kartina asosida savol-javob o'tkazilar ekan, mashhur tarixchi Xondamirning "Xulosatul-axbor" asaridan Hirotidagi masjidi jomening ta'miri haqidagi Navoiy to'g'risida aytgan fikrlarini o'quvchilarga o'qib berishi mumkin: 903-yilning ramazon oyida (1498-yil, aprel- may - M.S.) gumbazni va maqsura toqini ochishga amr qildi... Va ul xayr-saxovatli binokor o'sha imorat xususida ko'p g'amxo'rliqi tufayli har kuni o'sha sharofatli joyga tashrif buyurur edi. Ko'p kunlari etagini beliga qistirib, yollangan ishchilar singari ustalarra g'isht uzatardi va boshqa ishlar qilardi. Tez-tez o'sha yerdagi me'morlar, ustalar va kosiblarga qimmatbaho sarupolarikiydirar va ko'p navozish va boshqa in'omlar bilan xushdili xursand qilardi".

I.Kiriakidi ishlagan rasm bo'yicha suhbatni xulosalashda Oybekning "Navoiy" romanidan 14-bobning so'nggi qismini o'qib berish temaning yanada tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Adibning tasviricha, Arslonqulda Navoiyga nisbatan bo'lgan "allaqanday toshqin mehr", shubhasiz, Navoiyning ulug'vor siymosiga havas bilan boqib o'tirgan, diqqat va qiziqish bilan dars tinglayotgan o'quvchilarning ham qalbiga ko'chadi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganish jarayonida, xususan, "Farhod va Shirin" dostonining teksti ustida ishlashda, tahlil jarayonida ham me'morchilik san'atiga doir fikrlarga duch kelinadi. Ular yuzasidan ham qiziqarli suhbat tashkil qilish yoki ma'lumot berish mumkin.

Alisher Navoiy arxitektura to'g'risida o'zining ideallari bilan ajoyib koshonalar, saroylar tasvirini yaratganligi bizga ma'lum. Yirik arxitektura ansambllarini qurishda qatnashgan shoir zamonasining mohir me'morlari qatoridan o'rin olgan. Shu bois shoir qahramonlari orasida mohir sangtarosh, me'mor va naqqoshlarning bo'lishi bejiz emas, albatta.

Navoiyning dostonlarida afsonaviy voqealar hikoya qilinsada, ammo qurilish ishlari, qasrlar, binolar qurilishi, loyihalar tuzish, bezash kabi tasvirlar real voqeilikka asoslangan. Masalan, shoir "Farhod va Shirin" dostonida binokor hunarmandlar ishini yuqori baholab, naqqosh Moniy haqida so'z yuritadi, uning chizg'ichsiz (pargor) binoga turli shakllar bera olish mahoratini ta'riflaydi.

Farhodning me'mor Qoran va naqqosh Moniydan me'morchilik sirlarini o'rganishi va bu sohadagi mislsiz qobiliyati va iste'dodini ko'rsatuvchi tekst parchalari tahlilidan foydalanib, o'qituvchi yoshlarni kasb-hunarga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga, mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor beradi.

O'rta Osiyo me'morchilik obidalari asrlar osha bizga yetib kelgan. Ularning lojuvard bezaklari kishi aqlini lol qoldiradi. O'qituvchi xalqimizning madaniy yodgorligi sifatida bu obidalarining davlat tomonidan muhofaza qilinib, restavratsiya ishlari olib borilayotganligi haqida ham gapiradi.

$\frac{x}{1-x^2}dx + \frac{y}{y^2+1}dy = 0$ полученное уравнение является уравнением с разделенными

переменными. Интегрируя уравнение имеем $\int \frac{x}{1-x^2}dx + \int \frac{y}{y^2+1}dy = 0$ или

$$-\frac{1}{2} \int \frac{d(1-x^2)}{1-x^2} + \frac{1}{2} \int \frac{d(y^2+1)}{y^2+1} = 0$$

$$-\ln(1-x^2) + \ln(1+y^2) = \ln C \quad \ln(1+y^2) = \ln(1-x^2) + \ln C$$

$$\ln(1+y^2) = \ln|(1-x^2) \cdot C| \quad 1+y^2 = |C(1-x^2)| \quad \text{или} \quad 1+y^2 = (1-x^2)C$$

№2 $xyy' = 1-x^2, \quad y' = \frac{dy}{dx}, \quad xy \frac{dy}{dx} = 1-x^2,$

$$xydy = (1-x^2)dx \Rightarrow ydy = \frac{1-x^2}{x}dx \quad \int ydy = \int \left(\frac{1}{x} - x\right)dx, \quad \frac{y^2}{y} = \ln|x| - \frac{x^2}{2} + C$$

$$y^2 + x^2 = \ln x^2 \cdot C$$

№3 $y' + \sin \frac{x+y}{2} = \sin \frac{x-y}{2}, \quad \frac{dy}{dx} = \sin \frac{x-y}{2} - \sin \frac{x+y}{2}$

$$\frac{dy}{dx} = 2 \left(\sin \frac{\frac{x-y}{2} - \frac{x+y}{2}}{2} \cdot \cos \frac{\frac{x-y}{2} + \frac{x+y}{2}}{2} \right) \Rightarrow$$

$$\frac{dy}{dx} = -2 \sin \frac{y}{2} \cos \frac{x}{2} \Rightarrow dy = -2 \sin \frac{y}{2} \cdot \cos \frac{x}{2} dx, \Rightarrow \frac{dy}{\sin \frac{y}{2}} = 2 \cos \frac{x}{2} dx,$$

$$\int \frac{dy}{\sin \frac{y}{2}} = -2 \int \cos \frac{x}{2} dx; \quad \ln \left(\operatorname{tg} \frac{y}{4} \right) = -4 \sin \frac{x}{2} + C, \quad \ln \left(\operatorname{tg} \frac{y}{4} \right) = C - 4 \sin \frac{x}{2};$$

Теперь рассмотрим решение однородного уравнение первого порядка. Пусть задана однородное дифференциальное уравнение первого порядка $\frac{dy}{dx} = f(x, y)$ функция $f(x, y)$ однородная, т.е. $f(x, y) = f(\lambda x, \lambda y)$ за λ берем $\lambda = \frac{1}{x}$, тогда

$$f(x, y) = f\left(\frac{y}{x}\right). \text{ Однородное уравнение запишем в виде } \frac{dy}{dx} = f\left(1, \frac{y}{x}\right), \text{ введем обозначения}$$

$$u = \frac{y}{x} \Rightarrow y = u \cdot x; \quad y' = u' \cdot x + u, \quad u + u' \cdot x = f(1, u)$$

$$u + x \cdot \frac{du}{dx} = f(1, u), \quad x \frac{du}{dx} = f(1, u) - u \Rightarrow \frac{du}{f(1, u) - u} = \frac{dx}{x} \quad \text{интегрируя последнего}$$

$$\text{находим общее решение однородного уравнения} \quad \int \frac{du}{f(1, u) - u} = \int \frac{dx}{x} + C;$$

$$\text{№ 4} \quad y^1 = \frac{y^2}{x^2} - 2; \quad f(\lambda x, \lambda y) = \frac{(\lambda y)^2}{(\lambda x)^2} - 2 = \frac{\lambda^2 y^2}{\lambda^2 x^2} - 2 = \frac{y^2}{x^2} - 2 = f(x, y)$$

$$u = \frac{y}{x}; \quad y = u \cdot x; \quad y^1 = u^1 \cdot x + u$$

$$u \cdot x + u = u^2 - 2, \quad u^1 \cdot x = u^2 - u - 2, \quad x \cdot \frac{du}{dx} = u^2 - u - 2,$$

$$\frac{du}{u^2 - u - 2} = \frac{dx}{x}; \quad \int \frac{du}{u^2 - u - 2} = \int \frac{dx}{x} + C$$

$$\frac{1}{3} \int \frac{du}{(u+1) \cdot (u-2)} = \ln|x| + \ln C, \quad \ln \frac{u-2}{u-1} = \ln|x^3 \cdot C|, \quad u = \frac{y}{x}, \quad \frac{\frac{y}{x} - 2}{\frac{y}{x} - 1} = x \cdot C$$

$$\frac{y - 2x}{y + x} = x^3 \cdot C; \quad y - 2x = C \cdot x^3 \cdot (y + x)$$

$$\text{№ 5} \quad xy^1 = y \ln \frac{y}{x}, \quad y^1 = \frac{y}{x} \ln \frac{y}{x}, \quad u = \frac{y}{x}; \quad y = u \cdot x; \quad y^1 = u^1 \cdot x + u,$$

$$x \cdot u^1 + u = u \ln u \Rightarrow x \cdot u^1 = u \cdot \ln u - u,$$

$$x \frac{du}{dx} = u \ln u - u, \quad \frac{du}{u(\ln u - 1)} = \frac{dx}{x}, \quad \int \frac{du}{u(\ln u - 1)} = \int \frac{dx}{x} \Rightarrow \int \frac{d(\ln u - 1)}{\ln u - 1} = \int \frac{dx}{x}$$

$$\ln|\ln u - 1| = \ln x \cdot C \Rightarrow \ln|u| - 1 = x \cdot C \Rightarrow \ln \left| \frac{y}{x} \right| - 1 = x \cdot C \quad \text{или} \quad \ln \left| \frac{y}{x} \right| = x \cdot C + 1,$$

$$\frac{y}{x} = e^{x \cdot C + 1} \Rightarrow y = x \cdot e^{x \cdot C + 1}, \quad y = x \cdot e^{x \cdot C + 1}$$

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Н. С. Пискунов "Дифференциальное и интегральное исчисления", М., "Наука", 1986, том.1, 2.
2. И. М. Уваренков, М. З. Маллер "Курс математического анализа", М., "Просвещение", 1989.
3. В.С. Шипачев "Высшая математика", Москва, "Высшая школа", 1990г.
4. Бугров Я.С., Никольский С.М. Дифференциальные уравнения, кратные интегралы, ряды, функции комплексного переменного. М.: 1985.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEXNALOGIYA VA MATEMATIKA O'QUV FANLARI O'RTASIDA FANLARARO ALOQADORLIKNI TAMINLASHNING AHAMIYATI

Yo'ldoshev Xolmirza –

NavDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi

Hozirgi paytda boshlang'ich ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlik o'quvchilarda ilmiy bilimlarning umumiy holati haqida yanada aniqroq tasavvurga ega bo'lishni ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Bu fikrlar zamonaviy pedagogikada o'z aksini topgan. Boshlang'ich ta'limga xos xususiyatlar shundan iboratki o'quvchi ta'limga oid muammolarni biror fanni mukammal o'zlashtirish natijasida hal eta olmaydi. Shu munosabat bilan ham o'qitish nazariyasi va amaliyotida fanlarni fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etish o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashga oid malakalarni shakllantirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda texnologiya va matematika fanlarini o'qitishda fanlararo aloqadorlikdan foydalanish, o'quvchilarda bilimlarni ongli o'zlashtirishga, ularda mustaqil bilish faoliyatini ta'minlashga, texnologiya va matematika fanlariga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, shuningdek o'qishning ancha quyi darajalarida olgan bilimlarini yuqori darajaga ko'tarishga yordam beradi. Matematikadan dars jarayonida bilimlarni chuqur va mukammal egallash, ayniqsa juda muhim. Chunki uning uslublaridan inson o'z faoliyatining ko'plab sohalarida foydalanadi, ya'ni matematik amallarning boshqa fanlardan o'zlashtirilayotgan mavzular bilan birlashtirilgan holati yaqqol namoyon bo'lgan amaliy yo'nalishga ega bo'ladi hamda o'quvchilarning idrok etish va bilishga bo'lgan qiziqishlarini yuzaga keltiradi. Boshlang'ich sinflarda o'rganilayotgan barcha o'quv fanlarida muammoli savollarni birlashtirish va turli sohalaridan o'rganilayotgan bilimlarni birlashtirish o'qishda fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishni osonlashtiradi. Aynan shular o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi, inson, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlarini aniqlashtirish va boyitish masalasini hamda ular asosida turli fanlarning umumiy o'rganish ob'yektlari hisoblangan, turli o'quv fanlar uchun umumiy tushunchalarni shakllantirish vazifasini juda samarali hal etadi. Ular bir darsda ma'lumotlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda tayanch tushunchalarning belgilari haqida o'z bilimlarini chuqurlashtiradilar va umumlaipiradilar, sabab-oqibatli aloqadorlikni tez aniqlaydilar. Asosiy ta'lim maqsadlariga erishish uchun axborotlarni qanday qabul qilishga va ulardan foydalanishga o'quvchilarning chuqur bilim olishga qay darajada o'rgatilganliklariga bog'liq. Fan o'qituvchilarining kompyuter texnologiyalaridan foydalanishlari o'zlarining fanlari bo'yicha multimediya tashkil etuvchi uslublarni ishlab chiqishlari uchun keng yo'l ochadi va shu bilan bir vaqtda o'quvchilarning kompyuter texnologiyalarini o'zlaipirish hamda aniq amaliy masalalarni hal etishda ularni qo'llash ko'nikmalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Kompyuter texnologiyalarini qo'llash doirasi qanchalik keng bo'lsa, o'quvchilar fanlararo aloqadorlikni o'zlaipirish bo'yicha shunchalik ko'p malaka va ko'nikmalar oladilar. Bu, ayniqsa, axborot texnologiyalarining uzluksiz o'zgarib borishi, dasturli vositalar sohasida tez-tez o'zgarishlar sodir bo'lishi sababli muhimdar.

Olingan natijalar o'qituvchining dars jarayonida fanlararo aloqadorlikdan foydalanishi zarurligi haqida xulosaga kelishga imkon beradi. Agar ularning dolzarbligi haqida gapirsak, u quyidagilardan iborat:

- bir dars doirasida o'rganilayotgan mavzuning ahamiyati va faoliyat turlarini almashtirib borish osonlashadi;
- o'qituvchining darsga tayyorgarligi sifati ilmiy jihatdan oshadi;
- darsni illyustrativ olib borish imkoniyatlari kengayadi.
- o'quvchilarning mustaqil va tadqiqotchilik faoliyatlarini tashkil etish samaradorligi kengayadi.

Dars jarayonida o'quvchilarga berilayotgan masalalarni yechganda ularni boshqa fanlardagi o'rnini amaliyotda, hayotda qanday qo'llanilishini har doim oquvchilarga tushuntirib bershi lozim. Buning natijasida o'quvchilar o'rganilayotgan har bir oquv fanini chuqurroq va tushunib o'zlashtiradilar; matematik mavzularni hamda muammolarni yaxshi tushunadilar, o'rganilayotgan fan sohaları qanchalik murakkab bo'lmasin, ular moddiy, dunyoning ob'yektiv aloqadorligini ifoda etishni anglab oladilar. Matematik tushunchalardan boshqa fanlarda foydalanishni amalda ko'rsatish o'quvchilar uchun katta ahamiyatga ega.

Matematika shunisi bilan foydaliki, uning tushunchalari, formulalari, uslublari, algoritmlaridan fizika, kimyo, biologiya fanlaridan tashqari boshqa fanlarda ham jumladan mehnat fanlarida ham foydalanish mumkin. Fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish bilan ushbu o'quv fanlarida bayon etiladigan matematik tushunchalarni bir xilda, ya'ni matematik tilda talqin qilish lozim. Shuning uchun bitta tushunchaning turli fanlardagi mazmunini o'quvchilarga ko'rsatib berish zarur. Agar o'qituvchi umumiy matematik tushunchalar va g'oyalarni o'zlashtirishni darsning asosiy maqsadi deb hisoblasa, unda o'quvchilarga ularning mohiyatini to'la tushuntirishga erishishi kerak. Kiritilayotgan ob'yektlar mazmunini o'quvchilar yanada chuqurroq

o'zlashtirishlari uchun ularni tushuntirishda bir xil bo'lgan so'zlar bilan ifodalanadigan o'xshashliklar o'tkazish kerak.

MATEMATIKA DARSLARIDA HAMKORLIKDA O'QITISHNING DOLZARBLIGI

Alimov Alisher Yarashevich,

Navoiy davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

Matematika ta'limi jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlari, o'quv bahsi va munozaralarni samarali tashkil etish yo'llarini egallagan, o'quvchilarda esa darslik, og'zaki va yozma misol va masalalar ustida mustaqil va ijodiy ishlash, o'z fikrini qisqa va aniq bayon etish, fikrlarni asoslash va dalillash, mantiqiy fikr yuritish, o'quv bahsi va munozaralarda faol qatnashish ko'nikmalari shakllangan va ongli intizom vujudga kelgan bo'lishi lozim.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarni nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qishni o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining bir nechta metodlari mavjud:

Guruhda o'qitish (R.Slavin) da o'quvchilar teng sonli ikkita guruhga ajratiladi. Har ikkala guruh bir xil topshiriqni bajaradi. Guruh a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish bo'yicha ko'rsatma berilishi yetarli emas. O'quvchilar o'rtasida hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi guruhga foyda keltirishini anglagan holda ma'suliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishga intiladi.

Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi o'z navbatida uchga bo'linadi:

– hamkorlikda o'rganish; – modellash; – tadqiqot.

Hamkorlikda o'rganish – ta'lim oluvchilarning bilimni o'zlashtirish, singdirish, mustahkamlash bo'yicha reproduktiv faoliyatini ta'minlovchi, mahorat va malakani ketma-ketlik bo'yicha ta'lim oluvchining bevosita boshchiligida ishga solishni tashkil etishga asoslangan o'qitish va bilim olish modelidir. Ushbu model ta'lim oluvchilarning mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan metodlardan iborat. Bularga kitob bilan ishlash, o'quv suhbat, davra suhbat, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara kabi metodlarni kiritish mumkin.

Modellash – real hayotda va jamiyatda yuz beradigan hodisa va jarayonlarning ixchamlashtirilgan va soddalashtirilgan ko'rinishini sinfxonada yaratish va ularda ta'lim oluvchilarning shaxsan qatnashishi va faoliyat evaziga ta'lim olishini ko'zda tutuvchi metodlardan iborat. Ushbu metodlarning asosiy maqsadi tahlim oluvchilarning faqat tinglashi emas, balki bilimlarni o'zlashtirishda bevosita ishtirokini ta'minlash orqali ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bularga ishbop o'yinlar va rolli o'yinlar kabi metodlarni kirish mumkin.

Tadqiqot – ta'lim oluvchilar tomonidan muammoni tushunish va yechish, mustaqil bilim olishni kuchaytiradigan va shunga undaydigan usullar yig'indisidan iboratdir. Tadqiqot modelining maqsadi dars jarayonida ta'lim oluvchilarda savol qo'yish va ularga javob izlashida qiziqishini uyg'otishga qaratilgandir. Ushbu model bo'yicha o'qitish ta'lim oluvchilarni amaliy izlanish jarayonida bevosita qatnashishini ta'minlaydi. Bularga muammoli vaziyat, loyihalash metodi, mustaqil izlanish, yo'naltiruvchi matn kabi metodlar kiradi.

4-sinf matematika fanidan ayrim masalalarni hamkorlikda o'qitish qulay bo'lgan misol va masalalarni keltiramiz:

1. Sonlar to'plamidan:

a) juft sonlarni (oxirgi raqami 0;2;4;6;8 bilan tugaydigan barcha sonlar – juft sonlar): 12 302, 7 654, 4 442, 45 500, 300 002, 6 060, 828, 200 004, 9 084;

- b) 3 ga karrali sonlarni (berilgan son tarkibidagi raqamlar yig'indisi 3 ga karrali bo'lsa, ya'ni 3 ga bo'linsa ushbu son 3 ga bo'linadi): 387, 2 121, 828, 6 060, 5 055, 200 004, 9 084, 123, 111;
- d) 4 ga karrali sonlarni (berilgan sonning oxirgi ikki raqami 4 ga karrali bo'lsa, hamda 2 ta 0 bilan tugagan bo'lsa, ushbu son 4 ga bo'linadi): 45 500, 828, 200 004, 9 084;
- e) 9 ga karrali sonlarni (berilgan son tarkibidagi raqamlar yig'indisi 9 ga va 3 ga karrali bo'lsa, ushbu son 9 ga bo'linadi): 387, 828.

2-masala. Yaponiya va Xitoydandan kelgan sayyohlar ikki qavatli sayyohlik avtobusida sayohat qilishadi. Jadvaldan foydalaning va avtobusda qancha sayyoh borligini aniqlang.

	I qavat	II qavat
Yaponlar	8 nafar	?, 8 nafar ko'p
Xitoyliklar	?, 5 marta ko'p	17 nafar

Yechish: 1) $8 \cdot 5 = 40$ (I-qavatdagi xitoyliklar)

2) $17 + 8 = 25$ (II-qavatdagi yaponlar)

3) $8 + 40 + 25 + 17 = 90$ (I va II qavatdagi yaponlar va xitoyliklar)

Javob: avtobusda 90 ta sayyoh bor.

3-masala. Registon maydoniga dushanba kuni 1 300 nafar, seshanba kuni undan 240 nafar ko'p, chorshanba kuni esa dushanba kunidagidan 130 nafar kam sayyoh tashrif buyurdi. Registon maydoniga shu uch kunda jami necha nafar sayyoh tashrif buyurgan?

Yechish:

1) $1\,300 + 240 = 1\,540$ (nafar) seshanba kuni

2) $1\,300 - 130 = 1\,170$ (nafar) chorshanba kuni

3) $1\,300 + 1\,540 + 1\,170 = 4\,010$ (nafar) jami

Javob: Uch kunda jami 4010 nafar sayyoh tashrif buyurgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Repyova I.V. 4-sinf matematika darsligi. I-qism. –Toshkent. “Novda edutainment”, 2023. -128 b.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI ORALIQ GRAMMATIK MA'NOLARINING ANIQ NISBATDAGI FARQLARI

Profi University Navoiy filiali

O'quv tarbiyaviy ishlar bo'yicha prorektor, katta o'qituvchi

Saodat Qayimovna Xasanova

Tel:(90)501-32-34

email: saodat75@inbox.ru

Annotatsiya. O'zbek va ingliz tillaridagi grammatik tizimlarni o'rganish, ularning til o'rgatishdagi o'rni va funktsional xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Bu maqolada aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolarini ajratish xususida so'z boradi, ya'ni subyektning faol yoki nofaol bo'lishi asosida yuzaga keladigan grammatik farqlari o'rganiladi. O'zbek va ingliz tillaridagi aniq nisbat, harakatni bajaruvchi subyektning roliga qarab turli grammatik shakllarda namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar. Aniq nisbat, oraliq grammatik ma'no, ingliz va o'zbek tili grammatikasi.

Abstract. Studying the grammatical systems of Uzbek and English languages allows for a better understanding of their roles and functional characteristics in language teaching. This article discusses the distinction of the intermediate grammatical meanings of the active voice, i.e., the grammatical differences that arise based on whether the subject is active or passive. In both Uzbek and English languages, the active voice appears in different grammatical forms depending on the role of the subject performing the action.

Keywords. the active voice, intermediate grammatical meaning, English and Uzbek language grammar.

Аннотация. Изучение грамматических систем узбекского и английского языков позволяет лучше понять их роль и функциональные особенности в обучении языку. В данной статье рассматривается различие промежуточных грамматических значений действительный залог, т.е. грамматические различия, возникающие в зависимости от того, является ли субъект активным или

пассивным. В узбекском и английском языках действительный залог проявляется в различных грамматических формах в зависимости от роли субъекта, выполняющего действие.

Ключевые слова. действительный залог, промежуточное грамматическое значение, грамматика английского и узбекского языков.

O'zbek tilida aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolari subyektning faol bo'lishi va nafaol bo'lishi asosida ajratiladi. O'zbek tilidagi aniq nisbatni ikkita asosiy guruhga ajratish mumkin:

1. Subyekt faol bo'lgan aniq nisbat

Bu turdagi oraliq grammatik ma'noda harakat bajaruvchisi bevosita harakatni amalga oshiruvchi shaxs yoki ob'ekt bo'ladi. Bu, o'z navbatida, gapda subyektning faol ishtirokini ko'rsatadi. Misol uchun:

- Jalol uy tomon yugurdi.
- Muxlisa daftoriga yozyapti.
- U ertaga bankka boradi.

Yuqoridagi gaplarda har bir subyekt o'z harakatini bevosita amalga oshirayotganini ko'rishimiz mumkin. Bu oraliq grammatik ma'no tahlil qilinsa, harakatning bajarilishi subyektning faol ishtirokiga, uning harakatni qanday amalga oshirganiga bog'liq ekanligi ko'rsatilgan.

2. Subyekt nafaol bo'lgan aniq nisbat

Bu holatda subyekt harakatda faol ishtirok etmaydi. Boshqacha aytganda, bajarilgan harakat subyektga bevosita bog'liq emas. Misol uchun:

- Yoshligimiz o'tdi.
- Avtomobil yo'qoldi.
- Barglar sarg'aydi.

Yuqoridagi jumalarda subyektning faoliyati yo'q; ya'ni harakatni bajaruvchi aniq ko'rsatilmagan, faqat harakatning o'zi, uning natijasi ta'kidlanadi. Bunda fe'lning ma'nosi subyektning harakatni amalga oshirishi bilan bog'liq emas.

O'zbek tilidagi aniq nisbat UGMsining XGMLarga parchalanish jarayonidagi oraliq grammatik ma'nolarni uning kategoriya tarkibida asosiy a'zo ekanligidan kelib chiqib ham ajratishimiz mumkin. Chunki "aniq nisbat o'zi mansub kategoriyaning umumiy namoyandasidir. Shuning uchun u matn va sharoit talabi bilan boshqa shakl ma'nosini ifodalashi mumkin"³⁸. Ya'ni aniq nisbat kategoriyaning asosiy shakli sifatida o'zlik, majhul, orttirma va birgalik nisbat shakllari o'rnida qo'llanishi, nutqiy hosilada ularning ma'nosini ifodalashi mumkin.

Shunga ko'ra o'zbek tilidagi aniq nisbat umumiy grammatik ma'nosi a) aniq nisbat ma'nosini ifodalash; b) boshqa nisbat shakllari ma'nosini ifodalash oraliq grammatik ma'nolari vositasida XGMLarga parchalanishi mumkin. Bu oraliq grammatik ma'nolarni yana quyiroq bosqichdagi OGMLarga ajratsa bo'ladi. Masalan, birinchi guruhni bajaruvchisi aniq va noaniq aniq nisbatlar; ikkinchi guruhni birgalik nisbat ma'nosini ifodalash, o'zlik nisbat ma'nosini ifodalash, orttirma nisbat ma'nosini ifodalash, majhul nisbat ma'nosini ifodalash kabi oraliq grammatik ma'nolarni ajratish mumkin. Bu oraliq grammatik ma'nolar ham minglab xususiy grammatik ma'nolar sifatida nutqiy voqelanadi.

Ingliz tilida aniq nisbat (active voice)da harakatni bajaruvchi subyekt aniq ko'rsatiladi. Fe'lning o'zi orqali harakatni bajaruvchi subyekt aniqlanadi va obyekt unga qarshi turuvchi rolni bajaradi. Ingliz tilidagi aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolari ko'proq zamon shakllari bilan bog'liq bo'lib, har bir zamon shakli ma'lum bir xususiyatni ifodalashga yordam beradi. Ingliz tilida aniq nisbat gap egasi fe'l orqali ifodalangan harakatning bajaruvchisi bo'lganda yuzaga chiqadi. Bunda harakat qaratilgan narsa, ya'ni obyekt gapda to'ldiruvchi maqomida bo'ladi.

Ta'kidlash lozimki, ingliz tilidagi aksariyat gaplar aniq nisbatda shakllantiriladi. Ingliz tilida aniq nisbatning "ega maqomidagi agent tomonidan muayyan zamonda bajarilgan (yoki bajarilmagan) harakat" tarzidagi umumiy grammatik ma'nosi oraliq grammatik ma'nolar vositasida xususiy grammatik ma'nolarga parchalanadi. Ingliz tilida aniq nisbat shakli zamon shakllari bilan bevosita bog'liq bo'lganligi tufayli oraliq grammatik ma'nolar zamonlar kesimida ajratilishi mumkin. Ingliz tilida aniq nisbatni quyidagi oraliq grammatik ma'nolarga ajratish mumkin:

1. Aniq Nisbatning Hozirgi Zamon (Present Tense)

Hozirgi zamon fe'llari orqali harakatning amalga oshishi ko'rsatiladi. Masalan:

³⁸ Замонавий ўзбек тили / муаллифлар жамоаси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2008. – Б.294. – 522 б.

- She works as a teacher at the local school.

- He plays football every Sunday.

a) *present indefinite (present simple)* zamonida aniq nisbat. Bu zamonda *She works as a teacher at the local school* kabi minglab nutqiy voqelanishlar hosil bo'ladi;

b) *present continuous* zamonida aniq nisbat. Bu zamonda *He is watching a movie with his friends* kabi cheksiz miqdordagi gaplar hosil bo'ladi;

c) *present perfect* zamonida aniq nisbat. Bu zamon vositasida ham cheksiz miqdorda aniq nisbatdagi gaplar hosil qilish mumkin. Masalan, *I have finished my work* kabi. Bunda harakat yaqin o'tmishda yakunlangan va hozirgi zamonda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan hisoblanadi;

d) *present perfect continuous* zamonida aniq nisbat. Bu zamonda aniq nisbat *I have been studying for three hours* kabi minglab gaplarda namoyon bo'ladi. Tabiiyki, oraliq grammatik ma'no shu kabi gaplarni umumlashtiradi. Ya'ni o'tgan zamonda boshlanib hozirgi zamonda ham davom etayotgan harakatlarni ifodalovchi fe'llar va ularning bajaruvchilari ishtirok etgan gaplar shu oraliq grammatik ma'noning tajallilanishlaridir. Bu yuqorida sanalgan o'tgan, kelasi, o'tgan zamondagi kelasi zamon shakllarida ham xuddi shu tartibda davom etadi. Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolari qiyosida ayrim farqlar kuzatiladi. Bu farqlar o'zbek tilidagi aniq nisbat OGMLari subyektning faol yoki nafaolligi asosida, ingliz tilida turli zamonlarda namoyon bo'lishiga asoslanib ajratilishida kuzatiladi.

2. Aniq Nisbatning O'tgan Zamon (Past Tense)

O'tgan zamon fe'llari orqali o'tgan davrda amalga oshirilgan harakatlar ko'rsatiladi. Masalan:

- He finished his homework last night.

- They visited their grandparents last summer.

Bu oraliq grammatik ma'no o'tgan vaqtda bajarilgan harakatni ifodalaydi.

3. Aniq Nisbatning Kelasi Zamon (Future Tense)

Kelasi zamon fe'llari orqali kelajakda bajarilishi rejalashtirilgan harakatlar ko'rsatiladi. Masalan:

- She will travel to Paris next week. I will meet you at the airport tomorrow.

Bu oraliq grammatik ma'no kelajakda yuzaga keladigan harakatlarni ifodalaydi.

4. Aniq Nisbatning O'tgan Zamondagi Kelasi Zamon (Future in the Past)

Bu zamon shakli o'tgan zamonda kelajakda yuz berishi kutilgan harakatni ifodalash uchun ishlatiladi.

Masalan:

- He said he would come to the party. She thought they would win the game.

Bu oraliq grammatik ma'no o'tgan zamonda kelajakda amalga oshishi kutilgan harakatni bildiradi.

O'zbek va ingliz tillaridagi aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolarini solishtirganda, ba'zi farqlarni ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida subyektning faol yoki nafaol bo'lishi asosida aniq nisbatdagi oraliq grammatik ma'nolar ajratiladi. Ingliz tilida esa, oraliq grammatik ma'nolar asosan zamon shakllariga bog'liq bo'lib, har bir zamon uchun aniq nisbatda o'ziga xos grammatik ma'nolar mavjud.

Masalan, ingliz tilida aniq nisbatda "present simple" fe'l shakli orqali hozirgi zamon, "past simple" shakli orqali o'tgan zamon, "future simple" shakli orqali kelajak zamonlari ifodalanadi. O'zbek tilida esa, aniq nisbat ko'proq subyektning faolligi yoki nafaolligiga asoslangan holda ajratiladi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida aniq nisbatning oraliq grammatik ma'nolari o'xshash xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, ularning grammatik tizimi va ifodalash usullari turlicha. O'zbek tilida aniq nisbat subyektning faol va nafaol ishtirokiga asoslanib ajratiladi, ingliz tilida esa harakatning zamoniyligi konteksti muhim rol o'ynaydi. Bu farqlar o'zbek va ingliz tillarining grammatik tizimlarining o'ziga xosligini ko'rsatadi va har bir tilda grammatik ma'nolarni qanday ajratish va ifodalashni o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raximov, R. (2020). O'zbek tilining grammatik tizimi. T: O'qituvchi.

2. Qurbonov, N. (2019). Ingliz tilining grammatikasi. T: Fan va texnologiya.

3. Aliyev, K. (2017). Grammatika va tilshunoslik asoslari. Toshkent: Sharq.

4. Sultonov, J. (2018). Ingliz va o'zbek tillarida fe'l va uning shakllari. T: Ma'rifat.

5. Temirov, F. (2021). Til o'rgatishda zamonlarning roli va o'zbek tilidagi oraliq grammatik ma'nolar. Toshkent: Ilmiy nashr.

6. Yuldashev, S. (2016). Tilshunoslikka kirish: o'zbek va ingliz tillarining qiyosiy tahlili. T: O'zbekiston.

YANGI O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI – INSON VA UNING MANFAATLARINI TA’MINLASHNING MUSTAHKAM POYDEVORI

Eshmo‘minova Mahliyo Tohir qizi

Surxondaryo viloyati yuridik texnikumi

I-bosqich Davlat huquqiy faoliyati o‘quvchi

Abdimurotov Temur Malik Xasanovich

Surxondaryo viloyati Yuridik texnikumi

I-bosqich Davlat huquqiy faoliyati o‘quvchi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini yaratish uchun asosiy poydevor bo‘lgan hujjatlardan biri Mustaqillik deklaratsiyasi hisoblanadi. Mazkur hujjat O‘zbekiston Sovet Sotsialistik (SSSR) Respublikasi Oliy Sovet kengashining 1990-yil 20-iyundagi ikkinchi sessiyasida qabul qilingan. Bunda har bir kishining farovon hayot kechirishi ta’minlashni oily maqsad deb hisoblangan. O‘zbekistonda yashayotgan barcha millat va ellatlarning qonuniy, siyosiy, iqtisodiy, etnik, madaniy huquqlariga hamda ona tilini rivojlantirishga kafillik berilgan. Bu demokratiya Konstitutsiya hamda ittifoq shartnomasini ishlab chiqish uchun asos bo‘lgan.

1990-yil 21-iyun kuni O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug‘anovich Karimov raisligida davlat arboblari, deputatlar mutaxassislardan iborat 94 nafar a’zoni o‘z ichiga olgan Konstitutsiyaviy komissiya tuzildi va Konstitutsiya loyihasi ana shu komissiya tomonidan 2 yildan ortiq vaqt mobaynida tayyorlangan. Asosiy qomusimiz loyihasini tayyorlashda bevosita birinchi navbatda I.Karimov rahbarlik qilgan. Biz o‘z istiqbolimizni qanday qiyinchiliklar bilan, qanday sinov va suronli kurashlar natijasida qo‘lga kiritgan bo‘lsak, O‘zbekistonning birinchi Konstitutsiyasini yaratish yo‘lida ham xuddi shunday murakkab sinovlarni boshdan kechirdik. Bir so‘z bilan aytganda, istiqbol arafasida vujudga kelgan og‘ir sharoit, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy qiyinchiliklarga turli to‘siqlarga qaramasdan, o‘zining asosiy orzusi – O‘zbekistonning davlat suvereniteti va mustaqilligi sari qat’iyat bilan harakat qilishda davom etdi.

O‘zbekiston amalga oshirilayotgan islohotlarining tub maqsadi xalqimizga munosib turmush sharoitini yaratishdan iborat. Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng o‘zbek xalqining asosiy orzulari ro‘yobga chiqdi. Xalqimizning sha’ni, millatimizning or-nomusi, g‘ururi tiklandi. Har bir inson o‘zi orzu qilgan ozod vatanda yashashga erishdi. Bugungi islohotlarning bosh tamoyili bo‘lgan: “Inson – jamiyat – davlat” degan yondashuvni yangi tahrirdagi Konstitutsiya loyihasining mazmun mohiyatiga chuqur singdirish muhim ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiya o‘zi nima? Konstitutsiya bu lotinchadan tarjima qilinganda “o‘rnatish” va “boshqarish”, “tuzilish” degan ma’nolarni anglatadi. Konstitutsiya bu – har bir davlat taraqqiyotining poydevori bo‘lgan huquqiy, siyosiy va mafkuraviy hujjat hamda mamlakatning asosiy qonuni hisoblanadi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi inson va fuqorolarning asosiy huquq va erkinliklarini mustaqil demokratik erkin jamiyatimizning mustahkam huquqiy asosi bo‘lib hzmat qilmoqda. O‘zbekiston o‘z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar insonning sha’ni qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini bundan buyon barcha sohalarida ustuvor ahamiyat kasb etishini qat’iy qoidaga aylantirdi. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev Konstitutsiyaviy komissiya a’zolari bilan uchrashuvidagi nutqida “bosh maqsadimiz – har bir yurtodoshimiz ushbu hujjatni mening konstitutsiyam deb faxrlanadigan, mukammal darajaga olib chiqishdir” deb ta’kidlanadigan edi.

Bugungi Yangi O‘zbekiston insonparvar va xalqchil bo‘lgan huquqiy davlat qurishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan edi. Bizning O‘zbekistonda 2023-yil 30-aprelda xalqning fikrini aniqlash maqsadida referendum o‘tkazildi.

Referendum nima?

Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalarini xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumxalq ovozigacha ya’ni referendumga qo‘yiladi. O‘zbekiston Respublikasida referendum o‘tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi. (Yangi tahrirdagi Konstitutsiya 9-moddasi) 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyamizda 6 bo‘lim, 26-bob 128-moddadan iborat bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan Yangi tahrirdagi Konstitutsiya 6 –bo‘lim 27 bob 156 ta moddani o‘z ichiga oladi.

Davlatimizning birdan-bir qonuni – mamlakatimizni demokratik rivojlantirishning huquqiy kafolatini belgilaydi. Demokratiya atamasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, demokratiya bu – xalq hokimiyatchiligi degan ma’noni bildiradi. Demokratiya erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlikdir. Inson va uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr – qimmatini oily qadiryat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etib, hozirgi va kelajak avlodlar uchun yetkazishdir. Inson huquqlari

bo'yicha milliy markaz, Ombustman institute, parlamentning tegishli komissiyalari tuzilgan. Bugungi kunda O'zbekiston "Inson huquqlari" bo'yicha 80 dan ortiq va BMT ning 7 ta asosiy shartnomasiga qo'shilgan.

Davlat o'z faoliyatini jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida amalga oshiradi deb belgilanishida ijtimoiy davlat g'oyasi o'z ifodasini topayotganini ko'rishimiz mumkin. Inson huquq va erkinliklari har kimga tug'ilganidan boshlab tegishli bo'ladi. (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi II bo'lim V bob 19-modda). Bu norma Ispaniya, Italiya, Sloveniya, Chexiya konstitutsiyalarida belgilangan. Darhaqiqat insonni ulug'lash uning huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda uning baxtli hayoti uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdan boshlanadi. Shuningdek davlat organlari va faqat fuqarolarning manfaatlarini ko'zlab faoliyat yuritish, har bir fuqaro uchun, munosib turmush sharoiti, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya tizimi sog'lom ekologik muhit yaratib berishga xizmat qiladi. Inson sha'ni – bu insonning boshqa odamlar oldida o'z ahamiyatini anglashni yoki insonning ma'naviy obro'sidir.

1 Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil);

2 Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro fakt (1966-yil);

3 Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shavqatsiz, g'ayri insoniy yoki qadr – qimmatini kamsitadigan turlariga qarshi Konstitutsiya (1948-yil).

Xalqaro hujjatlariga asosan sha'ni va qadr – qimmatini kamsitadigan, uning or – nomusi, shaxsiy hayotiga taalluqli ma'lumotlar oshkor bo'lishiga olib keladigan, hayoti va sog'ligini xavf ostiga qo'yadigan, unga jismoniy, ma'naviy va ruhiy azob – uqubat yetkazadigan harakatlar qilish taqiqlanishi, shaxs sha'ni va qadr – qimmatini qilishning asl mohiyatini tashkil etadi.

Davlat organlari, mansabdor shaxslar va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari o'z faoliyatida har qanday holatda ham, inson sha'ni or – nomusi va qadr-qimmatiga daxl qilmasligi, kamsitmasligi ularga insoniy munosabatda bo'lishlari lozimligi ta'kidlanadi. Demokratik islohotlarning mezon – "Davlat inson uchun" tamoyili belgilangan. BMTning 1986-yildagi Rivojlanishiga bo'lgan huquq to'g'risidagi demokratiya qayd e'tilganidek, "Inson rivojlanish jarayonining asosiy sub'yekti" hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, inson uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari eng oliy qadriyat hisoblanadi. Shu bois har bir inson qayerda bo'lishidan qat'iy nazar o'zining huquq sub'yekti sifatida tan olinishiga haqlidir. "Hech kimga uning rozilgisizqonunchlikda belgilanmagan majburiyat yuklatilishi mumkin emas" (21-modda)

Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi bizga nima beradi?

Inson huquqlarini, erkinliklarini biz uchun kerakli bo'lgan barcha shart – sharoitlarni yaratib berdi. Inson manfaatlari oliy darajada turishi mustahkamlanadi. Bu huquqlarni muhofaza qilishga sharoit yaratdi. Qonunimizda huquqiy asoslar yaratilib davlat tomonidan kafolatlandi va inson huquqlarini, erkinliklarini himoyalash yanada mustahkamlandi. Biz O'zbekiston davlatida yashar ekanmiz, insonning har bir fuqaroning qadr – qimmat, huquqlari eng oliy ne'mat ekanligini tushunib yetishimiz kerak deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent- 2023.

2. S.Zokirov "Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati sari". Darslik, – Toshkent, 1999.

3. "Yangilanayotgan Konstitutsiya 100 savolga 100 javob". Toshkent 2023.

4. I.A.Karimov. "O'zbekiston Mustaqillikka erishish ostonasida". Toshkent-2016.

TARBIYACHINING FAOLIYATI VA KASBIY KOMPETENTLIGI

Usenova Laura Mamurbekovna

Zarafshon shahar 18-MTT direktori

Yosh avlodning barkamol inson bo'lib yetishishida tarbiyachi, pedagoglarning roli benihoya kattadir. Shu sababli tarbiyachi pedagoglarning ish faoliyatini yanada yuksaltirish kasbiy mahoratlarini oshirish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilmoqda. Bugungi kunda tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirish mexanizmlarini ilmiy pedagogik takomillashtirish dolzarb hisoblanadi.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirish mexanizmlari ham to'liq o'rganilmagan masalalardan biridir. Bu haqida fikr yuritishdan ilgari kompetentlik so'zining lug'aviy ma'nosini ko'rib o'taylik. Kompetentlik atamasi lotincha „copeto“ so'zidan olingan bo'lib „erishapman, munosibman“ degan manoni anglatadi hamda ma'lum sohadan xabardorlik va tajribaga ega ekanligini anglatadi. Rus olimlari E.Zeyer, D.Zavodchikovlar kompetentlik atamasiga mutaxassisning o'z faoliyatini samarali tashkil qilishga qaratilgan xatti-harakatlar yig'indisi deb qarashadi. Ushbu sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri amerikalik olim

R.Meyers kompetentlik bo'lajak mutaxassisning qandaydir ma'lum baholash mezonlariga javob berishi emas balki uni ishlab chiqarishda qo'llab isbotlay olishidir degan xulosa deb baholaydilar. Pedagog olimlar tomonidan kasbiy pedagogik kompetentsiyalar shartli ravishda quyidagi tarkibiy qismlarga ajratilmoqda.

Kommunikativlik kompetentsiya-jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun avvalo ona tili va birorta xorijiy tilni o'lashtirishi ulardan muloqotda samarali foydalana olishi.

Axborot bilan ishlash kompetentsiyasi- mavjud media manbalar (internet, teleradio, audio, video yozuvlar, bosma nashrlar elektron pochta va boshqalardan kerakli ma'lumotlarni izlab topa olish.

Ijtimoiy faol fuqorolik kompetentsiyasi-jamiyatda bo'layotgan voqea hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish kabildir.

Tarbiyachilarni kasbiy kompetentligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi maktabgacha talim Vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli xay'at qarori bilan tasdiqlangan "Ilk qadam" maktabgacha talim muassasasi davlat o'quv dasturining 3-bobi maktabgacha yoshdagi bolalarga talim berishda kompetentsiyaviy yondashuv deb nomlanganligi ham fikrimizning yorqin misoli bo'la oladi.

Tarbiyachining kasbiy kompetentligi quyidagi ko'rsatkichlarga qarab aniqlanadi:

- kasbiy mahorat;
- o'z sohasini yaxshi bilish;
- kasbiy malakasini oshirib borishi;
- kasbiy faoliyati davomida zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalana olishi.

✓ Tarbiyachining kasbiy mahorati uning shunday shaxsiy (bolajonligi, xayrihohligi, insonparvarligi, mehribonligi, samimiyliligi, nazokati va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, eruditsiyasi h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o'z o'quv fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik – psixologik va metodik tayyorgarligida, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topib, amaliy faoliyatga qo'llashida namyon bo'ladi.

✓ Tarbiyachining o'z sohasini bilishi- kasbiga oid barcha fanlarni chuqur bilishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi, doimiy izlanishi, dunyoqarashining kengligi, o'zini tarbiyalashi uchun ko'proq ilm olishi, intellektual qobiliyatini rivojlantirishi, estetik jihatdan tarbiyalanganligi, mehnatsevarligi va mehnatga layoqatlilik hamda pedagogik qobiliyatlarning barchasini o'zida mujassalashtirganligida ko'rinadi.

✓ Tarbiyachining kasbiy malakasini oshirib borishi o'z ustida ishlashi, bugungi kun yangiliklaridan xabardor bo'lishi hamda malakasini oshirib boorish jarayonida namoyon bo'ladi. Hozirgi kunda tarbiyachi, pedagoglar har uch yilda bir marta qayta tayyorlash institutlarida o'z malakalarini oshiradilar. Buning natijasida ular axborot texnologiyalarini talim jarayonida qo'llashning yangi imkonoyatlari metod va usullari bilan yaqindan tanishadilar hamda olgan bilimlarini o'z ish faoliyatida tatbiq etish ko'nikma malakalariga ega bo'ladilar.

✓ Tarbiyachi faoliyati davomida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim berish va ta'lim olishni yengillashtiradi zamonaviy axborot texnologiyalari quyidagilarga bo'linadi:

- + Audio-video;
- + kompyuter;
- + multimedia;
- + kompyuter konstruktor;

Ana shu axborot texnologiyalarini ta'limda qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

Tarbiyachi uchun:

- ✓ Ta'lim berish samarasini oshiradi;
- ✓ uzviylik va tizimlilikni taminlaydi;
- ✓ talimga binoan an'anaviy tarzda tashkil etishga ko'maklashadi;
- ✓ tarbiyachi dunyoqarashini oshiradi;
- ✓ talim berish jarayonida qulaylik yaratadi.

Tarbiyalanuvchilar uchun:

- ✓ ta'lim olish samarasini oshiradi;
- ✓ ta'lim olishga bo'lgan qiziqishni o'rgatadi;
- ✓ bolalar dunyoqarashini kengaytiradi;
- ✓ bolalarni aqliy faoliyati hamda fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;
- ✓ shaxsiy sifatlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda har tomolama rivojlangan shaxsni tarbiyalash uchun avvalo ta'lim beruvchi tarbiyachilarning o'zlari tarbiyalangan va shuning bilan birga zamonaviy, kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarga hamda shaxsiy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo’yicha O’MM / Tuz.: M.H.Usmonboyeva va b. – T.: TDPU, 2016.
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o’qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste’dod” jamg’armasi, 2008.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik» moduli bo’yicha UMK. T.: TDPU, 2017.
4. Musurmonova O. “Ta’lim menejerining kasbiy kompetentligi va kreativligi” modulining o’quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2015.

TARBIYACHINING PEDAGOGIK IMIDJI VA KASBIY KOMPETENSIYASI

Toshpulatova Sevara Jumanazar qizi

Zarafshon shahar 18-MTT uslubchisi

Respublikamizda ta’lim sohaisda amalga oshirilayotgan islohotlarning barcha si ta’lim sifatini oshirish va samaradorlikka erishish uchun. Chunki ta’lim sifatini amalda joriy etish uchun avvalo ta’lim jarayoning asosiy qatnashchilari pedagog xodimlarning bilim saviyasiga, kasbiy kompetensiyaga ham bog’liq. Xo’sh kompetensiya o’zi nima? Kompetensiya-sohaga oid bilim, ko’nikma, malaka, qarashlar majmui, shaxsning qadriyati va sifatleri, kvalifikatsiyaning namoyon bo’lishi yoki ta’sir ko’rsatish qobiliyatidir. Ana shu kompetensiyaning biri ta’sir ko’rsatish qobiliyatidir. Pedagog sifatida har tomonlama ta’lim-tarbiya berish jarayonini to’g’ri tashkil etishi bilan birga o’zimizning tashqi qiyofamizga ham e’tibor berishimiz juda muhim. Biz tashqi ko’rinishimiz orqali insonlarning qiziqishlarini orttirgan holda, o’zini namoyon qila olish, o’ziga og’dira olish va e’tiborni qarata olish ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Ta’lim oluvchilarga ta’sir ko’rsatishimiz uchun iste’dodining o’zi yetarli emas deb o’ylaymiz, balki ularga yoqa olishni ham bilishimiz kerak. Ularga simpatiya hosil qilish uchun esa o’zimizga xos imidjga ega bo’lishimiz lozimdir.

“Imidj” so’zining lug’aviy ma’nosiga qaraydigan bo’sak ingliz tilida-“image” tushunchasi -siymol, -timsoll, -qiyofa va -obraz ma’nolarini anglatadi. Mohiyatiga ko’ra esa ushbu tushuncha yordamida joziba, maftunkorlik ma’nolarini ifodalaydi.

Pedagogik imidj - pedagogning ma’naviy-axloqiy qiyofasi bilan tashqi ko’rinishi o’rtasidagi o’zaro uyg’unlik va mutanosiblikdir. Tarbiyachining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati quyidagilarda namoyon bo’ladi:

✚ Gavdani tutish-to’g’ri tutish (yurishda, o’tirib turishda), qo’llarning o’qituvchi stolida erkin holatda bo’lishi, batartibligi, ixchamligi.

✚ Kiyim-ozodaligi, shinam va bashangligi, kamtarligi, ranglning mos holda tanlanishi, kiyimning yoshiga va kasbiga mosligi, kiyimni modaga muvofiqligi, bijuteriya, taqinchoqlarning ko’p va kamligi, ishiga mosligi.

✚ Pardoznig me’yordaligi, yoshi, kasbi va ishiga mosigi.

✚ Soch turmagi (sochning ma’lum bir tartibliligi).

✚ Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi. Tarbiyachining pedagogik texnikasi tizimida mimik va pantomimik ifodalari ham muhim o’rin tutadi. Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi, o’qituvchining imo-ishorasida, ma’noli qarashlarida, rag’batlantiruvchi yoki kinoyali tabassumida namoyon bo’ladi va ular o’qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta’sir ko’rsatishida, tarbiyanuvchilarga mashg’ulotlarni ta’sirchan, qiziqarli, samarali va mazmunli o’tish uchun puxta zamin tayorlab beradi.

✚ Mimika-his-hayajonning ifoda etishi, yuz mushaklarining, ma’noli harakatlarning so’zlayotgan nuqtaga gapga mosligi. Mimika- bu o’z fikrlarini, kayfiyati, holati, hissiyotini tinglovchi bajarayotgan ishdan roziligi yoki norizoligini bildirish maqsadida uchun yuz, qosh, ko’z muskullarini harakatga keltira olish san’atidir. Yuz ifodasida, mimik belgilarida faqat mashg’ulotlariga xos ta’sirini ko’rsata bilishi talab etiladi. Yuz ifodasi, esa o’z navbatida nutq va munosabat xarakteriga mos bo’lishi kerak. U ishonch, ma’qullash, ta’qiqlash, norozilik, quvonch, faxrlanish, qiziquvchanlik, befarqlik, ikkilanish kabi xususiyatlarda ifodalanishi mumkin. Mimik ifodaning asosiy detali sifatida qayd qilinganidek qosh, ko’z, yuz ko’rinishi va muskullari ishtirok etadi. Ko’z, qosh, yuz tarbiyalanuvchilar javobidan qoniqish, xursand bo’lish, faxrlanish yoki e’tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo’lish va boshqa belgilarni ifodalasa, ta’lim oluvchilar diqqatini bo’lmasdan, boshqalarga xalaqit bermasdan ta’lim - tarbiya ishlarini olib borish muvaffaqiyatli kechadi. Shuni ham alohida e’tirof etish joizki, mimik ifodalar namoyish qilinayotgan paytda tarbiyachining nigohi tarbiyalanuvchilarga, yoki ayrim tarbiyalanuvchilarga qaratilgan bo’lishi zarur.

✚ Pantomimika- qo‘l,oyoq, gavda harakatlari: yurish, qadam tashlash, erkin harakat qilish, jestlar va boshqalar. Gavdani rost tutib yura bilish, fikrlarini aniq va to‘liq bayon qila turib qo‘l, boshni turli harakatlarga keltirish tarbiyachining o‘z bilimiga, kuchiga ishonchini anglatadi. Shuni ham unutmaslik kerakki, tarbiyachi tarbiyalanuvchilar oldida o‘zini tuta bilsa, harakatlarini tartibga keltira olsa, o‘quv-tarbiya jarayoni samarali bo‘ladi. Mashg‘ulot jarayonida 12-15 sm. oraliqda bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish bu tarbiyachining o‘tadigan mavzusi mukammal bo‘lishi, uni tushuntira olishiga ishoradir. Tarbiyachining ishoralari ma’noli bo‘lib, u ortiqcha harakatlardan xoli bo‘lmog‘i darkor. Masalan, keraksiz hollarda qo‘llari bilan imo-ishoralar qilish, boshini uyoq-buyoqqa tashlash, oyoqlarini kerib o‘tirish va h.k. Bunday holatlar tarbiyalanuvchilarning g‘ashini keltiradi va mashg‘ulotga, tarbiyachiga nisbatan hurmatsizlik his-tuyg‘ularini uyg‘otadi.

Tarbiyachi xonada yurgan paytida faqat oldin va orqaga qarab yurishi tavsiya etiladi. Chunki, agar u yon tomonlarga, ya’ni, u yondan, bu yonga yursa tarbiyanuvchilar fikri bo‘linadi va ular tez charchab qoladilar. Old tomonga yurayotganida, tarbiyachi eng muhim voqealarni bayon qilishi lozim, chunki bunda tarbiyanuvchilar tarbiyachini butun diqqatlari bilan eshitayotgan bo‘ladilar. Yuzi tarbiyanuvchilarga teskari holda yurayotganda uncha ahamiyatga molik bo‘lmagan fikrlarni aytish, dalillar keltirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki, bu vaqtda tarbiyanuvchilar bir oz erkin holatda o‘zlarini his qilayotgan bo‘ladilar.

✚ O‘z hissiyotini boshqara olish malakasi. Tarbiyachining pedagogik texnikasi tizimida o‘z hatti-harakati, hissiyotini idora qilishi va ruhiy (psixik) holatini boshqara olishi ta’lim-tarbiya jarayoni uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi ta’sir ko‘rsatish vaqtida (o‘quv mashg‘ulotda, o‘quv mashg‘ulotdan tashqari mashg‘ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o‘z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo‘lishi, umidbaxshlik, hayrixohlik kayfiyatda bo‘la olishi ham pedagogik texnika tizimining muhim elementidir.

Yuqorida bayon etilgan fikrlarni umumlashtirib xulosa qiladigan bo’sak, pedagog A.S.Makarenko aytganidek, tarbiyachi sifatida biz ma’lum bir jarayonlarni tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, yoki jahldor bo‘lishni bilishimiz, o‘zimizni shunday tutishimiz kerakki, bizning har bir harakatimiz tarbiyalasin va o‘qitsin. Shunday malakaga ega bo‘lgan pedagog o‘z-o‘zini nazorat qila oladi, pedagogik faoliyati davomida sog‘lom asab tizimini o‘zida tarbiyalay oladi, asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo‘riqishlardan o‘zini asraydi va shu bilan birga biz kiygan kiyim ozoda, o‘zimizga yarashgan, sipo hamda ishimizga talabchanligimiz va ichki kamtarligimiz namoyon etsin. Bizning pedagogik qiyofamiz va jozibamiz, tarbiyalanuvchilarga psixoterapevtik ta’sir o‘tkazib, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova Z.A. Zamonaviy o‘qituvchining shaxsiy kompetensiyasini shakllantirish muammolari // Zamonaviy ta’lim j. – T.: 2016. – №5. – 56 b.
2. Musurmonova O. “Ta’lim menejerining kasbiy kompetentligi va kreativligi” modulining o‘quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2015. – 288 b.
3. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo‘yicha O‘MM / Tuz.: M.H.Usmonboyeva va b. – T.: TDPU, 2016.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2008.
5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlilik» moduli bo‘yicha UMK. T.: TDPU, 2017.
6. Musurmonova O. “Ta’lim menejerining kasbiy kompetentligi va kreativligi” modulining o‘quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2015.

“TARBIYA” DASRLARI ORQALI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI OILA ODOBIGA O‘RGATISH

Amanjolova Simbat,Utegenova Elenora

Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 4 - kurs talabalari.

Ilmiy rahbar: Abilova G.O

Bizda yosh avlod tarbiyasi, uning odob-axloqi, ma’naviyati, aqliy kamoloti, unda komil insonga xos barcha sifatlarning shakllantirilishi ta’lim-tarbiya tizimimiz oldidagi eng muhim masala bo‘lib kelgan va hozirda ham shunday. Ayniqsa tarbiya jarayonida boy milliy qadriyatlarimizni yoshlar ongiga singdirish bu borada avlod-ajdodlarimiz yaratgan milliy ma’naviy meroslarimizdan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘z chiqishlarida: “Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta’lim tizimining, hurmatli domlalarimiz va professor-o‘qituvchilarning eng muhim vazifasi -

yosh avlodga puxta ta'lim berish, ularni jismoniy va ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir" [1,12], degan fikrlari ham tarbiyaga katta e'tibor qaratilayotganligini ko'rsatadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning ongiga umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma'naviyatni yanada chuqur singdirish, ularni vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash, umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni yangicha asosda tashkil etish maqsadida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirgan holda yagona "Tarbiya" fanini joriy etilishi[2] ham shu e'tiborning natijasi desak bo'ladi.

2020-2021-o'quv yilidan boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" fanini o'qitish yo'lga qo'yildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usini kamol toptirishda bu fanning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. "Tarbiya" darslari o'quvchilarning bilim ko'nikma va malakalarini shakllantiribgina qolmay, balki ularning umummadaniy, umuminsoniy, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan insonparvarlik g'oyasi asosida tarbiyalashni, jumladan oila odobiga o'rgatishni ham ko'zda tutadi.

Bolalar shuurida eng yaxshi axloqiy fazilatlarni shakllantirish, oila odobiga o'rgatish ularning juda yoshligidan boshlanadi. Oilalarda odoblilikni tarbiyalashda quyidagi nuqsonlar mavjudligi tadqiqotlarda namoyon bo'lmoqda:

- ota-onalar bolalarni odobga o'rgatishga o'zlari ko'rgan-bilganlari va tajribalariga suyanishlari;
- ota-onalar «odob» va «odoblilik» tushunchalari zahiridagi sifatlarini tavsiflab bera olmasliklari;
- oilada talabchanlik ta'sir kuchini bir yoqlamaligi;
- oilada bolalarni odoblilikka o'rgatishga oid adabiyotlarni o'qimasligi.

"Tarbiya" fanida bolalarni oila odobiga o'rgatish jarayonida 1-4-sinf o'quvchilarini oila odobiga o'rgatishni ko'zda tutuvchi qator mavzular berilgan.

1-sinf "Tarbiya"[3] darslarida yosh bolajonlarga "Salomlashish odobi", "Tashqi ko'rinish odobi", "Yaxshi va yomon odatlar", "Sog' tanda sog'lom aql", "Dasturxon atrofida o'tirish odoblari", "Jamoat joylarida o'zini tutish" mavzulari orqali oila odobining ayrim jihatlari o'rgatib borilishi ko'zda tutilsa, 2-sinf "Tarbiya"[4] darslarida alohida "Oiladagi munosabatlar" nomli bob kiritilgan.

Bobning ilk mavzusida bolaga oila a'zolariga, kattalarga va kichiklarga qanday munosabatda bo'lish, kimga qanday murojaat qilish, qanday minnatdorchilik bildirish odobi o'rgatilishi bilan birga, oiladagi odat va an'analar haqida ham suhbat o'tkazish ko'zda tutilgan. Darslikda bolani, oila a'zolarini, ayniqsa oiladagi keksalarni hurmat qilishga chaqiruvchi matnlar berilgan hamda "Qarisi bor uyning parisi bor" maqolining mazmunini o'rganish va yoritib berish, oila odobiga o'rgatishni ko'zda tutuvchi "Dam olish kuni", "Bizning oila" mavzusida matnlarni o'rganish hamda H.Yoqubovning "Buvim bilan men" she'ri yod olish vazifalari berilgan.

Matnlar o'tmish qadriyatlarimiz, buyuk sarkardalar, allomalar, olimlar faoliyati bilan bo'g'langan holda berilib, shaxmat tarixi, uning bugungi kundagi ahamiyati hamda Vatanimizdan yetishib chiqayotgan mashhur shaxmatchilar, jumladan, Nodirbek Abdusattorov haqida ham ma'lumotlar berilgan. Bu esa bolani oilada turli foydali faoliyat: kitob o'qish, oila yumushlariga ko'maklashish hamda shaxmat o'yinlariga qiziqishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

3-sinf "Tarbiya" darslaridagi "Bilim va odob - inson ziynati" nomli bobdagi "Kiyinish madaniyati", "Ozodalik-inson ko'rki", "Inson odobi bilan go'zal", "Mehr-oqibat - insoniy fazilat", "Qari bilganni pari bilmas", "Mahalla va qo'ni-qo'shnichilik" mavzulari orqali bolalarda oila odobiga oid eng muhim tarbiyaviy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni ko'zda tutiladi.

Bolalarga dastlab «Madaniyat» tushunchasi mohiyati yoritiladi, so'ngra kiyim tanlayotganda nimalarga e'tibor berish, qaysi faslda va qayerda qanday kiyim kiyish haqida ma'lumotlar beriladi.

Bolalar maktab kiyimi, sport kiyimi, bayram va tantanalar kiyimi, kundalik kiyim, tungi kiyim turlari va mohiyati haqida turli interfaol metodlar orqali bilib oladilar. Oyoq kiyimining inson hayotiga ta'siri, krossovkalar, sport oyoq kiyimlarini kun davomida kiyib yurib bo'lmasligi, oyoq kiyimini kiyishning tartib-qoidalari ham o'rgatiladi. Turli rasmlar va interfaol metodlar orqali bolalarga shaxsiy gigiyena qoidalari o'rgatiladi. "Mehr-oqibat - insoniy fazilat" mavzusida aka-ukalar o'rtasidagi mehr-oqibat haqida hikoya keltirilib, og'a-inilarni, barcha oila a'zolarini bir-biriga mehribon, g'amxo'r, oqibatli b'olishga chaqirildi.

4-sinf "Tarbiya"[5] darslarida bolalarni tejamkorlikka o'rgatuvchi, huquqiy tarbiya berishni ko'zda tutuvchi, oila, ota-ona va kattalarni hurmat qilishga chaqiruvchi, o'zaro hamjihatlikni ulug'lovchi, kitobxonlikni, sog'lom hayot tarzini targ'ib qiluvchi mavzular orqali ham oila odobini turli qirralarini o'rgatish ko'zda tutilgan.

“Baxt oiladan boshlanadi”, “Oilaviy kitobxonlik - muvaffaqiyat poydevori” “Ona - ulug‘ zot” mavzularida oila odobiga oid juda ko‘p ma’lumotlar keltiriladi.

Bolalarni oila odobiga o‘rgatish uning keyingi hayoti va faoliyati uchun asos bo‘ladi. Oila odobi, kiyinish madaniyati va orastalikka o‘rgatishda boshlang‘ich sinflardagi “Tarbiya” darslari o‘ziga xos muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини бир галикда барпо этамиз. Тошкент - «Ўзбекистон» - 2016 й, 12 б
2. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida’gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2020 yildagi 422-son qarori
3. N. Ismatova va b. Tarbiya: 1-sinf o‘quvchilari uchun darslik. 1-nashr. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 64 b

TARBIYACHILARDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHNING BA’ZI JIHATLARI

Valiyeva Nasiba Boboyor qizi

Navoiy viloyati Karmana tuman

24 DMTT tarbiyachisi

Mamalakatimizda barcha ta’lim tizimlariga islohotlar va yangilanishlar yuz bermoqda. Uzluksiz ta’lim tizimlarining rivojlanib borishi zamona talabiga mos ravishda beriladigan ta’lim-tarbiyaga bog‘liq. Ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy rivojlarituvchi shaxs bu albatta pedagoglardir. Pedagog shaxsiga har bir davrda ham talab birdek bo‘gan, lekin bugungi kunda yanada kuchayib bormoqda. Chunki har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashning ilk poydevorini qo‘sh albatta shu tarbiyachilar zimmasidadir.

Zamonaviy tarbiyachi o‘z ustida ishlashi, tinmay izlanish olib borishi hamda, o‘quv-tarbiya jarayonini zamon talablari darajasida, ilmiy asosda tashkil etish uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish bilan bir qatorda, ijtimoiy tajribalarga asosan ish olib borish bir qatorda kreativ qobiliyatga ham ega bo‘lishi lozim.

Kreativlik so‘zning lug‘aviy ma’nosini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma’nosini ifodalaydi. G‘arb va sharqda “kreativlik” tushunchasi turlicha izohlangan. Masalan, G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan‘anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar. Ikki xalqda kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Ta’lim- tarbiya vakillari hisblangan pedagoglarda esa kreativlik ularning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o‘tkirliklarida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Amerikalik psixolog P. Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surishda, ilmiy farazni tekshirish va o‘zgartirishda, qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlashda, muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlikda ko‘rinadi.

Kreativlik insonning xarakteridagi boshqa sifat (fazilat)lari kabi ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi. Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo‘naltiradi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi, shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlantiriladi.

Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘ljak pedagog-tarbiyachilarning ham kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillaridanoq poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy barcha turdagi ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, pedagoglarning ijodkor bo‘lishlarini taqozo etmoqda. Ko‘pgina pedagog-tarbiyachilar o‘zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin:

➤ биринчидан, аксарият педагог-тарбиячилар ҳам аслида “креативлик” тushunchasi қандай ма’nonи аngлатишини yetarlicha izohlay olmaydilar;

➤ ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita қандай sifatlar aks etishidan bexabardirlar.

Ayni o’rinda shuni alohida qayd etib o’tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo’sh, ular o’zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini қандай namoyon eta olishlari mumkin. Bu o’rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: Agarchi o’zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo’lganingiz yoki bo’lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g’oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir. Patti Drapeau nuqtai nazariga ko’ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash ta’lim oluvchilardan o’quv topshirig’i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko’plab g’oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to’g’ri g’oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko’p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo’lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda ta’lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko’p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to’g’ri yechimda to’xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda “креативлик” tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg’ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o’tkirlikni belgilab beradi, “ta’lim oluvchilar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi”.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova Z.A. Zamonaviy o’qituvchining shaxsiy kompetensiyasini shakllantirish muammolari // Zamonaviy ta’lim j. – T.: 2016. – №5. – 56 b.
2. Musurmonova O. “Ta’lim menejerining kasbiy kompetentligi va kreativligi” modulining o’quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2015. – 288 b.

ИЗУЧЕНИЕ ЧЕТЫРЕХБЛОЧНОЙ МОДЕЛИ (КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ, КРЕАТИВНОСТЬ, КОММУНИКАТИВНОСТЬ И СОТРУДНИЧЕСТВО) ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Туракулова С.Б

студентка 3 курса НавГПИ

Научный руководитель Нажимова А.И. –

старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ

Критическое мышление - это система суждений, которую применяют для анализа вещей и информации, интерпретации явлений, оценки событий, а также для последующего составления объективных выводов.

Человек, который обладает критическим мышлением, способен:

- понимать логические и причинно-следственные связи между разными идеями и понятиями;
- быстро анализировать суждения окружающих и оценивать их;
- грамотно конструировать собственные аргументы и доносить их до окружающих;
- замечать нестыковки, несоответствия и обыденные ошибки в логике и аргументации;
- отмечать важность и релевантность идей общему контексту;
- рефлексивно оценивать собственные мнения и верования.

Основой в понимании критического мышления можно считать подход, сформулированный в работах *К. Поппера*: « мы учимся на ошибках, а не посредством накопления данных. » Это способствует развитию критического мышления и положено в основу новых учебных заданий, представленных в этих рекомендациях.

Надо отметить, что в понимании природы критического мышления наиболее известные ученые и педагоги, работавшие в разных странах, в разных культурных и исторических контекстах, очень близки. Приведем несколько определений критического мышления.

« .. Целенаправленное, саморегулируемое суждение, результатом которого является интерпретация, анализ, оценка и выводы, а также объяснение тех фактических, концептуальных,

методологических, критериальных оснований или контекстных факторов, на которых основано суждение»

«Активное, настойчивое и тщательное рассмотрение любых убеждений или знаний в свете тех оснований, на которые они опираются, и дальнейших выводов, к которым они приводят»

В качестве основных элементов критического мышления можно выделить несколько умений

Креативное мышление – это умение отыскивать нестандартные подходы и решения сложных ситуаций.

К характеристикам такого типа мышления можно отнести следующие пункты:

- умение обозначить проблему;
- способность генерировать множество разнообразных идей по её решению;
- умение видеть нестандартные варианты решения;
- способность углубить идею, дополняя детали;
- способность анализировать и выбирать оптимальные идеи.

В отличие от критического мышления, описания креативности в работах разных авторов более вариативны. Мы будем придерживаться следующего определения: креативность - способность представить и разработать принципиально новые подходы к решению проблем, ответы на вопросы, стоящие перед субъектом.

«Креативное мышление - это вид мышления, которое ведет к инсайтам, новым подходам, свежим взглядам, в целом это новый путь понимания и видения вещей. Продукты креативного мышления включают наблюдаемые вещи, такие как музыка, поэзия, танец, драматическая литература и технические инновации. Но есть и то, что Менее очевидно, например, такая постановка вопросов, которая открывает новые варианты решений, или установка таких связей между явлениями, которые становятся вызовом для наших ожиданий и открывают возможность увидеть мир новым образом, с помощью воображения.

Первым концепцию креативности описал профессор психологии, член Американской психологической ассоциации Джой Пол Гилфорд (Joy Paul Guilford). Он же выделил два типа креативного мышления: конвергенцию и дивергенцию.

Конвергентное мышление нужно, чтобы найти оптимальное решение проблемы, у которой много условий. Например, решение математической задачи: существует ответ, который нужно найти, выполнив последовательность действий.

Люди, которые пользуются только конвергентным мышлением, склонны верить общепризнанным фактам, выбирать из общего объема информации ту, которая подтверждает их убеждение, и отрицать те данные, которые представляют иную точку зрения.

Дивергентное мышление работает сразу во многих направлениях. Используя его, можно найти для одной задачи несколько решений.

Люди с развитым дивергентным мышлением склонны к образности, оригинальности и быстрой восприимчивости. Они замечают детали, которые ускользают от большинства, способны за короткое время придумать множество идей и вариантов решения.

Коммуникацию и сотрудничество, при выполнении каких-либо действий в команде описать легче, чем другие составляющие «4К», поскольку эти навыки больше проявляются на внешнем плане и за ними проще наблюдать.

Коммуникация проявляется в умении ученика задавать вопросы одноклассникам и отвечать на их вопросы понятным для них образом, в случае необходимости обращаться за разъяснением того, что оказывается непонятным в сообщениях или рассуждениях, и, в свою очередь, умении разъяснить свои идеи и предложения.

Готовность к коммуникации:

- отсутствие страха при вступлении в коммуникацию, инициирование коммуникации, готовность ответить на чужой вопрос, готовность задать вопрос.

В структуру системы ключевых компетенций включается сотрудничество.

Сотрудничать - это значит работать, действовать вместе, принимать участие в общем деле.

Сотрудничество - это процесс, который характеризует связи человека с другими людьми и природой.

Проблемы взаимодействия и самоорганизации в различных открытых системах исследуются *синергетикой*. Слово «синергетика» с греческого языка переводится именно как

согласование, сотрудничество, кооперация, совместное действие. В соответствии с идеями синергетики современные организации можно рассматривать как неравновесные открытые системы, которые способны реагировать на внешнее воздействие самоорганизацией структур.

Целостность таких организаций характеризуется тройной взаимозависимостью, а именно: взаимозависимостью каждой из ее важнейших частей, затем зависимостью каждой из ее частей от всей системы и, наконец, зависимостью всей системы от ее части.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СЛОЖЕНИЮ И ВЫЧИТАНИЮ ЧИСЕЛ В ПРЕДЕЛАХ СТА НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Файзуллаева Мафтуна

Студентка 3 курса НавГПИ

Научный руководитель Нажимова А.И. -

старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ

«Математику изучать надобно, поскольку она в порядок ум приводит.»

М.В.Ломоносов

Математика, на мой взгляд, один из важнейших учебных предметов в школе. Она приобретает особое значение в связи с необычайным ростом науки, технического прогресса в нашей стране. Высокий уровень развития математики необходим для прогресса многих наук. Трудно найти такую область знания, где математика не играла бы никакой роли. Вследствие чего, можно сказать, что математика - царица всех наук. Есть много интересных фактов о математике, в том числе о происхождении цифр. Нам известно, что из 10 математических символов можно составить множество комбинаций.

Интерес к математике нужно прививать с младшего школьного возраста, где начинается развиваться образно-логическое мышление ребенка с помощью использования карточек, бумаги, карандашей. Игры на сравнения, группировку, обобщения, а также головоломки, лабиринты и ребусы позволяют развить логику. Это все является основой математических знаний для дальнейшего формирования таких понятий как «алгоритм», «больше», «меньше», «равно», «буквенное выражение». «сложение», «вычитание», «умножение», «деление» и другие математические термины.

В данной статье я хочу показать методы преподавания на уроках математики по сложению и вычитанию чисел в пределах ста в начальных классах для осознанного восприятия учащимися данной темы. Так как, успех нашего будущего поколения в сфере образования является высоким достижением педагогов с древних времен.

Сотня-это натуральное и круглое число между 99 и 101, наименьшее трехзначное число в десятичной системе счисления. В центре «Сотня» изучаются следующее: нумерация чисел, сложение и вычитание, умножение и деление.

При этом учащиеся знакомятся с новой счетной единицей- десятком и новым понятием- понятием разряда, усваиваются таблица сложения и вычитания, образование и название двухзначных чисел, порядок чисел (предшествующие и последующие числа), умением сравнивать числа.

Нумерация чисел в школах в центре «Сотня» изучается в двух этапах:

1-этап: устная нумерация;

2-этап: письменная нумерация.

Усвоению последовательности чисел первой сотни в натуральном ряду способствуют следующие упражнения:

1. Назовите число, предшествующее числу 27, следующее за числом 27;

2. Назовите числа между которыми находится число 27;

После изучения нумераций изучаются устные приемы сложения и вычитания чисел в пределах ста:

1) Прибавление числа к сумме:

$$56+3=(50+6)+3=50+(6+3)=50+9=59$$

2) Прибавление суммы к числу (сложение по частям):

$$9+6=9+(5+1)=(9+1)+5=10+5=15$$

3) Прибавление суммы к сумме (десятки с десятками, единицы с единицами):

$$12+15=(10+2)+(10+5)=(10+10)+(2+5)=20+7=27$$

1) Вычитание чисел из суммы (сначала вычитаем единицы, потом прибавляем к десяткам):

$$47-3=(40+7)-3=40+(7-3)=40+4=44$$

2) Вычитание суммы из числа (вычитаем по частям):

$$12-5=12-(2+3)=12-2-3=7$$

3) Вычитание суммы из суммы:

$$25-12=(20+5)-(10+2)=(20-10)+(5-2)=10+3=13$$

При обучении алгоритму сложения, последовательность действий выполняем так:

1) Пишем единицы под единицами, десятки под десятками: $96-24$;

2) Складываем единицы, пишем под единицами: $46+23$;

3) Складываем десятки, пишем под десятками: $46+23=69$.

Методика изучения устных приемов сложения и вычитания чисел в пределах 100.

Методически все вычисления в пределах ста считают устными, к ним относятся также приемы вычислений для случаев за пределами ста.

1. Прием $60+20$, $50-30$;

2. Прием $34+20$, $34+2$ – прибавление единицу или десятков к числу без перехода через десяток;

3. Прием $26+4$ – прибавление единицы к числу с получением в результате круглого десятка, что приводит к увеличению на 1 в разряде десятков;

4. Прием $48-30$, $48-3$ – вычитание единиц или десятка из числа без перехода через десяток;

5. Прием $30-6$ – вычитание единиц из целых десятков с знаком одного десятка: $30-6=24$

6. Прием $46+5$ – прибавление единиц к числу с переходом через десяток;

7. Прием $42-5$ – вычитание единиц из числа с переходом через десяток;

8. Прием $40+16$, $45+23$ – сложение двухзначных чисел без перехода через десяток;

9. Прием $45-12$ – вычитание двухзначных чисел без перехода через десяток;

10. Прием $40-16$ – вычитание двухзначного числа из целых десятков с знаком через десятков;

11. Прием $37+48$ – сложение двухзначных чисел через десяток;

12. Прием $37+53$ – сложение двухзначных чисел с получением в результате целых десятков.

Сложение и вычитание чисел в пределах ста сперва изучается от 1 до 20, затем от 21 до 100. Мне известно по практике, которая проводится в школе, что дается определение терминам сложения, а затем вычитания. Это заучивается наизусть детьми, что сложение – это арифметическое действие, в результате которого одно число увеличивается на количество единиц, содержащихся в другом числе.

А также, проговаривание учителем компонентов сложения, такие как первое слагаемое, второе слагаемое, сумма. Это все заучивается учащимися наизусть, вследствие чего показывается на практике, при этом закрепляя полученное теоретическое знание. Например, $a+b=c$, где a – первое слагаемое, b – второе слагаемое, c – сумма.

Это мы покажем в пределах ста: $10+15=25$. Здесь показывается прибавление круглого десятка к числу с переходом через десяток в строчку.

Этапы сложения:

1. Подчеркиваем с карандашом единицы – с одной чертой, а десятки – с двумя.

2. Начинаем складывать единицы, а затем – десятки.

В учебной программе даны примеры с одним неизвестным. Это называется «уравнением». Уравнения вида $a+45=95$, где a – неизвестное первое слагаемое, b – второе слагаемое равная 45, а сумма равная 95. Для нахождения неизвестного слагаемого гласит правило: «Чтобы найти неизвестное слагаемое, нужно от суммы отнять известное слагаемое». Вследствие чего получим этапы решения уравнения:

$$a+45=95$$

$$a=95-45$$

$$a=50$$

$$50+45=95$$

$$95=95$$

Вот и, уравнивали одну сторону к другой.

Другой способ сложения чисел в пределах ста состоит в том, что решение примеров, вида: $35+8$, $71+9$, $69+4$, $87+7$ можно решить следующим образом:

$$1. \quad 35+8=35 \text{ – это } 30 \text{ и } 5$$

$$2. \quad 30+(5+8), \text{ отсюда следует: } 30+13=43$$

А также здесь можно наблюдать решение таких примеров с заданиями «заполни пустые клетки»: $42+_=57$, $_-13=87$. Работа проводится в письменном виде в рабочих тетрадях и у доски. При объяснении, учителем, темы «Сложение и вычитание чисел в пределах ста» удобно использовать абак. Абак – семейство древних счетных досок-предшественников счетов. Использование абакуса (абак): сначала набирают первое число, к нему на соответствующих спицах добавляют второе число. Складывать начинают с меньшего из двух чисел.

Особо хочу подчеркнуть, что при выполнении упражнений на присчитывание и отсчитывание 1, в числе кратных 10, используется наглядное пособие «лента-ста» - метровая лента с обозначенными сантиметрами(см) и дециметрами(дм).

Теперь рассмотрим обратное действие к сложению -вычитание. Вычитание- это математическая операция, которая позволяет найти разницу между двумя числами. Чтобы вычесть одно число из другого, нужно отнять от большего числа меньшее число.

Обязательно, нужно проговаривать учителю компоненты вычитания: уменьшаемое, вычитаемое, разность, показывая их $a-b=c$, где a -уменьшаемое, b -вычитаемое, c -разность.

Вычитание суммы из числа проводится аналогичным образом:

1. Предлагается выражение- составить 3 задачи с похожим сюжетом и одинаковыми данными.

1. Было-90 я.

Съели-? я.

Осталось-35я.

$90-35=55$ (я.) - съели

2. Было-? я.

Съели-55 я.

Осталось-35 я.

$55+35=90$ (я.) – было

3. Было- 90 я.

Съели-55 я.

Осталось-? я.

$90-55=35$ (я.) – осталось

Эти задачи также называются обратными.

3.Отработка правил на упражнениях. На данном этапе выполняются приемы устного сложения и вычитания – это внетабличная форма, не требуется заучивания. При этом на практике используются наглядное пособие – непозиционный абак (горизонтальные карманы, полоски десятков, квадраты единиц).

Правила работы с абакком:

1. Докладываем в полоску, которая не закончилась;

2. При вычитании 40-5 – одна полоска занимается 10 квадратами и убираем 5;

3. 45-9 – убираем 5 квадратиков, полоску заменяем 10 – квадратами и убираем еще 4 квадрата.

При закреплении знаний на сложение и вычитание чисел в пределах ста, учителю необходимо составить множество упражнений, которые способствуют познавательным материалом для каждого индивидуального работающего, а также сгруппированных учащихся на уроке математики. Я предлагаю, учителям начальных классов, на уроке математики использовать следующие упражнения для закрепления обучении сложению и вычитанию чисел в пределах ста:

№1. Укажи значение суммы чисел 43 и 30;

№2. Увеличь число 36 на 3;

№3. На сколько 2 десятка больше 2 единиц?

№4. Первое слагаемое 87, второе – 12. Найди сумму.

№5. Укажи выражение, в котором первым действием должно выполняться вычитание.

1) $40+30-7$

2) $50-10+8$

3) $80-(30+10)$

№6. Решите уравнения.

$100-x=51$ $x+27=100$

В итоге, я хочу сказать, что задачи на сложение и вычитание чисел в пределах ста помогут развить навыки быстрого и точного расчета, а также улучшить понимание математических операций, способствующие на развитие мышления с осознанным пониманием этапов решения примеров на сложение и вычитание.

Нужно признать, что это трудный период для учащихся начальных классов, требующая умственных тренировок для усвоения четырех арифметических операций по концентрам. Так как в начальных классах особое значение имеет наглядно-иллюстративное пособие, в следствии чего учителю в какой-то степени облегчается работа с участием на уроках математики ИКТ. Использование информационных технологий в процессе преподавания математики дает то, что учебник дать не может; компьютер на уроке является средством, позволяющим обучающимся лучше познать самих себя, индивидуальные особенности своего учения, способствуя развитию самостоятельности.

Информационные технологии на уроках математики привлекательны тем, что они направлены на развитие коммуникативных способностей учащихся, делая при этом работу учителя более продуктивной.

Так, компьютерные технологии на уроке математики: экономят время, повышают мотивацию, позволяют провести многостороннюю и комплексную проверку знаний, умений, усиливают интерес к уроку, к предмету, наглядно и красочно представляют материал.

Традиционные приемы на уроках математики используются совместно с ИКТ. Традиционные формы преподавания также улучшают эффективность преподавания учителя и восприятие учащихся, в данном случае, «Сложение и вычитание чисел в пределах ста». К традиционной форме можно включить по данной теме: математический диктант, работа по учебнику (решение примеров и задач), составление числовых выражений, решение уравнений (в пределах ста) и т.д.

К нетрадиционным приемам можно отнести различные математические игры «Угадай число», «Незнайка», математический диктант в котором проверяется полученные знания.

Таким образом, формирование умений основывается на наглядной основе, потому что наглядные пособия, а также информационно-коммуникативные технологии помогают учителю и учащимся понять то или иное понятие в кратковременном промежутке. Но и особо нужно подчеркнуть, что основным орудием учебного процесса на уроках является учебник. Так как, учебник – это книга, содержащая систематическое изложение знаний в определенной области и используемая как в системе образования, на различных ее уровнях, так и для самостоятельного обучения; вид учебной литературы. В нем содержатся систематизированное изложение дисциплины, базовые знания, соответствие учебной программе. В общем, учителя начальных классов должны раскрыть смысл сложения и вычитания чисел в пределах ста с помощью основных и вспомогательных орудий учебной деятельности.

Эффективное обучение сложению и вычитанию чисел в пределах ста требует комплексного подхода, учитывающего потребности каждого ученика и создающего комфортные условия для усвоения материала.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Наталья Губка, математический тренажер «Сложение и вычитание в пределах 100», издательство: Дом Федорова, 2018 г.
2. Марк Биденко «Математика с улыбкой», издательство: Вако, 2018 г.
3. Сейтмуратов У.П., Калмуханов М.Н., Кунназаров С.Б. Общие правила сложения и умножения// 2023г.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Туракулова С.Б – студентка 3 курса направления
начального образования НавГПИ
Научный руководитель Нажимова А.И.-
старший преподаватель кафедры начального
образования НавГПИ

В Республике Узбекистан в целях формирования знаний и навыков учащихся школ, их воспитания в духе преданности национальным и общечеловеческим ценностям отвечающих международным стандартам, а также в соответствии с Государственной программой по реализации Стратегии развития Нового Узбекистана. На современном этапе развития Нового Узбекистана перед сферой образования стоит важная задача: подготовка высокообразованных граждан, способных к активной, созидательной деятельности в свободном демократическом обществе. В решении этого вопроса все большее значение имеет развитие творческих начал в человеке, способности преобразовать окружающую жизнь. Подчеркнуто, что жизнь каждой семьи, каждого ребенка неразрывно связана со школой. И школьный вопрос является для государства и всего общества делом первостепенной важности. Особый интерес в этом плане представляет период начального образования как первая ступень системы народного образования, начальный этап овладения детьми культурно-историческими ценностями. Этот период, обеспечивая развитие общих способностей, служит фундаментом для дальнейшего образования личности.

Обучение – специально организованный, целенаправленный и управляемый процесс взаимодействия учителей и учеников, направленный на усвоение знаний, умений, навыков, формирование мировоззрения, развитие умственных сил, дарований и возможностей учеников.

Образование – система знаний, умений, навыков, способов мышления, которыми овладел ученик в процессе обучения.

Развитие – процесс и результат количественных и качественных изменений в организме человека.

Школа – не только образовательное учреждение, но и место духовно-нравственного воспитания. Поэтому в нашей стране ведется системная работа, направленная на формирование гармонично развитого молодого поколения, создание всех условий, необходимых для его вступления в самостоятельную жизнь.

Начальное образование – одна из фундаментальных педагогических идей, привлекавших внимание мыслителей и теоретиков образования.

Цель основной образовательной программы начального общего образования – обеспечение выполнения требований Национальной программы. Достижение поставленной цели при разработке и реализации образовательным учреждением основной образовательной программы начального общего образования предусматривает решение следующих основных задач: гражданское, социальное, личностное и интеллектуальное развитие, развитие творческих способностей, сохранение и укрепление здоровья; обеспечение планируемых результатов по освоению выпускником целевых установок, приобретению знаний, умений, навыков, компетенций и компетентностей, определяемых личностными, семейными, общественными, государственными потребностями и возможностями обучающегося младшего школьного возраста, индивидуальными особенностями его развития и состояния здоровья; становление и развитие личности в её индивидуальности, самобытности, уникальности и неповторимости; обеспечение доступности получения качественного начального общего образования; выявление и развитие способностей обучающихся, в том числе одарённых детей, через систему клубов, секций, студий и кружков, организацию общественно полезной деятельности; организация интеллектуальных и творческих соревнований, предоставление обучающимся возможности для эффективной самостоятельной работы; в основе реализации основной образовательной программы лежит системно-деятельностный подход, который предполагает: воспитание и развитие качеств личности.

Основная образовательная программа формируется с учётом особенностей первой ступени общего образования как фундамента всего последующего обучения.

Начальная школа – особый этап в жизни ребёнка, связанный: с изменением при поступлении в школу ведущей деятельности ребёнка – с переходом к учебной деятельности (при сохранении значимости игровой), имеющей общественный характер и являющейся социальной по содержанию; расширением сферы взаимодействия ребёнка с окружающим миром, развитием потребностей в общении, познании, социальном признании и самовыражении;

Учитываются также характерные для младшего школьного возраста: центральные психологические новообразования, формируемые на данной ступени образования: словесно-логическое мышление, произвольная смысловая память, произвольное внимание, письменная речь, анализ, рефлексия содержания, оснований и способов действий, планирование.

Особенностью обучения в начальной школе являются смена деятельности ребенка с игровой на учебную, которая происходит в период обучения в начальной школе. Именно от учителя зависит успешность данного перехода. Поэтому, современная начальная школа для ребёнка, прежде всего – это новый этап в его жизни и база для всего последующего обучения. Чем же должен овладеть ученик, выходя из стен начальной школы? Прежде всего – умением учиться. На I ступени общего среднего образования не ставится непосредственно цель формирования фундаментальных научных знаний. Задача состоит в том, чтобы создать фундамент для их усвоения в дальнейшем. Основное внимание должно уделяться не столько накоплению определённой суммы знаний, сколько привитию желания и умения учиться, приобретению навыков учебной работы. В результате выпускник современной школы должен обладать не только определённой суммой знаний, но и иными способностями – критическим мышлением, умением действовать в реальных социальных условиях, иметь опыт самостоятельной деятельности и личностной ответственности, выявлять, наблюдать, различать, классифицировать, оценивать, критически анализировать, моделировать, делать выводы, принимать продуманные решения. Очевидно, что эти умения должны формироваться в учебной среде, в том числе через технологию развития критического мышления.

Суть технологии развития критического мышления очень точно передана в китайской пословице: «Скажи мне – я забуду, покажи мне – я запомню, вовлеки меня – я пойму». Умение добывать в море информации – нужную, подходить к информации критически, структурировать информацию, фиксировать ее различными способами; понимать информацию, представленную в разных формах: изобразительной, схематичной, модельной, переводить ее в словесную форму; проводить анализ, синтез, аналогию, сравнение, классификацию, обобщение; устанавливать причинно-следственные связи, подводить под понятие, доказывать – это познавательные универсальные учебные действия, которые успешно могут быть сформированы при использовании технологии развития критического мышления.

Использование стратегии развития критического мышления учащихся, сотрудничество на уроке позволяют всех учащихся включить в учебный процесс, создать условия для формирования интеллектуальных умений учащихся, обеспечить три составляющие успеха на уроке: интеллектуальное и коммуникативное развитие и осознание значимости личного вклада каждого в общее дело. Не следует давать готовых истин. Обучаемые доходят до всего сами. Школьник, умеющий критически мыслить, владеет разнообразными способами интерпретации и оценки информационного сообщения, способен выделять в тексте противоречия и типы присутствующих в нём структур, аргументировать свою точку зрения, опираясь не только на логику, но и на представления собеседника.

Таким образом, можно сделать вывод, что технологию развития критического мышления можно считать интегрирующей, в ней обобщены наработки многих технологий: она обеспечивает и развитие мышления, и формирование коммуникативных способностей, и выработку умения самостоятельной работы. В связи с большим арсеналом приемов и методов, входящих в технологию развития критического мышления, каждый учитель начальных классов может выбрать те, которые соответствуют возрастным, психологическим особенностям класса, которые близки лично ему, не выходя за границы рамочного подхода данной технологии, для любого педагога она может стать «своей».

РЕШЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ С РАЗДЕЛЕННЫМИ, РАЗДЕЛЯЮЩИМИСЯ ПЕРЕМЕННЫМИ, ОДНОРОДНОЕ УРАВНЕНИЕ

**Akram Pirimov, f.-m.f.n., dotsent
Jurayeva Gulshanoy Turdiyevna
Navoiy davlat pedagogika instituti**

Как известно, что дифференциальные уравнения с разделенными переменными имеет вид

$$M(x)dx + N(y)dy = 0 \quad \text{а с разделяющимися переменными}$$

$$M_1(x)N_1(y)dx + M_2(x)N_2(y)dy = 0, \quad \text{их решения находим по формулам}$$

$$\int M(x)dx + \int N(y)dy = C, \quad \int \frac{M_1(x)}{M_2(x)}dx + \int \frac{N_2}{N_1}dy = C.$$

Рассмотрим примеры

№ 1 Пусть дана уравнения $(xy^2 + x)dx + (y - x^2y)dy = 0$, и вынесем за скобки из первого слагаемого x а из второго слагаемого y получим $x(y^2 + 1)dx + y(1 - x^2)dy = 0$ обе части

полученного уравнения делим на $(y^2 + 1) \cdot (1 - x^2)$, получим

$\frac{x}{1 - x^2}dx + \frac{y}{y^2 + 1}dy = 0$ полученное уравнение является уравнением с разделенными

переменными. Интегрируя уравнение имеем $\int \frac{x}{1-x^2} dx + \int \frac{y}{y^2+1} dy = 0$ или

$$-\frac{1}{2} \int \frac{d(1-x^2)}{1-x^2} + \frac{1}{2} \int \frac{d(y^2+1)}{y^2+1} = 0$$

$$-\lambda n(1-x^2) + \lambda n(1+y^2) = \lambda n C \quad \lambda n(1+y^2) = \lambda n(1-x^2) + \lambda n C$$

$$\lambda n(1+y^2) = \lambda n|(1-x^2) \cdot C| \quad 1+y^2 = |C(1-x^2)| \quad \text{или} \quad 1+y^2 = (1-x^2)C$$

$$\text{№2} \quad xy y^1 = 1 - x^2, \quad y^1 = \frac{dy}{dx}, \quad xy \frac{dy}{dx} = 1 - x^2,$$

$$xy dy = (1 - x^2) dx \Rightarrow y dy = \frac{1-x^2}{x} dx \quad \int y dy = \int \left(\frac{1}{x} - x \right) dx, \quad \frac{y^2}{2} = \lambda n|x| - \frac{x^2}{2} + C$$

$$y^2 + x^2 = \lambda n x^2 \cdot C$$

$$\text{№3} \quad y^1 + \sin \frac{x+y}{2} = \sin \frac{x-y}{2}, \quad \frac{dy}{dx} = \sin \frac{x-y}{2} - \sin \frac{x+y}{2}$$

$$\frac{dy}{dx} = 2 \left(\sin \frac{\frac{x-y}{2} - \frac{x+y}{2}}{2} \cdot \cos \frac{\frac{x-y}{2} + \frac{x+y}{2}}{2} \right) \Rightarrow$$

$$\frac{dy}{dx} = -2 \sin \frac{y}{2} \cos \frac{x}{2} \Rightarrow dy = -2 \sin \frac{y}{2} \cdot \cos \frac{x}{2} dx, \Rightarrow \frac{dy}{\sin \frac{y}{2}} = 2 \cos \frac{x}{2} dx,$$

$$\int \frac{dy}{\sin \frac{y}{2}} = -2 \int \cos \frac{x}{2} dx, \quad \lambda n \left(\operatorname{tg} \frac{y}{4} \right) = -4 \sin \frac{x}{2} + C, \quad \lambda n \left(\operatorname{tg} \frac{y}{4} \right) = C - 4 \sin \frac{x}{2};$$

Теперь рассмотрим решение однородного уравнение первого порядка. Пусть задана однородное дифференциальное уравнение первого порядка $\frac{dy}{dx} = f(x, y)$ функция $f(x, y)$ однородная, т.е. $f(x, y) = f(\lambda x, \lambda y)$ за λ берем $\lambda = \frac{1}{x}$, тогда

$$f(x, y) = f\left(\frac{y}{x}\right). \text{Однородное уравнение запишем в виде } \frac{dy}{dx} = f\left(1, \frac{y}{x}\right), \text{ введем обозначения}$$

$$u = \frac{y}{x} \Rightarrow y = u \cdot x, \quad y^1 = u^1 \cdot x + u, \quad u + u^1 \cdot x = f(1, u)$$

$$u + x \cdot \frac{du}{dx} = f(1, u), \quad x \frac{du}{dx} = f(1, u) - u \Rightarrow \frac{du}{f(1, u) - u} = \frac{dx}{x} \quad \text{интегрируя последнего}$$

$$\text{находим общее решение однородного уравнения } \int \frac{du}{f(1, u) - u} = \int \frac{dx}{x} + C;$$

$$\text{№ 4} \quad y^1 = \frac{y^2}{x^2} - 2; f(\lambda x, \lambda y) = \frac{(\lambda y)^2}{(\lambda x)^2} - 2 = \frac{\lambda^2 y^2}{\lambda^2 x^2} - 2 = \frac{y^2}{x^2} - 2 = f(x, y)$$

$$u = \frac{y}{x}; y = u \cdot x; y^1 = u^1 \cdot x + u$$

$$u^1 \cdot x + u = u^2 - 2, \quad u^1 \cdot x = u^2 - u - 2, \quad x \cdot \frac{du}{dx} = u^2 - u - 2,$$

$$\frac{du}{u^2 - u - 2} = \frac{dx}{x}; \int \frac{du}{u^2 - u - 2} = \int \frac{dx}{x} + C$$

$$\frac{1}{3} \int \frac{du}{(u+1) \cdot (u-2)} = \ln|x| + \ln C, \quad \ln \frac{u-2}{u-1} = \ln|x^3 \cdot C|, \quad u = \frac{y}{x}, \quad \frac{\frac{y}{x}-2}{\frac{y}{x}-1} = x \cdot C$$

$$\frac{y-2x}{y+x} = x^3 \cdot C; y-2x = C \cdot x^3 \cdot (y+x)$$

$$\text{№ 5} \quad xy^1 = y \ln \frac{y}{x}, \quad y^1 = \frac{y}{x} \ln \frac{y}{x}, \quad u = \frac{y}{x}; \quad y = u \cdot x; \quad y^1 = u^1 \cdot x + u, \\ x \cdot u^1 + u = u \ln u \Rightarrow x \cdot u^1 = u \cdot \ln u - u,$$

$$x \frac{du}{dx} = u \ln u - u, \quad \frac{du}{u(\ln u - 1)} = \frac{dx}{x}, \quad \int \frac{du}{u(\ln u - 1)} = \int \frac{dx}{x} \Rightarrow \int \frac{d(\ln u - 1)}{\ln u - 1} = \int \frac{dx}{x}$$

$$\ln|\ln u - 1| = \ln|x \cdot C| \Rightarrow \ln|u| - 1 = x \cdot C \Rightarrow \ln\left|\frac{y}{x}\right| - 1 = x \cdot C \text{ или } \ln\left|\frac{y}{x}\right| = x \cdot C + 1,$$

$$\frac{y}{x} = e^{x \cdot C + 1} \Rightarrow y = x \cdot e^{x \cdot C + 1}, \quad y = x \cdot e^{x \cdot C + 1}$$

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Н. С. Пискунов "Дифференциальное и интегральное исчисления", М., "Наука", 1986, том.1, 2.
2. И. М. Уваренков, М. З. Маллер "Курс математического анализа", М., "Просвещение", 1989.
3. В.С. Шипачев „Высшая математика”, Москва, „Высшая школа”, 1990г.
4. Бугров Я.С., Никольский С.М. Дифференциальные уравнения, кратные интегралы, ряды, функции комплексного переменного. М.: 1985.

ABDULLA QODIRIY ROMANLARIDA QO‘LLANGAN YORDAMCHI BIRLIKLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Pardayeva Madixabonu Hakimovna

Navoiy davlat pedagogika instituti, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası
katta o‘qituvchisi, f.f.f.d.(PhD)

Sintaktik sath birliklari fikr ifodalash xususiyati bilan boshqa sath birliklaridan yuqori pog‘onada turadi. Biroq ana shu fikrni kerakli yo‘sinda va holda maqsadli ifodalash hamda voqelantirishda barcha sath birliklari birday ahamiyatli vazifani bajaradi. Bu jarayonida yordamchi so‘z turkumi mustaqil so‘zdan kam bo‘lmagan vazifani bajaradi. Ma‘lumki, bog‘lovchi va ko‘makchilarning asosiy funksional belgisi

“bog‘lash” bo‘lib, bu vazifa ular uchun o‘zgarmas, barqarordir. Yuklamaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular so‘z yoki gapga so‘roq, ta’kid, kuchaytiruv, ayirish-chegaralash, o‘xshatish kabi qo‘shimcha ma’no beradi va funksional “bog‘lash” belgisiga nisbatan beqaror, o‘zgaruvchan sanaladi, ya’ni “bog‘lash” belgisi unda bo‘lishi ham, bo‘lmasligi ham mumkin. Ayniqsa, yuklama so‘z va gapni bog‘lashdan tashqari, qo‘shimcha ma’no ham ifodalab keladi. Qolaversa, yordamchi so‘z orqali so‘zlovchining o‘zi aytayotgan fikriga ayrim munosabatlar ham ifodalanadi. Ayrim olimlarning ta’kidlashicha, yordamchi so‘zlarni mustaqil so‘zlarga quyidagilar yaqinlashtiradi:

- a) shaklan alohida ajralib turish;
- b) lug‘aviy ma’noning mavjudligi (ot-ko‘makchi, fe‘l-ko‘makchida);
- v) ko‘pincha ularning mustaqil so‘zlarga yaqinlashishi, ulardan kelib chiqishi.

Yordamchi so‘zning grammatik morfemaga o‘xshash tomoni ularning morfema kabi mustaqil nominativ funksiya bajarmasligi ([ammo], [va], [sayin], [kabi]), qo‘shimchasimon shaklda bo‘lishi ([–u], [–yu], [–da]; [–ki/–kim]; [–dek/–day], [–cha]) va boshqalar. Biroq yordamchi so‘zning grammatik morfemadan farqli tomoni shundaki:

1) ular ajralgan holda gap bo‘lagi, so‘z birikmasi va gapda sintaktik xarakterdagi vazifa bajaradi. Bu xususiyat, ayniqsa, ko‘makchi uchun xos.

2) gap bo‘lagi yoki gapni o‘zaro bog‘laydi. Bunday funksiyada, asosan, bog‘lovchi va yuklama keladi:

3) so‘roq, inkor kabi gap ma’nosini ifodalashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, A.Qodiriy romanlarida yordamchi so‘zlarning ushbu funksiyalari bevosita yuzaga chiqqan va adib ularni o‘ziga xos tarzda qo‘llagan. Uning romanlari matnida bog‘lovchi, ko‘makchi, yuklama turli noyob sintaktik kombinatsiyalarni hosil qilgan. Bunga amin bo‘lish uchun, albatta, roman matnini tahlil qilib ko‘rish lozim.

Ayrim badiiy asarlarda bog‘lovchi va yuklamadan juda ko‘p o‘rinlarda foydalaniladi. Qodiriy “O‘tkan kunlar” asarida bog‘lovchidan juda kam o‘rinda, ko‘makchi va yuklamadan nisbatan faol foydalangani ko‘rinadi.

O‘zaro muloqotlarda eng faol qo‘llanadigan yordamchi so‘z – yuklama. Ayniqsa, so‘roq yuklamalari muloqot nutqida faol qo‘llanadi. Quyidagi misollarda yuklamalarni qo‘llash bilan bog‘liq o‘ziga xosliklarni qo‘rishimiz mumkin:

1. *Bu ta’qib Otabekdagi haligi o‘zgarishni **payqabmi** yoki **tasodifiymi** edi: bu to‘g‘rida bir mulohaza aytish, albatta mumkin emas.* (“O‘tkan kunlar”, 12-bet)

2. – *Salomat bo‘lingiz, – dedi Rahmat, – shuni ham sizdan so‘rayin: o‘lturishka begona kishilar ham aytilsa **mumkinmi**, **ozor chekmasmisiz?*** (“O‘tkan kunlar”, 13-bet) Ikkinchi misolda aytilsa *mumkinmi* shakli o‘z davri uchun o‘rinli, ammo bugungi muloqotdagi aytilsa *bo‘ladimi* grammatik shakliga qaraganda izn so‘rash ma’nosida qat’iyroq hukmni ifoda etadi. *Ozor chekmasmisiz* tarzida so‘ralishi nutqiy madaniyatni ifoda etadi. Bu o‘rinda yuklamaning o‘rnini o‘zgartirish (ozor chekmaysizmi) bor mulozamatni yo‘qqa chiqarishi mumkin.

Quyidagi misolda esa so‘roq yuklamasining qo‘llanilishi bilan bog‘liq yana bir o‘ziga xoslikni ko‘rish mumkin:

3. – *Hokimingiz juda zolim emish, bu **to‘g‘ri so‘zmi?** – **To‘g‘ri so‘z**, – dedi bek.* (“O‘tkan kunlar”, 15-bet) “O‘tkan kunlar” romani eski o‘bek tilining tugallangan davri va hozirgi o‘zbek adabiy tilining boshlanish davrida yozilganligi inobatga olinsa, “*Hokimingiz juda zolim emish, bu **to‘g‘ri so‘zmi?***” jumlasini eski o‘zbek tili an’analari asoslangan holda shu tarzda shakllantirilgan degan xulosaga kelish mumkin. Chunki zamonaviy o‘zbek tilida jumlaning grammatik jihatdan shakllanishida so‘z birikmasi tarkibidagi birliklar o‘rni almashtirilganda gap hosil bo‘ladi. Shuning uchun yuqoridagi jumla bugungi adabiy til me’yorlariga ko‘ra “*Hokimingiz juda zolim emish, bu so‘z to‘g‘rimi?*” tarzida tuziladi.

Yuklamalar orasida badiiy matnlarda faol qo‘llaniladigan yana bir yuklama – bu **–da** kuchaytiruv-ta’kid yuklamasi. Masalan: *Qutidor erinibgina tashqariga chiqdi-da, mehmonxonada o‘lturg‘uchi tanish bo‘lmag‘an kishi bilan sovuqqina ko‘rishib so‘radi:*

– *Xizmat?* (“O‘tkan kunlar”, 259-bet)

Badiiy matnlarda yuklamalarga qayta-qayta murojaat qilinadi, ammo A.Qodiriy o‘z romanlarida yuklamani onda-sonda qo‘llaganini kuzatish mumkin.

Qayin otasi eshigida otini yo‘lga solg‘anini bir oz eslasa ham boshqasini bilmas edi. Har holda Marg‘ilonning chetrog‘idagi boshi berk ko‘chada va katta bir darboza yonida turg‘anlig‘ini tushundi. Otning boshini burishni-da, burmasni-da bilmay bir oz o‘ylab to‘xtadi. (“O‘tkan kunlar”, 186-bet) Biroq *Abdurahmonning ba’zi harakatlari, masalan mirzo Anvarning arabcha, forsiycha lafzlardan xoli, sodda tahririni nusxalarga ko‘chirar ekan – “attaomu bilo milhi” (tuzsiz osh), deb kulib qo‘yishi muftilarni*

o'ylatib qo'yar, bu ta'nani chin ko'ngildan chiqqanig'a shubhalanishni-da, shubhalanmasni-da, bilmas edilar. ("Mehrobdan chayon", 90-bet)

Bu o'rinda ham bog'lovchisi o'rinda -da yordamchisining qo'llanilishi ham romanga o'zi xoslik bag'ishlab, yozuvchi yuklamalarning o'zaro almashinuv imkoniyatlarini ham ziyraklik bilan ko'zdan kechirganligidan dalolat bermoqda.

Foydalangan adabiyotlar

- 1.Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010. – B.393.
- 2.Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T., 2010. – B. 380
- 3.Хожиев А. Хозирги ўзбек тилида форма ясалиши. Педагогика институтларининг филология факультетлари студентлари учун материал – Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б. 31.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING NATIJALARINI BAHOLASH

Ismatova Ozoda Parda qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.n., dots. Suyunov M.S.

Maktabda olingan bilim insonning kelgusi hayot yo'lini belgilaydi. Ko'pchilik bilimni baho bilan o'lchaydi, lekin baho bilimni belgilamaydi. U o'quvchilarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vositadir. Har bir o'qituvchining o'z ish usuli, baholash metodi bor. O'qituvchilar bu metodlar orqali o'quvchilar bilimni samarali tashkil etishga qodirlar. Qaysidir o'qituvchi uchun baho bu – rag'bat yoki o'quvchini 45 daqiqa ushlab turish vositasi. Shuning uchun bir sinfdan ikkinchi sinfga o'tgan bolaning bahosida keskin o'zgarish yaqqol namoyon bo'ladi. Yana, pedagoglar orasida bahoni nisbatan yuqoriroq qo'yuvchi o'qituvchilar ham bor.

O'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash xalqaro Assotsiatsiyasi tomonidan dunyoning 40 dan ortiq davlatlarida boshlang'ich ta'lim darajasi va sifatini qiyosiy taqqoslash, ularning samaradorligini baholash, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tili va o'qishga oid bilimlarini oshirishga qaratilgan PIRLS xalqaro baholash dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, har besh yilda bir marta tashkil etib kelinmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot xalqaro tashkiloti tomonidan 3 yilda bir marta dunyoning 70 dan ortiq davlatning 15 yoshli o'quvchilarining ona tili, matematika va tabiiy fanlardan egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish layoqatlarini baholash bo'yicha PISA dasturi amaliyotga joriy etilgan, natijada ishtirok etgan davlatlarning reytingi aniqlanib, o'quvtarbiya jarayonini yaxshilash bo'yicha tegishli tavsiyalar ishlab chiqish mexanizmi yo'lga qo'yilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, madaniyat va san'at yo'nalishi bo'yicha maxsus tashkiloti YUNESKO ning Osiyo va Tinch okeani mintaqasida ta'lim sifati monitoringi tashkiloti NEQMAP tomonidan tizimli ravishda mintaqadagi 15 dan ortiq davlatlardagi umumta'lim maktablarida baholash tizimlarini qiyosiy taqqoslashga oid tadqiqot dasturi ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilgan. Mamlakatimizda ham ta'lim sifati monitoringini amalga oshirish vazifalari quyidagilardan iborat: a) o'quvchilarning umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari talablarini bajarish dinamikasini hamda unga ta'sir etgan omillarni aniqlash; b) monitoring natijalariga ko'ra o'quvchilar bilimida aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishga hamda sifatli ta'lim-tarbiya jarayonini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilash; v) monitoring natijalari, jamiyat, fan va texnika, texnologiyaning rivojlanishi bilan bog'liq ravishda zarur deb topilgan talablar asosida davlat ta'lim standartlari sharhlariga va o'quv dasturlariga o'zgartirishlar kiritish bo'yicha takliflar tayyorlash; g) turli pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi natijalarini o'zaro taqqoslash hamda ilg'or ish tajribalarni ommalashtirish va boshqalar. Ta'lim sifati monitoringi jarayonida innovatsion yondashuv quyidagi indikator ko'rsatgichlari asosida baholanadi: innovatsion pedagogik jarayonlar haqida maktab jamoasining tushunchasi mavjudligi; yangi g'oya, yangi tashabbus, yangi texnologiyalarni joriy etilishini qo'llab-quvvatlanishi; ijodkor, is'tedodli pedagoglarni har tomonlama qo'llab quvvatlash mexanizmlarining yaratilganligi; maktab rahbariyatining ta'lim muassasasida innovatsiyalarni tatbiq etish rejasining va aniq maqsadlarining mavjudligi; innovatsion faoliyatda o'qituvchilarning samarali ishtirokini ta'minlovchi rag'batlantiruvchi muhit va chora-tadbirlarning mavjudligi; ta'lim boshqaruvi idoralari tomonidan tavsiya etilgan innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish monitoringining olib borilganligi; ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar (o'qituvchilar) va o'quvchilar uchun ijodiy muhit yaratilganligi va uni qanaqa tartibda olib borilishi, tashabbuslar va yangiliklarga qiziqish paydo bo'lganligi; natijaga ko'ra rag'batlantirishning yo'lga qo'yilganligi va uni aniq tashkil etish chora-tadbirlari; samarali natijaga olib keluvchi o'zaro hamkorlikning mavjudligi; keng jamoatchilik bilan samarali

hamkorlikning yo‘lga qo‘yilganligi; ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya va o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilish bo‘yicha mahalla qo‘mitalari bilan ishlash va bu jarayonda faollik; deviant xulqli o‘smirlarni ijodiy faoliyatga jalb qilish bo‘yicha voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyalari bilan hamkorlikda tadbirlar tashkil etish va boshqalar. Bu innovatsion jarayon esa o‘qituvchilardan quyidagi talablarga javob berishni talab etadi: o‘z fanining ilmiy-amaliy nazariyasini va zamonaviy yutuqlarini bilish; o‘quvchilarning mustaqil bilim olishlarini, ularda boshlang‘ich tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida samarali usullarni qo‘llay olishlari; ilg‘or ish tajribalar, yangiliklarni o‘qitish jarayoniga tadbiq eta olishlari; o‘quvchida mustaqil bilim olish, ijodkorlik va izlanishlarni rivojlantirish usullaridan foydalana olish; dars jarayonida o‘zaro hurmat, ishonch va yordamni tashkil eta olish; dars va darsdan tashkari jarayonni ko‘tarinki kayfiyatda tashkil eta olish; o‘quvchilarni umumiy maqsadlarga intilishlarini rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash. Bu jarayonlar o‘quvchilarning yuqori sifatli bilim va ko‘nikma olishlarida yetakchi omil sifatida ko‘riladi.

PIRLS-2021: boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning savodi xalqaro tashkilot tomonidan tekshiriladi.

O‘zbekiston PIRLS-2021 baholash tizimida ishtirok etadi. Bu haqda «Xabar.uz»ga Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta‘lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining matbuot xizmati ma‘lum qildi. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta‘lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi boshlig‘i Ulug‘bek Tashkenbayev hamda Ta‘lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement)ning Amsterdamdagi direktori Andrea Netton o‘rtasida O‘zbekistonning PIRLS 2021 baholash tizimida ishtirok etishi yuzasidan 25-yanvar kuni ilk rasmiy uchrashuv tashkil qilindi.

Xulosa qilib aytganda boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘qituvchining rivojlangan xorijiy davlatlar tajribalaridan oqilona foydalanish o‘z ichiga ko‘p masalalarni qamrab oladi: masalan, xorijiy tajribalar asosida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalarini aniqlash, dars jarayonida o‘quvchilarni faollashtiruvchi, xorijiy davlatlar - Amerika, Angliya, Finlyandiya, Germaniya, Janubiy Koreya, Rossiya davlatlari tajribalari, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, mavzuga oid Respublikaning boshlang‘ich ta‘lim 448 tizimida olib borilayotgan islohotlar, jarayonlar, tajribalardan darsda foydalanish va boshqalar. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ish jarayoni innovatsion yondashuvga ko‘ra takomillashtirib borilgan uslubiy ta‘minotga asoslanishi lozim. Bu jarayon orqali ularning bilim olish sifati yaxshilanadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda rivojlangan xorijiy davlatlarning ish tajribalaridan xabardor bo‘lish, ulardan oqilona foydalanish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tajriba-sinov ishlarining natijalarini umumlashtirish, tahlil etish va yakuniy xulosalar chiqarish jarayonida respondentlarning xorijiy davlatlarning ta‘lim tizimiga oid bilimlari, yangi metodlarni ta‘lim berish faoliyatiga tatbiq etish xususidagi amaliy ko‘nikma va malakalari shakllanganligi ma‘lum bo‘ldi.

Boshlang‘ich sinf darslarida innovatsion usullar, pisa testlaridan foydalanishga oid o‘qituvchilarimiz manbalar bilan qurollantirildi. Boshlang‘ich sinf darslarida foydalanadigan manbalar mazmuniga rivojlangan xorijiy davlatlarning tajribalari, texnologiyalar elementlarini singdirish orqali boshlang‘ich ta‘lim samaradorligini oshirish yuzasidan tavsiyalar tayyorlandi:

Boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchi shaxsini bosh qadriyatga aylantirish, darslarda ma‘naviyat shakllantirish ustuvorligini ta‘minlash, bilim olish va tarbiyalanish uchun bolaning o‘zini harakatga undash, unga kashf etish lazzatini to‘ydirish, darslarda pedagogik hamkorlik hukmronlik qilishiga erishish singari tamoyillar ustuvorligiga erishish.

O‘quvchilarni darslarda mustaqil fikrlashga o‘rgatishda rivojlangan davlatlar boshlang‘ich ta‘limining mantiqiy va innovatsion texnologiyalaridan foydalanilgan holda metodik qo‘llanmalar yaratish.

Boshlang‘ich sinf darslarini samarali tashkil etishda xorijiy olimlar bilan video darslarni tashkil qilish, ular bilan tajriba almashish maqsadida onlayn ilmiy-amaliy anjumanlar va seminar-treniglarni tashkil qilish. Bularning samarali natija berishida o‘qituvchilar mas‘ul bo‘lishlari albatta muhimdir. Chunki o‘quvchilarning sifatli ta‘lim olishida hammamiz mas‘ulmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil uchun Murojaatnomasi 22.12.2022 <https://president.uz>
2. International Labour Organization Towards Full and Productive Employment in Uzbekistan: Achievements and Challenges, 2021
3. Qosimova K. Matjonov S. G‘ulomova SH. Sariyev SH. “Ona tili o‘qitish metodikasi” T.: “NOSIR”-2009
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T. “Fan texnologiya” 2008

MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING ASARLARI MAZMUNIDA TA'LIM-TARBIYA VA MEHNAT MADANIYATI.

A.Sayitov

**NDPI "Umumiy pedagogika va psixologiya"
kafedrası katta o'qituvchisi**

Dunyoda buyuk tarixiy-ma'naviy ildizlarga ega bo'lgan davlatchilik an'alarini davom ettirish, demokratik tamoyillarga asoslangan davlatlarni barpo etish jarayoni, jumladan jamiyat a'zolari hisoblanmish yoshlarni har tomonlama etuk, barkamol inson bo'lib etishishlarida ajdodlar an'anasi va o'tmish qadriyatlarini o'rganish hamda pedagogika tarixiga doir manbalar bilan ishlash jarayonida talabalarda informatsion-analitik kompetensiyani shakllantirish, qiyosiy-tadqiqiy faoliyat orqali o'quv materiallarini strukturalash malakasini tarkib toptirishning didaktik tizimini ishlab chiqishga alohida diqqat qaratilmoqda.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy-ma'naviy yuksalishi yo'lida xizmat qiladigan, ozod va obod, farovon hayot, jamiyatning poydevorini yaratadigan, har tomonlama etuk, sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalash hamda voyaga etkazish ta'lim sohasidagi islohotlarning asosini tashkil etadi. Bu islohotlar esa uzluksiz ta'lim tizimida olib boriladi.

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoevning milliy madaniy merosimizni o'rganish va targ'ib etish to'g'risidagi quyidagi so'zlari ham diqqatga sazovordir: "Keyingi vaqtda men joylarda bo'lib, hududlarimiz hayoti bilan yanada yaqindan tanishar ekanman, shunday bir fikrga ishonch hosil qilyapmanki, biz hali yurtimizni, uning o'ziga xos tarixi, madaniyati, ulug' olimu ulamolarini, bebaho ma'naviy merosimizni to'liq o'rganganimiz yo'q"[1].

Xulosa qilib aytilganda SHayboniylar va Ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi davrida ilm-fan, san'at, madaniyat, ta'lim va boshqa sohalarda o'ziga xos, davr ruhini o'zida mujjasam etadigan, xalqimizning ijtimoiy-ma'naviy hayoti rivojida katta o'rin tutgan o'zgarishlar sodir bo'ldi.

SHayboniy hukmdorlar davlat va aholi manfaatlarini ko'zlab el-yurt obodonchiligi yo'lida katta qurilish ishlarini amalga oshirdilar. Poytaxt Buxoro va boshqa erlarda ko'plab suv omborlari, ko'priklar, karvonsaroylar, savdo rastalari, bog'lar, masjid va madrasalar qurdirdiki, buning orqasidan shaharsozlik taraqqiy topdi. Abdullaxon bandi, Abdullaxon timi, Abdullaxon madrasasi deb nomlangan qurilish inshootlarini bu buyuk bunyodkor hukmdorga nisbat beradilar. «Tarixi tomm» asarida Abdullaxonning Movarounnahr va Xuroson shaharlarida 1001 ta jamoat binosini barpo ettirganligi tilga olinadi[2].

SHuningdek, boshqa shayboniyzodalar ham yoshlikdan she'riyatga, turli hunar va san'at turlariga havas qo'yan edilar. XVI asrning ikkinchi yarmi va XVII asrning birinchi choragida yashab ijod etgan Mutribiy Samarqandiy «Tazkirat ushshuaro» asarida 17 nafar nazmiy iqtidorga ega bo'lgan shayboniy sulton va xonlarning nomlarini tilga olgan. Bulardan Abdulazizxon (Aziziy), Rustam Sulton (Rustiy), Abdol Sulton (Xush), Avaz G'ozii Sulton, Bahodir Sulton, Muzaffar Sulton, Do'stum Sulton, Fo'lod Sulton, Abdulmo'minxonlar nafaqat shoir, shu bilan birga musavvir va husnixat sohibi ham bo'lganlar. Abdulatifxon tarix va nujum ilmi bilan shug'ullangan, Abdullaxon I musiqashunos, sozanda va xattot bo'lgan. SHayboniyxon, Abdulazizxon va Abdullaxon II larning boy kutubxonalari, u erda xizmat qiluvchi kotib va musavvirlari bo'lib, kitobat ishlari va miniatyura san'ati rivoj topdi.

Shu tariqa, XIV asrda shakllangan tasviriy san'at maktabining yo'nalishlaridan biri Buxoro miniatyura maktabi gullab yashnadi. Mavlono Mahmud Muzahhib, Abdulloh Xurosoniy, Sulton Mirak Buxoriy, Said Ibrohim, Mirali Hiraviy-Fathobodiy, Mir Savodiy, Arab Muhammad alBuxoriy kabi mashhur rassom va xushnavis kotiblar shu davrda ijod qildilar. XVII asrda yashagan turkiyalik sayyoh va olim Avliyo CHalabiyning ta'kidlashicha, Sulton Boyazid II davrida (1481–1512) rassomlik san'atini Turkiyaga dastlab keltirgan kishi buxorolik o'zbek san'atkori Bobo naqqosh bo'lgan. Endilikda Moskva, SanktPeterburg, Parij, Jeneva, London qo'lyozma xazinalarida, muzeylarida mangu bo'lgan rasmlari va badiiy bezakli nihoyatda nodir kitoblarning ko'pi Buxoro miniatyura maktabiga mansubligi ma'lum. CHunonchi, Xusrav Dehlaviy, SHamsiddin Hofiz, Aka Malikshoh, Abdurahmon Jomiy, Hasan Dehlaviy va Mahramiyning lirik she'rlari jamlangan bayoz (Mir Ali Husayn ko'chirgan, 1523), Navoiyning «Xamsa» (1559 yilda ko'chirilgan), Sa'diyning «Guliston» (1566 yilda ko'chirilgan), «Bo'ston» (Mir Husayn al-Husayniy ko'chirgan, 1575), Jomiyning «Tuhfat ul-ahror» (Mir Husayn al-Husayniy ko'chirgan, XVI asr ikkinchi yarmi), Nizomiyning «Xamsa» (1579–1580 yillarda ko'chirilgan), Xusrav Dehlaviyning «Xizr-xon tarixi» (Mir Solih ibn Mir Tohir Buxoriy ko'chirgan, 1597), Firdavsiyning «SHohnoma» (Mirzo Muhammad ibn Amir Buxoriy ko'chirgan, 1602) va boshqalar. XIV–XVII asrlarda amalda bo'lgan Buxoro miniatyura maktabi aynan shayboniylar hukmronligi yillarida sermahsul bo'lganligi o'zbek va chet ellik tadqiqotchilar tomonidan tan olingan [7].

Shuni e'tirof etish lozimku, SHaylboniylar va Ashtarxoniylar sulolasining deyarli barcha vakillari zamonasining yuksak ma'lumotli kishilari bo'lganlar, hokimiyat tepasida turganlari ilmu fazl va san'at egalariga rahnamolik qilganlar, me'morchilik va obodonchilik ishlariga alohida e'tibor qaratganlar.

Temur Sulton tashabbusi bilan 1514 yilda Buxorodagi eng yirik me'moriy yodgorlik- Masjidi Kalon kengaytirilgan, shifoxona, hovuz va ko'priklar bunyod etilgan. Abdulazizxon davrida Bahouddin Naqshbandiy maqbarasi va xonaqohi qurib bitkazilgan, Mag'oki Attor masjidi ta'mirlangan. SHaharning qadimiy qo'rg'oni – Buxoro arki qayta tiklangan.

Ushbu davrda yuqorida qayd etilgan inshootlardan tashqari Toshkentda muhtasham Baroqxon va Ko'kaldosh madrasalari, Abu Bakr Muhammad ibn Ismoil SHoshiy maqbarasi, Boboxo'ja maqbarasi, Buxoroda SHayx Qosim madrasasi, Do'stum madrasasi, Fathulloh qushbegi madrasasi, Xoja Muhammad Porso madrasasi, Fayzobod xonaqohi, Mirak Said G'iyos bog'i, Mehtar Qosim ko'prigi kabi ko'plab ijtimoiy ahamiyatga molik me'moriy yodgorliklar bino qilinganki, ularning bir qismi ne-ne tabiiy ofatlaru jangu jadallardan omon qolib, hozirgacha yurtimizning ko'rkiga ko'rk qo'shib turibdi. SHu bilan birga, bu obidalar insonlarni ma'naviy jihatdan birlashtirib, ezgulikka da'vat etib kelmoqda[3].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, XVI-XVII asrlarda faoliyat yuritgan sulolalar vakillarining el-yurt va madaniyat ravnaqi uchun qilgan xizmatlari o'z ahamiyatini aslo yo'qotmagan.

O'zbek davlatchiligi tarixida hukmronlik qilgan sulola vakillari tarixda faqat hukmdorlar emas, balki bunyodkor va ijodkor sifatida, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida ham o'chmas iz qoldirganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ш.Мирзиёев 2018 й 15 июнь куни бўлиб ўтган "Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби" мавзусидаги видеоселектор йиғилишидаги нутқи
2. Шарафуддин Роқимий. Тарихи томм. –Т.: Маънавият. 1998
3. Шарипова М. XVI аср Бухоро маданий мухитининг айрим хусусиятлари. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 2 Issue 11, October 2022.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZONAVIY USULLARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

Boltayeva Zarnigor Fozil qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

Mustaqil vatanimizning yosh avlodini aqlli, ishbilarmon, o'ziga ishongan va yuksak intellektual shaxs sifatida tarbiyalashda maktab alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich ta'lim esa- bu bilim, ko'nikma va qobiliyatni shakllantirishning dastlabki bosqichi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining vazifasi- shaxsni rivojlantirish, uning bilimga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va o'qishga bo'lgan qiziqishini uyg'otish. Ilmiy-texnik taraqqiyotning keskin sur'atda jadallashuvi ta'lim tizimiga kata maqsadlarda va yangi vazifalarni yuklaydi. Yosh avlodni har tomonlama o'qitishdan charchaydi. Shu sababli, sifatli ta'lim va o'quvchilarni ongli ravishda tarbiyalash uchun ta'lim mazmunini va usullarini yangilash uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirish kerak.

Bugungi kunda ta'lim sohasidagi asosiy vazifalardan biri o'quvchilarga chuqur bilim berishdir. Uning asosiy o'rta maktablarda o'quv jarayonini takomillashtirish uchun ta'limga yangi texnologiyalarni joriy etishdir. O'quv jarayoniga yangi innovatsion yondashuvlarni kiritish o'quvchilarga ijodiy va mustaqil ravishda ishlashga imkon beradi, ularning bilimga bo'lgan qiziqishini va xohishini oshiradi. Barchamiz bilamizki, fanlarni o'qitishning eng samarali usuli o'qituvchining mahoratiga bog'liq bo'lgan metodlardan foydalangan holda darsni qiziqarli va samarali tashkil qilishdir. O'qituvchining mahoratiga yosh bolalarning tasavvurini bilim yoritib berish va dunyoqarashini kengaytirishdir. Shu munosabat bilan o'quvchilarga o'qitish usullarini doimiy ravishda yangilab borish va yangi texnologiyalarni, o'zlashtirish, ulardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish vazifasi yuklatilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hali o'yin bolasi hisoblanadi. Shuning uchun, dars rejalarini ishlab chiqishda, didaktik o'yinlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Ma'lumki, o'yin bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va hayol va qanot beradigan ajoyib vositasidir. O'yin davomida o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan ba'zi psixologik fazilatlar beextiyor, ko'p majburiyatlarsiz shakllana boshlaydi. Ular: fikrlash, xotira, tasavvur. Shu bilan birga, ish ko'nikmalari shakllanadi.

Darsning sifati qiziqarli materialdan samarali foydalanish bilan ortadi; o'quvchilarning tafakkuri faollashadi. P.P.Balonskiy shunday deydi: "Aqliy faoliyat fikrning rivojlanishi uchun asosdir". O'yin jarayoni o'quv jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak. Shuning uchun o'yinlarni darsning maqsadi va ularni o'tkazish maqsadida qarab tanlash zarur. Masalan: matematika darslarida:

“Raqobat o‘yini”. Maqsadi: Bir xonali sonlarni qo‘shish va ayirish, o‘nlikdan o‘tib qo‘shish, ko‘paytirish va bo‘lish bilan bog‘liq misollarni yechishga o‘rgatish. Zarur vositalar: Har bir guruh uchun kichik yo‘lovchilar , o‘yinda ishtirok etadigan o‘quvchilar uchun raqam, qo‘shimcha misollar yozilgan kartochkalar , plakat.

Mazmuni: O‘qituvchi guruhni bir nechta guruhga ajratib, darslikda berilgan misollarni kartochkalarga yoki o‘yin doskasiga plakatga yozib qo‘yiladi. Musobaqada qatnashadigan o‘quvchi oldin birinchi bosqichdan o‘tib misollarini ishlab musobaqaga yo‘llanma oladi. Musobaqa yo‘llanma olgan guruhning bolalari birinchi navbatda doskaga bitta- bitta chiqishadi: o‘qituvchi musobaqa qoidalarini bilan tanishtiradi. Ikki bola o‘zlariga tegishli bo‘lgan yo‘lning bo‘yidagi misollarni yechib, oldinga siljiydi. Kim birinchi marraga yetib borsa, g‘oliblikni o‘sha jamoa qo‘lga kiritadi. Ushbu o‘yinda ikkala bola ham raqobatlashadi.

“Yo‘qolgan son” Quyida bo‘sh katakning o‘rnida qanday son bo‘lishi kerak?

Agar rasmga qarab fikr yuritadigan bo‘lsak , bir qatordagi va diaganallar bo‘ylab joylashgan uchta sonlarning chekkalarida joylashgan sonlar yig‘indisini ikkiga bo‘ladigan bo‘lsak markazda joylashgan son kelib chiqishi ma‘lum bo‘ladi .

Masalan: $(6+4):2=5$; $(3+7):2=5$; $(8+?):2=5$

Unda 8 soniga necha sonini qo‘shib ikkiga bo‘lsak 5 hosil bo‘ladi? Ha albatta bu son ikki. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilarni nafaqat hisoblashga shu bilan birga fikrlashga, qaror qabul qilishga o‘rgatib boramiz.

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish joizki, bugungi kunda ta’lim tizimi jarayonida o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish har bir o‘quvchilarning asosiy vzaifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini yanada oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” ustuvor vazifalarga muvofiq boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning o‘quvchilarda intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish ko‘nikmalarini oshirib borishlari ham dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagogik nazariyadan tashqari zamonaviy pedogogik amaliyot jarayonlarida innovatsion metodlardan foydalanish zamon talabi darajasiga globallashti. Ta’lim jarayonida yangidan yangi metodarni qo‘llash hozirgi kundagi o‘quvchilarni boshlang‘ich ta’limning obyektlaridan biriga aylandi. Innovatsion faoliyat davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, hukumatimizning 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining qonuni, “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Prezident Farmoni qabul qilindi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o‘tkazish metodlariga ko‘ra o‘quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo‘ladi. Ta’lim tizimida innovatsion deyilganda, ta’lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta’limning uslub, shakl va vositalarining majmuasi tushuniladi.

So‘nggi yillarda fan va texnika sohasidagi bilimlar ko‘lami keskin oshdi, insonning fan va texnika sohasidagi yangi bilimlarga moslashish qobiliyati ham oshdi. Shunday qilib, turli sohalarining noma‘lum va ochilmagan sohalarini o‘rganish uchun innovatsion va ijodiy aqllarga katta ehtiyoj bor. Zamonaviy dunyo va bilimga asoslangan texnologiya davriga dosh berish uchun zamonaviy usullarni qo‘llash rivojlangan dunyoda kuchli bo‘lishning yagona vositasidir. Zamonaviy o‘qitish, shubhasiz, zamon talabidir, chunki uning zamonaviy davrda dolzarbligi. Ilm-fan va texnika sohasidagi inqilob rivojlanish yo‘lida yuzaga keladigan har qanday holatlarni hal qilish uchun buyuk g‘oyalar va keng qamrovli harakatlarni talab qiladi. Buning barchasi buyuk o‘quvchilarning kichik yelkalarida. Demak, talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularning malakasini oshirish juda muhim.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bu texnologiyalar o‘quvchilarning kasbiy faoliyatni tushunishga ijodiy yondashishini shakllantirishga, fikrlash qobiliyatini, muayyan vaziyatda maqbul qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan faol o‘qitish usullariga asoslanganligini ta’kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyati (Uslubiy qo‘llanma)- Qarshi: 2011.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. -T.:Fan 2006
3. Babayeva D. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. TDPU. 2018.
4. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi. Boshlang‘ich ta’lim. Ta’lim taraqqiyoti axborotnomasi 7-maxsus son. “Sharq” 1999-yil. 479 b.

ПЕРЕХОД СЛОВ ИЗ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СЛУЖЕБНЫЕ: ИНТЕРЪЕКТИВАЦИЯ

Жумаева Феруза Рузикуловна,
доцент кафедры русского языка и литературы
Навоийский государственный педагогический институт
Республика Узбекистан, г. Навои

В современном русском языке существует 14 типов транспозиции [3: 15-16].

Интеръективация (от лат. *interjectio* – междометие) – переход полнозначных слов в разряд междометий. При таком переходе слова знаменательных частей речи теряют свое лексическое значение и превращаются в слова-сигналы, выражающие эмоции и волеизъявления. [3: 16]

Вопрос о транспозиции, классификация всех случаев переходности в области частей речи рассматривался в трудах Л.Л. Буланина, В.Н. Мигирова, В.И. Чуглова, М.Ф. Лукина, Е.П. Калечица, Т.М. Николаевой, Л.Д. Чесноковой. [2: 468-472]

Проблемы классификации частей речи и некоторые вопросы транспозиции изучали учёные-лингвисты Узбекистана: Т. Турдиров, Г. Абдурахмонов, А. Гулямов, С. Облокулов, Ж. Хамдамов, О. Ким, З.С. Исоков, А.Е. Ботирова, А.Б. Пардаев, С. Маматкулов, Я.Д. Эльтазаров, А. Бегматова, И.И. Расулов и др. [4: 61-67].

В русском языке в междометия могут переходить: имена существительные (Батюшки! Беда! Глупости! Караул! Право!); глаголы (Здравствуйте! Поди! Помилуй!); местоимения (То-то же!); наречия (Полно! Куда!); частицы (Как? И ты с ними?); отдельные фразеологические обороты (Вот оно что! Вот так-так! Вот те раз! Еще что! Черт возьми! Дело – табак!).

В русском языке интеръективации чаще всего подвергаются существительные. Рассмотрим несколько примеров на интеръективацию (примеры взяты из словаря омонимов О.С.Ахмановой) [1]. В таблицу №1 мы включили отсубстантивные междометия (междометия, образованные путём перехода существительных в разряд междометий).

Таблица 1.

Слово	Существительное	Междометие
БЕЗОБРАЗИЕ	1. (существительное) – отталкивающе некрасивая внешность; уродство: Кавалеристы лежат под ногами усталых лошадей, и никто не думает, что одно движение лошади может нанести ему вред или вечное <i>безобразие</i> , как это иногда и случается.	2. (междометие) – употребляется для выражения возмущения: – <i>Безобразие!</i> – ворчал про себя Ворчун. – Сидишь вот и даже собственной тени не видишь
БЛИН	(существительное) - плоская тонкая лепёшка, испеченная из жидкого теста на сковороде: Что делать, если уже далеко не первый, а десятый блин продолжает прилипать к сковородке и выходит натуральным комом? плоский круглый предмет, диск: <i>штангист установил на штангу дополнительные блины.</i>	2. (междометие) выражает любую сильную эмоцию: <i>Где-где, в автосалоне. Шутник, блин. Таранулька и Штенсель.</i>
ЧУР	1. (существительное) у славян – далёкий предок, родоначальник. <i>Божеством, охраняющим род, дом был у них прежде всего Род, или Чур, Щур (т. е. дед, прадед, что ясно из употребительного пращур).</i>	2. (междометие) выражает требование соблюдения какое-либо условие, какой-либо договор (обычно в играх) <i>Только, чур, не подглядывать!</i> выражает боязливое пожелание избежать какой-либо опасности, избежать чего-либо неприятного (обычно в заклинаниях против «нечистой силы» и т. п.) <i>Ох, чур меня!</i>

Примеры, данные в таблице №1 свидетельствуют о том, что при транспозиции существительных в междометия происходит изменение не только в семантике, но и в грамматических свойствах исходного слова, которое приводит к переходу его в иной лексико-грамматический класс.

В узбекском языке интеръективация осуществляется путём перехода существительных, наречий, прилагательных и местоимений в разряд междометий. Рассмотрим примеры из толкового словаря узбекского языка под редакцией А.Мадвалиева. [6]

1) Переход существительного в междометие.

MAZA [a. - sho'r, nordongazak] 1 Narsalarning ta'm-lazzat bilish a'zolariga ta'sir etib, sezgi uyg'otish xususiyati; ta'm, lazzat. Nordon maza. Olmaning mazasi. Mazasini totib ko'rmoq. *O'zi shirin, to'qligina, **mazasi** ham totligina (topishmoq: shaftoli).*

2 Qanoat hissi, ruxiy zavq, lazzat, rohat. *Munchalik **mazani** topa olmaydi Uyquda tamshangancha qaloqlar ham.* F. G'ulom.

3 sft. Mazali, shirin. *Jarkop, shavla, kichiri – Biri-biridan **maza**. Xolam qo'li gul toza.* Q. Muxammadiy.

4 und. s. Qoniqish, rohat hissini bildiradi. *-Eh, **maza, maza!** – deb Popuk sevinchidan quyonday dikang-dikang sakradi.* X. Nazir, Yonar daryo. *Haligi irjaygan odamning ko'ngli chopdimi, so'lakayini oqizdi: - **Maz-za!** «Mushtum».*

2) Переход наречия в междометие.

OLG'A 1 rvsh. Oldinga, ilgari tomonga. ***Olg'a** yurmoq. O'z pulemyotini sudrab, **olg'a** emaklab ketdi.* A. Qahhor, Oltin kuz.

Olg'a bosmoq 1) oldinga tomon yurmoq, ilgariga qarab siljimoq. *Xon yonida turgan xos navkar qilichini ushlab, beixtiyor bir qadam **olg'a** bosdi.* S. Siyoyev, Avaz; 2) rivojlanmoq, ilgarilamoq. *Ish **olg'a** bosmoqda.*

2 und. s. Ilgari tomon siljishga, oldinga tomon yurishga chaqirish nidosi. *Qani, **olg'a**, g'alaba arslonlari! Qani, **olg'a**, vatan qahramonlari!* H.Olimjon, Tanlangan asarlar.

3) Переход прилагательного в междометие.

Qoyil 1 sft. Zavqlanib yoki tan berib, ofarin o'qishga, tasanno aytishga arzirli. ***Qoyil** ish. **Qoyil** odam.*

2 und.s. Ofarin, tasanno. ***Qoyil! Qoyil! Obbo siz-e! Zo'r ekansiz-ku, jigar.** <<Guldasta>>.*

В рассмотренных примерах слова, образованные путём интеръективной транспозиции, используются в различных функциональных стилях.

Переход из других частей речи в разряд интеръекционных единиц происходит в результате функционально-семантического преобразования слов из других лексико-грамматических разрядов в процессе интеръективации. Германович А.И. отмечал, что в процессе интеръективации слова из разных частей речи меняют свою «внешнюю форму», теряя свою «внутреннюю форму», и превращаются в «слова восклицания». [7: 153]

В русском и узбекском языках можно наблюдать и обратный процесс – субстантивацию интеръекционных единиц, т.е. переход междометий в состав других частей речи. Переход интеръективизмов в глаголы и имена существительные «является результатом использования междометий в функциях подлежащего, дополнения и сказуемого и других членов предложения». [3: 15-20]

Таким образом, в результате изучения различных источников и словарей, мы пришли к следующим выводам: в русском и узбекском языках использование одной языковой единицы (слова, формы, конструкции) в функции другой языковой единицы встречается довольно часто; в исследуемых языках в разряд междометий могут перейти как знаменательные части речи (существительное, местоимение, глагол, наречие), так и служебные части речи (частицы, предлоги); при интеръективации частей речи происходит изменение не только в семантике, но и в грамматических свойствах исходного слова, которое приводит к переходу его в иной лексико-грамматический класс; наши исследования подтверждают, что в сопоставляемых языках интеръективация является малопродуктивным типом транспозиции.

Итак, основная характеристика процесса интеръективации – это отсутствие лексического значения и номинативной функции. Этот процесс можно наблюдать в обоих исследуемых языках.

Использованная литература

1. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. – М., 1986. – 448 с.

2. Жумаева Ф.Р. Типы транспозиции частей речи в современном русском языке. – Журнал: «Молодой ученый», №47. (Ч.7) – Казань, 2021. – С. 468-472 - <https://moluch.ru/archive/389/>

3. Жумаева Ф.Р. ИНТЕРЪЕКТИВАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ТИПОВ ТРАНСПОЗИЦИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ // Universum: филология и искусствоведение : электрон. научн. журн. 2021. 12(90). URL: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/12760> (дата обращения: 30.11.2023). - С. 15-20.
4. Жумаева Ф.Р. История изучения перехода частей речи в трудах узбекских учёных. – Журнал: «Образование и инновационные исследования», №6. – Бухара, 2022. – С. 61-67
<file:///C:/Users/Laser/Downloads/Extracted+pages+from+Beshimov+innovatsiya.pdf>
5. Jumaeva F. R., Mamurova F. N. Transposition of parts of speech as a non-morphological method of word formation // ISJ Theoretical & Applied Science, 10 (102). – 2021. – С. 566-572.
6. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида. - Тошкент, 2020. – 680 б.
7. Нигметзянова А. Р. О характеристике междометий по происхождению в татарском и английском языках. <file:///C:/Users/Laser/Downloads/o-harakteristike-mezhdometiy-po-proishozhdeniyu-v-tatarskom-i-angliyskom-yazykah.pdf>

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Normatov Adxam Abdullayevich - QDPI o'qituvchisi
Ne'matova Gulnozabonu Ikromjon qizi - QDPI talabasi
Mamasobirova Go'zaxon Mahmudjon qizi - QDPI talabasi
Xamraliyeva Shahzoda Kamoliddin qizi - QDPI talabasi
Kamoldinova O'g'iloy Sirojiddin qizi - QDPI talabasi
A'zamova Zarnigorxon Yusufjon qizi - QDPI talabasi

Boshlang'ich ta'limda matnli masalalarni yechishga katta e'tibor beriladi. Matematikani o'qitishda matnli masalalarning ahamiyati kattadir, chunki bunday masalalar matematikaning hayot bilan bog'liqligini ta'minlaydi, fanga qiziqishni orttiradi, hayotiy vaziyatlarning matematik modelini tuzishga o'rgatadi. Masalarni yecha borib, o'quvchilar yangi matematik bilimlarni egallaydilar, amaliy faoliyatga tayyorlana boradilar. Masalalar yechish ularning mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishga imkon beradi. Matnli masalalar o'quvchilarning shaxsiy tarbiyalarida ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga masalalarning turli usullarda yechilishi o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Quyidagi masalaning turli usullarda yechilishini ko'rib chiqaylik.

Masala. Sayyoh butun yo'lning $\frac{7}{20}$ qismini o'tgach, manzilgacha 52 km qolganligi ma'lum bo'ldi.

Sayyoh necha kilometr yo'l yurgan? Butun yo'lning uzunligi qancha?

Yechish. 1-usul. Sayyoh butun yo'lning $\frac{7}{20}$ qismini o'tgan bo'lsa, yo'lning

$1 - \frac{7}{20} = \frac{20}{20} - \frac{7}{20} = \frac{13}{20}$ qismi qolgan bo'ladi. $\frac{13}{20}$ qismi 52 ga teng sonni topish uchun berilgan qismiga ko'ra sonning o'zini topish qoidasidan foydalanamiz, ya'ni qismni qismni ifodalaydigan kasrga bo'lamiz: $52 : \frac{13}{20} = 52 \cdot \frac{20}{13} = 80$. Demak, butun yo'l uzunligi 80 km. Sayyoh necha kilometr yo'l

yurganligini esa berilgan sonning qismini topish qoidasidan foydalanib topamiz: $80 \cdot \frac{7}{20} = 28$. Yoki boshqacha, soddagina qilib, bosib o'tilgan yo'lni butun yo'ldan manzilgacha qolgan yo'lni ayirib topish mumkin: $80 - 52 = 28$ km. Shunday qilib, masalaning javobi quyidagicha bo'ladi: sayyoh 28 kilometr yo'l yurgan, butun yo'lning uzunligi esa 80 km.

Masalaning bunday usulda yechilishida o'quvchilar sonning berilgan qismini va berilgan qismiga ko'ra sonning o'zini topish qoidalarini eslaydilar, masalalar yechishda bu qoidalardan qanday foydalanish kerakligini o'rganadilar.

2-usul. Xuddi shu masalani tenglama tuzish orqali, ya'ni algebraik usulda yechishga harakat qilaylik: butun yo'l uzunligi noma'lum bo'lganligi uchun uni x bilan belgilaymiz.

U holda sayyoh butun yo'lning $\frac{7}{20}$ qismini bosib o'tganligi uchun bu qism $\frac{7}{20} \cdot x$ bo'ladi. Manzilgacha 52

km qolganligini e'tiborga olsak, quyidagi tenglamaga ega bo'lamiz: $x - \frac{7}{20} \cdot x = 52$. Bu tenglamani yechamiz:

$$\begin{aligned} x \cdot \left(1 - \frac{7}{20}\right) &= 52 \\ x \cdot \frac{13}{20} &= 52 \\ x &= 52 : \frac{13}{20} \\ x &= 80 \end{aligned}$$

Bu yerdan butun yo'lining uzunligi 80 km ekanligi kelib chiqadi. Butun yo'lining uzunligidan manzilgacha qolgan yo'l uzunligini ayirsak, ya'ni $80 - 52$ ifodadan sayyoh bosib o'tgan yo'l uzunligi — 28 km ni topamiz.

3-usul. Bu masalani soddaroq usulda ham yechish mumkin: Sayyoh butun yo'ning $\frac{7}{20}$ qismini o'tganligi butun yo'l teng 20 qismga bo'linganda uning 7 qismini bosib o'tganligini bildiradi.

Qolgan yo'l esa $20 - 7 = 13$ qism bo'ladi. 13 qismga esa 52 km to'g'ri keladi. 1 qismga esa $52 : 13 = 4$ km. Sayyoh butun yo'ning 7 qismini bosib o'tganligi uchun u $7 \cdot 4 = 28$ km yo'lni bosib o'tganligi ma'lum bo'ladi. Butun yo'l 20 qism bo'lganligi va har bir qismga 4 km to'g'ri kelganligi uchun uning $20 \cdot 4 = 80$ km ekanligini topamiz. Butun yo'lni bosib o'tilgan va qolgan yo'llarni qo'shish orqali ham topish mumkin edi: $28 \text{ km} + 52 \text{ km} = 80 \text{ km}$. Masalalarning turli usullarda yechilishi o'quvchilarning mantiqiy, tanqidiy fikrlashlashlarini, ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Adadiyotlar

1. Gulirano, A., & Adhamjon, N. (2023). Algebra of Quaternions. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 21, 53-58.
2. Норматов, А. А. (2023). ПОМОЩЬ УЧЕНИКАМ ПРИ РЕШЕНИИ НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧ. *Conferencea*, 76-82.
3. Normatov, A. (2023, June). SOME APPLICATIONS OF THE DEFINITE INTEGRAL. In *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (Vol. 2, No. 6, pp. 260-263).
4. Normatov, A. (2022). Text problems. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(11), 341-347.
5. Normatov, A. (2023). MATEMATIKA DARSLARIDA MATEMATIK MASALANING AHAMIYATI VA O'RNI HAQIDA. *Ustozlar uchun*, 19(2), 81-89.
6. Normatov, A. (2023). ANIQ INTEGRALNING BA'ZI TATBIQLARI. *Ustozlar uchun*, 19(2), 74-80.

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARI BILAN ISHLASHNING ASOSIY OMILLARI

Kubayeva Nilufar Shuhrat qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) 1-kurs magistranti

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda darsliklar muhim vositadir. Ular o'rganishga tizimli yondashuvni ta'minlaydi va o'quvchilar uchun o'z bilimlarini takrorlash va mustahkamlash uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Biroq o'quvchilar darsliklardan to'liq foydalanishlari uchun ulardagi ma'lumotlarni o'qish, tushunish va qo'llash uchun zarur ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Maktab darsliklari o'quvchilar tomonidan bir qator fanlarni o'rganish va o'qish uchun ishlatiladigan kitoblar hisoblanadi. Maktab darsliklari, mualliflar tomonidan yozilgan va o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga ta'lim berishda foydalaniladigan tarkibiy darsliklardir. Ular murakkab tizimlar yaratish uchun xizmat qiladi va o'quvchilarga zarur bilim va ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Darsliklar o'quvchilarga fanlarni o'rganish, savollar yechish va jadal rivojlanishga yordam beradilar. Maktab darsliklarini yaratishda ular o'quvchilarga ta'lim berishda samarali bo'lishi va ta'lim tizimi talablariga javob berishi uchun ma'lum qoidalarga amal qilish

zarur. O'zbekistondagi maktab darsliklari ilmiy muassasalar, oliy o'quv yurtlari va boshqa davlatlardagi muassasalar tomonidan yoziladi va tayyorlanadi. Maktab darsliklari o'quv jarayoni davomida o'quvchilarga yordam berishi, ma'lumotlarni kengaytirishi va tushunarli bo'lishiga xizmat qiladi. O'zbekistonda maktab darsliklariga qo'yiladigan talablar Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadi. Darsliklar o'quvchilar uchun mos va samarali bo'lishini ta'minlash uchun muayyan standartlar va mezonlarga javob berishi kerak. O'zbekistonda maktab darsliklariga qo'yiladigan talablardan ba'zilari quyidagilardir:

- O'quv dasturlariga muvofiq bo'lishi;
- Darsliklar milliy o'quv dasturlariga mos ravishda ishlab chiqilishi va kerakli mavzular va o'quv natijalarini qamrab olishi kerak;
- Ishonchli bo'lishligi;
- Darsliklar joriy tadqiqotlar va o'qitishning ilg'or tajribalariga asoslangan aniq va ishonchli ma'lumot manbalari bo'lishi kerak;
- Madaniyat jihatdan moslik;
- Darsliklar O'zbekistonning madaniy xilma-xilligini aks ettirishi hamda uning xalqining qadriyatlari va e'tiqodlarini hurmat qilishi kerak;
- Inklyuzivlik;
- Darsliklar jinsi, millati va qobiliyatidan qat'iy nazar, barcha o'quvchilarni qamrab olishi kerak;
- Mavjudligi va arzonligi: Darsliklar ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'i nazar, barcha o'quvchilar uchun oson va arzon bo'lishi kerak;

- Ko'rgazmali qurollar: Darsliklarda o'quvchilarning mazmunni tushunishga yordam beradigan sxemalar, illyustratsiyalar va fotosuratlar kabi mos va tegishli ko'rgazmali qurollar bo'lishi kerak;

- Bundan tashqari, shuni aytish joizki, mazkur talablar ijrosini Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi o'z navbatida darsliklarning dolzarbligi va o'quvchilar uchun samarali bo'lishini ta'minlash maqsadida ularni muntazam tekshirib boradi. Umuman olganda, maktab darsliklarini yaratish o'quvchilarning talab va qobiliyatlarini, hamda, ta'lim tizimi talablarini puxta hisobga olishni talab qiladi. Ushbu qoidalarga rioya qilish orqali o'qitish va o'qitishda samarali bo'lgan, shuningdek, o'quvchilarning ilmiy maqsadlariga erishishga yordam beradigan darsliklar ishlab chiqiladi. Darsliklar o'rganishga tizimli yondashuvni ta'minlaydi va sinfda o'qitiladigan o'quv dasturini mustahkamlaydi. Ko'pgina olimlar va ta'lim sohasi mutaxassislari maktab darsliklarining o'quvchilar bilimi, dunyoqarashi va qadriyatlarini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaganlar, shuningdek, tegishlicha o'rganilgan. Ulardan Jon A. Zahorik, Suzana Sikorova, Xarriet Tayson-Bernshtey hamda boshqa ko'plab pedagoglar, ta'lim sohasi mutaxassislari maktab darsliklarining ta'lim, kognitiv rivojlanishi, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida ahamiyatini ta'kidladilar. Jon A. Zahorik: "Darsliklardan foydalanishga o'qituvchilarning o'qitish uslublari ta'sir qiladi", – deb hisoblaydi.[185,2] Uning tadqiqotlari o'z darslarida darsliklardan muntazam foydalanadigan va foydalanmaydigan o'qituvchilar, shuningdek ularning ko'rsatmalariga qaratilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga sinf darsliklari qanday yordam berishini tushunmoqchi bo'lsak, quyidagi izohlarni keltiramiz:

- Tashkiliy ta'lim: Boshlang'ich sinf darsliklari mazmunni o'quvchilar tushunishi oson bo'lgan tarzda tuzilgan. Materiallar mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etiladi, o'quvchilar allaqachon o'rgangan narsalarga asoslanadi va asta-sekin yangi tushunchalarni kiritadi.

- Amaliy mashg'ulotlar: Darsliklarda o'quvchilarning o'quv materialini tushunishlarini tekshirish imkonini beruvchi bir qator mashqlar va amaliy savollar berilgan. Bu mashqlar ham o'quvchilarda muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Uy vazifasiga yordam: Boshlang'ich sinf darsliklaridako'pincha o'quvchilarga uy vazifalarini bajarishda yordam beradigan misollar va tushuntirishlar mavjud. Bu, ayniqsa, bolalariga uy vazifasini bajarishda yordam beradigan ota-onalar uchun foydalidir.

- Ma'lumotlar: Darsliklar, shuningdek, o'quvchilar tushuncha yoki g'oyani ko'rib chiqishlari kerak bo'lganda murojaat qilishlari uchun ma'lumot manbasi bo'lib xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, xotirasini yangilashi yoki dars davomida to'liq tushunmagan tushunchasini aniqlashtirishi kerak bo'lgan o'quvchilar uchun foydalidir. Bundan tashqari, boshlang'ich maktab o'quvchilarida darslik ko'nikmalarini shakllantirishning samarali omillarini quyida keltiramiz:

- Darslik tuzilishini tushunish: Darslik ko'nikmalarini shakllantirishning birinchi bosqichi o'quvchilarga darslik tuzilishini tushunishga yordam berishdir. O'quvchilar darslikda harakat qilish uchun mundarija, belgilar, lug'at va boshqa tashkiliy xususiyatlardan qanday foydalanishni bilishlari kerak. Shuningdek, ular asosiy g'oyalar va yordamchi tafsilotlar haqida ma'lumot beruvchi sarlavhalar va kichik tushuntirishlarni tushunishlari kerak.

Faol o'qish strategiyalarini ishlab chiqish. Faol o'qish o'quvchilarda darsliklar bilan ishlashda rivojlantirish uchun muhim mahoratdir. O'qituvchilar bashorat qilish, so'roq qilish, aniqlashtirish, umumlashtirish va bog'lash kabi strategiyalarni modellashtirish va o'rgatish orqali faol o'qishni rag'batlantirishlari mumkin. Matn bilan o'ylangan holda shug'ullanish orqali o'quvchilar materialni yaxshiroq tushunib, eslab qolishadi. Lug'atni yaratish. Darsliklarda ko'pincha o'quvchilar uchun notanish bo'lishi mumkin bo'lgan maxsus lug'at mavjud. O'qituvchilar o'qishdan oldin asosiy atamalarni kiritish, o'quvchilarga kartalar yaratish va lug'at o'yinlari yoki mashg'ulotlardan foydalanish orqali o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga yordam berishlari mumkin. O'quvchilarni yangi so'zlarni o'z yozuvlarida va muhokamalarida qo'llashga undash ularga atamalarni to'liqroq eslab qolish va tushunishga yordam beradi. Vizual qo'llanmalardan foydalanish. Diagrammalar, sxemalar va rasmlar kabi ko'rgazmali qurollar o'quvchilarga murakkab g'oyalar va munosabatlarni tushunishga yordam beradi. O'qituvchilar o'z darslariga ko'rgazmali qurollarni kiritishlari va o'quvchilarni muhim tushunchalarni ifodalash uchun o'zlarining sxemalarini yoki rasmlarini yaratishga undashlari mumkin. Darsliklarda QR-Kodli topshiriq va mashqlar. O'quvchilar QR-kodlar orqali xarita, diagramma, infografika, audio, video vamatn ko'rinishidagi ma'lumotlar bilan tanishishlari mumkin. QR-kodlar darslikning o'qish samaradorligini oshiradi, darslik sahifalarining ixchamlashishiga yordam beradi va, eng muhimi, o'quvchilarda fanga qiziqishlarini orttiradi. Darsliklar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qimmatli manbadir, lekin ulardan samarali foydalanish uchun ma'lum ko'nikmalar to'plami talab qilinadi.[32-37, 1]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdumannatov E. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsliklar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy omillari. **Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi – 2023**
2. John A. Zahorik, "Teaching Style and Textbooks," Teaching and Teacher Education 7, no. 2 (1991): 185–196
3. Mavlonova R., B. Normurodova, N. Rahmonqulova, Tarbiyaviy ishlar metodikasi. - T.: "Tib-kitob", 2010.
4. Tursunov O. "Pedagogik texnologiyalar" –2018.

UNSURUL-MAOLIY KAYKOVUSNING FARZAND TARBIYASIGA DOIR NOVATORLIK G'OYALARI VA AXLOQIY QARASHLARI

Shoira Rahimova Adilbekovna

Urganch davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi

Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi, [1: 136.]–deb ta'kidlagan Sh.M.Mirziyoyev. Shunday ekan, farzandlarimizning kasbiy yetukligi, axloqiy qarashlari, to'g'ri kasb tanlashi va mohirona olib borishiga e'tibor qaratilishi hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir.

Sharq mutafakkirlarimizning dono fikrlari, o'gitlari, pand-nasihatlar, tafakkur mevalari, ularning oltinga teng asarlarini o'rganish xalqimizning ma'naviy dunyosini kengaytiradi, yosh avlodning komil inson bo'lib voyaga yetishishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, biz ularni ilmiy va amaliy jihatdan chuqur o'rganib, ilgari surilgan g'oyalarini anglab yetmog'imiz va bugungi kun yosh avlod ongiga singdirmog'imiz lozim.

Ushbu tadqiqot ishimizda biz insoniyatning asosiy qarashlarini qamrab oluvchi ijtimoiy va axloqiy muammolaridan Unsurul-maoliy Kaykovusning "Qobusnoma" asarida belgilab qo'yilgan farzand tarbiyasiga doir novatorlik g'oyalari va innovatsion tamoyillarini muhokama qilamiz. Biz Unsurul-maoliy Kaykovusning farzand tarbiyasiga doir novatorlik g'oyalari va innovatsion tamoyillari sifatida dinni, ilmni, kuchli raxbarlikni, ustozlikni, va jamiyatlar tartibi sifatida adolat tushunchasini ta'kidlaganini kuzatamiz. Kaykovus, shuningdek o'z davrining qomusiy bilimlariga ega bo'lgan mutafakkirlaridan edi. U tibbiyot, falakiyot, ayniqsa, ruhoniylar bilimlari mukammal egallagan. O'z davrigacha yaratilgan ta'lim-tarbiyaga oid asarlarni o'rganib chiqqan, ilm-fan, madaniyat rivojlangan Samarqand, Buxoro kabi shaxarlarda bo'lib, Nosir Xisravning "Saodatnoma" asarini, "Ro'shnoinoma" asarlarini o'rgangan.

Kaykovus asarining fazilatlarini cheksiz: jismoniy, ham aqliy tarbiyaning hamma qirralari o'ta zukkolik bilan tahlil qilinadi. Sharq mutafakkirlarining pedagogikaga oid asarlarini o'rganar ekanmiz, ularda har bir ta'limiy-tarbiyaviy masala bilan uzviy ravishda bog'langan hikoyatlarga duch kelamiz. [2: 18.] Inson kamolatida haqiqiy do'stlik, do'stlarga samimiy sadoqat alohida ahamiyatga egaligi va farzand tarbiyasidagi novatorlik g'oyalari alohida e'tibor beradi.

Unsurul-maoliy Kaykovus inson kamolatiga yetishishida uning axloqiy munosabatlarini mustahkamlash borasidagi qarashlari o'ziga xos ma'noga ega. Nafaqat mazmun, balki rang-barang bo'lgan hikoyatlarni o'z ichiga olgan bu asar ko'p jihatdan o'sha davr ma'naviy-axloqiy muhitining mazmun-mohiyatining ko'zgusi bo'lib hizmat etgan.

Kaykovus oilaviy tarbiya haqida gapirganda bolani iloji boricha hunarli qilish zarur ekanligiga alohida e'tibor qaratadi. U shunday yozadi: "Agar kishi oliy mansab, baland martabali bo'lsa-yu, hunari bo'lmasa, xaloyiqning izzat va hurmatidan mahrum bo'ladi. Ulug'lik nasl-nasab bilan emas, aql va bilim bilandir". Kaykovus mag'rurlikni, takabburlikni qoralaydi va "kimki mag'rurlansa, albatta, pushaymon bo'ladi", deb ta'kidlaydi. Mutafakkir odamlarning eng yaxshi fazilatlarini, ularning xulq-atvorini, xislatlarini uch turga bo'ladi: aql, to'g'rilik, juvonmardlik (insonparvarlik, saxiylik, qo'li ochiqlik). Aksincha, sustkashlik, befahmlik, hovliqmalilik uning yaxshi xislatga erishishdagi yo'lini berkitib qo'yadi, deydi. Kaykovus o'g'liga yozgan nasihatlarining asosi quyidagilardan iborat:

- Allohning kuchli va qudratli ekaniga ishonish;
- hayotda qanday martaba va yutuqlarga erishishdan qat'i nazar, ota-onani hurmat qilish va e'zozlash;
- albatta, hunarga ega bo'lish, iloji bo'lsa bir nechta kasbga ega bo'lish;
- so'z qudrati. Shunday so'zlar borki, ularni bilishni ham, so'zlashni ham hojati yo'q. Shunday so'zlar borki, ularni bilish va gapirish kerak. Shunday so'zlar borki, ularni har kuni va doimo gapirish zarur. Lekin shunday so'zlar ham borki, ularni bilish zarur, gapirish esa shart emas. Ilmga chanqoq bo'l. Iqtidorni hurmat qil. Qobiliyat Alloh tomonidan berilgan in'om, shuning uchun ham hurmat va e'zoz talab qiladi. Ular doimo yodingda bo'lsin.

Kaykovus o'z asarida yoshlarning xulq-atvoriga alohida e'tibor qaratadi va yoshlarni insonparvar bo'lishga, xalqqa shirin muomala qilishga chorlaydi. SHuningdek, do'stga, dushmanga qanday munosabatda bo'lish kabi masalalarni ham o'z asarida yoritadi. Kaykovusning fikricha, tarbiyadan maqsad insonni hozirgi zamon va kelajak uchun yaroqli shaxslar qilib tarbiyalashdir.[3: 29.]

Millat tarbiyasi hamma zamonlarda ham eng dolzarb masala bo'lib kelgan. Sharq mutafakkirlari farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berib kelganlar. "Kalila va Dimna" nomi bilan mashhur bo'lgan hindlarning "Panchatantra"("Besh hikmat"), "To'tinoma" nomi bilan shuhrat qozongan "Shukasaptati" ("To'tining yetmish hikoyasi"), Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Baxt-saodatga yo'llovchi bilim"), Muslihiddin Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston", Nosiriddin Rabi'ning "Qissasi Rabi'uzi", Alisher Navoiyning "mahbub ul-qulub" ("Ko'ngillarning sevgani"), "Hayrat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayratlanishi"), Gulhaniyning "Zarbulmasal" kabi o'nlab durdona asarlari asrlar mobaynida farzandlar tarbiyasida dasturulamal vazifasini o'tab kelmoqda. Bu asarlar necha-necha avlodga poklik, rostgo'ylik, juvonmardlik fazilatlarini singdirib kelayotgani sir emas.[2: 5.]

Unsurul-Maoliy Kaykovus asarning yana shuni alohida ta'kidlaydiki: "Demak, farzandingga hunar va fazl o'rgatmakda taqdir qilmag'il va har ilmni o'rgatuvchi muallimlar ta'lim qilmag'il va har ilmni o'rgatuvchi muallimlar ta'lim uchun ursalar, sen shafqat ko'rguzgil, mayli ursunlar, nedinkim, yosh o'g'lon ilm va adabni tayoq bila o'rganur va ixtiyori bila o'rganmas. Lekin farzand beadab bo'lsa va sening ul sababdin qahrining kelsa, o'z qo'ling bila urmag'il, muallimlarning tayog'i bila qo'rqutg'il. Bolalarga muallimlar adab bersunlar, toki sendin o'g'lingning ko'nglida gina qolmasin. Ammo uning ko'ziga o'zingni haybatlig' ko'rguzg'il, to seni xor tutmasin va hamisha sendin qo'rqib yursin. U bir narsani orzu qilsa, qudrating yetguncha undin ayamag'il, to tanga havasi bila sening o'limingni tilamasin" [2: 141.] qarashlari har bir farzand tarbiya qilayotgan ota-onaga qarata aytilgan bu tarbiyaviy qarashlari judayam chiroyli tarzda aniq va yaqqol qilib ochib berilgan. Agar farzandingga nimaiki o'rgatsang uning foydasi kelajakda senga albatta qaytadi, agar farzanding balog'at yoshiga yetgan bo'lsa, farzandingni agar o'g'il bo'lsa uni oila boshi boshlig'i bo'lib, ro'zg'or tutishlikni, qizingni esa turmushga chiqishda eriga chiroyli umr yo'ldoshi bo'lishlik

qoidalarini o'rgatishlikni va qarindosh uruqqa qiz bermaslik kabi qarashlarini ilgari suradi. Qiz uzatib, o'g'il uylantirishda ularni begona inson oila a'zolari bilan turmush qurishlikni aytadi, chunki qondoshlik yaqinligi sababini keltiradi. Qiz va o'g'il farzandlarining katta bo'lishganida o'zlariga qo'yib berishlikni ta'kidlaydi. Qiz farzand tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratilar ekan qiz bolani ilmiy ba bilimli bo'lishida yaxshi muallimlar qo'lida o'qitib balog'at yoshiga yetgach keyin turmushga berishlikni va asosiysi chiroyli hunar egasi bo'lishini aytib o'tadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.- Toshkent:"O'zbekiston"2017.-136b
2. Kaykovus, "Qobusnoma".-T., "O'qituvchi", 2009, 18-bet

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATNLARNI O'QITISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

**Yunusova Durdona Axtamovna -
Samarqand viloyati pedagoglari yangi metodikaga o'rgatish milliy markazi
Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasida dotsenti**

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati, samarali tomonlari haqida ma'lumot berilgan va misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, mustaqil fikrlash, texnologiya, Nobel mukofoti, topshiriq, ijodiylik, matn.

Yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan, barkamol, sog'lom avlodni tarbiyalab, yoshlarga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalar asosida ta'lim berish mamlakatimizning ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalardan biridir. Komil insonni voyaga yetkazishda boshlang'ich ta'lim, shubhasiz, poydevor vazifasini o'taydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev bu borada quyidagi fikrni aytib o'tganlar: "Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlashda mamlakatimiz taraqqiyotida O'zbekistonning buyuk davlatga aylanishiga ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, o'sib kelayotgan yosh avlodni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tushuntirib berish benihoya katta ahamiyatga ega. Farzandlarimizni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarinni chuqur egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakkam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun hamisha dolzarb masala hisoblanadi", - degan edilar kelajak egalari bo'lmish yosh avlod ta'lim-tarbiyasi bugunning eng dolzarb masalasi ekanligini ta'kidlay turib [1].

Boshlang'ich sinfga ilk qadam qo'ygan bolaning o'yin faoliyatidan o'qish faoliyatiga o'tishi bir muncha qiyin kechadi. Dars jarayonida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar, enerjayerlar, o'yin mashqlari bu jarayonni yanada qiziqarli, mazmunli qiladi, bolalarda quvnoq, mehnatkash kayfiyatni yaratadi, o'quv materialini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishga yordam beradi, ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi. Didaktik o'yinlar bolalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish uchun qulay bo'lgan shart-sharoitni paydo qiladi va bilish uchun qiziqishni rivojlanishiga ko'maklashadi. Didaktik o'yinlarning natijaviyligi, birinchidan, ulardan tizimli ravishda foydalanishga, ikkinchidan, o'yinlar dasturining oddiy didaktik mashqlar bilan birgalikda maqsad sari yo'naltirilganligiga bog'liq. Bilish faolligini rivojlantirish muammosini hal etishda, o'quvchining mustaqil tafakkurini rivojlantirish asosiy masala deb hisoblanishi zarur. Har bir didaktik o'yinni boshlashdan oldin o'quvchilarga o'yinning qoidasi, mazmuni, yakuni nimadan iborat ekanini o'qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O'quvchilar uni tushunib, anglab, shu asosda harakat qiladilar. Didaktik o'yinlar - bu bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun pedagogika maktabi tomonidan maxsus yaratilgan qoidalarga ega o'yinlar turi. Ular bolalarni o'qitishda muayyan muammolarni hal qilishga qaratilgan, lekin ayni paytda o'yin faoliyatining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ta'siri ularda namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf darslarini o'tishda didaktik o'yinlarga qo'yiladigan muhim talab o'quvchilarni o'yin qoidasiga roya qilishga o'rgatishdir. Ma'lumki, o'yin muayyan o'yin qoidasi asosida o'tkaziladi. Bu qoida bolaning o'yinda o'zini qanday tutishi, nimani qanday bajarish lozimligini ko'rsatadi. Shuning uchun

o'yin qoidasi didaktik o'yinda o'yinni tashkil qilish tartibidan iborat bo'lib, belgilangan qoidaga qat'iy rioya qilish orqaligina maqsadga erishiladi [2]. Modomiki shunday ekan, didaktik o'yinni o'tkazishdan oldin o'quvchilarga o'yinni o'tkazish qoidasi, o'yin mazmuni, uning yakuni nimadan iborat ekanligi o'qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O'yin qoidasini tushunish o'quvchilarning o'z faoliyatlarini ma'lum tartibga solishlariga, asosiy e'tiborini ko'zlagan maqsadga bo'ysindirishlariga, diqqat, iroda va fikrni aniq nuqtaga qaratishga yordam beradi. O'yin qoidasiga roya qilish natijasida o'quvchilar darsda o'zini tuta bilishga, noo'rin gapirmaslikka va eng muhimi o'z faoliyatlarini o'zlari boshqarishga o'rganadilar.

Shuni eslatib o'tish joizki, boshlang'ich sinfda didaktik o'yin qoidasi hamma vaqt va barcha o'yinlarda bir xil tartibni talab qilmaydi. Bu albatta, o'yin turiga va barcha o'yin turiga va uning mazmuniga bog'liq. Masalan, topshmoq tipidagi o'yinlarda talab boshqacha bo'ladi. Bunda bola biror narsani o'zi o'ylaydi, uning asosiy belgilarini aytadi, boshqa bolalar esa shunga xos o'ylangan narsaning nomini topadilar. O'yinda ma'lum natijaga erishish, o'yin qoidasiga roya qilish, belgilangan vazifani bajarish orqali amalga oshiriladi. O'yin shunday yakunlamog'i lozimki, bolalar undan ma'naviy ozuqa olsinlar, puxta bilimga ega bo'lsinlar, mashg'ulot ular uchun zavqu shavqqa aylansin. O'yin oxirida har bir bola o'zini xursand xis qilsin. Shubhasiz, o'yin oxirida qoidaga qat'iy amal qilib, topshiriqni namunali bajargan va ko'zlangan maqsadga erisha olgan o'quvchilar pag'batlantiriladi. Bu esa navbatdagi ta'limiy o'yinni o'tkazish uchun zamin tayyorlaydi.

Qayta xotirlashga asoslangan o'yin – topshiriqlar o'quvchida hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarni yangi sharoitda qo'llashni, yaratuvchanlikni talab etmaydi. Bunday o'yin – topshiriqlarni bajarish o'quvchiga katta murakkablik ham tug'dirmaydi. Oldin o'rganilgan mavzular va bo'limlar yuzasidan muayyan bilimga ega bo'lgan o'quvchi bunday topshiriqlarni bema'lol bajarishi mumkin. Takrorlash oldin egallagan bilimlarni mustahkamlash jarayonida qayta xotirlashga asoslangan topshiriqlardan foydalanilsa, yangi bilimlarni berish jarayonida o'qituvchi qisman ijodiy topshiriqlarga murojaat qilishga majbur bo'ladi. O'yin topshiriqlarning qaysi bir turini tanlash nafaqat, darsning tipiga, balki sinf o'quvchilarning o'yin topshiriqlarini bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlarni xotirada tez tiklay olishi ijodkorlikning qay darajada shakillanganligi kabilarga ham bog'liq. Biz quyida 2-sinf darsligida keltirilgan “Men katta bo'lsam Nobel mukofotini olaman!” matnini [3] o'tish jarayonida qo'llaniladigan ayrim o'yin turlarini keltib o'tamiz.

“Davom ettir” o'yini. O'qituvchi she'r boshlab beradi. O'quvchilar uni davom ettiradilar. Bunda o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyati rivojlanib, bayon yoki insho kabi ijodiy ishlar yozish malakasi rivojlanadi va so'z boyligi ortadi. Bundan tashqari, ularda mustaqillik, o'z kuchiga ishonch hissi rivojlanadi.

1-variant: “Tabiatda sirli narsalar ko'p....,”

2-variant: “Katta bo'lsam, astronom bo'laman....,”

3-variant: “Kelajakda Nobel mukofotini olmoqchiman....”

“Tez javob” o'yini. O'qituvchi qator oralab yurib, o'quvchilardan birini turg'izadi va mavzu yuzasidan birorta so'z beradi. O'quvchi shu matnga kiruvchi so'z topib aytishi lozim. Javob uchgacha sanaguncha aytilishi kerak. Javob berolmagan o'quvchi o'yindan chiqadi. O'yin toki bitta o'quvchi qolguncha davom ettiriladi. Bunday o'yin davomida o'quvchilarda hozirjavoblik, mustaqil fikrlash malakasi rivojlanib, atrof-muhitni sinchkovlik bilan kuzatishga o'rganadi, atrofdagi sodir bo'ladigan voqea va hodisalarga qiziqishi ortadi. Bu o'yindan dars davomida, dam olish daqiqalarida foydalanish mumkin.

“Zanjir” o'yinida o'qituvchi dastlab bir so'z aytadi. O'quvchilar bu so'z qaysi harf bilan tugagan bo'lsa, shu harf bilan boshlanuvchi so'zni topib aytadilar. So'z o'yini shu tarzda davom etadi. Bunday o'yinlarning o'tkazilishi o'quvchilarning xotirasini mustahkamlaydi, hozirjavoblikka, mustaqil fikrlashga o'rgatadi. Bu o'yindan o'qish darslarida, dam olish daqiqalarida yoki darsni boshlashdan oldin o'quvchilar diqqatini to'plab olish maqsadida foydalanish mumkin.

“Savolga javob” o'yinida uch nafar o'quvchi doskaga taklif qilinib, ularga o'yin sharti tushuntiriladi. Shartga ko'ra, ertak mazmuni bo'yicha berilgan savollarga tez va birinchi bo'lib javob berish kerak.

Savollar:

1. Alfred Nobel nimalar ixtiro qilgan edi?
2. Nega u o'zi qilgan ishlardan pushaymon bo'ldi?
3. Olim nima sababdan Nobel mukofotini o'ylab topdi?
4. Nobel mukofoti qaysi sohalar bo'yicha beriladi?
5. 1901-yilda ilk mukofot kimlarga berildi?
6. Nobel mukofotini qo'lga kiritgan odamga qancha pul beriladi?
7. Mukofot o'z egalariga qaysi davlatlarda topshiriladi?

Xulosa qilib aytish mumkinki, darslarda o'yin faqatgina vaqtning o'tishi yoki bolalar uchun shunchaki odatiy hol emas. Boshlang'ich sinflarda matnlar ustida ishlash jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarda tezlik bilan harakat qilish xislatini shakllantiradi. Shu bilan birga o'yin jarayoni o'quvchi psixologiyasida jiddiy o'zgarishlarni yasaydi: diqqati kuchayib faollashadi, nuqsonlari yo'qolib, xotirasi mustahkamlanib boradi. Matnlar mazmunini idrok etish qobiliyati ham yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 2018. 20-bet.
2. Даминов М., Адамбеков Т. Ўйин машғулотлари. Тошкент "Ўқитувчи", 1993, 11-бет.
3. Azimova I., Mavlonova K., Qurinov S., Tursun S. Ona tili va o'qish savodxonligi (1-qism). Darslik 2-sinf uchun. Toshkent, 2021. 12-bet.

ВИДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Хайитмуродова М.Ф.

Навоийский государственный педагогический институт

93-314-92-29

hayitmurodovam92@gmail.com

В последующие десятилетия понятие компетенций стало широко использоваться в сфере управления персоналом и приобрело множество определений. По сути, все они сводятся к одному: **компетенции** — это набор знаний, навыков и личного опыта, необходимый для эффективного выполнения определённой деятельности. Если ещё проще — это набор профессиональных знаний и умение их применять. Под компетентностью чаще понимается интегральное качество личности, проявляющееся в общей способности и готовности к деятельности, основанной на знаниях, умениях и опыте, которые приобретены в процессе обучения и социализации и ориентированы на самостоятельную и успешную деятельность. Итак педагог и академик Российской академии образования Ирина Зимняя отмечает в работе «Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании» два основных подхода:

Первый подход отождествляет термины «компетенция» и «компетентность». При этом, как правило, подчёркивается чисто практическая, то есть деятельностьная направленность компетенций по сравнению со знаниями.

Второй подход: понятия «компетенции» и «компетентность» разграничиваются. Сама Ирина Зимняя склоняется именно к этому варианту и в качестве аргумента ссылается на позицию американского лингвиста **Ноама Хомского**. В книге «Аспекты теории синтаксиса» 1965 года он ввёл термин «компетенция» в теорию языка, обозначая знание человеком родной речи. При этом Хомский проводил «фундаментальное различие между компетенцией (знанием своего языка говорящим/слушающим) и употреблением (реальным использованием языка в конкретных ситуациях)». То есть компетенция представляется как нечто скрытое, потенциальное — то, что проявляется только в употреблении (а это уже компетентность).

Проанализировав работы по теме компетенций и компетентности, Ирина Зимняя делает вывод, что **компетентность — это актуальное проявление компетенции**. И добавляет также, что в понятие «компетентности», помимо прагматической, включается ещё гуманистическая составляющая образования — личностные качества учащегося, его мотивация и ценности. **Компетенция** — это норма (требования) к образовательной подготовке педагога, позволяющая осуществлять успешную деятельность в определенной сфере. **Компетентность в педагогике** — это созидательная способность осуществлять тот или иной вид деятельности (в данном случае

педагогической), при развивающейся дифференциации научных знаний в отраслевые научные знания, акцент делается на успешную подготовку педагогом учащихся к самореализации. Компетентность педагога состоит из трех составляющих: общекультурной, профессиональной и социальной компетентностей.

Общекультурная компетентность — уровень образованности, достаточный для самообразования.

- **Профессиональная компетентность** — качество личности, которое проявляется в способности и готовности к деятельности, позволяющей успешно решать педагогические задачи на основе владения педагогом необходимой суммой знаний, умений, навыков и опыта.
- **Социальная компетентность** — социальные навыки, позволяющие человеку адекватно выполнять нормы и правила жизни в обществе. Социальная компетентность предполагает владение видами компетентности, связанными с системой человеческих ценностей, способами функционирования социума и своей собственной ролью в этой структуре.
- Можно выделить **4 стадии формирования компетентности**.

Неосознанная некомпетентность. На этой стадии педагог не осознаёт, что результативность его работы не соответствует ожиданиям или предъявляемым требованиям, что само по себе является препятствием к обучению. Поэтому первоочередной задачей на этом этапе выступает перевод педагога в состояние осознанной некомпетентности.

Осознанная некомпетентность. Цель данного этапа — осознание педагогом необходимости в повышении своего профессионального уровня. Основанием для оценки уровня своей компетентности могут послужить: изучение модели педагогической компетентности педагога; результаты диагностики учащихся; результаты контроля; посещение уроков своих коллег, презентации опыта эффективной педагогической практики коллег и т.д. **Осознанная компетентность:** Эта стадия характеризуется умением (не всегда уверенным) выполнять поставленную перед собой задачу на основе приобретённых знаний, умений и навыков. На этом этапе педагог работает не автоматически, а постоянно продумывает свои действия, анализируя достигнутые результаты своей деятельности.

Неосознанная компетентность. Данная стадия характеризуется автоматическим выполнением правильных действий, которое входит в привычку. Это качественное изменение характеризует более высокий уровень профессиональной компетентности, который достигается практикой, повторением опыта и постоянным самоанализом деятельности. Похожей позиции придерживаются и другие отечественные учёные. Так, Андрей Хуторской называет компетенцией «отчуждённое, наперёд заданное социальное требование к образовательной подготовке ученика, необходимой для его эффективной продуктивной деятельности в определённой сфере». И указывает, что компетентность — это «способность человека к практической деятельности, к решению жизненных проблем, основанная на приобретённом обучающимся жизненным опыте, его ценностях, склонностях и способностях».

Если сформулировать проще, получается, что компетенция превращается в компетентность, когда усваивается учащимся, соединяется с его личностными качествами и реализуется в практическом применении.

Хотелось бы, чтобы у всех педагогов была сформирована неосознанная компетентность. Но не у всех педагогов есть большой опыт и желание постоянно анализировать свою деятельность и постоянно ее совершенствовать.

1. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе педагогического общения. — М. 1984. — 146 с.

2. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. — 1998. — № 1. — С. 72-75.

3. Адольф В.Я. Профессиональная компетентность современного учителя: монография. — Красноярский гос. ун-т. Красноярск, 1998. — 310 с.

КОРРУПЦИЯ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ТЕЗКОР ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

*Очилов Азимжон Тухтамишович - подполковник
Навои вилояти ИИБ бошқармаси ходими*

Демократик жамият қуришнинг асосий шарти бўлган эркинлаштириш жамият ҳаётининг барча соҳаларида, айниқса иқтисодий ва сиёсий фаолиятда, бир томондан, ошкоралик, иккинчи томондан, ҳуқуқий асосда тартибга солинган ижтимоий-ҳуқуқий назорат ўрнатилишини талаб қилади. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда инсон ҳуқуқларини тўлиқ ҳимоя қилган ҳамда барча жисмоний ва юридик шахсларнинг ошкоралик, очиқ фаолият кўрсатишини таъминлаган ҳолда, баъзан, айниқса миллий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ фаолиятни амалга ошириш соҳасида уни муайян даражада чеклаш билан жамиятда ижтимоий-ҳуқуқий назорат тизимини такомиллаштириш энг долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Айтиш мумкинки, жиноятчилик, жумладан унинг уюшган шакллари ва коррупция бизнинг ўз хавфсизлигимизга ҳам, халқаро хавфсизликка ҳам таҳдид солувчи реал манбадир.

Ҳозирги кунда коррупция алоқаларига эга бўлган уюшган жиноий тузилмалар, айниқса унинг халқаро алоқаларга эга бўлган ҳамда халқаро миқёсда фаолият кўрсатаётган тузилмалари Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигига тажовуз қилувчи энг хавфли ва жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳалари билан узвий бўлган ниҳоятда хавфли ва мураккаб ҳодисалардир [4;5;6]. «Шуни унутмаслик керакки, таъмағирлик, тўрачилик, порахўрлик, кибр-ҳаво, коррупция ниҳоятда юқумли ва хавфли касалликдир. Ўз вақтида унинг олди олинмаса, бу мараз бутун жамият танасига ёйилиши ва уни ҳалок қилиши мумкин. Бу иллат, аввало, шу касалга мубтало бўлган одамнинг ўзини еб ишдан чиқаради. Унинг иймонини, охиратини хонавайрон қилади. Сўнгра, бошқа инсонларни, аста-секин бутун жамиятни емиришга ўтади» [2].

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни ошириш коррупцияга қарши курашишнинг асосий чоралари бўлмиш ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия тизимини такомиллаштиришни, барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан қонун ва ҳуқуққа бўлган ижобий муносабатга етишиш, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, фуқароларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини таъминлашни ўз ичига олади.

Коррупцияга қарши кураш Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган маъмурий-ҳуқуқий ислохотларнинг муҳим аҳамиятга эга йўналишларидан бири ҳисобланади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг кўпгина маъруза ва асарларида коррупцияга қарши кураш масалаларига алоҳида эътибор қаратилиб, унинг ислохотлар йўлидаги тўсиқ ва давлатимизнинг миллий хавфсизлигига жиддий таҳдид эканлиги уқтирилади.

Мамлакатимизда мазкур иллатнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш, уларни бартараф этиш ҳамда олдини олиш борасида кенг қамровли ишлар амалга оширилиб, бу каби жиноятчиликка нисбатан қатъий чоралар кўрилмоқда. Ҳукуматимиз томонидан давлат хизматчилари ва мансабдор шахсларнинг коррупция домига тушиб қолмасликларини таъминлаш, уларнинг бебошлигига йўл қўймаслик мақсадида ишлаб чиқилган бир қатор узок муддатли чора-тадбирларнинг ижроси доимий назоратга олинган. Бу эса, ўз навбатида, жиноятчиликка қарши кураш стратегиямизни белгилаб беради. Бир сўз билан айтганда, айти пайтда мамлакатимизда жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашнинг барча ҳуқуқий асослари яратилган. Фақат бу жараёнда юртдошларимиздан ҳушёрлик, огоҳлик ва жиддий масъулият талаб этилади. Шундагина тараққиётимиз янада бардавом, турмушимиз эса фаровон бўлиб бораверади.

Маълумки, 2014-йил 14-майда «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Албатта, бу қонунни мамлакатимизда коррупциянинг олдини олиш борасида ташланган дадил қадамлардан бири сифатида баҳолаш мумкин. Ушбу қонунга мувофиқ, пора берган ва пора олиш-беришда воситачилик қилган шахснинг ўз айбига иқдор бўлиб хабар бериши ушбу оғир жиноятнинг пайини қирқишга хизмат қилади.

Коррупцияга қарши курашга оид халқаро тан олинган қоидалар Ўзбекистон миллий қонунчилигида асосан ўз аксини топган. Амалдаги Жиноят кодексида жиноят таркибини ташкил этувчи барча коррупциявий қилмишлар аниқ белгиланган ва уларнинг ижтимоий хавфидан келиб чиққан ҳолда муносиб жазолар кўрсатилган. Мустақиллик йилларида жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида, хусусан иқтисодиётни, бошқарув тизимини эркинлаштириш ва суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш борасида босқичма-босқич амалга ошириб келинаётган туб ислохотлар

коррупция ва унинг сабаб ва шароитларини бартараф этишга, зарарсизлантиришга, уларга тўсиқлар қўйишга хизмат қилиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг 2008-йил 7-июлдаги «Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003-йил 31- октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида»ги қонуни коррупция профилактикасининг ҳуқуқий механизмини такомиллаштиришни янги бир босқичга қўтаришга асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясининг (бундан кейин конвенция) матнида, шунингдек хорижий давлатларнинг махсус қонунларида бир-бири билан боғлиқ, шу билан биргаликда мазмун-моҳияти билан бир-биридан фарқ қиладиган «коррупциянинг олдини олиш» ва «коррупцияга қарши кураш» ибораларини учратамиз. Бизнингча, «коррупцияга қарши кураш» тушунчаси кенг бўлиб, у ўз ичига «коррупциянинг олдини олиш» тушунчасини ҳам олади.

Ўзбекистонда жиноятчиликка қарши кураш соҳасида жиноятлар профилактикасининг устуворлиги эътироф этилганлигидан келиб чиққан ҳолда айтиш жоизки, коррупциянинг олдини олиш унга қарши курашда устувор йўналиш бўлиб ҳисобланади.

Бу ўринда, Франция, Англия ва бошқа демократик давлатлар маъмурий ҳуқуқи намунаси бўйича давлат ҳокимияти маъмурияти ва фуқароларнинг ижтимоий муносабатларини тартибга соладиган, фуқароларни ҳокимият ўзбошимчалигидан ҳимоя қиладиган маъмурий ҳуқуқ тизимини юзага келтириш вақти келди [7:86-89].

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги, «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги, «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги, «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги ва «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунларининг қабул қилинганлиги бугунги кунда коррупциялашган жиноий тузилмалар фаолиятининг олдини олиш чораларини самарали амалга ошириш имконини бермоқда.

Юқоридаги тадбирларни илмий асосланган, жаҳон тажрибаси, халқимиз маънавияти ва кадриятларига таянган ҳамда демократик тамойилларга риоя қилган ҳолда мантиқий кетма-кетликда комплекс тарзда амалга ошириш бевосита истикболда коррупциялашган уюшган жиноий тузилмалар фаолияти устидан самарали ижтимоий-ҳуқуқий назорат ўрнатилишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – Б. 488.

2. Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. – Т. 2. – Т., 1996. – Б.200.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 апрелдаги «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – № 17. – 288-м.; – № 37. – 982-м.

4. Исмаилов И. Уюшган гуруҳлар содир этиладиган талон-тарожликларнинг ижтимоий хавфлилиги // Ҳуқуқ–Право–Law. – 1998. – № 2. – Б.33–40.

5. Исмаилов И. Коррупция ва унга қарши курашнинг асосий йўналишлари // Ҳуқуқ–Право–Law. – 1999. – № 3. – Б. 40–55.

6. Исмаилов И. Уюшган ва коррупцион жиноятчиликни ўрганишнинг криминологик жиҳатлари // Ҳуқуқ–Право–Law. – 2004. – № 2. – Б.44–46.

7. Мелешко Н.П. Организованная преступность, коррупция и власть // Власть: криминологические и правовые проблемы. – М., 2000. – С.86 – 89.

8. Рустамбаев М.Х. Жиноят кодексига шарҳлар. (Махсус қисм) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги 1-даражали адлия маслаҳатчиси Б.Мустафоевнинг умумий таҳрири остида. Т.: “ИЛМ ЗИЁ”., 2006.

9. Шорустамов О.Т., Б.М.Ибрагимов. О некоторых аспектах исследования проблем коррупции. Тошкент. 2002. «ВШ стратегического анализа и прогнозирования РУз».

PIRLS XALQARO DASTURI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MATNLAR BO'YICHA BAHOLASHNING ASOSIY MEZONLARI HAQIDA

Maxmudova Muhlisa Abdilaziz qizi

NavDPI Boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: F.T. Ergasheva-NavDPI

Boshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi [1]. Ta'limning sifati, uning kompetentligi, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim omili sifatida raqobatga chidamli, malakali mutaxassislarni tayyorlash globallashuv davrining muhim xususiyatlariga aylandi [2]. Dunyo davlatlari ta'limning jamiyat taraqqiyoti va inson rivojlanishidagi muhim o'rnini e'tiborga olib, ta'lim sifatiga e'tibor qaratdi. Yosh avlodning intellektual faolligini shakllantirish, nafaqat muayyan bir mamlakat balki, xalqaro hamjamiyat uchun ham muhim masalaga aylandi. Shuning uchun ta'lim sifati, ta'lim sifatini baholash kabi masalalar bilan ko'pgina xalqaro tashkilotlar davlatlarida ta'lim sohasida baholashning PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, PIAAC, ICCS, SITES, IALS, ALL kabi xalqaro baholash dars turlari amaliyotga tatbiq etilgan. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida bunday xalqaro baholash tendensiyalariga amal qilish yosh avlodni intellektual faolligini oshirish, ularning ta'limdagi kompetentligini va kreativligini rivojlanishiga hissa qo'shadi. Yuqorida keltirilgan xalqaro baholash dasturlari tahsil oluvchilarning shu kabi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bugungi kunda bu baholash dasturlarini ta'lim jarayoniga integratsiya etish zarur hisoblanadi. Quyida PIRLS baholash dasturi haqida bilb olamiz:

PIRLS - (inglizcha – Progress in International Reading Literacy Study – matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlarda boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat. Albatta, bunday tadqiqot xalq ta'limi sohasidagi ishchilar, olimlar, metodistlar, o'qituvchilar, ota-onalar va jamoat vakillari uchun katta ahamiyatga egadir [3].

PIRLS tadqiqotida ishlatiladigan matnlar uchun quyidagi mezonlar belgilangan:

Matn uzunligi: 1000ta so'zgacha, ammo, o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400-500 ta so'z belgilangan.

Mavzu: 1) Adabiy matnlar asosiy mavzuga ega bo'lib, u berilgan matndan tashqari o'quvchi tomonidan umumlashtiriladi. 2) Axborotdan iborat bo'lgan matnlar o'quv materiallaridan olinmagan mavzuni yoritib berishi kerak.

Til: Qismlar 40 dan ortiq tillarga tarjima qilinadi, shuning uchun tarjima qulay bo'lishi muhimdir. Metafora yoki epitet kabi aniq ifodali tasvirlash so'zlari tanlanadi. Hech qanday so'zlashuvga oid leksika yoki jargon ishlatilmaydi. Haddan ziyod texnik vositalar ishlatilmaydi.

Mazmuni: Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. Ayrim madaniyatlarga juda xos bo'lgan mavzulardan chetlanish tadqiqotning asosiy talablaridandir. Matn shu yoshdagi maktab o'quvchilari uchun qiziqarli va zavqli bo'lishi hamda yaxshi yozilgan va unchalik tanish bo'lmagan mavzu haqida bo'lishi lozim.

Bog'liqlik va ketma-ketlik: Syujetning mantiqiy tuzilishiga rioya qilish muhimdir. Matnda oddiy va murakkab gaplarning bir xil ishlatilishini ta'minlash, agar dialog ustunlik qilsa, ma'lumotni birlashtirib, murakkab gaplarni qo'shish kerakbo'ladi. Axborotli matnda esa matnning strukturasi va ma'lumotning mantiqiy ketma-ketligini sarlavhalar, jadvallar, grafiklar kabi vizual elementlar bilan bog'liqligini kuzatish shartdir.

O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, unda ishtiroki mobaynida matndan yangi ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi. Bu dastur asosida olib borilyotgan ushbu jarayonlar bevosita fanlar bilan va fanlararo bog'liqlik tarzida olib borilishi lozimdir. Jumladan, PIRLS -boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita

keng qamrovli maqsadga qaratiladi, ya'ni "badiiy tajriba orttirish", "axborotni olish va undan foydalanish". O'z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi:

- *diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;*
- *to'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish;*
- *kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish;*
- *g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish.*

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi:

Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) –o'quvchilar matnni yaxlit o'zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog'liq holda tushunadi. Muallifning g'oyasini izohlashda o'z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi.

Yuqori daraja (550 ball) –o'quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asosan o'z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e'tibor qaratadi.

O'rta daraja (475 ball) –o'quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba'zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o'z xulosalarini chiqaradi.

Quyi daraja (400 ball) –o'quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo'lgan xabarni ajratib oladi.

Adabiyotni tushunish va baholash uchun har bir o'quvchi tilni tushunishi va badiiy shakllarni bilishi kerak. Axborot va badiiy matnlar ustida ishlash o'quvchilardan tabiiy, ijtimoiy, matematik bilimlarni puxta o'zlashtirishni talab etadi [3].

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, 2021-yilda o'tkazilgan PIRLS xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etdi. PIRLS tadqiqotida O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o'quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi. Zero, ayni davr ta'limi va global taraqqiyot bilimlar universalligini ham talab qiladi. Shu sababli ham, mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini mutlaqo yangi bosqichga ko'tarish, pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonlari sifat darajasini xalqaro talablar va standartlarga muvofiq tubdan yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli ishlarni amalga oshirishimiz muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentabrdagi PF-5544-son "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" farmoni.
2. "Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qitish savodxonligini baholash" metodik qo'llanma T.Sharq, 2019.
3. F.T.Ergasheva "Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari" o'quv qo'llanma. Toshkent-2023 yil.-B.243-247.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Rahmonova Qandolat Nurmurodovna –

Navoiy shahar 2-sonli maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sifati, jumladan, boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, o'quv uslubiy ta'minotini mustahkamlashga qaratilgan islohotlar natijasida boshlang'ich sinflarda ona tili fanini integrativ yondashuv asosida o'qitish, modulli ta'lim texnologiyalarini qo'llash, o'quv materiallarini strukturalashtirish, ta'lim mazmunini ilmiy tashkil etish va fanlarni o'zlashtirishda kompetensiyadan foydalanish ta'lim samarasini yuksaltirmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlaridan birida shunday deydi: "Mamlakatimizda istiqbolning dastlabki yillaridan boshlab ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashi, jismonan va ma'nan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, ularning qobiliyat va iste'dodini, intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda".

Darhaqiqat, mamlakatimizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar va islohotlar, tabiiyki, ta'limda kompetentli yondashuvni talab etmoqda. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv deyilganda, o'quvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli xildagi malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish tushuniladi. Shuningdek, bunday yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, media

resurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umum-madaniy ko'nikmalarni shakllantiradi. O'qituvchilar o'z faoliyatida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini topishi, eng muhimi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishlari va darslar davomida o'quvchilar ongiga singdirib borishlari lozim. Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh kadr bo'lishi uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim.

Kompetensiyaga ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib, ularni qiyosiy tahlil qilish natijasida mutaxassislar quyidagicha xulosalarga kelishdi:

1. Kompetensiya – ta'lim maqsadi, uning mazmuni, natijasi va vositasi.
2. Kompetensiya – individning turli xil vazifalarni bajara olish qobiliyati bo'lib, aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi.
3. Kompetentlik – aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik xususiyati.

O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya – vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, har bir umumta'lim fanining mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid umumiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Kompetensiyalar o'quvchilarni turli ko'nikmalarni egallash, kelajakda ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy hayotlarida samarali harakat qilishga xizmat qiladi, shuningdek, bunday kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, umuman olganda hamma fanlarda barcha kompetensiyalarni o'quvchilarda shakllantirish, ularni kelajakda o'z faoliyatlari jarayonida, oilada, jamiyatda va barcha jabhalarda o'z o'rnini topishga xizmat qiladi deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Ta'lim sohasini isloh qilish, kasb-hunar ta'limi tizimini yanada rivojlantirish va oily ta'limning bakalavr yo'nalishiga qabul bo'yicha test sinovlarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan" yig'ilishdagi nutqidan.

2. Boltayeva B.JDPI. F.f.d (PhD)..”Boshlang‘ich sinflarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish” maqolasidan
3. Anapiyayev F. “Kompetensiyaviy yondashuv: muammo va yechimlar” qo‘llanma
4. MuslimovN. “ Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” o‘quv qo‘llanma
5. <https://uz.wikipediahttps://edu.uz>

REFLEKSIVLIK RIVOJLANISHNING ALOHIDA BILISH JARAYONLARI TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

G‘oyimov Umar Eshmurodovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasida o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151 son “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida “Talaba-yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, ta’lim va tarbiya uyg‘unligini amalda ta’minlash uchun fanlarning har bir mavzusidagi tarbiyaviy maqsaddan unumli foydalanilishini ta’minlash”[1] kabi muhim vazifalar keltirib o‘tildi.

Bir qancha olimlarning keltirishicha, refleksiya – o‘z xatti-harakatlari va ularning qonunlarini mushohada qilishga yo‘naltirilgan faoliyatdir. Refleksiya amaliyotni anglashdir. Bu borada V.I.Slobodchikov refleksiya muammosini ishlab chiqishning uchta kontekstini ajratib ko‘rsatgan:

- 1) nazariy tafakkurni tadqiq etishda (fansunoslik, falsafa, metodologiyada);
- 2) mazkur jarayon ishtirokchilari kommunikatsiya va kooperatsiya harakatini tadqiq etishda;
- 3) shaxsning shakllanishi, tarbiyasi va o‘zini-o‘zi tarbiyalash bilan bog‘liq holda o‘zini o‘zi anglashini tadqiq etishda.

Bugungi kunimizda refleksiv jarayonlarni psixologik bilimlar doirasida tahlil qilishda uchta asosiy yo‘nalish bilan cheklaniladi: bular- insonning refleksiv o‘zini-o‘zi anglashi, ijodiy tafakkurni tadqiq qilish, refleksiyani, begona ong hodisalarini bilishdan iborat [4].

Yuqoridagi tasnifga asosan refleksiyani tushunishga oid nazariy materialni birlashtirish mumkin. Birinchi yondashuv vakillari insonning o‘zini-o‘zi anglashi, o‘z xatti-harakatlarini baholashi va nazorat qilishini o‘rganishadi. Bunday yondashuv mualliflari refleksiyani “insonning o‘zini bilishi, o‘z ichki olami, psixik sifat va xususiyatlariga yo‘nalganligi” haqidagi tasavvurga asoslangan holda tushuntirib o‘tadilar.

Bu borada S.L.Rubinshteynning refleksiyani tushunishi nisbatan chuqurroq yondashuv bo‘lib, uning ta’kidlashicha, “inson hayotda mavjudligini va unga munosabatning ikki xil uslubi mavjud. Birinchisi – insonga bevosita aloqador bo‘lgan chegaradan chetlashmagan hayot. Ikkinchisi insonni hayotini fikran “to‘xtatadigan”, jarayonni uzib qo‘yadigan, uning chegarasidan chiqaradigan refleksiya bilan aloqadadir. Shunda ruhiy bo‘shliqqa yoki inson axloqiy tuzilishini yangi ongga asosiga yo‘l ochiladi”. S.L.Rubinshteyn refleksiyaning namoyon bo‘lishini insonning jamiyatdagi hayot faoliyati uslubi va unga munosabati bilan chambarchas bog‘laydi. “...u (refleksiya) uzluksiz hayot jarayonini to‘xtatadi, uzib qo‘yadi, insonni uning chegarasidan chetga chiqaradi.... shu daqiqadan boshlab kishining har bir xatti-harakati hayot haqidagi falsafiy fikr-mulohaza tabiatiga ega bo‘ladi”.

L.S.Vigotskiyning yozishicha, o‘zini-o‘zi anglashning asosi shaxsiy psixik jarayonlarini umumlashtirish va uni o‘zlashtirishdan iborat. Bilish jarayonlarini anglash avvalo ularni ongga ravishda boshqarish imkoniyatini bildiradi. Fikrlarni anglash kompleks tafakkur darajasida hal etish mumkin bo‘lmagan, tushunchalar o‘rtasida o‘zaro aloqadorlikni o‘rnatishni talab qiladigan ko‘plab vazifalarni yechish imkonini beradi.

V.Ya.Butorin axborotlarni qayta ishlash jarayoni darajalarini ko‘rib chiqib ularning amal qilishida refleksivlikning rolini aniqlaydi. U ilmiy bilishni tadqiq etishda qo‘llaniladigan ongning predmetli va real darajalari o‘rtasidagi farqni o‘zini o‘zi anglash yoki refleksiyaga ham tadbir etish mumkin deb hisoblaydi. Shunday qilib, kirib kelayotgan axborot sub‘ektdagi mavjud kelajak modeli bilan taqqoslanadi (mazkur yondashuv fikriga ko‘ra refleksiyaning maqsadi shudir). Mana shunday bashorat qiluvchi taqqoslash asosida xatti-harakatlar rejasi tuziladi, o‘zining va boshqalarning xulq-atvorini boshqarish, muayyan vazifalarni yechishga yo‘naltirishdan boshlanadi.

Bu borada psixologiya klassikasini yoritishga harakat qilamiz. D.Dyui (1997) turli tafakkur turlari o‘rtasidagi farqni shunday tushuntiradi: «Keng ma’noda tafakkur “miyaga kelgan hamma narsalar” yoki aqldagilardir. ... Orzu qilish, havo qasrlarini qurish, tasodifiy va buzilgan materiallarning tasodifiy oqimi,

dam olish paytida aqlimizdan o'tayotganlar-bularning barchasi tafakkurdir. Bizning tetikligimizning bir qismi biz xohlagan anglashdan ko'ra kattaroq, ba'zan xira fikrlar va predmetsiz orzular bilan boshd bo'lgandir. Refleksiv tafakkurga kelsak, u u aqlidagi fikrlarning tartibsiz oqimiga shuning uchun o'xshashki, u ham fikrning tartibli, izchil predmetlaridan tashkil topgan, biroq u shu bilan farq qiladiki, unda "uning ham buning ham" tasodifiy namoyon bo'lishi yetarli emas. Refleksiya g'oyalarning oddiy qatori emas, balki ularning izchil tartibidir, har biri o'zidan keyingini o'z oqibati sifatida aniqlaydi va o'z navbatida o'zi ham oldingisining oqibatidir. Refleksiv tafakkurning izchil qismlari bir-biridan o'sib chiqadi, bir-birini qo'llab-quvvatlaydi, ular keladi va ketadi, bir-biri bilan aralashib ketmaydi. Har bir qism biridan ikkinchisiga o'tish uchun zina vazifasini o'taydi, texnik ifodalasa- u fikrning a'zosidir. Har bir a'zo boshqa a'zoda foydalanish uchun ulush bo'lib hisoblanadi. Oqim yoki yo'nalish aloqa, hanjir va kalavaga aylanib boradi» (Dyui, 1997, s.12 – 13). D.Dyui refleksiv fikrlash jarayoni mohiyatini shunday ta'riflaydi: «Tafakkur chalkashib ketgan deb atash mumkin bo'lgan holatdan boshlanadi, dilemmani namoyish etuvchi ikkilangan holat, muqobillarni taklif etishdan iborat. Bizning faoliyatimiz bir predmetdan boshqasiga o'tishda, fantaziya va fikrlarimizga erk berganimizda hali refleksiya mavjud emas. Fikrning paydo bo'lishidagi qiyinchilik yoki to'xtalish bizni mushohada qilishga undaydi. Bunday aql bovar qilmas to'xtalishda, metoforik aytganda, shoxga osilamiz, tayanch nuqtasini topishga harakat qilamiz, qaerda qo'shimcha faktlarni ko'rishimiz mumkinligini, faktlar bir-biri bilan munosabatda ekanligini hal etishimiz kerak. Ikkilanishni bartaraf etishga ehtiyoj refleksiya jarayonining doimiy va yetakchi omilidir. ...javob berish zarur bo'lgan savol, chiqib ketish zarur bo'lgan qiyinchiliklar muayyan maqsad qo'yadi fikrlarni muayyan kanal bo'ylab oqimga yo'naltiradi. Har bir paydo bo'ladigan xulosa boshqaruvchi maqsadga, mazkur muammoga mosligiga nisbatan baholanadi Bu qiyinchilikni aralashtirish ehtiyoji qabul qilinadigan tadqiqotni nazorat qiladi. ... Muammo fikrlar maqsadini, maqsad esa tafakkur jarayonini nazorat qiladi» (Dyui, 1997, s.20).

Hozirgi kunimizdagi psixologiyadamashhur psixologning fikrlarini ba'zi yangi ma'lumotlar bilan to'ldirmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, refleksivlikning antipodi hisoblangan tafakkur reaktiv tafakkurdir. U mazkur vaziyatda harakatning kutilgan natijasini beruvchi "to'g'ri javob"ni izlashga asoslanadi. Shunday tarzda fikr yuritar ekan inson nima uchun bu javob to'g'ri ekanligini o'ylab o'tirish mashaqqatini o'z zimmasiga olmaydi. Bunday tafakkurni tashqi qo'zg'atuvchiga oddiy aqliy reaksiya deb qarash mumkin. Tafakkurning bu turi odatiy vaziyatlarda o'zini namoyon etadi. Katta yo'lga dumalab chiqib kelgan koptokni ko'rganda tormozni bosgan haydovchi shunday o'ylaydi. Xuddi shunday tafakkurni biror bir kitobning mavjudligi, mazmuni, saqlanish joyi haqidagi savollarga javob berganda kutubxonachi ham namoyish etishi mumkin. Ko'plab kasbiy faoliyatlarning operatsional tomoni harakatlarning qat'iy algoritmiga ega bo'lsa ham reaktiv tafakkurga asoslanadi. Reaktiv tafakkur tajriba va maxsus mashqlar yordamida rivojlanadi.

Taqqoslashga kelganda reaktiv tafakkurdan farqli o'laroq refleksiv tafakkur tayyor "to'g'ri" yechimlarni taklif qilmaydi, u farazlarni rivojlantiradi, kashfiyotlarga sabab bo'ladi. Reaktiv tafakkurdan ko'ra ko'proq vaqt, sabr-toqat va mehnat, chidamlilik talab qiladi. Agar reaktiv tafakkur tajriba jarayonida rivojlansa, refleksiv tafakkurning taraqqiyoti uchun alohida shart-sharoit kerak bo'ladi. Refleksiya haqidagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, refleksiya o'z tabiyatiga ko'ra individ ongining o'ziga yo'naltirilgan tadqiqotchilik jarayonidir. Refleksiyalab turib inson o'ziga nisbatan tadqiqotchi maqomiga ega bo'ladi, o'zi bilan shaxs, mulqotdagi sherik yoki faoliyat sub'ekti sifatida ichki dialog olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2- iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli Qarori. www.lex.uz
2. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Академия, 1998. – 510 с.– С.132.
3. Xodjaev B.X. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: Ped.f.d. ...diss. – Toshkent, 2016. – 314 b.
4. Давлетшин М.Г. Қобилят ва унинг диагностикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 134 б.

TALABALARDA MATNLARNI TARJIMA QILISH KO'NIKMASI RIVOJLANTIRISHGA DOIR MULOHAZALAR

Nosirov Quddat Polvonnazarovich,

Toshkent Gumanitar fanlar universiteti o'qituvchisi

e-mail: qnosirov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada talabalarga matnni tarjima qilish orqali tushunish bilan bog'liq lingvistik muammolar, badiiy matnlarni o'zbek tiliga o'girish bilan bog'liq masalalar, xususan, matn tarkibidagi ibora, maqol va aforizmlarni ingliz tilidan ona tiliga o'girish muammolari va yechimlari bo'yicha fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: matn, tushunish, tarjima, maqol, aforizm, ibora, muammolar, yechimlar, tafovutlar, o'xshashliklar, bilim, ko'nikma va Malaka

REFLECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF THE SKILLS OF TRANSLATING TEXTS IN STUDENTS

Nazirov Kudrat Polvonnazarovich,

Lecturer at Tashkent University of the Humanities

e-mail: qnosirov@gmail.com

Annotation. The article presents linguistic problems related to students' understanding of the text through translation, issues related to the translation of literary texts into Uzbek, in particular, issues and solutions to the problem of translating idioms, proverbs and aphorisms contained in the text from English into their native language.

Keywords: text, understanding, translation, proverb, aphorism, phrase, problems, solutions, differences, similarities, knowledge, skills

Talabalarda matnlarni tarjima qilish bilan bog'liq muammolar qiynaydi, ayniqsa, matnda qo'llangan maqol, ibora va aforizmlarni tarjima qilish va tushunib olish o'ziga xos murakkabliklarga ega. Hozir o'qishning psixo-fizilogik mexanizmlari aniqlanib unga ko'rish – yozuv va nutq – harakat sezgilari kiritilayapti. Ular o'zaro birga nutq faoliyatida ishtirok etib, o'qish paytida ma'lumot olishni ta'minlaydi. Mazmun ifodalanishi o'qish mexanizmlari orqali amalga oshiriladi. Inglizcha matnni o'qib tushunishda 2 ta jarayon sodir bo'ladi³⁹: 1) Qabul qilish; 2) Tushunish. Tarjima usullari ilmiy, badiiy tahlildagi e'tibor berish kerak bo'lgan talablar grammatik kategoriyalar o'rganish, lingvistik muammolar bo'yicha "Roulingning fantastik asarlaridagi antroponimlarning lingvo-erspektiv muammolari" qo'llanmasidan ma'lumotlar olingan⁴⁰. J.Solijonovning ta'kidlashicha, "Tarjima san'ati va tarjima turlari hamda tarjima jarayonlari, uning bugungi kundagi ahamiyati xususida so'z yuritiladi, va shuningdek, tarjimonlar og'zaki va yozma tarjimada o'z bilim va mahoratlarini qanday qilib yaxshilash borasida tushunchalar beriladi. Tarjima turlari va usullaridan foydalanish tarjima sifatini oshiruvchi vosita. Tarjima uchun muhim bo'lgan tarjima usullari va tarjima turlari matnlarni, og'zaki nuqtani yoki asarlarni tarjima qilish jarayonidagi eng kerakli bo'lgan tarjimaning asosiy bo'g'inidir"⁴¹.

Tillar orasidagi farqlar maqol, ibora va aforizmlarda sezilib turadi. Matnlar tarjima qilinganda uning mazmun-mohiyatini tushunish uchun unda qo'llangan lisoniy birlikalar mazmunini yaxshi anglash talab etiladi. Ayniqsa, aforizmlardan foydalanishda bu jihatga diqqat qaratish zarur, ya'ni aforizmlarni tarjima qilishda ularning har ikki tildagi variantini solishtirish uchun yonma-yon berish maqsadga muvofiqdir.

Success does not consist in never making mistakes but in never making the same one a second time. — Muvaffaqiyat siri xato qilmaslik emas, balki bir xil xatolarni ikki marta takrorlamaslikdir (Bernard Shou).

Simplicity is the ultimate sophistication. — Oddiylik-bu eng yuqori darajadagi nafosat (Leonardo da Vinchi).

³⁹ Jalolov J. J. Chet tili o'qitish metodikasi O'qituvchi nashryot-matbaa ijodiy uyi T. 2012.

⁴⁰ Kamoljonovich, S. J. (2022). J.K. Roulingning fantastik asarlaridagi antroponimlarning lingvo-perspektiv muammolari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(1), 334-343. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-1-334-343>

⁴¹ Solijonov J. Advantages and differences between interpretation and translation// Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 11 |November, 2022 | SJIF: 5,965 | UIF: 7,6 | ISRA: JIF 1.947 | Google Scholar |2022-11-88-91

There are three things which the superior man guards against. In youth...lust. When he is strong...quarrelsomeness. When he is old...covetousness. — Aqlli odam hayotdagi uchta narsadan qochadi. Yoshligida-shahvat. Yetuklikda-janjal. Qarilikda-ochko'zlik (Konfutsiy).

Always forgive your enemies; nothing annoys them so much — Har doim dushmanlaringizni kechiring, ularni hech narsa bezovta qilmaydi (Oskar Uayld).

Your time is limited, so don't waste it living someone else's life — Sizning vaqtingiz cheklangan, shuning uchun boshqa birovning hayotida uni yo'qotmang (Stiv Djobs).

I don't like those cold, precise, perfect people, who, in order not to speak wrong, never speak at all, and in order not to do wrong never do anything. — Men bu sovuq, ozoda, mukammal odamlarni yoqtirmayman, ular noto'g'ri aytmaslik uchun umuman hech narsa demaydilar, lekin noto'g'ri ish qilmaslik uchun-umuman hech narsa qilmaydilar (Genri Beecher)

No two persons ever read the same book. — Xuddi shu kitobni o'qigan ikki kishi bo'lmaydi. (Vudro Uilson)

While we are postponing, life speeds by. — Biz hamma narsani kechiktirar ekanmiz, hayot o'tib ketadi (Seneka)

Build your own dreams, or someone else will hire you to build theirs. — O'z orzularingizni ro'yobga chiqaring yoki kimdir sizni o'zingiznikini amalga oshirish uchun yollaydi (Farrah Grey)

It is not the strongest of the species that survives, nor the most intelligent, but the one most responsive to change. — Omon qolish eng kuchli yoki eng aqlli emas, balki o'zgarishlarga eng yaxshi moslashadigan kishi (Charlz Darwin)

Love the life you live, and live the life you love. — Siz yashayotgan hayotni seving va sevgan hayotingizni yashang (bob Marli)

Music is the universal language of mankind. — Musiqa insoniyatning universal tilidir (Genri Uodsvort Longfello)

Never regret anything that made you smile. — Sizni tabassum qiladigan narsadan hech qachon afsuslanmang (Mark Tven)

Always dream and shoot higher than you know you can do. Do not bother just to be better than your contemporaries or predecessors. Try to be better than yourself. - Har doim orzu qiling va imkoniyatlaringiz chegarasidan oshib ketishga intiling. Zamondoshlaringiz yoki o'tmishdoshlaringizdan yaxshiroq bo'lishni maqsad qilmang. O'zingizdan yaxshiroq bo'lishga intiling (Uilyam Folkner)

If you only read the books that everyone else is reading, you can only think what everyone else is thinking. — Agar siz faqat boshqalar o'qigan kitoblarni o'qisangiz, faqat boshqalarning fikri haqida o'yaysiz (Haruki Murakami)

Whenever you feel like criticizing any one, » he told me, «just remember that all the people in this world haven't had the advantages that you've had. — Agar siz to'satdan kimnidir hukm qilmoqchi bo'lsangiz, — dedi u, - esda tutingki, dunyodagi hamma odamlar ham siz ega bo'lgan afzalliklarga ega emas edi(Frensis Fitsjerald, "Buyuk Getsbi" kitobi)

We must run as fast as we can, just to stay in place. And if you wish to go anywhere you must run twice as fast as that. — Faqat joyida qolish uchun siz barcha oyoqlaringizdan yugurishingiz kerak va biron joyga borish uchun siz kamida ikki baravar tez yugurishingiz kerak (Lyuis Kerol, "Alice in wonderland"kitobi)

Mazkur namunalar asosida quyidagi aforizmlarning o'zbekcha muqobili.

T/r	Ingliz tilida matndan olingan aforizmlar	O'zbek tilida shunga mos keluvchi o'zbekcha aforizm va maqollar
1.	Keep your friends close, but your enemies closer.	
2.	All we have to decide is what to do with the time that is given to us.	
3.	What we do in life echoes in eternity.	
4.	It is only with the heart that one can see rightly; what is essential is invisible to the eye.	
5.	As long as man continues to be the ruthless destroyer of lower living beings he will never know health or peace. For as long as men massacre animals, they will kill each other.	
6.	There are only two ways to live your life. One is as though nothing is a miracle. The other is as though everything is a miracle	

Aforizm – bu aniq ifoda etilganidan kengroq ma'lumotlarni o'z ichiga olgan kichik shakldagi matn. E. Zemlyanskaya aforizmning yashirinligi uning mazmuni muallifning fantastika natijasi ekanligi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi, bu esa aforizmni miniatyura san'at asari sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Aforizmlar va nomlangan yaqin tushunchalar o'rtasidagi farq chizig'i ingichka: boshqa aforizm so'zlashuv nutqida maqol yoki qanotli ifoda shaklida bo'lishi mumkin, bu erda uning tuzilishi o'zgarishi mumkin. Masalan, agar biz maqol va aforizmni taqqoslasak: maqol odatda ijobiy va mahalliy xarakterga ega: "quduqqa tupurmang - suv ichish foydali bo'ladi", odamni majoziy ma'no haqida o'ylashga majbur qiladi "qo'shniga qo'pollik qilmang - siz undan qarz olishingiz kerak bo'lishi mumkin." Aforizmning o'ziga xos xususiyati uning umumlashtirilishi va vaqtsizligidir. Bu aforistik so'zni beton bilan taqqoslaydi va uni universal so'zlar toifasiga yaqinlashtiradi.

Aforizm yanada murakkab va shuning uchun katta qiziqish uyg'otadi. Bu ijobiy jihatdan farq qilmaydi, chunki mualliflar, boy va boy hayotiy tajribaga ega buyuk odamlar haqiqatni bezashga moyil emaslar. Natijada, biz maqolning antitezi sifatida aforizmni olamiz. Aforizmning ta'siri bir vaqtning o'zida uning dizaynining shubhasizligi va estetikasida yotadi. Aforizmlar bilan ishlashda aforizmdagi shakl va mazmunning uzluksizligini, reformulyasiya paytida aforizmning buzilishini hisobga olish muhimdir. Bundan kelib chiqadiki, strukturani o'zgartirganda va hatto aforizmlarni tarjima qilishda juda ehtiyot bo'lishingiz kerak.

Aforistik janrning barcha xilma-xilligi bilan ingliz aforistikasida imtiyozli tuzilmalarni ajratib ko'rsatish mumkin - bu to'plam bilan fe'l bilan identifikasiyaning hukmi, antitetik va mutanosib oppozitsiyalar amalga oshiriladigan parallel konstruksiyalar, shuningdek teskari parallellik-xiyazm. Ushbu tarkibiy turlar binomiallik, ritmik ekvivalentlik va simmetriya bilan ajralib turadi.

Aslida aforizmlarni tillar o'rtasida qiyoslab o'rganish, yoki O'zbekcha-inglizcha muqobillarini izlab topish, O'zbekcha aforizmlarni ingliz yoki rus tiliga, shuningdek, boshqa tillardan o'zbek tiliga tarjimalar qilish korpus tilshunosligining ham muhim masalalaridan biri bo'lib turibdi.

O'zbek tilidagi Internet ma'lumotlar bazasida O'zbekcha-inglizcha yoki O'zbekcha-ruscha va aksincha inglizcha O'zbekcha aforizmlar lug'atlari, tezauslar mavjud emas. Ayniqsa, butun dunyoga taniqli bo'lgan Alisher Navoiy hikmatlari ham juda kam miqdorda rus tilida uchraydi, ingliz tilida umuman, mavjud emas, hatto o'zbek tilida ham kam.

Menga ne ishqu, ne oshiq havasdur,
Agar men odam o'lsam, ushbu basdur.
Yuz jafo qilsa manga bir
qatla faryod aylamon,
Elga qilsa bir jafo, yuz
qatla faryod aylaram.⁴²

1. Dunyoning barcha tillarida yaratilgan aforizmlar shakliy jihatdan farq qilsa-da mazmunan bir-biriga o'xshash, ba'zan bir xil ma'noni ifodalashi mumkin. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, Alisher Navoiy kabi teran tafakkur egalari aytgan aforizmlar o'ziga xoslikka ega bo'ladi va umumiy mazmundan farq qilishi mumkin:

2. Kimki kishi o'lmakidan shod erur,
3. Go'rkanu g'osilu jallod erur.

4. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, aksariyat inglizcha aforizmlar rus tiliga tarjima qilingan. Internet saytlariga turli shaklda qidiruv topshirg'i berilsa ham aforizm so'zi bo'lsa, ma'lumot istagancha chiqib kelaveradi: Those who cannot change their minds cannot change anything.

Bernard Shaw

2. Two things are infinite: the universe and human stupidity; and I'm not sure about the universe.

Albert Einstein⁴³

Aforizmlarni tarjimasi bilan berish foydalanuvchilar miqyosi kengayishiga olib keladi. Lisoniy vositalar orasida iboralar va aforizmlar ta'sirchanlik jihatdan ustunlik qiladi. Aforizmlar korpusini yaratishda qulay variantlarni tanlash lozim, ya'ni mualliflar nomiga nisbatan emas, mavzular bo'yicha shakllantirish maqsadga muvofiq, bizningcha.

Ma'lumotning zarurligi nuqtai nazaridan qidiruv aksariyat hollarda mavzu bo'yicha beriladi, chunki aforizmlar ko'p hollarda matnlarga iqtibos shaklida berish uchun tanlanganda mavzu bo'yicha qidiruv amalga oshiriladi. Internet saytlarida joylashgan kontentlar, asosan, mualliflar kesimida berilgan. Mavzu bo'yicha

⁴² <https://ziyouz.uz/>

⁴³ <http://aforizmy.su/>

ma'lumot so'ralganda kutilgan natija bo'lmaydi. Shu ma'noda aforizmlarning bir tilli va ko'p tilli korpusini yaratish zarurati mavjud.

U atrofimizdagi haqiqatdan moddiy narsalarning umumiyligiga nisbatan qo'llaniladi, chunki "olam manzarasi" tushunchasi dunyoning aksi emas, balki "inson shaxsining ma'naviy faoliyatidan olingan natijalarning mujassamlashuvidir.

Aforizm qo'llangan original manbani keltirish.

Hilm inson vujudining xushmanzara bog'idir va odamiylik olamining javohiriga boy tog'idir. Yumshoq ko'ngillik hodisalar to'la dengizdagi kishilik kemasining langari desa bo'ladi va insoniyat qadrini o'lchaydigan tarozining toshiga tenglashtirsa ham bo'ladi. Hilm axloqi odamning qimmatbaho libosi va u kiyim turlarining eng chidamli matosidir. U yomon nafsni daydi shamol uchirishidan asraguvchi va ikkiyuzlama munofiqlarning behuda harakatidan himoya qiluvchi. Hilm natijasida odam xaloyiqning izzat-hurmatiga sazovor bo'ladi; hilm tufayli kattalardan kichiklarga iltifot va marhamat etishadi.⁴⁴

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ingliz tilidagi matnlarni tarjima dasturlari yordamida o'zbek tiliga tez va oson tarjima qilib olish mumkin, ammo hali o'zbek tilining milliy korpusi to'la yaratilmagani sababli, qolaversa, ingliz va o'zbek tillari morfologik jihatdan farq qilgani sababli tarjima g'alizroq chiqadi va asli bilan bitta-bitta solishtirib mazmunni aniqlab olish zarur bo'ladi. Oddiy matnlarda muammo unchalik emas, ammo maqol, ibora va aforizmlar tarjimasida ehtiyotkor bo'linmasa, bitta noto'g'ri so'z tarjimasini ham mavmunni o'zgartirib yuboradi. Bu haqda talabalarga muayyan bilim, ko'nikma va malakalar berilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J. J. Chet tili o'qitish metodikasi O'qituvchi nashryot-matbaa ijodiy uyi –T. 2012.
2. Kamoljonovich, S. J. (2022). J.K. Roulingning fantastik asarlaridagi antroponimlarning lingvo-perspektiv muammolari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(1), 334-343. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022>
3. Solijonov J. Advantages and differences between interpretation and translation// Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 11 |November, 2022 | SJIF: 5,965 | UIF: 7,6 | ISRA: JIF 1.947 | Google Scholar |2022-11-88-91
4. <https://ziyouz.uz/>
5. <http://aforizmy.su/>
6. Навоий А. Махбуб ул қулуб. –Т. 2013. 78-б.

ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА ДОИР ИСОХОТЛАР МАЗМУНИ ТАҲЛИЛИ

Усманов Уткур Бахронкулович, Тошкент Амалий
фанлар университети тадқиқотчиси e-mail:
uusmanov@gmail.com

Аннотация: мақолада кейинги йилларда маънавий-маърифий соҳани ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ислохотлар мазмунидан келиб чиқувчи таълим муассасаларида ўқувчи/талабаларда маънавий иммунитетни ривожлантириш, мазкур соҳада маънавий-ахлоқий тарбия ишларини ташкил этиш тизимини такомиллаштиришга доир вазифа ва ёндашувлар ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: таълим, маънавий-маърифий ишлар, бағрикенглик, шахсий намуна, эзгулик, инсонпарварлик, узвийлик, ҳамкорлик, маънавий иммунитет

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ УПОМИНАНИЙ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Усманов Уткур Бахронкулович, научный
сотрудник Ташкентского университета прикладных наук
e-mail: uusmanov@gmail.com

Аннотация: в статье отражены задачи и подходы к совершенствованию системы развития духовно-нравственной воспитательной работы в этой сфере, развитию духовного иммунитета у учащихся/воспитанниц образовательных учреждений, вытекающие из содержания реформ, проводимых в развитии духовно-образовательной сферы в последующие годы.

⁴⁴ Навоий А. Махбуб ул қулуб.

Ключевые слова: образование, духовно-просветительская работа, толерантность, личный пример, доброта, человечность, преемственность, сотрудничество, духовный иммунитет

ANALYSIS OF THE CONTENT OF REFERENCES TO THE ORGANIZATION OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL WORK IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Utkur Bahronkulovich Usmanov, Researcher at
Tashkent University of Applied Sciences e-mail:
uusmanov@gmail.com

Abstract: the article reflects the tasks and approaches to improving the system of development of spiritual and moral educational work in this area, the development of spiritual immunity among students /pupils of educational institutions, arising from the content of the reforms carried out in the development of the spiritual and educational sphere in subsequent years.

Keywords: education, spiritual and educational work, tolerance, personal example, kindness, humanity, continuity, cooperation, spiritual immunity

Кириш. Маънавий-маърифий ишларни ривожлантириш кўзланган мақсад сари олиб боровчи асосий восита ҳисобланади. Инсон маънавий жиҳатдан бойиб бўлмагунига қадар у моддий ва бошқа томонлама етукликка эриш олмайди. Маънавий баркамол инсонгина оиласига, жамиятга ҳамда давлатга хизмат қила олади. Шу маънода, кейинги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий ислохотлар, сиёсий ёндашувлар янги босқичга кўтарилмоқда. Президент томонидан 2021 йил 26 март куни имзоланган «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-5040-сон қарори бу борада қилинадиган энг муҳим вазифаларни белгилаб берган эди.

Унда, жумладан, қуйидагилар маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари этиб белгиланди:

- эзгулик ва инсонпарварлик тамойилига асосланган «Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари» ғоясини кенг тарғиб этиш орқали жамиятда соғлом дунёқараш ва бунёдкорликни умуммиллий ҳаракатга айлантириш;
- оила, таълим ташкилотлари ва маҳаллаларда маънавий тарбиянинг узвийлигини таъминлаш;
- аҳолининг Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиш маданиятини ошириш, ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафқуравий иммунитетини кучайтириш;
- геосиёсий ва мафқуравий жараёнларни мунтазам ўрганиш, терроризм, экстремизм, ақидапарастлик, одам савдоси, наркобизнес ва бошқа хатарли таҳдидларга қарши самарали ғоявий кураш олиб бориш ҳамда бу борада халқаро ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш;
- эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупция, оилавий қадриятларга беписандлик ва ёшлар тарбиясига масъулиятсизлик каби иллатларга барҳам беришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш ва бошқалар⁴⁵.

Шунингдек, ҳар бир умумтаълим муассасасида жорий этилган ижтимоий-маданий масалалар бўйича тарғиботчи лавозимининг жорий этилиши ҳам бу борадаги ишларни такомиллаштиришга хизмат қилади.

Давлат олий таълим муассасалари ва уларнинг филиалларида, талабалар сонидан қатъи назар, ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий ишлар бўйича проректор (директор ўринбосари) лавозими жорий этилди. Бунда, олий таълим муассасаларида мавжуд ёшлар билан ишлаш бўйича проректор (директор ўринбосари) лавозими қисқартирилди.

Худудларда ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини мустаҳкамлаш, аҳоли, айниқса, ёшлар онги ва қалбида маънавий фазилатларни юксалтириш, оила ва маҳаллаларда ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш мақсадида барча туман ва шаҳарларда «Маънавият ва маърифат маскани» ташкил этилди.

Энг муҳими 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб олий таълим тизимининг тегишли таълим йўналишлари ўқув режаларига бакалаврият босқичида – «Маънавиятшунослик»; магистратура босқичида – «Касбий маънавият» фанлар киритилди. Бу таълим тизимида маънавий-маърифий ишларни янада ривожлантириш имконини беради.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 5040-сонли қарори. 2021 йил 26 мартдаги <https://uza.uz/uz/>

Қарор мазмунида тўғри таъкидлангани каби, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар ва бунёдкорлик ишлари натижасида халқимизнинг онгу тафаккури, дунёқараши ўзгармоқда. Юртимизда ҳукукий давлат, фуқаролик жамиятини барпо этишда “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” деган ҳаётбахш ғоянинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Бу борада олиб борилаётган муҳим ишларга қарамасдан, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги янгиланишлар жараёнида маънавий-маърифий ислохотларнинг самарадорлигига тўсик бўлаётган бир қатор тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда.

М.Куроновнинг таъкидлашича, Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишлар муайян тамойилларга таянгандагина ўз самарасини беради. Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини белгиловчи асосий тамойиллар сирасига:

Шунингдек, талабаларнинг бўлажак касбий хусусиятларини инобатга олиш; узвийлик кабиларга алоҳида эътибор қарайтш лозим⁴⁶.

М.Белова назарий хулосалар ва амалий тажрибани умумлаштирган ҳолда, олий таълим муассасалари, давлат ва нодавлат ташкилотлари орасидаги маънавий-тарбиявий ҳамкорликнинг тўртта даражаси мавжудлигини таъкидлайди⁴⁷:

1. Ижтимоий-сиёсий зарурат даражаси.
2. Бошқарув даражаси.
3. Функционал даража.
4. Шахс даражаси.

Кенг маънодаги ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий фаолият бутун жамиятда давлат раҳбари – Президент ҳомийлигида радио, телевидение, маҳалла, жамоатчилик ташкилотлари, сиёсий партиялар, Республика маънавият ва маърифат Кенгаши томонидан олиб борилаётган ишларни ўз ичига олади. Ўқув муассасасида ташкил килинувчи ва амалга оширилувчи маънавий-маърифий ишлар ижтимоий маънода хусусийлик касб этади. Чунки бу фаолият давлат муассасаси жамоа хусусиятидан келиб чиқиб бошқарилувчи, узоқ давом этувчи жараённи ҳосил қилади.

Хусусан, маънавий-маърифий жараёнларни ташкил этишда яхлит тизим мавжуд эмас, халқимиз, айниқса, ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида етарли даражада ташкилий-амалий ва илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаяпти, ушбу йўналишда давлат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда хусусий секторнинг ижтимоий ҳамкорлиги самарали йўлга қўйилмаган.

Мавжуд муаммоларни ҳал этиш, таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларнинг самараси ва таъсирчанлигини ошириш, қўлами ва миқёсини янада кенгайтириш, мамлакат аҳолиси, аввало, ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, соҳадаги ишларни мувофиқлаштиришнинг ягона тизимини яратиш энг асосий вазифалардан биридир.

Узлуксиз таълим тизимида қуйидагиларни маънавий-маърифий ишлар тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида белгилаш мумкин:

⁴⁶ Куронов М. Миллий тарбия. – Т.: «Маънавият», 2007. -231-б.

⁴⁷ Белова М. Система взаимодействия воспитательных факторов. - М.: «Педагогика», 2007. -С. 103.

Т/р	Амалга ошириладиган ишлар	Натижа
1.	оила, таълим ташкилотлари ва маҳаллаларда маънавий тарбиянинг узвийлигини таъминлаш ;	Ҳамкорлик ўрнатилади, муаммоларни аниқлаш осонлашади.
2.	эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупция, оилавий қадриятларга беписандлик ва ёшлар тарбиясига масъулиятсизлик каби иллатларга барҳам беришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш ;	Мазкур иллатлар ҳақида таълим олувчиларга намунали шахслар мисолида тушунтириш ишлари олиб борилади. Масъулиятсизликнинг оқибатлари реал ҳаётда мисолларда тушунтирилади.
3.	аҳолининг хусусан, таълим олувчиларнинг Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиш маданиятини ошириш, ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетини кучайтириш ;	Интернетдан фойдаланиш маданияти шаклланади.
4.	ўқувчи/талабаларда маданият, адабиёт, кино, театр, мусиқа ва санъатнинг барча турлари, оммавий ахборот воситаларида маънавий-ахлоқий мезонлар, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг устуворлигига эришиш ;	Миллий қадриятларга ҳурмат, миллий ғурур ва ифтихор туйғулари ривожлантирилади.
5.	ўқувчи/талабаларни геосиёсий ва мафкуравий жараёнларни мунтазам ўрганиш, терроризм, экстремизм, ақидапарастлик, одам савдоси, кашандаликка ўргатиш ва бошқа хатарли таҳдидларга қарши самарали иммунитет ҳосил қилиш ҳамда бу борада таълим муассасаларининг соҳа мутахассислари билан ҳамкорлигини янги босқичга кўтариш.	Лоқайдликни олдини олиш, ўз тақдирига бефарқ бўлмаслик, бошқаларни хавфдан огоҳлантириш, сиёсий хушёрликка ўргатиш кабиларга эришлади.
6.	маънавий-маърифий ишларни ривожлантиришда илмий-тадқиқот натижаларига таяниш, кейинги босқичларда илмий асосланган ёндашувлардан самарали фойдаланиш масаласи	Маънавий-маърифий соҳада тизимли, ишончли ва самарали фаолият олиб боришни таъминлайди.

Айниқса, маънавий-маърифий ишларни ривожлантиришда **илмий-тадқиқот натижаларига таяниш, кейинги босқичларда илмий асосланган ёндашувлардан самарали фойдаланиш масаласи долзарб вазифалардан биридир.**

Бунда, маънавий-маърифий ишларни амалга оширишнинг самарали ва таъсирчан тарғибот технологиялари ҳамда усуллари ишлаб чиқиш; маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларни ташкил этишга доир хорижий тажрибани ўрганиш, шунингдек, бугунги мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш; мактабгача таълим, умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим тизими, маҳалла ва бошқа тузилмалар кесимида маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларнинг мониторингини олиб бориш, аниқланган муаммоларни ҳал этиш бўйича илмий асосланган тарбия технологиялари, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш; маънавий тарбия ва ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотларни ташкил этиш, уларнинг натижалари амалиётга татбиқ қилинишини мувофиқлаштириш.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, таълим ташкилотларида ўқувчи/талабалар ёшига мос бўлган ташвиқот дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш, айниқса, талаба-ёшларни ислом дини ва фалсафасига, бошқа диний конфессияларга нисбатан ҳурмат-эҳтиром ва бағрикенглик руҳида тарбиялаш, миллатлараро тотувлик ва ўзаро меҳр-оқибат муҳитини янада мустаҳкамлаш; ўқувчи/талабаларга **геосиёсий ва мафкуравий жараёнларни мунтазам ўргатиш, терроризм, экстремизм, ақидапарастлик, одам савдоси, кашандаликка ўргатиш ва бошқа хатарли таҳдидларга қарши самарали иммунитет ҳосил қилиш** ҳамда бу борада таълим муассасаларининг

соҳа мутахассислари билан ҳамкорлигини янги босқичга кўтариш бўйича маънавий-маърифий тадбирларни интерфаол усулларда амалга ошириш зарурати юзага келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 5040-сонли қарори. 2021 йил 26 мартдаги <https://uza.uz/uz/>

2. Куронов М. Миллий тарбия. – Т.: «Маънавият», 2007. -231-б.

3. Белова М. Система взаимодействия воспитательных факторов. - М.: «Педагогика», 2007. -С. 103.

4. Имомназаров М. Маънавиятимизнинг такомил босқичлари. –Тошкент: Шарқ, 1996. 78-б.

5. Махмудов Т. Мустақиллик ва маънавият.– Тошкент: Шарқ, 2001. 56-б.

**OLIIY TA'LIM MUASSASASINI KREATIV TEXNOLOGIYA ASOSIDA BOSHQARISH –
IQTISODIY DIAGNOSTIKA OB'EKTI SIFATIDA**

**Avliyakulova Fotima Nusratovna-
NavDPI Magistratura bo'limi**

Ta'lim muassasalari boshqaruvi mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasasini kreativ diagnostika ob'ekti sifatida xususiyatlari tadqiq etilgan. Iqtisodiy diagnostikaning oliy ta'lim muassasasi faoliyatining samaradorligini ta'minlashdagi o'rni va diagnostika tamoyillarining boshqaruvdagi ahamiyati yoritilgan. Oliy ta'lim sifatini baholashga ta'lim jarayonidan manfaatdor sub'ektlar kutadigan natijalar bo'yicha yondashuvlar asoslab berilgan. Oliy ta'lim sifatini iqtisodiy jihatdan baholash bilan bog'liq ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim muassasasi, oliy ta'lim sifati, kasbiy sifatlar, gumanitar sifatlar, diagnostika tamoyillari, iqtisodiy diagnostika, boshqaruv qarorlari.

Globalashuv sharoitida oliy ta'lim xizmat ko'rsatish sohasidagi ob'ektiv ehtiyoj hisoblanadi. Bu esa oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda mustaqilligini oshirmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalarini boshqarish va ularning tahliliy tayyorgarligini ilmiy asosda tashkil etish rivojlanish strategiyalarini bashorat qilish imkonini beradi. Boshqaruv qarorlarining qanchalik samarali bo'lishi ko'p jihatdan oliy ta'lim muassasasidagi boshqaruv jarayoni va uning natijalarini o'z vaqtida, har tomonlama baholash bilan bog'liq. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarini kreativ texnologiya asosida boshqaruv jarayoni samaradorligini baholashda zamonaviy usul va uslublarni qo'llash talab etiladi.

Jahon amaliyotida oliy ta'lim muassasalarining xo'jalik faoliyati an'anaviy tarzda ma'lum tashqi doirada iqtisodiy kon'yunkturaning ma'lum qoidalari bilan ko'rib chiqilgan. SHu bilan birga, iqtisodiy ta'sirlarning mikro va makro darajali tahlili vujudga kelgan. Boshqaruv qarorlarini tahliliy jihatdan tayyorlash va ularning sifatini yaxshilash bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy diagnostika boshqaruv tahlilining yangi yo'nalishi hisoblanadi. Umuman olganda, iqtisodiy diagnostika boshqaruv sifatini keskin oshirish zarurati natijasida paydo bo'ldi va innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bilan bevosita bog'liq.

O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarini iqtisodiy tizim sifatida boshqarish ushbu tizimning murakkabligidan kelib chiqadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari boshqaruv qarorlarini qabul qilishning iqtisodiy bo'lmagan usullaridan foydalanishi yangi institutsional sharoitlarga moslashish yo'llarini topishga to'sqinlik qiladi. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasasini boshqarishning turli bo'g'inlarida samaradorlikni baholashning sodda, qulay va egiluvchan uslublari yetarli emas. Bunday sharoitda iqtisodiy diagnostika mexanizmi oliy ta'lim muassasalarini yangi bozor sharoitlarga moslashtirish muammolarini hal etadi. Chunki, iqtisodiy diagnostika tamoyillariga asoslangan boshqaruv noto'g'ri qarorlarni oldini olish rejimida faoliyat ko'rsatadi. Iqtisodiy diagnostika turli darajadagi muammolarni aniqlaydi, majmual tahlilni amalga oshiradi va oqilona qarorga kelishni ta'minlaydi hamda o'zining imkoniyatlari kengligi va istiqbolliigi bilan ajralib turadi. Oliy ta'lim muassasasi boshqaruv jarayoni samaradorligini majmual baholash bozor sub'ektlarida qiziqish uyg'otadi va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy mamlakatlarda tashkilot moliyaviy holatini tahlil qilishda likvidlik ko'rsatkichlari, majburiyatlarning ta'minlanganligi koeffitsiyentlari, to'lovga qobillik koeffitsiyentlari, rentabellik

ko'rsatkichlarini hisoblab chiqishni va tarmoqdagi o'rtacha ko'rsatkichlar bilan taqqoslash kabi iqtisodiy diagnostikani amalga oshirishning ilmiy-amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari rahbar xodimlari uchun talabalar bilan ishlash, o'qitish va baholash tizimini takomillashtirish, sifat jarayonlari, natija va xulosalarini tahlil qilish kabi amaliy maslahatlarga boy bo'lgan tadqiqotlar olib borilgan. Oliy ta'limda sifatni kreativ boshqarish va uni kafolatlash bir-biri bilan bog'liq jarayon ekanligi ta'kidlangan.

MDH mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, korxona salohiyatining iqtisodiy diagnostikasi majmualiy tadqiqot vositasi sifatida boshqaruv qarorlarini tayyorlash va ularning bajarish ustidan nazoratni tashkil etish uchun axborot beradi. Iqtisodiy diagnostika taqqoslashga asoslangan bo'lib, tahlildagi kabi birlamchi axborotlardan foydalanadi va iqtisodiy faoliyatni takomillashtirishga qaratilgan. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini diagnostika qilish shakli majmualiy o'rganishni, ya'ni iqtisodiy salohiyatning barcha tarkibiy qismlarini bir vaqtda o'rganishni ifodalaydi.

O'zbekistonda mehnat va oliy ta'lim xizmatlar bozorlarini modellashtrish xorij tajribasi, oliy o'quv yurtlari inson kapitalini boshqarishda baholash masalalari, ta'lim muassasalari boshqaruvining kreativ boshqaruv samaradorligini baholashdagi yondashuvlar va usullar, oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish yo'llari va boshqa oliy ta'limni boshqarish masalalariga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur ilmiy ishlarning aksariyat qismi oliy ta'lim marketingi va menejmentini o'rganishga bag'ishlangan. Shuningdek, O'zbekistonda oliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi va mehnat bozori bilan uzviy bog'liqligi tadqiq etilgan.

Biroq, oliy ta'lim muassasalarida marketing tadqiqotlarining olib borilishi iqtisodiy diagnostikasining ma'lum bir tizimli tahlil elementlarini o'z ichiga olsa-da, ular iqtisodiy diagnostika tamoyillariga ega emas. Chunki, iqtisodiy diagnostika xo'jalik faoliyatidagi muammolar xususiyatini aniqlash usuli hisoblanadi. Ushbu xususiyatlar tashkilot ro'y beradigan turli jarayonlarning me'yoriy dinamikasidan chetga chiqishlar va tegishli ko'rsatkichlarning o'zgarish tezligi bilan ifodalanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasasining iqtisodiy tizim sifatida faoliyat yuritish usullarini o'rganish va uning holatini baholash kerak bo'ladi. SHundan so'ng oliy ta'lim muassasasining rivojlanish muammolari va ularning yechimlari uchun istiqbolli yo'nalishlarni aniqlanadi.

Ayni paytda boshqaruv qarorlarini tahliliy qo'llab-quvvatlash va ushbu jarayonda iqtisodiy diagnostikaning vazifalari belgilash, oliy ta'lim muassasasining boshqaruv qarorlari va uning samaradorligini baholashda iqtisodiy-diagnostik modellarni ishlab chiqish kabi muammolar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur ishda tizimli va qiyosiy tahlillar, umumlashtirish kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi. Oliy ta'lim muassasasining faoliyatini tahlil etishda utilitar, gumanitar va siyosiy-ijtimoiy yondoshuvlar ochib berildi. Bunday usullar orqali oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy diagnostikasini amalga oshirish xususiyatlari va bosqichlari aniqlanadi.

Iqtisodiy diagnostika har bir oliy o'quv yurtidagi tashkiliy va kreativ boshqaruv jarayonlari olib borilishining muhim elementidir va axborot-tahliliy ta'minotning tarkibiga kiradi. Ma'lumki, boshqaruv o'z mazmuni bo'yicha oliy ta'lim muassasasining tizim sifatida barqarorligini ta'minlashga va oldindan nazarda tutilayotgan holatga o'tishga qaratilgan bo'ladi. Boshqaruv tizimining asosiy maqsadli xususiyatini saqlab qolgan holda o'zgarib borayotgan muhitda ham muayyan maqsadlarga erishishga qaratiladi. Boshqaruvning mazmuni axborotni qayta ishlash, tizim elementlarining maqbul xilma-xilligini davom ettirish, cheklovlariga rioya etish, elementlarning o'zaro bog'liqligini tartibga solish va o'zgartirishdan iborat. Qaror qabul qilish orqali ishlab chiqilgan axborot harakatga aylantiriladi. Shu nuqtai nazardan boshqaruvning muvaffaqiyatli amalga oshirish axborotni yig'ish (tanlab olish) va kerakli tarzda qayta ishlashga bog'liq bo'ladi. Axborotni yig'ish va qayta ishlash jarayonlari bilan boshqaruv qarorlarini qabul qilish oralig'ida diagnostika muhim o'rin egallaydi va qabul qilingan qarorlarning sifati diagnostikaning qanchalik darajada asosli bajarilishiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'ladi. Umumiy yondashuvda diagnostikani o'rganilayotgan ob'ektga xos funksiyalarda sodir bo'layotgan yoki sodir bo'lishi mumkin bo'lgan nomuvofiqliklarni aniqlab olishning usullari va tamoyillari haqidagi ta'limot sifatida talqin etish mumkin.

Iqtisodiy diagnostikaning maqsadlaridan biri OTMning rivojlanish tendensiyalari haqida xulosa berishdir. Bunda diagnostika olib borishda quyidagi asosiy tamoyillarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- kuzatilayotgan ob'ekt bilan monitoring tizimining o'zaro monandligi. Iqtisodiy diagnostikada qo'llanayotgan ko'rsatkichlar tizimi o'rganilayotgan ob'ektning asosiy xususiyatlarini haqqoniy aks ettirishi lozim;

- iqtisodiy diagnostikani olib borishning quyi bosqichlarda bajarilayotgan tamoyillar keyingi bosqichlarda ham umumiyashtirish mumkin bo'lishi, biron bir bo'limda bajarilayotgan tamoyillar natijalari boshqa bo'limlar bilan taqqoslanuvchan bo'lishi lozim;

▪ iqtisodiy diagnostikani olib borishga tizimli yondashishi zarur, uni majmualari ravishda amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Iqtisodiy diagnostikada OTMning alohida bo'g'inlari va alohida tomonlarini kuzatish bilan birga OTMni yaxlit tizim sifatida rivojlanishini ham o'rganishi zarur.

Diagnostika uchun qo'llayotgan ko'rsatkichlar tizimi muayyan talablarga javob berishi lozim. Jumladan:

▪ iqtisodiy diagnostikada qo'llanilayotgan ko'rsatkichlar OTMning attestatsiyasi va akkreditatsiyasida qo'llanilayotgan ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi, ko'rsatkichlar o'zaro aloqadorligi va bir-biridan kelib chiqishi lozim;

▪ tahlilda foydalanilayotgan ko'rsatkichlar davlat statistikasi ko'rsatkichlari tizimiga ham mos bo'lishi, yetarli ko'lamlarga ega bo'lishi va bir xil talqin etilishi zarur;

▪ ko'rsatkichlarni va ular asosidagi tahlil natijalarini ob'ektiv reallikka zid emasli nuqtai nazaridan tekshirib ko'rish imkoniyati bo'lishi lozim;

▪ qo'llanilayotgan ko'rsatkichlar ma'lumotlarni olish vaqti nuqtai nazaridan va boshqa zarur belgilar bo'yicha sinxronlashtirilishi, ob'ekt joriy holati mohiyatini aks ettirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown S., Pill R., Brenda S. 500 Tips for Quality Enhancement in Universities and Colleges. London: Kogan Page, 1997. – p. 164.

2. Radford J., Raaheim K., Williams R., de Vries P. Quantity and Quality in Higher Education. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley Publishers, 1997. – p. 196.

3. Rejapov X.X. Mehnat va oliy ta'lim xizmatlar bozorlarini modellashtirish xorij tajribasi// J. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2017.

4. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/10_X_Rejapov.pdf

BOSHLANG'ICH SINFLARGA TA'LIM BERISHDA KUZATISH METODINING AFZALLIGI

**Alimova Muhabbat Toshtemirovna,
Navoiy viloyat Uchquduq tuman 20-maktab
boshlang'ich sinf o'qituvchisi**

Bugungi kunda ta'lim tizimini interfaol metodlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Dars jarayonida interfaol metodlar o'quvchilarni yosh xususiyatini inobatga olgan holda dars jarayoni olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlardan kuzatish metodi ancha ijobiy samara beradi. Rasmlarni ko'zdan kechirish bolalar ta'lim tarbiyasida ular bilan rasmlarni ko'zdan kechirish, diapozitiv, diafilmlar va kinofilmlarni ko'rish alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday hol boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan ta'limiy ishlar mazmuni, shuningdek, ular bilish faoliyatining asosiy shakllar bilan belgilanadi. Ta'lim tarbiya jarayonida rasmlarni ko'rib chiqish metodi: xilma-xil didaktik, o'quv vazifalarni hal etish uchun, buyumlar va atrof-muhitdagi hayot hodisalari haqidagi tasavvurlarini aniqlashtirish va boyitish uchun, bilimlarini umumlashtirish va sistemalashtirish uchun, lug'at boyligini faollashtirish va bog'lanishli nutqini rivojlantirish uchun, estetik idrokni shakllantirish, estetik taassurot va his-tuyg'ularni boyitish uchun foydalaniladi. Ilk maktab yoshi tarbiya amaliyotida rasmlar asosida suhbat o'tkazish, hikoya tuzish, oddiy hikoya, rasmlarga nom o'ylab topish kabi ish turlari tashkil etiladi. Tarbiyachi zarur hollarda tushuntirish beradi, bolalarning hikoyalari yoki fikr -mulohazalarini to'ldiradi. Diapozitivlar, diafilm va kinofilmlarni namoyish qilish bolalar bilan olib boriladigan ta'limiy ishda o'quv ekranidan foydalanish uchta vazifani hal etishga yordam beradi: bolalar bilimini kengaytiradi, ular nutqini rivojlantiradi va filmni ongli ravishda chuqurroq idrok qilishga qodir bo'lgan madaniyatli tomoshabinni tarbiyalaydi.

Ko'rgazmali metodlardan foydalanish idrokning yetakchi bilish jarayoni sifatida rivojlanishni, shuningdek, nutq va tafakkurning ko'rgazmali - harakat va ko'rgazmali - obrazli shakllarining, ilk maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyat turlarining, tasviriy va mehnat faoliyatining rivojlanishini ta'minlaydi. Amaliy metodlar: Bolalarda o'qitishning amaliy metodlari guruhiga mashqlar, o'yin metodlari (didaktik o'yinlarni qo'shgan holda) elementar tajribalar va modellashtirish kiradi. Bunda bolalarning bilish faoliyati og'zaki - mantiqiy tafakkur bilan o'zaro aloqadagi ko'rgazmali - harakat va ko'rgazmali - obrazli tafakkurga asoslanadi. Mashqlar - bu berilgan mazmunning aqliy va amaliy harakatlarini bola tomonidan ko'p marotalab takrorlashdir. Mashqlar mohiyatan bilimlarni amalga tatbiq etilishi bo'lib, u bilimlarning o'rgatuvchi va rivojlantiruvchi ahamiyatini belgilaydi: bolalar mashqlar yordamida turli aqliy usullarni egallaydilar, ularda o'quv va amaliy ko'nikma hamda malakalar shakllanadi: aqliy va amaliy zamindagi bilimlar birmuncha mustahkam va ongli bo'la boradi. Natijada bolalarning bilish qobiliyatlari

mustahkamlanadi. Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish - uzoq davom etuvchi jarayon. U turli tabiatidagi ko'p martali mashqlarni talab etadi. Pedagog ta'limiy vazifalarga muvofiq, bolalardan taqlidiy - ijrochilik, qurish-yasash va ijodiy darajasida bo'lgan faollik va mustaqillikni talab qiluvchi mashqlardan foydalanishi mumkin. Taqlidiy-ijrochilik mashqlarni tashkil etishda bolalar oldiga o'quv -bilish vazifalar qo'yiladi, uni hal etish usuli, harakat va ular izchilligini ko'rsatiladi, hamda natijani baholash mezonlari ko'rsatiladi. Bolalar mashqlarni ko'rsatilgan namunaga ko'ra bajaradilar. Pedagog takroriy mashqlar paytida harakat usullarini o'zlashtirish darajasiga qarab harakatlarni ko'rgazmali namoyish qilishni tobora ko'payтира boradi.

Bunda u ularni og'zaki eslatishlar bilan almashtiradi, shu asnoda bolalarni ham harakatlarning tabiati va izchilligini og'zaki belgilashga jalb qiladi. Bolalar tomonidan ko'rsatilgan harakat usulining yetarlicha o'zlashtirilishi qurish - yasash mashqlariga o'tishga imkon beradi. Ularning o'ziga xosligi o'zlashtirilgan harakat usulining yangi mazmuniga, dastlab unga yaqinroq, so'ng birmuncha o'zgacharoq mazmunga o'tishdan iboratdir. Bunda bolalar o'zlariga ma'lum harakat va operatsiyalardan tegishli yechim usulini yaratadilar. Ijodiy mashqlar o'zlashtirilgan usullarni yangi sharoitda foydalanishni, shuningdek, bolalar hali o'rganmagan yangi harakat va operatsiyalarni qo'llanishni ko'zda tutadi. Oz darajadagi faol va mustaqil mashqlardan izchil ravishda mustaqil, ijodiy mashqlarga o'tish bilim va oqilona harakat usullarini o'zlashtirishni ham, bolalarning aqliy va amaliy mustaqilligining rivojlanishini ham ta'minlaydi. Bilimlarning tasavvurlar darajasida shakllanishi mashqlar jarayonida xilma - xil buyumlardan, o'yinchoqlar va didaktik materiallardan "tarqatma" material sifatida foydalanishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. - Toshkent: TDPU, 2013. - 70 b.
2. Pedagogik texnologiya asoslari. Yo'ldoshyev J.G., Usmonov S.A. -T, 2001.
3. Til va adabiyot ta'limining zamonaviy texnologiyalari. To'xliyev B. va boshqalar. Toshkent, 2018.
4. O'qituvchi ijodkorligi davr talabi. Bozorov E.B., Musurmonova O.A. - T.:O'qituvchi.1991.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

**Ашуrow Достон,
преподаватель НавГПИ**

По оценкам ООН, около 90 процентов предприятий в мире являются семейными предприятиями естественно, что существует много названий такой распространенной формы упомянуто. Еще одна причина, по которой этот термин используется чаще во-первых, это семейный бизнес малообеспеченных, нуждающихся семей увеличение дохода, то есть выполнение функции социальной защиты является одним из институтов. Вот почему семьям нужен этот термин государство, члены которого занимаются социальной защитой населения работники учреждений и общественных организаций также должны обращаться

Развитие семейного бизнеса в Узбекистане уходит корнями в далекое прошлое. С времен появления государственных объединений в 7 веке до нашей эры народы, проживающие на узбекской земле занимались семейным предпринимательством. В Узбекистане семейный бизнес отличается своими особенностями, историческими традициями. Реформы, проводимые в нашей стране с 1991 года были прежде всего ориентированы на семью, открыли возможности для возрождения предпринимательства и его широкого распространения. С учетом развития узбекской модели, основанной первым Президентом Республики Узбекистан Исламом Каримовым семейное предпринимательство в стране стало методологической основой для развития рыночной экономики в Узбекистане. Создание семейного бизнеса было важным аспектом государственной политики по ликвидации безработицы. Курс социально-экономических реформ, проводимых в Узбекистан был нацелен, прежде всего, на создание достойных условий жизни для своего народа, конкретно для каждого человек, с их вовлечением в процесс экономического развития⁴⁸. Место и роль семейного бизнеса в экономике Узбекистана определялось следующими обстоятельствами: социально-политической и экономической стабильностью, развитием среднего класса.

⁴⁸ Aminova, A. M. (2021). Historical Analysis of the Social Policy of Uzbekistan (On the Example of the Regions of the Lower Reaches of Zarafshan). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(9), 485-490.

На первом этапе в 1992-1993 годы объекты социального назначения и торговли стали реализовываться в частные руки. Первыми семейными предпринимателями на селе стали дехканские хозяйства. В приусадебных хозяйствах растет поголовье скота с 5 до 7 миллиона голов. Темп прироста составил к 1999 году составляло 3,1 процентов⁴⁹.

В ноябре 2010 года на совместном заседании палат Олий Мажлиса Президентом страны особо подчеркивалось на необходимость улучшения правовых основ организации семейного бизнеса, создание более благоприятной среды и условий для быстрого и экстенсивного развития бизнеса с учетом специфики отрасли. 2011 год в республике был объявлен «Год малого бизнеса и частного предпринимательства» и приняты комплексные меры по таким вопросам как государственная регистрация субъектов предпринимательства и их подключения к сетям инженерных коммуникаций. В два раза снижена ставка госпошлины за регистрацию. Предусматривалось резкое сокращение государственного вмешательства в деятельность хозяйствующих субъектов, была расширена экономическая свобода предпринимателей. Вновь созданные малые, семейные предприятия и микропредприятия освобождались от налоговых проверок с двух до трех лет.

Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-327 «О семейном предпринимательстве», принятый в апреле 2012 года расширил сферу деятельности семейного предпринимательства, наделил правом нанимать до трех постоянных работников с заключением с ними трудового договора, привлекать близких родственников на ведение общего дела, включая супругов детей и внуков, братьев и сестер, их супругов и детей⁵⁰.

В 2022 году на развитие семейного бизнеса было выделено около 10 трлн.сумов, к 2023 году увеличилось до 12 трлн.сумов. В декабре 2023 года Президент Республики Узбекистан подписал Закон № ЗРУ-890 «О внесении изменений и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан»⁵¹. Субъектам семейного предпринимательства без образования юридического лица предоставлялось право нанимать до 5 постоянных работников с заключением с ними трудового договора. Участнику одного семейного предприятия предоставляется право быть одновременно участником другого семейного предприятия. Законом были предусмотрены льготы в виде освобождения от уплаты таможенной пошлины в отношении 50% процентов импортируемых государственных и негосударственных учреждений, приобретающие специальные спортивные формы, обувь, спортивного инвентаря, оборудования и снаряжения.

THE DISTINCTION BETWEEN “WORD” AND “TERM”

NavSPI, English language and literature chair
Senior teacher Kodirova D.Sh.

Abstract: This article explores the evolution and theoretical underpinnings of terminology as a field of study, tracing its roots to the need for standardization and coherence in professional communication among experts. Through an examination of key concepts and definitions, including the distinction between 'word' and 'term,' the article highlights the interdisciplinary nature of terminology and its intersections with fields such as Philosophy, Sociology, Cognitive Science, and Linguistics.

Key words: terminology, specialized language, science, technology, communication

Terminology or specialized language is more than a technical or particular instance of general language. In today's society with its emphasis on science and technology, the way specialized knowledge concepts are named, structured, described, and translated has put terminology or the designation of specialized knowledge concepts in the limelight. The information in scientific and technical texts is encoded in terms or specialized knowledge units, which are access points to more complex knowledge structures.

Terminology emerged as a field of study relatively recently, driven by the increasing necessity to facilitate specialized communication, translation, and knowledge transfer among individuals from different language communities with similar expertise levels. Theoretical developments in terminology have predominantly focused on practical applications, emphasizing the creation of glossaries, specialized

⁴⁹ Аминова, А. М. (2022). РОЛЬ И МЕСТО МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ УЗБЕКИСТАНА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 5(5).

⁵⁰ Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2012 г., № 17, ст. 188

⁵¹ https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/semeynye_predpriyatiya_smogut_nanimat

dictionaries, and resources for terminology and translation. According to Cabri (2000, 37), terminology arises from the need of technicians and scientists to standardize concepts and terms within their respective fields, thus enhancing professional communication and knowledge exchange.

Consequently, terminology has long sought a theoretical framework capable of explaining specialized knowledge representation, category organization, and description, as well as the semantic and syntactic behavior of terminological units across various languages. This quest has prompted terminologists to consider whether terminology should be classified as a branch of Philosophy, Sociology, Cognitive Science, Linguistics, or other related disciplines.

Terminology serves the crucial function of establishing a precise link between a term and its corresponding concept, with the term already existing within the specialized language. Jennifer Pearson distinguishes between two types of terminologists: "Traditional Terminologists," who analyze terms in isolation without considering their context, and "Modern Terminologists," who assess usage to determine meaning, taking into account textual variations (Pearson, 1998). Pearson notes that both traditional and modern terminologists share a common perspective rooted in the theoretical framework developed by Eugen Wüster in the early 20th century (Pearson, 1998, p. 2).

A term can be understood as a word comprised of linguistic elements and systems. It serves as a sign closely associated with a specialized conceptual content. In contemporary times, the notion of 'systematic terminology' is grounded in the principles of science, representing a well-structured language system (Popp, 2001). According to the dictionary of Linguistics and Phonetics, a term is defined as "a unit of expression that is universally recognized by native speakers in both spoken and written language." However, the dictionary acknowledges the limitations of conventional definitions, such as "units of meaning" or "idea," due to their inherent vagueness. Terms can manifest orthographically in written form and phonologically in spoken language (Crystal, 2008).

An influential definition proposed by Bloomfield describes a term as a "minimal free form," denoting the smallest unit capable of constituting a complete utterance (Crystal, 2008). Jennifer Pearson, drawing from the perspective of traditional terminologists, defines a term as "labels for concepts that are abstract entities isolated from text." These terms, which are collectively agreed upon, can consist of either a single word or a multiword unit.

The fundamental distinction between a term and a word lies in their respective nature of reference. A term is characterized by its mono-referential quality, representing a highly specific concept within a particular area, field, or discipline. Unlike words, which may encompass various meanings and contexts, terms in mining terminology are intricately linked to their specialized domain, imposing linguistic (lexical, syntactical, and semantic) as well as conceptual (generic, portative, and casual) constraints. For instance, in the mining industry, the term "**tailings**" specifically refers to the byproducts of ore extraction and processing, whereas the word "**waste**" may have broader applications across different industries. The term "**stripping ratio**" specifically refers to the ratio of overburden (non-valuable material covering an ore body) to ore in an open-pit mining operation. This term is crucial for determining the economic feasibility of mining projects and optimizing resource extraction processes. Unlike the word "**ratio**", which can have various interpretations in different contexts, "stripping ratio" is narrowly defined within the specialized domain of mining engineering, highlighting its mono-referential nature.

This distinction illustrates how terms in mining terminology serve as precise linguistic tools to convey specialized meanings within the context of resource extraction and processing.

Scholars working in the field of terminology mentioned the kinds of terminology:

- Classical terminology: in which terms must be univocal (monosemous), its value defined by external, non-linguistic reference points.
- Descriptive terminology: Terms can be called the special use of polysemous words defined in the dictionaries.
- Socio-cognitive terminology: it discusses the cognitive aspect of terminology in domain-specific language related to verbal, situational and cognitive contexts of various discourses.

Underlying the information in the text are entire conceptual domains, which are both explicitly and implicitly present, and which represent the specialized knowledge encoded. In order to create a specialized text, translators and technical writers must have an excellent grasp of the language in the conceptual domain, the content that must be transmitted, and the knowledge level of the addressees or text receivers. In order to translate a specialized language text, translators must go beyond correspondences at the level of individual terms, and be able to establish interlinguistic references to entire knowledge structures. Only then can they achieve the level of understanding necessary to create an equivalent text in the target language.

Underlying the information in the text are entire conceptual domains, which are both explicitly and implicitly present, and which represent the specialized knowledge encoded. In order to create a specialized text, translators and technical writers must have an excellent grasp of the language in the conceptual domain, the content that must be transmitted, and the knowledge level of the addressees or text receivers. In order to translate a specialized language text, translators must go beyond correspondences at the level of individual terms, and be able to establish interlinguistic references to entire knowledge structures. Only then can they achieve the level of understanding necessary to create an equivalent text in the target language.

The distinction between 'word' and 'term' is foundational to understanding the intricacies of specialized language, particularly in the realms of science and technology. Terminology, often regarded as a specialized language in its own right, plays a pivotal role in how knowledge concepts are named, structured, described, and translated within today's society.

As we've explored, terminology emerged as a discipline in response to the growing need for effective communication and translation among individuals from diverse language communities with similar levels of expertise. Theoretical frameworks in terminology have predominantly focused on practical applications, such as the development of glossaries, specialized dictionaries, and terminological resources, aimed at facilitating professional communication and knowledge transfer.

Central to the study of terminology is the distinction between 'word' and 'term.' While a word may encompass a broad range of meanings and contexts, a term is a linguistic unit closely linked to a specific conceptual content within a specialized domain. This distinction is essential for ensuring precision and clarity in communication, particularly within technical and scientific fields where accuracy is paramount.

Terminology extends beyond mere linguistic considerations to encompass broader conceptual domains, representing the specialized knowledge encoded within a given field. Translators and technical writers tasked with translating specialized texts must possess not only linguistic proficiency but also a deep understanding of the conceptual domain and the intended audience's knowledge level. This necessitates the establishment of interlinguistic references to entire knowledge structures, enabling the creation of equivalent texts in target languages.

The study of terminology underscores the importance of precision, clarity, and coherence in specialized communication. By recognizing the distinction between 'word' and 'term' and understanding the broader conceptual domains underlying specialized knowledge, we can navigate the complexities of technical and scientific discourse with greater efficacy and precision. Terminology, therefore, stands as a cornerstone of effective communication and knowledge dissemination in today's increasingly interconnected world.

References:

1. Cabre, M. T. (1995). On diversity and terminology. *Terminology*, 2(1), pp. 1-16
2. David, C. (2008). *A dictionary of Linguistics and Phonetics*. (6th edition). Blackwell Publishing
3. Pearson, J. (1998). *Term in Context*. John Benjamin Publishing.
4. Popp, C. (2001). Nomenclatures and computer-aided terminography. In F. Mayer (Ed), *Language for special purpose: perspectives for the new millennium* (pp. 195-201). Narr, Tübingen.
5. Shair Ali Khan, (2016). *The Distinction between Term and Word: A Translator and Interpreter Problem and the Role of Teaching Terminology*, Antalya, Turkey.

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Aktamova Orzigul Odilovna

Navoiy shahar 7-maktab

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Bugungi kunda yurtimizda ta'lim sohasiga katta e'tibor berilmoqda. Bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda ijodkorlik va kirishuvchanlikni oshirish muhim masalalardan biri sanalmoqda. Ba'zilar tanqid bolalarni tushkunlikka tushuradi deyishsa, ba'zilar esa bu bolaning ijodkorligini, kirishuvchanligini oshiradi deyishadi. Ta'lim berish jarayonida tanqidiy fikrlash qanchalik to'g'ri deb o'ylaysiz? Keling shu haqda mulohaza yuritsak.

O'tmishdan ma'lumki, yurtimizda qadimdan ko'plab sohaga doir bilimlar rivojlangan. Har bir fan bo'yicha yetuk olimlar yetishib chiqqan. Jumladan, matematik va tilshunos alloma Abu Rayhon Beruniy, buyuk astronom Mirzo Ulug'bek, turk tilning asoschisi, shoir Alisher Navoiy, diniy ilmlar sohibi Imom al-Buxoriy kabi yurtdosh bobokalonlarimiz bilan faxrlansak arziydi. Ushbu allomalar bilim o'rganish

jarayonida faqat bir fanni o'rganish bilan cheklanib qolmagan, balki diniy va dunyoviy fanlarning ham bir nechtasidan ilm egallashni odat qilishgan.

Bugungi kunda yurtimizda buyuk ajdodlarimizning vorislari ilmga chanqoq, bilimdon bo'lib yetishmoqda. Kundan kunga har bir fanni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortmoqda. Shu bilan birga ilm olishda tanqidiy fikrlashga e'tibor qaratilmoqda. Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotni tahlil qilish, olingan ma'lumotlarni umumlashtiruvchi va o'quv jarayonini o'zida aks ettiruvchi ochiq fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash orqali atrofda bo'layotgan har qanday voqealarning sodir bo'lish sababi, davomiyligi hamda natijasi to'g'risida asosli xulosalar yaratish mumkin. Bolalar olgan bilimlariga tanqidiy yondashganda, ayrim bolalarda tanqid ijobiy qabul qilinadi, ayrimlarida salbiy qabul qilinadi. Tanqidni to'g'ri qabul qilgan o'quvchilarda ijobiy tomonga o'zgarish bo'ladi. Unda ijodkorlik g'oyalari rivojlanadi, o'rtoqlari bilan muloqotga kirisha olishadi. Har bir o'rgangan bilimni mohiyatini tushunishadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki kelajagimiz bo'lgan yoshlarni o'ziga bo'lgan ishonchni orttirish, o'z fikri va g'oyalarini mohiyatini tushunish, o'quv jarayonlarida faol ishtirok etishi, har xil fikrlarni e'tibor bilan tinglashi va o'z fikrlarini shakllantirishi lozim.

О РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Тожиева Нилуфар Мардон кизи
Учитель русского языка и литературы

Аннотация: В данной статье рассматриваем необходимость как можно шире использовать межпредметные связи дисциплин культурологического цикла. Такая интеграция уроков позволяет воспитывать в учениках эстетический вкус, нравственные устои и в целом гармонически развитую личность.

Ключевые слова: межпредметные связи, интеграция, естественнонаучные подходы, эстетическое образование, предмет исследования, объект исследования.

Annotation: In this article we consider the need to make the widest possible use of intersubject communications of the disciplines of the cultural cycle. Such integration of lessons allows us to educate students in aesthetic taste, moral principles and, in general, harmoniously developed personality.

Key words: intersubject communications, integration, science approaches, aesthetic education, subject of study, object of study.

Современное общество, давшее толчок развитию и утверждению научно – технического прогресса, одновременно породило и ряд довольно болезненных проблем, свойственных современной цивилизации, которые наиболее остро проявились в XX веке и благополучно перекечевали в третье тысячелетие. «Гуманитарные принципы оттеснены естественно научным подходом к миру природы, обществу и человеческой деятельности. Основная нагрузка по разрешению данной проблемы легла на педагогическую общественность». В профессиональной среде учителей отмечается, что стало наиболее острой проблемой ослабление внимания к общей культуре учащихся, которая, к сожалению, продолжает снижаться. Сегодня на уроке редко звучит полноценное детское высказывание о произведениях искусства, детская речь далеко не всегда выполняет коммуникативно-речевые функции. Большинство учащихся, окончивая школу, не имеет представления о художественном опыте поколений, не умеет общаться с высоким искусством, не владеет искусствоведческой терминологией. Это приводит к эмоциональной «глухоте», невосприимчивости прекрасного, затрудняет формирование восприятия, мышления, воображения, самой личности. Эстетическое образование школьников это самое слабое звено современной школы, поэтому актуальным является обращение к любым возможным способам разрешения этой ситуации. Выпускники средней школы в основном не умеют воспринимать произведения искусства, многие совсем не интересуются художественной литературой, классической музыкой, театром, изобразительным искусством. «Научить старшеклассников контактам с искусством, развить в них художественное восприятие искусства задача школы, реализация которой отразится на общем уровне их культуры». Исследователь И. Кон отмечает, что период юношеского возраста исключительно важен для формирования личности школьника, для развития его общей культуры. Школьное образование именно на этом этапе может активно воздействовать на всестороннее художественное развитие старшеклассников, а не ограничиваться их литературным развитием, что традиционно наблюдается в системе общеобразовательной школы.

Объектом исследования становится процесс обучения литературному чтению в школе. Предмет исследования – межпредметные связи на уроках литературного чтения и других предметов школьного курса. Исследователи пишут о необходимости поиска эффективных форм работы для эстетического образования старшеклассников в целях повышения уровня их общего культурного развития. В общеобразовательной школе «литература» – единственный предмет, в курсе которого учащиеся общаются с искусством. В методике преподавания литературы в школе проблемы изучения литературы как искусства в её связи с другими искусствами стояли давно. Современная методика преподавания литературы продолжает искания своих предшественников в области культурного контекста эпохи, которой принадлежит изучаемое на уроке литературное произведение. В работах Браже Т. Г. Маранцмана В. Г. эта идея является одной из основных, составляющих современный урок литературы. Целью данной работы является изучить вопрос об использовании межпредметных связей в процессе интеграции уроков литературы, изобразительного искусства и музыки в общеобразовательной школе.

В задачу работы входит рассмотрение следующих вопросов:

- а) психологические основы межпредметных связей;
- б) интеграция как способ внедрения новых педагогических технологий;
- в) использование в процессе изучения литературы произведений живописи, музыки, театральных спектаклей.

Изучение литературы в школе – процесс сложный и творческий. Литературу нельзя изучать как обычный предмет школьной программы, так как литература – это явление искусства. «Понять своеобразие литературы как искусства помогают межпредметные связи, реализуемые на уроках через соотнесение литературы с другими видами искусства, прежде всего с живописью, музыкой, кино». Роль этих межпредметных связей на разных этапах обучения различна. Так, у учащихся 5 – 6 классов очень сильна потребность в зрительных образах, так как абстрактное мышление ещё не развито. Нынешние технические средства дают возможность использовать на уроках литературы репродукции картин, помогающих детям понять произведения литературы. Картины В. Васнецова на темы народных сказок уместно использовать при изучении устного народного творчества в 5 классе. Картина Васнецова «Богатыри» не является иллюстрацией к какой-то определённой былине, но её уместно использовать при изучении в 6 классе былины «Илья Муромец и Соловей – разбойник», чтобы раскрыть понятие обобщённого образа героя. Картины Айвазовского вполне можно соотнести с ключевым эпизодом рассказа Бестужева–Марлинского «Мореход Никитин». Постоянное использование произведений живописи на уроках литературы приучает учеников видеть своеобразие каждого вида искусства, понимать его язык.

В старших классах уже можно будет использовать произведения живописи, чтобы ученики увидели, как действительность отражается в разных видах искусства. Так, сравнение произведений Блока и других символистов с творениями импрессионистов и постимпрессионистов поможет воспринять символизм как явление не только литературы, но и искусства в целом. Особая тема – использование кинофильмов при изучении литературы. Оно уместно, если фильм соотносится с литературным произведением, а не заменяет его. Ученики должны понять, что фильм – лишь одна из версий прочтения произведения и что далеко не всё переводится на язык кино. Так что фрагменты фильма Бондарчука «Война и мир» уместно использовать для сравнения с романом Л. Толстого, а не вместо него. «Можно использовать разные подходы и приёмы для реализации межпредметных связей, но главное – литература должна оставаться на первом плане, всё должно служить более глубокому её постижению». В своей работе мы исследовали использование межпредметных связей в преподавании русской литературы и пришли к следующим выводам:

- русская литература – это, прежде всего вид искусства, и подходить к её преподаванию следует не только с научной точки зрения, но и раскрывать её нравственное и эстетическое значение;
- преподавать литературу в школе следует не как изолированную дисциплину, а во взаимодействии со смежными предметами;
- межпредметные связи на уроках литературы вызывают у учащихся живой интерес к данной дисциплине;
- интегрированные уроки воспитывают в учениках эстетический вкус, нравственность и способствует всестороннему развитию личности.

Подводя итоги, необходимо ещё раз подчеркнуть, что современный урок литературы не должен быть оторван от других, смежных предметов: изобразительного искусства, музыки.

Необходимо как можно шире использовать межпредметные связи дисциплин культурологического цикла. «Такая интеграция уроков позволяет воспитывать в учениках эстетический вкус, нравственные устои и в целом гармонически развитую личность».

Список использованной литературы:

1. Кон И. С. Психология ранней юности книга для учителей / И. С. Кон. ---М. Просвещение, 1989.
2. Браже Т. Г. Методика преподавания литературы. Учебное пособие/ Т. Г. Браже 2-е издание переработанное. – СПб.; Глагол, 2000.
3. Маранцман В. Г. Методика преподавания литературы. / М. Просвещение; Владос, 1994. – 306 с.
4. Стыркас И. Н., Абдуллаева Г. Ш., Тумпаров Р. Р. Литература 1-часть. Учебник-хрестоматия для 6 класса школ общего среднего образования с русским языком обучения . Ташкент – «Шарк» 2013.
5. Халилова Л. А. Литература. / Ташкент. : «Наврӯз»; 2014.

HUUDLARDA IJTIMOIIY SERVIS SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA IQTISODIY TARBIYANI ZAMONAVIYLASHTIRISH MASALASI TARBIYAVIY AHAMIYATI

**Maydonova Saboxat Sadullayevna-
Navoiy Davlat Pedagogika Instituti**

Har bir insonni mustaqil hayotda o'z munosib o'rnini topishi, o'zining farovonligini yanada oshirishning omili bo'lgan iqtisodiy tarbiya muhim hamiyat kasb etadi. Davlat rahbari "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz"⁵² -deya ta'kidlaydilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrda PF-158-sonli "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston — 2030" strategiyasi "Barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash" deb nomlangan ikkinchi ustuvor yo'nalishining "Hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish" deb nomlangan 59-maqsadiga muvofiq hududlarda xizmat ko'rsatish va servis sohaslarini rivojlantirish orqali xizmat ko'rsatish hajmini 3 baravarga oshirish vazifasi kun tartibiga qo'yildi. Bu esa o'z navbatida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish, iqtisodiy tarbiyaning yangicha uslub va vositalarini taqazo qiladi.

Yoshlarga iqtisodiy bilimlarni berish va ularda iqtisodiy faoliyatni yurita olish ko'nikma, malakalarni shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tarbiya-o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat oila budjetini shakllantirish, oila xo'jaligini yuritishda xizmatlardan foydalanish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, xizmatlar sohasi mazmun mohiyatini anglab yetish, iqtisodiy ta'lim va tarbiyaga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, ijtimoiy ta'lim va tarbiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganishni taqazo qiladi. Iqtisodiy tarbiya ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilayotgan iqtisodiy ta'lim bilan chambarchas holda olib boriladi. Iqtisodiy tarbiyani tashkil etishda oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik o'rtasidagi mustahkam hamkorlikka tayanish ijobiy natijalarni kafolatlaydi. Shuningdek, hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlanishi yoshlarimizda iqtisodiy ta'lim va tarbiyaga ehtiyoj sezmoqda. Hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirishda talaba-yoshlar ongida tejamkorlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik kabi iqtisodiy jihatlarni o'z ichiga oluvchi xislatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'limda kompetensiyaviy yondoshuv o'quvchilarning shaxsiy kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli tipdagi malakalarni samarali ravishda qo'llashga o'rgatish tushuniladi. Ya'ni, kompetentlik – o'quvchining o'zlashtirgan bilimi, o'quv ko'nikmalari va malakalarini kundalik hayotiy faoliyatida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanishga tayyor ekanligi (qobiliyatiga ega ekanligi) ni ko'rsatishdir.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda tegishli kompetentlik albatta kommunikativ (o'zaro muloqotga kirishish) va axborotlarni mustaqil izlash kabi kompetentlik bilan uzviy bog'langan holda olib boriladi. Bunda iqtisodiy qonun va qonuniyatlarga eng to'g'ri ta'riflarini bayon eta olish, hodisalarning mohiyatini boshqalarga tushuntirib bera olishlariga ham e'tibor qaratiladi.

⁵²Shavkat Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2016 yil 8 dekabr soni.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining tahsil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda va samarali aqliy mehnat qilishga, o'rtoqlari bilan hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirishiga zamin tayyorlaydi. Eng muhimi hamkorlikda o'qitish texnologiyalari orqali o'quvchilarda iqtisodiy madaniyatga ega bo'lish, mantiqiy, metodologik qiyoslay olish, idrok qilish, tatbiq etish, tajriba o'tkazish, analiz-sintez qilish, o'z-o'zini baholash kompetensiyalari muvaffaqiyatli shakllantiriladi.

Iqtisodiy ta'limda "Keys-stadi" texnologiyasidan foydalanish ushbu darslarning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O'quv keysni ishlab chiqishda kompetensiyaviy yondoshuvga asoslangan Davlat ta'lim standartlaridan kelib chiqib o'qituvchi kasbiy mahorati va ijokorligini oshirgan holda quyidagi omillarga e'tibor qaratishi lozim:

- maqsadning belgilanishi;
- muammoning shakllanishi;
- keys dasturiy kartasining ishlab chiqilishi;
- institusional tizimni izlanishi;
- axborotni yig'ish usullari va vositalarining tanlanishi;
- axborot yig'ilishi, keys mavzulari bo'yicha tanlash;
- vaziyat modelining qurilishi;
- keys matnining yozilishi;
- keysning to'g'riligi va samaradorligining tekshirilishi;
- keysning natijaviy variantining tayyorlanishi;
- keysning ta'lim amaliyotiga joriy etilishi.

Keysda vaziyat tavsifi va axborot ta'minoti har xil hajmda bo'lishi, tahlil etish uchun taklif etilayotgan vaziyatlar tavsifida detallashtirish darajasi ham turlicha bo'lishi, axborot ko'pligi darajasi ham o'zgarishi mumkin bo'lgan – tahlilga aloqasi bo'lmagan ma'lumotlar ham bo'lishi mumkin. Amaliy vaziyatni tahlil qilish vaqtida:

- taklif etilayotgan axborotlarni ko'rib chiqishda adashmang, ular orasida eng zarurini belgilang;
- vaziyatni tor istiqbolda ko'rib chiqmang: muammo birdaniga kichiklashib yoki umuman g'oyib bo'lishi mumkin;
- harakatlar rejasini vaziyatning tahlili tugallangan va muammo aniqlangandan so'ng shakllantirish mumkin.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni mazmun mohiyatini o'quvchi va o'qituvchilar ongiga yetkazish maqsadida "O'zbekiston — 2030" strategiyasi "Barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash" deb nomlangan ikkinchi ustuvor yo'nalishini quyidagi jadval asosida dars mashg'ulotlarini tashkil qilish mumkin.

1-jadval.

"O'zbekiston — 2030" strategiyasi maqsadlarini ijroga yo'naltirishda keys tahlili va yechimlari

Keys vaziyat turi	keys vaziyatning kelib chiqish sabablari	Vaziyatdan chiqib ketish harakatlari
1. Hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish.		
2. O'zbekistonda tashqi va ichki turizmni rivojlantirish uchun keng sharoitlar yaratish orqali sayyohlar sonini oshirish.		
3. Qishloq xo'jaligida hosildorlik va rentabellik darajasini keskin oshirish.		
4. Mahalliy xomashyo bazasidan samarali foydalanish va ilg'or texnologiyalarga asoslangan sanoatni rivojlantirish.		
5. Fiskal barqarorlikni ta'minlash va davlat majburiyatlarini samarali boshqarish		

Jadvalni to'ldirishda har bir o'quvchi yosh va psixologik xususiyatlardan hamda o'qituvchilarning mutaxassisligidan kelib chiqqan holda yondoshish tavsiya etiladi. Har bir o'quvchi yosh va o'qituvchi jadvalni to'ldirayotganda o'zining mustaqil pozision nuqtai nazardan yondoshishni o'rganadi hamda o'zlarining keyingi 7 yildagi istiqbol rejasini tuzadi va taqdimot qiladi. Natijada kompetentlikni oshirishga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy fanlarini o'qitishni zamonaviylashtirish orqali o'quvchilar kompetensiyasi oshib boradi va o'z navbatida har tomonlama barkamol avlodni shakllanishi uchun xizmat qiladi, shuningdek darslarda olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni ijtimoiy hayotda amalda qo'llash imkonini beradi.

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Karimova E'zoza Mels qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: **Ernazarova Manzura Sapparboyevna** -
kafedra mudiri, f.f.d(DSc), professor

Boshlang'ich ta'lim bolalarga ilk saboq berish, ularni ma'naviy kamol toptirishning boshlanish davri hisoblanadi. Endigina maktabga qadam qo'ygan kichikintoylarni ta'lim jarayoniga olib kirish, ularga ilm o'rgatish o'qituvchidan yuqori malaka va ko'nikmani talab etadi. Bunda, albatta, zamonaviy metod va darsliklar muhim ahamiyatga ega. Chunki, rivojlanayotgan davrda o'quvchilar ta'limiga ham yangi g'oyalarni olib kirish maqsadga muvofiqdir.

Shu kunga qadar yurtimizning barcha maktablarida foydalanilgan darsliklarda faqat chiroyli yozish, hisob-kitob, qoida yodlash, murakkab formulalar bilan bog'liq topshiriqlar ko'p uchraydi. To'g'ri, yozuvning chiroyliligi, ilmiy teoremlarni yod olish ham ahamiyatli. Lekin bu bilan bolaning fikrlash qobiliyati o'sib qolmaydi, dunyoqarashi kengaymaydi. Yurtimiz kelajagi uchun esa teran fikrli yoshlar kerak.

So'ngi yillarda ta'lim sohasida bir qancha davlatlardan o'rganilgan ilg'or g'oyalar kirib keldi. Ayniqsa, Finlandiya, Yaponiya, Amerika kabi davlatlar ta'limining ko'p metodlarini ko'rib chiqqanmiz. Ularda ta'lim berishning asosiy maqsadi o'quvchilarni hayotga tayyorlash hisoblanadi. Zamonaviy metodlar yordamida guruh bo'lib ishlashga, muammoli vaziyat yaratish orqali esa turli vaziyatlarda qanday yechim izlashga o'rgatiladi. Yangi ishlab chiqilgan darsliklarimiz ham ana shu chet el ta'lim tizimiga muvofiq holda, milliyligimizdan chetlashmagan tarzda tayyorlanmoqda. Misol tariqasida 2023-2024-o'quv yilida taqdim qilingan yangi avlod darsliklarini ko'rib chiqamiz. Darsliklar yangi kirib kelgan, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, o'zaro muloqot, hamkorlikda ishlash tamoyillarini o'z ichiga qamrab olgan "4K" modeli asosida tuzilgan va shu tamoyillar asosida darslarni tashkil qilishni talab qiladi.

"4K" modelida mujassamlashgan bu to'rtta ko'nikma: kritik(tanqidiy) fikrlash, kreativlik(ijodiy yondashuv), kommunikatsiya(muloqot)va kollaboratsiya(hamkorlik) o'qituvchi va o'quvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitishni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasak, o'quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o'quvchilar faqat fan mazmunini o'zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir[1].

Yuqorida aytib o'tilganidek kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishimiz uchun bu uslublarni barcha fanlarda dars jarayonida qo'llashimiz zarur. Buni 3-sinf o'quvchilari uchun ajratilgan 3ta asosiy fan darsliklari: o'qish savodxonligi, ona tili va matematika kitoblaridan foydalangan holda darsda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot madaniyati hamda tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlashko'nikmalarini rivojlantirishgaqanday yordam berishi haqida ko'rib chiqamiz. O'qish savodxonligi darsligidagi berilgan "Yaxshilik izlagan bola" hikoyasi[2] mavzusi bo'yicha tahlil qiladigan bo'lsak; bu hikoyada otasining boshqa insonlarga qilgan beminnat yordamini ko'rgan kichik bir bolakayning qalbida yaxshilik qilish, buning natijasida o'zining va atrofdagilarning kayfiyati ko'tarilishi, qiyinchiliklari osonlashishi haqidagi o'ylar jo'sh uradi. U ham o'zgalarga yordam berishga oshiqadi va sovuqda titrab, och qolib turgan mushukchaga ovqat qo'yib ketadi. Mushukchaning ovqatlanishini ko'rgach, unga yordam berganidan ko'ngli taskin topadi. Shu kichik g'oya ostida yozilgan hikoyacha maktab o'quvchilariga ham iliq kayfiyat baxsh etadi. Hikoyani "4K" modeli asosida tahlil qiladigan bo'lsak: 1) kommunikatsiya – muloqot qilish ko'nikmasi. Hikoyani boshlamay turib unda ifodalangan g'oya haqida qisqacha tushuncha berib o'tamiz va bolalar bilan yaxshilik tushunchasi yoki yovvoyi va uy hayvonlaridan qaysilarini bilishlari, uylarida qanday hayvonlarni boqishlari to'g'risida biroz suhbat o'tkazamiz. Bu usul ularning o'z fikrlarini tengdoshlari orasida erkin so'zlay olishlariga yordam beradi. Muloqot jarayonida ular yoqtirgan hayvonlari, o'z qiziqishlari(biror bir hayvonni yaxshi ko'rish yoki boqishi) haqida hamma'lumot olishimiz mumkin; 2) hikoya o'qib chiqilgandan so'ng unga kritik – tanqidiy tomondan yondashamiz. Bu fikrlash turida asosan faktlarga tayaniladi. Tanqidiy fikrlash bu – o'z-o'zini boshqaradigan, o'zini o'zi tarbiyalaydigan, o'zini o'zi nazorat qiladigan vao'zini o'zi to'g'iraydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat'iy me'yorlariga rozi bo'lish va ularni hushyorlik bilan qo'llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallashni talab qiladi[3]. Kritik

fikrlash yordamida mavzudagi vaziyatga nima uchun jonivorlarga yordam ko'rsatish kerakligi, yaxshilik qilish o'zi nimaga kerak, har kim o'z muammosini o'zi hal qilsa bo'lmaydimi kabi savollarga javob izlanadi. 3) kreativlik – ijodiy fikrlash, ijodkorlik. Mavzuga ijodiy yondashadigan bo'lsak; bunda o'qituvchi o'quvchilardan hikoya qahramoni o'rnida bo'lganlarida nima qilishlari, qanday yo'l bilan muchukchaga yordam bera olishlari to'g'risida suhbat o'tkazadi. 4)kollaboratsiya – hamkorlikda ishlash ko'nikmasi. Bunda hikoyadan chiqarilgan xulosalar yoki ba'zi bir muammoli savollarga yechimni birgalikda, guruh bo'lib izlanadi.

Ona tili darslarida ham xuddi shu uslub o'quvchilarnimavzuni to'la idrok qilishlari, o'zaro bahsmunozara o'tkara olish qobiliyatlari rivojlanishi, hamfikir bo'lishlariga katta yordam beradi. Ushbu fan yuzasidan ham bir mavzuni, xususan, "Gapning bosh bo'laklari"[4] mavzusini tahlil qilib ko'ramiz. Darsning maqsadi – o'quvchilarga gap va uning tarkibi nimalardan tuzilishi haqida tushuncha berish. Bu ma'lumotlarni berib borish barobarida "4K" modelidan ham foydalana boramiz. Qisqa ma'ruza jarayonida muloqot va hamkorlik tamoyillarini qo'llab o'tamiz, ya'ni tushuntirayotgan vaqtda ularning ba'zi savollarini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik zarur. Muammoli savollar yuzaga chiqqan taqdirda esa uni guruh bo'lib hamkorlikda fikr almashish orqali hal qilib chiqamiz. Berilgan topshiriqlarni esa ham ijodiy, ham tanqidiy jihatdan bajarib, daftarlarimizga tushuramiz. Xo'sh, bu mavzuga qanday tanqidiy yondashish mumkin. Bunda gap bo'laklari o'zi nimaga kerak ekanligi, gap tarkibida ularning o'zni qay darajadali va gap bo'laklarini haqida tushunchaga ega bo'lmay turib mazmunli gaplar tuza olishimiz mumkinmi kabi savollarga javob berib o'tiladi.

Matematika darslarida esa yangi o'tilgan formula va qoidalarni birgalikda yodlash, qatorlararo musobaqalar o'tkazish orqalidarsning maqsadiga erishish mumkin. Xususan, darslikda berilgan "Yig'indini songa bo'lish"[5] mavzusini ko'rib chiqamiz. Mavzuda 10 ta topshiriq berib o'tilgan. Ulardan bittasi og'zaki, bittasi guruh bo'lib ishlanadigan, beshtasi yozma va yana bittasi mantiqiy, qolganlari uyga vazifa tariqasida berilgan. Yangi avlod darsliklari "4K" modeli asosida ishlab chiqilgan degan fikrimiz sifatida mana shunday topshiriqlarni keltirib o'tishimiz mumkin. Bularga tanqidiy, ijodiy fikrlash uchun ham, birgalikda bajarish uchun ham turli-tuman va qiziqarli vazifalar kiritilgan.

Maktab ta'lim tizimiga kiritilgan har bir dars soati o'quvchilar rivojlanishi, hayot saboqlarini olib borishida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda tahsil olayotgan vaqt. Bu davr bolajonlarning eng esda qolarli davri hisoblanadi. O'qituvchining iqtidori esa bu davrni yanada maroqli va qiziqarli o'tishiga yordam beradi. Bunda zamonaviy ko'rgazmali qurollardan foydalanish, hamkasblar bilan hamkorlikda faoliyat yuritish ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Rabbonayeva D.T. Maktablarda "4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuvni qo'llash. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023. 34-bet.
- 2.Aydarova U.B, Azizova N.K, Toirova M.E. O'qish savodxonligi 3-sinf 2-qism.Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. "Novda Edutainment" Toshkent – 2023.62-64-bet.
- 3.Wikipedia (https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tanqidiy_fikrlash)
- 4.Baynazarova D.J. Ona tili 3-sinf 2-qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik."Novda Edutainment" Toshkent – 2023. 6-bet.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI DIQQATNI JAMLASHGA O'RGATISH

Tashnazarova Talma, Asanova Aqto'pe
Pedagogika-psixologiya yo'nalishi talabalari
Ilmiy rahbar: Abilova G.O

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini yil sayin mustahkamlab borar ekan, shu yurtning tayanchi, kelajagi, bugungi avlodning bilimi, o'qimishli, sog'lom, ma'naviyatli, barkamol yetuk shaxs bo'lib ulg'ayishiga bog'liqdir.

Ta'lim va tarbiya jarayoni bolaga yoshlik chog'idan singdirilib borilar ekan, biz singlimiz, ukamiz, farzandimizni ijtimoiy hayotning har jabhasida o'z o'rnini topa olmog'i uchun o'z xulqi va odobi ila yoinki, bilimi va kasbi ila mahallamiz, shahrimiz va yurtimizga foydasi tegadigan barkamol avlod bo'lmog'i uchun, boshlang'ich sinf o'qituvchisi ta'lim va tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi sifatida astoydil harakat qilmog'i lozim.

O'qituvchi dars jarayonlarini olib borish davomida o'quvchilarning diqqatini rivojlantirishga alohida e'tibor bermog'i lozim. Chunki o'quvchilar bilim egallash jarayonida diqqat juda muhim rol o'ynaydi.

Diqqat psixik faoliyatning yo'naltirilishi va shaxs uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lgan ob'ekt ustida to'planishidan iborat bilish jarayonidir. Yo'naltirish deganda psixik faoliyatning tanlovchanlik tabiati, ob'ektni ixtiyoriy va beixtiyoriy tanlash tushuniladi. O'quvchi maktabda o'qituvchi gapirayotgan gaplarni eshitib o'tirganda mana shu eshitib o'tirish faoliyatini ongli ravishda tanlab olgan, uning diqqati ongli ravishda qo'zg'algan shu maqsadga bo'ysundirilgan bo'ladi. O'quvchining biror boshqa narsaga chalg'imasdan o'quv materialining mazm uniga zehn qo'yib o'tirishida uning psixik faoliyatining yo'nalishi ifodalanadi

Olimlar diqqatga turli xil ta'riflar berishgan. Xususan K.D.Ushinskiy " diqqat ruhiy hayotimizning shunday yagona eshigidirki, ongimiz gafdradigan narsalarning barchasi shu eshik orqali o'tibkiradi" degan. Haqiqattan ham diqqatimizdan (diqqateshigidan) tashqarida qolgan narsa ongimizga yetib bormaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini diqqatini oshirishda didaktik o'yin, metodlar hamda to'rtliklar juda ham yaxshi samara beradi. Chunki boshlang'ich sinfda bolalar judayam o'yinqaroq va sho'x bo'ladi. Bunday bolalarni darsga qiziqtirish o'qituvchi mahoratiga bog'liq, albatta.

DIQQATNI RIVOJLANTIRISH MASHQLARI

1. Nuqtaga e'tibor.

Ushbu diqqat-e'tibor faoliyatida siz devordagi nuqtaga e'tibor qaratishingiz kerak bo'ladi. Devor mustahkam bo'lishi kerak va nuqta ko'z darajasida bo'lishi kerak. Siz tanladingizmi? Endi biz qog'oz varag'ini olamiz, ustiga no'xat o'lchamida nuqta qo'yamiz va devorda tanlangan joyga yopishtiramiz. Endi kichkina narsaga bog'liq - o'tirish va butun e'tiboringizni shu narsaga qarash.

Agar barcha fikrlar faqat bir nuqta bilan band bo'lsa va qolgan narsalar g'oyib bo'lgandek bo'lsa, siz vazifani to'liq deb hisoblashingiz mumkin. Agar u ishlamas va tashqi fikrlar ongni shu qadar egallab olganki, siz o'zingizni diqqat markazida tutolmaysiz, mashq va dam olishni to'xtatishingiz kerak. Shundan so'ng, siz yana urinib ko'rishingiz mumkin.

2. Sinf xonani ortiqcha narsalardan tozalash.

Bunda sinfxonadagi ortiqcha bo'lgan doska va devorlarga ilingan diqqatni tortuvchi narsalarning barchasi olib qo'yiladi. Chunki doska va devorlarga beixtiyor qarab diqqati bo'linishi mumkin.

3."Ortiqchasini top" o'yini.

Bunda o'quvchilarga rasmlar beriladi va bu rasmlarda biror-bir mavzuga oid sur'atlar joylashtiriladi va bu mavzuga oid bo'lmagan yana bitta sur'at joylashtiriladi. O'quvchilarga bundagi ortiqcha rasmni toppish aytiladi.

4."Zanjir" o'yini.

Bu o'yin o'quvchilarning diqqatini jamlash bilan bir qatorda ularning xotirasini kuchaytirishga ham yaxshi samara beradi. Bu o'yinda parta boshidagi o'quvchi mavzuga oid birorta termin aytadi va uning sherigi do'sti aytgan so'zni va o'zi qo'shimcha yana bitta so'z aytadi. O'quvchilar bu so'zlarni eshitish uchun jimlikni saqlab gapirayotgan do'stlariga diqqatli bo'ladi, To'rtliklar.

To'rtliklar ham bolalar diqqatini oshirishga yaxshi samara beradi. Darsda bolalarning diqqati tarqoq bo'lgan paytda sekin ovozda biror –bir qiziqarli to'rtlik o'qilganda bolalar jim bo'lib shu to'rtlikni tinglashga kirishadilar va diqqatlari bir yerga jamlanadi. Bu usul haqida bizdan bir asr ilgari yashab o'tgan Abdulla Avloniy ham "Oyna" jurnalida aytib o'tganlar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolalarning diqqatini oshirish orqali ularni darslarni yaxshi o'zlashtirishga hamda kelajakda bilimli, idrokli va zehnli bo'lib yetishishlariga sababchi bo'lishimiz tayin. Ota-onalar ishonchini oqlash har bir o'qituvchining oldidagi burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Ta'lim –tarbiya jarayoniga investitsiya kiritishga oid g'oyaviy so'zlardan. 2020y.
2. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova: Umumiy psixologiya. 2009y.
3. Timoti Uoker: Finlandiya ta'lim mo'jizasi. 2023y.
4. Ziyo.net axborot portali.

GENDER TENGLIGI VA LIDERLIK: AYOL LIDERLAR KOMPETENSIYALARI HAQIDA

Gadoeva Dildora Baxtiyorovna,

Navoiy davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tengligi va liderlik masalalari ko'rib chiqilgan bo'lib, ayol liderlarning kompetensiyalari tahlil qilinadi. Ayollarning boshqaruvdagi roli, ularning o'ziga xos yetakchilik uslublari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shayotgan hissalarini muhokama qilinadi. Maqolada ayol liderlarning kommunikatsiya, qaror qabul qilish, stressni boshqarish, innovatsion fikrlash va jamoani birlashtirish kabi asosiy kompetensiyalari yoritiladi. Shuningdek, ayollarning yetakchilikka erishish yo'lidagi qiyinchiliklari va imkoniyatlari, shuningdek, jamiyatda gender tenglikni ta'minlashning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: gender tengligi, liderlik, ayol liderlar, kompetensiyalar, yetakchilik uslubi, gender stereotiplari

GENDER EQUALITY AND LEADERSHIP: ON THE COMPETENCIES OF FEMALE LEADERS

Gadoeva Dildora Bakhtiorovna,

independent researcher of the Navoi State Pedagogical Institute

Annotation. This article examines issues of gender equality and leadership, and analyzes the competencies of female leaders. The role of women in management, their unique leadership styles and their contribution to socio-economic development will be discussed. The article highlights key competencies of female leaders such as communication, decision making, stress management, innovative thinking and team building. It also talks about the difficulties and opportunities for women to achieve leadership, as well as the importance of ensuring gender equality in society.

Key words: gender equality, leadership, female leaders, competencies, leadership style, gender stereotypes

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО И ЛИДЕРСТВО: О КОМПЕТЕНЦИЯХ ЖЕНЩИН-ЛИДЕРОВ

Гадоева Дилдора Бахтиоровна,

независимый научный сотрудник Навоийского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы гендерного равенства и лидерства, а также анализируются компетенции женщин-лидеров. Будут обсуждаться роль женщин в менеджменте, их уникальные стили руководства и их вклад в социально-экономическое развитие. В статье выделены ключевые компетенции женщин-лидеров, такие как коммуникация, принятие решений, управление стрессом, инновационное мышление и построение команды. Также говорится о трудностях и возможностях достижения женщинами лидерства, а также о важности обеспечения гендерного равенства в обществе.

Ключевые слова: гендерное равенство, лидерство, женщины-лидеры, компетенции, стиль руководства, гендерные стереотипы.

Kirish. Bugungi kunda gender tengligi masalasi jamiyat va tashkilotlar rivojlanishida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Xususan, ayollarning yetakchilik lavozimlariga erishishi nafaqat ijtimoiy adolatni ta'minlash, balki iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtirishga xizmat qiladi. Ayol liderlar boshqaruv jarayonlariga xos bo'lgan o'ziga xos yondashuvlari va kompetensiyalari bilan tashkilotlarda samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Nazariy jihatdan, gender tengligi va liderlik o'zaro bog'liq tushunchalar sifatida o'rganilib, ularda ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish masalasi alohida e'tiborga olinadi. Feministik nazariyalar va ijtimoiy-psixologik yondashuvlar ayollarni yetakchilikka rag'batlantirish va gender stereotiplarini kamaytirishga qaratilgan. Shuningdek, "shisha shift" fenomeni (ayollarning yuqori lavozimlarga

erishishini cheklovchi to'siqlar) va "leaky pipeline" (ayollarning karera davomida tizimdan chiqib ketishi) kabi tushunchalar ushbu sohada keng qo'llaniladi.

Gender tengligini ta'minlash ayollarning liderlik salohiyatini rivojlantirish, ularni o'z qarashlarini amalga oshirishga imkoniyat yaratish va jamiyatni yanada adolatli qilishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, ayollar boshqaruv jarayonlarida ko'pincha kommunikatsiya, hamkorlik, innovatsion fikrlash va inqirozni boshqarish kabi qobiliyatlari bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolada gender tengligi va ayol liderlar kompetensiyalari nazariy asoslari, ularning tashkilot va jamiyatga qo'shadigan hissalarini hamda gender tengligini ta'minlash yo'lidagi muammolar tahlil qilinadi.

Gender tengligi – bu erkaklar va ayollar uchun teng huquq, imkoniyat va sharoitlarni yaratishga qaratilgan konsepsiya bo'lib, jamiyat va tashkilotlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Gender tenglik masalasi asosan ayollar va erkaklarning teng huquqli qatnashishini ta'minlashga yo'naltirilgan siyosat va strategiyalar orqali hal etiladi.

Ayol liderlar tashkilot va jamiyatni boshqarishda o'ziga xos yondashuvlarga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollarning liderlik uslubi ko'proq demokratik va hamkorlikka asoslangan bo'lib, ular insonlararo munosabatlarda yuqori darajadagi empatiya, muloqot qobiliyati va jamoani boshqarish mahoratiga ega.

Asosiy kompetensiyalar:

-Kommunikatsiya qobiliyati: Ayol liderlar odatda samarali muloqot qila oladi, bu esa jamoada hamkorlikni kuchaytiradi.

-Empatiya: Ayollar jamoa a'zolarining ehtiyojlari va his-tuyg'ulariga nisbatan sezgir bo'lib, bu tashkilotdagi ishonchni mustahkamlaydi.

-Qaror qabul qilish qobiliyati: Ayollar strategik qarorlarni qabul qilishda ko'p ma'lumotga asoslanadi va turli nuqtai nazarlarni hisobga oladi.

-Inqirozni boshqarish: Ayol liderlar stressga chidamlilik va mojarolarni hal qilish bo'yicha yuqori ko'nikmalarga ega.

-Innovatsion fikrlash: Ayollar o'ziga xos va kreativ yondashuvlar orqali tashkilotlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Ayol liderlarning rolini tushuntiruvchi bir nechta nazariy yondashuvlar mavjud:

-Feministik nazariyalar: Ushbu nazariyalar gender tengsizligining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy ildizlarini ochib beradi. Ayollarni liderlik lavozimlarida qo'llab-quvvatlashning ahamiyati ta'kidlanadi.

-Transformatsion liderlik nazariyasi: Ayol liderlar ko'pincha transformatsion liderlik uslubini qo'llaydi. Bu uslub jamoani ilhomlantirish va o'zgarishlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan.

-Gender rollar nazariyasi: Ayollar odatda "yumshoq" yoki "insoniy" liderlik sifatleri bilan bog'liq rollarni bajarishga moyildir, bu ularning jamoada samarali ishlashini ta'minlaydi.

Gender stereotiplari va to'siqlar. Ayollar liderlik sohasida ko'pincha gender stereotiplari va "shisha shift" kabi to'siqlarga duch keladi. Bular gender tengsizlikni kuchaytiradi va ayollarni yuqori lavozimlarga ko'tarilishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, gender tenglikni ta'minlash, ayollarning salohiyatini rivojlantirish va ularga teng imkoniyatlar yaratish muhimdir.

Ayol liderlarning kompetensiyalarini rivojlantirish nafaqat gender tenglikni mustahkamlaydi, balki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Xulosa. Gender tengligi va ayollarning liderlik lavozimlaridagi roli jamiyat va tashkilotlar rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ayol liderlar o'ziga xos kompetensiyalari, jumladan, kommunikatsiya, jamoani birlashtirish, innovatsion fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlari orqali tashkilotlarda samaradorlikni oshirishga katta hissa qo'shadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ayollarning liderlikdagi ishtiroki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, gender stereotiplari, "shisha shift" va boshqa to'siqlar ayollarning yuqori lavozimlarga erishishida asosiy muammolar bo'lib qolmoqda.

Takliflar:

-Gender stereotiplarini kamaytirish: Ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimlari orqali gender stereotiplarini bartaraf etishga qaratilgan dasturlarni rivojlantirish kerak.

-Ta'lim va treninglar: Ayollar uchun liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar, seminarlar va ta'lim dasturlarini tashkil etish.

-Qo'llab-quvvatlovchi tizimlar: Ayollar uchun mentorlik va ko'mak tizimlarini yaratish, ularga o'z bilim va tajribalarini oshirish uchun imkoniyatlar berish.

-Tashkiliy siyosat: Tashkilotlarda gender tengligini ta'minlashga qaratilgan siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish. Masalan, kadrlarni yollashda ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratish va qo'llab-quvvatlash.

-Qo'shma loyihalar: Jamiyatda erkak va ayol liderlarning birgalikda ishlash madaniyatini shakllantirish va qaror qabul qilish jarayonida hamkorlikni kuchaytirish.

-Huquqiy islohotlar: Gender tengligini ta'minlashga qaratilgan qonunlarni mustahkamlash va ularning ijrosini ta'minlash. Ushbu chora-tadbirlar ayollarning liderlik sohasida erkin rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratadi va jamiyatda gender tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat ayollarning balki butun jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy yuksalishiga turtki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva, D. (2020). Gender tenglik va ijtimoiy taraqqiyot. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
2. Karimova, S. (2018). Ayollar liderligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Qodirova, N. (2019). Tashkilotlarda ayollarning liderlik kompetensiyalari: Nazariya va amaliyot. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Umarova, Z. (2021). "Gender stereotiplari va ayollar liderligi". Jamiyat va taraqqiyot, 4(12), 56-64.
5. Xolmatov, B. (2022). O'zbekistonning gender siyosati: huquqiy va ijtimoiy aspektlar. Toshkent: Adolat nashriyoti.
6. Karimov, A. va Ismoilova, D. (2020). "Gender tenglikni ta'minlashda ta'lim tizimining o'rni". Milliy taraqqiyot jurnali, 3(7), 45-52.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" farmoni.
8. BMT. (2021). Barqaror rivojlanish maqsadlari: Gender tenglik. Toshkent: BMT vakolatxonasi.

SHARQ ALLOMALARINING TARBIYAVIY MUNOSABATLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUVGA OID ILG'OR QARASHLARI

Farhodov Fozilbek Baxrom o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'tmishda buyuk allomalarimiz, yuksak darajadagi ma'naviyat, axloq-odob saboqlarini berganliklari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, inson mehnati, atrof-muhitga oqilona munosabat haqidagi o'z qarashlarini bayon qilib berganliklari, shuningdek, bir necha Sharq allomalarining tarbiyaviy munosabatlarni tashkil etish va boshqaruvga oid ilg'or qarashlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar. ma'naviyat, axloq-odob, rostgo'ylik, halollik, xushyorlikka, faol harakatlanish, diyonat, imyon, vijdon, burch, insoniylik, axloqiy poklik, odillik, birodarlik, bilimlilik, axloqiy-huquqiy qarashlar.

Абстрактный. В этой статье наши великие учёные прошлого дали высокие уроки духовности и этики, выразили свои взгляды на Родину, взгляды народа, благополучную жизнь, честный труд, научное развитие, человеческий труд, разумное отношение к окружающей среде. , а также передовые взгляды ряда восточных ученых на организацию и управление образовательными отношениями.

Ключевые слова. духовность, нравственность, правдивость, честность, бдительность, активное движение, религия, вера, совесть, долг, человечность, нравственная чистота, справедливость, братство, знание, этико-правовые взгляды.

Abstract. In this article, our great scholars in the past have given high-level spirituality and ethics lessons, they have expressed their views on the Motherland, people's perspective, prosperous life, honest work, scientific development, human work, and reasonable attitude to the environment. , as well as the advanced views of several Eastern scholars on the organization and management of educational relations.

Key words. spirituality, morality, truthfulness, honesty, vigilance, active movement, religion, faith, conscience, duty, humanity, moral purity, justice, brotherhood, knowledge, ethical and legal views.

O'tmishda buyuk allomalarimiz, yuksak darajadagi ma'naviyat, axloq-odob saboqlarini berganliklari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, inson mehnati, atrof-muhitga oqilona munosabat haqidagi o'z qarashlarini bayon qilib berganliklariga guvoh bo'lamiz.

Mana shunday allomalar jumlasiga Ahmad Yassaviyni kiritish mumkin. Xoja Ahmad Yassaviy o'zining ma'naviy-axloqiy qarashlari bilan bugungi kunda ham pedagogika faniga beqiyos qo'sha olganligi olib borilgan izlanishlardan ayon bo'lmoqda. "Xoja Ahmad Yassaviyning nuqtai nazariga ko'ra ayyorlik, gunohlarni yashirish o'zgalarga xiyonat hisoblanadi. Bu fikrlari bilan Xoja Ahmad Yassaviy rostgo'ylik, halollik, o'z-o'ziga talabchanlikni targ'ib qiladi. Zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi. Hushyorlik shaxsni faol harakat qilishga undaydi. Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlari talaba shaxsini xushyorlikka, faol harakatlanishga, fitnalardan, fisq-u fasod ishlardan o'zini olib qochishga undaydi".

Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya jarayonidagi tarbiyaviy munosabatlarni tashkil etish va boshqarishda ulardan keng foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Yana bir yirik allomalardan biri Burxoniddiy Marg'inoniydir. Burxoniddiy Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida diyonat, imon, vijdon, burch, insoniylik xususidagi g'oyalari shaxsni har tomonlama va uyg'unrivojlantirishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Shu jihatdan qaraganda XXI asrda yashagan islom ta'limotining yirik nomoyondasi Burxoniddiy Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida erkinlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, imon-e'tiqod, halollik, axloqiy poklik, odillik, birodarlik, bilimlilik, mustaqil fikr hislatlari asosiy o'rinni egallaydi. Alloma Marg'inoniy o'zining axloqiy-huquqiy qarashlari bilan xalqimiz ma'naviyatini rivojlantirishga, musulmon dunyosimadaniyatining taraqqiyotiga hamda ijtimoiy pedagogik fikr rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

Farzandga adab, hunar o'rgatmakni meros deb bilgil. Agar sen xoh unga adab o'rgatg'il, xoh o'rgatmag'il turmush mashaqqatlarining o'zi unga o'rgatur. Undoqkim debdurlar, ota-ona tarbiyalamasa, kecha va kunduz uni tarbiyalaydur. Kaykovus 44 bobdan iborat bo'lgan "Qobusnoma" asarida ota-onalarning farzand tarbiyasidagi vazifa va burchlari, farzandning ota-onaga munosabati, ularni qadrlash, insonlar orasidagi muomila odobi, ularning o'zaro axloqiy munosabatlari, haqorat, qo'pollik kabi yomon odatlardan saqlanish zaruriyati bilan bir qatorda bola tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratish, uning kelajagi uchun ota-onaning mas'uliyati kata ekanligi kabi axloqiy masalalarga urg'u beriladi[5].

Sharq mutafakkirlarining tarbiyaviy munosabatlarni tashkil etishda ta'lim va tarbiyaga oid yondashuvlar, g'oyalar, qarashlarni yosh avlodning ongiga singdirishda tarbiya usullari va vositalarini bilish, hayotda ulardan to'g'ri foydalanish – ta'lim jarayonida tarbiyaviy munosabatlarni tashkil etish va boshqarishning muhim xususiyatlardan biri hisoblanadi. Keyingi yillarda odob-axloq mavzuiga bo'lgan qiziqish anchagina ortdi. Chunki milliy mustaqillikka erishganimizdan so'ng, tarixiy va madaniy merosimizni o'rganishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi, milliy va diniy hamda ma'naviy qadriyatlarimizning mazmunidagi axloqiy g'oyalarni bilishga bo'lgan talabalar qiziqishlarining ortib borayotganligidir.

Ta'lim-tarbiya tizimi insonparvarlik yo'nalishini tubdan o'zgartirish va yangi zamon talablari darajasiga ko'tarishning birinchi sharti – unga bir butun tizim sifatida yondoshish va shunga muvofiq, ish olib borishdan iboratdir. Yosh avlodda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqloq g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir.

Insonlar o'zligini chuqur anglashi, mustaqillikning qadrini tobora teran tushunishi, milliy tafakkurning kengayishi va takomillashuvi, tarixiy hurlik, mustaqillik ruhining uyg'unishini ta'minlash ma'naviyat sohasidagi siyosatimizning asosiy maqsadiga aylandi. Taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" deb yozgan edi[1].

Mashoyixlarning aytishlaricha, "har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdur". A.Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asari yangi usul ta'lim muassasalarining yuqori auditoriyalarida ta'lim va axloqiy tarbiya berish uchun darslik sifatida o'qitilgan[1]. A.Avloniyning asarini chuqur o'rganar ekanmiz, biz o'sha davrda ta'lim muassasalarida talabalarga dars berishda umuminsoniy va diniy qadriyatlari, xalq og'zaki ijodi, Qur'on oyatlari, hadislar, shuningdek, buyuk allomalarimizning hikmatli so'zlaridan imkon qadar keng foydalanganliklarini ko'ramiz. Masalan, "Yaxshi xulqlar" qatoriga kiruvchi "Sabr" mavzusida: "Sabr insonlar uchun buyuk bir fazilatdurki, janobi haq so'rlarni madh qilishdur. Shariati islomiyada janobi Haq tarafidan kelgan balo va qazoga sabr qilmoq farzi ayndur". Shu xususda so'ylanmish bir hadisi sharifning ma'nosi "ilm imonli kishilarning muhibi, hilm homiysi, aql dalili, yaxshi amal sarmoyasi, muloyimat volidi, afv axavoni, sabr hokimi vijdonidur," - deyilishi. Arablar "assabru miftohulfalah"- sabr shodlig'ning kalitidir deyurlar. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning milliy pedagogik va uslubiy asoslarini ilmiy-

nazariy jihatdan ishlab chiqishga bugungi kundagi ehtiyoj va uni samarali hal etishning optimal yo‘llarini topish asosiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Beruniy insonning kamolatga yetishishida ilm-u ma‘rifat, san‘at va amaliyot asosiy rol o‘ynasa-da, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega ekanligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, inson kamolga yetishuvining eng muhim omillari ilm ma‘rifatli bo‘lish va yuksak axloqlilikdir. Axloqlilikning belgilari yaxshilik, to‘g‘rilik, adolat, kamtarlik, saxovat, oliyjanoblik, do‘stlik va hamkorlik, mehnat, poklik, go‘zallikka intilish kabilardir.

Darhaqiqat, ajdodlar merosi o‘zligimiz, ma‘naviyatimiz, aslimizdir. Tarbiya muammolari, komillik va inson kamoloti masalalarini o‘z asarlarida dasturilamal qilgan ajdodlar ijodi tarbiyaviy munosabatlarni tashkil etishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Buyuk mutafakkir olimlardan yana biri Muhammad ibn Muso Xorazmiy o‘z qarashlarida ta‘limda talabning shaxsiy kuzatishlariga katta e‘tibor bergan. U sezgi orqali bilish – qisman bilish, mantiqiy bilishni esa haqiqiy bilish deb hisoblagan.

Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo‘shgan. U insonni aqliy kamolga yetkazishda ilm-fan va ta‘lim-tarbiya birlamchi deb hisoblagan.

Abu Nasr Farobiy esa komillikning asosiy mezoni jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonning asosiy sifatlarini tuzib chiqqan.

Farobiy fikricha, insonning eng yuksak xususiyati uning baxtga erishganligidir. Baxtga esa, deydi alloma, faqat foydali bilimlarni o‘zida jamlash orqali erishish mumkin. Chunki inson dil rohatining eng yuqori cho‘qqisi – bilim olish jarayonidir.

Insonning deyarli barcha ijtimoiy sifatлари tashqi ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun kishining insoniy sifatlarini shakllantirishda maqsadga yo‘naltirilgan ta‘lim va tarbiya hamda tarbiyalanuvchining erkin tanlovi yetakchi o‘rin egallaydi, deydi Farobiy.

Qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy ta‘limotida bilim oluvchilarga qalbingni yomon illatlardan, inson o‘zi sezishi mumkin bo‘lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlaridan, hirsdan, ochko‘zlikdan va shon-shuhratdan saqlashi lozimligini aytadi.

U barcha illatlarning asosiy sababi bilimsizlikda, deb bilgan. Bilimlarni o‘zlashtirishda kishida bilimga intilish, qiziqish va ijtimoiy muhit o‘rnini alohida ta‘kidlaydi.

Beruniy faxrlanishni yaxshi xulq ma‘nosida ishlatib, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida shunday deydi: “Faxrlanish – haqiqatda yaxshi xulq va oliy fe‘llar oldin ketishi, ilmu-hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo‘ladi”[2].

Ibn Sino boshqa mutafakkirlar kabi o‘zining komil inson to‘g‘risidagi qarashlarini falsafiy, ijtimoiy fikrlari bilan bog‘liq holda ifodalagan. Olimning ijodida “komil inson tarbiyasi to‘g‘risida”gi qarashlariga to‘xtalsak.

Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan bilimlarga erishishni da‘vat etadi. Buning sababi shundaki, ilm-fan tabiat va jamiyat qonuniyatlarini ochib, avlodlarga yetkazadi. Bu maqsadga yetishish uchun inson duch kelinadigan qiyinchiliklardan qo‘rqmasligi zarur, deydi.

“Ey birodarlar: Odamlarning botiri mushkilotdan qo‘rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo‘rqog‘idir”[4]. Zero bilimli kishi jasur, o‘limdan ham qo‘rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo‘ladi, deydi u fikrini davom ettirib.

Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o‘rab turgan muhit alohida ahamiyat kasb etishini, ana shu muhit insonning atrof dunyoni bilishigina emas, balki uning xulqida ijobiy yoki salbiy jihatlarning tarkib topishiga ham ta‘sir etishini uqtiradi. Shu bois ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo‘lish, ularni yomon ijtimoiy muhitdan uzoqroq saqlash zarur deb hisoblaydi.

Ibn Sinoning ta‘lim-tarbiya va ahloqqa oid qaysi asariga ahamiyat bermaylik bu asarlarning bugunga qadar barkamol avlodlarimizning ta‘lim-tarbiyasida, ularning zamon talablariga javob bera oladigan dono, bilimli va kuchli bo‘lishlaridagi ahamiyati kattaligiga amin bo‘lamiz.

Biz, Sharq mutafakkirlarining ilmiy, ma‘naviy merosini o‘rganish asosida allomalarimizning, barkamol, komil insonni tarbiyalash xususidagi tarbiyaviy munosabatlarning o‘rni haqidagi qarashlari bilan tanishib chiqib, undagi ilgari surilgan g‘oyalar, bugungi kunda o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun naqadar zarurligini angladik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O‘qituvchi, 1992. –160 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent, 1968. – 151b.
3. “Avesto” – Tarixiy-adabiy yodgorlik: Asqar Mahkam tarjimasi. – T. Sharq, 2001. – 400 b
4. Ibn Sino. Tibbiy o‘gitlar – T.: «Mehnat» 1991.–192.

5. Kaykovus. Qobusnoma. -Toshkent: O'qituvchi NMIU, 2006.– 205 b.
6. Forobiy Abu Nasr Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 222 b.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA OILADA KITOBXONLIKKA O'RGATISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

**Maydonova Saboxat Sadullayevna-
Navoiy Davlat Pedagogika instituti**

ANNOTATSIYA

Insonning erkin fikrlashi, dunyoqarashining kengayishi, aqlan yetuk bo'lishi, ma'naviyatining shakllanishida asosiy o'rinni egallashini bilamiz. Kitob o'qigan insonning aqli charxlanib, ma'naviyati boyib yetuklik sari ildamlashi borasida ko'p ta'kidlanadi. Kitob o'qimagan insonning ongi ma'naviy qashshoqlashib qolishidan xavotirlanib so'zlaymiz. Kitob o'qish miyani oziqlantirish demakdir. Ma'naviy oziq olgan tafakkur tobora o'z ko'lamini kengaytira boradi. Mushohada imkoniyati oshadi. Keng mushohada insonga halovat baxsh etadi.

АННОТАЦИЯ

Мы знаем, что ключевую роль играют свободомыслие человека, расширение его мировоззрения, интеллектуальная зрелость и духовность. Часто подчеркивается, что человек, читающий книгу, обостряет свой ум, обогащает свою духовность и ведет к зрелости. Мы обеспокоены тем, что разум человека, не читавшего книг, обеднеет духовно. Чтение питает мозг. Духовно питаемое мышление все более расширяет свои рамки. Шансы на наблюдение увеличиваются. Оно приносит счастье человеку в широкой перспективе.

ANNOTATION

We know that a person's free thinking, broadening of his worldview, intellectual maturity, and spirituality play a key role. It is often emphasized that a person who reads a book sharpens his mind, enriches his spirituality and leads to maturity. We are concerned that the mind of a person who has not read books will become spiritually impoverished. Reading is feeding the brain. Spiritually nourished thinking is expanding its scope more and more. Chances of observation increase. It brings happiness to a person in a broad perspective.

Axborot-kommunikatsiya kundalik turmushimizning ajralmas qismiga aylangan asrimizda yoshlarning kitobga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Kitobning, mutolaa madaniyatining nechog'li ahamiyatli ekanligi e'tiborga olinib, yuksak saviyadagi o'quv, ilmiy, badiiy va ma'rifiy adabiyotlarni nashr etish, mutolaa madaniyatini oshirish borasida Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan Farmoyish va Qaror chiqarildi. Hatto ijtimoiy, madaniy va ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish maqsadida ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusdan to'rtinchi tashabbus yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan. Davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan mazkur masalalarni yanada ommalashtirishda nimalarga e'tibor qaratmoq darkor? Farzandga kitob mutolaa qilishni qachondan o'rgatmoq lozim? Kitob mutolaasi qayerdan boshlanadi? Qanday qilib o'quvchini kitobga oshno etsa bo'ladi? Bu kabi savollar bugungi globallashuv davrida o'zining amaliy yechimini kutmoqda.

Kitobga mehr o'yg'otish asosan oila davrasidan boshlanadi. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarga afsonaviy va konstruktiv obrazlar mujassamlashgan bolalar badiiy adabiyotidan namunalarni ota-onalar o'qib eshittirsalar, ularga o'zlari mustaqil o'rganganlaridan ko'ra kuchliroq ta'sir etadi. Bolalarga uyqudan oldin turli ertaklar aytib, kitoblar o'qib berish asnosida ularning mutolaaga bo'lgan qiziqishi oshadi. Bola kitobni sevish uchun ota-onasining mutolaaga mehri baland bo'lishi lozim. Buning uchun uyda kitob ko'p bo'lsa, ayni muddao. Agar uyga kitob olib kelib, oilada o'qilsa, farzandlar, albatta, bu an'anani davom ettiradi. Kishi bolalikdan kitob o'qishni odat qilmas ekan, keyinchalik ham uning kitobga qiziqishi qiyin. Shuning uchun bizning vazifamiz bolalar qalbida kitobga mehr uyg'otishdir. Kitobxonlikni oilamizdan boshlashimiz kerak. O'sib kelayotgan bolaning har tomonlama sog'lom voyaga yetishi va ma'naviy yetuk bo'lishida oilaviy muhit muhim o'rin tutadi. Darhaqiqat, har bir ota-ona farzandi sog'lom bo'lib voyaga yetishi, o'qishi, hunar o'rganishi, sport bilan shug'ullanishi, ilm olishi uchun doimiy harakatda bo'lmog'i lozim. Komil farzandni tarbiyalash uchun hech qanday jihatdan nazardan chetda qoldirmaslik zarur.

Unutmaylik, sog'lom bola ona Vatanning ishongan tayanchidir. Har bir xonadonda farzandlarimiz zo'r qiziqish bilan o'qiydigan "O'zbek xalq ertaklari", "Alpomish", "Go'ro'g'li" dostonlari, "Odam va olam

ensiklopediyasi, “Bolalar ensiklopediyasi” va jahonga mashhur kitoblar o‘rin olsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Bolaning aqliy rivojlanishi haqida qayg‘uradigan ota-ona unga, albatta, kitob o‘qib berish kerak ekan. Bolaga har kuni yotishdan oldin baland ovozda kitob o‘qib berilsa, uning aqliy rivojlanishiga katta ijobiy ta‘sir qilar ekan. Ruhshunoslar tekshiruvlari shuni ko‘rsatadiki, bolaga kitob o‘qib berilganida unda aqliy rivojlanish omillari asosida quyidagi psixologik jarayonlarning ta‘siri natijasida ijtimoiy omillarning yuksak tamoyillariga mos imkoniyatlar hamda tavsifiy xususiyatlar mujassam bo‘ladi:

unda so‘z boyligi oshadi; kitobga mehr paydo bo‘ladi; muomalasi chiroyli bo‘ladi. Kitobda qanchalik mukammal so‘zlar mavjud bo‘lsa, kelajakda bolaga bu so‘zlarni o‘rganishi yanada oson bo‘lar ekan. Yangi tug‘ilgan chaqaloqqa, 5 daqiqa davomida bo‘lsa ham, kitob o‘qib berish, uning ham aqliy rivojlanishi uchun juda foydali ekan. Yana bir tadqiqotning ko‘rsatishicha, 3 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan bolalarga ko‘p kitob o‘qib berilsa, ularning chap miya yarim shari rivojlanar ekan. Bu degani, bolada suhbat qilish, tasavvur, tilga moyillik kabi xislatlar yuksaladi. Kitobning o‘qilishini ko‘p eshitgan bola buyum va so‘zlar orasida bog‘liqlikni ko‘p ko‘ra boshlaydi. Bu esa bolaning miyasini ilmiy, akademik yo‘nalishda rivojlanishiga turki bo‘ladi. Bundan tashqari uyquga ketishdan oldin kitob o‘qilsa, bola oson uyquga ketadi va tinch uxlaydi, ota-ona va bola orasida ruhiy munosabat yanada mustahkamlanadi. Bolaga qanday kitob o‘qish lozim? Eng yaxshi kitob, bu klassik ertak va hikoyalardir. Lekin undan yaxshi tanlov, bolaga o‘zi qiziqqan kitobni o‘qib berish maqsadga muvofiqdir. Bola bilan kitob do‘konlariga tez-tez borib turish kerak. U yerda bola o‘zi qiziqqan tanlagan kitobini olib berib, unga o‘qib berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bitta o‘yinchoqning narxiga ba‘zida 10 dona kichik kitob sotib olsa bo‘ladi. Ota-ona pulni sifatsiz, keraksiz va ba‘zida zararli plastiklardan yasalgan o‘yinchoqlarga emas, foydasi har tomonlama katta va qiziqarli kitobni olib berib, bolaning kelajagiga katta ijobiy hissa qo‘shgan bo‘ladi. Keyinchalik bola ham, o‘yinchoq do‘koniga emas, balki kitob do‘koniga borishni afzal ko‘rib qoladi. Shaxsiy oilaviy kutubxona – ma‘naviyat va ma‘rifat o‘chog‘i. O‘zib kelayotgan yosh avlodning ma‘naviy dunyosini boyitishga, kitobga bo‘lgan mehr-muhabbatning oshishiga xizmat qiladi. Har bir inson oilaviy kutubxonalar ma‘naviyat xazinasidan, bu cheksiz imkoniyatdan iloji boricha ko‘proq foydalanishi, o‘zining, o‘zgalarning hayotini boyitishi mumkin. Millatning ma‘naviy-ruhiy dunyosi kitobga munosabati, kitobxonlik darajasiga qarab ham aniqlanishi mumkin. Jahon madaniyatiga munosib hissa qo‘shgan ajdodlarimiz erishgan betakror yutuqlarning sababi ham kitob mutolaasidir. Kitob ruhiyatimiz ozuqasi, u bilan do‘stlashish nafaqat bizni ma‘nan yuksaltiradi, balki jahonni tanitadi, ezgulikka yetaklaydi. Bolalik — beg‘uborlik faslining oltin zinalaridan katta hayotga qadam qo‘yayotgan farzandlarimiz qo‘liga imkon qadar kitob tutqazaylik. Zero, ma‘rifatli, ma‘naviy boy va bilimli insonlarga yurti obod qiladi. Ilm-fan va u orqali erishiladigan farovonlik bilan dunyoga tanilish esa bebahodir. Barkamol avlodni voyaga yetkazishda kitobning tarbiyaviy ahamiyati beqiyos. Binobarin, aynan mutolaa insonga bilim va axborot beradi, uning ma‘naviy olamini boyitadi. Yaxshi kitob eng murakkab savollarga javob topishda beminnat dastyordir. Kitob haqida har qancha gapirish, uning sifatlarini soatlab maqtash mumkin. Sababi, eng yaqin do‘st, eng zarur hamroh bo‘lgan kitob, insoniyat kashf etgan ixtirolarning eng buyugi va eng qadrlisi, zamonlar o‘tsada, o‘z o‘rnini hech nimaga bo‘shatib bermagan mo‘jizadir. Donolar kitob, kitobxonlik haqida fikr bildirar ekan, adabiyotlar bilan oshno qalbga hech qachon yomonlik in qurmasligini ta‘kidlashadi. Ayniqsa, bolaligidanoq kitobga mehr qo‘yganlar kelajakda ham ma‘naviy yetuk, aqlan barkamol bo‘lib o‘zib-ulg‘ayadilar. Ular o‘zlari o‘rgangan kitobdagi ijobiy obrazlar qahramonlari singari barcha sohada olijanoblikni gavdalandirishga harakat qiladilar.

Insoniyatning eng yaxshi farzandlari bolalikdan kitob bilan do‘stlashganlar. Kitobning har bir sahifasi olam-olam bilim bilan to‘ladir.

Bolada kitobga mehr va qiziqish uyg‘otish va bunga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish uni tog‘ri tarbiyalash omilidir. Shunday ekan bolalarni kitob mutolaasiga o‘rgatish, uni har kunlik ehtiyojga aylantirishimiz lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga hajmi katta bo‘lmagan ertak, hikoya, she‘rlarni berilib tinglash, tushunish, voqealar rivojini diqqat bilan kuzatish ishtiyoqi kuchli bo‘ladi. Ixcham she‘rlar bilan tanishtirish orqali she‘riy ohangning jozibadorligidan zavqlanish, shodlanish kabi his -tuyg‘ular shakllantirib boriladi.

Shu bilan birga ertaklar, dostonlar, afsona va rivoyatlar o‘qib berish yoki o‘qitish ham bolaning og‘zaki nutqini rivojlantirib, yomon bilan yaxshini ajrata olishi va yaxshilikka intilishini kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: "O‘zbekiston", NMIU, 2017, 5926.
2. "Yosh kitobxon" tanlovining yangi mavsumi uchun saralangan kitoblar ro‘yxati e‘lon qilindi // <https://kun.uz/news/2019/02/01/yosh-kitobxon-tanlovining-yangi-mavsumni-uchun-saralangan-kitoblar-royxati-elon-qilindi>.

ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARI ORQALI O'QUVCHILARNING MUSTAQIL TA'LIM OLISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Suyarov Xurshid –

NavDPI Jismoniy madaniyat kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola onlayn ta'lim platformalari orqali o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasiga bag'ishlangan. Yozma ishda, onlayn ta'limning imkoniyatlari, afzalliklari va ta'lim jarayonida mustaqil o'qishning ahamiyati tahlil qilinadi. O'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishda onlayn ta'lim platformalarining rolini o'rganish asosiy yo'nalish bo'lib, bu metodika orqali o'quvchilar o'z-o'zini boshqarish, vaqtni samarali taqsimlash va maqsadga erishish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin. Maqolada, shuningdek, onlayn ta'limning kelajakdagi istiqbollari, uning ta'lim tizimidagi o'rni va mustaqil ta'limni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan strategiyalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, mustaqil ta'lim, ta'lim platformalari, ko'nikmalar, metodika, istiqbollar.

Аннотация. Данная статья посвящена методике формирования у учащихся навыков самостоятельного обучения через онлайн-платформы обучения. В письменной работе анализируются возможности, преимущества онлайн-образования и значение самостоятельного обучения в образовательном процессе. Изучение роли онлайн-платформ обучения в развитии навыков самостоятельного обучения учащихся является основным направлением, с помощью которого учащиеся могут развивать важные навыки, такие как самоуправление, эффективное распределение времени и достижение целей. В статье также рассматриваются будущие перспективы онлайн-образования, его роль в системе образования и стратегии, необходимые для развития самостоятельного обучения. Данная методика предоставляет инновационные подходы, которые помогают учащимся получать высококачественное, эффективное и самостоятельное образование.

Ключевые слова: онлайн-образование, самостоятельное обучение, образовательные платформы, навыки, методика, перспектива

Abstract. This article is dedicated to the methodology of forming students' independent learning skills through online educational platforms. In the written work, the possibilities, advantages of online learning, and the importance of independent study in the educational process are analyzed. The main direction is the study of the role of online educational platforms in the development of students' independent learning skills, through which students can develop such important skills as self-management, effective time management, and goal achievement. The article also examines the future prospects of online education, its role in the education system, and the strategies necessary for the development of independent learning. This methodology provides innovative approaches that help students achieve high-quality, effective, and independent learning.

Keywords: online education, independent learning, educational platforms, skills, methodology, prospects

Kirish. Mustaqil ta'limning rivojlanishi ta'lim tizimining global va raqamli transformatsiyasi bilan bevosita bog'liq. Bugungi kunda mustaqil ta'limning imkoniyatlari ancha kengaygan bo'lib, onlayn ta'lim platformalari, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar yordamida o'quvchilarga ta'lim olish jarayonini shaxsiylashtirish va mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatlari yaratilmoqda. Kelajakda mustaqil ta'limni rivojlantirish istiqbollari quyidagi yo'nalishlarda ko'zda tutilmoqda. Texnologiyalarning integratsiyasi kelajakda mustaqil ta'limni rivojlantirishda texnologiyalarning roli juda katta bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt, blokcheyn, virtual va kengaytirilgan haqiqat, o'quvchilarga ta'limni shaxsiylashtirish va o'rganish jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatini beradi. Sun'iy intellekt (AI) va shaxsiylashtirilgan ta'lim. Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning o'rganish uslubi va tezligiga qarab shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi. Bu orqali har bir o'quvchiga mos kurslar va materiallar taklif qilinadi.

Masalan, VR yordamida o'quvchilar tarixiy voqealarni yoki ilmiy tajribalarni amalda ko'rishlari mumkin. Blokcheyn texnologiyasi. Blokcheyn texnologiyasi ta'limning shaffofligini ta'minlashda yordam beradi. O'quvchilarning sertifikatlari, diplomlari va boshqa hujjatlari xavfsiz tarzda raqamli formatda saqlanadi va dunyo bo'ylab tekshirilishi mumkin. Onlayn ta'lim platformalarining kengayishi onlayn ta'lim platformalari rivojlanishda davom etmoqda va mustaqil ta'limni yanada kengaytirishga yordam beradi. Kelajakda bu platformalar ko'proq o'quvchilarni o'z ichiga oladi va yanada ko'plab interaktiv va innovatsion xususiyatlar bilan boyitiladi. Masshtabda va keng qamrovda ta'lim onlayn ta'limning global xususiyati

o'quvchilarga dunyoning istalgan burchagidan ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ko'p tillik va madaniyatlararo o'rganish onlayn ta'limning yanada rivojlanishi bilan, o'quvchilar uchun ko'p tillarda kurslar va o'quv materiallari mavjud bo'ladi. Bu madaniyatlararo o'rganish va dunyoqarashni kengaytirish imkonini beradi. Ijtimoiy aloqalar va jamoaviy o'rganish mustaqil ta'limga asoslangan onlayn kurslar ko'plab forumlar, guruhlar va jamoaviy loyiha ishlari orqali o'quvchilarni o'zaro aloqada bo'lishga undaydi. Bu, o'z navbatida, jamoaviy o'rganish va fikr almashishni rag'batlantiradi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvlarining tarqalishi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim kelajakda mustaqil ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ladi. O'quvchilar o'z ehtiyojlariga mos ta'limni tanlab olish imkoniyatiga ega bo'ladilar o'quvchilarni individual yondashuv bilan ta'minlash Shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlari o'quvchilarning o'rganish tezligi, qiziqishlari va ehtiyojlariga asoslanadi. Har bir o'quvchi o'ziga mos kursni tanlab, o'rganish jarayonini mustaqil ravishda boshqarishi mumkin. O'quvchilarning o'quv jarayonini nazorat qilish mustaqil ta'lim tizimida o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, o'quvchilar o'zining o'rganish progressini ko'rib, qaysi sohalarida kamchiliklar mavjudligini aniqlashlari mumkin. Interaktiv va moslashtirilgan materiallar onlayn platformalar o'quvchilarga interaktiv darsliklar, simulyatsiyalar, video materiallar va boshqa vositalar orqali ta'lim beradi, bu esa o'quvchilarga o'rganish jarayonini individual tarzda boshqarish imkoniyatini yaratadi. Mustaqil ta'limda o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish mustaqil ta'lim faqat bilim olish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarda turli ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Kelajakda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Hamkorlik va jamoaviy ish mustaqil ta'limda o'quvchilar jamoaviy loyihalarda ishlashlari va bir-birlariga yordam berishlari mumkin. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish, ayniqsa, jamoa bilan ishlash va muloqot qilishda muhimdir. Kritik fikrlash va muammo hal qilish mustaqil ta'lim o'quvchilarda analitik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular o'z bilimlarini amaliy muammolarni hal qilishda qo'llashlari kerak bo'ladi, bu esa kelajakdagi kasbiy hayotda zarur ko'nikmalarni shakllantiradi. Tezkor o'rganish va boshqaruv ko'nikmalarining rivojlanishi kelajakda o'quvchilar tezkor o'rganish va o'z vaqtida qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor berishadi. Tezkor va samarali o'rganish metodlari onlayn ta'lim platformalarida mikro-darslar va qisqa video materiallar yordamida o'quvchilar tezkor va samarali o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu metodlar o'quvchilarning o'z vaqtida va samarali o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini boshqarish va rejalashtirishni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar kelajakda ularning kasbiy va shaxsiy hayotlarida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Ta'limga yangi yondashuvlar lended Learning (Aralash Ta'lim) Blended learning (aralash ta'lim) usuli, ya'ni onlayn va an'anaviy darslarni birlashtirish, kelajakda mustaqil ta'limda keng qo'llaniladi.

Xulosa. Kelajakda mustaqil ta'limni rivojlantirish istiqbollari, texnologiyalarning jadal rivojlanishi, yangi ta'lim metodologiyalarining ishlab chiqilishi va resurslarga kengaytirilgan kirish imkoniyatlari bilan bog'liq. Mustaqil ta'lim o'quvchilarga o'z ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda bilim olish imkonini beradi, bu esa ta'limning shaxsiylashtirilgan va global tizimlarga integratsiyalashgan shakllarini yaratadi. Shuningdek, mustaqil ta'limda kreativlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Raqamli resurslar va interaktiv platformalar yordamida ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Shu bilan birga, jamoaviy o'rganish, ijtimoiy ta'lim va kooperativ yondashuvlar ham mustaqil ta'limni yanada boyitadi. Kelajakda mustaqil ta'limning rivojlanishi jamiyatning intellektual va madaniy salohiyatini oshiradi, o'quvchilarni global darajada raqobatbardosh va innovatsion fikrlashga tayyorlaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Turg'unov Salohiddin va Turg'unova Oygul (2025) "Elektron ta'lim platformalari orqali mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari" [In Academy+1Zenodo+1](#)
2. Yo'ldoshev Dilmurod va Botirov Zokirjon (2023) "Web texnologiyalar vositasida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasi". [Science Technology](#)
3. Xulkarxon Lutfullayeva (2024) "Talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish muammolari" [Farg'ona davlat universiteti+1In Academy+1](#)
4. Oybek Shomurodov (2023) "Oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishning metodikasi". [Oriens+2Erus+2Universal Jurnal+2](#)
5. Nargiza Zokirova va Abduvali Mamatov (2024) "Oliy ta'limda mustaqil ta'limni tashkil etishni rejalashtirishda raqamli texnologiyalarining o'rni".

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING GRAMMATIK SAVODXONLIKLARINI OSHIRISHDA "SINKVEYN" METODINI QO'LLASH

**Shopulatova Nasiba Umirovna-
Navoiy innovatsiyalar universiteti
"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi**

Bugungi kun o'qituvchisiga barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdek mas'uliyatli vazifa yuklangan bo'lib, ta'lim mazmunini takomillashtirishga qaratilgan vazifalarni belgilab olish, zamon bilan hamnafas bo'lib, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini joriy etgan holda o'quvchilarda o'z faniga qiziqish uyg'otishlari, hurmat-ehtirom tuyg'ularini shakllantirib borishlari talab etiladi.

Ta'limda ijobiy natijalarga erishish, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilim asoslarini puxta o'rgatish, ularda dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini kengaytirish, ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish borasidagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish bilan belgilanadi. Bu borada ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'plab o'zgartirishlar kiritilmoqda, yangicha yondashuvlar tadbiq etilmoqda. Shulardan biri innovatsion metodlardan foydalanib, dars o'tishda mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga erishish hisoblanadi.

Bo'lajak mutaxassislarning "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" faniga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning aqliy va ijodiy tafakkurini, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash, bugungi pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, ularni mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga o'rgatish, o'qitilayotgan fanni o'zlashtirish sifatini oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu borada "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" fanini o'qitishda ham turlicha metodlar qo'llanilmoqda. Hozirgi kunda ona tili ta'limi jarayonida "Sinkveyn" metodidan unumli foydalanilmoqda.

Ushbu metodni qo'llash jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida mavjud bo'lgan tarqoq axborotli jarayonlar asta-sekinlik bilan bosqichma-bosqich yo'naltirilgan axborotli jarayonga aylanib boradi, ya'ni noaniq bilimlar mavzuni o'rganish davomida aniqlashtiriladi, biror bir obyektiv voqelik to'g'risida yakdil fikrga kelinadi. Buning uchun o'quvchilarda beshta imkoniyat mavjud bo'ladi. Bunda o'rganilayotgan mavzuga oid tushunchalar (hodisa, jarayon, voqea) qat'iy ketma-ketlikda qatorlarga yozib chiqiladi. "Sinkveyn"ni yaratish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini to'plash, ularni ixcham ifodalash, turli mulohazalarni sintezlash va o'rganilayotgan mavzu bo'yicha to'g'ri xulosalarni shakllantirishga o'rganadilar.

Sinkveyn - fransuz tilida "5 qator" ma'nosini bildiradi. Sinkveyn ma'lumotlarni sintezlash (bir butunga keltirish)ga yordam beradigan qofiyalanmagan she'r bo'lib, unda o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea, mavzu) to'g'risidagi axborot yig'ilgan holda, o'quvchi so'zi bilan turli variantlarda va turli nuqtayi nazar orqali ifodalanadi.

Sinkveyn tuzish qoidalari:

Sinkveyn tuzish- murakkab g'oya, sezgi va hissiyotlarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash uchun muhim bo'lgan malakadir.

Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

- 1- qator: Mavzu bir so'z bilan ifodalanadi (odatda ot tanlanadi).
- 2- qator: Mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (2 ta sifat yoziladi).
- 3- qator: Mavzu doirasidagi xatti-harakatni uchta so'z bilan ifodalanadi (3 ta fe'l yoki ravishdosh yoziladi).
- 4- qator: Mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr yoziladi.(4 ta so'zdan iborat jumla yoziladi).
- 5- qator: Mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga yaqin bo'lgan bitta so'z yoziladi (mavzuga sinonim so'z yoziladi).

Masalan, "Tabiat" so'ziga sinkveyn tuzishimiz mumkin.

- 1.Nima? Tabiat (ot);
- 2.Qanday? Ko'rkam, jonli (sifat);
- 3.Nima qildi? Go'zallashdi, ko'rkamlashdi, jonlandi;

4.Gap. Tabiat sokin, ufq jimirlaydi..

5. Ma'nodosh so'zni toping. Borliq, olam.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining grammatik savodxonliklarini oshirish uchun "Kitob" so'ziga sinkveyn tuzish topshirig'ini ham berishimiz mumkin.

1.Nima? Kitob (Ot);

2.Qanday? Qiziqarli, mazmunli (Sifat);

3.Nima qildi? O'qiladi, o'rganiladi;

4.Gap. Kitob o'qigan insonning qanoti bor.

5.Ma'nodosh so'zni toping. Asar, qo'lyozma.

"Sinkveyn" metodini qo'llashda kutiladigan natija:

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida imloviy savodxonlik ko'nikmalari shakllanadi;
- ularni mantiqiy fikrlashga o'rgatadi;
- xotirani mustahkamlaydi;
- ularning nutqiy tafakkur darajasi oshadi;
- fanga bo'lgan qiziqishlari yanada ortadi;
- har bir talaba ishtiroki ta'minlanadi;
- ularni zehnlilik, idrokli qilib tarbiyalaydi;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bilim, ko'nikma va malakalarini boyitadi, tashabbusini orttiradi, faolligini oshiradi;

Ushbu metoddan foydalanish yosh va bilimga chanqoq bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining og'zaki nutqini rivojlanishiga, yozma savodxonlik malakasining oshishiga, ijodkorlik, izlanish va fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori. 6-aprel 2017y.
2. G'. Yo'ldoshev, S.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent-2004
3. D.D.Baynazarova, M.E.Toirova. Ona tili 3-sinf darslik T.: "Novda", 2023y.

BOBUR ASARLARI XUSUSIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Narzulloyeva Marjona Abdullo qizi,

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili ta'lim yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.d. (DSc) N.J.Yarashova

Annotatsiya: Boburning buyuk podshoh, mumtoz shoir, nazariyotchi adabiyotshunos, faqih, tilshunos, san'atshunos, etnograf, hayvonot va nabotot olamining bilimdoni sifatida faoliyati, qilgan ishlari va hind donishmandlarining fikri haqida ma'lumotlar jamlangan.

Kalit so'zlar: Faqih, etnograf, lashkar, mazhabparastlik, mutaassiblik.

Bobur — buyuk podshoh, mumtoz shoir, nazariyotchi adabiyotshunos, faqih, tilshunos, san'atshunos, etnograf, hayvonot va nabotot olamining bilimdoni sifatida ko'pqirrali faoliyat va ijod sohibi edi. Birgina "Boburnoma" uning yigirmadan ortiq sohalarga qiziqqanligiga yaqqol misoldir.

Bobur, birinchi navbatda, shoh, boburiylar sulolasining asoschisi. Balki, boburiylar jahon tarixida eng uzoq yillar (332 yil) hukmronlik qilgan sulola bo'lib chiqar...

U podshoh sifatida lashkar tortib shohlarga xos mag'lubiyatlarning achchiq alamlari-yu zafarlarning ulug'vor nashidalarini surishni ko'p marotaba o'z boshidan kechirdi. Otasi singari ulug' himmatli va oliy maqsadli shaxs bo'lganligidan Farg'ona viloyatini kichik joy deb hisoblab, Samarqandga intildi. U yerda Shayboniixonidan yengilib, Kobulga keldi va keyin Hindistondek bepoyon yirik mamlakat hukmdoriga aylandi.

Buyuk shoh Bobur Hindistonda temuriylarga xos ulug' bunyodkorlik an'analarini davom ettirdi: muhtasham qasrlar tiklash, ariq-kanallar qazish, bog'-rog'lar bunyod etish, adabiyot, ilm-fan rivojiga homiylik qilish, elni adolat bilan boshqarish singari fazilatlar keyinchalik Hindistonning buyuk farzandlari tomonidan chinakam ijobiy baholandi. Hindistonning donishmand farzandi, buyuk davlat arbobi Javohirlal Nehru o'zining "Hindistonning ochilishi" va "Jahon tarixiga bir

nazar” asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur haqida samimiyatga to’liq ushbu fikrlarni izhor etgan: “Bobur – dilbar shaxs. Uygʻonish davri hukmdorining haqiqiy namunasidir. U mard va tadbirkor odam boʻlgan. Bobur oʻta madaniyatli va jozibali insonlar orasida eng yetuk insonlardan biri edi. U mazhabparastlik kabi cheklanishdan va mutaassiblikdan yiroq edi... Bobur sanʼat va, ayniqsa, adabiyotni sevardi”.

Bugun Hindistonning Panipat shahriga borgan kishi Zahiriddin Muhammad Boburning Sulton Ibrohim Loʻdiy bilan boʻlgan tarixiy muzaffarona jangi manzaralarini shaharning ochiq osmoni ostidagi muzeyda koʻrarkan, ulugʻ hind xalqining Boburga nisbatan hurmat-ehtiromi kuchliligiga amin boʻladi. Yoki Bangladesh poytaxti Dakka shahrini kezgan kishi “Laʼlbogʻ-qalʼa” tarixiy muzeyiga kirib Bobur va boburiylarga bagʻishlangan xonalarni kezarkan, Bobur va uning vorislariga tegishli kiyimlar, uy-roʻzgʻor buyumlari, harbiy qurol-aslahalar, Ustod Aliquli quygan toshotar toʻplar, miltiqlar – tufaklar, sovut, qilich-qalqonlar, dubulgʻa, ot kejimlarini(oʻq va qilich zarbasidan himoya qiluvchi yopinchiqlar), oʻsha davr kishilarini oʻz zamonlari liboslarida tomosha qilgan kishi Hindiston va Bangladesh xalqlarining Bobur va boburiylarga boʻlgan hurmatlarini yorqin tasavvur eta oladi.

Bu moziygohta boʻlgan adib Qamchibek Kenja “Andijondan Dakkagacha” nomli safarnomasida hayajonini yashira olmay yozadi: “Hindiston va Pokiston shaharlarida koʻp moziygohtlarda, jumladan, Haydaroboddagi mashhur Solarjang, Lohurdagi milliy muzeylarda boʻlgan edik. Lekin Sharq olamining olis bir chetida faqat va faqat boburiylar hayoti, ularning podsholik faoliyatiga oid yagona, maxsus muzeyni koʻramiz, deb sira oʻylamovdik”.

Hindiston va Bangladeshda Bobur va boburiylar saltanati shunchalik qadrlanishidan Bobur va vorislarining podsholiklari bu yurtlarda xayrli chuqur iz qoldirganligi maʼlum boʻladi.

“Boburnoma”ning kotibi Boburning ulugʻ podshohlarga xos sakkiz shaxsiy fazilatini qayd etgan: “Va maholdurkim, ul podshohi qobilning yaxshiligʻlarini aytgan bilan va bitigan bilan tugangay. Lekin mujammal bukim, sakkiz sifati asil aning zotigʻa muttassil edi: birisi bukim, najhati baland edi; ikkimchisi, himmati arjumand edi; uchimchisi, viloyat olmogʻ; toʻrtumchisi, viloyat saxlamogʻ; beshumchisi, maʼmurlugʻ; oltimchisi, rafohiyat niyati Tengri taolo bandalarigʻa; yettimchisi, cherikni koʻngli(ni) qoʻlgʻa olmoq; sekkizimchisi, adolat qilmoq”.

OILADA MILLIY TARBIYANI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI

Xushvaqova Gulnoza –

NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasida katta oʻqituvchisi

Oila jamiyatning tayanchi, uning birinchi va birlamchi yadrosi, zarrasidir. Globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasi, ularning dunyoqarashi va oʻzligini anglashi masalasi mamlakat taraqqiyoti, mustaqilligi, kelajagini kafolatlovchi muhim omil hisoblanadi. Oila tarbiyasi koʻp qirrali tushunchaga ega boʻlib, uning mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlar mujassam. Mazkur qadriyatlar zahirida yosh avlodni milliy tarbiyamizga yot va zararli boʻlgan taʼsirlardan himoya qilish, ularni hayotga yon-atrofda yuz berayotgan voqea hodisalarga daxldorlik hissi bilan yashaydigan, mustaqil fikrlaydigan, iymon - eʼtiqodli, barkamol insonlar etib tarbiyalash pedagogika oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tarixiy manbalarimizga nazar tashlasak, Abdurauf Fitratning “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand boʻlishi, baxtli boʻlib izzat-hurmat topishi, jahonga yuz tutishi yoki zaif boʻlib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, eʼtibordan qolib, oʻzgalarga tobe va qul, asir boʻlishi ularning oʻz otalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bogʻliq⁵³” degan fikrlari bugungi kunga qadar dolzarbligini yoʻqotmagan.

Aytish oʻrinliki, texnologiya sivilizatsiya va globallashuv jarayoni hayotimizning barcha sohalarini qamrab olayotgan bir vaqtda, boy madaniy tarixiy meros va anʼanaviy oilaviy qadriyatlar asosida zamonaviy oilani rivojlantirish, amaliy va innovatsion tadqiqotlar oʻtkazish, oila institutini mustahkamlash, yosh avlodda maʼnaviy-axloqiy, odob qadriyatlarini shakllantirish, oilaning tarbiyaviy va madaniy ilmiy salohiyatini takomillashtirish masalalariga davlatimiz tomonidan ham katta eʼtibor qaratilmoqda.

⁵³ A.Fitrat. Oila yoki oilani bosharish tartiblari. Toshkent., Maʼnaviyat 2000 yil – 112, 28 bet

O'zbekistonda oila va mahalla institutini rivojlantirishga global darajada Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Xalqaro Oila kuni" rezolyusiyasi, YUNESKOning "Bola huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasi, "Ming yillik rivojlanish" hamda "Bolalar hayot kechirishi uchun maqbul dunyoni yaratish to'g'risida"gi deklaratsiyalari doirasida, shuningdek 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida qaraladi. Shuningdek, respublikamizda ijtimoiy institutlarning eng qadimgisi oila va oilada milliy tarbiyani tashkil etish muammosini mazmunan va mohiyatan modernizatsiya qilish jarayoni davlat tomonidan iqtisodiy qo'llab-quvvatlanmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida oilada milliy tarbiyani tashkil etish, farzandlarimizni o'zi va atrofida qilarni tushunishi va shu asosda boy milliy urf-odat va an'alarimiz bilan ularni diniy va dunyoviy bilimlar majmui bilan "qurollantirish" uchun dunyo standartlari talabi darajasida bilim berish oldimizda turgan muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, axborotlashtirish sharoitida oilada yoshlar tarbiyasi nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, kompetensiyaviy yondashuv asosida oilada milliy tarbiyani tashkil etishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Respublikamizda oilada milliy tarbiyani ilmiy pedagogik jihatdan o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchayganligi, biroq ijtimoiy pedagogikada globallashtirish sharoitida oilada milliy tarbiyani tashkil etish metodologiyasi va texnologiyasi yaxlit holda ishlab chiqilmaganligi, mazkur sohani nazariy va amaliy o'rganish tarbiya samaradorligini ta'minlab beruvchi bosh omillardan biri ekanligi;

2. Oilada tarbiya jarayonini milliy ruhda tashkil etishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini ilmiy o'rganishga doir bo'lgan barcha bilim, malaka va ko'nikmalarni ilk yoshdan boshlab kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish pedagogik jarayonining uzviy tarkibiy qismiga hanaiz aylanmaganligi;

3. Mavzuga doir xalqaro hamda mamlakatimizdagi tajribalarni tanqidiy o'rganish va ularni mamlakatimiz ta'lim tarbiya tizimiga tatbiq etish zarurligi, xalqaro tajribalarni mamlakatimiz shart-sharoitlarini hisobga olgan holda tatbiq etish xususiyatlarini o'rganish zarurligi;

4. Diniy va dunyoviy ilmlarni talqin qilishda Islom dini manba'laridan oqilona va unumli foydalanishni yo'lga qo'yish va tahlil qilish zarurligi;

Aytish o'rinliki, millat tarbiyasi hamma vaqt ham eng dolzarb masala bo'lib, YUNISEF bolalar huquqlari Konvensiyasi bolalar huquq va manfaatlarini himoyalash borasidagi Milliy dasturni ishlab chiqdi. Bu dasturning yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishi tabiiydir. Mintaqa va mahalliy sharoitlarda o'sib kelayotgan yosh avlod faolligini oshirish, muayyan ijtimoiy g'oya yoki mafkuraning mazmuni va sotsial mohiyatini tahlil qilish mexanizmini yaratish mazkur dasturning asosiy maqsadlari etib belgilandi. Jumladan, biz tadqiqotlar jarayonida Kompetensiyaviy yondashuv asosida oilada milliy tarbiyani tashkil etish jarayoning metodologik asosi bo'lib xizmat qiladigan manbalarni quyidagicha turkumlashtirishga muvaffaq bo'ldik:

- oilalarga ta'sirchan, sifatli, huquqiy va amaliy munosabatlariga qaratilgan milliy tarbiyaning ahamiyati yuzasidan uslubiy va profilaktik yordam ko'rsatish;

- oilada sog'lom muhitni takomillashtirish, tinch, do'stona va ahillik muhitini yaratish, ma'naviy ma'rifiy ishlarga aniq mazmun baxsh etish.

Mazkur metodologik g'oyalar asosi 1998-yil 30 apreldagi 608-I-son "Oila kodeksi", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19 fevraldagi PF-5938-son "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" gi, hamda 2018-yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 5325-sonli Farmonida ko'rsatib o'tilgan "Umuminsoniy va milliy oilaviy qadriyatlarini, ota - ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish asosida zamonaviy namunali oilaning mezonlarini belgilash" kabi ustuvor vazifalar yechimini topishda, shuningdek "Oila jamiyat va davlat himoyasida" konstitutsiyaviy prinsipini keng targ'ib etish va jamiyatga singdirish ishlarini olib borish"⁵⁴ da muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. A.Fitrat. Oila yoki oilani bosharish tartiblari. Toshkent., Ma'naviyat 2000 yil – 112, 28 bet
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni// – T.: Sharq nashriyoti – matbaa konserni, 2020. 20-29 b.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin -qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 5325-son Farmoni [www//lex.uz](http://www.lex.uz)

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin -qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 5325-son Farmoni [www// lex. uz](http://www.lex.uz)

RAQAMLI MAKONDA SHAXSIY MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Qilichev Nodirjon Abrarovich

O'zbekiston Milliy Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

kilichevnodirjon@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada raqamli makonda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muammolari va ularning yechimlari yoritilgan. Shaxsiy ma'lumotlarning tushunchasi, turlari va ular bilan bog'liq tahdidlar – fishing, zararli dasturlar, kiberjinoyatchilik kabi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro (GDPR) va milliy (O'zbekiston Respublikasining "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi qonuni) huquqiy me'yorlar ko'rib chiqilib, texnologik va tashkiliy himoya choralarining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Muallif axborot madaniyati va raqamli gigiyena tamoyillarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: shaxsiy ma'lumotlar, axborot xavfsizligi, fishing, shifrlash, kiberjinoyatchilik, himoya usullari.

Annotation

The article analyzes the problems and solutions of protecting personal data in the digital space. The concept and types of personal data, as well as related threats such as phishing, malware, and cybercrime are examined. In addition, international (GDPR) and national (the Law of the Republic of Uzbekistan "On Personal Data") legal frameworks are reviewed, highlighting the importance of technological and organizational protection measures. The author emphasizes the need to develop information culture and digital hygiene principles.

Keywords: personal data, information security, phishing, encryption, cybercrime, protection methods.

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы и решения защиты персональных данных в цифровом пространстве. Проанализированы понятие и виды персональных данных, а также связанные с ними угрозы – фишинг, вредоносные программы, киберпреступность. Кроме того, изучены международные (GDPR) и национальные (Закон Республики Узбекистан «О персональных данных») правовые нормы, показано значение технологических и организационных мер защиты. Автор подчеркивает необходимость развития информационной культуры и принципов цифровой гигиены.

Ключевые слова: персональные данные, информационная безопасность, фишинг, шифрование, киберпреступность, методы защиты.

Kirish.Bugungi raqamli davrda insonlarning shaxsiy ma'lumotlari — telefon raqamlari, elektron pochta manzillari, moliyaviy hisoblari va hatto ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati global axborot oqimining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Shu sababli shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalasi zamonaviy jamiyat uchun dolzarb bo'lib, axborot xavfsizligi siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.Shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi yoki noqonuniy foydalanilishi nafaqat alohida shaxslar, balki butun jamiyat xavfsizligiga tahdid soladi. Kiberjinoyatchilar fishing, zararli dasturlar, ijtimoiy muhandislik kabi usullar orqali foydalanuvchilarning parollarini, bank kartasi raqamlarini va maxfiy fayllarini qo'lga kiritishga urinadi.Bunday tahdidlarga qarshi turishda bir nechta texnologik va tashkiliy choralar qo'llaniladi. Masalan:texnologik yechimlar: ikki bosqichli autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash, xavfsiz tarmoq protokollaridan foydalanish,tashkiliy yechimlar: foydalanuvchilarning kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish, qonunchilik asosida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish (masalan, GDPR, O'zbekiston Respublikasining "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi qonuni). Respublikamizning ushbu sohadagi qonuni 2019-yil 2-iyulda qabul qilingan va 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan.Qonun shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va ulardan foydalanish jarayonlarini tartibga soladi.Shaxsiy ma'lumotlar – bevosita yoki bilvosita shaxsni aniqlash imkonini beruvchi har qanday ma'lumot. Masalan: ism-sharif, tug'ilgan sana, yashash manzili, telefon raqami, pasport ma'lumotlari, biometrik ma'lumotlar.Qonunning asosiy maqsadlariga fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini noqonuniy yig'ish va tarqatilishidan himoya qilish,ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash jarayonida inson huquqlarini kafolatlash, tashkilotlar va davlat organlarining shaxsiy

ma'lumotlardan foydalanishini tartibga solish kirad. Qonun talablariga ko'ra, shaxsiy ma'lumotlar faqat ma'lum bir maqsadda yig'ilishi va foydalanilishi mumkin. Foydalanuvchi o'z ma'lumotlarini yig'ishga rozilik berishi shart. Ma'lumotlarni qayta ishlashda ularning xavfsizligi texnik va tashkiliy choralar orqali ta'minlanishi kerak. Shaxsiy ma'lumotlarni xorijiy davlat serverlarida saqlashga cheklovlar mavjud (ularni O'zbekiston hududidagi serverlarda joylashtirish majburiyati ham bor). Foydalanuvchi o'z shaxsiy ma'lumotlarini ko'rish, o'zgartirish yoki o'chirib tashlash huquqiga ega. Ushbu qonun talablarini buzgan tashkilotlar yoki shaxslar ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladi. Jarimalar hamda faoliyatni to'xtatib turish choralari qo'llanilishi mumkin. Mazkur qonun O'zbekistonda raqamli xavfsizlikni mustahkamlash va fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashda muhim huquqiy asos hisoblanadi. U Yevropa Ittifoqining GDPR qonunchiligiga qisman o'xshash bo'lsa-da, milliy sharoitga moslashtirilgan. Xo'sh endi ushbu 2 yechimga alohida to'xtalamiz. 2 bosqichli autentifikatsiya (inglizcha: Two-Factor Authentication — 2FA) — bu foydalanuvchining shaxsini tasdiqlash uchun ikki xil himoya darajasi qo'llaniladigan xavfsizlik usulidir. Oddiy autentifikatsiyada faqat parol yetarli bo'ladi. 2 bosqichli autentifikatsiyada esa qo'shimcha tasdiqlash orqali hisobingizni himoya qilasz. 2 bosqichli autentifikatsiya qanday ishlaydi? Birinchi bosqich – foydalanuvchi odatdagidek login va parolni kiritadi. Ikkinchi bosqich – qo'shimcha tasdiqlash talab qilinadi:

-telefoningizga yuborilgan SMS-kod maxsus mobil ilova (Google Authenticator, Authy, Duo Security) yaratgan vaqtinchalik kod;

-elektron pochta orqali tasdiq

-biometrik usullar: barmoq izi, yuzni tanish

2 bosqichli autentifikatsiyaning afzalliklari-agar parolingiz o'g'irlangan bo'lsa ham, kiberjinoiyatchi hisobingizga kira olmaydi (chunki ikkinchi bosqichdan o'ta olmaydi). Internet-banking, elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa muhim hisoblarni himoya qilishda samarali hisoblanadi. Oddiy qilib aytganda, 2 bosqichli autentifikatsiya — “bir kalit yetarli emas, ikkinchi qulf ham bor” degan himoya tizimidir.

GDPR — bu General Data Protection Regulation (Umumiy Ma'lumotlarni Himoya Qoidalari) degan atamaning qisqartmasi bo'lib, 2018-yil 25-maydan boshlab Yevropa Ittifoqida kuchga kirgan qonunchilik majmuasidir. Asosiy maqsadi: Yevropa Ittifoqi (YEI) hududida yashovchi shaxslarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish. Ma'lumotlardan foydalanishda shaffoflik va foydalanuvchi nazoratini kuchaytirish. GDPRning asosiy tamoyillari

-shaffoflik – foydalanuvchilarga ularning ma'lumotlari qanday yig'ilishi va ishlatilishi haqida ochiq ma'lumot berilishi kerak;

-ma'lumotlarni minimallashtirish – faqat zarur bo'lgan ma'lumotlar yig'ilishi lozim;

-aniq maqsad – yig'ilgan ma'lumot faqat ko'rsatilgan maqsadda ishlatilishi kerak.

-foydalanuvchi huquqlari – har bir shaxs quyidagi huquqlarga ega: o'z ma'lumotlarini ko'rish, o'chirish (“right to be forgotten” – “unutish huquqi”), ma'lumotlarni boshqa xizmatga ko'chirish, ma'lumotlarni qayta ishlashga e'tiroz bildirish.

-ma'lumotlarning xavfsizligi – kompaniyalar ma'lumotlarni himoyalash uchun texnologik va tashkiliy choralarni ko'rish shart. GDPR kimlarga taalluqli? Faqat Yevropa Ittifoqidagi tashkilotlargaгина emas. Agar biror kompaniya YEI fuqarolariga xizmat ko'rsatsa yoki ularning ma'lumotlarini qayta ishlasa, u ham GDPRga bo'ysunadi. GDPRni buzgan tashkilotlarga katta miqdorda jarima qo'llaniladi: 20 million yevrogacha yoki kompaniya yillik daromadining 4% gacha. Oddiy qilib aytganda, GDPR — bu insonlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish bo'yicha dunyodagi eng qat'iy qonunlardan biri.

Xulosa. Raqamli makonda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalasi global va murakkab jarayon hisoblanadi. Uning samarali yechimi texnologik choralar, huquqiy tartibga solish va axborot madaniyatini yuksaltirish orqali amalga oshiriladi. Har bir fuqaro o'z shaxsiy ma'lumotlarini asrash mas'uliyatini his qilishi, davlat va jamiyat esa bu jarayonga tizimli yondashishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining “Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. “Axborotlashtirish to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2003 (so'nggi o'zgartirishlar bilan).
4. Abduqodirov A. va boshq. Axborot xavfsizligi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Shodmonov A. Axborot madaniyati va kiberxavfsizlik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. Raxmonqulov Sh. Kiberxavfsizlik nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TATU nashriyoti,

2022.

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA ULARNING KREATIVLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Doniyorova Kumushbibi Dilshod qizi –

Navoiy davlat pedagogika institut
Musika ta'limi mutaxassisligi magistri

Anatatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ularning kreativligini takomillashtirish o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblangani haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu jarayon musiqa o'qituvchilarining nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirish, yangi pedagogik usullarni o'zlashtirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligi ularning musiqiy ta'lim jarayoniga yangiliklar kiritishi va o'quvchilarga ijodiy muhit yaratishiga yordam beradi.

Abstract: This article provides information about the fact that in the process of preparing future music teachers for professional activities, improving their creativity is considered an integral part of the educational process. This process is aimed at turning the theoretical knowledge of music teachers into practical skills, mastering new pedagogical methods and developing their creative abilities. The creativity of future teachers will help them introduce innovations in the process of musical education and create a creative environment for students.

Kalit so'zlar: musiqa o'qituvchi, kasbiy faoliyat, kreativlik, o'quv jarayoni, nazariy bilim, amaliy ko'nikma, yangilik, ijodiy muhit.

Key words: music teacher, professional activity, creativity, educational process, theoretical knowledge, practical skills, innovation, creative environment.

Kreativlikni rivojlantirish o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi samaradorlikni oshiradi, o'quvchilarga musiqiy bilimlarni yetkazish jarayonini yanada boyitadi va ularning ijodiy tafakkurini qo'llab-quvvatlaydi.

Kreativlikni rivojlantirish pedagogik jarayonning bir qismi sifatida o'quv jarayoniga maxsus metodlarni integratsiya qilishni talab etadi. Shuningdek, kreativlikni o'rganuvchi tadqiqotchilar ijodiy tafakkur, innovatsion yondashuv va ijodiy vazifalarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqqanlar. Bu yondashuvlar o'qituvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi va ularni o'quvchilarga yangi g'oyalarni taqdim etishda yordam beradi.

Kreativlikni tadqiq qilishda L.S. Vygotskiy, G. S. Altshuller, E. P. Torrance kabi psixologlar muhim hissa qo'shganlar. Vygotskiy kreativlikni inson tafakkurining rivojlanishi bilan bog'lab, uning ijtimoiy va madaniy muhitdagi shakllanishini o'rgangan. Altshuller esa kreativlikni muammolarni yechish jarayonida foydalaniladigan ijodiy algoritmlar bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Torrance esa kreativlikni o'lchash va baholashga qaratilgan maxsus metodikalar ishlab chiqqan.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativligini shakllantirishda ijodiy tafakkur jarayonlari va emotsional-intellektual rivojlanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodiy tafakkur orqali o'qituvchilar musiqaning mazmunini chuqur tushunib, uni o'quvchilar uchun qiziqarli va jonli tarzda yetkazishga erishadi. Bu jarayon esa ijodiy pedagogik vazifalar, musiqiy asarlarni tahlil qilish, mustaqil ijodiy mashg'ulotlar va kreativ muhit yaratish orqali amalga oshiriladi.

Kreativlikni takomillashtirishning ilmiy asoslari shaxs psixologiyasi, pedagogika, va musiqa ta'limi metodologiyasiga asoslangan. Shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar, o'qituvchilarga ijodiy erkinlik berish, musiqiy ong va hissiyotni rivojlantirish usullari, shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish jarayonlari kreativlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu metodlar o'quvchilarning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Shuningdek, kreativlikni rivojlantirishda ta'lim muhitining roli katta. Yangi pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullarni qo'llash, musiqiy ansambllar va ijodiy loyihalarni tashkil etish orqali bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga jalb etish mumkin. Bu yondashuvlar ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kreativlikni rivojlantirish muhim pedagogik va psixologik maqsad hisoblanadi. Bu jarayon o'qituvchilarni nafaqat musiqiy bilim va

ko'nikmalarga ega bo'lishga, balki ijodiy fikrlash qobiliyatlarini kengaytirishga ham qaratilgan. Kreativlik, musiqiy ta'limda murakkab pedagogik jarayonlarni tashkil etish va o'quvchilar uchun qiziqarli darslarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, musiqa o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun metodologik yondashuvlarni shakllantirish va ulardan samarali foydalanish zarurdir.

Metodologik jihatdan kreativlikni rivojlantirish jarayoni bir qator ilmiy asoslarga tayanadi. Birinchidan, kreativlik — bu shaxsning yangi va original g'oyalarni ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish qobiliyatidir. Psixologik nuqtai nazardan, ijodiy fikrlash tafakkurning yangi shakllarini yaratish, o'ziga xos musiqiy ifodalarni topish va musiqiy asarlarni ijro etishda yangicha yondashuvlar qo'llash imkonini beradi. Kreativlik o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga yangiliklar kiritishga va o'quvchilarning musiqaga qiziqishini oshirishga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning musiqiy ijodkorlik salohiyatini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi.

Ikkinchidan, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kreativlikka o'rgatishda motivatsiya va shaxsiy qiziqish omillari katta ahamiyatga ega. O'qituvchilarning kasbiy faoliyatga qiziqishi ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga zamin yaratadi. Motivatsiya, shuningdek, ijodiy jarayonlarga ishtiyoqni oshiradi va o'qituvchilarning musiqiy ijodiyotda erkin fikrlashiga turtki beradi. Shu sababli, kreativlikni rivojlantirish metodikasida talabalarning motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash va ularni ijodiy faoliyatga jalb etish muhimdir.

Uchinchidan, kreativlikni rivojlantirishning metodologik asoslari pedagogik trening va psixokorreksion usullarga asoslanadi. Bu usullar talabalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun mo'ljallangan. Psixokorreksion treninglar orqali talabalar o'zining ijodiy cheklovlarini yengib o'tish, yangi g'oyalarni sinab ko'rish va ularni musiqiy ta'lim jarayonida tatbiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu tariqa, psixologik yondashuvlar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa musiqa o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini samarali boshqarishga imkon beradi.

To'rtinchidan, kreativlikni rivojlantirishda refleksiya va o'z-o'zini baholash metodlaridan foydalanish ham ahamiyatlidir. O'qituvchilar o'z ijodiy faoliyatini tahlil qilish orqali kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari, shu asosda o'z mahoratini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar ishlab chiqishlari mumkin. Refleksiya orqali bo'lajak o'qituvchilar o'z ijodiy salohiyatini yaxshiroq anglaydilar va bu jarayonda o'z-o'zini takomillashtirishga qaratilgan yo'nalishlarni aniqlaydilar.

Beshinchidan, kreativlikni rivojlantirishda interaktiv usullardan, jumladan, guruhviy muhokamalar, ijodiy mashg'ulotlar va loyiha asosida ta'lim berish metodlaridan foydalanish ham o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday metodlar talabalar o'rtasida fikr almashish, ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish va musiqiy muammolarni turli xil usullar bilan hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, guruhviy faoliyat orqali talabalar ijodiy hamkorlik qilishni o'rganadi, bu esa ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Umuman olganda, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativligini rivojlantirish metodologik yondashuvlarni to'g'ri tanlash va ularni samarali qo'llash bilan bog'liqdir. Ushbu yondashuvlar, psixologik va pedagogik nazariyalar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va ularni amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi. Bu metodologik asoslar, o'z navbatida, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga, ularning musiqiy ta'limda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish va tatbiq etishga yo'naltirilgan. Shu tariqa, kreativlikni rivojlantirish bo'yicha puxta ishlab chiqilgan metodologik asoslar, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki ijodiy yondashuvlar bilan boyitishga imkon yaratadi, bu esa musiqa ta'limi jarayonining sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva B.S. Bo'lajak o'qituvchilar o'quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinantlari: Monografiya. – T.: «Bookmany print» nashriyoti, 2021 y. – 162 b.;
2. Богоявленская Д.Б. «Субъект деятельности» в проблематике творчества //Вопросы психологии. - 1999. - №2. - С. 35-41.;
3. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 2009, – № 1. – С. 111-129.
4. Бухвалов, В.А. Алгоритмы педагогического творчества [текст] / В.А. Бухвалов. - 2-е изд. - М.: Просвещение. - 2004 - 96 с. - ISBN 5-09-004471-6
5. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния среды на креативность //Психологический журнал.-1994. -ТЛ5, №4. - С. 83-93.
6. Давыдов В.В., Кудрявцев В.Т. Развивающее образование: теоретические основания преемственности дошкольной и начальной школьной ступеней// Вопросы психологии. -1997. -№1. - С.3-19.

ADABIYOTSHUNOSLIKDA OBRAZ TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI

**Suvonqulova Laylo Mahmud qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti**

Obraz atamasi va uning semantik maydoni davrlar o'tgan sari o'zgarib borgan. Xususan, antik davrda bu tushunchaga faqatgina shakl jihatidan yondashilgan bo'lib, unga tabiat, atrof-muhitning asarga ko'chirilgan ko'rinishi sifatida baho berildi. Uning namunalari antik davr mif, afsona va rivoyatlarida yorqin nazarga tashlanadi. Vaqt o'tib ushbu tushunchaning semantik sathi kengaydi va obraz, obrazlilik adabiy asarning asosiy tashunchalari sifatida baholana boshlandi. Obraz to'g'risidagi ilk ilmiy qarashlarni yunon faylasufi Aristotelning "Poeziya san'ati haqida" asarida uchratish mumkin. "Biroq Aristotel bu asarida "obraz" atamasi o'rnida "mimesis" iborasini ishlatgan va olimning abstrakt nazariyalarini rivojlantirish uchun uning mimesis ta'limoti juda katta ahamiyatga ega. Terminologik mulohazalarga ko'ra, bu so'z "taqlid" ma'nosini ifodalagan⁵⁵. Mimesis – taqlid demakdir. Binobarin, olim mimesis (obraz) turmushga taqlidan yaratiladi deb hisoblagan. "Obraz" istilohi dastlab mashhur nemis faylasufi Gegelning estetikaga oid asarlarida ishlatilgan. Bu haqidagi jiddiy ta'limot ham ana shu olim qalamiga mansub. Gegel o'z estetik qarashlarida san'at haqida fikr yuritir ekan "san'at asarining qiymati va mukammalligi ikki tomonning – idea va uni ifodalovchi obrazning bir-biriga qay darajada mos kelishi hamda o'zaro yaxlitligiga bog'liqdir. San'atkor g'oya va obrazni bir-biri bilan to'liq uyg'unlashtira olgan nuqta – badiiylarning yuksak cho'qqisi" demakdir deb ta'kidlagan⁵⁶. Rus atamashunosligiga esa "obraz" atamasini V.G.Belinskiy olib kirgan va obrazga oid qarashlarni takomillashtirgan.

Antik poetikadan boshlab bugungi kun zamonaviy struktural hamda psixanalitik maktablarga qadar davrda bu tushunchaga turlicha yondashuvlar bilan qaralgan. Arastu ilgari surgan mimesis nazariyasi romantizm va realizm (XVIII-XIX) davrida shaxs erkinligi, individual ruh ifodasi sifatida talqin qilindi. XX asrda esa Karl Yung arxetip nazariyasi o'rta chiqishi va Fryening strukturalizm doirasidagi semantik obraz talqinlari ushbu tushunchaning taraqqiyoti uchun zamin yaratdi. Jahon adabiyotida badiiy obrazga yondashuv quyidagi nazariyotchilar tomonidan ilgari surilgan:

Amerikalik olimlar Rena Uellek (1903-1995) va Ostin Uorren (1899-1986) birgalikda yaratgan "Adabiyot nazariyasi" ("Theory of Literature")⁵⁷ asarida obrazni ramz, arxetip va mif bilan bir qatorda adabiyotning asosiy kategoriyalari, deb talqin qilganlar⁵⁸. Ularning qarashiga ko'ra, bu tushuncha faqatgina muallif fantaziyasining subyektiv mahsuli emas, aksincha matn strukturasiga bog'liq obyektiv hodisa. Obraz shakl va mazmun birligi sanaladi. Shu jihatdan syujet tizimida ma'lum bir funksiyani bajaruvchi birlik bo'lib xizmat qiladi.

Rossiyalik olim Guiom Gachev (1929-2008) "Badiiy ong hayoti. Obraz tarixiga doir ocherklar" ("Жизнь художественного создания. Очерки по истории образа")⁵⁹ asari muallifi bo'lib, dunyo adabiyotida obrazning shakllanish tarixini tadqiq etgan. Olim badiiy obrazni xalq mentalitetining madaniy modeli sifatida izohlaydi. Uning konsepsiyasiga ko'ra, har bir xalq adabiyotida yaratilgan obrazlar o'ziga mos bo'lgan ramziy sistemalar asosida idrok etiladi. Ushbu sistema esa badiiy matnda obrazlar orqali namoyon bo'ladi. Shu sababdan Gachev arxetip nazariyasini ishlab chiqishda milliy madaniy tafakkur kontekstiga tayangan olim sifatida e'tirof etiladi.

Ukrainalik adabiyotshunos Ivan Franko obraz yaratishda sezgi vositalarining ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab bergan⁶⁰. Ya'ni obrazlarda ko'rish, eshitish, his etish kabi sezgi organlari ham katta ro'l o'ynaydi. Tabiiyki, ijodkor butun borliqni, avvalo, intellektual tarzda emas, balki sezgi organlari orqali idrok etadi hamda buni badiiy matnga ko'chiradi. Kitobxon ham aynan shu sezgi organlari orqali butun asarni tasavvur olamida jonlantiradi. Masalan, ko'rish bilan bog'liq obrazlar she'riyatda keng tarqalgan bo'lib, bunda lirik qahramon qarashlari, tabiat tasviri, ranglar va shakllar simvolikasi lirik qahramonning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qilsa, eshitish sezgi organiga xos bo'lgan yomg'ir shivirlashi, yaproqlar shitirlashi ruhiy bezovtalik yoxud osoyishtalikni ifodalovchi obrazlarni yaratish imkoniga ega.

⁵⁵ Аристотел. Поэтика – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – Б. 107.

⁵⁶ Гегель В. Эстетика. – М.: "Искусство", 1968. – С. 80. 311

⁵⁷ Wellek R., Warren A. Theory of literature. – N.: Harcourt, brace and company, 1948. – 403 p.

⁵⁸ <https://www.bukinistu.ru/teoriya-literaturyi/literaturniy-obraz.html>. Литературный образ

⁵⁹ Гачев Г.Д. Жизнь художественного сознания. Очерки по истории образа. – М.: Издательство "Искусство", 1972. – 198 с.

⁶⁰ <https://www.i-franko.name/ru/Biography.html>

Pol Valeri, Jan-Pol Sartr, Rolan Bart, Hans-Georg Gadamer (Germenevtika doirasida obraz va uning matn tarjima jarayonidagi rolini o'rgangan) va boshqalar obraz masalasiga estetik, falsafiy hamda strukturaviy jihatdan yondashganlar⁶¹.

Rus va sovet adabiyotida ham badiiy obraz keng qamrovli tushuncha sifatida talqin qilingan. Aleksandr Potebnya – obrazni butun olamni bilish usuli sifatida tahlil qilgan va uning tafakkur, til rivojidadagi ahamiyatini alohida ta'kidlagan. U so'z va badiiy asar o'rtasidagi o'xshashlik haqida fikr yuritarkan, badiiy obraz shakllanishining umumiy tamoyillarini yuzaga keltirdi⁶². XIX asr oxiri va XX asr sovet adabiyotshunosligida L.I.Timofeyev, M.B.Xrapchenko kabi olimlarning tadqiqotlarida bu tushuncha yanada sayqallandi va har qanday badiiy asardagi qahramonlar, voqealar va ramzlar shunchaki tartibsiz to'plam emas, balki o'zaro bog'langan **badiiy obrazlar tizimi** ekanligi qat'iy ilmiy termin sifatida mustahkamlandi va L.I.Timofeyev adabiyotshunoslikka oid asarida obrazga shunday ta'rif beradi: "Obraz bu inson hayotining to'qima (badiiy uydurma) yordamida yaratilgan hamda estetik ahamiyatga ega bo'lgan aniq va shu bilan birga umumlashtirilgan manzarasi (tasviri)dir"⁶³.

Viktor Vinogradov – "muallif obrazi" (образ автора) konsepsiyasini ishlagan hamda obrazni asar mohiyatining markazlashgan ifodasi sifatida izohlagan. Mixail Baxtin – badiiy obrazni dialog, polifoniya va xronotop nazariyalari bilan aloqador holda o'rgangan. Dmitriy Lixachov – qadimgi rus adabiyotida badiiy obraz muammolarini bo'yicha izlanish olib borgan. Bundan tashqari Leonid Chernes, Valeriy Xalizev, Boris Tomashevskiy kabi olimlarning tadqiqotlari obraz tushunchasini tahlil qilishda asos vazifasini o'taydi⁶⁴.

"Obraz" tushunchasi falsafa, psixologiya, estetika, san'atshunoslik, adabiyotshunoslik, til stilistikasi, didaktika va boshqa fanlar doirasida ham qo'llaniladi. Adabiyotshunoslikda, xususan, rus va G'arb adabiyotida "obraz" tushunchasi majoziy va polisemantiklik xarakterga ega. Ya'ni obraz tizimida majoziylik kuchli o'rin egallaydi, borliqdan o'zlashtirilgan holat va xarakterlar hissiy ifoda etiladi va ularni ifodalashda so'z va uning semantik xususiyatlari yetakchi o'rinni egallaydi. Badiiy obrazda real hayot voqealari endi o'z-o'zidan shunchaki baholash obyekti sifatida emas, balki muallifning unga bo'lgan munosabati bilan ijodiy sintez ko'rinishida namoyon bo'ladi. Muallif real hayotdan olgan shaxs, voqea-xususiyatlarga ijodiy bahosini badiiy obraz orqali namoyon etadi.

Badiiy obraz dastavval ritorik an'analarda faqatgina nutqni bezovchi element sifatida qo'llanilgan. Bolgar nazariyotchisi T.Todorov va Kvintilian "bezakli (ornamental) so'zlar" yondashuviga tayangan holda obrazga shunchaki nutqni ko'rkamlashtiruvchi vosita sifatida qaraganlar. Keyinchalik o'rta asrlarda J.Genette obrazlarni trop (metafora, ramz, kinoya) va figuralardan tashkil topganligi to'g'risidagi g'oyalarni ilgari suradi. Bu fikrlar tayangan holda Tamarchenko obrazning ko'chma ma'no, ya'ni ramz, kinoya singari troplardan boshlanganligini va an'anaviy ritorikada obrazning faqat tashqi shakl ahamiyatligini izohlab berdi⁶⁵. Biroq keyingi zamonaviy yondashuvlar shuni ko'rsatdiki, obraz mazmuniy jihatdan ham estetik qiymatga ega.

O'tgan asrning 20-yillaridan to hozirgi kungacha adabiyotshunoslikda badiiy obrazning tabiatini o'rganishda ikki xil yondashuv mavjud. Ayrim olimlar badiiy asarlardagi obrazni sof nutqiy hodisa, asarning xossasi sifatida izohlaydilar. Boshqalar esa badiiy obrazda murakkabroq hodisani, badiiy asar mazmunini o'zida mujassamlashtirgan aniq hissiy detallar tizimini ham ko'radi. Albatta, olimlar bu fikrlarni ilmiy izlanishlar va kuzatuvlar natijasi o'laroq ilgari suradilar. Ammo badiiy obrazni murakkab tushuncha sifatida qabul qilish o'rinliroqdir. Chunki har qanday badiiy obrazda asarning mazmuni aks ettirilgan bo'lib, ular asar hodisalarini hissiy jihatdan tashuvchi va harakatga keltiruvchi yadro hisoblanadi. Sovet adabiyotshunosi P.V.Palevskiy badiiy obrazga "aniq hissiy shakl detallarining murakkab o'zaro bog'lanishi, murakkab o'zaro aks ettirishda joylashgan obrazli detallar tizimi sifatida qaraydi, buning natijasida mohiyatan yangi, ulkan mazmun sig'imiga ega bo'lgan narsa yaratiladi"⁶⁶, – deya ta'rif beradi. Badiiy obraz tizimida turli xildagi ko'chmalar, o'xshatishlar, tasviriy vositalarining qo'llanilishi natijasida obraz ma'nosidagi sig'im

⁶¹ <https://ru.wikipedia.org> Статья

⁶² Потебня А.А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А.Б. Муратова. – М.: Высш. шк., 1990. – С. 11.

⁶³ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов, Изд. 5-е, испр. и доп. — М.: «Просвещение», 1976. — С. 60.

⁶⁴ Yuqoridagi ma'lumotlar <https://core.ac.uk>, <https://iphilib.ru> saytlaridan olingan. Tarjima muallif tomonidan.

⁶⁵ Теория литературы: Учеб. пособие для студ. филол. фак. Т338 высш. учеб. заведений: В 2 т. / Под ред. Н.Д.Тамарченко. — Т. 1: Н.Д.Тамарченко, В.И.Тюпа, С.Н.Бройтман. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — С. 142.

⁶⁶ Борисова. Е.Б. О содержании понятий художественный образ и образность в литературоведении и лингвистике. Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 35 (173) Филология Искусствоведение. Вып. 37. — С. 20-26.

ortadi va u endi oddiy tushuncha kasb etmay, detallar bilan to'ldirilgan ko'p qobiqlardan iborat bo'lgan yadro xususiyatiga ega bo'ladi. Ya'ni asardagi butun bir voqealar va kechinmalar asar yadrosi hisoblangan – obraz atrofida aylanadi. Shuning uchun ham V.Belinskiy obraz tushunchasiga: "Voqelikdagi ma'lum hodisalarning mag'zini chaqib beradigan, umumlashtiruvchi... har qanday voqeiylar hodisadan yuksak... har qanday tarixdan ishonchliroqdir"⁶⁷, – deya ta'rif beradi. Asardagi obraz xoh epizodik, xoh bosh obraz bo'lsin, u voqelikning rivojlanishida o'ziga xos o'ringa ega bo'ladi. Masalan, Tog'ay Murodning "Yulduzlar mangu yonadi" qissasida Bo'ri polvonmi, Nasim polvonmi, Momoqizmi, Zulfiqor polvonmi – bu obrazlarning bari katta-kichik bo'lishidan qat'iy nazar, asarning umumiy mohiyatiga, mazmuniga ta'sir ko'rsatib turadi. Tabiiyki, yuqoridagi obrazlarning barchasi Bo'ri polvon hayotini tasvirlash, uning o'y-xayollari, kechinmalarini ifoda etish uchun asar strukturasi joylashtirilgan. Ammo ularning ba'zilarini asardan ajratib olsak, unda kamchilik, kemtiklik yuzaga keladi.

Aslida har qanday epik, lirik, dramatic turdagi asarlarning markazida inson va uning hayoti, kechinmalari turadi. Butun bir obrazlar tizimi, tasvir vositalari inson shaxsiyatini ko'rsatishga, uni o'quvchiga his ettirishga xizmat qiladi va bunda muallifga mazmuniy va shakliy tasvirlar yordam beradi. Obraz ham ana shunday tasvir vositalaridan biridir. Bunda obraz shakliy tasvir vositasimi yoxud mazmuniy, degan o'rinli savol tug'iladi.

"Dastlab shuni aytish kerakki, shakl mazmun bilan bog'liq – mazmunli shakl. Obraz esa, mazmunni ifodalovchi shakl. Ayni chog'da, obraz – ham mazmun, ham shakl hodisasi. Chunki g'oyaviy mazmun obrazlar orqali ochiladi, obrazlar esa badiiy tasvir vositalari orqali yaratiladi"⁶⁸. Muallif asar yaratishda birinchi o'rinda asar mazmuniga mos bo'lgan, uning g'oyasini tashiy oladigan obraz qidiradi. Bu obraz asarning, yozuvchi maqsadining tili hisoblanadi. Ya'ni, yozuvchi o'z obrazining harakatlari, odatlari va kechinmalari orqali gapiradi va shu harakatlarni, qahramon atrofida sodir bo'layotgan voqealarni shakliy tasvirlar orqali namoyon qiladi. Obrazning ichki kechinmalarini o'quvchiga yetkazib berishda ham shakliy tasvirga murojaat qiladi. Hatto, obrazning tashqi ko'rinish tasviri shakliy tasvirlar orqali ko'rsatilsa-da, bu mazmunga, obraz xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Akbarali obrazi fikrimizning yaqqol misoli bo'la oladi. Shu jihatdan mazmun va shakl o'zaro mutanosib ravishda asarda aks etishi lozim. Bu ikki tushunchaning bir biriga mosligi obrazning yuksak darajadagi tasvirini vujudga keltiradi. Biroq adabiyotshunos D.Quronovga ko'ra, badiiy asar qurilishida uch asos muhim o'rin tutadi: "Adabiyotshunoslikda badiiy asar "shakl" va "mazmun" tarzida ikki asosga emas, uch asosga quriladi, degan qarash ham mavjud. Bunday qarash kurtaklari ham antik davrlarga borib taqalsa-da, uni ilmiy jihatdan asoslagan holda fanga A.Potebnya olib kirgan, keyinchalik bu qarash uning shogirdlari, davomchilari tomonidan rivojlantirilgan. Unga ko'ra san'at asarining uch jihati bor: tashqi shakl, ichki shakl va mazmun. Adabiyotga tatbiqan olinganda bu mos ravishda so'z, obraz va g'oya demakdir"⁶⁹. Bu uch tushuncha ham o'zaro bog'liqlik kasb etadi. Ya'ni, g'oyani yetkazib berish uchun obrazdan, obrazni tasvirlash uchun esa so'zlardan foydalaniladi.

Umuman olganda, badiiy obraz tushunchasi har bir asarning maqsad va mohiyatini ochib berishdagi asosiy vosita hisoblanadi. Shu jihatdan ham bu tushunchaga har bir millat adabiyotshunosligida o'zgacha yondashilgan. Zamonaviy va an'anaviy turk adabiyotida obraz asosiy tasvir vositasi sifatida talqin etiladi.

IKKILAMCHI NOMINATIV BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Xalikova Dildora Yadullayevna,
o'qituvchi

Annotatsiya. Inson o'zi yashayotgan atrof-muhitdagi narsa, hodisalarni bilish uchun zarur bo'lgan sezgi va aql kabi vositalar uzviyligidan iborat tafakkur qobiliyatlariga ega bo'lgan buyuk zotdir.

Kalit so'zlar. konsept, obyektiv va lisoniy bilim, leksik va konstruktiv konsept, kognitiv-diskursiv integratsiya, so'z – faoliyat – nom, nominativ maqsad.

Ushbu qobiliyat tufayli u obyektiv va lisoniy bilimlarni hosil qiladi, nomlash orqali ularning barqarorligini ta'minlaydi. Nominativ maqsad va manba maqomidagi konseptlar kognitiv-diskursiv integratsiyasiga asoslanuvchi "leksik va konstruktiv konseptlar" majmuyidan ibrat diffuz nomlarni hosil

⁶⁷ Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – B.33.

⁶⁸ Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: "Ўзбекистон" нашриёти, 2002. – Б. 97.

⁶⁹ Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2001. – Б. 135.

qiladi, ushbu konstruktiv tajribaga tayangan holda, mavjud konseptlar derivatsion kombinatsiyasiga asoslanuvchi ikkilamchi nominantlarni hosil qilishda ishtirok etadi.

Nominativ faoliyatning an'anaviy talqinlarida asosiy e'tibor tilda mavjud bo'lgan nominantlarning derivatsion tavsifiga qaratilgani bois, mazkur faoliyat kognitiv-diskursiv, diskursiv-sinergetik mexanizmlar ko'lamda tadqiq etish bilan cheklanadi. Xuddi shunday cheklovni "so'z - faoliyat - nom" sxemasi e'tirof etilgani holda, so'z yasash yoki derivatsion tamoyillar asosida talqin qilinadigan ikkilamchi nominantlarga oid izlanishlar misolida ham ko'zga tashlanadi.

Ushbu yondashuv nominatsiyaning lingvokognitiv mohiyatini, uning ichki mexanizmlarini yoritishning muhim shartlaridan biri bo'lsa ham, so'z yasalishi va nominatsiyalarni bir-birini takrorlovchi sohalarga aylanib qolishini ma'qullab bo'lmaydi. Shuningdek, bunday izlanishlar nominatsiyani vujudga keltiruvchi vosita derivatsiya ekani haqidagi tasavvurning shakllanishiga ham olib kelmoqdaki, nominatsiyani faoliyat mezonlari va derivatsion tamoyillar uyg'unligida o'rganish zaruratini shu bilan ham izohlanadi.

Ye.V.Solovevaning ishida yasama so'z, ma'no maqomidagi leksik va semantik nominantlarni "leksik nominatsiyaning semantik va morfem (morfemnaya) derivatsiya" kabi turlar doirasida talqin etilishi so'z yasash soha o'zida maromiga yetmagan izohtalabliklarning onomosiologiyaga kirib kelayotganidan ham darak beradi. Umumiy tilshunoslikka oid manbada so'z yasalishining "liniyali ($A+B=AB$) va liniyasiz (A ning B ga ko'chishi)" modellar vositasida voqelanishi, liniyalı tipga affiksatsiya va kompozitsiya usullari, liniyasiz tipga esa konversiya, reversiya kabi vositalarning kiritilishini, ingliz va o'zbek tiliga oid o'quv adabiyotlarida ham ushbu an'anani kuzatish mumkin.

Mazkur mulohazalardan maqsad ikkilamchi nominatsiya vositalari tasnifini tubdan yangilashni taklif qilish emas, balki mavjud tasniflarda yasama so'z va ma'no maqomidagi nominantlarni so'z yasalishi, ya'ni leksik nominatsiya doirasida birlashtirib o'rganilishi bilan bog'liq izohtalabliklarga e'tibor qaratishdir. A.Hojievning "so'z yasalishi bahsida bu tizimga aloqasi bo'lmagan narsalar o'rin olib kelganligi va bu yasama so'z bilan bog'liq masalalarni to'g'ri hal etishga o'z salbiy ta'sirini o'tkazib kelayotgani" haqidagi fikri bejiz aytilmagan. Zotan, so'z yasash deganda "ma'lum bir lug'aviy birlikdan so'z yasovchi vosita yordamida yangi so'z hosil qilish" nazarda tutilmog'i lozim.

So'z yasalishining leksik-semantik usuli sifatida guruhlanadigan metaforik, metonimik va konversiv vositalardan ko'zlangan maqsad esa, S.D.Kasnelson qayd etganidek, "so'z yasash emas, balki (semaobrazovanie) ma'no yasash"dir. So'z va ma'no yasashga olib keladigan ushbu vositalar o'z dinamikasiga "identifikatsiya va transpozitsiya" kabi ikki tamoyil asosida ega bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, birgina asos va formantlar identifikatsiyasi asosida bevosita yasama so'z maqomidagi nominantlarni vujudga keltirishi ma'lum bo'ladi. So'z yasalishi bahsida o'rganib kelinayotgan kompozitiv vositaning identifikatsion va transpozitiv uyg'unlikda, metaforik, metonimik va konversiv vositalarning esa transpozitiv ko'chishlar asosida yasama so'z va ma'no maqomidagi nominativ birliklarni hosil qilishi ularning so'z yasalishiga bilvosita daxldorligidan darak beradi.

Ushbu vositalarga asos sathlar va leksik sath o'rtasidagi ierarxik munosabat nuqtayi nazardan baho berilganda birgina "asos+formant" modelidagi yasamalar subordinativ ierarxiya talabiga mos kelishi, boshqa turdagi yasalishlarning esa subordinativ ierarxiyaga zid holda, (ya'ni disubardinsiya asosida) leksik tizim bilan bog'lanishi ham ushbu farqlarga ishora qiladi. Ushbu biryoqlama yondashuvni o'quv adabiyotlarida so'z yasalishiga alohida o'rin ajratilgani holda, nominatsiya haqida biror ma'lumot berilmasligi misolida ham qayd etish mumkin. Buning natijasida mashg'ulotlarda tub so'zga nisbatan yasama so'zni belgilash, uning yasaliş usullarini qayd etish bilan cheklanishiga ham olib kelmoqda.

Holbuki, derivatsion vositalardan ko'zlangan maqsad so'z va ma'no yasash emas, balki nomlashdir. Derivatsion vositalar esa nominatsiyaning ichki strukturasini emas, tashqi strukturasini kuzatish imkonini beradi. Zotan, nominatsiyaning lingvokognitiv ildizlari chuqur bo'lib, narsalarning inson hissiyotiga ta'sir etishi va refleksiv faoliyatning ishga tushishi natijasida obrazli va obrazsiz konseptlar, manba va maqsad maqomidagi konseptlarning kognitiv-diskursiv integratsiyasiga asoslanuvchi leksik va konstruktiv tuzilmalarni so'z strukturasida mujassamlantirish bilan bog'liq murakkab jarayonlarga borib taqaladi.

Borliq haqidagi bilimlarga lisoniy ishlov bergan holda, nom hosil qilish barobarida analogik andozaviylikka asoslanuvchi rejali tizimni shakllantirish bilan bog'liq lisoniy ijodkorlikni birgina so'z yasash orqali yoritib bo'lmaydi. Shu bois, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishda "so'z yasalishi" o'rniga "nominativ derivatsiya" bo'limini kiritish va unda nominativ faoliyat fazalari o'rtasidagi diskursiv-sinergetik izchillikni ta'minlaydigan lingvokognitiv vosita va mexanizmlar haqidagi ma'lumotlarni keltirgan holda, nominantlar qiyosiy tahlili orqali dalillash imkonini yaratish maqsadga muvofiq. Binobarin, shunday yo'l tutilganda nominatsiya va derivatsiya munosabatini nominativ maqsad va manba munosabatidan iborat kognitiv-diskursiv model bilan bog'lab o'rganish va o'rgatishni yo'lga qo'yish, turli lisoniy nazariyalar ortidan

ergashuvchilarni emas, balki ularga tanqidiy va tahliliy munosabat bildiradigan izdoshlarni tarbiyalab yetishtirish mumkin bo'ladi.

O'tgan asrning birinchi choragidan keyin yuzaga kelgan generativ, psixolingvistik va lingvokognitiv yo'nalishlarda ilgari surilgan g'oyalar ikkilamchi nominantlarni funksional-kommunikativ aspektda tadqiq qilinishga e'tibor berishga undadi. Xususan, Yu.S.Stepanov "yasama so'zlarning faol modellar asosida nutqda hosil bo'lishi va ana shu so'zlarning ijtimoiy ehtiyoj tufayli bevosita tilda barqarorlashishi va lug'atlardan o'rin egallashi" bilan bog'liq ikki jihatga e'tibor qaratish lozimligini uqtiradi.

Bu nuqtayi nazarga ko'ra, ikkilamchi nominantlarni hosil qilinishiga "mantiqiy hukm yoki fikr tugalligi bilan bog'liq bo'lmagan nopredikativ modellar"ni taqdim etuvchi "kichik sintaksis" mas'ul bo'lib, ushbu nominantlarning lisoniy ixtisoslashishi leksikalizatsiyaning zimmasidagi vazifa hisoblanadi. Ushbu "mantiqiy hukm"larni vujudga keltiruvchi lisoniy manba esa "predikat argumentli struktura", "bo'sh o'rinlar sxemasi" va "ichki valentlik" deb yuritiladigan semantik-sintaktik imkoniyatlarga ega bo'lgan asos so'zlardir.

Ikkilamchi nominantlarning bunday tahlili ham A.A.Potebnyaning ilmiy merosida ko'zga tashlanadi. U yasama so'zlarni ichki nutq bilan birga shakllanishini e'tirof etgan holda, "spasti" asosi "spasatel" yasamasining temasini tashkil qilishi va unga «kishi» ma'nosidagi –tel formantini tirkash orqali «spasti-cheloveka» hukmiga ma'nodosh bo'lgan yasama so'z vujudga keltirilishini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Алифиренко Н.Ф. Протывовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация. Фил. наук. №5. 2002.- 72-80 с.
2. Allerton, D (1979). Essentials of grammatical theory. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Ackerman, F.; Webelhuth, G. (1998). A theory of predicates. Stanford, CA: CSLI Publications.
4. Burton-Roberts, N (2016). Analysing sentences: An introduction to English Syntax. London: Longman. ISBN 9781317293835.
5. www.ziyouz.net

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Науайы мемлекеттік педагогика институты

Педагогика және психология бағыты 4-курс талапкерлері

Қанатбаева Д. Телебаева М,

ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.

Қазіргі уақытта педагогикалық технология ұғымы педагогикалық лексикаға мықтап енген. Технология-бұл кез-келген бизнесте, шеберлікте, өнерде қолданылатын әдістердің жиынтығы. "Педагогикалық технология" ұғымының көптеген анықтамалары бар. Соның ішінде негізгілері: бұл мұғалімнің ісәрекетінің құрылысы, онда оған кіретін барлық әрекеттер белгілі бір дәйектілік пен тұтастықта ұсынылған, ал орындау қажетті нәтижеге жетуді көздейді және болжамды сипатқа ие. Бүгінгі таңда жүзден астам білім беру технологиялары бар. Жаңа психологиялық-педагогикалық технологиялардың пайда болуының негізгі себептерінің арасында мыналарды бөлуге болады:

- білім алушылардың психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін тереңірек есепке алу және пайдалану қажеттілігі;
- тиімділігі төмен ауызша сөзді ауыстырудың шұғыл қажеттілігін түсіну
- жүйелі-әрекеттік тәсілмен білім берудің (ауызша) тәсілі;
- кепілдендірілген оқу нәтижелерін қамтамасыз ететін оқу процесін, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттестіктің ұйымдастырушылық формаларын жобалау мүмкіндігі.

Неліктен соңғы жылдардағы жаңалықтар күтілген нәтиже бермеді? Бұл құбылыстың себептері көп. Олардың бірі таза педагогикалық-мұғалімнің инновациялық біліктілігінің төмендігі, атап айтқанда дұрыс кітап пен технологияны таңдай алмау, енгізу экспериментін жүргізу, өзгерістерді диагностикалау. Кейбір мұғалімдер инновацияға әдістемелік тұрғыдан дайын емес, басқалары психологиялық, басқалары технологиялық тұрғыдан дайын емес. Мектеп бағдарламаларға, оқулықтарға және оқу құралдарына енгізілген

ғылыми шындықтарды игеруге бағытталған және солай болып қала берді.

Барлығы мұғалімнің билігінің үстемдігімен расталады. Оқушы оқу процесінің маңызды субъектісі болып қала берді. Соңғы жылдары мұғалімдер жаңа технологияларға бет бұра бастады, жеке тұлғаға бағытталған, адамгершілікке және басқа да әлеуметтік бағыттарға. Бірақ ең маңызды мәселе-таным процесінің өзі өзінің маңыздылығын жоғалтуда. Мектепке барғысы келмейтін мектеп жасынадағы балалар саны артып келеді. Оқытудың оң мотивациясы төмендеп, балаларда қызығушылық, таңдану, қалау белгілері жоқ. Бір ғана технология әр түрлі мұғалімдермен іске асуы мүмкін, бірақ оны іске асыру ерекшеліктерінде олардың осы педагогикалық шеберлігі және кәсіби іскерлігі көрінеді. Кейде “Шебер” мұғалім өз жұмысында бірнеше технологияның элементтерін қолданады, өзіндік әдістерді қолданады, бұл жағдайда осы мұғалімнің "авторлық" технологиясы туралы айту керек.

Технология жасау шығармашылықсыз мүмкін емес. Педагогикалық технологияны өте жақсы меңгеру дегеніміз өзі – шеберлік. Технологиялық деңгейде жұмыс істеуді үйренген мұғалім үшін оның дамып келе жатқан жағдайындағы танымдық процесс әрқашан басты бағдар болады. Оқу процесінде репродуктивті іс-әрекеттің үлесін азайту (жадта қалғандарды көбейту) арқылы баланың жеке дамуын қамтамасыз ететін заманауи білім беру технологияларын қолдану білім сапасын арттырудың, оқушылардың жүктемесін төмендетудің және оқу уақытын тиімді пайдаланудың негізгі шарты ретінде қарастырылып жатыр. Қазіргі білім беру технологияларының қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- дамытушылық оқыту;
- проблемалық оқыту;
- көпдеңгейлі оқыту;
- ұжымдық оқыту жүйесі;
- өнертапқыштық міндеттерді зерттеу технологиясы ;
- оқытудағы зерттеу әдістері;
- жобалық оқыту әдістері;
- оқытуда ойын әдістерін қолдану технологиясы: рөлдік, іскерлік және оқыту ойындарының басқа түрлері;
- ынтымақтастықта оқыту (командалық, топтық жұмыс);
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;
- Денсаулық сақтау технологиялары және т. б.

Әрбір мұғалімнің алдына қазіргі кезде қойылатын талап өте үлкен болып отыр. Мұғалім өзінің инновациялық іс -әрекетін қалыптастыруы, оны меңгеріп, сол жаңа педагогикалық технологияларды оқу-тәрбие үрдісінде жүйелі қолдануы арқылы оқушылардың білім деңгейін арттыруы қажет. Сонда ғана жаңа педагогикалық технологияларды меңгерген, өз практикасында қолданған әрбір мұғалім өз сабағын нәтижелі даму жағынан көре алады. Педагогикалық технология жайлы П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, В.М. Кларин, Ж.А. Қараев, Т.Т. Галиев т.б. ғылымдардың еңбектерінде оқыту технологиясын техникалық құралдардың көмегімен оқыту деген ұғынудан бастап педагогикалық технологияны ғылыми тұрғыдан ұғынуға дейін түрліше ойлар айтылған. Педагогикалық технологиялардың тарихын, оның пайда болуын және құрылымдық ерекшеліктерін қарастыру педагогикалық құрылымды түсінуге мүмкіндік береді. Ғалымдардың тарихи-педагогикалық зерттеулерін талдау педагогикалық технологияның дамуына себептігін тигізері анық.

Қазіргі уақытта адамзаттың дамуы білім деңгейіне байланысты, қоғамның дәйекті даму режиміне көшу екі-үш ұрпақты алға тарта отырып, жаңа білім беру технологияларын енгізуді қажет ететінін түсіну өте маңызды. Өмір салтын баяу өзгертетін және дамытатын білім беру жүйелері қоғамның дамуына кедергі болады. Жаңартылған білім беру жүйесінің алдында тұрған қазіргі заманғы психологиялық-педагогикалық міндеттерді шешу үшін оқу мақсаттарының басымдықтарын түбегейлі өзгерту қажет, білім алушы тұлғасының қалыптасуын, оның жеке қабілеттерін ашуды, ақыл-ой мен

шығармашылық белсенділікті дамытуды қамтамасыз ететін. Даму функциясын бірінші орынға қою керек, бұл олардың психологиялық дайындығының маңызды шарты болып табылады. Осы қызметті дамыту арқылы жеке тұлғаның маңызды қасиеттері қалыптасады: жұмысқа деген жауапкершілік, оны ұйымдастыру, сыни тұрғыдан түсіну және бағалау мүмкіндігі. Қазіргі уақытта педагогикалық технологиялар психодидактика, психология, кибернетика, Менеджмент және менеджмент теорияларына негізделеді және алдын-ала жасалған педагогикалық процестің тәжірибесінде жүйелі және дәйекті көрініс ретінде түсіндіріледі. Педагогикалық іс-әрекеттердің, операциялардың, коммуникациялардың технологиялық тізбегі нақты күтілетін нәтиже түрінде болатын мақсатты қондырғыларға сәйкес қатаң түрде құрылады. Алайда, кез - келген білім беру технологиясы жетістікке кепілдік бермейді. Ең бастысы тиімді білім беру технологиялары мен мұғалім тұлғасының үйлесімі. Сонымен, оқыту технологиясы сабақ беру әдістемесімен салыстырғанда, оқушылардың өздерінің іс-әрекетін ұйымдастыру тәсілдері және мазмұнын өндіруді көрсетеді. Олар диагностикалық білім маңыздылығын және оқыту процесінің қасиеттерінің жалпы оқушылардың тұлғасын дамытуға бағытталған объективті бақылауын қажет етеді. Педагогикалық технологиялар білім мазмұнын саралауды, жеке бағдарлауды, оның белсенділік сипатын, оқу, танымдық, коммуникативті, практикалық, шығармашылық іс – әрекет тәсілдерін қалыптастыруға, оқушылардың осы іс-әрекеттің тәжірибесін алуға бағытталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, негізгі күзінеттіліктерді қалыптастырады оқушылардың алған білімдерін, дағдыларын өмірде қолдануға мүмкіндік береді.

Елбасы Ш.М.Мирзиёев «Өзбекстан-2030» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетті. Оқу процесінде жеке тұлғаның білікті маман иесі етуге бағытталған білім беру тәсілдерін озық тәжірибемен біріктіру, кәсіби жұмысшы мамандар даярлау бүгінгі күннің маңызды жайттарының бірі болып саналады. Сондықтан да кәсіптік білім беру саласында студенттерді кәсіби мамандыққа үйрету және тәрбиелеуде өндірістік оқыту шеберлері педагог болып саналады. Білім беру процесін жетілдіру, оқушылардың қазіргі кезеңдегі технологиялық процестерді игеруі үшін өндірістік оқытуда көптеген инновациялық әдістерді тиімді қолдана отырып, мамандығын өте жақсы меңгерген, білімін әрі қарай жетіл әбден болады деп есептеймін.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІ

**Науайы мемлекеттік педагогика институты
Педагогика және психология бағыты
3-курс талапкерлері Мустафоева Ж. Астанова К,
ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.**

Елбасы Ш.М.Мирзиёев «Өзбекстан 2030» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетті. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілетті, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі. Білім сапасына деген сұраныстың артуы, нәтижеге бағытталған білім беру жүйесіне

көшуге деген талпыныс болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығына да үлкен жауапкершілікпен қарауды қажет етеді.

Қазіргі таңда білікті маман даярлаушы білім жүйесінде бәсекеге қабілетті маман қалыптастыру үшін, алдымен маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру керек деген әр түрлі пікірлер жиі айтылуда.

Құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ кәсіби маманның - қазіргі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ.

Құзыреттілік-қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі, оның квалификациясы (білімі мен тәжірибесі), шешім қабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы. Құзыреттілік -жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді.

Бүгінгі таңда болашақ мамандарға жоғары сапалы кәсіби білім беру мәселесі ерекше назарға алынып отырғаны белгілі. Қоғам қажеттіліктері мен әлеуметтік сұраныстарды қанағаттандыратын кәсіби кадрлармен қамтамасыз ету жоғары оқу орындарына қатаң талап қойып, білім беру жүйесін жүзеге асыруда озық шетелдік және отандық университеттердің тәжірибесіне сүйенуді алға тартады.

Қазіргі өзгермелі қоғам болашақ мамандарды кәсіби дайындау мәселесін жаңа сипатта тұжырымдауды талап етеді. Білім беру жүйесіндегі әлемдік тәжірибеге негізделген реформалар кәсіби сауатты және білікті мамандарды қажет етеді. Тұлға аралық қарым-қатынасты, педагогикалық үдерісті гуманизациялауға және субъект-субъектілі өзара әрекеттестікті орнатуға бағдарлану коммуникативтік құзыреттіліктер мәселесіне қызығушылықты арттырды. Жалпы алғанда коммуникация -бұл қарым-қатынасқа түсушілердің бір-бірімен ақпарат алмасуы, білімді, идеяны, пікірді, сезімді беру мен қабылдау үдерісі болып табылады. Құзыреттілік (лат.тілінен competere-сәйкес келу, жақындау)бұл маманның белгілі бір кәсіби міндеттерді шешудегі жекелік қабілеттері. Осы орайда, педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән беріліп отыр. Әсіресе педагог-психологтар қоғамдағы өзгерістерге дер кезінде әрекет ете ала ма, яғни, білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің позициясын дұрыс анықтап, өзгертіп, жасөспірім тұлғасын мақсатқа бағытты дамыту үшін инновациялық іс-әрекетті енгізу мәселесі туындады. Белгілі кеңес ғалымдары С.Л. Братченко, Г.С. Трофимова коммуникативтік құзыреттілік мәселесін қарастырды.

Бұл еңбектерде коммуникативтік құзыреттіліктердің құрылымы анықталған. Бұл құрылымға үш компонент енгізіледі: когнитивтік, мінез-құлықтық және эмотивтік. Сонымен қатар коммуникативтік құзыреттіліктердің қайнары шартты түрде субъективті: тұлғааралық қарым-қатынас үлгісінің субъект-объектілі немесе субъект-субъектілігіе психологиялық ыңғайлануын; жағымды мотивация; мәдениет, білімділік, тәрбиелілік деңгейі; өмірлік және кәсіби,тұлғааралық қарым-қатынас тәжірибесі және объективті: әлеуметтік орта,тұлғаның әлеуметтену жағдайы, белгілі бір педагогикалық жүйедегі оқу-тәрбие үдерісі болып бөлінеді. Мамандардың кәсіби құзыреттіліктерінің құрамдас бөлігі ретінде коммуникативтілік алға

шығады. Себебі тәжірибеде коммуникативтік мәселелер педагог-психологтың кәсіби іс-әрекетінің өзегі және тірегі екені белгілі. Педагог-психологты білім беру ұйымдарында педагогтар, ата-ана және балалар үштігіндегі орталық буын ретінде тұжырымдайды. Осы орайда, заманауи маман табысты қызмет етуі үшін қажетті кәсіби қасиеттер мен сапаларды құзыреттіліктер шеңберінде қалыптастыру бағытына ерекше назар аударылуда. Болашақ педагог-психологтардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту қажеттілігі оладың әрдайым байланыс орнататын серіктесімен әртүрлі және көпжоспарлы қарым-қатынас жасау үдерісімен түйістіріледі. Педагог-психолог өзінің қызметінде кәсіби міндеттерді шешуге қол жеткізуі үшін іскерлік тұлғаралық қатынастағы өзара әрекеттестік құрылымына негізделген және барлық талаптарға жауап беретін жоғары дамыған коммуникативтік құзыреттілікке ие болуы шарт. Тұлғаралық қарым-қатынасты орнатуға, сақтауға және дамытуға мүмкіндік беретін коммуникативтік білімдер, икемділіктер және соған сәйкес қабілеттердің болуымен, сонымен қатар оларды кәсіби орынды жағдаяттарда пайдаланумен түсіндіріледі. Кеңестік ғалымдары Г.С. Абрамованың, В.В. Колпачниковтың зерттеулерінде психологиялық кеңес беруде тұлғааралық өзара әрекеттестікті жүзеге асыру маманның коммуникативтік мүмкіндіктеріне негізделетіндігі көрсетілген. Болашақ педагог-психологтардың коммуникативтік құзыреттіліктері қалыптасуынан тұлғамен байланыс орнату тиімділігі, әңгімелесушіні тыңдау, мәселенің баламалы шешімдерін іздеу және оны талқылау, ұсыныстарды орындауға бағыттау; сұхбаттасу барысында эмоциялық қысымды болдырмау және т.б. тәуелді болады. Бұл мәселенің білім беру үдерісінде балалар қауіпсіздігін қамтамасыз ету жағдайына ықпалы күшті болары сөзсіз. Педагог-психолог кәсіби іс-әрекетінде қажетті коммуникативтік құзыреттілікке ие болмаса, ол қаншалықты кәсіби білімге ие болғанымен оны жоғары білікті маман деп айту қиын. Дегенмен педагог-психологтың коммуникативтік құзыреттілігін кәсіби маңызды сапалармен міндетті түрде түйістіру қажет. Коммуникативтік құзыреттілік жоғарыда атап кеткендей, қарым-қатынас сипатында көрініс береді. Осы орайда педагог-психолог адамдармен қарымқатынасқа түсу барысында олардың мінез-құлығы мен ерекшеліктері туралы өзінде қалыптасқан теориялық білімдер мен тәжірибеге негізделген бақылаудың салыстырмалы нәтижелері арқылы өзгелер туралы тұтас бейне қалыптастырады. Адам туралы қалыптасқан бейне педагог-психологтың өзара әрекеттесушіге эмоциялық қатынасын, оған деген қызығушылық деңгейін анықтайды. Сондықтан қалыптасқан бейне жалған емес, барынша толыққанды шынайы болғаны дұрыс. Болашақ педагог-психологтардың коммуникативтік құзыреттілігінің құрамдас бөлігі әлеуметтік сезімталдық болып табылады. Тұлғаның коммуникативтік аймағының дамуы жоғары мектепте білім алған кезде табысты болады. Жоғары мектептің заманауи даму кезеңінде болашақ мамандардың кәсіби-тұлғалық дамуын психологиялық сүйемелдеудің әртүрлі технологиялары кеңінен жасалып және ендіріліп жатыр. Болашақ мамандарды кәсіби дайындау барысында қарым-қатынастың коммуникативтік дағдыларын игеруге деген қажеттіліктерін сезіндіру қажет. Сонымен қатар коммуникативті құзыретті және коммуникативтік-сөздік белсенді болуға ұмтылуы маңызды болып табылады. Себебі бұл жағдай өзі, өзгелер туралы терең білімді игеруге мүмкіндік береді. Осы білім арқылы жаңаны құрып, шынайылықпен келісімге алып келеді. Педагог-психологтарды

кәсіби дайындауда жоғары мектеп төмендегідей форманы пайдалануға ден қойып отыр:-тренинг;-рөлдік және ұқсастыру ойындары;- коммуникативтік жаттығулар. Жоғарыда көрсетілген белсенді оқыту формалары арқылы адамның психологиялық ерекшеліктері мен коммуникативтік құзыреттіліктеріне негізделген өзара әрекеттесудің өнімді амалдары мен тәсілдері қалыптасады. Коммуникативтік қабілеттер мен дағдыларды дамыту болашақ педагогпсихологтардың қарым-қатынастағы кедергілерді жеңуіне көмектесіп, кәсіби қызметтегі табыстарын анықтайды және мансаптық өсуге мүмкіндік береді. Қорытындылай келе болашақ педагог-психологтардың коммуникативтік құзыреттіліктерін дамыту мақсатқа бағытталған, ілгеріленетін және сапалы өзгеретін динамикалық үдеріс болып табылады. Қазіргі таңда болашақ мамандардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдер баршылық. Дегенмен болашақ-педагог психологтардың коммуникативтік құзыреттіліктерін әлеуметтік-психологиялық тренингтер арқылы дамыту жолдарын негіздеу қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер:

1. Мирзиёев Ш.М. Өзбекстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. Өзбекстан халқына Жолдау. 5 қазан, 2018 жыл.
2. Братченко С.Л. Развитие у студентов направленности на диалогическое общение в условиях групповой формы общения: дис. канд. психол. наук. - Л., 1987. - С. 116.
3. Трофимова Г.С. Педагогическая коммуникативная компетентность: теоретический и прикладные аспекты: монография. – Ижевск: УдГУ, 2012. - С. 116.

ҚОҒАМДАҒЫ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕУДІҢ МАҢЫЗЫ

Науайы мемлекеттік педагогика институты
Педагогика және психология бағыты
3-курс талапкерлері Қалмурзаева З. Асанов А,
ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.

Адамның ең маңызды игілігі жеке басының бостандығы мен құқықтары болып табылады, бұл құқықтар мен бостандықты қорғау, әлеуметтік қолдау, оны іске асыру механизмдері конституциялық-құқықтық жарықтарда және адам құқығы туралы халықаралық құжаттарда белгіленген. «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау» туралы Заңымызда кемтар балалардың құқықтары бекітілген, нақты атааналарының және өзге де заңды өкілдерінің құқықтары мен міндеттері көрсетілген, кемтар балалардың әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдауды кепіл түрде тегін алуға құқығын бекітті.

Әр адам қайталанбас тұлға болып есептеледі, сондықтан адам, адамгершілік тұрғылық қарым-қатынасқа құқылы. Әлеуметтік ортаға енгізу. Әлеуметтік қатынастың жалпы жүйесіне және баланың өз жағдайына қарай білім алу ортасына мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік бейімделуін қалыптастыру. Көптеген ғасырлар бойы «адамзат» әр түрлі ғылым салаларының басты объектісі болып келеді, себебі ғылым мен адамзат бір бірімен тығыз байланыста келеді. Өз тарихын, мәдениетін, табиғи болмысын танып білуге деген адамзат құштарлығының шегі болған емес. Осы таным жолында психология ғылымының орны аса зор әрі ерекше. Адам болмысының табиғаты, оның саналы қоғам шеңберінде өркендеуі мен қалыптасуы, айналасындағы басқа адамдармен қарым қатынасының ерекшеліктері психология ғылымының негізінде жатыр. Адамның даму заңдары мен болмысының мүмкіндіктері жөніндегі білімдер жүйесі бүкіл қоғамның дамуы үшін өте қажет. Көп жағдайда адамдардың жеке және ұжымдық әрекеттерінің механизі, әрекет, әлеуметтік бағыт, тәртіп стереотиптерінің қалыптасу заңдылықтары жөніндегі білімдерді пайдаланбай, сезім, психологиялық климатты танып білмей, жеке адамның ерекшеліктері мен психологиялық қасиеттерін, қабілетін, сезімін, мінезін, адам аралық қатынастарын зерттемей, әлеуметтік процестер мен құбылыстардың мәні толық ашылмайды.

Әлеуметтік психология бүгінгі таңда ерекше сұранысқа ие. Өйткені әлемдік проблемаларды шешуден бастап, адам қашанда топтың өкілі болғандықтан, оның ортаға бейімделуі, күнделікті тұрмыстағы кездесетін қақтығыс, күйзелістерді зерттеп, қажетті шешімдерге қол жеткізуге болады. Адам баласында өмірге келген сәттен бастап, белгілі ортаға бейімделу процесі жүреді. Психологияда бұл процесті адаптация деп атайды. Адаптация-жеке адамның немесе әлеуметтік топтың ортамен әрекеттестігі, оған осы ортаның нормалары мен құндылықтарын игеру, сонысымен қатар ортаның мақсатына сәйкес өзгеруі, қайта құрылуы жатады.

«Бейімделу» (адаптация) ұғымы психологияда адамның қоршаған орта жағдайына бейімделуін білдіреді. Бұл ұғым индивид пен ортаның тепе-теңдік байланыстары туралы гештальт-психология, ақыл-ойдың даму теориясы сияқты психологиялық

концепцияларда да маңызды орын алады. Бұл терминді еңгізген Г.Селье. Үш стадиядан тұрады:

1. Алаңдау стадиясы– бір неше сағат немесе екі күн созылуы мүмкін, мұнда адамға белгілі әсер келіп адам одан қорғануға тырысады;

2. Қарсы шығу стадиясы- адам әсерге қарсыланады;

3. Тұрақтану немесе әлсіздену стадиясы. Бейімделудің негізгі түрлері-сенсорлық бейімделу мен әлеуметтік бейімделу. Сенсорлық бейімделу-түйсіктердің бейімделуі. Әлеуметтік бейімделу -бейімделудің еңжоғары дәрежесі, бір жағынан, үнемі жүретін индивидтің әлеуметтік орта жағдайларына белсенді түрде бейімделу процесі, екінші жағынан, бұл процестің нәтижесі. Осы екі компоненттің өзара қатынасы индивидтің қажеттіліктеріне, оларды қанағаттандыру мүмкіндігіне тәуелді. Бейімделу үздіксіз жүретін процесс болса да, оны әдетте, адамның өмірінде негізгі әрекеттердің және әлеуметтік ортаның ауысуымен байланыстырады.

Психологиялық бейімделудің негізгі көріністері – адамның айналасындағы адамдармен белсенді қарым-қатынас жасауы. Психологиялық бейімделудің басты құралы-тәрбие, білім, еңбек және кәсіби даярлық болып табылады. Психологиялық адаптация, адам өміріндегі кез келген өзгерістерде жүзеге асады. Мысалы, «үйкүшік» баланың балабақшаға келген соң, жаңа жағдайларға бейімделуіне тура келеді. Мектепке келу-жаңа талаптарды орындауға, жаңа жағдайларға бейімделуді қажет етеді. Еңбек жолын бастаған жастарда, бейімделу кезеңін басынан кешіреді. Тіпті микросоциумдағы (отбасы) өзгерістер: ата-аналардың ажырасуы немесе жақын адамдардың қайтыс болуы т.б. жаңа жағдайлар туғызады.

Әлеуметтік бейімделу тек дені сау адамдардың ғана емес, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалардың да әлеуметтік ортаға қосылуы, қоғамда өмір сүруге бейімделуі. Мүгедек бала - тіршілік-тынысының шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын аурулардан, жарақаттардан, олардың салдарынан, кемістіктерден организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы бұзылған он сегіз жасқа толмаған адам. Мүмкіндігі шектеулі балалардабейімделу үдерісі үнемі сәтті, қиындықсыз бола бермейді. Кейде, адекватты емес мінез-құлық реакциялары, қиын психологиялық ситуациялар туындайды. Бір сөзбен айтқанда, дезадаптация пайда болады. Балалардағы дезадаптация күйі оңай пайда болғанмен, адаптация үдерістері ұзақ уақытқа созылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімделу немесе адаптация қиындықтарын жеңілдету, психикалық дамуын қалыпты балалардың психикалық дамуы деңгейіне жақындату коррекция және компенсация жолдарымен жүзеге асады. Дәлірек айтқанда, коррекция (түзету) ұғымы психикалық және дене бітімдік дамудағы кемшіліктерді, психологиялықпедагогикалық және емдеу-сауықтыру шараларының жүйесі көмігімен түзету.

Бұл жүйе баланың психикасының, дене бітімінің ауытқуларын жеңілдетуге және жоюға бағытталады. Дамудағы ауытқуды түзету немесе коррекция жасаудың тұтас тұжырымдамасын алғаш рет итальян педагогы М.Монтессори (1870-1952) жасады. Ол сезімдік тәжірибе мен моториканың дамуы автоматты түрде ойлауды дамытады, себебі олар ойлаудың алғышарттары деп есептейді.

Олигрофрен оқушылармен психотерапевтік жұмыстар жүргізу барысында, нәтижесінде олардың зейін, қабылдау, есте сақтау қабілеттерінің артқанын, оқу әрекетінің арта

түскендігін байқауға болады. Психикалық дамуы тежелген балалармен жүргізілген психотерапевтік жұмыстарда өз нәтижелерін көрсетіп келеді. Кез келген қоғамда, даму дәрежесі қаншалықты жоғары болғанына қарамастан, әлеуметтік қиындықтар болып тұрады.

Қазіргі кезде әлеуметтік көмекке мұқтаж болып отырған мүмкіндігі шектеулі балалар күннен күнге көбеюде. Әрине, мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп, әлеуметтік тұрмысқа баулуда, ата-ана мейірімімен қатар, мұғалім және психологтың тарапынан шексіз, мейірімділіктің қажеттілігі бірден айқын байқалады. Бұл жұмыста үлкен жауапкершілік, төзімділік, тәжірибе қажет. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік психологиялық түзету арқылы қолдаудың маңызы зор. Себебі, тұрмыс тіршілігіндегі шектелуді жою үшін жағдай жасауды қамтамасыз етіп, оларға басқа азаматтармен бірдей қоғам өміріне қатысу мүмкіндіктерін жасау керек деп ойлаймын. Біздің Отанымызда да осы салаға байланысты арнайы сауықтыру орталықтары да жұмыс жасап келеді. Қазіргі уақытта республикалық арнайы түзету мекемелерінде мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдер тәрбиеленуде. Осы топқа жататын арнайы мектептерде сырқаттары және басқа себептерге байланысты оқуға мүмкіншіліктері жоқ оқушылардың жалпы орта мектептерде білім алуы қиыншылық туғызады. Осы себепті әлеуметтік тәрбиенің мәселелерін көре білу, сезіну және шешу жолдарын қарастыру, мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтендіруге қолайлы шарт жасау және қатарға қосу мен тәрбиелеуді жүзеге асыруды міндет етіп алға қою керек. Егер, әлеуметтік педагогикалық үдерісте мүмкіндігі шектеулі балаға алғашқы сәттерде көмек беру үшін оның отбасын, ол өмір сүріп отырған ортасын зерттей алсақ, онда баланы өзі өмір сүрген әлеуметтік ортаға араластыру, бейімдеу, әлеуметтендіру мәселелеріне белсенді қатыстыру мүмкіндігі туады. Лев Семенович Выготский: «Бала бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі - бала психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі - кемістігін қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері». деп атап көрсетеді.

Тек осыдан кейін әлеуметтік психологиялық үдерісін дұрыс ұйымдастырып, түрлі әлеуметтік кедергілерге қарсы тұра алатын, білімді, мәдениетті, еңбекқор және тұлғаны қалыптастыру мүмкіндігі туар еді. Бұл қасиеттерді бала бойына дарыту үшін мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиясын терең, жетік меңгеруіміз керек. Мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға бейімдеу үшін психолог, емдік физкультура, логопед, олигофренопедагог мамандарының арнайы тапсырмалары өте қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік бейімделудегі, тәрбиелудегі кемшіліктерді жөну үшін атааналар мен бірігіп арнайы түзету жұмыстарын ұйымдастыру қажет және оны неғұрлым ерте бастаса, соғұрлым әлеуметтік бейімделуде нәтижелі болады. Педагог-психологтың міндеті мүмкіндігі шектеулі балалардың жан айқайын қоғамға жеткізу, яғни бала ағзасындағы ауытқулар мен бөгеттердің себеп-салдарын анықтап, олардың отбасындағы қарым-қатынастарын дамытып, дені сау баламен араласауына жағдай туғызу болып табылады. Тәрбиелеу барысында, жас ерекшеліктерін ескере отырып, балаларды шешім қабылдай алуға, өзін-өзі қамтамасыз етуге, еңбекке, тәртіп мәдениетіне, ұжымда еңбек ете алатындай деңгейге бейімдеу қажет.

Осы атқарылып жатқан игі істердің барлығы мүмкіндігі шектеулі балалардың қоғамда өз орынын табуға, дені сау балалар тәрізді білім алуына мүмкіндік жасайды. Қорытындылай келе, қоғамда тек дені сау балалар дүниеге келуі керек. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік психологиялық бейімдеу арқылы заман талабына сай

білім беріп қана қоймай, тәрбиелеп, оларды қоғам өміріне өз пайдасын тигізуге қабілетті тұлға ретінде қалыптастыру.

Әдебиеттер:

1. Өзбекстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы заңы – 2005 ж.
2. Отбасылық дағдарыс психологиясы. Бизақова Ф, Мамашбаева Ш. Астана: Фолиант, 2010ж
3. Богданов О.В. «Методические рекомендации по проведению комплекса лечебно – восстановительных и реабилитационных мероприятий в Сенсорной комнате».
2. Специальная педагогика: учеб. Пособие для студентов Высш. Пед. Учеб завед»./под ред. Н.Н.Назаровой.- М:изд центр"Академия",
4. Мүгедектер әлемі және оларды қорғау туралы заң» – 2011 ж.

БАСТАУЫШТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

**Науайы мемлекеттік педагогика институты
Педагогика және психология бағыты 3-курс талапкерлері
Қасимова С. Абдисалимова Б,
ғылыми жетекші: Абилова Г.О**

Қазір әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні жөнінде мәселе қайта қаралуда. Елімізде жаһандық мәселелергі жауап бере алатындай жұмыстар жүргізілуде. Жаңартылған оқу бағдарламасы мен бағалау жүйесін енгізу аталған міндеттерді шешуді міндеттейді. Бұл бағдарламалар оқушылардың оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым дағыдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Жаңартылған оқу бағдарламасы оқушылардың бойына мынадай құндылықтар мен дағдыларды қалыптастыруды мақсат етеді. Құндылықтар, шығармашылық және сыни тұрғыдан ойлау, қарым-қатынас жасау қабілеті, өзгелердің мәдениетіне құрметпен қарау, денсаулық, айналасына құрметпен қарау, өмір бойы оқуға дайындалу. Дағдылар, сыни тұрғыдан ойлау, білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті, мәселелерді шешу қабілеті, ғылыми-зерттеу дағдылары, қарымқатынас, тілдік дағдылар, жеке және топпен жұмыс істей алу қабілеті, АКТ саласындағы дағдылар. Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы қарастырылған. Білім беру деңгейлері және тұтас оқыту курсы бойынша педагогикалық мақсаттардың пәнішілік байланыстарын барынша ескеруге мүмкіндік беру, бір білім саласы пәндері арасында, сондай-ақ пәнаралық байланысты жүзеге асыру барысында «ортақ тақырыптардың» болуы көзделген. түрінде технологияландыру – бүгінгі күннің талабы болып табылады. тәрбиелік және оқыту әсерлері мен өзіндік тәжірибесінің жиынтығы. Ақыл-ойдың дамуынсыз дүниеге адамгершілікті көзқарас, саналы сезім, тәртіп және дұрыс мінез-құлық, еңбек, қоғам құбылысы, тіршілік ету ортасы мәселелерін шешу мүмкін емес. Оқушылардың шығармашылығын, ақыл-ойын, танымдық белсенділігін арттыруда шығармашылық сабақтарды өткізудің, оқушының өз бетімен ізденіп, шығармашылық ой-өрісін арттыруда алатын маңызы ерекше. Қазіргі кезде біздің Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы

мен оқу -тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, басқаша қарым-қатынас, өзгеше менталитет пайда болуда. Оқытушы алғаш жаңа педагогикалық технологияларды оқып үйренеді, екіншіден, меңгереді, үшіншіден, оны тәжірибеде қолданып, төртіншіден, дамытып, нәтижесін байқайды. Джон Биггс және Кевин Колливтің білім беру нәтижелері, Таксономиясы, Колб моделі – ақыл-ой әрекетін сатылы қалыптастыру, Кен Робинсонның «Парадигмалар алмасуы». Оқытуда эмпирикалық үлгілердің бірі – Колб циклы кейінгі кездері кеңінен таралуда. Колб циклы – бұл ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңімен қалыптастыруға негізделген оқытып, үйретудің бір үлгісі. Оны 1984-жылы ойлап тапқан ересек адамдарды оқыту психологиясы бойынша маман, профессор Дэвид Колб және оның Case Western Reserve University-дағы әріптестері . Олардың ойынша, оқыту үрдісі спиральды циклды (тұйықталған цикл емес) елестетеді. Мұнда жеке тәжірибе, сосын оны ой елегінен өткізіп, саралау, ең соңында іс-әрекет циклы орын алуы тиіс. Зерттеушілер адамдардың білімді төрт әдістің бірімен алатындығын анықтаған атап айтқанда: тәжірибе арқылы, бақылау және рефлексия арқылы, абстрактілі тұжырымдама жасау, белсенді түрде тәжірибе жасау. Мамандар құрастырған сұрақтар арқылы адамдардың қандай стильде оқытуды өзіне жақын тұтатынын анықтаған. Осындай мінез-құлық сәйкес адамдарды топтастыру қажеттіген жақтаушылар П.Хоней мен А.Мемфордт Д. Колб циклінің мақсаты проблемалық жағдаят туғызу арқылы адамдарды білім алуға құштарландырып, жаңа деңгейге көтере беру болса, П. Хоней мен А.Мемфордтың мақсаты оқытудың адамның мінез-құлық, ойлау, іс-әрекет типіне сәйкес білім алуын оңтайлы ұйымдастыру. Соңғылардың айтуынша, оқыту «орындау» және «ойлану» деп аталатын қайталанатын кезеңдерден тұрады. Бұл бір нәрсені жай оқып ғана, не болмаса оқымай тікелей тәжірибеге сүйеніп ғана үйрену тиімсіз екендігін көрсетеді. Сондықтан да, Колб циклын пайдалана отырып, адамдар П.Хоней мен А.Мемфорд анықтаған іс-әрекет стилдерін пайдалана отырып, анықталған адамдар типін барлық циклдан өткізе білу оңды нәтижеге жеткізеді деген қорытындыға келуде. Д. Колб үлгісінің негізгі төрт кезеңі мынадай: 1) Тікелей, нақты тәжірибе (concrete experience) – кез келген адам ол оқиын деп жатқан аумақта белгілі бір тәжірибеге ие болуы керек. 2) Бақылау және рефлексия немесе ойша бақылау (observation and reflection) – бұл кезеңде адам өз тәжірибесі мен білімін ой елегінен өткізіп, талдау жасауы тиіс. 3) Абстрактілі тұжырымдар мен үлгілердің қалыптасуы немесе абстрактілі тұжырымдамалау (forming abstract concepts) — бұл кезеңде алынған ақпарат пен тәжірибені сипаттайтын қандай да бір үлгінің қалыптасуы, құрылуы жүзеге асады. Идеялар генерацияланып, өзара байланыстары анықталады, барлығының қалай жұмыс істеп, қалай құрылғандығына қатысты жаңа ақпарат қосылады. 4. Белсенді түрде эксперимент жасау (testing in new situations) — бұл соңғы кезеңде қалыптастырылған үлгінің, тұжырымның қолданбалылығын тәжірибеден сынақтан өткізу арқылы тексеру жүзеге асырылады. Әрі қарай цикл аяқталып, тұйықталады немесе спираль ретінде қайтадан жалғаса бермекші. Д.Колб оқытудың 4 негізгі түрін бөліп көрсетеді: Аккомодаторлар (Бейімделу). Олар қиын жағдайларға тез бейімделгіш, басқаларға қарағанда тәуекелшіл.

Мәселелерді ішкі сеніміне сүйеніп шешкенді жөн көреді. Теориялар (жоспар) мен фактілер қайшылығында көбінесе фактілерді таңдайды. Өздігінен сынамалар өткізіп, жаңа дағдыларды ала алады. Оларды «осыны істесем не болады?» деген сұрақ мазалайды? Сабаққа белсенді қатыса отырып, «Былай болса ше? Неге олай емес?» деген сұрақтарды қоюға бейім.

ДЖИГСО тәсілінде тыңдаушыларға кіші топтарға берген тапсырманы талдауға, ойын білдіруге, сұрақ қоюға, тыңдауға мүмкіндігі болады. Қайта топтасу кезінде кіші топтағылар жаңа топқа топтасады. Жаңа топтасу кезінде санына қарай 5 топ болса, санына қарай: 1,2,3,4,5-ке дейін санау арқылы 5 топқа дейін, әр топтағы 5 бір топқа, бес екінші бес, үшінші бес, төртінші бес, бесінші бес топқа топтасады. 25 адам болған жағдайда бес топ жинақталады. Жаңа топқа келген басқа топ мүшелері бастапқы топтағы талқыланған сұрақтарды, қойылған сұрақтарды, қорытындыны ортаға салуға, қажет болса жауап беруге тырысады.

ДЖИГСО тәсілінің негізгі мақсаты – топтың барлық мүшелерін оқу әрекетіне араластыру, сыйластық қарым - қатынас орнату. «Карусель» тәсілінің мақсаты – бастапқы ойды толықтыру, тәжірибе алмасу. Әр топтың жұмысы сағат тілі бойынша, 5 топ болса, топ жұмысы 5 топ тыңдаушыларынан қолдаулар жазылғаннан кейін өз орынына оралады. Case-study тәсілі немесе нақты жағдай тәсілі (ағылшын тілінің аударғанда case -жәйт, жағдай) - белсенді түрде мәселелі – жағдайды саралау әдісі, нақты бір жағдайларды шешу арқылы білім алуға негізделген – жағдай (кейстерге шешім табу). Кейс-әдісінің негізгі міндеті - жүйелі түрде талдау жүргізу, мәселелер және қабылдауларды дәлелді шешу.

Case-study әдісі шет елдерде экономика және бизнес ғылым салаларын оқыту барысында кеңінен қолданылады. Ең алғашқы рет бұл тәсіл оқыту үдерісінде 1870 жылы Гарвард университетнің заң мектебінде қолданылған. Ахуалды талдау әдісі. Мәтінді шешуді қажет ететін міндет ұсынылады. Кейсті жеке де, топпен де талқылауға болады. Жұмыс қорытындысын жазбаша да ауызша да ұсынуға болады. Соңғы кезде мультимедиялық нәтижелерін ұсыну кеңінен тарап барады. Оқытудың интерактивті әдісінің бірі Эдвард-де Бононың «Ойлаудың алты қалпағы» әдісі. Ойлауды ұйымдастыруға көмектесетін өнімді тәсілдердің бірі. Бұл әдіс - параллельді ойлауды, білім алушыға дұрыс шешімді таңдау кезінде негізгі факторлармен күресуге мүмкіндік береді, білім алушының бұған дейінгі сол мәселе туралы ойының дұрыс немесе бұрыс екенін түсінуіне мүмкіндік береді, - жалған тұжырымдардан құтылуға жол береді. Ақ қалпақ ақпаратқа назар аудару үшін қолданылады. Бұл ой қалпында біз фактілерге ғана қызығушылық танытамыз. Біз білетініміз туралы сұрақ қоямыз, қандай ақпарат қажет және оны қалай алуға болады. XX ғасырдың аяқ кезіндегі педагогикалық ой-тұжырымдардағы гуманизм идеялары, еркін білім беру, оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту үшін мектептің алдында оқытудың және тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның дамуына мектеп ортасында қолайлы жағдай жасау қажеттігі туындайды. Қара қалпақта ойлау бәрін қара көзбен көрсету үшін жасалған. Мұнда сіз барлық кемшіліктерді көруіңіз керек, мәселе сөздері мен фигуралары, әлсіз жақтарын іздеңіз және әр нәрседен емшілік таба алу. Қара қалпақ сізге сыни бағалауға мүмкіндік береді. Ол бізді қорқынышты және ойланбай шешім қабылдау әрекеттерінен қорғайды, ықтимал қауіп-қатерлерді көрсетеді. Қызыл қалпақта пікірталасқа қатысушылар қаралып жатқан мәселе бойынша өздерінің сезімдерін және интуитивті болжамдарын білдіруге мүмкіндіктері бар, неге бұлай екенін түсіндірмей, кінәлі кім және не істеу керек. Сары қалпақ біз назарымызды қарастырылып отырған мәселенің

артықшылықтар мен жетістіктеріне және жағымды жақтарына аударғанымызды талап етеді. Жасыл қалпақ - креативтілік, шығармашылық. Түрлі идеялар. Жаңа идеялар. Ұсыныстар. Мүмкін болатын шешімдер мен әрекеттер қандай? Қандай балама нұсқалар бар? Жасыл қалпақтың астында біз жаңа идеяларды шығарамыз, барлығын өзгертеміз, баламасын іздейміз, мүмкіндіктерді зерттейміз, жалпы шығармашылыққа жасыл түс береміз. Көк қалпақ басқа қалпақтардан, себебі ол тапсырманың мазмұнымен жұмыс істеуге арналмаған, бірақ процесті өзі басқару үшін. Атап айтқанда, пікірталастың басында не істеу керектігін анықтау үшін және ең соңында қол жеткізілген нәтижелерді жинақтап, жаңа мақсаттарды анықтау үшін қолданылады.

Әдебиеттер

1. Селевко Г. К. Авторские программы, педагогические технологии, инновационные школы. – Ярославль: Изд-во ИПК ПиРРО, 1997. [12, б.192]
2. Өзбекстан Республикасының Білім туралы Заңы. // Қ.М, 2/6 шілде, 1999.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Науайы мемлекеттік педагогика институты
Педагогика және психология бағыты
3-курс талапкерлері Ташназарова Т. Турсинкулов Н,
ғылыми жетекші: Абилова Г.О.**

Қазіргі мектептің негізгі парадигмасы ізгілік педагогикасына негізделеді. Ол мәңгілік жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға негізделген білім. Тәрбие мектептегі біртұтас педагогикалық үдерістің құрамды бөлігі екені белгілі. Бұрынғы қалыптасқан педагогикада бала тәрбие объектісі болса, қазіргі кезеңдегі тәрбие, баланы тәрбие субъектісі ретінде қарастырады. Өзбекстан Республикасының Конституциясына сәйкес Өзбекстан зайырлы мемлекет болып табылады. Еліміздегі білім беру жүйесі де зайырлы сипатқа ие. Заман талабына сай бүгінгі педагогика ғылымының алдындағы басты міндеттердің бірі – педагогиканы жалпы әлемдік құндылық деңгейіне (адамды сүю және оның бостандығын сақтау, көтеруге әрекет жасау және адамзаттық мұратты құру болып отыр. 2020 жылы Ш.М.Мирзиёев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында жастарға арналған «Рухани Жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруды ұсынды, онда рухани-адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеуге, ұлттық мәдениеттің рухани тереңдігін ұғынуға, ұтымдылыққа, қоғамның революциялық емес, эволюциялық дамуын түсіну және қабылдауға, яғни қоғамдағы өмірді жақсарту революциялық, зорлық-зомбылықты қайта құру емес, білімге ұмтылу және жаһандық әлемдегі өмірге ашықтық, қоғамның әрбір мүшесінің рухани-адамгершілік эволюциясы арқылы ғана мүмкін болатындығына үлкен көңіл бөледі. Жалпыадамзаттық құндылықтардың арасынан философтар, прогресшіл ойшылдар мен педагогтар бірінші орынға адамның құқығын, оның бостандығын, оған сәйкес келетін тәрбие мен білімді бөліп алғанға баса назар аударады. Білім мен тәрбие аса бағалы құндылық ретінде қаралып, оған қоғамның тарихи дамуының заңды нәтижелері деп қарау орын алып отыр. Тұлғаның бойына рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру ісі, адамзат баласының қол жеткен қоғамдық-тарихи бай тәжірибесіне негізделіп, әлеуметтік-этикалық қалыптар мен игіліктерді қатар

игеруге болатынын педагог-ғалымдар дәлелдеп берді. Сондықтан осы заманғы білімнің мәні халықтардың алдыңғы қатарлы озық, ізгілік дәстүрлерін, жалпыадамзаттық мәңгілік құндылықтарын қайта жандандыру арқылы, өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілігін нығайту болып табылады.

Мұғалім – ақыл кемістігін жоя отырып, жер бетінде бейбітшілік орнауын қамтамасыз етіп, өзін ұстай білуге үйретеді. Егер оқушы өзін нашар ұстаса, бір адамның мінезі азап шегеді, егер мұғалім өзін нашар ұстаса, бұл көп оқушының мінезіне зиян келтіреді. Ежелден мұғалімнің рөлі барлық әлем халықтарында ұлық болған, мұғалімнің міндеттері басқарушылар мен ата-аналардың міндеттерімен қатар құрметтелген. Ежелгі заманда мұғалімдерді, адамдарға деген құрмет қатынастарын, өскелең ұрпаққа білім беру жауапкершілігін өз қолдарына алғандықтарын ескере отырып шеберлер деп атаған.

Мұғалімнің басты борышы дәл осында, өскелең ұрпақтың рухани әлемін тәрбиелеуде, адамның қоғамда өмір сүруінің моральдық нормалары мен ережелерін айқындауында болып табылады. Мұғалім бала кезден бастап баланың бойындағы жалпыадамзаттық құндылықтарды жарыққа шығарады, әлемге деген дұрыс қатынасқа дағдыландырады, мораль нормаларына және аружданға сәйкес өз мінез-құлқын түзетуге үйретеді, қоршаған ортаға қатысты ізгілік, құрмет, мейірімділік, қайырымдылық пен төзімділік қасиеттерімен өмір сүруге баулиды.

Мұғалімдердің тәрбие алушылар үшін жасайтын кішігірім ерліктері оқушылардың оларды өмір бойы жадыларында ұстауына мүмкіндік туғызады. Кез келген жағдайда өз шәкіртінің мұқтажына көмекке келе алатын шынайы мұғалім балалардың тағдырларында орасан зор рөлге ие болады және оның келбеті тіл алмайтын оқушының өзінің жүрек тереңінде мәңгілікке қалады.

Лев Николаевич Толстой өз шығармаларының бірінде былай деп жазады: «Егер мұғалімнің іске деген сүйіспеншілігі болса, ол жақсы мұғалім болады. Егер мұғалім оқушыға әке-шешесі секілді сүйіспеншілікпен қарайтын болса, онда ол барлық кітапты оқыған, алайда іске де, оқушыларға да сүйіспеншілігі жоқ мұғалімнен әлдеқайда жақсы болады. Егер мұғалім іске және шәкіртке деген сүйіспеншіліктерін біріктіретін болса, онда ол – кемел мұғалім». Қазіргі таңдағы психологиялық-педагогикалық ғылымдарда жалпы руханиадамгершілік тәрбие парадигмасы өзгерістерге ұшырады адам тұлғасын жетілдіруге негізделген модельден биологиялық және әлеуметтік деңгейлерге, болмыстың рухани деңгейінің тіршілік етуін мойындайтын, адамды тұтастай

түсіну моделіне көшу орын алды (Ш.А.Амонашвили, А.Джумсаи, В.И.Волынкин, В.П.Зинченко, Д.М.Маллаев, М.Щетинин, Е.В.Бондаревская, Т.И.Петракова және т.б.). Ізгілік педагогикасы бойынша Мәскеу қаласында өткен (2012 ж.) «Мұғалім, мені шығармашылыққа шабыттандыр!» атты 11-ші Халықаралық педагогикалық оқулар кезіндегі өзінің баяндамасында Ш.А. Амонашвили «рухани ізгілік» ұғымын енгізудің маңыздылығына тоқталды: «Өз санамызға руханилықтың өлшемін қабылдап, соның негізінде ойлау өте маңызды. Материалистік философия ойлаудың негізі ретінде үш өлшемді құптайды – уақыт, материя, кеңістік. Ұлғайған сана осы өлшемдердің алдына тағы бір өлшемді – руханилықты қояды, оның өзегі Жоғарғы Бастауға деген сенім болып табылады. Рухани өлшем педагогиканы даналықпен толықтырып, болашаққа бағыттайды. Педагогикадағы жаңа ұғым – бұл рухани ізгілік. Ол бүкіл білім беру жүйесіне енуі тиіс. Руханилық, ізгілік, сүйіспеншілік, мейірімділік, бейбітшілік, игілік ұғымдарының негізінде педагогикалық сананы өзгерту ғана білім берудегі кедергілерді – қоғамдағы рухсыздық пен

өнегесіздікті жеңуге мүмкіндік береді». Сондықтан білім берудің жаңа әдіснамалық тәсілдерін Рухани жаңғырудың - педагогикалық сананың төртінші өлшемі тұрғысынан іздеу маңызды.

Руханилықты жандандыру идеясы келесі қағидаларға негізделген тұтас дүниетанымның әдіснамалық тәсілінде нақтыланған:

1.Рухани бастаудың жетекшілігімен болмыстың екі бастауының, яғни материалдық және руханилықтың бірлігі мен тұтастығы;

2.Әлем мен адамның көп өлшемділігі мен ашықтығы;

3.Мәдениеттер мен өркениеттер диалогы.

Білім берудің жаңа парадигмасы адамдарды түсінудің тұтастығы аясында дамуда. Әр адамда рухани және материалдық бастау бар. «Өзін-өзі тану» пәні жас ұрпақты өздерінің рухани-адамгершілік табиғатын түсінуге көмектесу үшін жасалған. Адамгершілік руханиятпен тығыз байланысты, ал ол мәңгілік рухани негізінен айырылса тұрақсыз болады. Рухани негізі жоқ білім мен тәрбиенің дамуы абайсызда құмға салынған үй сияқты. Осылайша құрылған рухани мораль осал, орнықсыз және уақыт сынақтарына төтеп бере алмайды. Сонымен қатар, жанның қабілеттері бұл жағдайда тек материалдық байлыққа жетудің құралы болады, бірақ егер біз адамның рухани бастауының құндылығын негізге алатын болсақ, онда өмірлік нұсқаулардың бағдары өзгереді. Қазіргі уақытта ғылыми танымда да, күнделікті өмірде де рухани мәселелерге деген қызығушылық қайта жандануда.

Адам танымының жаңа айналымында адамзаттың тәжірибесімен байытылған «рух-жан-тән» үштігі қалпына келтірілуде. Қазіргі рухани зерттеулерде «адам табиғатының тұтастығы» деп аталатын адамның табиғаты руханилықта толық үйлесімділікке жетуде.

Педагогика және психология классиктерінің ортақ пікірі бойынша адам өзіне арналған табиғатына сай жетіледі. Жетілуге қоғамдық ортада өмір сүрген адамдар тек білімнің көмегімен қол жеткізеді. Қандай да жағдай болмасын рухани бай ортамен араласу, білім саласының негізгі мақсаты ретінде қарастырылуы тиіс. Әлемді реформалау дегеніміз тәрбиені реформалау деген сөз. Оқыту үдерісі, ойлану және түсіну - бұның бәрі санаың ішінде болады. Сыртқы әлемнен алынған ақпарат бес сезім мүшесі арқылы түпкі санаға (саналық немесе бейсаналық) келіп түседі де, онда психоэмоциялық реңге ие болады. Сананың құрылымы, оның табиғаты – ол адамның руханилығымен байланысты психологияның түбегейлі мәселелерінің бірі. Зигмунд Фрейд ең алғаш рет адам санасынан оның бейсаналық аймағын бөліп алып құрылымын анықтады. Ол невроздарды зерттей отырып, сана аймағынан ығыстырылған эмоциялар табады да осы аймақты түпкі сана деп атайды. К.Г.Юнг сананың жеке тұлғалық төмен деңгейінен басқа сананың жоғары деңгейі (жоғары сана) бар екенін зерделей отырып, бейсаналық ұғымын кеңейте түсті, ол адам күйзеліске түсу барысында, оның бойында шығармашылық рухани қуатының оянатынын атап көрсетті. Осындай жоғары деңгейдегі дәрежеге ұмтылу үшін адамның ішкі санасының тазаруы және ізгіленуі қажет, сол мақсатпен төмендегідей негізгі қағидалар орындалуы міндет:

а) білім беру ұйымдарында сүйіспеншілік пен сенімділік, шабытты шығармашылық ахуалын орнату;

Білім бастауы – мектепте. Өскелең ұрпақтың болашағына қажет руханиадамгершілік білімнің ең маңызды іргетасын қалайтын, тәрбие беретін, білім беру жүйесінің негізгі буыны ол мектеп. Мектепті емес, мұғалімнің рухани әлемін реформалау маңызды. Рухани-адамгершілік білім беру үдерісі

мұғалімнің ойы, сөзі және ісі бірлікте болғанда ғана табысты болады. Расында, өзі шылым тарта тұра, мұғалім салауатты өмір салты туралы қанша кәсіби шеберлікпен айтса да, оның берген білімі шынайы емес, пайдасыз. Ұстаздың ойы мен сөзі және ісі біріне - бірі қайшы болса, оның басқа әрекеттерінен ешбір нәтиже шықпайды. Шыдамды және қарапайым, бала жанын сүйетін қайырымды мұғалім оқушылардың бойында жақсы мінез-құлық тәрбиелеуде өмірлік маңызды рөл атқарады. Егер мұғалім өз ісіне жан-тәнімен беріліп, таза болса, мыңдаған бала жақсарады және ұлтымыз қайырымды мінезқұлыққа ие білімді мыңдаған ұл-қыздарға кенеледі. «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасы біздің қоғамның рухани-адамгершілік тұрғысынан жаңғыруының негізі бола алады. Мұғалімнің тұлғалық, рухани-адамгершілік тұрғысынан дамуы туралы көрнекті ұстаз Ы.Алтынсарин былай деген: «Мұғалім – білім берудегі ең маңызды адам.

Ең озық педагогикалық оқу құралдары, үкімет қаулылары, өте қатал инспекторлық бақылау маңызы жағынан мұғалім дәрежесімен теңесе алмайды. Сондықтан, мен үшін мұғалім әлемдегі барлық асыл заттардан қымбат». Қазіргі әлемдегі рухани-адамгершілік білім берудің басымдылығының мәнін ашу, адамзат өмірінде туындаған жаһандық мәселелердің басты себептерін анықтау, адамзаттың ең негізгі дағдарыстардан шығу жолдарын көрсету, қазіргі ұстаздардың басты міндеті болмақ.

Қазіргі таңдағы білім берудегі мәселелерді мәңгілік рухани-адамгершілік құндылықтар білім берудің тірек нүктесі болғанда ғана, басқаша айтқанда осы құндылықтар берілетін барлық білімдермен ортақ тұтастық құрған жағдайда ғана шешуге болады.

Әдебиеттер:

1. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 22 томах. - М.: «Художественная литература», 1978-1985.
2. Алтынсарин Ыбырай. Таңдамалы шығармалары – Алматы, Ғылым, 1994. – 289 б

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISH

Mustafayeva Mexriniso, Yerejepova Ayza

Pedagogika-psixologiya yo‘nalishi 4-kurs talabalari

Ilmiy rahbar: Begmanova GulsaraShanjarovna -

Pedagogika-psixologiya kafedrası o‘qituvchisi.

Shaxs ma‘naviy madaniyatini yuksaltirish, uning faollashuvini ta‘minlash jamiyat ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshiraliyotgan islohotlarning yakuniy natijasi sanaladi. Ijtimoiy faol, ma‘naviy boy va ijodkor shaxsni shakllantirish hamda uni har tomonlama, ayniqsa, intellektual va ma‘naviy–axloqiy rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi talab qilinadi. Shaxs qobiliyatlarini anglay olish va ta‘lim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish dolzarb ijtimoiy – pedagogik masala bo‘lib, uning hal qilinishi jamiyat istiqbolini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, jamiyat istiqbolini ta‘minlashda o‘z sohasini chuqur biladigan, malakali kadrlar muhim o‘rin tutadi. Shu bois malakali kadrlarni tayyorlash O‘zbekiston Respublikasining strategic maqsadi – “Ozod va obod Vatan, kuchli demokratik davlatni shakllantirish”ga erishish garovidir.

Ta‘lim sohasida shaxs ham ta‘lim xizmatlari ishlab chiqaruvchisi ham iste‘molchisi sifatida ishtirok etadi, shuningdek u mutaxassis sifatida ta‘lim tarbiya va rivojlantirishidan iborat kasbiy shakllanish kabi jarayonlarni bosib o‘tadi.

Globalashuv sharoitida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish masalasi tobora dolzarblik kasb etmoqda.

Zamonaviy pedagogikada–juda keng va fundamental fanda(Tarbiyaviy jarayonning, xususan, pedagogik oliy ta‘limda tarbiyaviy jarayonni qurish mohiyati, qonunuiyatlari, maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakli va metodlari, usul hamda uslublarini, shartlarini nazariy darajada

o'rganuvchi) ta'limni isloh qilish sababli katta o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Birinchi navbatda metodologik sohada umumnazariy yo'nalishlarda yangi maqsadlar hamda vazifalar yuzaga kelmoqda.

Zamonaviy pedagogika umuman jamiyatning yangi talablariga javob beradi. O'quvchi shaxsini rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, maqsadga muvofiq tarbiyalash jarayonda falsafa, tarix, adabiyot, geografiya, ekologiya, iqtisodiyot va boshqa ko'plab fanlar bilan yaqin bog'liqlikka ega bo'ladi.

Davlat ta'lim siyosati – faqat ta'lim tizimini isloh qilish ehtiyoji natijasi emas, balki ijtimoiy munosabatlar o'zgarishi, ijtimoiy hayotda shaxs rolini faollashtirish sababli kelib chiqqan talab hamdir.

- Milliy ongning o'sishi, vatanparvarlik o'z vatani uchun g'ururlanish hissini shakllantirish, milliy-madaniy tarixiy boy an'analarimiz va O'zbekistonda hamda boshqa xalqlar intellektual meroslariga hurmatni tarbiyalash.

- Milliy mustaqillik go'yalari, xalqimiz boy intellektual va ma'naviy merosi hamda umuminsoniy qadriyatlar, asosida o'quvchilarning ma'naviy sifatlarini rivojlantirishini ko'zlaydi.

- Milliy-madaniy-tarixiy an'analar xalq odatlari va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan yoshlarni ma'naviy – axloqiy tarbiyalashning samarali tashkiliy hamda pedagogik shakl, shuningdek, vositalarini ishlab chiqish va tatbiq etish shaxsni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish ustuvorligini oshirish.

- Ta'limning tashkil etilishi va ijtimoiy tajriba milliy madaniy an'analar hamda zamonaviy vaziyatni isobga olib ongli ravishda, maqsadga muvofiq harakat qiladigan shaxs sifatida insonni shakllantirishga yo'naltirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan tub islohotlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli, barkamol shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mamlakatimiz yoshlarni har tomonlama bilimli salohiyatli hamda farovon hayot kechirishi yo'lida ko'rsatilayotgan ana shunday g'amxo'rliklar navqiron avlodni Vatanga muhabbat, istiqbol go'yalariga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda yuksak samara bermoqda.

Zamonaviy ta'lim tizimida millat ruhiyatining nozik islohotlarga kirib borishi va boshlang'ich ta'limda savodxonlik asoslarini puxta egallashi, hisoblash tafakkurini shakllantirish, mehnat ko'nikmalari hamda shaxs ma'naviyati elementlarini o'quvchilarga tarkib toptirish va shu kabilar orqali hal etiladi.

O'quvchilar ma'naviy tarbiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning ma'naviy tarbiyasida esa ulardagi milliy g'oya tuyg'usini shakllantirish hamda o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirishda yo'naltiruvchi didaktik omil bo'lib hisoblanadi. Shu sababli ham maktab yoshdagi o'quvchilarda milliy g'oya tuyg'usini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy-metodologik islohotdan asoslash masalasi qaratiladi. Bu orqali o'quvchilar jamiyat taraqqiyotining ma'naviy asoslarini egallaydi. Vatanning istiqbolini o'ylaydigan, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va halq farovonligiga munosib hissa qo'sha olish mumkinligini ongli ravishda his qila oladilar. Bu tabiiyki ta'limga katta ma'suliyat yuklaydi.

Davlatimiz tomonidan barkamol avlod tarbiyasiga bo'lgan e'tiborni asos qilib olish mumkin, ya'ni ma'naviy yetuk intellektual salohiyatli, iymoni butun, e'tiqodi mustahkam bo'lgan barkamol avlodni shakllantirish hozirda davlat siyosatiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. T., 2017, 39- b.

2. Usmonov S. Boshlang'ich sinflarda ma'naviy ma'rifiy ishlarni tashkil etishning pedagogik asoslari. T. 2004-24-b.

3. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi /tuzuvchilar: Sh.Qurbonov, P.Axlitdinov, H.Sadov-T.: "Sharq" NKM Bosh taxririya, 1998, 52b.

MUNDARIJA

KIRISH SO'ZI

professor B.B.Sobirov

Navoiy davlat pedagogika instituti rektori, t.f.d.....3

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ISTIQBOLLI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR - RAQAMLI SAVODXONLIK

Ernazarova Manzura Saparboyevna – Navoiy pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasi mudiri, f.f.d. (DSc), prof.

Sayfullayeva Ra'no Raufovna – O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d.....7

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Shamsidinova Gulchehra Do'stmurodovna –

Navoiy davlat pedagogika instituti "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" fakulteti dekani, b.f.n., dotsent....8

AXBOROT, AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA AXBOROT MADANIYATINING RIVOJLANISHI

Hamidova Kamola Mamirovna -

Qo'qon DPI, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ubaydullayeva Nigora -

Qo'qon DPI, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) 1-bosqich magistranti.....11

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Нажимова А.И.-старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ.....13

ЎРТА ОСИЁДАН САФАРБАР ҚИЛИНГАН МЕҲНАТ АРМИЯЧИЛАРИ УЧУН

ОЗИҚ-ОВҚАТ ТАЪМИНОТИ⁷⁰

Хуршид Курбонов – Навоий давлат педагогика институти Тарих кафедраси доценти

тарих фанлари номзоди.....15

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ФИГУР С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Бобоёрова Мухлиса-студентка 3 курса направления Начального обучения НавГПИ

Нажимова А. И.-старший преподаватель кафедры Начального обучения НавГПИ.....19

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ernazarova Manzura Saparboyevna – Navoiy pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasi mudiri, f.f.d. (DSc), prof.

Mengliyeva Salima Tag'ayevna – Navoiy pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi...21

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARI VA MILLIY UYG'ONISH DAVRI BOLALAR ADABIYOTIDA TA'LIM-TARBIYA MUAMMOSI

Safo Matchonov - Chirchiq davlat pedagogika

universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.....22

BOSHLANG'ICH SINFLARDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Hamroyev G'ofir Hasanovich - Toshkent Amaliy fanlar universiteti

⁷⁰ Ушбу мавзудаги мақолалар “Водийнома” журналининг 2023 йилнинг 4, 5-сонларида эълон қилинган.

professori, pedagogika fanlari doktori (DSc) Atamurodova Gulnora Shermurodovna - Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil tadqiqotchisi.....	26
OLIIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK KREATIVLIK JARAYONLARNI TASVIRLASH VA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH USULLARI Kurbanova Gulnoz Negmatovna – Buxoro davlat tibbiyot instituti professori, kafedra mudiri, pedagogika fanlari doktori. Zikiryayeva Manzura Mavlonovna - Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qiyuvchisi.....	26
BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YIN-TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH Bobomurodova Anora Yavqochtiyevna – O'zbekiston ta'lim va fan xodimlari kasaba uyushmasi Respublika kengashining Navoiy viloyati bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari nomzodi.....	32
O'ZGA TILLI MAKTABLARNING BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA O'ZBEK TILIDA TALAFFUZ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH Asilova Gulshan Asadovna- ped.fan.doktori, Alisher Navoiy nomidagi TDO'TAU professori.....	35
O'QUVCHILARNI KOGNITIV QIZIQISHLARINI SHAKLLANTIRISH SHARTLARI Abduraxmonov Umidjon Shoqosim o'g'li- Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.....	36
NUTQ ODOBINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI O'RNI Sh. Jo'rayev - SamDAQU "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida katta o'qituvchisi, f.f.f.d.(PhD) Sh.To'raboyeva - SamDAQU Atrof-muhit muhandisligi yo'nalishi 103-guruh talabasi.....	37
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA TO'G'RI TALAFFUZ KO'NIKMALARINI HOSIL QILISHDA FONETIK MASHQ VA TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH Hamdamova Zilola Shaxobiddin qizi, PROFI UNIVERSITY Navoiy filiali o'qituvchisi.....	40
BOSHLANG'ICH TA'LIM – YUKSAK MARRALAR SARI ILK QADAM Jumayeva Mohigul Abduvohidovna - Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida dots.v.b., (PhD). Ismoilova Jasmina Ismat qizi - Navoiy davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi.....	42
KALLIGRAFIYANING TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI Norova Iroda Mirzog'olib qizi, Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi.....	43
O'LMAS UMARBEOV ASARLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, MAQOLLAR, MA'NO KO'CHISHI, SOTSOPRAGMATIKA-IJTIMOIIY QATLAM SO'ZLAR Xamidova Malika – O'zMU erkin tadqiqotchisi	47
BOSHLANG'ICH SINFLARDA SAVOD O'RGATISH DAVRIDAGI NUTQ O'STIRISH METODIKASI Shomurodova Yulduz Rustam qizi - NavDPI Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi Ilmiy rahbar: Ernazarova Manzura Saparboyevna - Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida mudiri, filologiya fanlari doktori, prof....	49
УПРАЖНЕНИЕ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ Мусаева Б.М. – НавГПИ.....	51
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA	

FAOLIYAT ASOSIY JARAYON SIFATIDA

Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna

Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika psixologiya kafedrası dotsenti,

pedagogika fanlari nomzodi.....53

BOSHLANG‘ICH SINFDA INSON KAPITALINI SHAKLLANTIRISHDA MULOQATNING

PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna -Navoiy davlat pedagogika instituti

Pedagogika psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi.....55

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ КАК СРЕДСТВА НАЦИОНАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММОЙ

Степанова Светлана Ваджиповна – город Зарафшан, Узбекистан.....57

ОСОБЕННОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВУЗАХ

Шимчук Алёна Олеговна - магистрант Навоийского государственного

педагогического института.....60

“AL-JABR-VAL-MUQOBALA” DAN ALGEBRAGA

Rahmonova Sayyora Yusupovna –

UrDU “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası matematika fani o‘qituvchisi,

Abdullayeva Umida Farhodovna – Urganch shahar 3-son maktab matematika va informatika o‘qituvchisi.61

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OG‘ZAKI NUTQNI O‘STIRISH SHAKLLARI

N.A.Usmonova - Buxoro viloyati Vobkent tumani

1-son kasb-hunar maktabining ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi 63

BOSHLANG‘ICH SINFDA INNOVATSIYA VA TEXNOLOGIYALAR HAMDA O‘QUVCHILARNI

O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Rahmonova Q.N. - Navoiy shahar 2-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi..... 65

O‘ZBEK TILI TA’LIMINING LINGVISTIK TA’MINOTI

Namoz Rasulov-O‘zMU o‘qituvchisi 66

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIY TASVIRIY VOSITALARNI O‘RGATISH

ZARURATI

Bobonazarova Sevara Baxtiyor qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili

va adabiyoti universiteti 2-bosqich magistranti.....67

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE‘RIYATIDA QO‘LLANGAN MA‘NAVIY SAN‘ATLARNING

MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Guhayo Eshniyozova Hamroqul qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti 69

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ЖӘНЕ СӨЗ ҚҰЗЫПЕТТІЛІГІН ДАМУ

Егенова Динара Дүйсенбековна-Нурата ауданына қарасты 32-мектеп оқытушысы.....71

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA HUSNIXAT BILAN YOZISH KO‘NIKMALARINI HOSIL QILISHDA HARF KO‘RINISHLARINING SHAKLLANISHI

BILAN BOG‘LIQ MASHQ VA TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

Norova Iroda Mirzog‘olib qizi -NavDPI, Boshlang‘ich ta’lim kafedrası o‘qituvchisi 73

PRIMARY CLASS STUDENTS DEVELOPING SPEECH THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF INDEPENDENT WORK

Konsbekova Makpal Irzabek kizi

Student of Navoi State Pedagogical Institute Scientific supervisor	
Omonboeva Nursaula Erkin kizi.....	74
O'QUVCHILARINING NUTQIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA PIRLS XALQARO	
DASTURINING O'ZIGA XOS XUSIYATLARI (Boshlang'ich sinflar misolida)	
Rajabova Afruza Saloxiddinova	
Navoiy shahridagi 1-AFChO'IM o'quvchisi	
Ilmiy rahbar: prof. Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna.....	77
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI	
RIVOJLANTIRISHDA IZOHLI O'QUV LUG'ATLARIDAN FOYDALANISH USULLARI	
Omonboyeva Nursaula Erkin qizi -	
Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi.....	78
РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ	
ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДИКИ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ	
ГРАМОТНОСТИ	
Бобоёрова Мухлиса - студентка 3 курса НавГПИ	
Научный руководитель – д.ф.п.п.н.(PhD)	
Алимова Шахноза Шукуровна	81
IMPROVING THE USE OF EXPLANATORY DICTIONARIES IN THE ELEMENTARY GRADES OF	
SCHOOLS WHERE EDUCATION IS CONDUCTED IN THE KAZAKH LANGUAGE AS A	
METHODOLOGICAL PROBLEM	
Omonboyeva Nursaula Erkin kizi	
Teacher of the Primary Education Department of the Navoi State Pedagogical Institute.....	83
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH	
JARAYONINI LOYIHALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	
Toshkent amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi	
Nazarova Kamuna Farxod qizi.....	86
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNING NUTQ VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH	
MASALALARI	
Manatova Feriyexas, Shanjarova simbat -	
Pedagogika-psixologiya yo'nalishi 4-kurs talabalari	
Ilmiy rahbar: Begmanova G. –	
Pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi.....	87
BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING NUTQIY MALAKALARINI	
SHAKLLANTIRISH	
G'ofurova Durdona- NavDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi	89
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI BAYON YOZISHGA O'RGATISH ORQALI IJODIY	
FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH	
Holikulova Feruza Xasanovna –	
Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası p.f.f.d.(PhD).....	91
NAQIL-MAQALLAR HÁM FRAZEOLOGIZMLER SÓYLESIWIMIZ KÓRKI	
(I.Yusupov qosíqları misalında.)	
Jo'raqulova Hulkar -	
Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti fakulteti	
Qoraqalpoq tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi.....	92
BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL	
METODLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI	
Hamdamova Nafisa Xayrtdinova	
Navoiy VPyamo'MM katta o'qituvchisi.....	93

YAPONIYA, GERMANIYA MISOLIDA

Dilshod Boymurodov

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani

26-umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi 95

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA RAQAMLI KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

RAQAMLI KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHGA OID PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING
UMUMLASHGAN TAHLILI

Ergasheva F.T.

NavDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası katta o'qituvchisi.....101

BO'LAJAK MATEMATIKA VA INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING RAQAMLI
TEXNOLOGIYALARGA OID KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA WEB-KVEST
TA'LIM TEXNOLGIYASINING IMKONIYATI

Auezova Raya Tileubayevna

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.....103

CANVA DA DARS JARAYONLAARI UCHUN MULTIMEDIALI
TAQDIMOTLAR TAYYORLASH

Rustamova M.A

Navoiy innovatsiyalar universiteti.....104

TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING
DOLZARB MASALALARI

Rajabboyeva L.F - NavDPI Ta'lim muassasalari boshqaruvi.....106

TADQIQOTCHILIK FAOLIYATI.O'QITUVCHI MAHORATINI OSHIRISHDA
TADQIQOTNING ROLI.

Amonova Muhiba Botirovna-Navoiy viloyati Nurota tuman 5-umumiy o'rta ta'lim maktab

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi.....108

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUV TARBIYA JARAYONIDA MULTIMEDIYA RESURLARIDAN
FOYDALANISH

Bo'ronova Maftuna Valijon qizi-Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD) Saidova N.R 109

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Нажимова А.И.- старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ 110

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

TINISH BELGILARINI ISLOH QILISH

Mirzayev I.K. - SamDU, f.f.d., professor, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri.....115

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA XXI ASR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH
VA BAHOLASH

Sabirova Nasiba Ergashevna – Xorazm viloyati Pedagoglarni Yangi metodikalarga o'rgatish milliy

markazi Tillarni o'qitish metodikasi kafedrası mudiri, filologiya fanlarti doktori (DSc), professor 118

TALABALARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI S.X. Xolikov. Navdpi matematika kafedrası dotsenti. B.B. Xujamov. Navdpi talabasi.....	125
BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ZAMONAVIY DARSlikLAR BILAN ISHLASHNING ILMIY- METODIK ASOSLARI Hazratqulov Mutallib Rashidovich- SamDU Maktabgacha, boshlang‘ich va texnologiya kafedrası dotsenti Rajabova Mohinur-Toshkent KIUT magistranti.....	125
O‘QUVCHILARNING SONLARINI KO‘PAYTIRISHGA OID TANQIDIY TAFAKKURNIRIVOJLANTIRISHDA NOAN‘ANAVIYUSULLARDAN FOYDALANISH S.X. Xolikov. Navdpi matematika kafedrası dotsenti B.N. Eshmurodov. NavDPI talabasi.....	128
BOSHLANG‘CH SINFI O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK VA MULOQAT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA MATNLI MASALALARNING O‘RNI Jo‘lanov Doniyor Qulmurodovich-Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi Ulug‘berdiyeva Gulchehra Aliqulovna- NDKTU akademik litseyi oliy toyifali o‘qituvchisi.....	129
ONA TILI TA‘LIMDA NAZARIY MA‘LUMOTLAR BILAN ISHLASHDA O‘QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH Shuhrat Jumaniyazov - Toshkent Amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrası tadqiqotchisi	132
YURIDIK TEXNIKUMLARDA MALAKAVIY AMALIYOTNI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI U.M.Utamurodov- Navoiy davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi.....	134
ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA LINGVISTIK TUSHUNCHALARNI MODELLASHTIRISHDA ALGORITMIK MASHQLARNING O‘RNI Rizayeva Maftuna Xolmurod qizi – Navoiy pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası tadqiqotchisi.....	135
BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI HAMDA O‘QUVCHILARNING MATEMATIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI Raxmonova Shaxlo Kaxorovna - Navoiy viloyati Maktabgacha va maktab ta‘limi boshqarmasi metodisti.....	138
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TINGLAB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI TAHLILI Raxmatullayeva Nargiza Baxtiyor qizi - Navoiy innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi.....	140
BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA TANQIDIY FIKRLASHNING TUTGAN O‘RNI F.O.Xodjiyeva Dots.,p.f.n.NavDPI. G. H.Ravshanova. Pedagogika ta‘lim yo‘nalishi talabasi.....	142
ADDIKSIYANING IJTIMOIYLASHUVGA TA‘SIRI Ravshanova Ziyoda Nuraliyevna- Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi Isroilova Madinabonu Asror qizi- Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi talabasi.....	143
YANGI TAHRIRDAGI KONSTITUTSIYADA FUQAROLARNING TA‘LIM OLISH HUQUQINI KAFOLATLASHGA QARATILGAN NORMALARNING MAZMUN-MOHIIYATI O‘sarov Husniddin Do‘smamatovich NavDPI, Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi kafedrası katta o‘qituvchisi.....	145

OLIY O'QUV YURTLARIDA AKSIOMATIK SISTEMALARNI O'RGANISHNING BA'ZI XSUSIYATLARI HAQIDA Shotemirov Yo'ldosh Safarovich - Navoiy davlat pedagogika instituti, "Matematika" kafedrasida katta o'qituvchisi. Jumayeva Nilufar Farmonovna - NavDPI, "Matematika" kafedrasida o'qituvchisi	149
INNOVATSION TA'LIM SHAROITI BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH JARAYONI M.A.Jumayeva - dots.v.b. (PhD) Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida	150
BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MUSTAQIL ISHLARNING O'RNI Ollaberganova Sanobar Xamidovna - Urdu, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida dotsenti, f.f.n.....	152
UNSURUL-MAOLIIY KAYKOVUSNING FARZAND TARBIYASIGA DOIR NOVATORLIK G'OYALARI VA AXLOQIY QARASHLARI Shoira Rahimova Adilbekovna-Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi	153
ETIMOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHNI O'STIRISH TAMOYILLARI Sobirova Noiba Zafar qizi - Qarshi davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida doktoranti	155
MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXI VA MADANIYATIDA MATEMATIK IZLANISHLAR Kilichev Farxod Davlatyarovich- Urganch davlat tadqiqotchisi	157
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNI BAYON YOZISHGA O'RGATISH ORQALI ULARNING IJODIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH Holikulova Feruza Xasanovna-Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi p.f.f.d.(PhD)	159
O'QUVCHILARDA MILLIY IDENTLIKNI SHAKLLANTIRISH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH Rizayeva Ra'no Barnoyevna-Viloyat Bolalar kutubxonasi direktori	161
TA'LIM JARAYONIDA YOZMA SAVODXONLIKNI OSHIRISH Jaqsibayev Altinbek, Qʻnisbayev Shingʻys -Pedagogika va psixologiya yoʻnalishi 4-kurs talabasi Ilmiy rahbar Begmanova G. Sh. -Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi	163
FARZAND TARBIYASI - BIZ UCHUN MUHIM Hamidova Kamola Mamirovna-Qoʻqon DPI, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Azimova Gulbahor Ahmadjon qizi - Qoʻqon DPI, BT yoʻnalishi 1-bosqich talabasi	165
СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ Ашрапов Равиль Рамзаевич- Навоийский Государственный педагогический институт Ст. преп. кафедра «Психология».....	167
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNING MUSTAQIL MASALA TUZISH KONIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV Jo'lanov Doniyor Qulmurodovich- Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi Ulug'berdiyeva Gulchehra Aliqulovna-NDKTU akademik litseyi oliy to'yifali o'qituvchisi.....	169

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA "TARBIYA" FANINING O'RNI VA AHAMIYATI Xoliqulova Moxichehra Nodir qizi-Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti Ilmiy rahbar: p.f.f.d.(PhD) Holikulova Feruza Xasanovna	171
BIRINCHI SINFDI CHIROYLI YOZUV MALAKASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI Umurova Ruxshona Isomiddin qizi-Navoiy davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi Ilmiy rahbar Norova Iroda Mirzoz'olib qizi.....	172
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA CHIROYLI YOZUV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH M.A.Jumayeva - PhD Navoiy davlat pedagogika instituti-Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi Abdug'aniyeva Ruhshona Yunusjon qizi-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi.....	174
BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI Mirzoyeva Maftuna Husnitdinovna-Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD) Ravshanova R.X.....	176
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT ASARLARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI p.f.n., dotsent Suyunov M. -Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida.....	177
РЕШЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ С РАЗДЕЛЕННЫМИ, РАЗДЕЛЯЮЩИМИСЯ ПЕРЕМЕННЫМИ, ОДНОРОДНОЕ УРАВНЕНИЕ Akram Pirimov, f.-m.f.n., dotsent Jurayeva Gulshanoy Turdiyevna -Navoiy davlat pedagogika instituti.....	179
BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA VA MATEMATIKA O'QUV FANLARI O'RTASIDA FANLARARO ALOQADORLIKNI TAMINLASHNING AHAMIYATI Yo'ldoshev Xolmirza – NavDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi	182
MATEMATIKA DARSLARIDA HAMKORLIKDA O'QITISHNING DOLZARBLIGI Alimov Alisher Yarashevich-Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi.....	183
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI ORALIQ GRAMMATIK MA'NOLARINING ANIQ NISBATDAGI FARQLARI Profi University Navoiy filiali O'quv tarbiyaviy ishlar bo'yicha prorektor, katta o'qituvchi Saodat Qayimovna Xasanova.....	186
YANGI O'ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI – INSON VA UNING MANFAATLARINI TAMINLASHNING MUSTAHKAM POYDEVORI Eshmo'minova Mahliyo Tohir qizi-Surxondaryo viloyati yuridik texnikumi I-bosqich Davlat huquqiy faoliyati o'quvchi Abdimurotov Temur Malik Xasanovich-Surxondaryo viloyati Yuridik texnikumi I-bosqich Davlat huquqiy faoliyati o'quvchi.....	187
TARBIYACHINING FAOLIYATI VA KASBIY KOMPETENTLIGI Usenova Laura Mamurbekovna -Zarafshon shahar 18-MTT direktori	188
TARBIYACHINING PEDAGOGIK IMIDJI VA KASBIY KOMPETENSIYASI Toshpulatova Sevara Jumanazar qizi- Zarafshon shahar 18-MTT uslubchisi.....	190
"TARBIYA" DASRLARI ORQALI BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI OILA ODOBIGA O'RGATISH	

Amanjolova Simbat, Utegenova Elenora -Pedagogika va psixologiya yoʻnalishi 4 - kurs talabarlari. Ilmiy rahbar: Abilova G.O.....	191
TARBIYACHILARDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHNING BAʼZI JIHATLARI	
Valiyeva Nasiba Boboyor qizi -Navoiy viloyati Karmana tuman 24 DMTT tarbiyachisi.....	193
ИЗУЧЕНИЕ ЧЕТЫРЕХБЛОЧНОЙ МОДЕЛИ (КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ, КРЕАТИВНОСТЬ, КОММУНИКАТИВНОСТЬ И СОТРУДНИЧЕСТВО) ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	
Туракулова С.Б - студентка 3 курса НавГПИ Научный руководитель Нажимова А.И. – старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ.....	194
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СЛОЖЕНИЮ И ВЫЧИТАНИЮ ЧИСЕЛ В ПРЕДЕЛАХ СТА НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	
Файзуллаева Мафтуна- Студентка 3 курса НавГПИ Научный руководитель Нажимова А.И. - старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ	196
РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	
Туракулова С.Б – студентка 3 курса направления начального образования НавГПИ Научный руководитель Нажимова А.И.-старший преподаватель кафедры начального образования НавГПИ.....	199
РЕШЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЯ С РАЗДЕЛЕННЫМИ, РАЗДЕЛЯЮЩИМИСЯ ПЕРЕМЕННЫМИ, ОДНОРОДНОЕ УРАВНЕНИЕ	
Akram Pirimov, f.-m.f.n., dotsent Jurayeva Gulshanoy Turdiyevna - Navoiy davlat pedagogika instituti	201
ABDULLA QODIRIY ROMANLARIDA QOʻLLANGAN YORDAMCHI BIRLIKLARNING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI	
Pardayeva Madixabonu Hakimovna Navoiy davlat pedagogika instituti, Boshlangʻich taʼlim kafedrasida katta oʻqituvchisi, f.f.f.d.(PhD).....	203
BOSHLANGʻICH SINFLARDA OʻQUVCHILARNING NATIJALARINI BAHOLASH	
Ismatova Ozoda Parda qizi- Navoiy davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti Ilmiy rahbar: p.f.n., dots. Suyunov M.S.	205
MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING ASARLARI MAZMUNIDA TAʼLIM-TARBIYA VA MEHNAT MADANIYATI.	
A.Sayitov -NDPI "Umumiy pedagogika va psixologiya" kafedrasida katta oʻqituvchisi.....	207
BOSHLANGʻICH TAʼLIMDA ZAMONAVIY USULLARDAN SAMARALI FOYDALANISH.	
Boltayeva Zarnigor Fozil qizi- Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi	208
ПЕРЕХОД СЛОВ ИЗ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СЛУЖЕБНЫЕ: ИНТЕРЪЕКТИВАЦИЯ	
Жумаева Феруза Рузикуловна-доцент кафедры русского языка и литературы Навоийский государственный педагогический институт Республика Узбекистан, г. Навои.....	210
OʻQUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK KOʻNIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	
Normatov Adxam Abdullayevich - QDPI oʻqituvchisi Neʼmatova Gulnozabonu Ikromjon qizi - QDPI talabasi Mamasobirova Goʻzalxon Mahmudjon qizi - QDPI talabasi Xamraliyeva Shahzoda Kamoliddin qizi - QDPI talabasi Kamoldinova Oʻgʻiloy Sirojiddin qizi - QDPI talabasi Aʼzamova Zarnigorxon Yusufjon qizi - QDPI talabasi.....	211
BOSHLANGʻICH SINFLAR DARSLIK LARI BILAN ISHLASHNING ASOSIY OMILLARI	

Kubayeva Nilufar Shuhrat qizi- Navoiy davlat pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) 1-kurs magistranti.....	213
UNSURUL-MAOLIY KAYKOVUSNING FARZAND TARBIYASIGA DOIR NOVATORLIK G'OYALARI VA AXLOQIY QARASHLARI	
Shoira Rahimova Adilbekovna-Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi	215
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATNLARNI O'QITISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI	
Yunusova Durdona Axtamovna – Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikaga o'rgatish milliy markazi Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasida dotsenti.....	217
ВИДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ	
Хайитмуродова М.Ф. - Навоийский государственный педагогический институт.....	219
КОРРУПЦИЯ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ТЕЗКОР ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ АСОСИЙ ЎЎНАЛИШЛАРИ	
Очилов Азимжон Тухтамишович – подполковник, Навои вилояти ИИБ бошқармаси ходими.....	221
PIRLS XALQARO DASTURI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI MATNLAR BO'YICHA BAHOLASHNING ASOSIY MEZONLARI HAQIDA	
Maxmudova Muhlis Abdilaziz qizi-NavDPI Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi Ilmiy rahbar: F.T. Ergasheva-NavDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi.....	223
BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH	
Rahmonova Qandolat Nurmurodovna – Navoiy shahar 2-sonli maktab boshlang'ich sinfi o'qituvchisi.....	224
REFLEKSIYLIK RIVOJLANISHNING ALOHIDA BILISH JARAYONLARI TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI	
G'oyimov Umar Eshmurodovich-Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida o'qituvchisi.....	226
TALABALARDA MATNLARNI TARJIMA QILISH KO'NIKMASI RIVOJLANTIRISHGA DOIR MULOHAZALAR	
Nosirov Quddrat Polvonnazarovich, Toshkent Gumanitar fanlar universiteti o'qituvchisi e-mail: qnosirov@gmail.com	228
ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЎНАВИЙ-МАЎРИФИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА ДОИР ИСОҲОТЛАР МАЗМУНИ ТАҲЛИЛИ	
Усманов Уткур Бахронкулович, Тошкент Амалий фанлар университети тадқиқотчиси e-mail: uusmanov@gmail.com	231
OLIY TA'LIM MUASSASASINI KREATIV TEXNOLOGIYA ASOSIDA BOSHQARISH – IQTISODIY DIAGNOSTIKA OB'EKTI SIFATIDA	
Avliyakulova Fotima Nusratovna- NavDPI Magistratura bo'limi Ta'lim muassasalari boshqaruvi mutaxassisligi magistranti.....	235
BOSHLANG'ICH SINFLARGA TA'LIM BERISHDA KUZATISH METODINING AFZALLIGI	
Alimova Muhabbat Toshmurovna- Navoiy viloyat Uchquduq tuman 20-maktab boshlang'ich sinfi o'qituvchisi.....	237
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ	
Ашуров Достон, преподаватель НавГПИ.....	238

THE DISTINCTION BETWEEN “WORD” AND “TERM” NavSPI, English language and literature chair Senior teacher Kodirova D.Sh.....	239
O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH Aktamova Orzigul Odilovna- Navoiy shahar 7-maktab Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi.....	241
О РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ Тожиева Нилуфар Мардон кизи Учитель русского языка и литературы.....	241
HUDUDLARDA IJTIMOIIY SERVIS SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA IQTISODIY TARBIYANI ZAMONAVIYLASHTIRISH MASALASI Xamrayev Begali Shirinovich- O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.....	244
O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH Karimova E‘zoza Mels qizi- Navoiy davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi Ilmiy rahbar: Ernazarova Manzura Saparboyevna -kafedra mudiri, f.f.d(DSc), professor.....	246
BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINI DIQQATNI JAMLASHGA O‘RGATISH Tashnazarova Talma, Asanova Aqto‘pe - Pedagogika-psixologiya yo‘nalishi talabalari Ilmiy rahbar: Abilova G.O.....	247
GENDER TENGLIGI VA LIDERLIK: AYOL LIDERLAR KOMPETENSIYALARI HAQIDA Gadoeva Dildora Baxtiyorovna- Navoiy davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi.....	249
SHARQ ALLOMALARINING TARBIYAVIY MUNOSABATLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUVGA OID ILG‘OR QARASHLARI Farhodov Fozilbek Baxrom o‘g‘li.....	251
BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA OILADA KITOBXONLIKKA O‘RGATISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI Maydonova Saboxat Sadullayevna- Navoiy Davlat Pedagogika instituti.....	254
ONLAYN TA‘LIM PLATFORMALARI ORQALI O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL TA‘LIM OLIISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI Suyarov Xurshid – NavDPI Jismoniy madaniyat kafedrasi katta o‘qituvchisi.....	256
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARINING GRAMMATIK SAVODXONLIKLARINI OSHIRISHDA “SINKVEYN” METODINI QO‘LLASH Shopulatova Nasiba Umirovna- Navoiy innovatsiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi.....	258
BOBUR ASARLARI XUSUSIDA BA‘ZI MULOHAZALAR Narzulloyeva Marjona Abdullo qizi, Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish: ingliz tili ta‘lim yo‘nalishi talabasi Ilmiy rahbar: f.f.d. (DSc) N.J.Yarashova.....	259

OILADA MILLIY TARBIYANI TASHKIL ETISH DOLZARB MASALALARI Xushvaqova Gulnoza – NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi.....	260
RAQAMLI MAKONDA SHAXSIY MA’LUMOTLARNI HIMOYA QILISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI Qilichev Nodirjon Abrarovich- O‘zbekiston Milliy Universiteti mustaqil tadqiqotchisi.....	262
BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA ULARNING KREATIVLIGINI TAKOMILLASHTIRISH Doniyorova Kumushbibi Dilshod qizi – Navoiy davlat pedagogika instituti Musiqa ta’limi mutaxassisligi magistri.....	264
ADABIYOTSHUNOSLIKDA OBRAZ TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI Suvonqulova Laylo Mahmud qizi, Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti.....	266
IKKILAMCHI NOMINATIV BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI Xalikova Dildora Yadullayevna, o‘qituvchi.....	268
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Науайы мемлекеттік педагогика институты Педагогика және психология бағыты 4-курс талапкерлері Қанатбаева Д. Телебаева М, ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.....	270
БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІ Науайы мемлекеттік педагогика институты Педагогика және психология бағыты 3-курс талапкерлері Мустафоева Ж. Астанова К, ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.....	272
ҚОҒАМДАҒЫ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӨЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕУДІҢ МАҢЫЗЫ Науайы мемлекеттік педагогика институты Педагогика және психология бағыты 3-курс талапкерлері Қалмурзаева З. Асанов А, ғылыми жетекші: Бегманова Г.Ш.....	276
БАСТАУЫШТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР Науайы мемлекеттік педагогика институты Педагогика және психология бағыты 3-курс талапкерлері Қасимова С. Абдисалимова Б, ғылыми жетекші: Абилова Г.О.....	279
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ Науайы мемлекеттік педагогика институты Педагогика және психология бағыты 3-курс талапкерлері Ташназарова Т. Турсинкулов Н, ғылыми жетекші: Абилова Г.О.....	282
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISH Mustafayeva Mexriniso, Yerejepova Ayza - Pedagogika-psixologiya yo‘nalishi 4-kurs talabalari Ilmiy rahbar: Begmanova GulsaraShanjarovna - Pedagogika-psixologiya kafedrası o‘qituvchisi.....	285

“Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va nutqiy kompetensiyani
rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari” mavzusidagi
Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
2023-yil 7-dekabr

© Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy. 07.12.2023

Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Kengashining 2023-yil 5-dekabrdagi 5-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi.

Hajmi 18 bosma taboq. Adadi 100 nusxa.
Bosmaxona manzili: Navoiy shahri, Ibn Sino ko‘chasi 45–uy,
NavDPI kichik bosmaxonasi
